يارمۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق

روھىي ساغلاملىق نەسىھەتنامىسى -

ھاياتلىق ۋە نومۇس

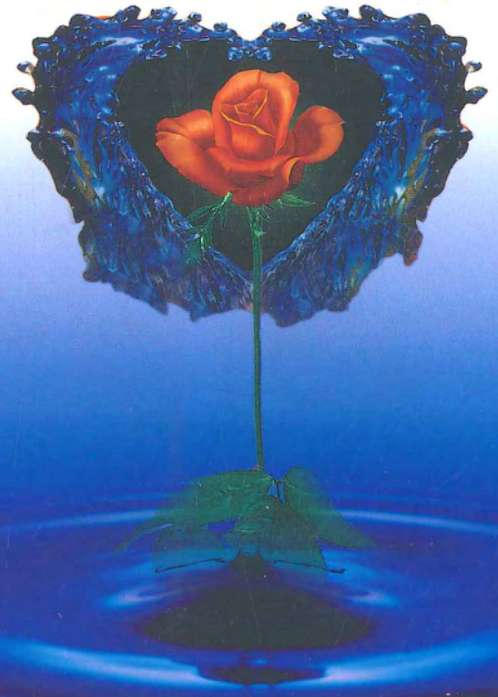

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

ھاياتلىق ۋە نومۇس

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: نۇرمۇھەممەد ئۆمەر ئۆچقۇن

18 يۈەن

ISBN 7-5372-4228-3
(民文) 总定价 (两套): 34.00 元

ISBN 7-5372-4228-3
9 787537 242288 >

www.uyghurkitab.com

هۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

كىشىلىك ھاياتتا نومۇس مۇداپىئەسى ئەڭ مۇشەققەتلىك ۋە ئەڭ ئۇلۇغ مۇداپىئە. ئەگەر بىز نومۇسىمىزنى ساقلاپ قالالىساقلا، ئۆزىمىزگە مەنسۇپ بولغان بارلىق قىممەتلىك نەرسىلىرىمىزنى قوغداپ قالالايمىز. مۇبادا، نومۇستىن ئىبارەت بۇ بىباھا ئەگگۈشتەر كۈمپەيكۇم بولۇپ كەتسە، قەدىر-قىممەتكە ئەرزىگۈدەك ھېچنىمىز قالمايدۇ.

- خاتىرەمدىن

روهي ساغلاملىق ئەسىھەتنامىسى

ھايات ئىلىق ۋە نوموس

يارمۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

图书在版编目(CIP)数据

精神健康劝告—人生与尊言/亚尔买买提·塔依尔著. —乌鲁木齐:新疆人民卫生出版社,2006.9
ISBN 7-5372-4228-3

Ⅰ.精... Ⅱ.亚... Ⅲ.精神疗法—基本知识—维吾尔吾(中国少数民族语言) Ⅳ.R459.9

中国版本图书馆CIP数据核字(2006)第116394号

书　　名:精神健康劝告—人生与尊言
著　　作:亚尔买买提·塔依尔
责任编辑:阿依古丽·马合木提
责任校对:热依汗·努尔
出　　版:新疆人民卫生出版社出版
社　　址:乌鲁木齐市龙泉街66号
印　　刷:乌鲁木齐嘉华印务有限公司
发　　行:新疆新华书店发行
版　　次:2006年9月第1版 2006年9月第1次印刷
开　　本:850×1168毫米 32/1 11.75印张 200千字
印　　数:10000 总定价(两套):34.00元

مؤندەرىجە

كىرىش سۆز 1
بىرىنچى باب ئىنسانىيەت جەمئىيىتى نومۇسقا موھتاج 1
ئىككىنچى باب نومۇسنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى ۋە ئالاھىدىلىكى ... 11
1. نومۇسنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى..... 11
2. نومۇسنىڭ ئومۇمىيلىقى ۋە مىللىيلىقى 21
ئۈچىنچى باب ئىنسان تەبىئىتى ۋە نومۇس 28
تۆتىنچى باب نومۇس ۋە ئەقىدە 36
بەشىنچى باب ئەقىدە ھاقارەتلەنمىسۇن..... 49
ئالتىنچى باب كىشىلىك ھايات ۋە نومۇس 61
يەتتىنچى باب نومۇس قارىشى ۋە مەدەنىيلىك 71
سەككىزىنچى باب تىلدىكى پەزىلەت ۋە نومۇس 86
توققۇزىنچى باب مۇقەددەس مۇھەببەت ھاقارەتلەنمىسۇن 99
ئونىنچى باب قىممەت تارازىسىدا نومۇستىن ئېغىر توختايدىغان نەرسە يوق 125
ئون بىرىنچى باب پۈلغا نومۇسنى سېتىلىق، ئىجارىگە سەتكە گۆھەرنى ئېتىلىق 141
ئون ئىككىنچى باب مىللىي ئەنئەنىدىن ئايرىنىش — نومۇسسىزلىق ۋە ئاسىيلىق 168
1. ئىلغار ئەنئەنە ھەرگىزمۇ كونىرىمايدۇ 168

2. ھەقىقەتمۇ كونىرامدۇ؟ 176
3. غەيرىي جىنسىي ئۆزگىرىش ئىپادىلىرى 187
ئون ئۈچىنچى باب ئەرلىك ۋە مەردلىك تارازىسى 197
ئون تۆتىنچى باب نومۇسسىزلىققا گىرىپتار قىلىدىغان
بەزى پسىخىك كېسەللىكلەر 250
ئون بەشىنچى باب نومۇس ۋە ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىش ... 262
بىرىنچى، نەپسىدىن نومۇسنى ئەلا بىلىش..... 268
ئىككىنچى، ئۆزىنى قەدىرلەشنى بىلىش 273
ئۈچىنچى، ئەقىدە نومۇسىنىڭ ئەڭ ياراملىق قاراۋۇلى 281
تۆتىنچى، مەردلىك ۋە پىداكارلىق نومۇسىنىڭ جاسارەتـ
لىك مۇھاپىزەتچىسى 283
بەشىنچى، ئادەمدە ئۆزىنى تىزگىنلەش ئىقتىدارى
بولۇشى لازىم..... 286
ئون ئالتىنچى باب ھەر ئادەم ئۆزىگە يۈز كېلەلىشى كېرەك 290
1. بەھرىمەنلىك ۋە مەھرۇملۇق مەسىلىلىرى 290
2. ھايات پۈرسىتى ۋە ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇش..... 293
3. ئادەم بىلگۈچى ھەم بىلىش ئۈچۈن ياشايدۇ ... 299
ئون يەتتىنچى باب ئەمگەكنىڭ شان ـ شەرىپى ۋە ھاقارەتنى
يۇيۇش..... 304
1. ئىنسان تەبىئىتى ۋە ئەمگەكنىڭ شان ـ شەرىپى 304
2. زېھنىمۇ كۆتۈرەلمەيدىغان ئۈچ ئىغىر يۈك..... 308
ئون سەككىزىنچى باب نومۇس ۋە تەلىم ـ تەربىيە 340
ئون توققۇزىنچى باب نومۇسمۇ قىممەت يارىتالايدۇ 357

كىرىش سۆز

نومۇس ئىنسانلارغا ئاتا قىلىنغان ئەڭ نازۇك مەنىۋي گۈ-زەللىكنىڭ جىلۋىگەر، لاتاپەتلىك، سۆيۈملۈك «قىزى»، ئۇ، ئىنسانلارغا رەھمەت قىلىنغان ئەڭ كاتتا نېمەت. شۇڭا ئىنسانلار نومۇسقا خىيانەت قىلسا، ئۆزىگە ئاتا قىلىنغان كاتتا نېمەتكە خىيانەت قىلغان بولىدۇ. ئاسىيلىقنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ بول-سىمۇ، نومۇسقا خىيانەت قىلىشتىنمۇ قەبىھ تۈرى يوق. نومۇس ئەخلاقتىن بۇرۇنقى تۈيغۇ بولغانلىقى بىلەن ئەزەلدىن ئەخلاقنىڭ تاكامۇللىشىشىدا رەئىسلىك رولىنى جارى قىلىپ كەلگەن. تۈن-جى ئادەمنىڭ يۈزى نومۇستىن قىزارغان چاغدىلا ئىنسانغا خاس «مەن» ئويغانغان ئىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ نومۇس بىلەن نومۇس-سىزلىق ئىككى قۇتۇپتا بىر - بىرى بىلەن ئۈزۈلمەي كۈرەش قىلىپ كەلدى. قانداقلا بولمىسۇن، ئەزەلدىن نومۇستىن كىشى-لەر پاكلاندى ۋە مۇكاپاتلاندى، نومۇسسىزلىقتىن بۇلغاندى ۋە جازالاندى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق بىر كاتتا ھېكمەتتىن خەۋەر بەرگەن: «ھايا - نومۇس بەندە ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ ياخشىلىق-لارنى ئېلىپ كېلىدۇ، كىمدە ھايا - نومۇس بولمىسا، ئۇنى گۈزەللەشتۈرىدۇ، كىمدىن نومۇس كۆتۈرۈلۈپ كېتىدىكەن، ئۇ-نى سەتلەشتۈرىدۇ». مەن مانا شۇ ھېكمەتنىڭ ئىلھامىدا نومۇس بىلەن ھاياتنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا بۇ كىتابنى يېزىپ چىق-تىم. بۇ ئابستراكتلىق دەرىجىسى ناھايىتى يۇقىرى، نازۇك تېما بولغاچقا، مېنى خېلىلا ھالسىراتتى ۋە تەمتىرەتتى، يەنە بىر

تەرەپتىن، مەخسۇس بۇ تېمىدا يېزىلغان پايدىلىنىش قىممىتى بار بىرەر پارچە ماقالىنىمۇ ئۈچرىتالمىدىم. بۇ ھال بىر تەرەپتىن مېنى ھەيران قىلدى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەگەر بۇ ئەسىرىم ئەخلاق بابىدا مەخسۇس نومۇس ھەققىدە يېزىلغان تۇنجى ئەسەر بولۇپ قالسا، بۇمۇ مېنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ ئەخلاقى ھەققىدىكى ئىزدىنىش سەھىپىسىگە قوشۇلغان بىر تۆھپەم بولۇپ قالغۇسى دەپ تېخىمۇ روھلاندىم. ئەجەبا نومۇس ئەخلاقشۇناسلىقىنىڭ، تىل-شۇناسلىقىنىڭ ۋە ئىنسانشۇناسلىقىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇ تېمىغا مۇراجىئەت قىلىنماسلىقىمۇ شۇبھىسىز-تۇر دەپ ئويلىدىم. قانداقلا بولمىسۇن، مېنىڭ بۇ تېما ئۈچۈن تەۋرەتكەن قەلبىمنىڭ قىممىتى ھەرگىزمۇ زايە كەتمەيدۇ. ئە-سىرىم ئۇقۇمۇشلۇق، نومۇسچان ئوقۇرمەنلەرنىڭ يۈرەك ساداسى-نى ئەكس ئەتتۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينايدۇ، دەپ ئويلايمەن. يەنە بىر نۇقتىدىن جەمئىيەتتە يوقىتىپ قويغان ۋە يوقىلىشقا يۈز تۇتۇۋاتقان قىممەتلىك ئەڭگۈشتەرى — نومۇسنى تېپىۋېلىشىغا «جىن چىراغ» بولۇپ بەرسە ئەمگىكىم زايە كەتمىگەن بولىدۇ، دېگەن ئۈمىدتىمەن.

مەن بۇ ئەسىرىمنى تەبىئىتى يارىلىشتىن ئېسىل، روھى پاك، نومۇسچان كىشىلەرگە ئەينەك بولسۇن، پاكلىققا ئادەتلەن-گەن روھ بۇ «خۇش پۇراق» تىن تېخىمۇ ھاياتىي كۈچكە تولسۇن دەپ يازدىم.

ئاگاھ بولسۇنكى! ئەسىرىم تەبىئىتى بۇزۇق، ناپاك، نومۇ-سى ئۆلگەن كىشىلەرگە رېئاكسىيە بېرىدۇ، جېنىغا تېگىپ، بىئارام قىلىدۇ. خۇددى بەتبۇي پۇراققا ئادەتلەنگەن دىماغقا خۇش پۇراق رېئاكسىيە بېرىپ نەپسىنى بوغقاندەك.

بىرىنچى باب

ئىنسانىيەت جەمئىيىتى نومۇسقا موھتاج

نومۇس، نومۇس دەپ جار سالىسەن، نومۇس قىل دەپ تەۋسىيە قىلىسەن، نومۇسنىڭ نېمىلىكىنى بىلەمسەن؟

— خاتىرەمدىن

نومۇس ئىنسانلارغا خاس بولغان ئۆيۈلۈش، خىجىل بولۇش ئېڭى. ئىنسانلاردىن باشقا مەخلۇقلاردا نومۇس ئېڭى بولمايدۇ، شۇڭا نومۇسنى ئىنسان تەبىئىتىنى تەشكىل قىلغان ماھىيەتلىك بەلگىلەرنىڭ بىرى دەيمىز.

ئىنسانلار نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىدا ئۆزلىرىگە خاس بولغان تۇرغۇنلىغان رەڭگارەڭ ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇن ۋە ئەخلاق مىزانلىرىنى بارلىققا كەلتۈردى. جەمئىيەتتىكى ھەربىر ئادەم شۇ قائىدە ـ يوسۇن، ئۆرپ ـ ئادەت ۋە ئەخلاق مىزانلىرى ئىچىدە ياشايدۇ، جەمئىيەت ھەربىر شەخسىگە شۇ ئومۇمىي قائىدە ـ پرىنسىپلارغا ئاساسەن ئۆزىگە تەرتىپ بېرىپ، ئېڭىنى، قىممەت قارىشىنى، ياشاش مەقسىتىنى، شۇ ئىجتىمائىي فورمىغا ئويغۇنلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئائىلىمۇ، شەخسمۇ، كوللېكتىپمۇ، مەكتەپمۇ ئومۇمىي قائىدە بويىچە ئۆزئارا مۇئامىلە، مۇناسىۋەت قىلىدۇ. ئەۋلادلىرىنىمۇ شۇ ئومۇمىي قائىدە بويىچە تەربىيىلەيدۇ، ئائىلە بولسۇن، شەخسىي، جەمئى-

يەت، ھەتتا دۆلەت بۇ نورمال قائىدە - پرىنسىپلاردىن چەتنەپ كەتسە، ئەگ ئاددىيسى ئەدەپسىزلىكتە ئەيىبلەنسە، چوڭراقى ئەخ- لاقسىزلىقتا، قانۇنسىزلىقتا، نومۇسسىزلىقتا ئەيىبلىنىدۇ. قا- نۇنسىزلىق بولسۇن، ئەخلاقسىزلىق بولسۇن، نومۇسسىزلىق بولسۇن، تەرەققىي قىلسا جىنايەتنى شەكىللەندۈرۈپ، خەلق سو- تى تەرىپىدىن جازالىنىدۇ. چۈنكى قانۇنسىزلىق، ئەخلاقسىزلىق ھەم نومۇسسىزلىقلارنىڭ ھەممىسى نورمال تەرتىپ قائىدىگە بۇز- غۇنچىلىق قىلىپ، شەخسىيگە ۋە جەمئىيەتكە زىيان سالىدۇ.

جەمئىيەتتە ھەربىر ئادەم ئالىيجانابلىق مۇقامىغا يېتىپ، قانائەتلىنەرلىك ھالدا كىشىلىك تۇرمۇش ئۆلچىمىگە ۋە ئەقلىي تۇرمۇشقا ئۈيغۇنلىششى كىشىلىك ھاياتتىكى مۇھىم زۆرۈرىيەت- لەرنىڭ بىرى. بۇ خىل ئۈيغۇنلۇق كىشىلەرنىڭ ئەقلىي ۋە ئەخلا- قىي تۇرمۇشىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئادەمنى ئالىي شادلىق- تىن، خاتىرجەملىكتىن ۋە بەختتىن بەھرىمەن قىلىدۇ. بىر ئادەمنىڭ ھاياتىنى مۇۋاپىقلىشىش ياكى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش (مەغ- لۇبىيەتلىك) ياشىغانلىقىنى ئۇنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە قانچىلىك نەرسىلەردىن بەھرىمەن بولغانلىق دەرىجىسى بىلەن ئەمەس، بەلكى جەمئىيەت شۇ شەخسكە قويغان ئالىي ئۆلچەم ۋە تەلەپلىرىگە ئۈيغۇنلىشالىغان ياكى ئۈيغۇنلىشالمىغانلىقى بىلەن باھالانسا مۇۋاپىق بولىدۇ. ئەگەر ئادەم ئۆزىنىڭ شەخسىي نەپسا- نىيىتى ۋە شەخسىي مەنپەئەتپەرەسلىكىنىڭ كونترولىلۇقىغا چۈشۈپ قالىدىكەن، ئۇ چاغدا كىشىلىك تۇرمۇش مىزانىغا، ئەقلىي تۇر- مۇش فورمىسىغا ئۈيغۇنلىشالمايلا قالماي، بەلكى ئەسلى ئىنسان تەبىئىتىگىمۇ خىلاپلىق قىلىدۇ. ئادەم بۇ دۇنيادا يەككە - يېگانە ياشىيالمايدۇ، بەلكى ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، ئۆزئارا مېھىر - شەپقەت يەتكۈزۈش، ئۆزئارا كۆيۈنۈش، ياردەم بېرىش ئارقە-

لىق ئاندىن مەۋجۇدلۇقىنى ساقلىيالايدۇ. بۇ خىل مەۋجۇتلۇق مۇناسىۋىتىنى بىر ئالىم مۇنداق شېئىرىي مىسرالار بىلەن ناھايىتى ئىخچام خۇلاسىلەپ بەرگەن ئىكەن:

مەن سەن بولدۇم، سەن مەن بولدۇڭ،
مەن ھەم بولدۇم، سەن ھەم بولدۇڭ.
سەن سەن بولدۇڭ، مەن مەن بولدۇم،
نى مەن بولدۇم، نى سەن بولدۇڭ.

بىز بۇ قانۇنىيەتنى ئىنسانلارنىڭ بىرگە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش پرىنسىپى دەپ قارىساق بولىدۇ، ئەگەر بۇ قانۇنىيەتكە مۇخالىپ چىلىك قىلسا، ئەخلاق ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ. تارىختا يۈز بەرگەن نۇرغۇن تراگېدىيىلەر، تاجاۋۇز-چىلار، زوراۋانلىق ۋە بىر - بىرىنى كەمسىتىش مەۋجۇتلۇق پرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلىپ، «سەن ئۆل، مەن تىرىلەي» دېگەن ئىنساپسىزلىقتىن كېلىپ چىققان. بۇنداق ئىنساپسىزلىق ھەر-گىزمۇ پەزىلەتلىك، نومۇسلۇق كىشىلەردە يۈز بەرمەيدۇ، بەلكى نومۇسسىزلىق ۋە ئەخلاقسىزلىق ئادەمنى شۇنداق شەخسىيەتچى، نەپسانىيەتچى، رەھىمسىز قىلىۋېتىدۇ.

نومۇس بىرخىل ئالاھىدە ھېسسىيات بولغانلىقى بىلەن كىشىلەرنى جەمئىيەت تەرتىپى، قائىدە - يوسۇنلىرى ۋە ئەخلاقىي فورمىلىرىغا خىلاپ بولغان ئىش - ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، جەمئىيەتنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچراشتىن ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، نومۇس كىشىلەرنىڭ ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز، مەقسەتلىك ياكى مەقسەتسىز ھالدا قىلىپ قويغان يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ئەيىبلەشكە تۇرتكە بولىدۇ. ساپ نومۇس يالـ

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاپ تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تارقىسى

غۇز شۇ ئادەمنى بەخت تۇيغۇسىغا چۆمدۈرۈپ قالماي، باشقىلار-غىمۇ خۇشاللىق، ئارامليق ۋە خاتىرجەملىك تۇيغۇسىنى ئاتا قىلىدۇ. پاك بولمىغان نومۇس باشقىلارغا ئازاب - بىئارامليق، خاتىرجەمسىزلىك ئېلىپ كېلىپلا قالماي، ئۆزىگىمۇ بىئارامليق ۋە ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ.

تارىختىن بۇيان ئىنسان تەبىئىتىدە، ئەخلاقىي پەزىلەت تەلەپلىرىدە، ئىنسانىي قىممەت فورمىسىدا، كىشىلىك مۇناسىۋىتىدە، دىنىي ئەقىدىدە بولسۇن، «نومۇس» نامى تۇتقان ئورنى ناھايىتى مۇھىم بولۇپ كەلدى. زامان - زامانلاردىن بېرى ئىنسانلار بۇ ئىبارىنى تۇرمۇشنىڭ ھەممە قاتلاملىرىدا ئىزچىل قوللىنىپ كەلدى، نومۇسچان ئادەملەرنى پەزىلەتلىك ئىنسانلاردىن ساناپ، نومۇسسىز ئادەملەرنى پەزىلەتسىز، رەزىل كىشىلەر قاتارىدا باھالاشتى. شۇنداق قىلىپ نومۇس ئۇچۇن ناھايىتى نۇرغۇن ئۆلچەم، تائىدە - يوسۇنلار بارلىققا كەلدى. ئىنسانىي ئۆلچەمنامى بەزى فورمىلىرىغا خىلاپلىق قىلغان، ئىنسانىي پەزىلەتنامى بەزى ھالقىلىرىنى بۇزغان ئادەملەرنى «نومۇسسىز» لىقتا ئەيىبلەپ كەلدى.

نومۇس دېگەن ئىنسان تەبىئىتىدىن ئالغاندا روھىي ساغلاملىقنامى مۇھىم بەلگىلىرىدىن بىرى، يەنە بىر جەھەتتىن ئادەمنى ھايۋانات تۇركۈمىدىن ئايرىپ چىققان ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكنامى بىرى، چۇنكى نومۇس ئادەمنامى پەيدا بولۇشى بىلەن بىرگە پەيدا بولغان، ئىنسانىنامى تاكامۇللىشىشىغا ئەگىشىپ تاكامۇللاشقان. نومۇستىن مەھرۇم بولسا، ئىنسان تەبىئىتىنى تەشكىل قىلغان روھىي تۇزۇلۇكنامى مۇھىم بىرى ئۆرۈلۈپ كېتىدۇ. شۇڭا نومۇس روھقا مۇناسىۋەتلىك ئىككىنچى تەبىئەت بولغانلىقى ئۈچۇن، ئۇ تەلىم - تەربىيىگە ۋە مۇھاپىزەت قىلىشقا موھتاج

بولىدۇ. تەلىم ـ تەربىيىسىز نوموس ھاياتىي ئىقتىدارىنى يوقىتىدۇ، مۇھاپىزەتسىز قالغان نوموس ھەم ناھايىتى تېز تۆكۈلىدۇ.

ئىنسانلار ئۆزلىرىنىڭ شانۇ ـ شەۋكىتىنى نوموس بىلەن تەكىلدى، گۈزەللىكنى، پەزىلەتنى نوموستىن تاپتى. شۇڭا نوموس ئادەمنى گۈزەللەشتۈردى، نوموسسىزلىق ئادەمنى بەتبەشىرىلەشتۈردى؛ نوموستىن ئادەم ھەممە ياخشىلىقلارغا ئېرىشتى، نوموسسىزلىقتىن يامانلىقلارغا ئېرىشتى؛ نوموستىن قەدىر ـ قىممەت، ئىناۋەت تاپتى، نوموسسىزلىقتىن لەنەت ـ نەپرەتكە قالدى. ئىنسانلارنى كۆپ ھاللاردا نوموس بالايىئاپەتتىن ساقلاپ قالدى، ئىنسانلارنىڭ بېشىغا كەلگەن نۇرغۇن كۈلپەتلەر نوموسسىزلىقتىن كەلدى. شۇنداق قىلىپ نوموس بىلەن نوموسسىزلىق ئىنسانلارغا دائىم ھەمراھ بولۇپ كەلدى، نوموس بىلەن نوموسسىزلىق ئوتتۇرىسىدا ئىزچىل، ئۆتكۈر، كەسكىن كۈرەشلەر داۋاملىشىپ كەلدى. بىز شۇنى بىلىمىزكى، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى مەۋجۇتلا بولىدىكەن، نوموس بىلەن نوموسسىزلىق مەڭگۈ مەۋجۇت. ئۇ ئىنسانلارنىڭ تەقدىرىگە پۈتۈلگەندە زور تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ.

«بىر سېسىق ئامۇت بىر سېۋەت ساغلام ئامۇتنى سېسىتىپ تۇ» دېگەندەك، بىر ئائىلىدە بىر نوموسسىز ئادەم بولسا، ئۇ شۇ ئائىلىگە كۆپلىگەن ھاقارەتلەرنى كەلتۈرۈشى مۇمكىن. بىر جەمئىيەتتە نوموسلۇق ئادەملەر قانچىلىك كۆپ بولسا، ئۇ جەمئىيەتكە نۇرغۇن خاسىيەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. چۈنكى نوموسلۇق كىشىلەر ئۆزى تەۋە بولغان جەمئىيەتنىڭ ۋىجدانىدۇر دېگەن گەپ بار، ئەگەر ئۇ جەمئىيەتتە نوموسسىز ئادەملەر قانچىلىك كۆپەيسە، ئۇلار ئەلگە يۇيۇپ بولغۇسىز ھاقارەتلەرنى، كۆتۈرگۈسىز

كۆلپەتلەرنى ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن. بىر ئەلنى نامراتلىشىۋ، ساۋاتسىزلىقىۋ، كېسەللىكىۋ گۇمران قىلالمايدۇ. بەلكى نومۇسسىزلىق گۇمران قىلالايدۇ، بىر ئادەمنىڭ ھالقىلىق پەيتتە قىلغان نومۇسسىزلىقىنىڭ كاساپىتىنى بىر ئەۋلاد كىشىلەر يۈيۈپمۇ بولالماسلىقى مۇمكىن. تارىختا ناھەق تۆكۈلگەن قانلارنىڭ كۆپىنچىسى نومۇسسىزلىقتىن بولغان، تۆمەنلىگەن ھەق تۆكۈلگەن قانلارنىڭ ھەممىسى نومۇسسىنى يۇيۇش ئۈچۈن ئاققان. چۈنكى كىشىلەر ئارىسىدا «قانىنى قان بىلەن يۇغىلى بولمايدۇ» دېگەن چۈشەنچە بولسىمۇ، لېكىن «ھاقارەتنى»، نومۇسنى قاندىن باشقا نەرسە بىلەن يۇيۇپ بولمايدىغانلىقىنى تارىخ ئاللىقاچان ئىسپاتلىغان ھەقىقەت ئىدى.

نومۇسنىڭ كىشىلىك ھاياتتا تۇتقان ئورنى ۋە ئويناىدىغان رولى ناھايىتى زور بولغاچقا، قەدىمدىن تارتىپ، ھازىرغىچە كۆپلىگەن ئاپتورلار ئەسەرلىرىدە نومۇس توغرىسىدا كەسكىن ۋە ھۆكۈملۈك پىكىرلەرنى قىلىشقان. قەدىمكى مۇتەپەككۇر پلاتون: «كىمكى ئۇياتنى يوقاتسىلا ئۇنى ئۆلگەن ھېسابلاش كېرەك» دېگەن. بىلىنىسكى نومۇس بىلەن ئەقىلنىڭ مۇناسىۋىتىدىن چىقىپ: «نومۇس ئىنسان ئەقلىنىڭ ئۇل تېمى» دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، بۇنىڭدىن قارىغاندا نومۇستىن مۇستەھكەم ئۇل سىلىنمىغان بولسا، مۇقەددەس ئەقىل بىناسىمۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرالمايدىكەن. دىنىي ئەقىدىلەردىمۇ نومۇسنى ئىمان دەرىخىنىڭ مۇھىم شاخچىسى، كۆركەملىكنىڭ زىننىتى، ياخشىلىقنىڭ رەھنە ماسى، يامانلىقنىڭ توسقۇچىسى دەپ چۈشىنىدۇ. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ «نومۇس ۋە ھايا كىشىنى گۈزەللەشتۈرىدۇ، ھاياسىزلىق ۋە نومۇسسىزلىق ئادەمنى سەتلەشتۈرۈۋېتىدۇ» دېگەن ھېكمىتىدىن قارىغاندا، تەڭرىنىمۇ ھايالىق،

نومۇسلۇق ئادەملەر چىرايلىق كۆرۈنىدىكەن، ھاياسىز، نومۇسسىز ئادەملەر سەت كۆرۈنىدىكەن. دىنىي ئەقىدە بويىچە، ئىنسانلاردا ئىنساپ - نومۇس قالمىغان، دۇنيانى رەزىللىك قاپلىغاندا، ئاندىن قىيامەت بولىدىكەن. بۇ خىل ئەقىدە خرىستىئان دىنىدىمۇ بار ئىكەن، فرانسىيىكون ئۆزىنىڭ «كىشىلىك ھايات ھەققىدە» دېگەن ئەسىرىدە خرىستوس ئەيسانىڭ دۇنياغا قايتا كېلىدىغان ۋاقتى ئىنسانلار ئارىسىدا سەممىيلىك ئورنىنى يالغانچىلىق، ساختىپەزلىك ئىگىلىگەن دەۋر بولىدىغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ. بىكون ئىنجىلدىكى بىر ھېكايىنى تەمسىل قىلىپ تۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ: «مۇنتەينى: ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلار! يالغان ئېيتقۇچىلار خۇدا ئالدىدا ئەسەبىي، ئادەمزات ئالدىدا قورقۇنچاق ئادەملەردۇر» دەپ ياخشى ئېيتقان. چۈنكى يالغان سۆز بەندىگە ئەمەس، خۇداغا قارىتىپ ئېيتىلىدۇ، خرىستوسنىڭ بۇ دۇنياغا قايتقان ۋاقتى يەر يۈزىدە راستچىل ئادەم تاپقىلى بولمايدىغان ۋاقىت بولىدۇ، دەپ بېشارەت بېرىلگەن. دېمەك، يالغان سۆزلەش خۇدانى ئاخىرەتنىڭ سورىقىنى سوراشقا چاقىرىپ بېرىلگەن سىگنالىدۇر، دەيدۇ ۋە ساختىپەزلىك ۋە ۋىجدانسىزلىقتىنمۇ شەرمەندە گۇناھ يوق دەپ يەكۈنلەيدۇ. بۇنىڭدىن قارىغاندا نومۇس ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدە، كىشىلىك ھاياتتا شۇنچە زور تەسىرگە ئىگە بولغان، كىشىلىك قەدىر - قىممەتنى ئۆلچەيدىغان مۇھىم تارازىغا ئايلانغان. تەقدىر - قىسمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە تەسىر كۆرسىتىدىغان مەنىۋى كۈچ - قۇدرەتنىڭ بۇلىقىغا نائىل قىلىنغان، قەلب قەسىرىدىكى نازۇك، پاك روھىي بايلىق ۋە تەبىئەت. شۇنداق بولغاچقا، نومۇسنىڭ بەربات بولۇشىغا ھەرگىزمۇ تاقەت قىلىشقا بولمايدۇ، نومۇس بەربات بولسا، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئۆزىنىڭ كۆركىمىلىكىنى يوقىتىپلا قالماي، بەلكى ھالاك بولىدۇ، ھازىرقى دۇنيا-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

دا ئىنسانلار ناھايىتى يۇقىرى مەدەنىيەت سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. يۇكسەك پەن ـ تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە ئېرىشكەن، تارىختىكى ھەرقانداق بىر دەۋردىكىدىن قۇدرەت تاپقان بىر دەۋرنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق بىر خىرىس ئىنسانىيەتكە ھەرقاچان تەھدىت سالماقتا. ئىنسانىيەتنىڭ بېشىدا بىر مۇدھىش قاراڭغۇ كۆلەڭگە ئەگىپ يۈرمەكتە، بۇ خىل تەھدىتنى كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا پەلكۇچ بولىدىغان تۈپ ماھىيەتلىك مەنبەنى تېخى ھېس قىلىشمىدى. بەزىلەر يۇقىرى پەن ـ تېخنىكا ئاخىرى ئىنسانىيەتنى ھالاك قىلىدۇ، ھازىر ياسالغان يادرو قوراللىرى، ئاتوم بومبىلىرى يەر شارىنى نەچچە قېتىم كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىشقا يارايدۇ، بۇ ئاخىرى ئىنسانىيەت دۇنياسىنى زامان ئاخىرىغا ئېلىپ بارىدۇ، دەپ قارىشاقتا. يەنە بىرى، يەر شارىنىڭ ئىللىپ كېتىشى، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى يوقىتىشى سەۋەبلىك يەر شارى يېقىن كەلگۈسىدە ئوت شارىغا ئايلىنىدۇ ياكى ئىككىنچى قېتىملىق توپان بالاسىغا مۇپتىلا قىلىنىدۇ، دېگەنگە ئوخشاش ئىلمىي تەسەۋۋۇرلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا ھازىرقى يۇزلىنىشتىن قارىغاندا، دۇنيانىڭ ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈشى ناھايىتى ئېغىر بولماقتا، باي دۆلەتلەر بىلەن نامرات دۆلەتلەرنىڭ ئارىسىدىكى پەرق ئىنتايىن زورىيىپ كەتتى، باي دۆلەتلەرنىڭ نوپۇسى ئىنسانىيەت نوپۇسىنىڭ يېگىرمە پىرسەنتىنى تەشكىل قىلغان بولسىمۇ، بىراق سەكسەن پىرسەنت بايلىق شۇلارنىڭ قولىغا مەركەزلەشكەن. ئافرىقىدىكى نۇرغۇن دۆلەتلەردە ئاچارچىلىقتىن ئۆلۈۋاتقانلارنىڭ سانى كۈندىن ـ كۈنگە ئاشماقتا، باي دۆلەتلەردە سېمىزلىك كېسىلى بىلەن ئۆلۈۋاتقانلارنىڭ سانى كۈنسېرى كۆپەيمەكتە. يەنە

بىر يوشۇرۇن تەھدىتمۇ غىلپال ئۆزىنى كۆرسەتمەكتىكى، گەرچە ھازىرقى دۇنيا نىسپىي تىنچ بىر دەۋرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان بولسىمۇ، ئىچكى جەھەتتىن دۇشمەنلىشىش، ئۆچمەنلىك، ئۆكـ ـتەملىك، چىش غۇچۇرلىتىشلارنىڭ بەزى ئالامەتلىرى ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە. يەنە بىر تەرەپتە خەلقئارا جەمئىيەت زور تىرىشـ چانلىقلارنى قىلسىپ، دۇشمەنلەشكەن ۋە دۇشمەنلىشىش خەۋپى بولغان تەرەپلەرنى ياراشتۇرۇش ئۈچۈن ناھايىتى زور دىپلوماتىيە ۋاستىلىرىنى قوللانماقتا. قانداقلا بولمىسۇن، يۇز بېرىشكە تېـ گىشلىك بولغان ئىشنى توسۇپ قېلىش مۇمكىن ئەمەس، بەزى تىرىشچانلىقلار بەلكىم ئاپەتنى كەينىگە سۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئويناشى مۇمكىن. بىراق ئۇنى ئومۇميۈزلۈك چەكلەپ بولالمايـ ـدۇ. شەخسىي بىلەن شەخسىي ئوتتۇرىسىدىكى دۇشمەنلىشىش، ئۇرۇش ۋە قىرغىنچىلىقلار بولسۇن، ئۇنىڭ بىرلا سەۋەبى بار، يەنى مەنپەئەت قوغلىشىش، ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى تالىشىش، نەپسانىيەت، بىر تەرەپ يەنە بىر تەرەپنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىگە چاڭ سېلىش. بۇنىڭدىن باشقا جىڭغا توختايدىغان سەۋەب يوق. قەدىمكى زامانلاردىمۇ شۇنداق بولغان، ھازىرمۇ شۇنداق بولۇۋاتـ ـدۇ. كەلگۈسىدىمۇ ئىنسانلارغا كېلىدىغان ئاڭ خەتەرلىك ئاپەتـ ـنىڭ تۈپ سەۋەبى ۋە مەنبەدىن يەنىلا شۇ مەنپەئەتپەرەسلىك، نائىنساپلىق، باشقىلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىگە قوپاللىق ۋە يۇزسىزلىك بىلەن كۆز ئالايتىش سەۋەبلىك يۇز بېرىدۇ. ئەگەر ئىنسانلار يۇزسىزلىك بىلەن بىر ـ بىرىدىن يۇز ئۆرىمەيدىغان، ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى بىر پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئىتىدىن ئۈستۈن كۆرمەيدىغان بولسا، بەلكى ھايا ۋە نومۇس بىلەن ئۆزىگە تەرتىپ بېرىپ، باشقىلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىگە ھۆرمەت قىلىدىغان، ئۆزئارا يارەدەم بېرىدىغان، كۆيۈنىدىغان بولسا، قايـ

سى مىللەت، قايسى ئىرىق بولسۇن، ئۇلارنىڭ بۇ زېمىندا ياشاش ھوقۇقى، زېمىنغا ئاتا قىلىنغان مەئىشەتلەردىن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقىنىڭ بارلىقى ئېتىراپ قىلىنسا، ئاجىز، مەدەنىيەتسىز خەلقلەر يارەمگە ئېرىشىپ، يېتەكلەنسە، تەربىيىلەنمىش، ئىنسانىي قابىلىيەتلىرىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن پۈرسەت بېرىلسە، ئىنسانىيەت ئۆز بېشىغا كېلىش مۇمكىن بولغان ئەڭ خەتەرلىك ئاپەتنىڭ يىلتىزىغا پالتا ئۇرالمىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇنداق بولماي نومۇسنى قايرىپ قويۇپ، قارا يۈزلۈك بىلەن ئۆكتەملىك، زوراۋانلىق قىلىپ ئاجىزلارنىڭ كىشىلىك ھوقۇقى دەپسەندە قىلىنسا، ئىنسانىيەت ئۆزىگە كېلىدىغان ئاپەت ئۈچۈن پەنكۈچكە ئوت ياققۇچى بولۇپ قالىدۇ. قانۇنىيەت شۇكى، ئىنسانىيەتنى نومۇس قۇتۇلدۇرۇپ قالالايدۇ، نومۇسسىزلىق بارلىق ئاقىۋەتلەرنىڭ ئىچكى مەنبەسى بولىدۇ.

ئىككىنچى باب

نومۇسنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى ۋە ئالاھىدىلىكى

ئادەمنىڭ مەنىۋى كامالىتىدە قايسى پەللىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى نېمە-دىن نومۇس قىلىشى ۋە نومۇس قىلماسلىقىدەك ئېنىق كۆرسەتمە بېرەلەيدىغان نەرسە يوق.

— ل. ن. تولستوي

1. نومۇسنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى

جەمئىيەتتىكى نومۇسسىزلىقنىڭ ئىپادىلىرى ھەرخىل، كۆپ قاتلاملىق بولىدۇ. بىراق نومۇسچان، پەزىلەتلىك، دىيانەت-لىك، ئىنساپلىق ئادەملەر بولسۇن، ھەممىسى نومۇس، نومۇس دەپ جار سالىدۇ. «نومۇس قىل» دەپ تەۋسىيە قىلىدۇ، ھەمما-سى بىر - بىرىنى «نومۇسسىز» دەپ ئەيىبلىشىدۇ. ئۇنچىغا چىققان نومۇسسىز ئەبلەخلەرمۇ، ئۆزىنىڭ نومۇسسىزلىقىنى ئې-تىراپ قىلمايدۇ، ئۇلارنى نومۇسسىزلىقتا ئەيىبلىسە كىشىلەر بىلەن ئارازلىشىدۇ، ئومۇمەن ھېچكىم نومۇسسىزلىقنى شەرەپ دەپ قارىمايدۇ. نومۇسسىز دېگەن بەتنامغا قېلىشنىمۇ خالىمايدۇ، بىراق كىشىلىك جەمئىيەتتە ئەزەلدىن نومۇسمۇ بار، نومۇسسىز-لىقمۇ مەۋجۇت. نومۇسلۇق كىشىلەر ھەرقاچان ئومۇمىي جەھەت-

تىن ئېتىراپ قىلغان، كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان، قانۇن-لاشقان ئەخلاق مىزانلىرىغا، قائىدە - قانۇنلارغا ئۇيغۇنلىشىپ ياشاشقا تىرىشىدۇ. ئۇلار پاك ياشاشنى ئۆزىنىڭ ھاياتلىق مىزانى قىلغان بولىدۇ، ئۆزىنى بۇلغايدىغان ئىش - ھەرىكەتلەرنى قىلىپ قېلىشتىن نومۇس قىلىدۇ، نومۇسسىز ئادەملەر بولسا، شەخسىي مەنپەئەت ۋە قەبىھ، رەزىل ھېسسىياتنىڭ كونترولللۇقىدا ياشايدۇ.

نومۇسنىڭمۇ، نومۇسسىزلىقنىڭمۇ ئىپادىلىنىش شەكلى ھەرخىل بولىدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن قەلب قېتىدا بىخ سۈرىدۇ، نىيەت ۋە مەقسەتلىرىدە كۆكلەيدۇ، ئىش - ھەرىكەتلىرىدە مېۋە بېرىدۇ، نىيەت - مەقسەت قوماندان، كۆز، قول، پۇت، تىل قوماندانلىقى بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرگۈچى پىدائىيلاردۇر. زاھىر ئەزالار نېمە قىلمىسۇن، ئۇ قەلب قېتىدىكى نىيەت ۋە مەقسەتنىڭ ئىجرا سىدىنلا ئىبارەت، ياخشى نىيەت، ياخشى مەقسەت خەيرلىك، پەزىلەتلىك ئىشلاردىن نىشان بەرسە، يامان نىيەت، يامان مەقسەت بۇزۇق، گۇناھلىق، نومۇسسىز ئىشلارنى قىلىش بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا ياخشى ئىشلار ياخشى نىيەت، ياخشى مەقسەتنىڭ نەتىجىسى. بەزىلەر يامان، گۇناھلىق ئىشلارنى قىلىپ بولۇپ، ئۇقماي قىلىپ قاپتىمەن دەپ دەۋا قىلىدۇ. ئۇ دەۋانى ھەرگىزمۇ قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ، بىراق بەزىلەر ياخشى ئىش قىلىش نىيىتىدە بىرەر ئىشنى قىلغان بولسا، نەتىجىسى ئەكسى ھالدا يامان نەتىجە بېرىپ قالىدۇ. بۇنى توغرا چۈشىنىشكە، ئەپۇ قىلىشقا بولىدۇ. ھەممە ئىشنىڭ نىيەتتىكىدەك بولۇشى ناتايىن، بىراق يامان نىيەتلىك ئادەمنىڭ يامان مەقسەت ئۈچۈن قىلغان ئىشلىرىدا ھەرگىزمۇ خەيرلىك يوق، ئۇنىڭدىن ياخشى ئىش يۈز بېرىپ قالمايدۇ. ئۇلار مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن جەمئىيەتنىڭ

قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى، ئەخلاقىي مىزانلىرىنى بۇلغاپلا قالماي، ئىنسانىي ئەخلاق ئۆلچەملىرىگە ھاقارەت كەلتۈرۈشتىن ھايا قىلمايدۇ.

نومۇس ۋە نومۇسسىزلىقنىڭ ئىپادىلىنىشى يوشۇرۇنمۇ بولىدۇ، ئاشكارىمۇ بولىدۇ. ئۇ كۆپىنچە ئىش ـ ھەرىكەت، گەپ ـ سۆز ئارقىلىق ئەكس ئېتىدۇ، گەرچە ئىش ـ ھەرىكەت، گەپ ـ سۆز ۋە باشقا تۈرلۈك پائالىيەتلەر نىيەت ۋە مەقسەتنىڭ كونكرېت ۋە ئاشكارا ئىپادىسى بولسىمۇ، لېكىن كۆپ ھاللاردا ئىش ـ ھەرىكەت، گەپ ـ سۆزلەردىن نومۇس ۋە نومۇسسىزلىققا ئائىت سۈرەتنى كۆرۈپ مۇقىملاشتۇرۇش قىيىن. بەزىلەر نىقابلىنىشقا شۇنچىلىك ماھىر بولىدۇكى، ئۇلارنىڭ زاھىرى پائالىيىتىدىن ھەرگىزمۇ نومۇسسىزلىقنىڭ ئەسىرىنى دەرھال بايقىۋالالمايمىز. ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى شۇنداق ۋەزمىن، گەپ ـ سۆزلىرى ئىلمىي، قائىدىلىك، بىراق ئىشى شۇنچىلىك قارىكى، ياۋۇز بىر دېۋە پەرىزات سىياقىدا بولۇۋالغاندەك تەسىراتقا كەلتۈرىدۇ. بۇ خىل كىشىلەرنى خەلق «قوي تېرىسىگە ئورىنىۋالغان بۆرە» دەپ سۆيەتلەشكەن. بۇنداق كىشىلەر پۈرسەت كۈتىدۇ، ئاستا ـ ئاستا سامانلىقنى تېگىدىن سۇ قۇيىدۇ. بۇلار بىرچاغدا ئۆزىنى شۇنداق ئاشكارىلايدۇكى، «نومۇسسىز ئادەمنىڭ قەلبى ئەگەر سۈرەتكە كەلسە، خۇددى پاقىغا ئوخشايدۇ» دېگەندەك بىر مەنزىرە نامايان بولىدۇ. بىز ئۇنىڭغا ناھايىتى غەزەپ بىلەن: «ئەي ئىپلاس، نومۇسسىز، ئەجەب داغدا قويدۇڭ، ئەجەبمۇ بايقىۋالالمىغان ئىكەنمەن» دەپ پەريات چېكىمىز ـ يۇ، بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ شۇم نىيىتى كەلتۈرگەن ئاپەتنى چەكلەش پۈرسىتى ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. بۇ چاغدا ئۇ ئەسلىي تەبىئىتىنى ئاشكارىلاپ، غالىبلىقىدىن كېرىلىپ، زەھەرخەندىلىك بىلەن شۇنداق ھىجىيىدۇكى،

تېنىمىز شۇركۇنۇپ كېتىدۇ.

جەمئىيەتتە ئاشكارا قىلىنغان، ئاشكارىلانغان نوموسىزلىقلاردىن ئاشكارىلانمىغان نوموسسىز قىلمىشلارنىڭ نىسبىتى نەچچە ھەسسە يۇقىرى بولىدۇ. مەسىلەن: زىناخورلۇق نوموسسىز قىلمىش، بىراق ئۇنىڭ كۆپىنچىسى خۇپىيانە قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، يۇزدىن بىرىمۇ بايقالمايدۇ. ئۇنى پەقەت بىرى، خۇدا كۆرۈپ تۇرىدۇ، يەنە بىرى، شۇ زىناخورلۇق قىلغان ئەر ـ ئايال ئۆزلىرىلا بىلىدۇ. ئىككى تەرەپ رازىلىق بىلەن قىلىنغانلىقى ئۈچۈن بۇنىڭغا قانۇننىڭمۇ ئامالى بولمايدۇ، شۇڭا نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى، زىناخورلۇق داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. زىناخورلۇقنىڭ يەنە بىر شەكلى زوراۋانلىق شەكلى ئارقىلىق يۈز بېرىدۇ، ئۇنى قانۇندا باسقۇنچىلىق قىلمىشى دەپ ئاتايدۇ. ئۇ بەزىدە ھاياتقا تەھدىت كەلتۈرىدىغان جىنايەت، ئۇ باسقۇنچىلىققا ئۇچرىغۇچىدا ناھايىتى چوڭقۇر، ئۇزۇنغا سوزۇلغان پسىخىك جاراھەتىنى قالدۇرىدۇ. بىراق بۇنداق زوراۋانلىق، باسقۇنچىلىق جىنايەتىنىڭ ئاشكارىلىنىش نىسبىتى ناھايىتى تۆۋەن بولىدۇ. مۇلچەرلىنىشىچە، ئامېرىكىدا ھەر يىلى 280 مىڭ ئەتراپىدا باسقۇنچىلىق دېلوسى يۈز بېرىدىكەن (بۇ تېخى 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىكى تولۇقسىز ستاتىستىكا). بۇنىڭ ئىچىدە تۆتتىن بىر قىسمىنىلا ساقچى تەرەپ بىر تەرەپ قىلىدىكەن[1]. زىيانكەشلىكى كە ئۇچرىغۇچى كۆپچىلىك ئايالالارغا نىسبەتەن جىنايەت ئۇلارنى ئاللىقاچان روھىي جەھەتتىن ئازابقا مۇپتىلا قىلىپ بولغان. شۇڭا، ئۇلار شۇ ھالدا سوتنىڭ سورىقىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمايدىكەن. ئۇ قەبىھ ھالەتنى قايتا ئەسلەپ ئۆزىنى ئازابلاشنى

① روبېتسۇس: «جەمئىيەتشۇناسلىق» سودا نەشرىياتى، 1990 ـ يىل نەشرى، 291 ـ بەت.

خالىمايدىكەن، ئۇ ئىشنى تەگەۋەرگەنسېرى، روھىي بېسىم تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كېتىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ بۇ ئىشنى باشقا كىشىلەرگە ئۇقتۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ، ئۆزىگە ياخشىلىق ئېلىپ كەلمەيدىكەن، گەرچە كىشىلەر ھېسداشلىق قىلىدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تۇرمۇشتا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايدىغانلىقى ئېنىق بولىدىكەن. كۆپلىگەن ئاياللار شۇ خىل ئىشلارغا يولۇققۇچە قېلىشتىن تەشۋىشلىنىپلا يۈرىدۇ، ناتونۇش بىر ياۋۇز ئەرنىڭ يولۇققۇچە قېلىپ، ئاياغ ـ ئاستى بولۇشىدىن تەشۋىشلىنىپ، كېچىدە يالغۇز سىرتلارغا چىقىشتىن قورقىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن، ئۇ ئىشنىڭ يۈز بېرىشى گەرچە ئاياللارنىڭ ئىختىيارلىقى بىلەن بولماي، زورلۇق، تەھدىت ئاستىدا يۈز بەرگەن بولسىمۇ، نومۇسى ئاياغ ئاستى قىلىنغان، يۈزى تۆكۈلىدىغان ئىش بولغاچقا، يەنىلا ئۆزىگە يۈز كېلەلمەيدىغاندەك ئازابلىنىپ يۈرىدۇ.

جەمئىيەتتىكى يەنە نۇرغۇن جىنايى قىلمىشلار يوشۇرۇن، خۇپىيانە قىلىنىدۇ. خروئىن سېتىش، پاراخورلۇق قىلىش، ھەتتا ئوغرىلىق، قاتىللىق دېلولىرىنىڭ قانچە پىرسەنتىنىڭ ئاشكارا بولۇپ، سوتقا تارتىلىدىغانلىقى بىزگە قاراڭغۇ.

نومۇس ئالدى بىلەن كونكرېت ئادەمنى مەركەز قىلىدۇ، ئۇ بارا ـ بارا ئائىلىگە، مىللەتكە، دۆلەتكە ئومۇملىشىپ، جەمئىيەتنە ئىنتايىن گەۋزەل بىر مۇناسىۋەتنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. نومۇسسىزلىقمۇ شۇنداق تەرەققىي قىلىدۇ، كېڭىيىدۇ ۋە ئۆزىگە يارام ئادەملەرنى سېپىگە قوشۇپ، رەزىللىك مەنبەسى بولۇپ ئۈيۇشىدۇ. ئۇلارنىڭ خەۋپى تېخىمۇ ئېغىر بولىدۇ، بولۇپمۇ شۇ سىياسىي گۇرۇھقا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئادەم نومۇسسىزلىقنىڭ ئەڭ تىپىك ۋەكىلى بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ نومۇسسىز مەقسەت مۇددىئاسىنى، مەپكۇرىسىنى يوشۇرۇپ، ئەتراپىغا ئۈيۇشقانلارغا

ئۆكتەملىكنى ھەقىقەت ئۈچۈن قىلىنغان پىداكارلىق دەپ، نو- مۇسسىز قىلمىشلىرىنى شان - شەرەپ كەلتۈرۈش، نام - ئاتاق قازىنىش دەپ پەرداز لاپ چۈشەندۈرىدۇ. ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى ئۇ- نىڭ ئەڭ يېقىن سادىق قول چوماقچىلىرىدىن بىرقانچىسى روشەن بىلسىمۇ، كۆپىنچە ئادەم قارىغۇلارچە ئەگىشىشكە مەجبۇر بولـ- دۇ. نەتىجىدە پۈتۈن بىر مىللەتنى ئۆزىنىڭ رەزىل مەقسىتىنىڭ دامىغا چۈشۈرۈپ، پۈتۈن دۆلەتكە، مىللەتكە ھاقارەت تامغىسىنى باسىدۇ. تېخى يېرىم ئەسىر بۇرۇن يۇز بەرگەن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى نەچچە مىليون ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ مۇسىلىن ۋە گېتلىرگە ئوخشاش بىر ئوچۇم ئۇـ رۇش جىنايەتچىلىرى ھېچقانداق ئاساسسىزلا ئۆكتەملىك قىلىپ، ئىنسانىيەتكە ئۇرۇش ئېلان قىلدى. ئۇلارنىڭ مەقسىتى ئىنساـ- لارنى قۇل قىلىپ، دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش بىلەن يۇز مىليونلىغان خەلقنىڭ ياشاش ھوقۇقىنى، بەخت ھوقۇقىنى، ئەر- كىنلىك ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىش ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ قەبىھ، ياۋۇز قىلمىشىنى خەلقئارا جەمئىيەت ئىنسانىيەتكە قىلىنغان يۇزسىزلىك ۋە قارا يۇزلۇك دەپ باھا بەردى. نىيەت بۇزۇلغاندا باھانە كۆپ بولىدۇ دېگەندەك، ئاق يەردىن تۇك ئۇندۇرۇپلا، ياپونىيە جۇڭگوغا ياۋۇزلارچە تاجاۋۇز قىلدى، ئۇنىڭ ئامېرىكىغا ئۇرۇش ئېلان قىلىشى تېخىمۇ قەبىھ ۋە رەزىل ئويۇن بىلەن باشلاندى. ياپونىيە ھۆكۈمىتى ناھايىتى ئۇزۇن ۋە ئوقۇش تەس بولغان بىر نوتا تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ بولغۇچە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ، ھاۋاي ئارىلىدىكى پېيورىل خاربور پورتـ- غا ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىپ، زور تالاپەت كەلتۈردى. گېرمـ- نىيە ناتسىستلىرى رۇسىيە بىلەن ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق شەرتنامىسىنى ئىمزالاشقان بولسىمۇ، ناھايىتى تېز يۇز ئۆرۈپ،

رۇسىيىگە تاجاۋۇز قىلدى. شۇنداق قىلىپ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى بىرقانچە دۆلەتنىڭ نومۇسسىزلارچە خەلقئارالىق مىزاغا، ئەمرى ـ پەرمانغا خىلاپلىق قىلىپ، ئىنسانىيەتنىڭ تىنچلىقى، خاتىرجەملىكى ۋە بەخت ـ سائادىتى، كىشىلىك ھوقۇقىغا كۆتۈرگۈسىز ئاپەتلەرنى ئېلىپ كەلدى. بۇ نومۇسسىزلىقنىڭ دېغىنى يۇيۇش ئۈچۈن فاشىزمغا قارشى دۆلەتلەر نۇرغۇن قان تۆكتى، ئىقتىسادىي جەھەتتىمۇ زور بەدەل تۆلەشكە توغرا كەلدى. ئۇلار قوزغىغان ئۇرۇش يالغۇز ئىنسانىيەتكە بالايىئاپەت ئېلىپ كەلمەي، بەلكى گېرمانىيە، ئىتالىيە ۋە ياپونىيە خەلقىغا مۇ كۆتۈرگۈسىز ھاقارەت كەلتۈردى ۋە نومۇسسىزلىق تامغىسى باستى. ئۆز دەۋرىدە شۇڭا شۇ دۆلەتلەردىكى ھەققانىيەتچى كىشىلەر خەلقئارا جەمئىيەت بىلەن بىرلىشىپ، بۇ ھاقارەتنى يۇيۇش ئۈچۈن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلدى. دېمەك، ئەسلىدە بۇ بىر ئوچۇم ئۇرۇش جىنايەتچىلىرىنىڭ نومۇسسىزلىقى ئىدى، بىراق ئۇنىڭ دەردىنى شۇلار ۋەكىللىك قىلغان دۆلەتتىكى خەلقلەرمۇ تارتىشقا مەجبۇر بولدى، بۇنىڭدىن قارىغاندا نومۇسسىزلار ئۈچۈن كېلىشىم، توختام، قانۇن ـ قائىدە، ۋەدە ـ قەسەم دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى پەقەت ئالدامچىلىقنىڭ ۋاستىسى بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ئىش تارىختا نۇرغۇن قېتىم تەكرارلانغان، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق يۈز بېرىشنى ھەرگىز چەتكە قېقىشقا بولمايدۇ. ئەگەر ۋىجدانلىق، نومۇسلۇق كىشىلەرگە نىسبەتەن توختام، تۈزۈم دېگەنلەر بىر قائىدە ـ يوسۇن سۈپىتىدىلا يۈرگۈزۈلىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق پاك تەبىئەتلىك ئىنسانلار ئۈچۈن توختام، قەسەم بولمىسىمۇ، ھەرگىز ۋىجدانىغا خىلاپ ئىش سادىر بولمايدۇ.

نومۇسنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئىپادىلىنىش شەكلىدىن قارىغاندا

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

دا، يەككە ـ يېگانە نومۇس بولمايدۇ، ئۇ ۋۇجدان، غۇرۇر، ئەقىدە، ئىرادە ۋە باشقا كونكرېت پەزىلەت تەلەپلىرى بىلەن بىرگە ئۆزئىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، نومۇس ئەخلاق كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ. ئەخلاق بولسا نومۇس بولىدۇ، نومۇس بولسا ئەخلاق بولىدۇ، ئەخلاق بولمىسا، نومۇس-مۇ بولمايدۇ. نومۇس بولمىسا، ئەخلاقنىڭ بولۇشىدىن سۆز ئېچىشقا بولمايدۇ. بىراق بۇلارنىڭ قايسىسى قايسىسىنى بەلگە-لەيدىغانلىقى، قايسىسىنىڭ مۇھىم ئورۇندا تۇرۇپ يېتەكلەش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغانلىقىغا نىسبەتەن كېسىپ بىر نەرسە دېيىش تەس. بىراق ئەخلاق چوڭ ئۇقۇم، نومۇس تارماق ئۇقۇم. ئەخلاق ـ پەزىلەت دېگەندە، كىشىلەرنىڭ نەزەردە تۇتىدىغىنى ھەربىر كىشىنىڭ ئىش ـ ھەرىكەت ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەت ۋە مۇناسە-ۋەتلەردە جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا ئۇيغۇنلە-شىش ـ ئۇيغۇنلىشالمىغانلىقى نۇقتىسىدىن باھالايدۇ. بارلىق ئەخلاقىي ئادەتلەر ئادەم تۇغۇلغاندىن كېيىن ئائىلە تەربىيىسى، مەكتەپ تەربىيىسى ۋە جەمئىيەتنىڭ تەسىرىدە بارا ـ بارا ئۆزلە-شىپ يېتىلىدىغان ھەرىكەت ئۆلچىمى. نومۇس بولسا ئىنسان تەبىئىتىگە مەنسۇپ ھادىسە بولۇپ، ئۇ باشقا ئەخلاق فورمىلىرى-دىن بۇرۇنراق پەيدا بولغان، بىراق نومۇسمۇ تەربىيە ئارقىلىق يېتىلىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن كۆزەتكەندە، ئەخلاقسىزلىقلارنىڭ ھەممە-سىدىلا نومۇسسىزلىق بولمايدۇ. نومۇسسىزلىقلارنىڭ ھەممىسى ئەخلاقسىزلىق بولىدۇ، چۈنكى ئەخلاقسىزلىقنىڭ ھەممىسىلا ئائىلىق يۈز بېرىشى ناتايىن، بىراق نومۇسسىزلىق ئائىلىق، مەق-سەتلىك يۈز بېرىدۇ.

نومۇس كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تۇرلۇك

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەريانىدا ۋە دىنىي ئاڭ بويىچە ئىنسانلار-نىڭ خۇدا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى جەريانىدىكى ئەقىدە جەريانىدا ئەكس ئېتىدۇ. ئۇيۇلۇشنىڭ ئۇچ خىل شەكلى بولىدۇ، بىرى دىن مۇخلىسلىرىنىڭ خۇدادىن ئۇيۇلۇشى؛ ئىككىنچى، ئادەم ئۆز-زى ئۆزىدىن ئۇيۇلىدۇ، ئۈچىنچى، كىشىلەر بىر - بىرىدىن ئۇيۇلىدۇ. باشقىلاردىن ئۇيۇلۇش ئىككى خىل بولىدۇ، ئالدى بىلەن، ئۆزى ياماق ئىش قىلىپ قويۇپ، ئەل ئارىسىدا رەسۋا بولغانلىقىدىن نومۇس ھېس قىلىدۇ؛ يەنە بىرى، باشقىلارنىڭ قىلغان نومۇسسىز ئىش - ھەرىكەتلىرىدىن نومۇس قىلىدۇ. «ئەجەبمۇ نومۇسۇمنى كەلتۈردۈڭ» دېگەن سۆز مانا شۇنداق ھېسسىياتتىن چىققان، كىشىلەردىن ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ھالەتتە بولسۇن، كىشىلەر كۆرگەندە ياكى كۆرمىگەندە بولسۇن، ھەرقا-چان ئۆزىنى گۇناھلىق ئىش قىلىپ قېلىشتىن توسىدىغان تۇيغۇ ئەقىدە مۇناسىۋىتى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن ئۆزىدىن ئۇيۇلۇش تۇيۇ-غۇسىدىن ئىبارەت. كىشىلەرنى ياماق ئىشلاردىن چەكلەشتە بۇ خىل ھېسسىياتنىڭ رولى ناھايىتى زور رول ئويناپ كەلگەن. ئەگەر كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى، كىشىلەر بىلەن ئەقىدە ئوتتۇرىسىدىكى دىنىي ئالاقە بولمىغاندا ئىدى، جەمئىيەتمۇ بولمىغان، نومۇسنىڭمۇ ھېچقانداق مەۋجۇتلۇق ئاساسى ۋە ئەھمى-يىتى قالمىغان بولاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىيات مۇناسىۋىتى ۋە پايدا - مەنپە-ئەت مۇناسىۋىتى بولمىغان بولسا، يەنىلا نومۇس ئۆزىنىڭ مەۋ-جۇتلۇق ئاساسىنى يوقاتقان بولاتتى. شۇڭا نومۇسمۇ، نومۇسسىز-لىقمۇ پايدا - مەنپەئەت مۇناسىۋىتى ئارقىلىقلا ئاندىن ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. ھايۋانلاردىمۇ ئۆزىگە خاس مەنپەئەت مۇناسىۋىتى بولىدۇ، لېكىن ئۇلاردا نومۇس ھېسسىياتى يوق.

نومۇسنىڭ ئالاھىدىلىكىدىن قارىغاندا، ئۇ جەمئىيەت ۋە شەخسنىڭ قىممەت قارىشىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ. قىممەت قارىشىدىكى ئۆزگىرىش نومۇس ئۇچۇن بۇرۇلۇش نۇقتىسى ھازىرلايدۇ، ئەگەر كىشىلەردىكى قىممەت قاراش بىلەن نومۇس مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت، مىللىي ئاڭ، قائىدە ـ يوسۇن، ئەخلاق ئادەتلىرى، غايىۋى ئىنتىلىشلىرى ۋە مەقسەتلىرى بىلەن ئۇيغۇنلىشالمىسا، ئۇنداقتا ئۇ نومۇسنى تېخىمۇ نۇرلاندۇرۇش، ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇش رولىنى ئويناىدۇ. ئەگەر جەمئىيەتنىڭ قىممەت قارىشىدىكى ئۆزگىرىش ئىنسانىي قىممەتكە، ئىجتىمائىي قائىدە ـ قانۇنلارغا، ئەخلاق ئادەتلىرىگە قارىمۇقارشى بولغاندا، نومۇس بىلەن قىممەت قارىشى ئوتتۇرىسىدا كەسكىن توقۇنۇش يۇز بېرىدۇ. ئەگەر قىممەت قارىشى غالىب كەلسە، نومۇس ئۆزىنىڭ پاكلىقىنى يوقىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ، ئەگەر نومۇس غالىب كەلسە، نامۇۋاپىق، ئەخلاققا يات بولغان قىممەت قارىشىدىن ۋاز كېچىشكە، نومۇسنى پاك ساقلاشقا مەجبۇر بولىدۇ. ھازىرقى بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا كىشىلەرنىڭ قىممەت قارىشىدا تارىخىي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش يۇز بەردى، بۇرۇنقى ئىنسانىي مۇناسىۋەتنىڭ ئورنىنى پۇل مۇناسىۋىتى ئىگىلىۋالغىلى تۇردى، بەزى كىشىلەرنىڭ قىممەت قارىشىدا پۇل ئاڭ قىممەتلىك ئورۇنغا ئۆتتى. شۇڭا ئۇلار ۋاستە تاللىماي نومۇسنى، ئەخلاقنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، پۇل تېپىش ئۇچۇن ھەممە رەزىللىكلەرنى قىلىۋاتىدۇ، بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، توغرا قىممەت قارىشىنى تۇرغۇزۇش ئەخلاقىي كەيپىياتنى ياخشىلاشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

يۇقىرىقى نۇقتىدىن قارىغاندا، نومۇسنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكى، ئۇ ئەتراپلىق تەلىم ـ تەربىيىگە، مۇھاپىزەت

قىلىشقا موھتاج بولىدۇ. نومۇس ئەتراپلىق تەلىم ـ تەربىيىدىن نۇرلىنىدۇ، تەربىيىسىزلىكتىن خىرەلىشىدۇ، تەلىم ـ تەربىيە تەلىپىدە يەنە شۇ تەرەپكىمۇ دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇكى، تەلىم ـ تەربىيىنىڭ خاراكتېرى نومۇسنىڭ خاراكتېرىگە ھەم تەسىر كۆرسىتىدۇ.

2. نومۇسنىڭ ئومۇمىيلىقى ۋە مىللىيلىقى

نومۇس ئىنسانلارغا خاس ئاڭ بولغانلىقى بىلەن ئىنسانلار-نىڭ ھەممىسىدە ئۇيۇلۇش ئېڭى بولىدۇ، بۇ نومۇسنىڭ ئومۇملۇ-قى، بىراق دەۋرنىڭ تەرەققىياتى، دىنىي ئېتىقادى، مىللىي ئالا-ھىدىلىكىگە ئاساسەن ئىمىدىن نومۇس قىلىش، ئىمىدىن نومۇس قىلماسلىق جەھەتتە پەرق بولىدۇ، ئۇ نومۇسنىڭ مىللىي خاسلە-قىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

ئالدى بىلەن نومۇسنىڭ مەزمۇنى ئۆزگىرىشچانلىققا ئىگە بولىدۇ، دەۋرنىڭ تەرەققىياتى، مەدەنىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى، دىـ-نىي ئېتىقادنىڭ ئۆزگىرىشى، قىممەت قارىشىدىكى ئۆزگىرىش-لەر، ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇنلاردىكى يېڭىلىنىشلارنىڭ ھەممىسى نومۇس ئېڭىنىڭ مەزمۇنىدا ئۆزلۈكسىز ئۆزگىرىش ياساپ تۇرىدۇ. ئاددىيسى بۇنىڭدىن 30 يىل بۇرۇن ئوغۇل بالىلار پايپاق كىيىشتىن، رەڭلىك نەرسىلەرنى كىيىشتىن نو-مۇس قىلاتتى، ئۇنى قىزلارنىڭ ئادىتى دەپ قارايتتى. پايپاق كەيگەن بالىلارنى ساۋاقداشلىرى «ھوي قىز بالىغا ئوخشاپ قاپ-تۇ» دەپ زاڭلىق قىلاتتى. مانا ھازىرغا كەلگەندە بىر قىسىم ئوغۇللار ۋە ئەرلەر بوينىغا ئالتۇن زەنجىر، قۇلىقىغا ھالقا، قولىغا ئۈزۈك، ئۇچىسىغا رەڭگارەڭ گۈللۈك كىيىملەرنى كى-يىپ، ئاياللارنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىشتىن نومۇس ھېس قىل-

مايدىغان بولدى. دىنىي ئەقىدىدە: «ئەرلەردەك بولۇۋالغان ئاياللارغا، ئاياللاردەك بولۇۋالغان ئەرلەرگە لەنەت» دېگەن دەۋەتلەر بولسىمۇ، ئاياللار ئاياللىق سۈپىتىنى ساقلىمايدىغان، ئەرلەر ئەرلىك سالاھىيىتىنى ئۇنتۇپ قالىدىغان ئەھۋاللار ئومۇملاشقىلى تۇردى. بۇ قىلمىقلاردىن نوموس قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەلكى پەخىرلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ تاماكا چېكىشى، ھاراق ئىچىشى ئەخلاق مىزانىغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغان نوموسسىز قىلمىش ھېسابلىنىتتى، مانا ھازىر ئاممىۋى سورۇنلاردىمۇ نوموس قىلماستىن توۋلىغان «خوشە» نىڭ ئاۋازى يەر ـ زېمىنغا دەھشەت سېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. بەزى ئۆزگىرىشلەرنى قوبۇل قىلىشقا بولسىمۇ، لېكىن يەنە بىر قىسىم ئۆزگىرىشلەرنى قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ، ئەخلاق فورمىسىغا خىلاپلىق بولغان، پاكلىقىغا نۇقسان يەتكۈزىدىغان، جەمئىيەتنىڭ ساغلام ھۇجەيرىسىدە ئۆسمە پەيدا قىلىدىغان ھەرقانداق زامانىۋىلىقنى مەدەنىيەت، زامانىۋىلىشىش دەپ قوبۇل قىلمايمىز، بەلكى ئۇنى نوموسسىز قىلمىش دەپ ئەيىبلەيمىز ۋە چەكلەيمىز. مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى توسۇۋالغۇسىز مۇقەررەرلىك، گەرچە ئۇنىڭ تەرەققىيات سۈرىتىدە بەلگىلىك رايون پەرقى بولسىمۇ، مەدەنىيەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تارقىلىشى، بايقاش، ئىختىرا قىلىش ۋە تارقىلىش ئارقىلىق بولىدۇ. بىرخىل ئۆزگىرىش مەلۇم بىر مەۋجۇت قائىدە ۋە قىممەت ئۆلچىمىگە ماس كەلگەندىلا، ئاندىن ئۇ خىل مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلىشقا بولىدۇ.

ئومۇمىيلىق نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىدە نوموس ئېڭى بولىدۇ، نوموسسىزلىقمۇ بولىدۇ. بۇ نوموستىكى ئومۇملۇقنىڭ يادرولۇق تەرىپى، كونكرېت جەھەتتىن قارىغاندا، نۇرغۇن قائىدە ـ مىزانلار، ئىنسانىي ئۆلچەم تەلەپلىرى

رى، ئەخلاقىي تەلەپلەر كۆپلىگەن مىللەتلەردە ئورتاق بولىدۇ. مەسىلەن: پاھىشۇازلىقنى، زىناخورلۇقنى توغرا چۈشىنىپ، ئۇنى بىرخىل مەدەنىيەت ھادىسىسى، كىشىلەرنىڭ جىنسىي ئەركىنلىكى دەپ قوبۇل قىلىدىغان بىرمۇ مىللەت يوق، ھەممە مىللەت ئارىسىدا ئۇ ئىشنى پەس كۆرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا خاس مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتكە ياتمايدىغان، پۈتۈن ئىنسانىي پەزىلەت ئۆلچىمىگە يات بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى پۈتۈن ئىنسانىيەت جەمئىيىتىگە نىسبەتەن ئوخشاشلا ئەخلاقسىزلىق جۈملىسىدىن قارىلىدۇ. ۋەدىگە ۋاپا قىلماسلىق، دۆلەتكە، مىللەتكە ئاسىيلىق قىلىش، كۆپچىلىكنىڭ مەنپەئىتىگە خىيانەت قىلىش، ئاتا ـ ئانىغا تۆزكورلۇق قىلىش، ياخشىلىققا يامانلىق قىلىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ھەممە مىللەتتە ئوخشاشلا يۈزسىزلىك سانىلىدىغان نومۇسسىز قىلمىش قاتارىدا ئەيىبلىنىدۇ.

دۆلەت تۈزۈمى، دىنىي ئېتىقادى، قىممەت قارىشى، ئۆرپ ـ ئادىتى، ياشاش ئۇسۇلى، مەدەنىيىلىك دەرىجىسى، تەربىيىلىنىش جەھەتتىكى يۈنىلىشىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى، مىللەتلەرنىڭ ئۇنىۋېرسال ساپاسىدىكى پەرقلەرگە ئاساسەن نومۇسنىڭ دەرىجىسى، مەزمۇنى، نومۇسقا قويغان تەلەپلەردە بەلگىلىك پەرق ھەرقاچان ساقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل پەرق نومۇسنىڭ مىللىي خاسلىقىنى تەشكىل قىلغان. بىز يۇقىرىدا تىلغا ئالغان زىناخورلۇق قىلمىشلىرى گەرچە ھەممە مىللەتتە نومۇسسىزلىق ئىش دەپ پەس كۆرۈلسىمۇ، ئۇنىڭغا تۈتۈلغان مۇئامىلە ـ مۇناسىۋەت ۋە قانۇنىي تەدبىرلەردە پەرق بار. شەھۋانىيلىق قەدىمدىن تارتىپ پەس كۆرۈلىدىغان ئەخلاقسىز قىلمىش، ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن ئۇ قىلمىش يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋېرىدۇ؟ بۇنداق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشنى ئىنسانشۇناسلار، جەمئىيەتشۇناسلار ئۇنى بىر-

خىل ئالاھىدە كەسىپ دەپ چۈشەندۈرگەن. نومۇسنى ساقلۇچى-لارغا نىسبەتەن ئوڭاي پۇل تاپقىلى بولىدىغان يول دەپ قارىغان. «خەۋىدار» غا نىسبەتەن ئەيتقاندا پاھىشىلەر ئۇلارنى جىنسىي مۇناسىۋەتنىڭ مۇۋاپىق پۇرستى بىلەن تەمىن ئەتكۈچى بولىدۇ، ئەگەر ئۇلار بولمىغاندا بۇ خىل ئىمكانىيەتكە ئېرىشىش تەس بولىدۇ، دېگەن نۇقتىدىن كۆزەتكەن. بىراق پاھىشىلەرنىڭ تۇر-لىرى كۆپ خىل بولىدۇ، بەزىلەر كەسىپ قىلىۋېلىپ، پۇل تېپىشنىڭ دەسمايىسى قىلسا، بەزىلىرى كۆڭۈل ئېچىش، ئوي-ناشنىڭ ۋاستىسى، جىنسىي تەقەززالىقنى قاندۇرۇشنىڭ ئېھ-تىياجى دەپ چۈشىنىدۇ. بەزىلەردىكى بۇ خىل تەقەززالىق پىسـ-خىك تەڭپۇڭسىزلىقتىن بولىدۇ، ئۇلار شۇ ئىشنى قىلمىسا تۇ-رالمايدۇ، بەزىلەر ھەتتا ھەرقاچان ئېچىرقىغان ھالەتتە بولىدۇ، يەنە بەزىلەر «مۇھەببەت» باھانىسى بىلەن ئاشنا ئوينايدۇ، قانداق تۇردىكى نىكاھسىز، قانۇنسىز جىنسىي مۇناسىۋەتنىڭ ھەممىسى شەرقتە زىناخورلۇقتا ئەيىبلىنىدۇ. ئۇنىڭغا ھەرقانداق بىر باھانە ـ سەۋەب كەتمەيدۇ، بىراق غەرب دۇنياسىدىكى كۆپلىگەن دۆلەت-لەردە كەسىپلەشكەن نومۇسنى سېتىشنى قانۇنلاشتۇرغان، بى-راق غەرب دۇنياسىدىمۇ بۇنىڭغا بولغان قاراش ئىككى خىل بولغان. جەمئىيەتشۇناس ئان • رۇبتسۇننىڭ پىكرىدە، ئەگەر ئامېرىكا ھۆكۈمىتى نومۇسنى سېتىشنى قانۇنلاشتۇرسا، ئۇنداقتا پاھىشىلەردىن پايدىلىنىش مۇلازىمىتىنى قوللىغانلىق بولىدۇ ـ دە، ئاممىۋى ئەخلاق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ، دەپ قارىغان. جۇڭگودا نومۇسنى سېتىش قىلمىشلىرىنى قانۇن بويىچە چەك-لەشكە خېلى ئەھمىيەت بېرىدۇ، بىراق ھازىر غەربنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، يەنە بىر تەرەپتىن بازار ئىگىلىكى يولغا قويۇلۇپ، پۇلنىڭ سېھرىي كۈچى ئاشقاندىن كېيىن، كونا جۇڭگودىكى

پاھىشخانلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خاھىشى كۆپىيىپ قالدى. بولۇپمۇ ھازىر شەكلى ئۆزگەرگەن پاھىشخانلار ئىنتايىن كۆپەيىپ كەتتى، قىزلارنى سېتىش، سېتىۋېلىش ئارقىلىق ئولارنى نومۇسنى سېتىشقا مەجبۇرلايدىغانلار كۆپىيىپ كەتكەن. بۇ خىل يامان كەيپىياتنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئاممىۋى ئەخلاققا زور تەھدىت ئېلىپ كەلگەن، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، قانۇنغا خىلاپلىق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ زىناخور-لۇق بىلەن بىۋاستە ۋە ۋاستىلىك مۇناسىۋىتى بولسىمۇ، لېكىن بۇنى چەكلەش پاسسىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالماقتا. ئەگەر بۇنداق قويۇپ بېرىلسە، ئۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلەش ناھايىتى قىيىن بولىدۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، نومۇسنى سېتىش قەدىمدىن تارتىپ ئىنتايىن ئەيىب كۆرۈلىدىغان نومۇسسىزلىقلار-نىڭ بىرى ئىدى، شۇڭا بۇ خىل ئەھۋال ئىنتايىن ئاز ئۇچرايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئىسلام دىنى زىناخورلۇقنى قەبىھ گۇناھلار-دىن ھېسابلىغاچقا، دىنىي ئېتىقادىمۇ بۇ خىل بولمىغۇر قىل-مىشلارنى چەكلەشنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇك مەنىۋى قورالىغا ئايلانغان. بىراق ھازىرقى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە دىنىي ئېتىقادنىڭ سۇسلاپ كېتىشى، غەربنىڭ شەھۋانىيلىقنى تەشۋىق قىلىدىغان فىلىملە-رىنىڭ تەسىرى بىلەن نومۇسنى سېتىشنى كەسىپ قىلىدىغانلار بارغانچە كۆپەيمەكتە. ھازىر ھەتتا زامانىۋى سولامچىلار بارلىققا كېلىپ، ئۇيغۇر قىزلىرىنى چەت ئەللىكلەرگە سولاپ بېرىش بىلەن پۇل تېپىۋاتىدۇ. بىز شۇنداق قارايمىزكى، بۇنداق قەبىھ قىلمىشلارغا سۈكۈت قىلىشمۇ نومۇسسىزلىق بولىدۇ، بۇنداق ئىشلارنى قانۇننىڭ كۈچى ۋە جامائەت پىكرى ئارقىلىق چەكلىمە-گەندە، بىزنىڭ كېيىن ئانا بولىدىغان قىزلىرىمىزنىڭ تەقدىرى

قانداق بولار؟ ئەۋلادلارنىڭ تەقدىر ـ قىسمەتلىرى نېمە بولار؟ نادان مىللەتكە نىسبەتەن ۋەز، نەسىھەت، قائىدە سۆزلەش ياخشى ئۇنۇم بەرمەيدۇ. نومۇسسىز قىلمىشلارنى زورلۇق كۈچ بىلەن چەكلەشتىن باشقىسى بىكار.

نومۇسنىڭ مىللىيلىكى دېگەندە، ئۇنىڭ بەزى مەزمۇنلىرىنىڭ بەزى مىللەتلەرنىڭ ئادەت كۈچى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى تەرىپىدىن چۈشىنىشكە بولىدۇ. مۇئەييەن جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدە، بەزى قىلمىقلىرىدا ئىپادىلەنگەن ھاياسىز قىلمىشلارنىڭ بەزىلىرى مەدەنىيەت جەھەتتىكى ساپانىڭ تۆۋەنلىكىدىن بېشارەت بەرسە، بەزىلىرى ئادەت كۈچىگە ئايلىنىپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. مەسىلەن: بەزى مىللەتلەر كىكەر، گەننى يامان ئالىدۇ، ئارقا پىشابتىن يەل قويۇپ بېرىشنى يامان ئالمايدۇ. بەزىلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدە «ئۇسۇرۇق» دېگەن سۆز ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن، بەزىلەر كىشىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان بۇنداق سۆزلەرنى ھەرقانچە غەزەپلەنسىمۇ تىلغا ئېلىش تىن ھايا قىلىدۇ.

بىز شۇنى تەۋسىيە قىلىمىزكى، كىشىلەرگە بىئارامىلىق بالاسىنى سالىدىغان، غەشلىكنى قوزغايدىغان، مىللەتنىڭ ئوبرازىغا يامان تەسىر بېرىدىغان ھەرقانداق ھاياسىز ئادەت كۈچلىرىنى چوقۇم ئۆزگەرتىشكە تىرىشىش كېرەك، ئىنسان تەبىئىتىگە ئۆز بولغان قىممەتلىك نومۇسنى ھەرقانداق بەدەل بېرىشكە قارىماي قوغداپ قېلىش، ئىنسان تەبىئىتىگە يات بولغان نومۇسسىزلىقلارنى قەتئىي چەكلەش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن نېمىدىن نومۇس قىلىشنى، نېمىدىن نومۇس قىلماسلىقنى بىلىش زۆرۈر. بىز چاپىنى يىرتىق، بەدىنى كىر ئادەملەردىن نومۇس قىلماي، روھى چىرىپ كەتكەن، قەلبى ئۆلگەن ئادەملەردىن نومۇس قىلىشىمىز

كېرەك. بەزى كىشىلەر غۇرۇرنى، نومۇسنى سېتىپ يۇقىرى ئىمتىيازغا ئىگە بولىدۇ، يەنە بەزىلەر نومۇسنى، غۇرۇرنى قوغدايمەن دەپ يۇقىرى ئىمتىيازدىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ. بۇلار-نىڭ قايسىسى نومۇسلۇق، مەدەنىيەتلىك ئىش، قايسىسى نومۇس-سىزلىق ۋە مەدەنىيەتسىزلىك قىلمىش، قايسىسى ھۆرمەتكە سا-زاۋەر، قايسىسى نەپرەتكە لايىق؟

بارلىق نومۇسسىزلىقلارنىڭ مەنبەسى مەنپەئەتپەرەسلىك دەپ قارىغاندا، مەنپەئەتپەرەسلىك ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتى. شۇڭا مەن-پەئەتپەرەسلىكنىڭ ھەممىسىنى ئەيىبلەشكە ئاساسىمىز يوق، بى-راق ھەرقانداق مەنپەئەتپەرەسلىك دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىگە، خەلق-نىڭ مەنپەئىتىگە پايدا يەتكۈزۈش ئۈستىگە قۇرۇلسا، ئۇ ھەقىقىي مەنىدىكى مەنپەئەتپەرەسلىك، ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئىپادىسى بو-لىدۇ. ئەگەر ئۇ نوقۇل شەخسىيەتچىلىك ئۈستىگە قۇرۇلۇپ، چېكىدىن ئاشقاندا ئۇنىڭ خاراكتېرى ئۆزگىرىپ، سەلبىي مەنە-دىكى «نەپسانىيەتچىلىك» كېلىپ چىقىدۇ. مانا شۇ چېكىدىن ئاشقان مەنپەئەتپەرەسلىك ۋە نەپسانىيەتچىلىك ھەرگىزمۇ پەزىلەت بىلەن بولمايدۇ. ئەكسىچە پەزىلەتتىن يۇز ئۆرۈش ئارقىلىق يۇز بېرىدۇ، ئەگەر ئۇ ئۇنۇملۇك چەكلەنمىگەندە، ئىنسانىيەتكە ئاپەت ئېلىپ كېلىدۇ، نومۇس ئىنسانىيەتنى قۇتۇلدۇرۇپ قالىدۇ، نومۇسسىزلىق ئىنسانىيەتنى ھالاك قىلىدۇ.

نومۇس بىر مىللەتنىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك مەنىۋى بايلىقى ۋە يېڭىلمەس قورالى، بۇ بايلىقتىن ۋە قورالدىن مەھرۇم بولغاندا ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان بارلىق قىممەتلىك نەرسىلەردىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ. نومۇسنى يوقاتقان مىللەت مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى يوقاتقان بولىدۇ، چۈنكى ئىنسان تەبىئىتى نومۇسقا موھتاج.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئۇچىنچى باب

ئىنسان تەبىئىتى ۋە نومۇس

تەجرىبىنىڭ ئىنسانغا ئاتا قىلغان نېمەتلىرى ئىچىدە ئەقىلدىن قالسا نومۇس - ھايادىنمۇ ئەتىۋارلىق نەرسە يوق.

— خاتىرەمدىن

ئىنسانغا ئاتا قىلىنغان، ئىنسانىي تەبىئەتنىڭ جېنى بولغان ئەڭ بىغۇبار، ئەڭ يۇكسەك ۋە ئەڭ قۇدرەتلىك بىر روھىي كۈچ بار، ئۇ بولسىمۇ نومۇستۇر. نومۇس بىلەن ئىنسان تەبىئىتى ئايرىلماس بىر پۈتۈنلۈكتۇر. نومۇستىن مۇستەسنا ئىنسان تەبىئىتىنىمۇ، ئىنسان تەبىئىتىسىز نومۇسىنىمۇ تەسەۋۋۇر قىلالمايمىز. ۋەھالەنكى، نومۇس — پەقەت ئىنسانغىلا خاس. ئەگەر نومۇس بولمىغان بولسا، ئىنسانلىق شان - شەرەپمۇ بولمىغان بولاتتى، شۇڭا بىز مەلۇم نۇقتىدىن نومۇسنى ئىنسان تەبىئىتىنى نۇرلاندۇرىدىغان چولپان، ئىنسانغا مەنسۇب گۈزەللىك بېغىشلايدىغان ئەڭگۈشتەر، كۈچ - قۇدرەتكە ۋە يېڭىلمەسلىككە قالقان بولىدىغان مۇقەددەس قورال، دەپ قارايمىز. نومۇسنىڭ ئىنسانىدىكى باشقا مەنسۇب ئۈلگىلەردىن پەرقلىنىدىغان بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، نومۇس ئادەم تۇغۇلۇشى بىلەن تەڭ تۇغۇلىدۇ، ئىنسانىنىڭ تاكامۇللىشىشىغا ئەگىشىپ تاكامۇللىشىدۇ. بۇ نۇقتىدىن

نومۇسنى ئەسلىي ئىنسان تەبىئىتى بىلەن ئىقتىدارغا ئوخشىتىش مۇمكىن. ئەقىل كۈچى تەرىپىدىن مەھرۇم بولسا، ھايات-ي كۈچىنى يوقىتىدۇ، ئىنسان تەبىئىتىمۇ پەرۋىش ئارقىلىق ئۆسۈپ بارىدۇ، نومۇسمۇ ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى نازۇك گۆھەرگە ئوخشا-شىدۇ، ئۇنى ناھايىتى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاسراشقا توغرا كە-لىدۇ. بىرلا تۆكۈلگەن نومۇسنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولماي-دۇ. ئادەم ئۆز تەبىئىتىگە يارىشا نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالا-لايدۇ. بىراق ئەقىل، تۇغما تەبىئىتى، نومۇس قاتارلىق ئۈچ نەرسە تەبىئىي بولىدۇ، ئۇنى ئۆگەنگىلى، دورىۋالغىلى، تەقلىد قىلىۋالغىلى ياكى ئارىيەت ئالغىلى بولمايدۇ. يەنە بىر پەرقىمۇ مەۋجۇتكى، يۇقىرىقى ئۈچ ئەڭگۈشتەرنىڭ ھەربىر ئىنساندا ۋە ئىنسانلار توپىدا تۇتقان نىسبىتى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلەردە ئىنسانىي تەبىئەت ئۈستۈنلۈك قازانغان بولسا، بەزىلەردە ھايۋانىي تەبىئەت ئۈستۈنلۈك ئالغان بولۇشى مۇمكىن. بەزىلەرنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارى يۇقىرىراق بولسا، بەزىلەرنىڭ تۆۋەنرەك بولىدۇ. بە-زىلەرنىڭ نومۇس ئېڭى يۇقىرىراق، بەزىلەرنىڭ تۆۋەنرەك بولە-دۇ. يۇقىرىقى ئۈچ تەركىبىي قىسىمنىڭ قانداق بولۇشى ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. بىرى كۈچلۈك بولسا، ئۇ يەنە بىرى ئۇچۇن مۇھاپىزەتچى بولالايدۇ. بىر تەرەپ ئاجىزراق بولسا، يەنە بىر تەرەپنىڭ ئېزىقىشىمۇ ئوڭاي بولىدۇ. دېمەك، بىرى يېقىلسا، يەنە بىرىنىڭ يېقىلىشىنىمۇ تېزلىتىدۇ، شۇڭا ئۈچ تەرەپكە تەڭ ئېتىبار بېرىشكە توغرا كېلىدۇ.

ئەسلىي ئىنسان تەبىئىتى نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، بىز شۇ-نىڭغا دىققەت قىلىدۇقكى، ھېچقانداق ئادەم ئۆزىنىڭ تۇغما تەبىئە-تىگە ھەرگىزمۇ ئاسىيلىق قىلمايدۇ. ئۇ ياخشى تەبىئەت بول-

سۇن، يامان تەبىئەت بولسۇن، ھەرقانداق شارائىتتا ۋە ھايۋانلىق ھەرقانداق باسقۇچىدا ئۆزىنى ئاشكارىلاپ تۇرىدۇ. گەرچە ئادەم ئۆز تەبىئىتىنى يوشۇرۇشقا ھەرقانچە ماھىر بولسىمۇ، لېكىن ئىنسان پائالىيەتچان مەخلۇق بولغاچقا، ھالقىلىق پەيتلەردە ئۇ ئۆز تەبىئىتىنى كۆرسەتمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر ئىنسان ئۆز تەبىئىتىنىڭ ئەكسىچە ئىش قىلىشقا قادىر بولالىسا ئىدى، ھەربىر ئادەم ئۆزىنىڭ تەبىئىتىنى خالىغانچە ئۆزگەرتۇالالىغان بولاتتى. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، نوموس ئىنسان تەبىئىتىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى، بىراق ئىنسان تەبىئىتى تەبىئىي بولۇش بىلەن بىرگە، ياخشى خاراكتېرلىك ۋە يامان خاراكتېرلىك دەپ ئايرىلىدۇ. ئىلىم ـ پەن تەلىم ـ تەربىيىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىمۇ ئىنسان تەبىئىتىدىكى مۇنداق قارىمۇقارشى خاراكتېرلارنى تۈپتىن ئۆزگەرتۇېتىشكە قادىر بولالمايدۇ. ئالايلۇق، بىر ئاتا ۋە بىر ئانىدىن تۇغۇلغان، ئوخشاش ئوقۇتقۇچىنىڭ قولىدىن تەربىيە ئالغان، ئوخشاش مۇھىت، ئوخشاش شارائىتتا ئۆسۈپ يېتىلگەن بالىلارنىڭ تەبىئىتى خۇددى قېلىپتا قويۇپ قويغاندەك ئوخشاش بولمايدۇ. يەنە بىرى، قورقۇنچاق، يۈرەكسىز، نامەرد كىشىلەرنى ماۋارىپ ۋە تەلىم ـ تەربىيە شۇنداق قىلىپ قويغان ئەمەس. ئەگەر بىر ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدا ياخشى تەبىئەت ئۈستۈنلۈك ئورۇندا تۇرغان بولسا، تەلىم ـ تەربىيە ئارقىلىق ئۇ تەبىئەت تېخىمۇ زور ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ. ئەگەر ياخشى بىر تەبىئەت بولۇپ، ئۇ تەلىم ـ تەربىيە ۋە پەرۋىشىتىن مەھرۇم قالسا، خۇددى ياخشى مېۋە بېرىدىغان بىر تۈپ كۆچەت پەرۋىش قىلىنماي، سۇ قۇيۇلماي، ئوغۇتلانماي كېرەكسىز چىققاندەك ئىش بولىدۇ. نوموسنىڭ ھەربىر ئادەمدىكى

ئاجىز ۋە كۆچلۈكلۈك پەرقى بولىدۇ. ئىجابىيلىق، سەلبىيلىك پەرقى بولمايدۇ. بىز ئادەتتە تىلغا ئالمىغان غۇرۇرلۇق، ۋىجدانلىق دېگەن سۆپەتلەر نومۇس كۆچىنىڭ ھەرخىل ئىپادىلىنىش شەكلى، شۇنداقلا ئۇنىڭ بىغۇبار ھالىتى، غۇرۇرسىزلىق، ۋىجدانسىزلىق دېگەندە، ئۇ نومۇسىنىڭ بۇلغانغان، زەئىپلەشكەن، يامان روھلار تەرىپىدىن شورا قىلىۋېتىلگەن ھالىتى. بىز بۇنى ئادەتتە نومۇسسىزلىق دەيمىز. ھەرگىزمۇ نومۇسنى ياخشى نومۇس، يامان نومۇس دەپ خاراكتېرلىمەيمىز. لېكىن ئىنسان تەبىئىتىنى ياخشى تەبىئەتلىك، يامان تەبىئەتلىك دەپ خاراكتېرلەيمىز. بۇ نۇقتىدا ئىنسان تەبىئىتى بىلەن نومۇس ئۆزئارا كېسىشىدۇ، ياخشى تەبىئەت بىلەن نومۇس ئوڭ تاناسىپ بولسا، يامان تەبىئەت بىلەن نومۇس تەتۇر تاناسىپ بولىدۇ. ئىنسانىنىڭ ياخشى تەبىئىتى كۆپ ھاللاردا نومۇسنىڭ جىلۋىسى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەچكە، بىز نومۇس كۆچىنىڭ كۆچلۈك ياكى زەئىپلىكىگە ئاساسەن، شۇ كىشىنىڭ تەبىئىتىنىڭ ياخشى ـ يامانلىقىغا باھا بېرەلەيمىز.

نومۇس — ئىنسان روھىغا شۇنچە نۇرانە ۋە بىغۇبار گۈزەللىك ئاتا قىلىپ تۇرىدىغان يېگانە تۈيغۇ. ئىنسان روھى نومۇس كۈچى بىلەن شۇنچە يۈكسەك، ئالىيجاناب ۋە شۇنچە ئەركىن پەرۋاز قىلغۇچىدۇر. شۇڭا، ئادەم نومۇس بىلەن گۈزەل ھەم قۇدرەتلىك، ئەگەر نومۇستىن جۇدا بولسا، ئۇنىڭدىنمۇ يىرگىنىشلىك، بەتبەشىرە نەرسە بولمايدۇ، نومۇسسىزلىقتىنمۇ بەتتەر، قەبىھ رەزىللىك بولمايدۇ. كىشىلەر نۇرغۇن مەھرۇملۇقلىرى ھەققىدە قاقشىشىدۇ. مېنىڭچە، ئەڭ چوڭ مەھرۇملۇق ۋە يوقىتىش ـ ھاياتنىڭ ئەڭ نازۇك، ئەڭ ئەتىۋارلىق، ئەڭ

قەدىر ـ قىممەتلىك، ئەڭ پاك بولغان نەمىتى نومۇستىن مەھرۇم قېلىشى، دېمەك بولىدۇ. نومۇستىن مەھرۇم بولۇش ھېسابىغا ئېرىشكەن ھەرقانداق نەرسە ئىنسانغا قەدىر ـ قىممەت ئاتا قىلالايدۇ. نومۇستىن جۇدا بولۇش ھېسابىغا ئېرىشكەن ھەرقانداق ئىمتىيازنىڭ قىلچىمۇ ئېتىبارى يوق، ئۇ ئادەمنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى پۈتۈنلەي يەرگە ئۇرۇشتىن قۇتۇلالمايدۇ، قەلبىنىڭ سودىيەسىدىنمۇ جۇدا بولىدۇ، ئادەمگە كۆركەملىك ئاتا قىلىپ تۇرىدىغان قەلب قەسرىمۇ گۈمران بولۇپ كېتىدۇ.

يۇزنىڭ قىزىرىشى يۈرەكتىكى داغنى سىيرىۋېتىدۇ، ئادەم قىزارغان، نومۇستىن ئۆرتەنگەن چاغدىلا، ئۇنىڭدا ياخشى تەبىئەتلىك «مەن» ئويغىنىدۇ. نومۇس بولغاندىلا، ئەقىلمۇ ئۆزى بىلەن بىرگە بولىدۇ، ئەقىلمۇ ئۆزىنىڭ كۈچىنى كۆرسىتەلەيدۇ. كۈچلۈك دۈشمەن ئادەمنى نۇرغۇن نەرسىلەردىن مەھرۇم قىلىشقا قادىر بولالىسىمۇ، نومۇسنى تارتىۋېلىشقا ھەرگىزمۇ قادىر بولالمايدۇ. ئۆزىنىڭ نومۇسىنى ئۆزى سېتىۋەتكەن نومۇسسىز ئادەم ئۆزىنىڭ قاتىلىدۇر. نومۇسنى ساتقان ئادەم ئۇنىڭ پۇلىغا نېمە سېتىۋېلىشى مۇمكىن؟

ئادەم ئۇچۇن نومۇسنى سېتىۋېتىش ئەڭ دەھشەتلىك جازا بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى ئادەمىيلىك تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلىشى ئۇنىڭدىكى نومۇس كۈچىنىڭ زەئىپلەشكەنلىكىدىن يۇز بېرىدۇ. نومۇسلۇق ئادەم ھەرگىزمۇ ئۆزىنىڭ پاك تەبىئىتىنى بۇلغاشنى راۋا كۆرمەيدۇ. نومۇس بىلەن ئادەم شۇنداق گۈزەل، نومۇسسىز ئادەم ئەڭ يىرگىنىشلىكتۇر.

نومۇس بەربات بولسا، ئەخلاقمۇ گۈمران بولىدۇ. ئادەمنى ھايۋاندىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدىغان ئۇچ مۇھىم ئامىل بار. ئۇنىڭ

بىرسى، ئەقىل - پاراسەت. چۈنكى تەبىئەت ئالىمىدە ئادەمدەك يۇقىرى دەرىجىدىكى ئەقلىي قابىلىيەتكە ئىگە باشقا بىرەر مەخلۇق بايقالغىنى يوق؛ ئىككىنچىسى، پەقەت ئادەمدىلا نومۇس قىلىش تۇيغۇسى بولىدۇ، ھايۋانلاردا بۇنداق نومۇس تۇيغۇسى يوق، شۇڭا كىشىلەر نومۇسنى بىلمەيدىغان كىشىلەرنى ھايۋانغا ئوخشىتىدۇ؛ ئۈچىنچىسى، ئىلىم - پەنگە تايىنىپ ئۆزىنى ئۆزى قۇدرەت تاپتۇرالايدىغان بىردىنبىر مەخلۇقمۇ ئادەم. بۇ ئۈچ ئامىل ئىچىدە ئەڭ ئېتىبارغا مۇناسىپ، كىرسىز، پاك نەرسە نومۇستۇر. بۇنداق دېيىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، ئەقىل - پاراسەت بىلەن ئىلىم - مەرىپەتلىك بولۇش ئادەمنى ھايۋانلاردىن ئايرىپ تۇرىدىغان ماھىيەتلىك بەلگىلەرنىڭ بىرى بولسىمۇ، لېكىن بەزىدە ئەقىللىق دەپ قارالغان بەزى ئادەملەرنىڭ ھايۋاندىنمۇ بەتتەر نومۇسسىز ئىشلارنى قىلىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرىمىز. بىلىملىك، ئالىملىق دەرىجىسىگە يەتكەن بىر قىسىم كىشىلەر- نىڭمۇ ئادىمىيلىك ئوبرازىغا داغ تەگكۈزىدىغان نومۇسسىز كېچىك- لەرنى كېچىپ يۈرگەنلىكىنى ئۇچرىتىمىز. بىراق ۋۇجۇددىدا نو- مۇس ئۇستۇنلۇك ئالغان كىشىلەر گەرچە ئەقىل - پاراسەتتە توشمىغان، ئىلىم - مەرىپەت ئۆلچىمىدە تېخى نادان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھەرگىزمۇ ئۆزىنىڭ ۋىجدانىنى، غۇرۇرىنى ۋە ئىمانىنى بۇلغايدىغان نومۇسسىز ئىشلارنى قىلىشنى تەبىئىتى قەتئىي كۆ- تۈرمەيدىغانلىقىنى بىلىمىز. بۇنىڭدىن قىياس قىلغاندا، ئەخلاق - پەزىلەتتە ئەڭ مۇھىم رول ئويناىدىغان ئەقىل - پاراسەت ۋە ئىلىم - مەرىپەتنىن كۆرە، نومۇسنىڭ قۇدرەتلىك كۈچ ئىكەنلە- كى ئايان بولىدۇ. شۇڭا، ھەرقانچە كاتتا ئالىم بولسىمۇ، نو- مۇسسىز ئادەمنى ئادەم ئاتاشقا ئەرزىمەيدۇ، چۈنكى نومۇسسىز

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئادەملەرنىڭ قولىدىكى ئىلىم ئەلگە ياخشىلىق ئەمەس، بەلكى ئاپەت ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن.

بىزدە: «ئەرنى نومۇس ئۆلتۈرىدۇ، توشقاننى قومۇش» دېگەن بىر ئەقىدە بار. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ئۇيغۇر خەلقى جەڭدە ئۆلۈش، كېسەللىك بىلەن ئۆلۈش ۋە باشقا سەۋەبلەر بىلەن ئۆلۈشنى ئۆلۈش ھېسابلىمىغان، بەلكى ئاسىيلىق قىلىش، دوست ـ بۇرادەرلىرىنى رەزىل مەنپەئەتنىڭ قۇربانى قىلىش قاتارلىق نومۇسسىزلىقلارنى ھەقىقىي ئۆلۈم ھېسابلىغان. شۇڭا، نومۇسسىزلىقنى ئەخلاقسىزلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى چېكى، دەپ قاراشقا بولىدۇ. نومۇسسىز ئادەمدىن ھېچكىمگە ۋاپا كەلمەيدۇ، نومۇسسىنى يوقاتقان ئادەمنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلەتتىن گەپ سېتىشى تېخىمۇ نومۇسسىزلىقتۇر!

نومۇس قەلب قەسىرىدە پىنھاندۇر. ئۇ، قان تومۇرلارغا سىڭگەن، ئۇنى مىكروسكوپ بىلەنمۇ كۆزەتكىلى بولمايدۇ. بىراق ئۇ شۇنداق بىر كۈچكى، ئۇ شۇنداق سەزگۈر، نازۇك ۋە سېھرىي كۈچكە باي بولۇپ، ھەرقانداق ياخشى ـ يامان ئىشلارغا ناھايىتى تېز ئىنكاس قايتۇرىدۇ؛ ئادەمنى دائىم ئەڭ زۆرۈر، مەسئۇلىيەتلىك ئىشلارغا باشلايدۇ، ياخشىلىق تەرەپكە ئىشتىراك قىلىپ تۇرىدۇ، يامان ئىشلاردىن ئاگاھ بولۇشقا ئۈندەيدۇ. ئۇ، ئىنسانىنى يامان ئىشلاردىن ئاگاھلاندۇرۇپ، ساختاۋەتلىك ئىشلارغا ماىيل قىلىدۇ. نومۇس ۋە ۋىجدان قەلبىنىڭ دېرىزىسى بولغاچقا، ھەممىنى كۆزىتىپ تۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە. بىراق بۇ سۇرۇلۇك، بىغۇبار قەلب دېرىزىسىنى ھەرقاچان ۋىجداندىن ئىبارەت سۇرتكۈچ بىلەن تازىلاپ تۇرۇش كېرەك بولىدۇ. نومۇس بىر مەھەل ناله ـ پەريات قىلىپ، تىپىرلاپ، قەلب قەسىرىدىن

قۇتۇلۇشقا ئۇرۇنسىمۇ، لېكىن رەزىللىك ۋە نەپسانىيەت ئۇستۇن-لۈك قازانغانسېرى، نومۇس بۇرۇقتۇرمىلىق ئىچىدە بارا - بارا تۇنجۇقۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، نۇرغۇن نومۇسلۇق ئىشلار ئادەتكە ئايلىنىپ كېتىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

تۆتىنچى باب

نومۇس ۋە ئەقىدە

ئىززەت - نەپس يەر شارىنى جايىدىن قوزغاشقا قادىر بولغان ئارخىمىد پىشاڭىدۇر.

— ئى • س • تورگېنېۋ

قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشىغا، ئېڭىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن، تۇرمۇش ئادەتلىرىنى قېلىپلاشتۇرغان، ئۆزلىرىگە ئادەمىيلىك تەرتىپ ۋە تەلەپ قويۇشتا مەنە-ۋى يۆلەنچۈك بولغان، ئەنئەنىۋى مىللىي ئادەتلىرىنى ۋە مەدەنىيەتنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە مەنىۋى بۇلاق بولغان، ئىنسانلارغا ئادەمىيلىكنى ۋە ئادەمدەك ياشاشنى ئۆگەتكەن بىر قۇدرەتلىك مەنىۋى كۈچ بار، ئۇ بولسىمۇ ئەقىدە - ئېتىقادتۇر. ئادەم بىر مەنىدە ئەقىدە - ئېتىقادلىق مەخلۇق، ئەقىدە - ئېتىقادسىز ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. ئەقىدە - ئېتىقادسىز ياشاشنىڭ مەنىسى ۋە مەزمۇنىمۇ بولمايدۇ. پەقەت ھايۋانلاردىلا ئەقىدە - ئېتىقاد بولمايدۇ، بۇ مەندىن ئالغاندا، ئىنسانلاردىكى ئەقىدە - ئېتىقاد ئۇلارنى ھايۋانلاردىن ئايرىلىپ تۇرىدىغان ماھىيەتلىك بەلگىنىڭ بىرى.

ئەقىدە - ئېتىقاد ھەققىدە گەپ بولغاندىلا، كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا دىنىي ئېتىقاد كېلىدۇ. ياق! بىز بۇ يەردە كۆزدە

تۇتۇۋالغان ئەقىدە ـ ئېتىقاد دىنىي ئېتىقاتتىنمۇ مەزمۇنى كەڭ ۋە چوڭقۇر بولغان، كىشىلەرگە ھەرقاچان ھەمراھ بولغان، كىشىلەرنى ھەقىقىي ئىنسانچىلىققا، ۋاپادارلىققا، پىداكارلىققا ئۇندەيدىغان ئومۇمىي ياشاش تەلىپىدىن ئىبارەت. ناھايىتى روشەنكى، ھەرقانداق بىر ئادەمدە غايە ۋە مەقسەت بولىدۇ، ئەگەر ئۇنداق غايە ۋە مەقسەت ھەقىقىي چىن، پاك، ئالىيجاناب بولىدىغان بولسا، ئۇ ئومۇمىي خەلقنىڭ غايىۋى ئىنتىلىشلىرى بىلەن بىر گەۋدە ھاسىل قىلىدۇ. مانا شۇ ئومۇمىي گەۋدە ئىچىدە ئومۇمنىڭ غايىسى ئۇچۇن بولغان تىرىشچانلىق ۋە پىداكارلىقنىڭ ئۆزى ئەمەلىيەتتە ئەقىدىنى ھاسىل قىلىدۇ. ھەرقانداق بىر نورمال ئادەمدە ۋەتەن ۋە خەلق سۆيگۈسى بولىدۇ، ۋەتەن خەلقى ئۇچۇن ئۆزىنى پىدا قىلىش روھى بولىدۇ. مانا بۇمۇ ئەقىدىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى، ئاددىيسى دوستلۇق مۇھەببىتىمۇ ئەقىدىسىز مۇستەھكەم ئاساسقا ئىگە بولالمايدۇ، ئەقىدە ـ ئېتىقاد ئۇستىگە قۇرۇلمىغان دوستلۇق ۋە مۇھەببەت ساختىلىقتۇر.

قەدىمكى ئىپتىدائىي ئەقىدە بولسۇن، ھازىرقى زامانىۋى ئېتىقاد بولسۇن، ئۇنىڭ ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆرسەتكەن تەسىرىنى ھەرگىزمۇ تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ. ھازىرغىچە ھەرقانداق بىر نەزەرىيە، ھەرقانداق بىر قانۇنىي تۈزۈم، ھەرقانداق پەلسەپىۋى تەلىماتلارمۇ ئىنسانلارنىڭ ئەخلاقىي تۇرمۇشىدا ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ ئورنىنى ئالالىغان ئەمەس. چۇنكى ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ ئارقىسىدا كىشىلەرنى ياخشىلىققا دەۋەت قىلىدىغان، يامانلىقتىن توسىدىغان، رەھىمدىللىككە، كۆيۈنۈشكە چاقىرىدىغان، رەھىمسىزلىك ۋە ياۋۇزلۇقتىن چەكلەيدىغان، ئالىيجانابلىققا، پىداكارلىققا ئۇندەيدىغان، رەزىللىك ۋە نەپسانىيەتچىلىككە جەڭ ئېلان قىلىدىغان، مەخپىي ۋە ئاشكارا ئىشلاردا ھايا

قىلىشقا، نومۇسقا ئىلھاملاندۇرۇپ، ھاياسىزلىق، نومۇسسىز-لىقتىن كېلىپ چىقىدىغان ھەرقانداق بىر خىيانەتكارلىقنىڭ سا-دىر بولۇشىغا تىزگىن بولۇپ تۇرىدىغان غايىب كۈچ بار. ئۇ كۈچ كىشىلەرنى ئاڭلىقلىققا، تەشەببۇسكارلىققا، ئاكتىپلىققا دەۋەت قىلىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئاڭلىقلىقنى ئويغىتىشتا ئەقىدىنىڭ ئالدى-غا ئۆتەلەيدىغان بىرەر تۈزۈلمىنىڭ بارلىققا كەلمىگەنلىكىنى ھەم-مە ئېتىراپ قىلىدۇ. مەسىلەن: ھازىر جۇڭگودا پارتىيە ئەزالى-رىنىڭ ئىلغارلىقىنى ساقلاش پائالىيىتى قانات يېيىۋاتىدۇ. چۈن-كى بۇ، جۇڭگودا چېرىكلىشىش دولقۇنىنى توسۇشتا ئېلىپ بې-رىلغان بىر قېتىملىق ئىلغار تەدبىر. ئۇنداق بولسا چېرىكلىشىش ھادىسىسىنى پەيدا قىلغان تۈپ سەۋەب نېمە؟ بىرى، بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پارتىيىگە بولغان ئەقىدە ـ ئېتىقادى سۇسلاپ كەتكەن، ساداقەت ئورنىنى خىيانەت ئىگىلىگەن. يەنە بىرى، نەپسانىيەتچىلىك، ئۇلارنىڭ پارتىيە بايرىقى ئالدىدا تۇرۇپ بەر-گەن قەسەمدىن غالىب كەلگەن. بۇ مەنبەدىن قارىغاندا ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ يىلتىزى ياخشى پەرۋىش قىلىنمىسا، ئىلغارلىقنى ساقلاش تەربىيىسىنىڭ ئۇنۇمىمۇ ياخشى بولمايدۇ. ئادەمدە ئۆزە-دىن نومۇس قىلىش تۇيغۇسى بولمىسا، ئۇنى تەلىم ـ تەربىيە بىلەن توسۇپ قېلىش مۇمكىنمۇ؟

دوكتور مۇھەممەد ئابدۇللا دەراز ئەقىدىنىڭ رولىنى تەكىت-لەپ مۇنداق دېگەن: «جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئارىسىدا ھەمكار-لىشىش بولمىسا، جەمئىيەتنىڭ بىجىرىملىكى يوق بولىدۇ، بۇن-داق ھەمكارلىشىش ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى رەتكە سالغۇچى قانۇن بىلەن مۇكەممەللىشىدۇ. بۇ قانۇننىڭ ھۆكۈمران باش ئاپپاراتلىرى بولۇشى، ئۇ ئاپپاراتلارنىڭ كۆڭۈللىرىدە ئۆزىدىن ۋە قانۇندىن قورقۇش، قانۇندىن چىقىشنى چەكلەش تۇيغۇسىنى

يېتىلدۇرۇش ناھايىتى زۆرۈر. زېمىن يۈزىدە قانۇنىنىڭ ھۆرمىتى قوغداش، جەمئىيەتنىڭ ئىناق بولۇشى، تۈزۈمنىڭ ئىزچىللىشىشى ھەمدە جەمئىيەت ئارا خاتىرجەملىك ۋە ئەقىدىلىك ئاللىرىنىڭ ئىزچىللىشىغا كاپالەتلىك قىلىش جەھەتتە ئەقىدە ـ ئېتىقادقا يېتەلىگۈدەك بىرەر كۈچنىڭ يوقلۇقىغا بىز ئىقرار. بۇنىڭ سىرى شۇ يەردىكى، ئىنسان ئۆزىنىڭ ئىختىيارى ھەرىكىتىلىرى ۋە ئىش ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىغا كۆرگىلى، تۈتقىلى بولمايدىغان، ئىنسان قېنىدا، مۇسكۇللىرىدا يۈرمەيدىغان، ئىدىيە ۋە ئاڭدىن ئىبارەت پەقەت ئىنسانغىلا خاس بولغان روھىي چۈشەنچىنىڭ قوماندانلىق قىلىدىغانلىقى بىلەن باشقا ھايۋانلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ھالبۇكى، بىر تۈركۈم كىشىلەر بۇ خىل ھەقىقەتنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتتى. ئۇلار ئىنسان ئېڭى ۋە ئىدىيىسىنى جەمئىيەتنىڭ ماددىي ۋە ئىقتىسادىي تۈرمۇشىغا تەسىر كۆرسەتكۈچى ئەمەس، بەلكى ئۇلاردىن تەسىرئالغۇچى نەرسىلەر دەپ قارىدى.» بىز يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئىلىم ـ پەن ۋە ئېتىقادتىن خالىي مەدەنىيەتلەرنى كۆپلەپ تاراقلىقاندا ئەقىدە ـ ئېتىقادقا تايانمايمۇ جەمئىيەتتە ئىنتايىن ياخشى ئەخلاقىي كەيپىياتنى بارلىققا كەلتۈرۈش مەقسىتىگە يېتكىلى بولمۇ دەپ ئويلاش توغرا يەكۈن بولماي قالدى. ھازىرقى رېئالنى ئەھۋال بىزگە شۇنى ئۇقتۇردىكى، يالغۇزلا ئىلىم ـ پەنىنىڭ كۈچىگە تايىنىپلا ياخشى، ئاڭلىق ئەخلاق ئورنىتىش مۇمكىن ئەمەسكەن. ۋەھالەنكى، ئىلىم ـ پەن ئىككى بىسلىق قورالغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇنى قۇرۇش، گۈللەندۈرۈشكە ئىشلەتكىلى بولغىنىدەك، ۋەيران قىلىش ئۈچۈنمۇ ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئىلىم ـ پەنىنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ ئەخلاقىي ساپاسىغا بولغان رولىنى ياخشى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئەخلاقتىن ئىبارەت نازارەتچى

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

نىڭ رولىغا سەل قارىماسلىق كېرەك، بىراق ئەخلاق ئەقىدە ـ ئېتىقادتىن ئايرىلىپ قالمىدىكەن، ئۆزىنىڭ كۆركەملىكىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ھاياتىي كۈچىمۇ بولمايدۇ، شۇنداقلا قورال ـ ياراقسىز ئەسكەردەك نازارەتچىلىكىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. شۇڭا گېرمانىيە پەيلاسوپى پىكتا: «ئەقىدە ـ ئېتىقادتىن ئايرىلغان ئەخلاقنىڭ رولى بولمايدۇ» دېگەن. ھىندىستاننىڭ مىللىي داھىيىسى گەندىمۇ: «ئېتىقاد بىلەن ئەخلاق بىر ـ بىرىدىن ئايرىلمايدۇ، بۇ ئىككىسى ئايرىلماس بىر پۈتۈنلۈك، ئېتىقاد ئەخلاقنىڭ روھى، ئەخلاق ئېتىقادنىڭ ھاۋاسى، يەنە بىر ئىبارە بىلەن ئېيتقاندا ئېتىقاد ئەخلاقنى ئۆز ۇقلاندۇرۇپ تۇرىدۇ، خۇددى سۇ زىرائەتنى ئۆستۈرگەندەك» دېگەن. ھەقىقىتىنى ئېيتقاندا، ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ مۇستەھكەم بولۇشى يالغۇزلا ئەخلاقنى يۇكسەلدۇرۇشكە چاقىرىش بىلەنلا قالماي، بەلكى ئۇ ئەخلاقىي پرىنسىپلارنى چىڭىتىدۇ، يۆلىنىشلەرنى بەلگىلەپ بېرىدۇ، ئەخلاقىي ئۆلچەملەرنى مۇستەھكەملەيدۇ، يۇرۇش ـ تۇرۇش، گەپ ـ سۆز، ھەتتا ئوي ـ خىياللارغىچە قوماندانلىق قىلىپ، توغرا، ھالال، پاك ئادەم بولۇشقا ئىشتىراك قىلىدۇ.

ئەقىدە ـ ئېتىقادتىن ئايرىلغان ئادەمدە پەقەت كىشىلەردىن، قانۇندىن قورقۇش، ئەيمىنىش بولغان بىلەن، ئاڭلىق ھالدا ئۆزىنى ئۆزى تىزگىنلەش، ئۆزىنى ئۆزى كونترول قىلىش، ئۆزىگە ھەقىقىي ئادىمىيلىك ئۆلچىمىدە تەلەپ قويۇش كۈچى ئاجىز بولىدۇ. چۈنكى ئەقىدە ـ ئېتىقاد ئۇستىگە قۇرۇلغان ياشاش مەقسىتى بىلەن، ئەقىدىسىز ئادەمنىڭ غايىسى پەقەت مۇشۇ زېمىندىلا نام ـ ئاتاق، ئۈستۈنلۈك قازىنىش، باشقىلارنى بېسىپ چۈشۈش، بۇ يولدا ۋاستە تاللىماي ھەرقانداق رەزىللىكلەرنى قىلىشتىن باش تارتماسلىق.

ئىنسان ئەخلاقىنىڭ بېجىرىم بولۇشىغا ئەڭ چوڭ تەھدىت بولىدىغان، ھەرقانداق كىشىلەرنى ئۆزىگە، ۋىجدانىغا خىلاپلىق قىلىشقا، نومۇسنى قايرىپ قويۇپ، ئۆزى ئۈچۈنلا خاتىرە مۇنارى تىكلەشكە ۋەسۋەسە قىلىپ تۇرىدىغان يەنە بىر نەرسە بار، ئۇ بولسىمۇ دۇنيا مەنپەئەتلىرى ۋە ئۇنىڭ ئېزىتقۇ ھەۋەسلىرىدىن ئىبارەت. كىشىلىك ھايات ئۈچۈن مال ـ دۇنيا بولمىسىمۇ بولمايدۇ، بىراق مال ـ دۇنياغا ھەددىدىن ئارتۇق قۇل بولۇشمۇ ئادەمنى بارلىق گۈناھلىق، نومۇسسىز ئىشلارغا سۆرەپ كىرىدۇغان يامان ئېزىتقۇ بولىدۇ. ئۇ ئاخىرىدا بارلىق ئاپەت ۋە رەزىلىلىكلەرنىڭ يىلتىزى بولۇپ قالىدۇ. كىشىلەر مال ـ دۇنيانى، نەپسىنى دەپ نومۇسنى ئۇنتۇپ قېرىندىشىغا خىيانەت قىلىشتىن ھايا قىلمايدۇ، شۇ مال ـ دۇنيانى دەپ ئوغلى ۋە دادىسىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدىغان ئىپلاسلىق دەرىجىسىگە يېتىپ بارىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئامانىتىگە خىيانەت قىلىدۇ، ۋەدىسىگە ئەمەل قىلمايدۇ، توختامىغا خىلاپلىق قىلىدۇ. كىشىلەرنىڭ ھەققىنى يېۋېلىشتىن نومۇس قىلمايدۇ، تارازىدا كەم بېرىپمۇ يۈزى قىزارمايدۇ. ئەر ـ ئايالىغا، ئايالى ئېرىگە خىيانەت قىلىشتىن ھايا قىلمايدۇ. ئۆكتەملىك، مۇتىھەملىك، زالىملىق، رەھىمسىزلىك قىلىشنى جان بېقىشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالىدۇ. مال ـ دۇنيا ۋە شەخسىي مەنپەئەتنىڭ قىزىقتۇرۇشى بىلەن ھەقنى سۆزلەيدىغان تىللىرى بوغۇلىدۇ، قاراپ تۇرۇپ، ناھەق تەرەپكە يان بېسىشتىن نومۇس قىلمايدۇ، ئىنسانىيەت تارىخىدا يۈز بەرگەن نۇرغۇن ـ نۇرغۇن پاجىئەلەرنىڭ، قىرغىنچىلىقلارنىڭ، ئالدام‌چىلىقلارنىڭ تېگىنى سۈرۈشتۈرگەندە، مال ـ دۇنيا ھەۋىسى، كېڭەيمىچىلىك تەقەززاسى بولماي، يەنە نېمە سەۋەب بولماقچىدى؟ چۈنكى مال ـ دۇنيا ھەۋىسى ۋە ئەقىدىسىزلىك بالاسى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئادەملەرنىڭ ئىنسابىغا قۇرت چۈشۈرىدۇ، باشقىلارنىڭ مەنپەئىتى، ئۇلارنىڭ نومۇسسىزلىقى ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ.

قەدىمكى گرېتسىيىنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرى سوقرات ئادەم ئۆزىنىڭ خوجايىنى بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدىكى تەلىپىدە ئا-دەم نەپسىنىڭ قۇلى بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۆزىنى نەپسىنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلدۇرۇشنى تەكىتلىگەن. سوقرات كىرستو-لوبۇس بىلەن بولغان بايلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدىكى بىر قېتىملىق مۇنازىرىسىدە، كىرستولوبۇس سوقراتتىن بەزى بىلىم نوپۇزلىرى - زىيالىيلاردا بىلىم بار، بىراق ئۇلار ئۇنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشنى خالىمايدۇ. ئۇلارنىڭ بىلىمىنى بايلىق دەپ قاراشقا بولامدۇ؟ دەپ سورىغاندا، سوقرات مۇنداق جاۋاب بېر-دۇ: «ئۇنداقتا ئۇنى ھەرگىزمۇ بايلىق ھېسابلىغىلى بولمايدۇ، بايلىق دېگەن چوقۇم ئۆزىگە ۋە باشقىلارغا مەنپەئىتى يېتىدىغان نەرسە بولۇشى كېرەك. پايدىسىز نەرسىنى بايلىق ھېسابلىغىلى بولمايدۇ». سوقرات مۇنازىرە جەريانىدا يەنە ئادەمنىڭ خوجايىن-لىق ھوقۇقى بىلەن نەپسانىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۈس-تىدە توختىتىلىپ: «ئادەم ئۆزىنىڭ نەپسانىيىتى تەرىپىدىن كونترول قىلىنسا، ئۇ خوجايىن ئەمەس، بەلكى قۇلدۇر. بەزى ئادەملەر يېمەك - ئىچمەكنىڭ قۇلى، بەزى ئادەملەر ياسىنىشنىڭ قۇلى، بەزى ئادەملەر پۇلنىڭ قۇلى، بەزى ئادەملەر رەزىل قارا نىيىتىنىڭ ئەسىرى بولىدۇ. بۇنداق نەپسانىيەتچى قارا نىيەت بىلەن ھەمكارلاشقۇچى ئۇلارنىڭ ئالىقىنىدىكى ئادەمدۇر. ئۇ بول-سا زالىم پادىشاھ، دۈشمەن، ئالدامچى، مەككار ئايال خوجايىن-دۇر». شۇڭا قورالىق دۈشمەنگە قارشى تۇرغاندەك بۇ زالىم پادىشاھقا قارشى تۇرۇپ، ھوقۇقنى تارتىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ خوجا-يىنى بولۇشنى تەكىتلىگەن. پەقەت ئادەم ئۆزى ئۆزىنىڭ خوجايىن-

نى بولغاندىلا، ئاندىن نەپسانىيەتنىڭ كونتروللۇقىدىن قۇتۇلۇپ، ھەقىقىي بىلىم ۋە پاراسەتكە ئىگە بولغىلى بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ بىر ئادەمنىڭ ئۇلۇغ ئەقىدە ـ ئېتىقادىنىڭ غەلىبىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئادەمدە ھەقىقىي ئۆزىنى قەدىرلەش ئېڭى بولۇش ئۈچۈن ئۇنىڭدا ئۆزىگە قارىتا كۈچلۈك ئەقىدە ـ ھۆرمىتى بولۇشى كېرەكتە. شۇندىلا ئىنسانلىق شان ـ شەرىپىنى قوغدايدىغان قۇدرەتلىك بىر مەنىۋى قورالغا ئىگە بولالايدۇ. بىراق سوقـرات كۆپىنچە بىلىم بىلەن ئەقىلنىڭ رولىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ رولىغا سەل قارىغاندەك تۇرىدۇ.

قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىنسانىيەت ئىزچىل ھالدا ئۆزىنى بىلىشكە زور تىرىشچانلىقلارنى قىلىشتى، ئەسلىدىن ئالغاندا ئىنسان ئەڭ ئۇلۇغ ۋە پاك مەۋجۇدات. ئۇ يارىتىلىشىدىلا ئۇلۇغلۇق ۋە ئالىيجانابلىق تاجى بىلەن يارىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا يەنە بىر كۈشەندە — نەپس بالاسى سايىدەكلا ھەمراھ بولۇپ، ئىنسانىنى ھەرخىل كويلارغا سالدى ۋە ھەتتا ئۆزىنىڭ ئەسلى تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلدۇردى. شۇ سەۋەبلىك ئىنسان گەرچە پەرىشتىلەردىن ۋە پۈتۈن مەۋجۇداتلاردىنمۇ قەدىر ـ قىممەتتە ئۈستۈن بولسىمۇ، ئۇ ھەرگىزمۇ يېمەي ـ ئىچمەيدىغان پەرىشتە بولالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئىنسان ئۆز تەبىئىتىدىن كۆرە، پەرىشتىلەردىن ئۇلۇغ ۋە قۇدرەتلىكلىكى شۇ يەردىكى، پەرىشتىلەر ھەرگىزمۇ ئادەم قىلغان ساخاۋەتلىك ۋە خاسىيەتلىك ئىشلارنى قىلالمايدۇ. ھەرقانداق بىر شەيئى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن قىممەتلىك، ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئاساسىمۇ ئۇ شەيئىنىڭ ئۆزى بولغانلىقىدا. ئادەمنىڭ ئادەم بولغانلىقى بىلەنلا ئۇلۇغ ۋە قىممەتلىك. ئەگەر ئادەم ئادىمىيلىك

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

سۈپەتىنى يوقىتىدىكەن، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ھېچقانداق قىممىتى ۋە ئېتىبارى بولمايدۇ. ئادەم شۇڭا ئۆزىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ساقلاش ئۈچۈن ئادەمدەك ياشىشى، بۇيۇك ئەقىدە بىلەن ياشىشى كېرەك. ئادەمىيلىك تەبىئىتىنى ساقلاش ئادەمىيلىك تەبىئىتىگە ھۆرمەت، ساداقەت ۋە چوڭقۇر ئەقىدە بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئادەمىيلىك تەبىئىتىگە خىلاپلىق قىلىنسا، ئادەم ئەمەس ھايۋان. دۇر، بەلكى ھايۋان ئۇنىڭدىن ياخشىراقكى، ھايۋان ھەرگىز ئۆزىنىڭ تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلمايدۇ، بىراق ئۆز تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلىپ نەپسىنىڭ قۇلىغا ئايلانغان ئادەم ئىنسانىيەتكە ئاپەت بولىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئىنسانىي تەبىئەتنىڭ ئۇچ ئاساسىي تۈزۈلۈكىنى سۈرەتلەپ ئادەمگە مۇنداق خاراكتېرىستىكا بەرگەن ئىدى:

148　ياراتتى ۋە يۈكسەتتى تاللاپ ئادەم،
　　بېرىپ ھوش ـ ئەقىل، پەزىل، ئىلمىنى ھەم.

149　تىلىنى چىقارىپ ئاڭا بەردى دىل،
　　ئۇياق بەردى يەنە گۈزەل، خۇش پېئىل.

150　بىلىم بەردى، ئىنسان زورايدى بۇ كۇن،
　　ئەقىل بەردى، شۇڭا يېشىلدى تۈگۈن.

ئىنسانىنىڭ يۇقىرىقى ئۇلۇغلۇق تەبىئىتىنى تەشكىل تاپقان ماھىيەتلىك ئۇچ ئاساسىي ئامىل — ئۇيات، ئىلىم ـ مەرىپەت، ئەقىل ـ پاراسەت ئىنسان تەبىئىتىنى نۇرلاندۇرىدىغان، بۇ دۇنيا. غا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان، ئىنـ

سانلىق ئوبرازىنى يۈكسەلدۈرىدىغان مەركىزىي ئوچ تۈۋرۈكتۇر. يۇقىرىقى تۈۋرۈكتىن بىرى غۇلاپ چۈشىدىكەن، قالغانلىرىنىڭ پۈت تىرەپ تۇرالىشى مۇمكىن بولماي قالىدۇ. ھەتتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭمۇ ھاجىتى قالمايدۇ، بۇ يەردىكى ئەڭ نازۇك تۈۋرۈك ئەقىل ـ پاراسەت ۋە ئىلىم ـ مەرىپەتتىنمۇ كۆرە پەزىلەت ـ نومۇس تۈۋرۈكىدۇر. يۇسۇپ خاس ھاجىپ تىلغا ئالغان نومۇس تۈۋرۈكى ناھايىتى مۇقەددەس بولۇپ، ئۇ ئەقىدە ـ ئېتىقاد بىلەن ناھايىتى مۇستەھكەم يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بولىدۇ. چۈنكى ئەقىدە ـ ئېتىقادسىز ھەقىقىي نومۇسنىڭ بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس.

6540　ئىچىپ مەست ياتقان ئەردەك، ئويغانغىنىمدا —
سېزىپ ئازغىنىمنى، خۇدادىن ئۇياتتىم.

مانا بۇ ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ كۈچى، ئۇ ئۆزىدىن شۈنداق ئۈيۈلۈۋاتىدۇ، ئىنسانىنىڭ ئۆز روھىنى پاكلاشتا ۋە تەرتىپ بېرىشتە ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ كۈچىگە يېتىدىغان باشقا قۇدرەت يوق.

ئەقىدە ـ ئېتىقاد ھەرگىزمۇ ماددىي مەئىشەت ئارزۇسىنى چەتكە قاقمايدۇ، ھاياتنى، تۇرمۇشنى ياخشى كۆرۈشمۇ ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر قىسمى. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ھاياتنى سۆيۈش بىز تىلغا ئېلىۋاتقان ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ يەنە بىر مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى، ئەگەر ئىنساندا بۇ خىل ھاياتقا بولغان كۈچلۈك تەقەززالىق، ھاياتقا بولغان سۆيگۈ تەبىئىتىدە بولمىغاندا، بۇ زېمىن بۇنداق ئاۋات بولالمايتتى، تۇرمۇش دەرىخىمۇ ئۇنچە رەڭدار چېچەكلىمەيتتى. كىشىلەرگە تۇر-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

لۇك ئارزۇلارنى، ياخشى كۆرۈشنى نېمەت قىلىپ بەرگەنلىكى ھەرگىزمۇ ھېكمەتكە زىت ئەمەس، بىراق نۇرغۇن ھالاكەتلىك ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى كىشىلەرنىڭ دۇنيا مۇھەببىتىگە ھەددىدىن ئارتۇق غەرق بولۇپ كەتكەنلىكىدە، كىشىلەردىكى ئەقىدە كۈچى تۈرمۇشنىڭ ھەربىر ھالقىلىرىدا ناھايىتى زور رول ئويناپدۇ. ئەقىدىدىن مەھرۇم بولغان كىشىلەردە چۈشكۈنلۈك، ئۇمىدسىزلىك، نەپسانىيەتچىلىك ئېغىرراق بولىدۇ. 1990 - يىللاردا ھورۇزىن دېگەن بىر ئاپتور «جۇڭگولۇقلار ئەدەبىياتقا موھتاج» سەرلەۋھىلىك ماقالە ئېلان قىلىپ، جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق پۈلغا دۇم چۈشۈشى ۋە چىرىكلىشىشنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىشى ئەقىدە - ئېتىقادسىزلىقتىن يۈز بەردى. بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئىلغار بولغان بىر ئەقىدە كۈچى بولمىسا بولمايدۇ، ھە دېگەندە ئىنسانىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئەمەس، بەلكى پۈلنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى مۇبالىغىلەشتۈرۈپ مەدھىيىلىگەندە نومۇسسىزلىق بولىدۇ ۋە نومۇسسىزلىقنى پەيدا قىلىدۇ، دەپ قارىغان. ھەقىقەتەن ئەقىدىلىك كىشىلەرنىڭ مەدەنىيىلىك دەرىجىسى گەرچە تۆۋەنرەك بولغان تەقدىردىمۇ، ئەقىدە ھەرقاچان ئۇلارنىڭ پەزىلىتىگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. ئۇلار پاكلىقنى، ئادىمىگەرچىلىكنى، نومۇسنى ھەممىدىن ئۈستۈن بىلىدۇ، بۇ مەنىدىن قارىغاندا ئەقىدە - ئېتىقادسىز بىلىملىك مەخلۇقنىڭ پەزىلىتىدىن، ئەقىدىلىك ساۋاتسىزنىڭ پەزىلىتى ئۈستۈن بولىدۇ. بۇ نۇقتىدا مۇنداق بىر مىسالنى كۆرسىتىش مۇمكىن.

پەزىلەتلىك، ئەقىدىلىك بىر ئادەم يەنە بىر ئەقىدىلىك، پەزىلەتلىك ئادەمدىن قورۇ - جاي سېتىۋالغان ئىكەن، قورۇ - جاينى سېتىۋالغۇچى بۇ قورۇ - جايدىن بىر كوزا ئالتۇن تېپىۋاپتۇ. ئۇ ئالتۇننى ئېلىپ، قورۇ - جاينى ساتقۇچىغا قايتۇرۇپ

بەرمەكچى بولۇپ كەپتۇ ۋە:

— مەن سەندىن زېمىن سېتىۋالغان ئىدىم، بۇ بىر كوزا ئالتۇن چىقىپ قالدى. ئالتۇنىڭنى قايتۇرۇۋالغىن، — دەپتۇ. بۇ چاغدا ساتقۇچى ئادەم سېتىۋالغۇچىغا:

— مەن ساڭا زېمىننى ساتتىم، ئۇنىڭدىن چىققان نەرسىلەر-نىڭ ھەممىسى ساڭا مەنسۇپ، — دەپتۇ.

بۇ ئىككىيلەن ئالتۇننى بىر - بىرىگە ئىتتىرىشىپ ئاخىرى بىر ھەققانىي كىشىنىڭ قېشىغا بېرىپ، بۇ دەۋانى ئايرىپ ھۆكۈم قىلىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. ھۆكۈم قىلغۇچى ئادەم:

— بالىلىرىڭلار بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بىر ئوغلۇم بار، — دەپتۇ بىرەيلەن.

— مېنىڭ بىر قىزىم بار، — دەپتۇ يەنە بىرەيلەن.

ھۆكۈم چىقارغۇچى ئۇلارغا:

— ئوغۇل بىلەن قىزنى قوشۇپ قويۇڭلار، سىلەرمۇ دۇنيا-رىڭلارنى يوللۇق ئىشلىتىڭلار ھەم ياخشىلىق يوللىرىغا ئىشلە-تىڭلار، — دەپتۇ.

مانا بۇ ئىنساپ - ئەقىدە - ئېتىقادتىن چاقنىغان پەزىلەتنىڭ نۇرى ئەمەسمۇ؟

دېمەك، ئەقىدە - ئېتىقاد بىلەن نومۇس قوشكېزەك، ئېتى-قاد نومۇسنىڭ ئەڭ ياخشى يارەمچىسى ۋە نىشان بەلگىلىگۈچە-سى. نومۇس ئېتىقاد پاراۋۇزنىڭ رېلىسى ۋە تىزگىنى، ئېتىقاد بولمىسا نومۇس بولمايدۇ ۋە بولۇشىنىڭمۇ قىممىتى قالمايدۇ، نومۇس بولمىسا، ئېتىقادمۇ بولمايدۇ ھەم يىلتىزسىز دەرەختەك ئوڭايلا قۇرۇپ قاقشال بولىدۇ. ئادەم نېمىگە ۋە كىمگە ئېتىقاد قىلسۇن، ئەقىدە - ئېتىقاد دېگەن يېڭىلمەس كۈچ - قۇدرەتنىڭ مەنبەسى، ھاياتنىڭ مەنىسى ئۇنىڭسىز بولمايدۇ. شۇڭا ئادەم

ئەقىللىق، ئېتىقادلىق ئىنسانلاردىن بولۇش ئۈچۈن تىرىشىش، ئۆزى توغرا دەپ قارىغان ئەقىدە ـ ئېتىقادتىن ھەرگىزمۇ يانماسلىقى كېرەك، ئەگەر ئادەم يۇمىلاق تاۋۇز بولسا، ئۇ نومۇسسىز-لىقتۇر، مۇستەھكەم ئەقىدە ـ ئېتىقاد تۇرغۇزۇلغان ۋە نومۇس بىلەن ئۇنى غۇبارسىز ساقلىيالىغان جەمئىيەت ئەڭ گۈزەل، ئىستىقباللىق جەمئىيەت بولىدۇ، ئەقىلسىزلىق ۋە نومۇسسىز-لىق بارلىق كۈلپەتلەرنىڭ مەنبەسى.

بەشىنچى باب

ئەقىدە ھاقارەتلەنمىسۇن

— ئاچچىق بولغان تەقدىردىمۇ ھەقىقەتنى سۆزلىگىن.
— خاتىرەمدىن

ئەقىدە ۋە ئېتىقاد ئەملىيەتتە ھەقىقەت دەپ تونۇغان شەيئىگە بولغان ئىشەنچتۇر. ئەقىدىنىڭ ھاقارەتلىنىشى ھەقىقەتنىڭ ۋە ئىشەنچنىڭ ھاقارەتلىنىشى دېگەنلىكتۇر، ئەقىدە كونكرېت شەخسنىڭ سۇبيېكتىپ دۇنياسىدا ئورۇن ئالغان مۇقەددەس ئىشەنچتىن ھاسىل بولىدۇ. ئۇ بارا - بارا تاكامۇللىشىپ، ھاياتىنىڭ ئايرىلماس بىر پۈتۈن گەۋدىسىگە، مەنىۋى كۈچ - قۇدرىتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىدۇ. كونكرېت شەخسنىڭ ئەقىدىسى ئالدى بىلەن شۇ شەخسنىڭ ئۆزىگە خاس بولىدۇ، يەنە بىر جەھەتتىن ئەقىدە مەلۇم ئىجتىمائىي گۇرۇھنى بىرپۈتۈن گەۋدىگە ئايلاندۇرالايدىغانلىقىدەك ئالاھىدىلىكى بىلەن ئومۇمىي خەلقنىڭ ئورتاق نىشانىغا ۋە ئورتاق ھەقىقىتىگە ئايلىنىدۇ. ئورتاق ئەقىدىگە ئىگە بولغان خەلق توپىنىڭ ئىزدەيدىغان ھەقىقىتىمۇ ئوخشاش بولىدۇ، بۇنداق ئورتاقلىق شۇ خەلق توپىنى ناھايىتى مۇستەھكەم بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرىدۇ. ئەگەر ئىنسانلاردا شۇنداق ئورتاق ئەقىدە بىرلىكى شەكىللەنمىگەن بولسا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا بۇيۇك غايىۋى بىرلىك، ئورتاق ھەقىقەت قارىشى ۋە ئورتاق قىممەت

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇر كىتابلىرىنىڭ يېڭى تورىسى

شەكىللەنمىگەن بولاتتى.

ئىنسانلاردا شەكىللەنگەن ئەقىدە ـ ئېتىقاد تۈيغۇسى ناھايىتى بۈيۈك، نازۇك، سەزگۈر ۋە پاك تۈيغۇ بولۇپ، ئۇ ھەقىقەتكە ئېرىشىشنىڭ نىشان بەلگىسى، ھەقىقەتكە يېتىشتىكى غايىۋى تىلەك، ئېرىشىمەكچى بولغان بەختكە بولغان ئۈمىد ۋە مەقسەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا ئەقىدىسىز ئادەم نىشانسىز كارۋانغا ئوخشىشىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇنىڭدا ھەقىقەتكە بولغان ئىنتىلىش ئىستىكىمۇ ئويغانمىغان بولىدۇ، ھەممە كۈلپەتلەرگە بەرداشلىق بېرىشكە بولسىمۇ، لېكىن چىن ۋە ھەقىقىي ئەقىدىنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە زادىلا تاقەت قىلىپ تۇرغىلى بولمايدۇ. مۇبادا ئەقىدە ھاقارەتلەنگەندىمۇ ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغان روھتا ئەقىدە بارلىقى يالغان، ھېچبولمىغاندا ئەقىدىنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە سۈكۈت قىلغان ئادەمنىڭ ئەقىدە ۋە ھەقىقەت دەپ ۋالاقلاشلىرىنىڭ ھەممىسى بىھۇدە ئاۋارىگەرچىلىك ھەم قوش بىسلىق ئالدامچىلىقتۇر. بۇ دېگەنلىك، ئۇنداق ئادەم بىر تەرەپتىن ئۆزىنى ئالدىغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەقىدىسىنى ئالدايدۇ، بىز بۇنى ئۇچىغا چىققان نومۇسسىزلىق دەيمىز. نومۇسسىزلىقنىڭ تۈرلۈك ـ تۈمەن شەكىللىرى بولسىمۇ، ئەقىدە ۋە ھەقىقەتنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە بىپەرۋا قارىغان قىلمىشتىنمۇ رەزىل تۈرى يوق.

ھەقىقەت دېگەن كىشىلەرنىڭ ئۆزى مۇقەددەس، مەڭگۈلۈك ۋە بەخت دەپ تاللىغالغان ھاياتلىق نىشانى ۋە غايىسى. ئۇ ھەقىقەتكە بولغان قەتئىي ئىشەنچ ۋە ئۇ يولدا مېڭىش ۋە ئۆزىنى پىدا قىلىش داۋامىدا بارا ـ بارا ئەقىدىگە ئايلىنىدۇ. ھەقىقەت دەپ ئېتىراپ قىلىنىدىغان نەرسىلەرگە بولغان ئىشەنچتىن ئەقىدە تۇغۇلىدۇ، ھەقىقەت دەپ تونۇلمىغان، ئۆزى ئەقىدە قىلىۋالغان

ئوبيېكتنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكى ياكى سەپسەتە ئىكەنلىكىگە قارا-
تا تېخى مۇقىم مەۋقە تۇرغۇزۇلمىغان بولسا، گەرچە ئۇنداق
كىشىلەر ئەقىدە دەپ داۋراڭ سالسىمۇ، لېكىن ئۇنى ھەرگىزمۇ
ئەقىدە دەپ ئېتىراپ قىلغىلى بولمايدۇ. بىز بۇنى شامالنىڭ
يۆنىلىشىگە قاراپ مېڭىۋېرىش دەپ قارايمىز. بۇنداق كىشىلەر
ئەقىدىسىنى قوغداشقا، ئەقىدىنى ھاياتنىڭ مۇھىم بىر تەركىبي
قىسمىغا ئايلاندۇرۇشقا ناقابىل كىشىلەردۇر. ئۇنداق كىشىلەردە
تېخى ھەقىقەت تۇيغۇسىمۇ بولمىغاچقا، ھەقىقەتنى قوغدايدىغان
ئىرادىمۇ بولمايدۇ، ھەقىقەتكىمۇ ئېرىشەلمەيدۇ. ئەقىدە ۋە ھەق-
قەت دېگەن پىداكارلىق ئارقىلىق، ھەرقانداق بەدەل بېرىشكە
قارىماي يەنىلا پىداكارلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق يالقۇنجايدۇ.
بۇنداق پىداكارلىق ئارقىلىقلا ئۇ ئەقىدە ئۆزى ئېرىشمەكچى بول-
غان ھەقىقەتكە ئېرىشتۇرىدۇ، ئەمەلىيەتتە كىشىلەر غايىسىدىكى
ھەقىقەتكە يەتكەندىن كېيىن بەھرىمەن بولىدىغان قىممەت، ئۇ-
نىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن بولغان كۈرەش داۋامىدا ئېرىشىدىغان
قىممەتتەك يۈكسەك بولمايدۇ. چۈنكى بىر تەرەپتىن ھەقىقەتكە
يەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئالدىنقىسىنىڭ پىداكارلىقىنى تەلەپ قىل-
مايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ چاغدا ئادەم بۇرۇن ئۆزى ئىزدىگەن
ھەقىقەتكە ۋە شۇ ھەقىقەتنىڭ تەركىبي قىسمىغا ئايلىنىپ بولغان
بولىدۇ.

بىز يۇقىرىقى دىئالېكتىك قانۇنىيەتنى شەرقنىڭ ئۇلۇغ مۇ-
تەپەككۇر شائىرى ئەلشىر نەۋائىينىڭ «قۇشلارنىڭ تىلى» ناملىق
ئەسىرىدە كونكرېت ۋە ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرگەن بايانلاردىن
روشەن ھېس قىلالايمىز.

ئەسەردە بايان قىلىنىدۇكى، ساما قۇشلىرى بىر كۈنى مەج-
لىس چاقىرىپ، ئۆزلىرىگە ھۆپۈپنى يولباشچى پاسىبان قىلدى.

ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنى ھەققە يەتكۈزۈش ئۈچۈن دانا رەھبەر بولۇپ بېرىشنى تاپشۇردى، ئۇلار ھۆپۈپنىڭ رەھبەرلىكىدە ناھايىتى مۇشەققەتلىك ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلاندى. ئۇلار بۇ سەپەر داۋامىدا چىدىغۇسىز كۈلپەتلەرنى تارتتى، بۇ جەريانداا نۇرغۇن قۇشلار بۇ جاپالارغا بەرداشلىق بېرەلمەي، سەپتىن چۈشۈپ قېلىشتى، بىراق ئەقىدىدىن ۋاز كەچسە، ھەقىقەت ئۈچۈن بېسىلغان ھايات قەدىمىنىڭ قىممىتى ۋە مەنىسى بولمايتتى، ھۆپۈپ قۇشلارغا ئىلھام بېرىپ زەئىپ روھىغا جان ئاتا قىلىشقا تىرىشاتتى.

— بۇ سىلەر ئۈچۈن چوڭ بىر سىناق، — دەپ ماغدۇرسىزلانغان، ئۈمىدسىزلەنگەن، جانلىرى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان قۇشلارغا ھېكمەت سۆزلەيتتى، ھۆپۈپ — سىلەر بۇنچىلىك مۇشەققەت تاشلىرىنى يۇتۇپلا چۈشكۈنلەشمەڭلار، ئۈمىدسىزلىنىپ ئۆزۈڭلارنى يوقىتىپ قويماڭلار. بىز ھەقىقەت دەرگاھىغا قەدەم قويۇپ، شۇنچە بالايى ـ قازالارنى تارتىشقا جەزم قىلغان ۋاقتىمىزدا بىزنىڭ مەقسىتىمىز سۇمرۇغ شاھقا ئېرىشىش ئىدى. مانا ئەمدى بىز بۇ مەقسىتىمىزگە يېتىپ، ئۇنىڭ دەرگاھىغا يول تاپقان ئىكەنمىز، ئۆزۈڭلارنى ئەسلى مەقسەتتىن يىراقتا دەپ گۇمان قىلماڭلار، ئەگەر سىلەردىكى ئەقىدە ـ ئىخلاس ھەقىقىي كامالەتكە ئېرىشكەن بولسا، ئۇنىڭ ئۈچۈن ھىجرانمۇ، ۋىسالمۇ باراۋەر ئەمەسمۇ؟ چۈنكى شۇ ئەقىدە ـ ئىخلاسنىڭ ئۆزى بىزنى ئارزۇ قىلىۋاتقان بۈيۈكلۈكنىڭ ئۆزى بولۇپ، ئۇ بىزدىن نېمە قىلىشنى تەلەپ قىلسا، شۇنى قىلىش، ئۇ نېمىگە بۈيرۇسا ئۇنىڭدىن باش تارتماسلىق بىزنىڭ بۇرچىمىز ئەمەسمۇ؟ بىر بۈيۈك ئەقىدە ـ ئىخلاس، مۇقەددەس ئارزۇ بىلەن ياشاش، ھەتتا شۇ ئارزۇ يولىدا جان بېرىشتىنمۇ ئارتۇق بەخت بولامدۇ؟

ھۆپۈپ ئېيتقان سۆزلەردىن ئۇلارغا جان كىرىپ، مۇشكۈل-

لەرنى ئاسانلاشتۇرىدىغان يەنە بىر جەسۇرلۇققا ئېرىشتى. ئۇلار سادىقلىق ۋە ئىخلاسمەنلىكنىڭ قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتتى، گەرچە ئۇلار ئۇلۇغلۇق ئالدىدا خار ۋە تۆۋەن ھالەتكە چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، ھۆپۈپ ئۇلارنى غەم يېمەسلىك. كە ئۇندەپ، ھاياتىدا دەستۇر قىلىۋالغۇدەك كۆپلىگەن مىساللارنى كەلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى تۇگۈنچەكلەرنى يېيىشكە تۇرتـ كە بولىدۇ، قانداقلا بولمىسۇن، بۇ گۈرۈھتا يەنىلا مەردلىك ۋە مەردانىلىق خىسلەتلىرى بار ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار سادىقلىق ۋە ئىخلاسمەنلىكنىڭ، مەردلىك ۋە پىداكارلىقنىڭ، دانا ـ ئاقىل يولباشچىنىڭ خاسىيـ تى بىلەن مۇرادىغا يېتىشتى. ئۇسال بېغىدىن مەرھەمەت كۆرسەتـ كۈچى تاڭ شامالىرى، ياق، بەلكى ئەيسا ئەلەيھىسسالام كۆڭلىـ نىڭ پاكىز تىنىقلىرى يېتىپ كەلدى. بۇ شامال ئۇلارنىڭ ئالدىدا نىقاب بولۇپ تۇرغان بارلىق پەردىلەرنى بىرمۇبىر ئېلىپ تاشلـ دى، ئۇسال بېغىدا شادلىق ۋە مەسىھت گۈلى ئېچىلىپ، ئۇنىڭ خۇشبۇي پۇراقلىرىدىن كۆڭۈللەر يايرىدى. قۇشلارنىڭ دىللىرىـ دىكى سۇلغۇنلۇق يوقىلىپ، ئۇسال ئىچىدە شۇ قەدەر مەقسەت شادلىقىغا ئېرىشتى. بۇ گۈلشەندىكى ھەربىر گۈل ـ گىياھ بىر ئەينەككە ئوخشايتتى؛ قۇشلار قايافقا قارىسا ئۆزلىرى نامايان بولاتتى، بۇ يەردە قۇشلاردىن باشقا يەنە نۇر ۋە پاكىزلىق، ئاشكارا ۋە يوشۇرۇنلۇقلار مەۋجۇت ئىدى. زۇلمەت پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. قۇشلار ئەينەككە قارىغاندا، ياكى تىنىق سۇزۇك سۇغا باققاندا ئۆزلىرىنى كۆرگەندەك روشەن كۆرۈشتى. بۇ دەرـ گاھىدا ئۇلار ئۆزلىرىنى يوشۇرۇشقىمۇ ئورۇن يوق ئىدى، ھەممە

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرشۇناسلىقنىڭ يېڭى تارىخى

نەرسە ئاشكارا ۋە زاھىر ئىدى.»[1]

يۇقىرىقى بايانلار قۇشلار جامائىتىنىڭ ھەققە ئىبرىتىش ۋە قوشۇلۇش ئالدىدىكى تۇمەنلىگەن بەھرىمەنلىك زوقلىرىدىن بىرى ئىدى، ئەمدى بۇلار رەسمىي ھەقىقەتكە يەتكەندىن كېيىنكى ئەھۋالى تامامەن باشقىچە بولىدۇ.

«شۇنداق، ئۇلار ئەمدى قاياقتا قارىسا ئۆزلىرىنى كۆردى. ئاللا، ئاللا، بۇ قانداق خىسلەتتۇركى، سۇمرۇغنى ئارزۇ قىلغان ئوتتۇز قۇش ئۆزلىرىنى دەل ئۆزلىرى ئارزۇ قىلىشقان سۇمرۇغ سۈپىتىدە كۆرۈشتى، بۇنىڭدىن ئۇلار سەدەپنىڭ گۈھەرگە ئايلانغانلىقىدەك خىسلەتنى ھېس قىلىشتى، ئۇلارغا سۇمرۇغ ئۆز سىياقىدا، ئۆزلىرى بولسا سۇمرۇغ سىياقىدا زاھىر بولدى. ئۇلار بۇنىڭدىن شۇنى بىلىپ يەتتىكى، ئۇلارنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى شۇنچە مۇشەققەت چېكىپ يەتمەكچى بولغىنى ئۆزلىرى، تاپماقچى بولغىنىمۇ، ئىزدىمەكچى بولغىنىمۇ ئۆزى ئىكەن. ئۆزىنى تېپىۋېلىش، ئۆزىگە يېتىش نېمىدېگەن ئۇلۇغ خاسىيەت ـ ھە! ؟»[2]

يۇقىرىقى نازۇك مەنىلەردىن شۇنداق بىر پەلسەپىۋى قانۇنىيەتنى يەكۈنلەشكە بولىدۇكى، ئىنسانلارنىڭ يەتمەكچى بولغىنى ھەقىقەت ۋە ئادىللىق، باراۋەرلىك ئىدى. ئۇلار دەل شۇ پەللىگە چىققاندا دەل ئۆزى شۇ ھەقىقەتكە ئايلىنىدۇ، ھەقىقەت دېگەن باشقا بىرى بولماستىن، بەلكى ئادىللىق، باراۋەرلىك. ئۇ يەنىلا ئادەمنى مەركەز قىلىدۇ. شۇڭا ئەقىدە دېگەن ھەقىقەتكە بولغان تەلپۈنۈش دېگەندە، ھەقىقەت دېگەن يەنىلا ئادەم. بۇنىڭ بىلەن

---

① يارمۇھەممەت تاھىر تۇغلۇق: «تەقدىرداش كارۋانلار» دىن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003 ـ يىلى نەشرى.

② يارمۇھەممەت تاھىر تۇغلۇق: «تەقدىرداش كارۋانلار» دىن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003 ـ يىلى نەشرى.

ئەقىدىنىڭ ئوبيېكتى ئاخىرقى ھېسابتا ئادەم بولىدۇ ۋە ياكى شۇ ئادەمنىڭ ئۆزى بولىدۇ، بۇنىڭدىن مەلۇم بولىدىكى، ئەقىدىنىڭ ئوبيېكتى بولغان ھەقىقەتكە يېتىش ئىنسانلارنىڭ ئۆز تەبىئىتىنى تېپىش بىلەن خۇلاسىلىنىدۇ. ھازىرقى جەمئىيەتتە مودا بولۇپ قالغان «ئۆزىدىن ھالقىش»، «ئۆزىنى تېپىش» دېگەنگە ئوخشاش ئۆزلۈك چۈشەنچىلىرىنىڭ ماھىيىتىمۇ شۇ يەرگە بارىدۇ. شۇڭا، ئەقىدىنىڭ ھاقارەتلىنىشى ھەقىقەتنىڭ ھاقارەتلىنىشى بولىدۇ، ھەقىقەتنىڭ ھاقارەتلىنىشى ئىنسان ھۆرىيىتى، ئىنسانلارنىڭ قىممەت قارىشى، غايىسى، قەلبى ۋە ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ ھاقارەتلىنىشى بولىدۇ. ئەقىدىنىڭ يىلتىزى چوڭقۇر بولىدىغان بولسا، ئۇنىڭ يىلتىزىنى بىرەر پالتا بىلەنلا قۇرۇتۇۋېتەلمەيدۇ، بىرەر پالتىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئەقىدە ۋە ھەقىقەتنى ھەقىقىي ئەقىدە ۋە ھەقىقەت دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

بىز ئەقىدىنى قوغداش، ھەقىقەتنى ھىمايە قىلىشنى يەنە بىر مەنەدىمۇ چۈشىنىپ باقايلى، ئەقىدە بىلەن ھەقىقەت گۈمران بولسا، شۇ ئەقىدە ۋە ھەقىقەتنىڭ سۇبيېكتى بولغان ئىجتىمائىي قۇۋىمۇ مەۋجۇتلۇقىنى يوقىتىدۇ، بۇنىڭدىن ئېيتقاندا، ئەقىدىنى قوغداش، ھەقىقەتنى ھىمايە قىلىش مەۋجۇتلۇقنى قوغداش ئۈچۈن بولىدۇ.

1940 ـ يىلى، گېتلېرنىڭ تۆمۈر تاپىنى پولشا، دانىيە ۋە نورۋېگىيىلەرنى چەيلەپ ئۆتۈپ، ئەنگلىيە بوغۇزىغا يېتىپ كەلگەندە، ئەنگلىيىدىكى ئۈچ ئارالنى قارا بۇلۇت قاپلىدى. 1940 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، چېرچىل تۆۋەن پالاتادا «ئىسىق قان، مېھنەت، كۆز يېشى ۋە تەر» دېگەن تېمىدا مەشھۇر نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇنىڭ نۇتۇقىدا بىز يورۇتماقچى بولغان ئەقىدىنى قوغداشنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدىكى پەلسەپىۋى

ھەقىقەت ئىپادىلىنىدۇ: «بىزنىڭ ئالدىمىزغا قويۇلغىنى ئاھايىتى ئازابلىق قاتتىق سىناق، بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان نۇرغۇن ئۇرۇش ۋە ئازابلىق يوللار تۇرۇپتۇ. سىلەر: «بىزنىڭ سىياسىتىمىز نېمە؟» دەپ سوريدىغلار، مەن شۇنداق دەيمەنكى، بىزنىڭ سىياسىتىمىز پۈتۈن ئىقتىدارىمىزنى، تەڭرى بىزگە ئاتا قىلغان پۈتۈن كۈچىمىزنى ئىشقا سېلىپ، دېڭىزدا، قۇرۇقلۇقتا ۋە ھاۋادا ئۇرۇش قىلىش؛ ئىنسانىيەتنىڭ زۇلمەتلىك، پاجىئەتلىك جىنايەت تارىخىدا زادىلا كۆرۈلۈپ باقمىغان ئەڭ ئەشەددىي زوراۋانلىق بىلەن كۈرەش قىلىش، مانا بۇ بىزنىڭ سىياسىتىمىز.»

چېرچىلنىڭ يۇقىرىقى سۆزىدە تىلغا ئالغان «ئەڭ ئەشەددىي زوراۋانلىقى» دېگەن سۆز نۇرغۇن مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇ گېستاپنىڭ پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە، ئۇلارنىڭ ئەقىدە ـ ئېتىقادىغا، قىممەت قارىشىغا، ئەركىگە، تاللىشىغا، ھوقۇقى ۋە تىنچلىقىغا قىلىنغان زوراۋانلىق ئىدى. ئۇلار بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ۋاستە تاللىمايدۇ، رەزىللىك بىلەن، نومۇسسىزلارچە ئىنسانلارنىڭ نومۇسىغا تاجاۋۇز قىلغان ئىدى. ئەقىدە ـ ئېتىقاد، ھەقىقەت ۋە ئادالەت ھاقارەتلەنگەن ئىدى، شۇڭا بۇنداق خورلۇقنى ئىسسىق قان بىلەن يۇيۇش ۋە بۇ يولدا قانچىلىك بەدەل بېرىشكە قارىماي، قەتئىي كۈرەش قىلىشقا چاقىرىدۇ. ئۇ نۇتۇقىنىڭ ئاخىرىدا تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

«سىلەر «بىزنىڭ نىشانىمىز نېمە؟» دەپ سوريدىغلار، مەن شۇنداق گەپ بىلەن جاۋاب بېرىمەن: غەلىبە، ھەرقانداق بەدەل تۆلەشتىن ئايانماي غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش؛ قانچىلىك قورقۇنچلۇق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش

كېرەك، يول قانچىلىك يىراق ۋە جاپالىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يەنىلا غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك، چۈنكى غەلىبە بولمىسا، بىزمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايمىز.»

يۇقىرىقى بايانداكى «غەلىبە بولمىسا بىزمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايمىز» دېگەن سۆز دەل بىز دېمەكچى بولغان سۆزدۇر، چۈنكى يا ئادالەت ۋە ھەققانىيەت غەلىبە قىلىشى كېرەك، ياكى جاھالەت ۋە ياۋۇزلۇققا تىز پۈكۈپ، ھەققانىيەتتىن، ئەقىدىدىن ۋە ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان بارلىق قىممەتلىك نەرسىلەردىن ۋاز كېچىپ، نومۇسسىزلارچە ياشاش كېرەك ئىدى. بۇنداق بولغاندا ئۇ ھەرگىزمۇ مەۋجۇتلۇق بولمايتتى، ئەكسىچە يوقىلىش بولاتتى. بۇنداق قورقۇنچلۇق رېئاللىقنى يۈز بېرىشى مۇمكىن بولغان مۇنداق قورقۇنچلۇق ئەمەلىيەت بىلەن ئەسكەرتىدۇ: «كۆپچىلىك بۇ نۇقتىنى تونۇپ يېتىشى كېرەك، غەلىبە بولمىسا ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسى مەۋجۇت بولمايدۇ، ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسى ۋەكىلىك قىلىدىغان ھەممە نەرسە، ئىنسانلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ نىشانىغا قاراپ باتۇرلۇق بىلەن ئىلگىرىلەشكە تۇرتكە بولىدىغان، ئەۋلادمۇ ئەۋلاد مىراس قالغان كۈچلۈك ئارزۇ ـ ئىستەك ۋە ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچمۇ بولمايدۇ.»①

بىز شۇنى تونۇپ يەتتۇقكى، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا فاشىزمغا قارشى ئۇرۇشتا ئىسسىق قانلىرىنى ئاققۇزغان مىليونلىغان ئەقىدىلىك كىشىلەرنىڭ بۇنچە پىداكارلىق كۆرسىتىشى ئەقىدە ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ قىممىتى ۋە ھەقىقىتى ئۈچۈن ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈچۈن بەرگەن زور بەدەلگە يارىشا ئىنسانلار ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ۋە مەۋجۇتلۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان بارلىق

① ئۇيغۇرچە «تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 2006 ـ يىللىق 2 ـ سانىغا قارالسۇن.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

ئاساسلىرىنى قوغداپ قالالىدى.

كانت ھەقىقەت توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ: «ھەقىقەت توغرا گەن جايدا كىشىلىك ھاياتنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ساقلاپ تۇرىدىغان ھېچنېمە بولمايدۇ». بۇ دېگەنلىك ھەقىقەت دېگەن — ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ ۋە بارلىق ئۇمىد ـ ئىشەنچ ۋە ئارزۇلىرىمىزنىڭ مەنبەسى، ئەگەر بۇ مەنبەدىن مەھرۇم بولۇپ قالغاندا، ھەقىقەتمۇ بولمايدۇ، ئەقىدىمۇ مەۋجۇتلۇقىنى يوقىتىدۇ. شۇڭا ئەقىدىنى قوغداش ئۇچۇن ھەقىقەتنى قوغداش زۆرۇر بولىدۇ. ھەقىقەتنى قوغداش ئۇچۇن پىداكارلىقنىڭ بولۇشىلا كۇپايە قىلمايدۇ، بۇنىڭ ئۇچۇن ئەڭ ئالدىنقى شەرت ھەقىقەتنىڭ نېمىلىكىنى، ئۆز ئەقىدىسىنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى بىلىش زۆرۇر. بىلىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ئەقىدىنى مۇستەھكەملەيدۇ، بىلىمسىز ئادەمدە ئەقىدە بولمايدۇ، ئەگەر بار دېيىلسە، ئۇ يىلتىزسىز ئەقىدىدۇر، مەن شۇنداق بىر ئىشتىن تولىمۇ ئەجەبلىنىمەن، كۆپ ھاللاردا بىر نەرسىنى ھەقىقەت دەپ كۆتۇرۇپ چىقىش ياكى ئۇنى ئىسپاتلاش ئۇچۇن ئاۋازغا قويۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. بۇنىڭغا ھەقىقەتكە ھاقارەت كەلتۈرۈش ۋە بىلىمسىزلىك، مەۋقەسىزلىك دەپ باھا بېرىش مۇمكىن. ئەمەلىيەتتە ھەقىقەت دېگەن كۆپچىلىك ئادەمنىڭ شۇ تەرەپتە تۇرغانلىقى ئۇچۇنلا ھەقىقەت بولۇپ قالمايدۇ. بەلكى ئۇنىڭ توغرا، ھەققانىي بولغانلىقىدىن ھەقىقەتتۇر. ھەتتا بەزىدە كۆپچىلىكنىڭ ساداسىمۇ ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى بولالماسلىقى، بەلكى ھەقىقەت ئاز سانلىقلار تەرەپتە بولۇشى مۇمكىن. ھەقىقەت دېگەن خۇددى قۇياشقا ئوخشاش كۆپچىلىك پۇقرالارنىڭ چېھرىنى ئىللىتسا، ئۇ ھەقىقەت، ئەگەر ئۇ مەلۇم گۇرۇھنىڭلا مەنپەئىتىنى چىقىش قىلغان بولسا، مۇستەبىتلىك ۋە زوراۋانلىق بولىدۇ. شەخسىي مۇناسىۋەتتىن ئېيىت

قاندا، ھەقىقەت ۋە ئەقىدە دېگەن مەلۇم ئادەمنىڭ شەخسىي مۇلكى ئەمەس، شۇنداقلا ئۇ چېكىتسىز تارازا ئەمەس، ئۇ دېگەن ئادالەت، ھەققانىيەتنىڭ قالقىنى، زوراۋانلىق ۋە ئۆكتەملىكنىڭ كۈشەندىسى. ئەگەر بىر ئادەم ئۆزىنىڭلا مەنپەئىتى نۇقتىسىدىن چىقىپ ھەقىقەتكە باھا بېرمەكچى بولىدىكەن، ئۇ نائىنساپتۇر، شۇڭا ئادەم ھەققانىي مەيدانغا ئىگە بولماي تۇرۇپ، ئەقىدە تۇلپارىغا مىنىپ، ھەقىقەت زۇلپىقارى بىلەن ئادالەت مەيدانغا كېرەلمەيدۇ. ساختىلىقى، يالغانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇرغان نەرسىنى ئەقىدە ۋە ھەقىقەت دەپ جار سېلىشتىنمۇ ئارتۇق ھاياسىزلىق بولمايدۇ. بىلمەي تۇرۇپ جاھالەتنىڭ دۇمبىقىنى چېلىش نادانلىق، بىلىپ تۇرۇپ ئادالەتسىزلىك قىلىش مۇناپىقلىقتۇر.

بىز شۇنىڭغا مۇتلەق ئىشىنىشىمىز كېرەككى، چوڭقۇر بىلىش ئاساسىغا تىكلەنمىگەن ئەقىدە خۇددى قۇم ئۈستىگە سېلىنغان ئىمارەتكە ئوخشايدۇ، بىلىش چوڭقۇرلاشقانسېرى ئەقىدە كۈچلىنىدۇ، ھەقىقەتكە شۇنچە يېقىنلايدۇ. بىلىشتىن ئايرىلغان ئەقىدە قۇرۇق دەۋادۇركى، ئۇ ھەقىقەتكە ھاقارەت كەلتۈرىدۇ، نادان ئادەم ھەقىقەتكە داغ تەگكۈزۈشتىنمۇ ھايا قىلمايدۇ. ھەقىقەت ھاقارەتلەنسىمۇ پەرۋا قىلمايدۇ، چۈنكى ئۇنداق ئادەمدىكى ئەقىدە ھاياتنىڭ ھەقىقىي بىر قىسمىغا ئايلانمىغان بولىدۇ. ئەگەر ئادەمدە ئۆزى ئېتىقاد قىلىۋاتقان ھەقىقەتكە نىسبەتەن توغرا، ئېنىق چۈشەنچە، ئۇنىڭ ھەقىقىي بەخت يولى ئىكەنلىكىگە نىسبەتەن ئىشەنچ ۋە ئۈمىد تىكلەنمىسە، ئۇنداق ئەقىدە ئۇنى ھەقىقىي بەخت مەنزىلىگە باشلاپ بارالمايدۇ. ئەقىدە يولىدىكى ھەرقانداق تەۋرىنىش ۋە ئازغۇنلۇق چۈشەنچىدىكى ئاجىزلىقتىن، بىلىشتىكى يۈزەكىلىكتىن، ئىرادىدىكى تەۋرىنىشتىن بولىدۇ. ئەقىدە دېگەن ھەقىقەتكە بولغان ئىشەنچتىن تۇغۇلغان ئىكەن، بىلىش بولمىغان

يەردە ئىشەنچىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. تارىختا ئۇرغۇن ئىنزىلار ئوتتۇرىغا چىقتى، بەزىلىرى كىشىلەرنىڭ ئەقىدىسىگە ئايلاندى، بەزىلىرى ئەقىدىگە ئايلىنالمىدى. بەزى ھاللاردا بىرى يەنە بىرىنى ئىنكار قىلدى، بەزى ئىنزىلار مەلۇم بىر سىنىپ ۋە گۇرۇھنىڭ، بەزىدە مەلۇم بىر شەخسنىڭ ئىرادىسىنى چىقىش قىلغاچقا، ئۇ ئۇمۇمنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلمىدى. بىراق بەزىدە بىلىمسىزلىك تۈپەيلى، ئۇرغۇن خەلق بىرەر شەخسنىڭ ئىرادىسىنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى. ئادەم نېمىنىڭ ھەق، نېمىنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىگە بىلىم نۇرى بىلەن يورۇغان ئەقىل كۆزى بىلەن باققاندىلا، ھەقىقەت نۇرى بىلەن قەلبىنى نۇرلاندۇرغاندىلا، ئاندىن ھەقىقەتنى كۆرۈش پۈرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. ھەقىقەت دېگەن بىغۇبار نەرسە، پاكىزلىقنى پەقەت قەلبى پاكىز ئادەملەرلا كۆرەلەيدۇ، ئەگەر ئادەم ئۆزى ئىنتىلگەن، چوقۇنغان ئەقىدە، مۇقەددەس ھەقىقەت ۋە ئەقىدە قاتارلىقلار ئۈيدىكى قاچا ـ قۇچا، كىگىز ـ كۆرپە ۋە باشقا بىساتلارغا ئوخشاشلا ئاددىي، ئەرزىمەگەن، بولسىمۇ ـ بولمىسىمۇ بولىدىغان نەرسىلەردەك تۇيۇلسا، قانداقمۇ ئۇنى ئەقىدە دېگىلى بولسۇن؟ ئۇنداق ئادەم كىم نېمە دېسە توغرا بولسۇن، خاتا بولسۇن ئىشىنىۋېرىدۇ، ياشىسۇن دېسە ياشىسۇن دەيدۇ، يوقالسۇن دېسە يوقالسۇن دەيدۇ، ئۆزىدە مۇستەھكەم، مۇستەقىل قاراش بولمايدۇ، مانا بۇ ئەقىدىگە ھاقارەت، ھەقىقەتكە ئاپەت كەلتۈرىدۇ.

ئالتىنچى باب

كىشىلىك هايات ۋە نومۇس

هەر قانداق كۈلپەت ئادەمگە نومۇسسىزلىقتىن بەتتەر ئاقىۋەت ئېلىپ كەلمەيدۇ.

— خاتىرەمدىن

ئادەم نومۇسى بىلەن ئادەم، زېمىنمۇ نومۇستىن پاكلىنىدۇ، نومۇسسىزلىقتىن داغلىنىدۇ. تارىختا ئەڭ ئۇلۇغۋار، پاك نەر-سىلەر نومۇسنىڭ خاسىيىتىدىن بارلىققا كەلگەن؛ ئەڭ رەزىل، يىرگىنىشلىك قىلمىشلارنىڭ هەممىسى نومۇسسىزلىقتىن يۈز بەرگەن. كىشىلەر هۆرمەتلەيدىغان، قەدىرلەيدىغان، ئارزۇ قىلە-دىغان ۋاپادارلىق نومۇستىن تۆرەلگەن؛ كىشىلەر يامان كۆرىدە-غان، نەپرەتلىنىدىغان ۋاپاسىزلىق نومۇسسىزلىقتىن تۆرەلگەن؛ ئادەمدىكى ئىنساپمۇ، ساداقەتمۇ، ئىنسانپەرۋەرلىكمۇ، ۋەتەنپەر-ۋەرلىكمۇ نومۇستىن ئويغىنىدۇ. نومۇسسىز ئادەمدە ئىنسانىي پە-زىلەت بولمايدۇ، ۋەتەنمۇ يادىدا بولمايدۇ، ئىنساپمۇ يوقىلىدۇ. نومۇس — ۋىجدان سوتىنىڭ پروگراممىسى، نومۇس - غۇرۇر زۇلپىقارىنىڭ بىسىنى سۇغارغۇچى. ئىنسان هاياتىنىڭ بېغى نو-مۇستىن مەۋج ئۇرغان قانلاردىن ياشىرىدۇ، پەزىلەت غۇنچىسى نومۇستىن تۆكۈلگەن ئابىھاياتتىن سۇغىرىلىدۇ. نومۇستىن ئو-زۇق ئالمىغان روھ يېغى تۈگىگەن جىن چىراغقا ئوخشاش خىرە-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلار يېڭى تورىسى

لىشىدۇ. قاغجىرىغان مامكاپىتەك سولىشىدۇ.

دېمەك، نومۇس ھاياتنىڭ ھەممە باسقۇچلىرىدا رول ئويناي-دۇ، ئۇ، ئادەمگە ھەممە ياخشىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. كىمدە ھايا بولىدىكەن، ئۇ گۈزەللىشىدۇ، كىمدە ھايا ـ نومۇس بولماي-دىكەن، ئۇ سەتلىشىدۇ. ھاياتىمىزغا نومۇس ھەمراھ بولىدىغان بولسا، بەخت ـ ئامەت دەرۋازىسى بىزگە ئېچىلىدۇ. ھەر قانداق كۈلپەت ۋە قاراڭغۇ تەقدىر ئادەمگە نومۇسسىزلىقتەك ئېغىر ئاقى-ۋەت ئېلىپ كەلمەيدۇ. شۇڭا مۇتەپەككۇرلار: «گۈزەللىكنىمۇ ھايا بىلەن سۆيۈش كېرەك» دەپ تەۋسىيە قىلىدۇ.

نومۇس — جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىنى، تەرتىپىنى كونترول قىلىپ بەرگۈچى، شەخسكە ئالىيجانابلىق، گۈزەللىك بېغىشلىغۇچى مەنىۋى تىزگىنەك. نومۇس كۈچى ئادەمنى ئىرادە-لىك قىلىدۇ، ئادەمگە تەلەپچانلىق ۋە ھەققانىيلىق تۇيغۇسىنى بەخش ئېتىدۇ؛ ئادەمنى پاكلىققا ئۈندەيدۇ، گۇناھلىق ئىشلار-دىن، ناپاكلىقلاردىن قېچىشقا دالالەت قىلىدۇ.

نومۇس ئادەمدە ئىككى خىل رول ئويناىدۇ؛ بىرى، ئادەم ئۆزى ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ۋىجدانى، غۇرۇرى ۋە پەزىلىتى ئۈچۈن نومۇس قىلىدۇ، يەنە بىرى، باشقىلار ئۈچۈن نومۇس قىلىدۇ، ئەتراپتىكى ۋەتەنداشلىرى، يۇرتداشلىرى، قېرىنداشلىرى، سا-ۋاقداشلىرى، دوستلىرىنىڭ نامۇۋاپىق ئىشلىرىمۇ ئادەمنىڭ نو-مۇسىنى قوزغايدۇ. «ھەي بۇرادەر، نېمە ئۈچۈن شۇنداق سەت ئىشنى قىلغانسەن، سەن بىلەن يۇرتداش بولۇپ قالغانلىقىمىدىن تولىمۇ نومۇس قىلىۋاتىمەن» دېگەندەك سۆزلەر مانا شۇ خىل ھېسسىياتنىڭ ئىپادىسى. بىر بۇرادىرىمىز شۇنداق سۆزلەپ كەد-تى: ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى بىر قېسىم ئۇيغۇرلارنىڭ قىلىپ يۈرگەن پاسكىنا ئىشلىرى ئۈچۈن يۈزۈمنى زادىلا كۆتۈرەلمىدىم،

بەزىلىرى يانچۇقچىلىق قىلىۋاتقان، بەزىلىرى ئاق سېتىۋاتقان، بەزىلىرى نومۇسىنى سېتىۋاتقان، بەزىلىرى قىمار ئويناۋاتقان... ئىشقىلىپ قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمايدىكەن، باشقىلار ئۈيغۇرلارنى «ياۋايى ئادەملەر، كاۋاپچىلار» دەپ ئاتايدىكەن. بىرەر ئۇيغۇر ماگىزىنغا كىرسە، يانچۇقچى كىرىدى دەپ، ھەممە ئادەم ئۆزىگە ھېزى بولىدىكەن، ياخشى مېھمانخانىلاردىن ياتاق بەرمەيدىكەن. . . . بۇ ئەھۋالنى كىم كەلتۈرۈپ چىقاردى؟ بىزنىڭ شۇ بۇرادەرلىرىمىز ئارىسىدىكى بىر قىسىم تەربىيە كۆرمىگەن، ياۋا ئۆگىنىپ قالغان كىشىلەر كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنىڭدىن ئون يىللار بۇرۇن ئېچىكىرى ئۆلكىدىكى يولداشلار ئۇيغۇرلارنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇيغۇرلارغا يول قويياتتى. بۈگۈنكى كۈندە قېرىنداشلارنىڭ ئۆزىنى شۇنداق ئەرزىمەس ئادەملەرگە ئايلاندۇرۇپ قويغانلىقى، ئۇيغۇرلارنىڭ بىر ئەزاسى بولغان بىزلەر ئۈچۈن ھەقىقەتەن نومۇس قىلىدىغان ئىش ئىكەن، ھەتتا بەزىدە «مەن ئۇيغۇر» دېگەن گەپنى قىلىشتىن نومۇس قىلىدىغان بولۇپ كەتتۇق...

شۇنداق، بىز بۇرۇن پەخىر، ئىپتىخار بىلەن ئۆزىمىزنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىمىزدىن ماختىنىشاتتۇق. يۇقىرىقى سۆزلەر مىللىي سېلىشتۇرما نۇقتىسىدىن ئويغانغان نومۇس كۈچىنىڭ بىر ئىپادىسى ئىدى. بەزىلەر «ئۆز مىللىتىڭدىنمۇ نومۇس قىلامسەن؟» دەپ قارايدۇ. ئۇلار نومۇس قىلىش بىر جەھەتتە پەزىلەتسىزلىك ۋە نومۇسسىزلىق بولىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ. بىراق بۇ يەردىكى گەپ ـ تەلەپچانلىق، مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە كۆيۈنۈش ھېسسىياتىدىن چىقىۋاتقان نومۇس، بۇنداق نومۇس ھەقلىق ۋە ئورۇنلۇق! بەزى كىشىلەر ئۆزىنىڭ قىلغان يامان ئىشلىرىنى باشقىلار بىلەن مۇناسىۋەتسىز، دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە بىر

ۋەتەندە ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى خۇددى ھەيۋەتلىك بىنا غا چاك باستۇرۇپ قويۇلغان خىشقا ئوخشايدۇ. بىرى چاك باسماي قالسا، شۇنچە كۆركەم بىنانىڭ كۆركەملىكىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ، ئەگەر كۆپرەكى چاك باسمىسا ياكى سۇپەتسىز خىش كۆپ بولۇپ كەتسە، بىنانىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ، ھەتتا گۈمۈرۈلۈپ كېتىشىمۇ مۇمكىن بولىدۇ. جەمئىيەتمۇ شۇنداق؛ جەمئىيەتتە يارامسىزلار كۆپىيىپ كەتسە، جەمئىيەتنىڭ، شۇ مىللەتنىڭ سۇپىتىگە، ساپاسىغا، ئوبرازىغا، تەرەققىياتىغا، ئىستىقبالىغا چوقۇم ئەكس تەسىر كۆرسىتىدۇ. ياخشى ئىش قىلغان ئادەم شۇ مىللەتنىڭ ۋەكىلى سۇپىتىدە باشقىلارغا تەسىر كۆرسەتسە، يامان ـ ئەسكى ئىش قىلغانلارمۇ مىللەتنىڭ بىر ۋەكىلى سۇپىتىدە باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، شۇڭا ھېچكىم قىلغان يامان ئىشلىرىنى «يالغۇز ئۆزۈمنىڭ ئىشى» دېيەلمەيدۇ، يارامسىز ـ ساپاسىز بولۇشمۇ ھەرگىز ئۆزى ئۈچۈن بولمايدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، دۆلەتنىڭ مەنپەئەتى، مىللەتنىڭ غۇرۇرى ۋە نومۇسى ئۈچۈن ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇش ھەققى بار ھەم باشقىلارنىڭ ياخشى ـ يامان ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇش مەجبۇرىيىتى بار. بۇنداق مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيەت ناھايىتى مۇقەددەسىتۇر. ئادەم بۇ خىل مەسئۇلىيەتتىن ئۆزىنى قاچۇرغانلىقىدىن نومۇس قىلسا بولىدۇ.

ئەخلاق ناھايىتى كەڭ ئۇقۇم. ئۇ ئادەمنىڭ باتىنەن (روھىيىتىدىكى) ۋە زاھىرەن پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئۆلچەم، قائىدە ـ يۇسۇن بەلگىلەپ بېرىدۇ. ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى ئىچىدە ئەخلاق ئۆلچىمىگە مۇناسىۋەتسىز ھېچقانداق بىر ئىشنىڭ يوقلۇقىنى تەن ئالمىز. ئەمگەكنى سۆيۈش ئەخلاق، ئەمگەكتىن قېچىش ئەخلاقسىزلىق؛ ئەمگەكچىلەرنى، مېھ-

نەتكەشلەرنى سۆيۈش ئەخلاق، مېهنەتكەشلەرنى كۆزگە ئىلماس-لىق ئەخلاقسىزلىق بولىدۇ. ۋەتەنپەرۋەرلىك ئالىيجاناب ئەخلاق - پەزىلەت، ۋەتەندىن يۇز ئۆرۈش، ۋەتەن ئۆزىگە موهتاج بولغاندا ئۆزىنى قاچۇرۇش ئەخلاقسىزلىق بولىدۇ. پىتنە - پاسات تارقا-تىش ئەخلاقسىزلىق، كەك قورساقلىق، باشقىلارنى كەچۈرۈشنى بىلىش پەزىلەت هېسابلىنىدۇ. پاھىشۋازلىق ئەخلاقسىزلىق، پاكلىق ئەخلاق بولىدۇ. گەرچە ئەخلاقسىزلىقنىڭ هەممىسى نو-مۇسسىزلىقنى ئىپادىلىسىمۇ، ئەدەپسىزلىكنىڭ هەممىسىنى نو-مۇسسىزلىقنىڭ ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچىمەيمىز. يەنە بىر جەهەت-تىن، ئەدەپسىزلىكنىڭ هەممىسى ئەخلاقسىزلىققا ياتمايدۇ. مە-سىلەن: ئاممىۋى سورۇنلاردا ئەسنەش ئەدەپسىزلىك، بىراق ئۇ نومۇسسىزلىق بىلەن ئەخلاقسىزلىق ئەمەس؛ «تاماكا چېكىش مەن-ئى قىلىنىدۇ» دېگەن تاماكا چەكلەشنى مەنئى قىلىش كارتىسى بار ئاممىۋى سورۇنلاردا تاماكا چېكىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، لېكىن ئۇ نومۇسسىزلىق ئەمەس، ئەدەپسىزلىك بولىدۇ؛ كوچىدا بىر نەرسە يەپ مېڭىش، بۇرۇن تاشلاش قاتارلىقلار ئەدەپسىزلىك بولىدۇ... يەنە بىر قىسىم ئەدەپسىزلىكلەر ئەخلاقسىزلىق، هەم نومۇسسىزلىق بولۇپ، كىشىلەرنىڭ بەتنامىغا قالدۇرىدۇ. مەسە-لەن: ئاممىۋى سورۇنلاردا كىشىلەرنى كۆزگە ئىلماي ئاۋازلىق هەم ئاۋازسىز يەل قويۇپ بېرىش هەم ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، هەم ئەخلاقسىزلىق، هەم نومۇسسىزلىق بولىدۇ. چوڭلار، ئىلىم ئەهلىلىرى گەپ قىلىۋاتقاندا ئۇلارنىڭ گېپىگە قوشۇق سېلىش ياكى ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋېتىش ئەدەپسىزلىك هەم ئەخلاقسىز-لىق بولىدۇ. ئاتا - ئانىغا گەپ ياندۇرۇش، ئۇلارغا هەتتا قول تەگكۈزۈش قاتارلىقلار ئەدەپسىزلىك، ئەخلاقسىزلىق ۋە نومۇس-سىزلىق كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ... ئەدەپسىزلىككە ياتىدىغان

www.uyghurkitap.com

بەزى ئىشلاردا كىشىلەرنى ئەيىبكە بۇيرۇشقا بولمايدۇ. بىراق ئۇلارغا ياخشى نەسىھەت ۋە توغرا مەسلىھەت بېرىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئەدەپسىز قىلىقلىرىنى تاشلىشىغا ياردەم بېرىش كېرەك، چۈنكى ئەدەپسىزلىك تەرەققىي قىلسا، ئەخلاقسىزلىققا ئېلىپ بارىدۇ، ئەخلاقسىزلىق نومۇسسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

نومۇس — ئادەمگە شىجائەت، جاسارەت بېغىشلايدۇ. ئەگەر ئادەم ئۆزىنىڭمۇ باشقا ئادەملەردەك مۇكەممەل ئادەم ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭمۇ ئەقىل ـ پاراسەت جەھەتتە باشقا ئادەملەردىن قېلىشمايدىغانلىقىنى ھېس قىلالىسا، ئاندىن ئۆزىنىڭ مۇكەممەلسىز تەرەپلىرىدىن نومۇس قىلىدۇ. ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى مۇكەممەلسىزلىكتىن ئۇيلىشى ئادەمگە شىجائەت، جاسارەت بېغىشلاپ، ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، نۇقسانلىرىنى، كەمتۈك تەرەپلىرىنى تولۇقلاشقا ئىشتىراك قىلدۇرىدۇ. بەزى ئادەملەر تاشقى جەھەتتە مۇكەممەلسىزلىك (ئەيىب) دىن نومۇس قىلىدۇ، ئىچكى نۇقسانلىرى (ئەيىبلىرى) دىن نومۇس قىلمايدۇ ياكى يوشۇرىدۇ. باشقىلاردىن نومۇس قىلىدۇ ـ يۇ، ئۆزىدىن نومۇس قىلمايدۇ. تاشقى جەھەتتىكى ئەيىب ـ نۇقسانلىرىدىن ئۇيلىش ھاجەت ئەمەس، چۈنكى ئۇ يارىتىلىشتىن بولغان. ئۇنىڭغا ھېچ قانداق بىر ئادەم ئەيىبلىك ئەمەس. ئەمەلىيەتتە كىشىلەرنىڭ تاشقى جەھەتتىكى جىسمانىي ئەيىبىدىن باشقىلارنىڭ نومۇس قىلىپ كېتىشى ئەخلاققا يات قىلمىش بولىدۇ. كىشىنىڭ ئۆز ئىچكى ـ مەنىۋى بىمارلىقلىرىنى ھېس قىلىپ ئۇيلىشى ھەقىقىي نومۇسچانلىق بولىدۇ. دېموگرت مۇنداق دېگەن: «ئۆزۈڭدىنمۇ خۇددى باشقا ئادەملەردىن ئۇيالغاندەك ئۇيلىشىڭ ۋە باشقىلار بىلسۇن ـ بىلمىسۇن يامان ئىشتىن ئۆزۈڭنى تارتىشىڭ

كىرەك. هەممىدىن كۆرە ئۆز ۋىجدانىڭدىن نومۇس قىل». باشـ قىلاردىن ئۈيلىپ ئۆزىدىن ئۈيالماسلىق تېخىمۇ بەتتەر نومۇسـ سىزلىق بولىدۇ. نۇرغۇن ئادەملەر ئۆزىنىڭ كەمتۈكلۈكىنى ئېـ تىراپ قىلمايدۇ، هەر قاچان ئۆزىنى مۇكەممەل ئادەم هېسابلايـ دۇ. ئۆمرىدە بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئامىيلىك تەبىئىتىگە مۇناـ سىپ ئىش قىلمىغان بولسىمۇ، ئۆزىگە ئاتا قىلىنغان ئەزىز ئۆمۈر گۈلستانىنى مەنىسىز، ئەھمىيەتسىز قۇرۇقتان بولسىمۇ، يەنىلا «مەن ۋىجدانىمغا خىلاپ كېلىدىغان هېچقانداق يامان ئىش قىلمـ دىم» دەپ ئۆزىنى ئاقلايدۇ. بۇ ئۇلار ئۈچۈن توغرا. چۈنكى ئۇلار ئادەمىيلىكىنىڭ، نومۇسىنىڭ، ۋىجدانىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇنـ تۇپ قالغان، شۇڭا قىلغان ئىشلىرىنىڭ ۋىجدانىغا خىلاپ نومۇسـ سىز ئىشلار ئىكەنلىكىنى هېس قىلمايدۇ هەم تەن ئالمايدۇ. بىز مانا مۇشۇ ئەيىبنى ئەڭ چوڭ، كەچۈرۈشكە بولمايدىغان مۇكەمـ مەلسىزلىك ۋە روهىي مەجرۇهلۇق، دەيمىز.

نومۇسنى سېتىپ جان بېقىشقا ئادەتلەنگەن بىر قىسىم پەس تەبىئەتلىك ئادەملەرنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ياشاش پەلسەپىسى بار. ئۇلار: «يۇزۇمنىڭ قېلىنلىقى جېنىمنىڭ راهىتى»، «تۆت پۇتـ لۇق بولۇپ مەقسەتكە يېتىش ـ غۇرۇر ئېتىغا مىنىۋېلىپ مەھـ رۇم قالغاندىن ئەۋزەل»، «هازىرقى بازاردا غۇرۇرغا، نومۇسقا هېچنەرسە كەلمەيدۇ» دەپ قارايدۇ ۋە ئويلايدۇ. يۇقىرىقىدەك، جان بېقىش ئۈچۈنلا هەممە پەسكەشلىكلەرنى قىلىشتىن هارلىق هېس قىلمايدۇ. نومۇسنى سېتىش هېسابىدىن مەلۇم ئىمتىيازغا ۋە ماددىي مەنپەئەتكە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بەدىلى ئۈچۈن قۇربان قىلغان نەرسىنىڭ مەڭگۈ ئورنىنى تولدۇرۇۋالغىـ لى بولمايدىغان مەھكۇملۇق ئىكەنلىكىنى هېچكىم هېس قىلمايـ دۇ، هېس قىلسىمۇ مەنپەئەتتىن كېچەلمەيدۇ. دىۋانىلەرگە كـ

شىلەر ئاشقان - تاشقان نانلىرىنى، سۆڭەك - شالتاقلىرىنى بېرىدۇ، دۇنيادا نەدىمۇ ئۇنداق تاپاۋەت ۋە تىجارەت، نەدىمۇ ئۇنداق ئەسەبىيلىك ۋە هاياسىزلىققا شان - شەرەپ، قەدىر - قىممەت بېرىلسۇن؟ ئۇنداق نومۇسسىزلارچە ئېرىشكەن تاپاۋەتنىڭ هېچقانداق قىممىتى يوق، ئادەم پېشانىسىنىڭ تەرلىشى بىلەن ئېرىشكەن نېمەت نومۇسسىزلىق بىلەن ئېرىشكەن هەرقانداق راهەتتىن ئارتۇقتۇر. « سېنىڭ بىر يۇتۇم سۇغا ئېگىلمەي تۇرۇپمۇ ئىپپەت ۋە نومۇسۇڭنى ساقلىشىڭ، دەريالارغا ئگە بولۇپ تۇرۇقلۇق يۇزۇڭدە بىر تامچە سۇ كۆرۈنمەسلىكتىن ياخشىراق» (زەمەخشەرى). هاقارەتتىن خارلىق هېس قىلمايدىغان، باشقىلار خورلۇق تەستەكلىرى، هاقارەت پەشۋالىرى بىلەن بەرگەن بىر لوقما ئۇچۇن ياشايدىغان بىر پەسكەشنىڭ هېكايىسىنى ئەلشىر نەۋائي شۇنداق بايان قىلىدۇ: «خەلق ئارىسىدا بىر غەيرەتسىز كىشى بار ئىدى، خالايىق ئۇنىڭ ئۆلۈمتۇك ۋە غەيرەتسىزلىكىنى كۆرۈپ هەر بىرى بىردىن مۇشت ياكى تەستەكلەرنى ئۇراتتى. شۇ ئارقىلىق ئۇ، كىشىلەردىن بىر لوقمىدىن نان ئېلىپ يەيتتى، كىشىلەر ئۇنى قانچە قوغلىسىمۇ كەتمەيتتى، بەلكى ئۇ باغرىتاش زالىملارنىڭ ئۆيىدىن چىقمايتتى. كىشىلەر ئۇنى بۇ جاپالارغا ئۆگىتىۋالغانىدى، ئۇنى خالىغان بىر كىشى كېلىپ تەپسە، بىر چۆرگىلەپ توختايتتى ۋە ئۇ غەيرەتسىز، پەس كىشى تېپىك بەدىلىگە تەپكۈچى كىشىدىن بىر نەرسە ئالاتتى. چۇنكى ئۇنىڭ نەرخى شۇنىڭغا توختىغانىدى، هەر كىشى ئۇنىڭغا بىر پارچە نان بەرسە، نەپسىنىڭ خاهىشى بويىچە ئۇنى ئېلىپ ئاغزىغا سالاتتى. نان بەرگۈچى شۇ هامان بىر مۇشت سالاتتى - دە، ئۇ كىشى يەرگە يىقىلاتتى. گەرچە ناننى يەپ قورسىقى تويسىمۇ، لېكىن مۇشنى يەپ هېچنەرسە يېمىگەندەك يۈرەتتى» (نەۋائي: «لىسا-

نۇتتەيمىز» دىن).

جەمئىيەتتە يۇقىرىقى پەس تەبىئەتلىك كىشىدىنمۇ بەتتەر نومۇسسىز ئادەملەر بار، ئۇلار كىچىككىنە مەنپەئەتى ئۈچۈن شۇنچە هاقارەتلىك، خورلۇق «تەستەكلەر» نى يەيدۇكى، ئۇلارنىڭ چىشلىرىنىڭ ئېقىنى چىقىرىپ تۇرۇشلىرىدىن كوچىلاردىكى لالما ئىتلار كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. بىز كۆپ هاللاردا كوچىلاردا تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان، پاھىشە ئۇيناۋاتقان كىشىلەرنى نومۇسسىزلىقتا ئەيىبلەيمىز، بىراق ئۇلار پەقەت ئۆزىنىڭ نومۇسىنى سېتىش بىلەن كوپايىلىنىدۇ. باشقىلارغا كۆپ زىيان زەخمىتى تەگمەيدۇ. بىراق يەنە بىر قىسىم نومۇسسىز كىشىلەر بارکى، ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن يۇرت مەھەللىنىڭ نومۇسىنى ساتىدۇ. مىخلىغان كىشىلەرنى خانۇەيران قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرى كىشىلەرگە ئانچە ئاشكارا بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار يۈزىدىكى لەنەت تامغىسىنى تەكەببۇرلۇق، كۆرەڭلىك مەنمەنچىلىك بىلەن يوشۇرىدۇ، بۇ قىلمىشلىرى ئۈچۈن مەغرۇرلىنىپ كېرىلىدۇ، بۇ ئىشلاردىن ئۆزىنى ئەقىللىق، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان هېسابلايدۇ.

ئەگەر ئادەمنىڭ ئەقلى ئۇنى نومۇسسىزلىق بىلەن جان بەقىشقا قىزىقتۇرسا، ئۇ ئەقىل ئەمەس، ئەمەلىيەتتە نەپسىدۇر. ئۇنداق، كۆرۈنۈشكە ئالىيجاناب، ئەمەلىيەتتە نومۇسسىزلاردىن كوچىدىكى دۇئانىلار ياخشىراق. قەدىمكىلەر: «هاياسىزلاردا ۋاپا يوق، ۋاپاسىزلاردا هايا» دېگەن.

ئادەم هەممە نەرسىنى يوقىتىپ قويسىمۇ ياكى كۆپلىگەن نەرسىلەردىن مەهرۇم بولۇپ قالسىمۇ ئەيىب سانالمايدۇ. ئەمما، نومۇسىنى يوقىتىپ قويغان ئادەم مىڭ هەسسە ئەيىبلىكتۇر، هەقىقىي تەبىئەتلىك، خاراكتېرلىك غۇرۇرلۇق ئادەملەر مۇش-

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

كۆللۈكلەرگە ئۇچرىسىمۇ، مەھرۇملۇقلارغا دۇچار بولۇپ نەسلى ۋەسلىدىن جۇدا بولۇشقا توغرا كەلگەندىمۇ، هاياتىنى بەدەل قىلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغاندىمۇ نومۇسىنى ساقلاپ قالالىغان كىشى ئەڭ غالىب ئادەمدۇر. ئۇنداق ئادەملەر هەممە ئادەمگە يۈز كېلەلەيدۇ هەم ئۆزىگىمۇ يۈز كېلەلەيدۇ.

يەتتىنچى باب

نومۇس قارىشى ۋە مەدەنىيلىك

ئەگەر مەدەنىيلىك گۈزەللىك ھېسابلىنىدىغان بولسا، نومۇس — ئەڭ ئېسىل گۈزەللىك.

— خاتىرەمدىن

مەدەنىيلىشىش - چېتىلىش دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ چوڭ-شەنچە. كىشىلەرنىڭ يۈز - قول يۇيۇشىدىن تارتىپ ئاممىۋى سورۇنلاردا ئەسنىشى ۋە كۆرۈشۈشگىچە، ئىنسانىنىڭ ئوي - خىياللىرىدىن، مەقسەت مۇددىئالىرىغىچە، ھېسسىياتىنىڭ ئىچكى قاتلاملىرىدىن تەپەككۇرنىڭ ئەڭ يۇكسەك چوققىلىرىغىچە تۇتۇ-شىدۇ. ئادەمنىڭ مەدەنىيلىك دەرىجىسى ئۇنىڭ قىلمۇاتقان ھەر-بىر سۆز ۋە ھەربىر ھەرىكىتىدە ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. چۈنكى تاشقى پائالىيىتىدە ئىپادىلەنگەن خۇلق - مىجەزى ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئەينەك، نومۇس دېگەن ئىنسانلاردا ئەڭ دەسلەپكى ئىنساني تۇيغۇنىڭ پەيدا بولۇشى بى-لەن تەڭ پەيدا بولغان تەبىئىتى. شۇڭا، نومۇس مەدەنىيەت كاتې-گورىيىسىگە مەنسۇپ ئەڭ قەدىمىي تەركىبلەرنىڭ بىرى، قانۇنى-يەت نۇقتىسىدىن قارىغاندا، نومۇس، ۋىجدان، ئەدەپ دېگەنلەر-نىڭ ھەممىسى ئىچكى ئاساسقا ئىگە بولىدۇ، مەدەنىيەت نۇقتىسى-دىن ئالغاندا نومۇس ئىككى خىل مەنەگە ئىگە. بىرى، ئومۇمىي

نۇقتىدىن نومۇسنىڭ بەزى تەلەپلىرى ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىگە ئورتاق. يەنە بىرى، قىسمەن تەرەپتىن نوموس مىللىي رايون ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولىدۇ. بۇ دېگەنلىك، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىدە مەدەنىيەتسىزلىك، نومۇسسىزلىقتا ئەيىبلىنىدىغان، يامان كۆرۈلىدىغان ئىشلار بولىدۇ، نەپسانىيەتچىلىك، ھەققانىيەتسىزلىك، شەھۋانىيلىق قاتارلىقلار بارلىق ئىنسانلاردا ئوخشاشلا نومۇسسىزلىق، مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. مىللىي ئۆرپ - ئادەتكە ياتىدىغان، دىنىي ئېتىقاد چەكلىمىسىگە ئۇچرايدىغان خەلقلەرنىڭ تۇرمۇش ئادىتىگە ئايلىنىپ كەتكەن بەزى ئىشلار مەلۇم مىللەت ئارىسىدا مەدەنىيەت بولۇپ قارالسا، بەزى مىللەتلەرنىڭ ئارىسىدا مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن: غەربلىكلەرنىڭ تۇرمۇش ئادىتىدە ھازىر ئاممىۋى سورۇنلاردا ئەر - ئاياللارنىڭ سۆيۈشۈشى ئەيىبكە بۇيرۇلمايدۇ، بىراق ئۇ ئادەت شەرق دۇنياسىدا ھاياسىزلىق ھېسابلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ ئۆيىدە بالىلىرىنىڭ ئارىسىدا، دېڭىز ساھىللىرىدا يېرىم - يالىڭاچ يۈرۈشىنى شەرقتە ھاياسىزلىق بىلەن ئەيىبلەيدۇ. غەرب دۇنياسىدا بولسا ھاياسىزلىق دەپ قارىمايدۇ، غەربتە ئۇنداق ئىشلارنى مەدەنىيلىك ھېسابلىغان بىلەن شەرقتە مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلايدۇ. غەربتە ئىسلام دۇنياسىدىكى ئاياللارنىڭ ئورۇنۇۋېلىشىنى مەدەنىيەت جەھەتتىكى قالاقلىق دەپ قارايدۇ. بىراق ئۇنى نومۇسسىزلىق دەپ ئەيىبلىمەيدۇ، ئىسلام دۇنياسى بولسا ئۇنى شەرمى ھايا، مەدەنىيلىك ھېسابلايدۇ. بۇنىڭدىن قارىغاندا بەزى ئىشلار مەدەنىيەتسىزلىك دەپ قارالسىمۇ، لېكىن ئۇ مەدەنىيلىك قاتارىغا كىرىدۇ، نومۇسسىزلىق بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. يەنە بىر قىسىم مەدەنىيەتسىز ھەرىكەتلەر نومۇسسىزلىقنى ئىپادىلىمەيدۇ، بەلكى ئۇ شۇ مىللەتنىڭ ئادەت كۆچىگە مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، مەدەنىيە-

لىك ھېسابلىنىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن يۇقىرى تەبىقە ئاقسۆڭەكـ
لەر بىلەن ئاددىي پۇقرالارنىڭ ياشاش شارائىتى، ئىمكانىيىتى
ئوخشاش بولمىغاچقا، ياشاش ئادەتلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ.
يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى مۇنتىزىم تەربىيە كۆرگەنلىكى ئۈچۈن
مەدەنىيەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ، ئۇلار سەـ
لىق، سىپايە، ئەدەپلىك، تەرتىپلىك بولىدۇ. تۆۋەن تەبىقە كەـ
شىلىرى مۇنتىزىم تەربىيە كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈن قوپالراق، ئەـ
دەپسىزرەك بولىدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ قوپاللىقى ۋە ئەدەپسىزلىكى
ھەرگىزمۇ نومۇسسىزلىق ھېسابلانمايدۇ. بەزى ھاللاردا سىلىق
ـ سىپايە ھەرىكەتنىڭ ئاستىغا يىرگىنىشلىك، نومۇسسىزلىق
يوشۇرۇنغان بولۇشى مۇمكىن. بەزى قوپال، تۇز، ئەدەپسىز
مۇئامىلىنىڭ ئاستىدا ئوچۇق ـ يورۇقلۇق، گاڭگۇڭلۇق، ھەققاـ
نىيلىق، سەمىمىيلىك ئىپادىسىنى تاپقان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا
نومۇس ۋە مەدەنىيلىكنىڭ ئۆلچىمى ھەرگىزمۇ كاستۇم ـ بۇرۇلـ
كا كىيىپ، گالاستۇك تاقىۋىلىش ئەمەس، مەدەنىيلىك ۋە نوـ
مۇس ئىنسان روھىنىڭ تاكامۇللىشىشى ۋە ساپلىشىشىنى كۆرسەـ
تىدۇ. بۇنىڭدىن نەچچە مىڭ يىللار بۇرۇن گەرچە ئىنسانلار
مەدەنىيلىك جەھەتتە ھازىرقىدەك يۇكسەكلىكەرگە ئىگە بولالمەـ
غان بولسىمۇ، لېكىن شۇ دەۋردىمۇ مەدەنىي ئادەملەر، بىلەن
مەدەنىيەتسىز ئادەملەر، نومۇسلۇق ئادەملەر بىلەن نومۇسسىز
ئادەملەر بىرگە ياشىغان، مەدەنىي ئادەملەر مەدەنىيەتسىز ئادەمـ
لەرنى يېتەكلىگەن، مەدەنىيەتلىك خەلقلەر مەدەنىيەت جەھەتتە
كەينىدە قالغان كىشىلەرگە تەسىر كۆرسەتكەن. شۇ مەنىدىن
قارىغاندا «مەدەنىيلىك» ئۇقۇمى بىرەر دەۋرگە خاس ئۇقۇم ئەـ
مەس، «نومۇس» مۇ مەدەنىيەت جەھەتتە يۇكسىلىشنى بىردىنبىر
شەرت قىلىدىغان مەنىۋى بايلىق ئەمەس، بەلكى ھەر ئىككىسى

ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ بارلىق باسقۇچلىرىغا ئورتاق بولغان خاس ئالاھىدىلىك. ھەرقانداق بىر ھايۋان ھەرقانچە گۈزەل، چىرايلىق، ۋاپادار دېگەن سۈپەتلەر بىلەن سۈپەتلەنسىمۇ، لېكىن مەدەنىيەتلىك ھايۋان دەپ سۈپەتلەنەيدۇ، چۈنكى مەدەنىيلىك، نومۇس پەقەت ئىنسانلارغىلا خاس.

مەدەنىيلىك ۋە نومۇس مەسىلىسىدە تەڭلىك بەلگىسى قوپۇشقا بولمايدىغان يەنە بىر سىلىشتۇرما بار. يەنى يۇقىرى تەبىقە، تەربىيە كۆرگەن ئادەملەر مەدەنىي بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلاردا مۇكەممەل نومۇس بولۇشى ناتايىن. تۆۋەن تەبىقە، تەربىيە كۆرمىگەن كىشىلەر مەدەنىيلىك ئۆلچىمىگە توشماسلىقى مۇمكىن. لېكىن ئۇلارنىڭ پۈتۈنلەي نومۇسسىز بولۇشى ناتايىن، يۇسۇپ خاس ھاجىپ مەدەنىيلىك ۋە نومۇس مەسىلىسىدە يۇقىرى تەبىقە كىشىلەر ئىچىدە ساختا ئالىيجاناب، تەربىيە كۆرگەن كىشىلەر بىلەن دېھقان، چارۋىچى ۋە قارا بودونلارنىڭ خاراكتېرىدىكى پەرقلەرنى، ئۇلاردىكى مەدەنىيلىك بىلەن نومۇسسىزلىقنىڭ ئۆيناۋاتقان رولىنى روشەن سىلىشتۇرما قىلىپ بېرىدۇ. ئەمەلدارلارنىڭ نەپسانىيەتچىلىكى، ئاچ كۆزلۈكى، پارىخورلۇقى، رەھىمسىزلىكى، ئادالەتسىزلىكى قاتارلىقلارنى ئۇلارنىڭ نومۇسسىزلىقى دەپ ئەيىبلىگەن بولسا، ئاددىي قارا بودونلارنى بولسا ئەقىل - پاراسەتتە تۆۋەنرەك، بىلىمى كەمرەك بىر تەبىقە بار، ئۇلار قارا بودون دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ خۇي - پەيلى ياتراق بولىدۇ، ئۆرپ - ئادەت قوغلىشىپ كەتمەيدۇ، قائىدە - يوسۇنغا ئانچە ئېتىبار بېرىپ كەتمەيدۇ. بىراق ئۇلارسىز ھېچقانداق ئىش ۋۇجۇتقا چىقمايدۇ، شۇڭا ئۇلارغا ياخشى، چىرايلىق، ئەدەپلىك سۆزلەر بىلەن مۇئامىلە قىل. دېمەك، شەھەرلىكلەر بىلەن يېزىلىقلار (سەھرالىقلار) نىڭ مەدەنىيلىك ئۆلچىمى ئوخشاش بولـ

مايدۇ. بىراق سەھرالىقلارنىڭ بەزى مەدەنىيەتسىز ئىشلىرى نومۇسسىزلىق ھېسابلانمايدۇ. مەسىلەن: شەھەرلىكلەر سەھرالىقلاردىن پاكىزراق، پاكىزلىققا ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇشى مۇمكىن، بىراق ئۇلارنى بۇنىڭ بىلەن مەدەنىي ئادەم دەپ قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى شەھەردە تاشقى كۆرۈنۈشكە، پاكىزلىققا ئەھمىيەت بېرىدىغان، سالاپەتكە قاتتىق ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر بار. بىراق ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نومۇسسىزلىقتىن ئۇچىغا چىقماقان، قارا نىيەت، چاكىنا ئادەم بولۇشى مۇمكىن. سەھرالاردا توپا ـ تۇمان ئىچىدە كىر ـ قاسماق كىيىملەر بىلەن تىرىكچىلىك قىلىۋاتقان مىليونلاپ ئادەملەر بار. گەرچە ئۇلارنىڭ تېنىدىن سېسىق تەرنىڭ پۇرىقى كېلىپ تۇرسىمۇ، بىراق ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئالىيجاناب، ئاق كۆڭۈل، مەرد، ھالالدىن رىزقىنى تېپىپ يەۋاتقان ئادەملەر ناھايىتى كۆپ. شۇڭا تاشقى كۆرۈنۈشتە ئىپادىلەنگەن مەدەنىيەتسىزلىكنىڭ ھەممىسى نومۇسسىزلىق ھېسابلانمايدۇ، تاشقى قىياپەتتە زاھىر بولغان مەدەنىيەتلىك ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ ھايالىق كىشىلەردىن ئىكەنلىكىگە شائىت بولالمايدۇ. نومۇس دېگەن ئادەمنىڭ قەلبىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا بولىدۇ، ئىنسانىيلىققا يات بولغان بىرەر ئىش سادىر قىلىپ قويغاندا قانلار ئوخچۇپ يۈزىگە تېپىدۇ ـ دە، مەڭزىلىرى شەلپەرەك قىزىرىپ ئوت ئېلىپ كېتىدۇ.

بەزى نومۇسسىزلىقلار ئەڭ ھالقىلىق، ھايات ـ ماماتلىق خاراكتېر سىنىقىغا دۇچ كەلگەندە، ئاندىن ئاشكارىلىنىدۇ. بەزى نومۇسسىزلىقلار ئاشكارا بولىدۇ، بەزى نومۇسسىزلىقلار يوشۇرۇن بولىدۇ. بىز پاھىشە ئاياللارنى نومۇسسىزلىقتا كۆپرەك ئەيىبلەيمىز، لېكىن پاھىشە ئەرلەر ئۇنچە ئەيىبلىنىپ كەتمەيدۇ. جەمئىيەتنىڭ بۇ ئىككى جىنسقا ئوخشاش ئۆلچەمدە مۇئامىلە قىل-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

مىغانلىقى قانداق ئىشتۇ؟ ئاياللارنىڭ شەرمەندە ئىشلىرى نومۇس-سىزلىق، ئەرلەرنىڭ شەرمەندە ئىشلىرى مەدەنىيەتلىك ھېسابلا-نامدىغاندۇ؟ بەزىدە يەنە موھتاجلىق، ئاچلىقتىن، باللىرىنى بېقىشقا ئامالسىز قالغانلىقتىن دۇئانچىلىق قىلغان، ئوغرىلىق قىلغان كىشىلەرنى نومۇسسىز، مەدەنىيەتسىز ئىنسانلار قاتارىدا ئەيىبلەيمىز. لېكىن يەنە بىر قىسىم كىشىلەرمۇ بارکى، يەتكۈ-دەك ئىقتىسادىي ئاساسى تۈرۈپ، يەنىلا پەسكەشلەرچە تەمەخور-لۇق بىلەن باشقىلارنىڭ تاپىنىنى يالاشقا ئادەتلەنگەن، بۇ خىل نومۇسسىزلىقنى ئادەمگەرچىلىك دەپ سۈپەتلەمدۇق ياكى باشقە-لارغا بولغان ھۆرمەت ھېسسىياتىنىڭ ئىپادىلىنىشى دەيمىزمۇ؟ بەزىلەر دۆلەت ۋە خەلقنىڭ نەچچە ـ نەچچە مىليون پۇلىغا خىيا-نەت قىلىپ، نەچچە مىليون ئادەمنىڭ رىزقىنى يۇتۇۋېلىشتىن قىلچە ھايا قىلمايدۇ، بۇنداق يۇزسىزلىكنى ماھارەت دەپ سۈپەت-لەيمىزمۇ؟ كىشىلىك تۇرمۇشتا شۇنداق ئىشلارمۇ ھەرقاچان كۆ-رۈلۈپ تۇرىدۇكى، بەزى يۇقىرى ئابرۇيلۇق، ئىجتىمائىي، ئىق-تىسادىي ئورنى ئالاھىدە ئادەملەرنىڭ قىلغان پەسكەشلىكلىرىنى بىز ئەڭ ئۆچ ۋە پەس كۆرىدىغان پاھىشە ئاياللارمۇ، دۇئانىلارمۇ ھەرگىز راۋا كۆرمەسلىكى مۇمكىن. تۇرمۇشتىكى مۇنداق رو-شەن سىلىشتۇرمىنى 19 ـ ئەسىرلەردە ياشىغان فرانسىيىلىك مەشھۇر يازغۇچى بالزاك ئۆزىنىڭ «دونداق» ناملىق ھېكايىسىدە، ناھايىتى يارقىن سۈرەتلەپ بەرگەن. ھېكايىدە 1870 ـ يىلىدىن 1871 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان پرۇسىيە ـ فرانسىيە ئۇرۇشى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان، فرانسىيە ھايات ـ ماماتلىق سىنىقىغا دۇچ كەلگەندە، ناپالىئون ۋە كۆپلىگەن مارشاللار 80 مىڭ ئەس-كىرىي كۈچى بىلەن پرۇسىيىگە تەسلىم بولىدۇ، بۇ نومۇسسىز-لارچە تەسلىمچىلىك فرانسىيە خەلقىنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغاي-

دۇ، ۋەتەنپەرۋەر خەلق بىرلىشىپ ۋەتەننى قوتقۇزۇشقا ئاتلانغاندا، فرانسىيە ھۆكۈمىتى شەرمەندىلەرچە پروۇسىيە ھۆكۈمىتى بىلەن سۇلھى تۈزۈشۈپ، بىرلەشمە قوشۇن تەشكىللەپ، پارىژ ئىنقىلابچىلىرىنى باستۇرىدۇ. ھېكايىدە دۆلەت مانا شۇنداق ئار - نومۇسقا قالغاندا ھەرقايسى تەبىقە - گۇرۇھلارنىڭ مەنپەئى قىيابېتىدىكى ئالىيجانابلىق بىلەن پەسكەشلىكلەرنى ناھايىتى روشەن سېلىشتۇرما قىلىپ بېرىدۇ. ھېكايىنىڭ مەزمۇنىدا پاھىشە ئايال دوندىاق ھالقىلىق پەيتكە دۇچ كەلگەندە، پروۇسىيە ئوفېتسىرىنىڭ ئۇنىڭغا كۆزى چۈشىدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ماڭغان «ئېسىلزادىلەر» گە دوندىاقنى ئۆزىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇش شەرتىنى قويىدۇ. بۇ چاغدا ھېلىقى ئاتالمىش غۇرۇرلۇق، ئالىيجانابلىق ئاقسۆڭەكلەر سىلىق - سىپايە گەپلەر بىلەن دوندىاقنى پروۇسىيە ئوفېتسىرىنىڭ يولسىز، شەھۋانىي تەلىپىگە ماقۇل دەپ يېشكە كۆندۈرمەكچى بولىشىدۇ، بىراق دوندىاق ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئار - نومۇسىنى ساقلاپ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئۇ مۇتىھەمگە، پەسكەشكە، نومۇسسىز، سېسىق تاپ پروۇسىيلىككە ئېيتىمەن، مەن سۆزۈمدىن ھەرگىز قايتمايمەن، سۆزۈمنى ئاڭلاڭا- تامسىز؟ ھەرگىز، ھەرگىز قايتمايمەن». بۇ ئارقىلىق ئۇچىسىغا قىممەت باھالىق كىيىملەرنى كىيىۋالغان، ئۆزلىرىنى ئار - نومۇسلۇق، ۋىجدانلىق، ئالىيجاناپ، مەدەنىيەتلىك ھېسابلىغۇچىلاردىن كىشىلەردە پاھىشە ئايالچىلىكىمۇ تەبىئەتنىڭ، ئار - نومۇسنىڭ يوقلۇقىنى، ئۇلارنىڭ نومۇسسىزلىقىنى يېپىپ تۇرغىنى پەقەت ئۇچىسىدىكى ئېسىل كىيىملەر ئىكەنلىكىنى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

نومۇسنىڭمۇ ئاجايىپ گۈزەل شاخچىلىرى، پۈرىقى ئوخشاش

بولمىغان گۈل - غۇنچىلىرى بولمىدۇ. نومۇسسىزلىقنىڭ ئاجايىپ شەكىللىرى ۋە رەزىل قىياپەتتىكى ئىپادىلىرى بولىدۇ. ئىنسانىيەت تارىخىدا نومۇس كۆچىدىن قوپۇرۇلغان كۆركەم سەمالارمۇ ناھايىتى كۆپ، نومۇسسىزلىقتىن تۇغۇلغان ئاھانەتلىك، ھاقارەتلىك ناملارمۇ ئاز ئەمەس، بۇنىڭدا ھەرگىزمۇ مەدەنىي ئادەملەر بىلەن مەدەنىي ئەللەر نومۇسقا ۋەكىللىك قىلغان، مەدەنىيەتسىز ئادەملەر بىلەن مەدەنىيەتسىز ئەللەر نومۇسسىزلىققا ۋەكىللىك قىلغان ئەمەس. بەزىدە مەدەنىيەتلىك دۆلەتلەر ئىنسانىيەتكە يۇز ئۆرۈپ، يۇزسىزلارچە ئىنسانىيەتكە، ئىنسانىيەتنىڭ ئار - نومۇسىغا ھاقارەت كەلتۈرگەن، ئىنسانىيلىق ئوبرازىغا داغ چۈشۈرگەن ئەھۋاللارمۇ كۆپ يۇز بەردى. ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئارزۇسى شۇكى، ئۇلار تىنچ، خاتىرجەم، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان، بىر - بىرىگە دۇشمەنلىك، ئۆچمەنلىك ساقلىمايى، بىر - بىرىگە ھاكاۋۇرلۇق قىلىشمايى، دوستانە ئۆتۈشنى خالايدۇ. بىراق ئەزەلدىن بەزى ئۆكتەم، زوراۋان، قارا نىيەت دۆلەتلەر ئۆزىنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىگە تايىنىپ ئاجىز خەلقلەرنى بوزەك قىلىپ، مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىش بىلەن ئۇلارنىڭ كىشىلىك ئىززەت - غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلدى. ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان ئىنسانىي ھوقۇقلىرىنى تارتىۋالدى، مال - مۈلۈكلىرىنى خالىغانچە بۇلاپ ئالدى، بۇ خىل يۇزسىزلىكلىرىنى ئۇلار ھەرخىل چىرايلىق يوپۇقلار بىلەن يوپۇقلاشتى. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدا گېرمانىيە ناتسىستلىرى ئۆزلىرىنى مەدەنىي دۆلەت، دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقى ئارىيانلاردىن ئىبارەت مەدەنىي ئەللەرنىڭ قولىدا بولۇشى كېرەك. ناچار ئىرقلارنى چەكلەش كېرەك، دېگەن شوئار بىلەن ئىنسانىيەتكە ئۇرۇش قوزغىدى. ياپونىيە مىللىتارىستلىرى

مۇ ناتسىستلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، دۇنيانىڭ تىنچلىقىغا دۇشمەنلىك بىلەن تىغ كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇلار ھەقىقەتەن ئۆز ۋاقتىدا پەن ـ تېخنىكا جەھەتتە دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتكەن ئىدى، بىراق ئۇلارنىڭ نىيىتىنىڭ يامانلىقى نەچچە يۈز مىليون ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. بىگۇناھ خەلقنى ھالاكەتكە ئىتتىردى، ياپونىيىنىڭ جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزچىلىقى نەتىجىسىدە سانسىزلىغان بىگۇناھ جۇڭگولۇق جېنىدىن جۇدا بولدى، ھەققانىيەت بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدىكى ئېلىشىشتا ھەققانىيەت ئۇستۇنلۇك قازىنىپ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ جىنايەتچىلىرى ئىنسانىيەت تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى. ئىنسانىيەت بۇ نومۇسسىزلارنىڭ نومۇسسىزلىق بىلەن ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن ھاقارىتىنى يۇيۇش ئۈچۈن قان كېچىپ كۈرەش قىلدى. بۇ يەردە مۇنداق بىر مەسىلىگە جاۋاب بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنچە يۇقىرى پەن ـ تېخنىكىنى ئىگىلىگەن، تەرەققىي قىلغان، قۇدرەت تېپىپ مەدەنىيەلىشكەن دۆلەتلەر نېمە ئۈچۈن ياۋۇزلۇق بىلەن نومۇسسىزلىق قىلىدۇ؟ ناۋادا بىز ئىلمىنى، پەن ـ تېخنىكىنى مەدەنىيەتنىڭ بەلگىسى، ياۋۇزلۇقنى، قارا نىيەتلىكنى، تاجاۋۇزچىلىقنى نومۇسسىزلىقنىڭ ئالامىتى دەپ قارىغاندا، نومۇسسىزلىق بىلەن پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتى، مەدەنىيلىك بىلەن نومۇس بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى مەنىدىكى نەرسىلەردەك تۇيغۇ بېرىپ قويىدۇ. ئەمەلىيەتتە نومۇس بىلەن مەدەنىيلىك، پەن ـ تېخنىكا بىلەن نومۇس ھەرگىزمۇ بىر ـ بىرىگە زىت ئەمەس، بۇ يەردىكى گەپ ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشتا، غايەت مۇرەككەپ پەنلەرنى ئىگىلىگەن بولسىمۇ، ئەمما قەلبى ياۋۇز ئادەم ھەرقانداق ياۋۇز ئادەمدىنمۇ قەبىھ، زىياندىاش كېلىدۇ. ئۇ پۈتۈن ئىلمىنى ياۋۇزلۇققا ئىشلەتكەن

www.uyghurkitap.com

تىدۇ. دېمەك، پەن ـ تېخنىكا بۇزۇق ئادەمنىڭ قولىدا باشقىلار-
غا ياۋۇزلۇق قىلىش قورالىدۇر. مەرىپەت چىرىغى ساخاۋەتلىك
قەلبىنىلا يۇكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ (د • ئى نوئۇرىن).

دەۋرىمىزدىن 12 ئەسىر ئىلگىرى، ئۇيغۇرلارنىڭ مەشھۇر
ئالىملىرىدىن فارابى مەدەنىيەتلىك ئەل بىلەن مەدەنىيەتسىز ئەل-
نىڭ سىخىمىسىنى ناھايىتى يارقىن يورۇتۇپ، مۇنداق خاراكتېر
بەرگەن: «پەزىلەتلىك شەھەر شۇنداق بولىدۇكى، ئۇنىڭدا ئىجا-
دىي ئاكتىپلىق، ئىلمىي مەلۇمات ھۆرمەتكە ئېرىشكەن، يىراقنى
كۆرەرلىك ۋە ئۆتكۈرلۈكتىن بەھرىمەن قىلىنغان. . . . خالىغان
ۋاقىتتا شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇش مۇھىتلىرىنى، شۇنىڭدەك
بولغۇسى ۋەقەلەرنى بىلىۋېلىشقا يول قويغان، ئۆزئارا يارەملە-
شىپ، ھەقىقىي بەختكە ئېرىشىشنى مەقسەت قىلىپ بىرلەشكەن
كىشىلەرنىڭ شەھەرلىرى پەزىلەتلىك جەمئىيەت ھېسابلىنىدۇ؛
ئۆزئارا يارەملىشىپ، بەختكە ئېرىشىشنى مەقسەت قىلغان بار-
لىق شەھەر خەلقلىرى پەزىلەتلىك خەلق ھېسابلىنىدۇ.» فارابى-
نىڭ قارىشىچە، بارلىق خەلق شۇنداق ھەمكارلىشىپ ئورتاق
بەخت ئۈچۈن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ تىرىشىدىغان بولسىلا، پۈت-
كۈل زېمىندا پەزىلەت ئورنىتىلىدۇ. ئەگەر ھەربىر ئادەم پەقەت
ئۆزىنىلا ئويلىسا، ئۆزىنىڭ كۆمىچىگە چوغ تارتسا، ئۇ ئەل
ھەقىقىي بەخت ئورنىتىش نىشانىغا مەڭگۈ يېتەلمەيدۇ.

فارابى كۆزەتكەن ۋە تەسەۋۋۇر قىلغان پەزىلەتسىز شەھەر
ئاھالىسىنىڭ خۇسۇسىيىتى شۇكى، ئۇ، پەزىلەتلىك شەھەرنىڭ
پۇتۇنلەي ئەكسىچە بولۇپ، ئاھالىسى ئەخلاقسىز، ئالدامچى،
يولدىن ئاداشقان بولىدۇ. ئاھالىسى ھېچقانداق بەختنى بىلمە-
گەن، بەختكە ئېرىشىمۇ كۆرمىگەن، بەختكە ئېرىشىشنىڭ مۇمە-
كىنلىكىگە ئىشەنمىگەن بولىدۇ. ئۇلار بەخت ھېسابلانمايدىغان

تولىمۇ ئاددىي، چاكىنا نەرسىلەرنى بەخت دەپ چۈشىنىۋالىدۇ، ئۇلارنىڭ ياشاشتىكى مەقسىتى پەقەت جىسمانىي قاۋۇللۇق، باي بولۇش، كەيپ ـ ساپا سۈرۈش، ئەسلىي مەجبۇرىيەتلىرىدىن خالىغانچە يۇز ئۆرۈش، شۆھرەت تەمەسى ۋە مەرتىۋە تەمەننا-سىدىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن ئالاقىلىشىشتىكى مەقسىتى يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك ۋە تۇرالغۇ جايىغا ئېرىشىش ئۈچۈنلا بولىدۇ. بۇنداق ئاھالە مەنىۋى يۈكسىلىشتىن ۋە پەزىلەتتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان ماددىي ۋە تەبىئىي موھتاج-لىق ئىچىدە گاڭگىراپ يۈرگەن قاششاق ئاھالىدۇر. ساختىپەز-لىك ۋە ماددىي مەنپەئەت قوغلىشىش يولىدا ھەرقانداق ۋاستىنى ئىشقا سېلىشتىن ھايا قىلماسلىقنى فارابى پەزىلەتسىز ئاھالىنىڭ يەنە بىر خۇسۇسىيىتى دەپ قارايدۇ. پەزىلەتسىز شەھەر ئاھالىسى چۈشكۈنلەشكەن ۋە بەختسىز بولىدۇ، ھەتتا بەختسىزلىكنى ئۆزى-مۇ بىلمەيدۇ. كەيپ ـ ساپانىلا ئارزۇ قىلىدۇ، شەھۋانىيلىققا ھېرىسمەن كېلىدۇ. قۇرۇق، بۇزۇق خىياللار ئىلكىدە ئۆمرىنى خورىتىدۇ. شۆھرەتپەرەس، ساختا ھۆرمەت ۋە ساختا قەدىرلە-نىشكە مەست بولۇپ، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان بولىدۇ. ئۇلاردا خۇشامەت، ماختىنىش، داغدۇغا، نام ـ ئاتاق، مەدھىيىلەر پە-خىرلىك ئىش ھېسابلىنىدۇ. يەنە بىر خۇسۇسىيىتى، پەزىلەتسىز شەھەرنىڭ ئاھالىسى مەنمەنچى كىشىلەركى، ئۇلار باشقىلارغا ئۆزلىرىگە بويسۇنۇشنى، ئۆزلىرى بولسا ھېچكىمگە بويسۇنماس-لىقنى ئارزۇ قىلىدۇ، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمنى ئويلىمايدۇ، باشقىلارنىڭ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە پىسەنت قىلمايدۇ.

يۇقىرىقى سېلىشتۇرمىلاردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، ھەق-قىي مەدەنىيەتلىك ئەلدە چىن ئەخلاق ـ پەزىلەت ئورنىتىلغان بولىدۇ، ئەخلاقسىزلىق، پەزىلەتسىزلىك نومۇس سانىلىدۇ. مە-

www.uyghurkitap.com

دەنىيەتسىز ئەلدە ھەقىقىي پەزىلەت بولمايدۇ، ئۇلار پەزىلەتسىز لىكىنى نومۇس دەپ قارىمايدۇ، ھەتتا ئۇلاردا پەزىلەتنىڭ نېمە، نادانلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىش ئىقتىدارىمۇ بولمايدۇ. پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ھەقىقىي مەدەنىيلىشىشنىڭ ئىپادىسى بولسا، پەزىلەتسىز شەھەر ئاھالىسىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ياتلىشىش، نومۇسسىزلىق، مەدەنىيەتسىزلىكتۇر. ناھايىتى روشەنكى، ھەقىقىي مەدەنىيلەشكەن ئەلدە پەزىلەت ئۇستۇنلۇك قازانغان، نادانلىقنىڭ ھاياتىي كۈچى زەئىپىلەشكەن بولىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ ئەكسىچە بولسا، ئۇنداق جەمئىيەتنى ھەقىقىي مەنىدىكى مەدەنىي جەمئىيەت دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بۇ قائىدە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرقانداق بىر باسقۇچىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ.

مەن «شىنجاڭ قانۇنچىلىق گېزىتى» دىن بىر ماقالىدە ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان مۇنداق بىر ۋەقەنى ئوقۇدۇم: بۇنىڭدىن 40 يىل ئىلگىرى، شىمىس دېگەن كىشى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلاردا، ئوقۇتقۇچىسى ئوقۇغۇچىلارنى چوڭ بولغاندا نېمە ئىش قىلىش ئارزۇسى بارلىقىنى دەپ بېقىشقا تەشكىللەپتۇ. ئوقۇغۇچىلار بەس ـ بەستە ئارزۇلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇپتۇ. شۇ چاتاردا شىمىس: «چوڭ بولغاندا ئۆزۈمگە تەۋە بىر ئىنەك بولسا، ئاندىن مىسىرغا ساياھەتكە بارسام» دەپتۇ. ئۇنىڭ جىمىي ئىسىملىك ساۋاقدىشى ھېچقانداق ئارزۇسى يوقلۇقىنى ئېيتىپتۇ. مۇئەللىم بۇ ئەھۋالغا قاراپ، جىمىيغا ئىلھام بولسۇن ئۈچۈن، ئۇنىڭغا شىمىسنىڭ مىسىرغا بېرىش ئارزۇسىنى ئوچ سىنتقا سېتىۋېلىشنى تەۋسىيە قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، شىمىس مىسىرغا بېرىش ئارزۇسىنى ساۋاقدىشى جىمىيغا ئوچ سىنتقا سېتىپتۇ. ئاردىن 40 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، شىمىس سودا ساھەسىدە

داڭق قازىنىپ، نۇرغۇن دۆلەتلەرگە بېرىپتۇ، ئەمما مىسىرغا بارماپتۇ. مىسىرغا بېرىش ئارزۇسى ھەر قاچان ئۇنى تەقەززا قىلسىمۇ، لېكىن ئۇ سەممىيلىك، راستچىللىقنىڭ كۈچى بىلەن بالا چاغلىرىدىكى شۇ توختامغا ئەمەل قىلىپ كەپتۇ. 2002 - يىلىغا كەلگەندە، خوتۇنى بىلەن ئافرىقىغا بېرىشنى ئويلاشقاندا، خوتۇنى مىسىرىدىكى ئەلئېھرامنى كۆرۈپ كېلىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ، 40 يىل بۇرۇن سېتىۋەتكەن ھېلىقى ئارزۇسىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن سوتقا ئەرز سۇنۇپتۇ. بىرىنچى سوتتا: «شىمىس مىسىرغا بېرىش ئارزۇسىنى 30 مىلـيون دوللار بەدىلىگە قايتۇرۇۋالسۇن» دەپ ھۆكۈم چىقىرىلىپتۇ. سوت مۇنازىرىسىدە جەمئي: «شىمىس ئەپەندىنىڭ تەلىپى يولـلۇق، ئەمما دەۋا قىلىنىۋاتقان ‹ئارزۇ›، مەن ئۈچۈن بىباھا، چۈنكى ئەينى چاغدا مەن بىرەر ئىشنى ئارزۇ قىلىشقا پېتىنالمايـدىغان نامرات ئىدىم. ئۇچ سىنتىلىق شۇ ئارزۇ ماڭا يېڭى نىشان بولدى. مەن شۇنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ۋاشىنگتون ئونىۋېرسىتېتىـنىدا ئوقۇيالىدىم، چىرايلىق خوتۇنغا ئېرىشەلىدىم. مەن ھازىر بۇ ‹ئارزۇ› نى ئوغلۇمغا مىراس قالدۇرماقچىمەن. ئوغلۇم مۇشۇ ئارزۇ ئۈچۈن ستانفورد ئونىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كىردى، مەن ھازىر 25 مىليون مەبلىغى بار چوڭ كارخانىچىغا ئايلاندىم. بۇ ئارزۇ مېنىڭ پۈتۈن ھاياتىمغا سىڭىپ كەتكەن» دېگەن.

يۇقىرىقى ئىش توغرىسىدا باشقىلارنىڭ قانداق ئويلىشىنى ئۇقمايمەن، بىراق مەن شۇنى دېيەلەيمەنكى، مانا بۇنىڭ ئۆزىلا مەدەنىيلىشىشنىڭ بىر خىل ئىپادىسى.

كىشىلەر ئارىسىدا «لەۋز ھالال» دەيدىغان ئەقىدە بار ئىدى، بىراق ھازىر ھەر - ھەر توختاملارغىمۇ ئەمەل قىلمايدىغان، يالغاق، تالغاق ئادەملەرنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. «ھارام» دېسە،

www.uyghurkitap.com

بەزىلەر «بىر دەم بولسىمۇ جانغا ئارام» دەيدىغان بولۇشتى. سەمە-
مىيلىك ئورنىنى كاززاپلىق، راستچىللىقنىڭ ئورنىنى يالغانچى-
لىق، ئالدامچىلىق ئىگىلىدى. لەۋز، ۋەدە دېگەنلەرنى بىر پۇلغا
سېتىۋېتەلەيدىغانلارمۇ يوق ئەمەس. بۇ توغرىدا گەپ قىلىنسا،
بەزىلەر: «زامان تەرەققىي قىلغانسېرى ئادەملەر بۇزۇلۇپ كېتە-
دىكەن» دەپ گۇناھنى تەرەققىياتقا، زامانغا ئارتىپ قويۇشىدۇ.
ئەسلىدە، زامان تەرەققىي قىلسا، مەدەنىيلەشسە، ئادەملەر ئوتتۇ-
رىسىدىكى مېھىر ـ مۇھەببەت چوڭقۇرلاپ بېرىشى كېرەك ئىدى.

ھازىرقى رېئال تۇرمۇشىمىزغا قارايدىغان بولساق، نۇرغۇن
نەرسىلەر ئۆزگەردى، تۇرمۇش سەۋىيىمىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى،
كىشىلەر دۇنياغا يۈزلىنىپ كۆزى ئېچىلدى. يېمەك ـ ئىچمەك،
كىيىم ـ كېچەك، تۇرالغۇ جاي قاتارلىقلاردا زامانغا لايىق يېڭە-
لىنىشلار بارلىققا كەلدى. زامانىۋى كارخانىلار يوقلۇقتىن بار-
لىققا كېلىپ، ئىقتىسادنىڭ يۈكسىلىشىگە تۈرتكە بولدى. بىراق
بۇنداق ئۆزلىشىشنىڭ ئەكس تەرىپىدە كىشىلەرنىڭ ئۆزىدىن ياتـ
لىشىشى، ئەخلاقسىزلىق، نومۇسسىزلىقلاردەك يامان سۈپەتلىك
ئۆسمىلەرمۇ ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇپ، مە-
دەنىيەتسىزلىكنىڭ ھامىيلىرىغا ئايلاندى. ئادەملەرنىڭ مەدەنىيـ
لىشىش دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، مەدە-
نىيەتسىزلىكنىڭ ھامىيىسى نومۇسسىزلىقنىڭ ساغلام ھۇجەيرـ
لەردىن ئۇزۇقلىنىپ، ساغلام ھۇجەيرلەرنى زىيانغا ئۇچرىتىشىغا
پۇرسەت بەرمەسلىكىمىز كېرەك. بىزدە: «ياخشى ئاتقا قامچا
كەتمەس» دەيدىغان تەمسىل بار. ياخشى ئاتنى مەدەنىيەتلىك
خەلققە ئوخشىتىش مۇمكىن. مەدەنىيەتسىزلىك ئامىللىرى كـ-
شىلەرنى ئەخلاق ـ پەزىلەت چېگرىسىدىن چىقىپ كېتىشكە كۆپـ
رەك قىزىقتۇرىدۇ. شۇڭا، مەدەنىيەتسىزلىك ئامىللىرىغا، مەدە-

نىيەتسىز كىشىلەرگە نىسبەتەن قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش، تەلىم ـ تەربىيىنىڭ رولىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

ئادەمنىڭ ھەقىقىي مەدەنىيلىك مۇقامىغا يېتىشى ئىنسانىيەت يەتمەكچى بولغان يۈكسەك مەنىۋى چوققا. ئۇ ھەرگىزمۇ تاشقى جىلۋە ئەمەس، ئەگەر مەدەنىيلىك ھەقىقىي پاك، بىغۇبار، يۈكسەك ئىنسان تەبىئىتى ئۈستىگە قۇرۇلمىغان بولسا، تەڭداشسىز گۈزەللىكنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ، بۇنداق گۈزەللىك ئىنسانىڭ ھەقىقىي ئۇلۇغلۇقىنى نامايان قىلمىدۇ. ئەسلىدىن ئالغاندا ھەقىقىي مەدەنىي ئادەم نوموسسىز بولمايدۇ، ئەگەر نوموسسىزلىق بولىدىكەن، ئۇنى مەدەنىي ئادەم دېگىلى بولمايدۇ. شۇنىڭدەك ھەقىقىي نوموسلۇق ئادەم مەدەنىيەتسىز ئادەم ئەمەس، ھەقىقىي مەدەنىيەتسىز ئادەم نوموسسىز ئادەمدۇر. تەلىم ـ تەربىيە تەلىپىدىمۇ شۇنداق، ئەگەر مەدەنىيلىك تەربىيىسى ئادەمدە نوموس ئېڭىنى يۈكسەك دەرىجىدە ئويغۇتالمىغان بولسا، ئۇنداق تەربىيە ئۇنۇمسىز تەربىيە بولغان بولىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە بىر دۆلەتنى ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي نوموسچان كىشىلەر قۇتۇلدۇرۇپ قالالايدۇ. نوموس بىلەن مەدەنىيلىكنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشتا بۇ ھەقىقەتنى ھەرگىز نەزەردىن ساقىت قىلىپ قويماسلىق كېرەك.

ئۇيغۇر كىتاب تورى يىكتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

سەككىزىنچى باب

تىلدىكى پەزىلەت ۋە نوموس

دىلىدىكى نومۇسسىزلىق تىلدا ئىپادىلەنمەي قالمايدۇ.
— خاتىرەمدىن

تىل — ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ بۈيۈك مەدەنىيىتى، تىل نەمدىتى ئىنسانلارغا ئاتا قىلىنغان مەڭگۈلۈك خەزىنە، تىل ئىنسانلارنىڭ تەپەككۇر قورالى ۋە ئالاقە قورالى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىنسانىيەتكە قىممەتلىك روھىي بايلىقلارنى ۋە ماددىي بايلىقلارنى ئاتا قىلدى. تىل نېمىتى بولمىغان بولسا، ئىنسان ھايۋانات تۈركۈمىدىن ئايرىلىپ چىقالمىغان بولاتتى.

تىل — زېھىننىڭ روھى ۋە جېنى، ئۇ بىر ئاۋازلا ئەمەس، بەلكى ئاڭنىڭ قانىتى ھەم ئاڭنىڭ قوشكېزەك سىڭلىسى. تىلدىن ئايرىلغان ئاڭ بولمايدۇ، ئاڭدىن مۇستەسنا تىل بولمايدۇ، تىل مۇقەددەس رىشتە، ئۇ ئەۋلادلارنى ئەجدادلارغا باغلاپ، مەڭگۈلۈك-كە ئىگە قىلىدۇ. تىلنىڭ قۇدرىتى بىلەن قوڭۇر يەردىكى ئىنسان كۆك ئاسماندىكى پەرىشتىگە ئايلىنالايدۇ.

تىلنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە خاسىيىتى توغرىسىدا قەدىمدىن تارتىپ نۇرغۇن مۇتەپەككۇرلار ئاجايىپ تەرىپ ۋە تەۋسىيىلەرنى قىلىشقان.

تىلنىڭ پەزىلىتى ۋە قۇدرەت كامالىتى توغرىسىدا ئۇيغۇر

كلاسسىكلىرى ناھايىتى كەڭ مەنىدە بايان قىلىشقان ئىدى: «بىلـ
گىنكى، تىل — بىلىم ۋە ئەقىلنىڭ تەرجىمانىدۇر، روشەن تىل
كىشىنى يورۇتقۇچىدۇر. ئادەم تىلنىڭ خاسىيىتى بىلەن قەدىر
ـ قىممەتكە ۋە بەختكە ئېرىشىدۇ. تۇغۇلغان ئۆلۈپ كېتىدۇ،
ياخشى سۆزنىڭ خاسىيىتى بىلەن مەڭگۈلۈك بولۇپ قالىدۇ. ئەر
ئىككى ئىشنىڭ خاسىيىتىدىن مەڭگۈ قېرىمايدۇ، بىرى ياخشى
ئەمەل، يەنە بىرى ياخشى سۆز... كۆپلىگەن ئىنسانلار تۇغۇلۇپ
بۇ دۇنيادىن ئۆتتى، پەقەت بىر قىسىم كىشىلەرنىڭلا ياخشى نامى
بىلەن ياخشى سۆزى مەڭگۈلۈك بولۇپ قالدى. مەڭگۈلۈك ھايات-
لىقنى تىلىگەن ئادەم خۇي ـ پەيلى بىلەن سۆزىنى دۇرۇس
قىلىشى لازىم. جايىدا ئېيتىلغان سۆز قۇلنىمۇ يۈكسەلدۈرىدۇ،
سۆزنىڭ خاسىيىتىدىن بوز يەردىكى ئادەم يېشىل كۆككە ئۆرلەپ،
تۆرگە چىقالايدۇ. ئەگەر تىل ئورۇنلۇق سۆزلەشنى بىلمىسە،
كۆكتىكى كىشىنى يەرگە ئۇرىدۇ. ئادەم يامان تىلنىڭ كاساپىتـ
ىدىن خارلىققا يولۇقىدۇ، تىل بوسۇغىدا ياتقان ئارسلاندۇركى،
ھەزەر قىلمىسا باشنى يەيدۇ. ئېسەنلىك ئىزدىگەن ئادەم تىلىدىن
ھەرگىز يارامسىز سۆزلەرنى چىقارماسلىقى لازىم» (يۈسۈپ خاس
ھاجىپ). بۇ، تىلنىڭ خاسىيىتى ۋە يامان سۆزنىڭ كاساپىتى
توغرىسىدىكى 11 ـ ئەسىرلەردىكى تەۋسىيە ئىدى. يۈسۈپ خاس
ھاجىپنىڭ تىلنى ئەقىلنىڭ تەرجىمانى، تىل ھەم كىشىنى يورۇتـ
قۇچى دېگەن يەكۈننىڭ پەلسەپىۋى ئاساسى ناھايىتى چوڭقۇر،
مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ، ئۇ تىل بىلەن تەپەككۇرنىڭ، تىل بىلەن
ئىنسانىنىڭ، تىل بىلەن كىشىلىك مۇناسىۋەتنىڭ باغلىنىشىنى
ناھايىتى ئىخچام يورۇتۇپ بېرىدۇ.

www.uyghurkitap.com

سۆزدۇركىم، نىشان بىرەر ئۆلۈككە جاندىن،
سۆزدۇركىم، بىرەر جانغا خەۋەر جاناندىن
ئىنسانىنى سۆز قىلدى جۇدا ھايۋاندىن،
بىلكىم، گۆھىرى ئەزىز يوق ئۇنىڭدىن.
— نەۋائى

ئەلشىر نەۋائى يەنە: «كۆڭۈل خەزىنىسىنىڭ قۇلۇپى تىل، بىلكى، ئۇ خەزىنىنىڭ ئاچقۇچى سۆزدۇر» دېگەن. شۇنداق، تىل — ئىنسانلارنىڭ بۈيۈك قورالى، تىل ئارقىلىق ئىنسانلار جەمئىيەتتىكى ياۋۇزلۇقلارنى، نومۇسسىزلىقلارنى تۈزەپ كەلدى، تىل سۆزۈك بۇلاق سۈيىدەك جەمئىيەتتىكى بۇلغىنىشلارنى سۈزۈلدۈردى، تىل بىلەن ئىنسانلار قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلىنالىدى، تىل ئارقىلىق بۈيۈك بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرالىدى، تىلنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئۆزلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرالىدى. تىل ئارقىلىق ھەم دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقىنى قولغا ئالالىدى، ئەگەر تىلدىن ئىبارەت بۇ مەنىۋى قورالنىڭ خاسىيىتى بولمىغاندا، دۇنيا بۇنچە گۈزەل، ھايات بۇنداق رەڭگارەڭ، جەلپكار بولمىغان بولاتتى.

ئورۇنلۇق، جايىدا ئىپتىلغان بىر جۈملە سۆز دۇنيانى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئويلاشماي قىلىنغان ياكى قارا نىيەتلىك بىلەن ئىپتىلغان بىر جۈملە يامان سۆز ئىنسانلارنى ھالاك قىلىشىمۇ مۇمكىن. سۆز بىلەن ئىنسانلار دوستلۇق ئورنىتىدۇ، يەنە شۇ سۆزبىلەن ئىنسانلار بىر ـ بىرىگە دۇشمەن بولىدۇ، سۆز بىلەن مۇھەببەت رىشتىسىنى مەھكەم باغلاش، مېھىر ـ مۇھەببەت، ۋاپادارلىق گۈللىرىنى ئېچىلدۇرۇش مۇمكىن. سۆز ئارقىلىق كىشىلەر ئارىسىغا ئاداۋەت، ئۆچ-

مەنلىك ئۇرۇقىنى تېرىش مۇمكىن.

تىل ئادەمنى مەرد قىلىدۇ، تىل ھەم ئادەمنى نامەرد قىلىدۇ، تىلى باشقا، دىلى باشقا ئادەملەر نامەرد ئادەملەردۇر. تىل ئارقىلىق ئادەم ئابرۇي - ئىناۋەت قازىنىدۇ، تىل بىلەن ھەم ئابرۇيىنى يەرگە ئۇرىدۇ. سۆز كىشىلەرنى غەپلەتتىن ئويغىتالايدۇ، ئازغۇنلۇقتىن قۇتۇلدۇرالايدۇ. ئۇخلاپ قالغان قەلب ھېسلىرىنى ئويغىتىپ، ھاياتنىڭ مەنىسىنى ھېس قىلىشقا ئۆگىتىدۇ؛ سۆز يەنە ئادەملەرنى غەپلەتكە، جاھالەتكە، ئازغۇنلۇققا، گۇناھقا باشلاپ كىرىدۇ. سۆز بىلەن كىشىلەر ھاۋايى ھەۋەس قاينامىلىرىدا ئۇزىدۇ، سۆز ئارقىلىق يەنە ھالاللىق، پاكلىق، ساداقەت گۈللىرىنى پۇرايدۇ.

سۆز قەلبلەرنى لەرزىگە سېلىپ، ئادالەتكە، ھەققانىيەتكە، ئەركىنلىككە ئۇندەيدۇ. كۆرەشكە، جاسارەتكە، قورقماسلىققا، باتۇرلۇققا ئىلھاملاندۇرىدۇ. سۆز ھەم كىشىلەرنى زۇلۇم، خورلۇق، ھاقارەت ئالدىدا سۇكۇت قىلىشقا، شۇكرى - قانائەتكە، قۇلچىلىق ھەم مەھكۇملۇققا چاقىرىدۇ. ئۇ ھەم ئادەملەرنى ئاسىيلىققا، يۇزسىزلىككە، ئۆكتەملىككە قۇترىتالايدۇ.

دېمەك، تىلدىن ياخشىلىقمۇ كېلىدۇ، يامانلىقمۇ كېلىدۇ. ئۇ مەدەنىي، ھايالىق، ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ تىلىدىن چىقسا خۇددى ئېقىن سۇدەك ئەتراپقا يېيىلىپ، مول نېمەتلەرنى ئۇندۇرىدۇ. ئەگەر تىل مەدەنىيەتسىز، ھاياسىز، تەربىيە كۆرمىگەن كىشىلەرنىڭ ئېغىزىدىن چىققاندا، ئوتتەك ئالەمنى كۆيدۇرىدۇ، زەھەردەك جانغا قەست قىلىدۇ.

تىل ھەربىر ئادەمنىڭ مەدەنىيلىك دەرىجىسىنى، ھاياسىنى، پەزىلىتىنى سىنايدىغان ئۆلچەم، روھنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەينەك. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ بىر سۆزى بار: «ئەدەپ - ئەردەم

www.uyghurkitap.com

بەشى تىل» . بۇ دېگەنلىك ئىنسانىنىڭ پەزىلىتى تىلدىن باشلىنىدۇ، تىل ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئەخلاقىي پەزىلىتىنى تىلغا قاراپ بىلگىلى بولىدۇ، پەزىلەتنى تىلدىن باشلاش كېرەك دېگەنلىكتۇر. روشەنكى، تىلدا پەزىلەت بولمىسا، دىلدا پەزىلەت بولمايدۇ، دىلدىكى نومۇسسىزلىق تىلدا ئىپادىلەنمەي قالمايدۇ. دىلدىكى پەزىلەت تىل ئارقىلىق ئايان بولىدۇ، كلاسسىكلار ئىزچىل هالدا تىل ئەخلاقىغا رىئايە قىلىش، تىلدىن هاياسىز، يارىماس سۆزلەرنى چىقارماسلىق هەققىدە ئەھمىيەتلىك تەۋسىيەتلەرنى قىلغان. ئەبۇلمەجىد سانايى مۇنداق دەيدۇ: «ياماندىن خۇلقتىن يامان سۆزەت ياخشىراق، يامان سۆزدىن يامان ئەخلەت ياخشىراق» . سەئىدى شىرازى مۇنداق دېگەن: «سۆز بىلەن هايۋاندىن پەرق قىلار ئادەم، ئۇنىڭدىن پەس پايدىسىز سۆزلىگەن ئادەم» . ئادەمگە ئېغىزنى پاك نەرسىلەردىن يېيىش، پاك، هالال نەرسىلەردىن ئېچىش ئۇچۇن بەرگەن. تىلنى چىرايلىق، مەنىلىك، ئەھمىيەتلىك دىلنى سۆيۇندۇرىدىغان، كىشىلەرنى ياخشىلىققا بۇيرۇپ، پەزىلەتكە دەۋەت قىلىشقا، يامانلىقتىن، پەزىلەتسىزلىكتىن توسۇشقا بېرىلگەن. هەرگىزمۇ هاياسىز، نومۇسسىز سۆزلەر بىلەن كىشىلەرنىڭ دىلىغا نەشتەر ئۇرۇش ئۇچۇن بېرىلگەن ئەمەس. ئەگەر پاك ئېغىزغا ناپاك سۆزلەرنى ئېلىشتىن نومۇس قىلمىغان ئادەمنىڭ قەلبىنىڭ پاك ئىكەنلىكى شۇبهىلىكتۇر. بەزىلەرنىڭ تەقۋالىقى هەركىتى ئارقىلىق ئىپادىلەنسە، بەزىلەرنىڭ تىلدا ئىپادىلىنىدۇ. بەزىلەرنىڭ قەلبىدە ئىپادىلىنىدۇ، هەقىقىي، پەزىلەتلىك، تەقۋا ئادەملەر هەرقانچە ئاچچىق ۋە غەزەپلى غالىب كەلگەن تەقدىردىمۇ، هەتتا دۇشمەنلىرىگە دۇچ كەلگەندىمۇ ئېغىزىدىن يارامسىز ئەسكى تىللارنى چىقىرىپ، ئۆزىنىڭ گۇبرازىنى بۇلغاشتىن هايا قىلىدۇ. ئەسلىدىن ئالغاندا

كەلسە ـ كەلمەس ئىشلاردا ئېغىزىنى بۇز ۇش خاراكتېرى ئاجىز، زەئىپ، مەدەنىيەتسىز، ھاياسىز ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى ئىپادىلەشـ ىنىڭ بىر ئۇسۇلى. خاراكتېرى كۈچلۈك، پەزىلەتلىك ئادەملەر ھەرگىزمۇ ئېغىزدىن ئەسكى تىللارنى چىقارمايدۇ. ئېغىزدىن ناچار سۆزلەرنى چىقىرىشتىن ھايا قىلمىغان ئادەمنى پەزىلەتلىك، مەدەنىي ئادەم دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

تىل ئارقىلىق زاھىر بولغان پەزىلەت بىلەن پەزىلەتسىزلىكـ ىنىڭ دائىرىسى ناھايىتى كەڭ، ئىپادىلىنىش شەكلى ھەرخىل بولۇپ، ئومۇملاشتۇرغاندا مۇنداق بىرقانچە تەرەپلەردىن كۆرۈش مۇمكىن:

بىرىنچى، باشقىلار بىلەن ئۇرۇشقاندا بولسۇن ياكى چاقچاق قىلىپ بولسۇن، ئېغىزدىن ئەسكى، پاسكىنا سۆزلەرنى چىقارـ ماسلىق — پەزىلەت ۋە مەدەنىيلىكنىڭ بىر بەلگىسى. ئۇيغۇرلاردا بىر ئەقىدە باركى: «ئۇرۇشۇپ قالغاندا ئېغىزىنى يامان ئەسكى تىللار بىلەن بۇزغان ئادەمدە مۇناپىقلىقتىن بىر نىشان بولغان بولىدۇ». بۇنىڭدىن قارىغاندا ئۇرۇشۇپ قالغان ھالەتتىمۇ ئېغىـ زىغا ھاياسىز سۆزلەرنى ئېلىش شۇنداق چوڭ ئەيىب ھېسابلىنىـ ۋاتقان ئەھۋالدا، ئادەتتىكى نورمال ئەھۋالدا، ئۇيۇن ـ چاقچاقتا نومۇسسىز گەپلەرنى قىلىش ئەلۋەتتە تېخىمۇ بەتتەر ھاياسىزلىقـ تۇر. جەمئىيىتىمىزدىكى بىر قىسىم ئادەملەرگە نومۇسسىز، ھاياسىز گەپلەرنى قىلىش خۇددى «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېگەن گۈزەل سالاملىشىش سۆزلىرىگە ئورنىغا ئالماشقان ۋە شۇنداق ئادەتـ كە ئايلىنىپ كەتكەن. ئائىلىسىدىمۇ، ئاممىۋى سورۇنلاردىمۇ، ئۇرۇشقاندىمۇ، ئۇرۇشمىغاندىمۇ ھاياسىز بىزەپ گەپ سۆز ياخـ شى، گۈزەل سۆزلەرنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋالغان، بەزى سۆزلەر ئادەمنى سەسكەندۈرىدۇ، ئۆزىگە مەدەنىيەتلىك، پەزىلەتلىك دەپ

تەمەننا قويمىدىغان، مۇسۇلمانلىق داۋاسى قىلمىدىغان بىر مىللەت-نىڭ ئارىسىدا شۇنداق قەبىھ، پاسكىنا تىللارنىڭ ئەركىن، ئازادە ئېقىپ يۈرۈشى مىللەتكە ھاقارەت كەلتۈرمىدىغان، مەدەنىيەتلىك مىللەت دېگەن ئوبرازنىڭ داغ كەلتۈرمىدىغان، مۇسۇلمانلىق شەننى بۇلغايدىغان يامان كېسەلدۇر. ھايا بىلەن دېيىلگەن سۆز مەدەنىيەتلىكنىڭ بەلگىسى بولسا، ھاياسىز سۆز قىلماق مەدەنىيەتسىزلىك ۋە نومۇسسىزلىقنىڭ بەلگىسىدۇر. جەمئىيەتتە ئەسكى، ناچار سۆز ئارقىلىق بىرەر مەنپەئەتكە ئېرىشكەن، ئەسكى تىل ئارقىلىق كىشىلىك مۇناسىۋەتتە مۇۋاپىقىيەت قازانغان ياكى ئىناۋەت تاپقان بىرمۇ ئۇلگە يوق. ئەكسىچە نەدە قوپاللىق، ئەسكى، يارامسىز سۆز ئەۋج ئالغان بولسا، شۇ يەردە خارلىق، يىرگىنىش، بىزارلىق، دۈشمەنلىشىش بولىدۇ. ياخشى، سىلىق، ئەدەپلىك سۆز بار يەردە مۇھەببەت، ئىشەنچ، ساداقەت ئورنىتىلىدۇ، مۇۋاپىقىيەتكە ئاساس سېلىنىدۇ. كونىلارنىڭ تەۋسىيىسى بارغۇ: «يامان سۆز دۈشمەن قىلار دوستنى، شېرىن سۆزلۈك سويار دۈشمەن پوستىنى». يامانلىقتىن يامانلىق يانىدۇ، ياخشىلىقتىن ياخشىلىق. «تىغ يارىسى ئوڭاي ساقىيىپ كېتىدۇ، دىل يارىسى مەڭگۈ ساقايمايدۇ». ئادەمنىڭ ئەڭ ئېسىل ئەزاسى تىل بىلەن دىلى، ئەگەر بۇ گۆھەرنى ئەسكى، ناچار، قوپال سۆزلەرنى قىلىپ بۇلغاشنى راۋا كۆرگەن ئادەم، گۆھەرنى نىجاسەتكە ئېتىشقا رازى بولغان ئادەمدۇر. دانالار: «ئالدىغا كەلگەننى يېمەك ھايۋاننىڭ ئىشى، ئاغزىغا كەلگەننى دېمەك نادانىنىڭ ئىشى» دېگەن. قوپال، ئەسكى مۇئامىلە دېگەن ئوچۇق قەلبلەرنى تاقاپ سالىدۇ، يۇمشاق سۆز تاشنى ئېرىتىپ يۇمشىتىشقا يارايدۇ. ھەقىقىي ھايالىق، نومۇسلۇق كىشىلەر ناچار سۆزلەرنى ئېغىزىدىن چىقىرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ھاياسىز سۆزلەر بولۇۋاتقان

سورۇندا تۇرۇشنىمۇ نومۇس ھېسابلايدۇ. يىرتىك سۆزگىنىمۇ سىلىق، ئىلمىي جاۋاب بېرىدۇ، ئەگەر ئەسكى تىلغا ئەسكى تىل بىلەن جاۋاب بېرىلسە، ئۇ ئىككى ئادەمنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەزىلەت پەرقى قالمايدۇ.

ئىككىنچى، كىشىلىك تۇرمۇشتا بىز ھەرخىل خاراكتېرلىكى كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە ـ مۇناسىۋەتتە بولىمىز، يۇزسىز ئادەم بىلەن ئۇلپەت بولۇپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلىمىز. لېكىن ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇپ تازا ئېھتىيات قىلالمايمىز، مەھمۇت قەشقىرى: «ياۋاش بىلەن ئۇرۇش، يۇزسىز بىلەن ئېيتىشما؛ ياۋاش ئېغىرنىڭنى كۆتۈرىدۇ، يۇزسىز بولسا سېنى شەرمەندە قىلىدۇ» («دىۋان» 1 ـ توم، 296 ـ بەت) دېگەن. يامانىنىڭ ئېغىزىدىن ھەرگىز ياخشى سۆز چىقمايدۇ، ئەگەر ئۇنداق ئادەمگە يولۇققۇچە قالغاندا ياكى سۈكۈت قىلغۇلۇق ياكى پېشىنى قېقىپ تىكىۋەتكۈلۈك. بولمىسا نىجاسەتكە چالما ئاتقاندەك ئۆزىنى بۇلغىۋالغان ئىش بولىدۇ.

كىشىلىك مۇناسىۋەت دېگەن ئەكس ساداغا ئوخشايدۇ. باشقىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلسا، شۇنداق جاۋابقا ئېرىشىدىغان گەپ. ھېكايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، بىر جوھۇت بىلەن يەنە بىر مۇسۇلمان گەپ تالىشىپ قاپتۇ، مۇسۇلمان دەپتۇكى: ئەگەر بۇ نەرسەمدىن جالىق كۆرۈلسە، جوھۇت بولۇپ ئۆلەي دەپتىكەن، جوھۇت بۇ چاغدا ئاچچىق بىلەن: ئەگەر سۆزۈم يالغان بولسا «تەۋرات» بىلەن قەسەمكى، سەندەك بىر مۇسۇلمان بولۇپ كېتەي دەيدۇ. دېمەك، باشقىلارنىڭ زىتىغا تەگمەكچى بولسا، باشقىلارمۇ تىل تىغى بىلەن يۈرەككە نەشتەر ئۇرىدۇ. باشقىلاردىن بىزار بولساق، باشقىلارمۇ بىزدىن يۈز ھەسسە بىزار بولۇشى مۇمكىن. بىر تۇتى قۇش بىلەن بىر قاغىنى بىر قەپەزگە سولاپ قويغاندا

كەن، تۇتى قاغىنىڭ يېقىمسىز كۆرۈنۈشىدىن يىرگىنىپ شۇنداق دەپتۇكى: «بۇنىڭ تەلەتى نېمىدېگەن سەت، قىياپىتى نېمىدېگەن خۇنۇك، تۇرقى نېمىدېگەن يىرگىنىشلىك، قىلىقى نېمىدېگەن ئەسكى، ئەي جۇدالىق قاغىسى، كاشكى ئارىمىز ئىككى مەشرىق ئارىلىقىدەك يىراق بولۇپ قالسىچۇ؟» شۇنىسى قىزىقكى، قاغىمۇ تۇتى بىلەن بىرگە بولۇپ قالغانلىقىغا جېنىدىن بىزار بولۇپ، خاپىلىقتا قالغان. ئۇمۇ «لاۋھەۋلە» ئوقۇپ پەلەكنىڭ تەتۇر چۆرگىلىگەنلىكىدىن ناله قىلغان ۋە مەيۈسلۇك قولىنى بىر - بىرىگە سۈركەپ مۇنداق دېگەن: «بۇ نېمىدېگەن شور پېشانىلىق، نېمىدېگەن تەلىيى پەسلىك، نېمىدېگەن تۇتۇرۇقسىز كۇنلەر! مەن باشقا قاغىلار بىلەن بىللە باغنىڭ تاملىرىدا سۆلەت بىلەن يۈرگەن بولسام، ئۆزۈمنىڭ تەقدىر - قىسمىتىگە لايىق بىر ئىش بولمامتى؟ مەن نېمە گۇناھ سادىر قىلغان بولغىيتتىم؟ ئۇنىڭ جازاسى ئۇچۇن تەقدىر مېنى ئاشۇنداق بىر مەنمەنچى، ئەخمەق، ۋالاقەتگە كۆر نائەھلىنىڭ سۆھبىتىگە كىرگۈزۈپ قويۇپ، مۇشۇنداق بالا - قازا رەنجىگە گىرىپتار قىلدى.» كىشىلىك جەمئىيەتتە ھېچقانداق ئادەم ئۆزىنى ئەقىلسىز دېمەيدۇ، يۇزسىز، نومۇسسىزلىقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، بىراق ئازراق تېرىككەندە ئېغىزىدىن ناچار، ھاياسىز سۆزلەرنى چېقىرىشتىن ئۇيالمىغان ئادەمنى يۇزسىز، ۋاپاسىز، نامەرد ئادەم ئىكەن دەپ باھا بېرىپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى تارتىش ئاقىلانىلىق بولىدۇ.

ئۇچىنچى، تىلدا ئىپادىلىنىدىغان نومۇسسىزلىق يالغۇز ياماق، ئەسكى، ھاياسىز سۆزلەرنى قىلىش بىلەنلا ئاشكارىلانمايدۇ. بەزىدە بىر قىسىم ھاياسىز، رەزىل قەلبلەرنىڭ سۈرىتىنى ئادەتتىكى سۆزلەردىنمۇ كۆرۈۋېلىش مۇمكىن، جەمئىيىتىمىزدىكى بىر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ قىز ئوقۇغۇچىسى ساۋاقدىشىغا يېز-

لاپ تۇرۇپ دادىسىنىڭ نومۇسسىزلارچە دېگەن مۇنداق بىر گېپىـ
نى دەپ بەرگەن: بىر كۈنى مەكتەپتىن قايتقان قىز يولدا دادىسىـ
نى ئۇچرىتىپ، ئامراقلىق قىلىپ دادىسىنىڭ بوينىغا گىرە سېـ
لىپ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپتۇ. بۇ چاغدا بۇ ھاياسىز نائەھلى دادا
قىزىغا: سەن مۇھەببىتىڭنىمۇ مۇشۇنداق سۆيەمسەن دەپتۇ، بىز
بۇ ئادەمدە نومۇس دېگەن نەرسىنىڭ يوقلۇقى ئەمەس، ئەقەللىيسى
ئىنسانىي پەزىلەت ۋە ئاتىلىق سالاھىيەت يوق مەخلۇق ئىكەن دەپ
قاراشتىن باشقا ھاھانى بىرەلمەيمىز، ئۇنداق ھاياسىز سۆزنى
قىلىشقا پېتىنالىغان دادىنىڭ قىزىغا پوخۇرلۇق قىلماسلىقىدىنمۇ
گۇمانلىنىمىز.

ھەربىر ئادەم ئەگەر ئۆزىنى مەدەنىي، ھايالىق ھېسابلايدىغان
بولسا ئائىلىسىدە بولسۇن، جامائەت سورۇنلىرىدا بولسۇن، كـ
شىلەر بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغاندا بولسۇن، تىل ئەخلاقىغا رىئايە
قىلىشى، ھاياسىز سۆزلەرنى ئېغىزىدىن چىقارماسلىقى لازىم.
تىل ئەخلاقى ۋە تىل مەدەنىيىتىگە ئەھمىيەت بېرىشنى مەدەنىيـ
لىك ئورنىتىشنىڭ ئەقەللىي تەلىپى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، جاماـ
ئەت پىكرى ئارقىلىق ناچار سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى چەكلەش، ئۇنى
ئائىلە تەربىيىسى، مەكتەپ تەربىيىسى ۋە جامائەت ئەخلاقىنىڭ
مۇھىم مەزمۇنى سۈپىتىدە چىڭ تۇتۇش كېرەك.

*　　*　　*

جەمئىيەتتە تىل ئەخلاقى توغرىسىدا گەپ بولغاندا، كۆپىنچە
ئېغىزىدىن ھاياسىز سۆزلەرنى چىقارماسلىق نەزەردە تۇتۇلىدۇ،
بىراق تىل ئەخلاقى بۇنىڭ بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئانا تىلغا بولغان
ھۆرمەت، راستچىللىق، ئادىللىق، سەمىمىيلىك، ئاز، مېغىزـ

لىق گەپ قىلىشلارمۇ تىل ئەخلاقى ۋە تىل مەدەنىيىتى دائىرىسىگە كىرىدۇ.

تىل دېگەن بىر مىللەتنىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك مەنىۋى بايلىقلىرىدىن بىرى، تىل دېگەن مىللەتنىڭ روھى، مىللەتنىڭ جېنى. تىل ھەم مىللەتنىڭ ئورتاق مۇلۇكى، ئۇ قەدىمكى ئەجدادلاردىن قالغان قىممەتلىك تەۋەررۈك. ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ تىلى شۇ مىللەتنىڭ تەپەككۇرى بىلەن قان بىلەن گۆشتەك يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن، تىل بايلىقى تەپەككۇر بايلىقى دېگەن گەپ. مىللەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، ئەنئەنىنىڭ ۋە مىللىي مەدەنىيەتنىڭ، مىللىي روھنىڭ ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئىزچىل داۋاملىشىشى تىلدىن ئىبارەت قورالغا باغلىق. ئەگەر مىللەتنىڭ تىلى يوقالسا، ئۇ مىللەت ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى ئاساسەن يوقاتقان بولىدۇ، تىلغا بولغان ھۆرمەت ۋە مۇھەببەت مەدەنىيلىك ھېسابلانسا، تىلدىن ئاينىش ياكى ئانا تىلىدا مەقسەت مۇددىئاسىنى تولۇق، مۇكەممەل ئىپادە قىلىش ئىقتىدارى بولماسلىق مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئانا تىلغا بولغان ھۆرمەتسىزلىك نومۇسسىزلىق بولىدۇ، چۈنكى «خەلق تىلى ھەمىشە مىللىي روھ بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان» (گومبولىد) بولىدۇ. ئەلشىر نەۋائىي: تىلغا بولغان ئېتىبارسىزلىق، شۇ تىل ئىگىلىرىگە بولغان ھۆرمەتسىزلىك بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان ئىدى. ئۆزئارا سۆزلەشكەندە ئانا تىلىدا سۆزلەشمەسلىك، بىر تەرەپتىن ئانا تىلغا بولغان ھۆرمەتسىزلىك ھەم خەلقە بولغان ھۆرمەتسىزلىك، يەنە بىر تەرەپتىن، مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. بىر ئادەم بىر قانچە خىل چەت ئەل تىلىنى بىلسە، ئانا تىلىنى تولۇق، مۇكەممەل بىلمىگەن بولسا، ئۇنى مەدەنىي ئادەم دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

ئانا تىلغا بولغان ھۆرمەت ۋە مۇھەببەت ھەرگىزمۇ كۆپ تىللىق بولۇشنى چەتكە قاقمايدۇ، كۆپ تىللىق بولۇش قەدىمدىن

بىرى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرى ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن مەدەنىيلىك ئۆلچىمىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ كەلدى. كۆپ تىللىق بولۇشنى دۇنياغا يۈزلىنىشنىڭ يول خېتى دەپ قاراشتى. قوش تىللىق بولۇشنى قوش قانائەت ئىگە بولغاندەك خاسىيەتلىك ئىش دەپ ئەھمىيەت بەرگەن ئىدى، بىراق گەپ ئانا تىل بىلەن چەت ئەل تىلىنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشتا، بىرىنى يەنە بىرىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش ئىلمىي پوزىتسىيە ئەمەس، مەدەنىيلىكمۇ ئەمەس.

تىل ئەخلاقىدا يەنە بىر مۇھىم تەلەپ، راست سۆزلەش، يالغان سۆزلىمەسلىك. راستنى يالغان، يالغاننى راست دېيىش نومۇسسىزلىقتۇر. يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «تىلىنىڭ ئەڭ ياخشى يالغان سۆزلەشتۇر» دېگەن. ئەلشىر نەۋائىي: «سۆزنىڭ تۇرى ناھايىتى كۆپ، ئەمما يالغان سۆزدىن يامانراق تۇرى يوقتۇر» دېگەن. راستچىللىق ياخشى ئىنئام، يالغانچىلىق ئۆزىگە ئۆزى قىلغان بەتنامدۇر. ئادەم يالغانچىلىق بىلەن ئۆزىنى بۇلغىغۇلۇق ئەمەس، يالغانچىلىق ئاخىرى ئادەمنىڭ يۈزىگە قارا سۈرتىدۇ، يالغان سۆز ھەرقانچە ئېسىل بېزەكلەر بىلەن بېزىلىپ، ياساپ - جابدۇنۇپ دېيىلگىنى بىلەن ساپالغا ئالتۇندىن ھەل بېرىلسە ئاخىرى ئادەمنى رەسۋا قىلغانغا ئوخشاش، ئۇمۇ يەرگە قارىتىدۇ. يالغانچىلىق بىلەن ئېرىشكەن پايدىدىن ئاخىرى تارتقان زىيان نەچچە ھەسسە زىيادە بولىدۇ. ئەڭ مۇھىمى يالغانچى ئاتىلىپ ئەلنىڭ نەزىرىدىن، ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم بولۇشتىنمۇ ئارتۇق زىيان بارمۇ؟ يالغان سۆز ئاز بولسىمۇ، ئادەمنى رەسۋا قىلىدۇ، زەھەرنىڭ مىقدارى ئاز بولسىمۇ، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە يارايدىغۇ؟

ھەق - ناھەق مەسىلىسىگە دۇچ كەلگەندە ھەق سۆزنى قىلماسلىق، سەممىي بولماسلىق، كىشىلەر ئارىسىدا سۇخەنچىلىك قىلىش، پىتنە - پاسات تارقىتىش، تۆھمەت قىلىش قاتارلىقلار-

مۇ تىلىنىڭ ئەڭ ئەسكىسى ۋە پەسكەشىدۇر. ئۇ نۇرغۇن گۇناھسىز ئادەملەرگە زىيانكەشلىك قىلىدۇ، دوستلارنىڭ ئارىسىغا دۇشمەنلىك پەيدا قىلىدۇ، تىنچ قەلبلەرگە ئارامسىزلىق بالاسى سالىدۇ.

سۆزلىگەندە سورۇن تاللىماسلىق، كۆپ گەپ قىلىش ۋە مەنسىز، ئورۇنسىز، ئەھمىيەتسىز سۆزلەرنى قىلىش، ياسالمىلىق ۋە ئەزمىلىك قىلىش، باشقىلارغا گەپ بەرمەسلىك ۋە باشقىلارنىڭ گەپىنى بۆلۈۋېتىش، سۆزلىگەندە ۋەزمىن بولماي توۋلاپ - ۋارقىراپ گەپ قىلىش قاتارلىقلارمۇ تىل ئەدەپسىگە، ياق مەدەنىيلىككە مۇخالىپ ئادەتلەردۇر. قەدىمكىلەر، ئالدىنقا كەلگەننى يېيىش ھايۋانلىقى ئىشى، ئاغزىغا كەلگەننى دېيىش نادانلىقى ئىشى دېگەن. يەنە كۆپ يېمەك بىلەن بولمىغىن ھايۋان، كۆپ دېمەك بىلەن بولمىغىن نادان دېگەن. ھەم ئۇزۇن، ھەم بىمەزە سۆز ئەگەر سۈرەتكە كەلسە، ئۇنىڭ سۈرىتى پاقىغا ئوخشايدۇ (ئەلشىر نەۋائىي). نادانلىقنىڭ بوغۇزىنى كېرىپ ۋارقىرىشى خۇددى ئېشەكنىڭ ۋاقىتسىز ھاڭرىشىدۇر، تەھقىق ئەڭ سەت ئاۋاز ئېشەكنىڭ ئاۋازىدۇر (قۇرئاندىن). كۆرۈشكە بولمىدۇكى، كلاسسىكلىرىمىزمۇ تىلدىكى گۈزەللىك، پاساھەت، پەزىلەت بىلەن تىلدىكى كاساپەت، پەزىلەتسىزلىكنى ئىنسانلىق بىلەن ھايۋانلىقنى ئايرىشىنىڭ بەلگىسى دەپ چۈشەنگەن. ھەتتا كلاسسىكلار شۇنچىلىك ھايا بىلەن سۆزلىگەنكى، نىجاسەتنى ئوچۇق تىلغا ئېلىشتىن ھايا قىلىپ: «ئالتۇنلۇق چۈننىڭ يېمىكى» (ئەلشىر نەۋائىي) دەپ ئىپادىلىگەن. چۈنكى پاك قەلبكە ناپاك سۆز سىغمايدۇ، ناپاك سۆزنى چىقىرىشتىن ئۇياتمىغان ئادەمنىڭ قەلبى پاك دەپ قاراش شۇبھىلىكتۇر.

توققۇزىنچى باب

مۇقەددەس مۇھەببەت ھاقارەتلەنمىسۇن

گۈزەللىكنىمۇ ھايا بىلەن سۆيۈش كېرەك.
— ف • پېترارکا

مۇھەببەت مۇقەددەس ۋە مەڭگۈلۈكتۇر، ئۇ ھەم باي ۋە كەمبەغەل، ئەر ۋە ئايال ھەممە ئىنسانلارغا ئورتاق. مۇھەببەت ھاياتنىڭ جۇلاسى، تۇرمۇشنىڭ بېزىكى. مۇھەببەتسىز ھايات بولمايدۇ، مۇھەببەتسىز ھاياتنىڭ مەزمۇنى ۋە مەنىسى يوقتۇر. شۇڭا ئۇ ئىنسانلارغا دائىمىي ھەمراھدۇر.

مۇھەببەت ئىككى جىنسنى بىر - بىرىگە باغلاپ، ھاياتلىقنىڭ مەڭگۈلۈك داۋاملىشىشىنى ۋە ئۇزلۇكسىزلىكىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. مۇھەببەت پاك قەلب ئېتىزىدا بىخ سۈرىدىغان نازۇك تۇيغۇ، ئىنسان بالىسىنىڭ كۆزىنى نۇرلاندۇرىدىغان قۇتۇپ يۇلتۇزىدۇر. ئىنسانىنىڭ قەلب قەسرىنى زىننەتلەيدىغان مەنىۋى بېزەكتۇر، مۇھەببەت پاكلىقى بىلەن خۇددى ئېتىقادقا ئوخشاش مۇقەددەس بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن پاك قەلبلىك، سۇزۇك ھېسسىياتلىق قىزلار كۆڭۈلنىڭ تولۇق، بىغۇبار ئارزۇسى مۇھەببەتتىكى مەنىۋى يۈكسەكلىك ئۈچۈن گاداي يىگىتنىڭ خارابە گەمسىنى پادىشاھلارنىڭ ئېسىل ئوردىسىدىن ئەۋزەل كۆرىدۇ، جۇل - جۇل چاپانلىق پادىچىنى ئېسىل كىيىنگەن شاھزادىلەرگە تە-

www.uyghurkitap.com

گىشمەيدۇ، ھەقىقىي مۇھەببەت ئەھلىگە نىسبەتەن «مەن» لىك ۋە «سەن» لىككە ئورۇن قالمايدۇ، چۈنكى مەنىۋى جەھەتتىكى بىر پۈتۈنلۈكسىز مۇھەببەت ھەقىقىي ۋايىغا يەتمەيدۇ. بەلكىم بەزىلەر لەۋزىگە يېقىلىشى، بەدەنىگە تېگىشىنىلا سۆيگۈ دەپ بىلىدىغاندۇ، ئۇ سۆيگۈنىڭ شەكلى ۋە پوستى، مەزمۇنى ۋە مەنىسى ئەمەس، ھەقىقىي سۆيگۈ لەۋزە، بەدەندە ئەمەس، روھتا بولىدۇ.

مۇھەببەت قويۇش ئۈچۈن ئاۋۋال ئادەم مۇھەببىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋېلىشى لازىم بولىدۇ، مۇھەببەتنى چۈشەنمەي تۇرۇپ، مۇھەببەت قويۇش مۇھەببەت ئەمەس، بەلكى ھەۋەستۇر. بەزىلەر مۇھەببەتنى ئۆگەنگىلى ۋە ئۆگەتكىلى بولمايدۇ، ئۇ تەبىئىي بولىدۇ، دەيدۇ، بىراق خاراكتېرى، مەقسىتى ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنىڭ مۇھەببىتىنى چۈشىنىش ناھايىتى روشەن پەرق قىلىدۇ. تۆۋەندىكى دىئالوگ ئىككى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ توسالغۇسىز، ھاياسىز ھالەتتە ئاممىۋى ئاشپۇزۇلدا قىلىشۋاتقان گەپى:

— خېنىم، يېگىتىڭ بىلەن نېمىشقا ئايرىلىپ كەتتىڭ؟

— قويغىنا ئۇ ئېزىلەڭگۈنى، يا ئادەمنى خۇش قىلالمايدۇ، ياكى خاپا قىلالمايدۇ. ھەر ئۇچراشقاندا ئادەمنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىدىغان گەپنى يوق، دەرس توغرىسىدا گەپ ساتقان.

— شۇمۇ باھانە بولدىمۇ ئەمدى.

— قويغىنا ئاداش، باشقىلارنىڭ مۇھەببەتلىرى دېبالارغا ئايلىنىۋاتقان، جوزا بولاپ تۇغۇلغان كۈن دەمدۇ، ئارىلاشقانلىقىمىزنىڭ مانچە ئايلىقى دەمدۇ، بىرەر سەۋەب تېپىپ بولسىمۇ خۇش قىلىدىكەن، ئۇچۇ؟ بەزىنىڭ ئۆزى دېگىنە. كوچىلارغا چىقىۋاتقاندا ھۆرمىتىنى قىلىپ قويماي دەپ بىلىكىگە قول سېلىپ ماڭ.

سام، كوچىدا سەت تۇرىدۇ دەپلا قولىنى تارتىۋالىدۇ، مەن قىز بالا تۇرۇپ ئىزا تارتمىسام، ئۇنىڭ ئىزا تارتىپ كەتكەنلىكىنى قانداق قىلاي، ۋاي يېتىم قوۋۇرغام.

— ئۇنداقتا سېنى بىرەر قېتىممۇ سۆيۈشكە جۇرئەت قىلماپتۇ — دە؟

— ئەگەر ئۇنىڭدا ئۇنچىلىك جۇرئەت بولىدىغان بولسا ئايرىلىپ كېتەتتۇقمۇ ئاداش.

يۇقىرىقى پاراڭلار باشقىلارغا ئانچە تەسىر قىلمىدى بولغاي، لېكىن ماڭا بەك تەسىر قىلدى، بەزىلەرنىڭ قەلبىدىكى ھايا يەنە بىرەيلەننىڭ نەزىرىدە بوشاڭلىق، ئېزىلەڭگۈلۈك بولغان، بەزىنى يەيدىغان مۇشۇك بولماي، بەلكى بەز بولۇپ قالغانلىقى ئەلەم قىلغان. بۇنىڭدىن قارىغاندا مۇھەببەت مەدەنىيىتى، مۇھەببەتتەكى ئەخلاقىي پرىنسىپلار، مۇھەببەتتىكى ھايا ۋە مۇھەببەتتىكى مەقسەت ۋە پاكلىق توغرىسىدا قىسقىچە پىكىر قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارەڭ قىلىدۇ.

ئەسلىدىن ئالغاندا مۇھەببەت يۇكسەك مەنىۋى كامالەتنىڭ بىرخىل ئىپادىسى، مەلۇم مەنىدە ئۇ مەدەنىيەت كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ. مەدەنىي ئىنسانلارنىڭ مۇھەببەتكە قويغان تەلەپلىرى بىلەن مەدەنىيەتسىز ئىنسانلارنىڭ مۇھەببەتكە قويغان تەلەپلىرى ئوخشاش بولمايدۇ، غۇرۇرلۇق، ۋىجدانلىق كىشىلەرنىڭ مۇھەببەتكە تۇتقان پوزىتسىيىسى بىلەن غۇرۇرسىز، ۋىجدانسىز كىشىلەرنىڭ مۇھەببەتكە تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە مەسئۇلىيىتى خاراكتېرلىك پەرق قىلىدۇ. بەزىلەر مۇھەببەتكە ھايا بىلەن مۇئامىلە قىلسا، بەزىلەر ھاياسىزلارچە مۇئامىلە قىلىپ، مۇھەببەتنى ھاقارەتلەيدۇ. بەزىلەر مۇھەببەتنى شەخسىي ھېسسىياتى ئۈستىگە قويسا، بەزىلەر ئورتاق ھېسسىيات ئۈستىگە قۇرىدۇ. ئەلشىر نەۋائى

ئىنىنىڭ: «ئىشق ئۆگىنىش ئارقىلىق ئىگىلىگىلى بولىدىغان ھۆ-
نەر ئەمەس» دېگەن سۆزى مۇھەببەتنىڭ باشقا بىر تەرىپىگە يەنى
ساپ ۋە شەخسىيەتسىز تەرىپىگە قارىتىلغان بولسا كېرەك. يەنە
بىر مەندە يۇقىرىقى قاراش مۇقەددەس ئىلاھىي ئىشقنى نەزەردە
تۇتقان، ئومۇمىي مەندىن پىكىر قىلغاندا مۇھەببەتمۇ تەرىپىگە
موھتاج بولىدۇ. شۇڭا ئادەم سۆيسە ۋە ياكى سۆيۈلسىلا بولماي-
دۇ، بەلكى قانداق سۆيۈش ۋە قانداق سۆيۈلۈشنى ئۆگىنىۋېلىشى
لازىم. مەدەنىيەتلىك، ھايالىق ئىنسانلار ھەقىقىي مۇھەببەت قو-
يالايدۇ ۋە مۇھەببىتىنى ۋايىغا يەتكۈزەلەيدۇ. ئۇلار مۇھەببەت
ئۈچۈن رەستىلەردە جار سېلىپ يۈرمەيدۇ، بەلكى قەلبىنىڭ چوڭ-
قۇر قېتىدا ساقلايدۇ: «سېنىڭ غېمىڭ كۆپ بولسا، ئەر كىشى
بولغىنىڭ ئۈچۈن بۇ ھېچنەرسە ئەمەس، قايسى تەرەپكە يۈگۈرەي
دېسەڭ، ئېتىكىڭنى تىكەندىن باشقا تۇتىدىغان نەرسە يوق، ئېتە-
كىڭمۇ ئايىغىڭنى باغلىمايدۇ. ئۇنىڭ ھاشىيسى (جىيىكى) مۇ
ئايىغىڭغا كىشەن بولالمايدۇ، مەن بىر ئاجىز بىچارە ئايىغى
باغلاقلىق، ياق، بەلكى ئايىغى سۇنغاق مېيىپمەن. يا تۇرۇشقا
مەيلىم، يا مېڭىشقا ھەددىم يوق. يۇز خىل بالا كىشەنلىرىگە
گىرىپتارمەن. يۈزلەپ ئەلەملەر ئۆيىدە مەھبۇسلۇق بىر تەرەپ،
يەنە بىر تەرەپ ئار ۋە نومۇس، ئەرلەر مەجلىسىنىڭ زىبۇزىننىتى
شاراب، خۇشاللىقتۇر. خوتۇن كىشىنىڭ زىبۇزىننىتى توغرىلىق
ۋە ياخشىلىقتۇر، بۇ ئىشق مېھنىتى ئۈست ـ ئۈستىگە يامىشىپ
كەتكەن بولسىمۇ، نومۇس كەتكەندىن كېيىن ھەممىسى ھېچنەرسە
ئەمەس... سەنسىز غەملىرىم كەمىمۇ ئەمەس، سېنىڭدىن كۆپ
بولمىسا، ئازمۇ ئەمەس. سەن ئوت ئارىلاش ئاھ چەكسەڭ، مەن
ئوتنى يۈرىكىمگە ياقمەنۇ، لېكىن ئىس چىقىرالمايمەن.» بۇ
لەيلىنىڭ مەجنۇنغا يازغان خېتىنىڭ ئەلىشىر نەۋائىي قەلىمى

ئاستىدىكى ئوتلۇق مەزمۇنلار. بىز يۇقىرىقى بايانلارنى فېئودال-لىق بويۇنتۇرۇقنىڭ ئاسارىتى دەيمىزمۇ ياكى شەرمى - ھايا پەردىسىنىڭ غالىبلىقى دەيمىزمۇ؟ ئەگەر نومۇس، ھايا فېئودال-لىق دەۋرىنىڭ كىشىلەرگە ئېلىپ كەلگەن سوۋغىسى بولسا، ئۇنى قارىلاشقا ھېچقانداق ئاساسىمىز قالمايدۇ. ئەگەر زامانىۋىلە-شىش نومۇس، ھايا پەردىسىنى يىرتىۋەتتى دەپ قارالسا، نو-مۇس، ھايادىن مەھرۇم بولغان مۇھەببەت ھەرگىزمۇ ئىنسانىي مۇھەببەت بولالمايدۇ.

ئەگەر مۇھەببەت پەقەت جىنسىي ئىستەك ئۇستىگە قۇرۇلغان بولسا، ئۇ مەدەنىي ئىنسانلارنىڭ مۇھەببىتى ئەمەس، بەلكى ھاي-ۋان سۈپەت ئادەملەرنىڭ شەھۋانىي ھېسسىياتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، جىنسىي جۈپلىشىشنى مەقسەت قىلغان مۇھەببەت ئەڭ ھاياسىز، ئەخلاقسىز مۇھەببەتتۇر. ۋەھالەنكى مۇھەببەت قويۇق-چىدا پىداكارلىق، ئۆزىنى بېغىشلاش، ئالىيجانابلىق، غۇرۇر، ۋىجدان مۇھەببەتنىڭ ئولىنى چىڭداپ تۇرىدۇ، شەھۋانىيلىق ۋە ھاياسىزلىق ئۇستىگە قۇرۇلغان مۇھەببەتنىڭ ئۆمرى ئىنتايىن قىسقا بولىدۇ.

مۇھەببەت يۈكسەك مەسئۇلىيەت، ئۇ ھەرگىزمۇ كىيىپ كونىرىغاندا سېلىپ تاشلىۋېتىدىغان، بازاردىن سېتىۋېلىپ ئۆزىگە ياراشسا كىيىپ، بولمىسا ئالماشتۇرۇۋېتىدىغان ياكى سېتىۋېتە-دىغان كونا ئاياغ ئەمەس. ئا • پ • چېخوف مۇنداق دېگەن: «بىرەر قىزغا ئۇنىڭ قەددى - قامىتى، كېلىشكەنلىكى ئۇچۇنلا ئۆيلىنىش خۇددى بازاردىن كىرەكسىز بولسىمۇ، كۆزىگە چىرايە-لىق كۆرۈنگەنلىكى ئۈچۈنلا ئۇ نەرسىنى سېتىۋالغان بىلەن بارا-ۋەر». يەنە بىر تەرەپتىن مۇھەببەت دېگەن كىمنىڭدۇ قىلىپ سېتىلىدىغان مال ئەمەس، بەزىلەر ئۆزىنىڭ مۇھەببەت ئالدىدىكى

قەدىر ـ قىممىتىنى مال ـ دۇنياسى بىلەن ياكى تويلۇقا ئالغان مېلى بىلەن ئۆلچەيدۇ. بۇ مۇھەببەت ئىشىدا كەچۈرۈشكە بولماي-دىغان يۇزسىزلىكتۇر. ئۆزىنى تالاشتۇرۇپ قويۇپ، كىم يۇقىرى باھا قويسا، شۇنىڭغا مۇھەببەت باغلىغان قىز ئادەمنى ئەمەس، بەلكى پۇلنى سۆيگەن بولماي، يەنە نېمە باھانىسى بولماقچى؟ قابۇس مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر سۆيسەڭ مۇھەببەتكە ئەرزىيدىغان-نىنى سۆي، ياخشى كۆرۈشكە ئىگە بولغان ئادەمنىڭ پىتولومى ياكى ئەپلاتون دەرىجىسىدە بولۇشى شەرت ئەمەس، لېكىن ئاز بولغاندا ئەقىل ئىگىسى بولۇش كېرەك.» بەزىلەر يەنە مۇھەببەت ئىشىدىمۇ ئەقىل ـ پاراسەت، بىلىم بولۇش زۆرۈرمۇتېپىلامدۇ؟ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى ھايۋانلاردىمۇ مۇھەببەت ھېسسىياتى بولـ-دىكەنغۇ دېيىشىدۇ. مانا شۇنىڭ ئۈچۈنلا مۇھەببەتمۇ خېلى يۇقـ-رى ساپانى ۋە مەدەنىيلىكنى تەلەپ قىلىدۇ، ئادەم دېگەن ئادەم، ھايۋان دېگەن ھايۋاندۇر. ساپاسى يوق، قۇرۇق سۆلەت ئادەملەر-نىڭ مۇھەببىتى سۇ ئۈستىدىكى كۆپۈكتەك تۇراقسىز بولىدۇ. مۇھەببەت روھىي جەھەتتىكى باغلىنىش بولغاچقا، ئۇ شۇنىڭغا ئېلىپ بارىدۇكى، ئەر ئايال سىماسىدىكى، ئايال كىشى ئەر سىماسىدىكى جىنسىي ۋەكىلىنى ئەمەس، بەلكى ئەڭ ئاۋۋال مەنـ-ۋى تۈيغۇغا باي، ھۆرمەتكە مۇناسىپ، سۆيۈشكە ئەرزىگۈدەك ئىنسانىنى كۆرۈشلىرى كېرەك. ماھىيەتتە مۇھەببەت بىر جىنس يەنە بىر جىنسنى ياخشى كۆرۈش بىلەنلا كۇپايىلەنمەيدۇ. بەلكى ئەڭ مۇھىمى ئىنسانىنى سۆيۈشكە ئۆگىتىدۇ، ئىنسانىنى ھەقىقىي سۆيەلىگەن ئادەم مۇھەببەتنى سۆيەلەيدۇ، مۇھەببەتتىكى ۋاپادار-لىق ئەمەلىيەتتە ئىنسانغا بولغان ۋاپادارلىقنىڭ بىر ئىپادىسى، بەزىلەر مۇھەببەتتىكى چۆڭالچاقلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك ۋە شەخسىيەتچىلىك بىلەن باشقا ئىشلارنىڭ ئانچە مۇناسىۋىتى يوق.

تەك ھېس قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ تەرەپلەرگە پىسەنت قىلىپ كەتمەيدۇ. شۇ تەرىپى ئەمەلىيەتكى، مۇھەببەتكە تۇتۇلغان مۇئامىلە ۋە مۇناسىۋەتلەردىن شۇ ئادەمنىڭ مەنىۋى قىياپىتىنى، خاراكتېرىنى، پەزىلىتىنى روشەن كۆرۈۋېلىش مۇمكىن. مۇھەببەتكە يولۇقمىغان ھالدا يۈزسىزلىك قىلالىغان، مۇقەددەس مۇھەببەت ئەقىدىسىگە ئاسىيلىق قىلالىغان ئادەمدىن قانداقمۇ ۋاپا، ساداقەت، ئىنسانپەرۋەرلىك دېگەنلەرنى كۈتكىلى بولسۇن؟ ئىجتىمائىي ئىشلاردا بولسۇن، دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىغا ئادەم قويۇشتا بولسۇن، ئۇ ئادەمنىڭ مۇھەببەت مۇناسىۋىتى، ئائىلىۋى مۇناسىۋىتىدىكى پەزىلەتلىرىنى مۇھىم شەرتلەرنىڭ بىرى قىلىدۇ. چۈنكى ئائىلە دېگەن كىچىك جەمئىيەت، ئۇ چوڭ جەمئىيەتنىڭ كىچىك ھۈجەيرىسى، ئائىلىسىنى ياخشى باشقۇرمىغان، ئائىلىۋى مۇناسىۋەتنى توغرا بىر تەرەپ قىلالمىغان، ئائىلىسىگە ئىللىقلىق بېرەلمىگەن ئادەم دۆلەتنىڭ، خەلقنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا قانداقمۇ يارىسۇن؟

خەلق ئارىسىدا: كېلىشمىگۈچە تېپىشماس، تېپىشمىغۇچە ئېلىشماس دېگەن گەپ بار. ھەربىر ئادەم ئۆزىگە مۇناسىپ يار ئىزدەيدۇ، شۇڭا مۇقەددەس ئەقىدىلەردىمۇ يامان ئايالالار يامان ئەرلەرگە لايىقتۇر، يامان ئەرلەر يامان ئايالالارغا لايىقتۇر، ياخشى ئايالالار ياخشى ئەرلەرگە لايىقتۇر. ياخشى ئەرلەر ياخشى ئايالالارغا لايىقتۇر، دېيىلگەن. بىراق مۇھەببەت ھەرقانداق كۈلپەتلەرگە بەرداشلىق بېرەلىسىمۇ، تەڭسىزلىككە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ، چۈنكى تەڭسىزلىك مۇھەببەتنىڭ ئەڭ يامان كۈشەندىسى، تەڭسىزلىك، باراۋەرلىك مەسىلىسى ھەرگىزمۇ ئائىلىدىكى ھوقۇق، باشقۇرۇش، باشقۇرۇلۇش، ئىقتىسادىي ھوقۇق مەسىلىسى ئەمەس. بەلكى ئۆزئارا ھۆرمەت ئۈستىگە قۇرۇلغان مەنىۋى بىر-

لىكتۇر، ئەگەر مەنىۋى ئورتاقلىق ۋە تەگلىك بولمىغاندا مۇھەببەت پۇت ـ قولىنى كۆشەپ قويىدىغان كۆشەندىگە ئايلىنىدۇ. بىر مەسىللىك ھېكايىدە بايان قىلىنىدۇكى: بىر توپ نەۋقىران بۇركۇتلەر ساياھەتكە چىقىپتۇ، ئۇلار ۋادىلارنى تاماشا قىلىشىپ، تاغ چوققىسىدىكى ماكانلىرىغا ئامان ـ ئېسەن قايتىپتۇ، بىراق بۇركۇتلەردىن بىرى مۇھەببەت دەردىگە مۇپتىلا بولۇپ قېلىپ، سالامەتلىكى ۋە مىجەز ـ كەيپىياتى كۇندىن ـ كۇنگە يامانلىشىپ تۇ، مەلۇم بولۇشچە، ئۇ ۋادىدا پاختەكنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالغانىكەن، ئۇنىڭغا بۇركۇتلەر ھەيران بولۇپ:

— پاختەكنىڭ نېمىسى ياخشى، سەن ئۇنى قانداقمۇ ياقتۇرۇپ قالغانسەن؟— دەپتۇ.

ئاشىق بۇركۇت پاختەكنىڭ زىلۋا، چاققان، سىپايە، ياۋاش-لىقىنى ئېيتىپ ماختاپ بېرىپتۇ ۋە ھېچكىمنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، ۋادىغا ئۇچۇپ بېرىپ، پاختەك بىلەن تۇرمۇش قۇرۇپ-تۇ.

ئارىدىن بىرنەچچە ئايلار ئۆتكەندىن كېيىن تاغدىكى بۇركۇت-لەر ئاشىق بۇركۇتتىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ۋادىنىڭ ئوستىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۇچۇشۇپ، ئۇنىڭ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈشىنى ئېيتىپتۇ. ئاشىق بۇركۇت دوستلىرىنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇ-شال بوپتۇ، ئەمما قانچىلىك ھەرىكەت قىلىپمۇ، يۇقىرىغا پەرۋاز قىلالماپتۇ. بۇركۇتلەر ئاشىق بۇركۇتنىڭ پاختەككە ماسلىشىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك كۆككە پەرۋاز قىلىشىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقى-نى بىلىپتۇ، ئاشىق بۇركۇت تۆۋەندە تۇرۇپ ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ:

— دوستلىرىم، قانداق بولمىسۇن مېنى ئېلىپ كېتىڭلار،

— دېگەندە، پاختەك سەكرەپ كېلىپ ئۇنىڭ ئۇستىگە قونۇپ، كەينى ـ كەينىدىن بېشىغا چوقۇپ:

— ئاۋازىڭنى ئۆچۈر، مېنى تاشلاپ كەتمەكچىمۇ سەن؟ نامەرد،— دەپ كايىپتۇ ۋە ھاقارەتلىك سۆزلەرنى قىپتۇ، ئارقىدىن يەنە پاختەك:

— ئۆزۈڭنىڭ كىملىكىڭنى ئۇنتۇدۇڭمۇ، يېقىندىلا تاغ ـ تاشلاردىكى بىر ۋەھشىي قۇش ئىدىڭ، ھازىر باغۇ ـ بوستانلار قوينىدا، سۈپسۈزۈك سۇلار بويىدا ياشاۋاتسەن، راھەت ئىچىدە ھايات كۆچۈرۈۋاتسەن، ئېسىڭدىن چىقتىمۇ؟ سېنىڭ تىرناقلىرىڭ، كۆزلىرىڭ، تۇمشۇقۇڭ يىرگىنىشلىك، ئۆزۈڭ بەتبەشىرە بىر نەرسە ئىدىڭ، مەن سېنىڭ سىرتىڭنى تۈزەشتۈرۈپ تالا ـ تۈزگە چىقاردىم، ۋادىدا ئادەملەر، ھايۋانلار، قۇشلار سېنى تاماشا قىلىشىدۇ، شۇنداق ئىززەت ـ ھۆرمەت مەرتىۋىگە مېنىڭ ۋاسىتەم بىلەن ئېرىشتىڭ،— دەپتۇ.

پاختەكنىڭ سۆزلىرى ۋە دەشنامىلىرى بارغانسېرى كۆپىيىدۇ. ۋەرگەنلىكى ئۈچۈن بۇركۇتنىڭ سەۋر قاچىسى تېشىپ ئەرۋاھى ئۇچۇپتۇ ـ دە، پاختەككە:

— ئۆز ماكانىمغا كېتىمەن، ئۇنداق بولمىسا بۇ يەردە ئۆلىمەن،— دەپتۇ.

— ئۆلسەڭ ئۆلۈۋەر، لېكىن ساڭا رۇخسەت يوق،— دەپتۇ پاختەك، — يەنە شۇنداق دەيدىغان بولساڭ، ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئۆلتۈرۈۋالىمەن ياكى داد ـ پەرياد قىلىپ، ئېرىم ئۆزىنىڭ بۇركۇتلىكىگە ئىشىنىپ، ماڭا زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىۋاتىدۇ دەپ ئۇستۇڭدىن ئەرز قىلىمەن، نەتىجىدە سېنى خەۋپلىك دەپ ئۆلتۈرۈشىدۇ.

— نېمىلا بولسا بولسۇن، كېتىمەن. سەن مېنى چوقۇلاۋېرىپ

www.uighurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تارقىسى

رىپ، بېشىمدىكى چېچىمنى قويمىدىڭ، قاناتلىرىمنى توزۇپ تۆگىدى.

— ھېلىمۇ شۇ كويدىمۇ سەن؟ مەن ساڭا كۆرسىتىپ قويۇ- مەن،— دەپ پاختەك داد ـ پەرياد قىپتۇ.

بىر دەمدىلا تەرەپ ـ تەرەپتىن قۇشلار توپلىشىپ كەپتۇ، ئۇلار نېمە بولدى؟ دەپ سوراشقاندا پاختەك بۇركۇت ئۇستىدىن تۆھمەت ياغدۇرۇپتۇ. بۇ چاغدا قۇشقاچ ئوتتۇرىغا چۇشۇپ:

— ھازىرلا مەن دەرەخ شېخىدا ئولتۇرۇپ، بۇ ئەر ـ خوتۇن- لارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىۋالدىم، پاختەكنىڭ گەپلىرى يالغان، ھەممىسى ياخشى بىلمىسكى، پاختەك «مېنىڭ ئېرىم بۇركۇت ئۇ قۇشلارنىڭ سۇلتانى، ھېچكىمدىن قورقمايمەن» دەپ ئەتراپ- دىكى ھەممىسىنى كەمسىتىپ ۋە ھاقارەتلەپ، بەكمۇ كېرىلىپ كەتتى ۋە ئۆز خۇدىنى بىلمەي قالدى. ئۇ شۇ دەرىجىدە ھەددىدىن ئاشتىكى، ئۇنى دەپ ۋە مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆز ماكانىدىن، قېرىن- داشلىرىدىن ۋاز كەچكەن ئېرى بۇركۇتنى شەرمەندە قىلدى،— دەپتۇ.

قۇشلارنىڭ بۇركۇتكە ئىچى ئاغرىپ، پاختەككە لەنەت ئوقۇپ- تۇ ۋە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈشۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر قاراشتىلا سىپايە كۆرۈنگەن پاختەكنى ياخشى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئۆيلىنىشنى ئارزۇ قىلغان بۇركۇت ئۆزىنىڭ جاسارىتىنى، كۈچ ـ قۇدرىتىنى ۋە مەيدانىنى يوقىتىپ، ئاجىز ۋە زەئىپ نەرسىگە ئايلىنىپ قاپتۇ. كېيىن ئاستا ـ ئاستا ئەسلىگە كەلگەن بۇركۇت دوستلە- رىغا:

— دوستلىرىم، بېشىمغا چۈشكەن ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرنى كۆردۈڭلار، ئۇنىڭغا ئۆزۈم ئەيىبلىك، ياشلىق قىلىپ ئۆزۈمگە مۇتلەق ماس كەلمەيدىغان پاختەككە كۆڭۈل بېرىپ، ئۆمرۈم

خارلىقتا ئۆتتى، سىلەرگە ئېيتىدىغان گېپىمنىڭ خۇلاسىسى شۇ- كى، مېنىڭ ئېچىنىشلىق ھاياتىم باشقىلارغا ئىبرەت بولسۇن. ھېچكىم مۇھەببەتتە، تۇرمۇش قۇرۇشتا نادانلىق ۋە يۇزەكىلىككە يول قويمىسۇن. «تەڭ تېڭى بىلەن» دېگەن ماقالىنى ئۇنتۇماس- لىق كېرەك ئىكەن[1].

يۇقىرىقى ھېكايىدە رېئال تۇرمۇشنىڭ بەزى كارتىنىسى نا- ھايىتى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. پاك نەرسە بىلەن ناپاك نەرسە سىغىشالمايدۇ، ياخشىلار بىلەن يامانلار سىغىشالمايدۇ، ئوت بىلەن سۇ كېلىشەلمىگەندەك، يامان ياخشىلارغا كۈشەندە بولىدۇ، يامان مۇھەببەتنىڭ بېسىمى ۋە تەسىرى بىلەن ياخشىلار- مۇ خۇيىنى بۇزىدۇ. چىن ۋە باراۋەرلىك ئاساسىغا قۇرۇلغان مۇھەببەتلەر ئارىسىدا مىننەت قىلىش بولمايدۇ، مىننەتلىك مۇ- ھەببەت مۇھەببەت ئەمەس، بەلكى دەۋادۇر.

مۇھەببەت كىشىلىك تۇرمۇشتىكى بارلىق سىناقلارغا بەر- داشلىق بېرەلەمدۇ؟ ئۇ بارلىق كۈشەندىلەرنىڭ ئۈستىدىن غالىب كېلىشكە قادىرمۇ؟ نامراتلىق مۇھەببەتنى ئۆلتۈرەمدۇ، ئاچلىق مۇھەببەتنى ئۇنتۇلدۇرامدۇ؟ ئىنسانغا ھاياتلىق مۇھىممۇ، مۇ- ھەببەتمۇ؟ مۇھەببەت ئۇچۇن ئۆلۈش كېرەكمۇ؟ ھاياتلىق ئۇچۇن ياشاش كېرەكمۇ؟ مەڭگۈلۈك مۇھەببەت ئۇچۇن قەسەمىيات قىلغان بىر ئاشىق ـ مەشۇقنى بىر پارچە نانغا سېتىۋەتسە، بۇنى جان ساقلاشنىڭ زۆرۈرىيىتى، ھاياتلىق ئەڭ قىممەتلىك، ھايات بول- سىلا مۇھەببەت بولىدۇ دەپ سەۋەب كۆرسىتەمدۇق؟ ياكى ئۇنى نومۇسسىزلىق، مۇھەببەتكە قىلىنغان ھاقارەت دەيمىزمۇ؟ بىز بۇ سوئالغا شەخسەنىڭ «مۇھەببەت سىنىقى» دېگەن شېئىرى

① ھەمىد زىيايۇۋ: «بەختلىك بولاي دېسەڭىز» دېگەن كىتابتىن.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بىلەن جاۋاب بېرىمىز:

ياشاركەن بىر يىگىت ساپ دىل ۋە رەئىنا،
ئۇ ھەم بولغان گۈزەل مەھبۇبقا شەيدا.
ئوقۇدۇم، بىر ئەزىم دەريانا چۈشكەن.
توساتتىن ئىككىسى قاينامغا چۆككەن.

دېڭىزچى قۇتقۇزۇشقا بوپتۇ پىدا،
مۇبادا ئۆلمىسۇن دەپ ئۇشبۇ ھالدا.
يىگىت دولقۇن ئىچىدە بەرمىش ئاۋاز:
«مېنى قوي، ئالدىدا يارىمنى قۇتقۇز!»

شۇنى ئېيتقاچ جاھاندىن خوشلىشىپتۇ،
مۇنۇ ئېيتقان سۆزنى ئاڭلىشىپتۇ.
«سۆز ئاچسا ئىشقتىن ئالدامچى، قىل رەت،
ئۇنتۇغان يارىنى چەككەندە كۈلپەت!»

«ئۆمۈر ئۆتكۈزدى شۇنداق ئىككى ياران،
بىلەرسەن كونىلاردىن بۇنى ئوبدان.»

كۆرۈشكە بولىدۇكى، مۇھەببەت سىنىقمۇ ھاياتنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىمتىھانلىرىدىن بىرى، مۇھەببەتنىڭ سىنىقىدىن ئۆتەلمىگەن ئادەم ھاياتتا دۇچ كەلگەن تۈرلۈك سىناقلاردىن ئوڭۇشلۇق ئۆتەلمىشى ناتايىن، مۇھەببەت دېگەن سۆيگۈ، ئۇ پۈلنى، ئەمەل ـ مەنسەپنى، ھۆسنى ـ جامالنى ئەمەس، ئادەمنى سۆيىدۇ، قەدىمكىلەر خۇدانى سۆيۈش ئادەمنى سۆيۈش ئارقىلىق ئىپا-

دىلىنىدۇ، ئادەمنى سۆيگەنلىك خۇدانى سۆيگەنلىك بولىدۇ دېگەن ئەقىدە بىلەن ياشايتتى، مۇھەببەتتىكى ساداقەت، ۋاپادارلىق خۇداغا بولغان ۋاپادارلىق بولسا، مۇھەببەتتىكى ساداقەتسىزلىك، ۋاپاسىزلىق، خۇداغا قىلىنغان ئاسىيلىق، ۋاپاسىزلىق بولىدۇ دەپ ھېسابلايتتى. يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا مۇھەببەت ۋە نىكاھ ئەھدىسى مۇقەددەس بولىدۇ، چۈنكى ئۇنىڭدا خۇدانى گۇۋاھچى قىلىدۇ، بۇ مەندىن ئالغاندا ۋاپا ئەھدىنىڭ پوستى بولسا، ھايا ئەھدىنىڭ مېغىزى ھېسابلىنىدۇ، قايسى كۆڭۈلدە ۋاپا بولمىدىكەن، ئۇنىڭدا ھايامۇ بولغان بولىدۇ. ھايا تېپىلغان يەردىن ۋاپامۇ تېپىلىدۇ، ھايا يوق يەردە ۋاپامۇ يوق، شۇڭا كىمدە ھايا بىلەن ۋاپا بولمايدىغان، ئۇنىڭ مۇھەببەت داۋاسى يالغان، ئەھدىسى پۈتۈنلەي ئالدامچىلىقتۇر. ئەلشىر نەۋائىي ۋاپا توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ: ۋاپا چىرىغى قاراڭغۇ ئۆينى يورۇتمايدۇ ۋە زامانىنىڭ بىۋاپالىرىنىڭ كۆڭلى بىلەن كېلىشىلمەيدۇ. ۋاپا نەرگىس گۈلىدۇركى، دەۋرانىنىڭ گۈلزارىغا كۆز سالمايدۇ. ۋاپانىڭ كۆڭلىگە ھەسرەت ۋە ئۆچمەنلىك يوشۇرۇنالمايدۇ، ۋاپا پاك يارالغان بىر مەھبۇبدۇركى، پاك كۆڭۈلدىن باشقىغا يېقىنلىقى ۋە ئۇلپىتى يوق؛ ئۇ پاك يارالغان بىر تىلەكدۇركى، پاكىز يارالغاندىن باشقىسىغا مەيلى ۋە رىغبىتى يوق، ئۇ بىر قىممەتلىك گۆھەردۇركى، ئىنسانىيەتنىڭ تاجىغا زىننەتتۇر. ھاياغا ۋاپا بىلەن يەتكىلى بولىدۇ[1]. ساداقەتمەن ئىنسانلار مۇھەببىتىنى ۋاپا ۋە ھايا بىلەن پەرۋىش قىلىش ئارقىلىق ۋايىغا يەتكۈزىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ مۇھەببەت تارىخىدا ناھايىتى نۇرغۇن ئۇلگىلەر بارلىققا كەلدى، ئۇلار ۋاپا ۋە ھايانى قالقان قىلىپ، ئۆزىنىڭ پاكلىقىنى ساقلىـ

① يارمۇھەممەت تاھىر تۇغلۇقنىڭ «ئىشق ـ مۇھەببەت پەلسەپىسى» دېگەن كىتابىدىن ئېلىندى.

دى. شەرقتە كەڭ تارقالغان يۇسۇپ ـ زۇلەيخا قىسسىسى ۋاپا-دارلىق ۋە ساداقەتكە سىمۋول قىلىنغان ئۇلگە ئىدى. ئۇ ئىنسانلا-رغا ئىشقىنىڭ نېمە، ھەۋەسنىڭ نېمە، ۋاپا نېمە، ھايا نېمە، نەپس نېمە، مۇھەببەت نېمە ئىكەنلىكىنى تونۇتتى. يۇسۇپ زۇلەيخانىڭ ھاياسىز تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلىدۇ، يۇسۇپتە زۇلەيخاغا نىس-بەتەن مۇھەببەت يوقمىدى؟ ياق، يۇسۇپتە زۇلەيخاغا نىسبەتەن چوڭقۇر ئىشق بىقارارلىقى بار ئىدى. ئۇنداق بولسا زۇلەيخا يۇسۇپنىڭ سۆيۈشىگە، ئۇنىڭ بىلەن يېقىنچىلىق قىلىشىغا ئەرزە-مەمتى؟ ياق، زۇلەيخامۇ تەڭداشسىز گۈزەللەردىن ئىدى، بىراق يۇسۇپ مۇھەببەتكە داغ تەگكۈزۈشنى خالمايتتى، ئۇ ئەرلىك بىر ئايال بىلەن زىنا قىلىشتىن، نىكاھسىز ھالدا ئۇ ئايال بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشتىن ھايا قىلغانىدى. ھەقىقىي ئاشىق مەشۇقە-نى ھۆرمەتلەيدۇ، ئۇنىڭ پاكلىقىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. مۇھەب-بەتنى شەھۋانىي نەپسنىڭ تەقەززاسى دەپ بىلگەن مەخلۇقلار ئۆزىنىڭ مەشۇقىنى ناپاكلىق ئازگىلىغا تاشلاشتىن ھايا قىلماي-دۇ. نەپسنى ھارامدىن ساقلىيالمىغان قىز ـ يىگىت ھەقىقىي مۇھەببەتكە ئېرىشەلەيدۇ، مۇھەببىتىنى ناپاكلىق بىلەن بۇلغاشنى راۋا كۆرگەنلەر ۋاپاسىز ھەم ھاياسىز سانىلىدۇ.

جەمئىيىتىمىزدە بەزى قىز ـ يىگىتلەر مۇھەببەتلەشتۇق دەپ، نىكاھ ئەھدىسىز بولمىغۇر ئىشلارنى قىلىشتىن ھايا قىلماي-دىغان بولۇپ كەتتى. ئۇلار غەربنىڭ شەھۋانىيلىقىنى تەرغىپ قىلىدىغان چاكىنا مۇھەببەت كىنولىرىدىن ئىلھام ئېلىپ ئەنئەنە-ۋى ئەخلاق ۋە ھايانى بىرچەتكە قايرىپ قويۇشتى، بۇ تولىمۇ ھەددىدىن ئاشقانلىق ۋە ھاياسىزلىق بولۇپ، خېلى نۇرغۇن قىزلار شۇ قىلمىشلىرىنىڭ دەردىدە قان يۇتۇشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. مۇھەببەتنى ئاسراش كېرەك، ئۇنى شەھۋانىي ھەۋەسنىڭ قۇربانى

قىلىشنى راۋا كۆرگەنلەر مۇھەببەتكە مۇناسىپ ئەمەس ئادەملەر-دۇر. نومۇس قىز - ئوغۇللار ئۈچۈن ھەرقانداق بايلىقتىنمۇ قىممەتلىك، نومۇسنى بۇلغاشقا يول قويغان ۋە شۇنىڭغا قىزىق-تۇرغان قىز - يىگىت مۇھەببەت بابىدا ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدۇ، نومۇسنى يوقاتتى دېگەن گەپ، مۇھەببەت گۈللىرىنى پۈتۈنلەي توزىتىپ خازان قىلدى دېگەنلىكتۇر. شۇڭا ستېپەندال «نومۇس ئىنسان قەلبىدىكى پۈتۈن ھېسسىياتلارنىڭ ئەڭ كۆركىمى بولىدۇ-غان سۆيگۈنىڭ جېنىدۇر» دېگەن. روشەنكى، نومۇستىن جۇدا بولغان مۇھەببەت ئۆلگەن مۇھەببەتتۇر، نىكاھنىڭ سىرتىدىكى بارلىق جىنسىي ھەۋەسلەرنىڭ ھەممىسى نومۇسسىزلىقتۇر. ئۇ مۇھەببەتنى كۆچەيتمەيدۇ، بەلكى خاراب قىلىدۇ. ژولىتىر تىرو-بىش مۇنداق دەيدۇ: «مۇھەببەتنىڭ كەملىكىدە جىنسىيەتمۇ، ئەر - خوتۇنچىلىقمۇ زەئىپلىشىدۇ، ئەگەر كىشىلەر نىكاھسىز ياشىسا مۇھەببەت ۋە جىنسىيەت بىر - بىرىگە دۈشمەن بولىدۇ، بۇ ھالدىكى جىنسىي بىرلىشىش كۆپ ھاللاردا ئالدىراشلىق ۋە مەخ-پىي ھالدا مۇھەببەتنىڭ قىممىتىنى چۈشۈرگەن شارائىتلار ئاسا-سىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئەر - خوتۇنچىلىقتىكى جىنسىي مۇناسىۋەتلەر مۇھەببەتنىڭ پورەكلەپ چېچەكلىشىگە ئە-مەس، سۇلىشىغا يول ئاچىدۇ».

ئەقىدە جەھەتتىنمۇ قىز - يىگىتلەرنىڭ توي قىلىشتىن بۇرۇن، يەنى نىكاھ قۇتبىسى ئوقۇلۇشتىن بۇرۇن بىر - بىرىگە يېقىنچىلىق قىلىشى ھارامدۇر، بىر ئەر ئايالنى پاك ھالىتى بىلەن ھالاللاپ ئالالماسلىقى، بىر قىزنىڭ پاك ھالىتى بىلەن نىكاھلانغان ئېرىگە تەگمەسلىكى تولىمۇ قەبىھ ۋە رەزىل ئىشلار-دىندۇر. بىر جۈپ قىز - يىگىتنىڭ ئەمدى نىكاھ قىلىشىپ، بىر ياستۇقتا باش قويۇشى ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ پاكلىقىنى، بىر

- بىرىگە بولغان ساداقەتنىنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ھەرقانداق بىر ئەر كىشى ئايالىنىڭ پاك ھالەتتە نىكاھىغا ئۆتۈشىنى، تۇنجى سۆيگەن ئەرنىڭ ئۆزى بىلەن بولۇپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. قىزنىڭ ۋۇجۇدىغا تۇنجى ئىزنى سالغۇچى، ئۇنىڭ قەلبىدە تۇنجى زىلزىلىنى پەيدا قىلغۇچى ئۆزى بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ، شۇڭا خوتۇنىنىڭ پاكلىقىنى دەپ نەچچە تۇمەن مېھرى ھەققى خىراجەت قىلىپ، ئەمرىگە ئالىدۇ. ئەگەر قىز ياتلىق بولۇشتىن بۇرۇن پاكلىقىنى يوقاتقان بولسا، ئەرمۇ ۋە ئايالمۇ مەڭگۇ بەختلىك تۇرمۇش قۇرالمايدۇ. شۇڭا قىزلار كېيىنكى بەختى ئۈچۈن ۋە مۇقەددەس نىكاھنىڭ ھەققى ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ پاكلىقىنى، قىزلىق گۆھىرىنى جېنىنى قوغدىغاندەك قوغداپ، ئۇنى ئۆزى بىلەن بىر ئۆمۈر بىرگە ئۆتىدىغان ئېرىگە تاپشۇرسا، يۈزىنىمۇ يورۇق قىلىدۇ، بەختىمۇ ئېچىلىدۇ.

جەمئىيەتتە ھازىر بىز ئەزەلدىن ئاڭلاپ باقمىغان، ئەقىلگە سىغمايدىغان ئاجايىپ ئىشلار ئوتتۇرىغا چىقىۋاتىدۇ، كوچا - كويلاردىن سۈنئىي قىزلىق پەردىسى سېلىش توغرىسىدىكى ئەخلەت ئېلانلار قاپلاپ كەتتى، ھەتتا تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىمۇ «ھامىلدار بولۇپ قېلىشتىن قورقماڭ، شىنخې دوختۇرخانىسى ئاغرىتماي، چاندۇرماي ھامىلىنى ئېلىۋېتىدۇ» دېگەن ئېلانلارنى نومۇس قىلماي بەردى. بۇ جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقىي - پەزىلەت بوستانلىقىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە بۇلغىنىپ كەتكەنلىكىنىڭ ئىپادىسى ئەمەسمۇ؟ ئەجەبا پەن - تېخنىكا بۇلغانغان روھنىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈشكىمۇ قادىرمىدۇ؟ سۈنئىي قىزلىق پەردىسى قىزلارنىڭ پاكلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلەمدۇ؟

ناھايىتى روشەنكى، قىزلىق پەردە قىزلارغا پاكلىق ئۈچۈن سېلىنغان مۇقەددەس پېچەت، ئۇ قىزلارنىڭ پاكلىقىغا، دىيانىتى-

گە گۈڭاھ بولىدىغان بەلگە، پېچەت. سۇنئىي قىزلىق پەردە قىزلار ئۆزىنىڭ ناپاكلىقىنى يوشۇرىدىغان، ئوغۇللارنى ئالدايدىغان، ئىنتايىن رەزىل بىر ۋاستە، بۇ ئۇلارنىڭ پاكلىقىغا گۇۋاھ بولالمايلا قالماي، ئۇلارنىڭ رەزىللىكى، ئالدامچىلىقىنى ئەچچە ھەسسە ئاشۇرىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى مۇھەببەت ۋە نىكاھتىكى پاكلىققا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرەتتى، ئەرلەر بۇ جەھەتتە ئەرلىك غۇرۇرىنى ھەمىدىن ئۇستۇن قويااتتى، قىزلار ئىپپىتىنى جېنىدىن ئەزىز بىلەتتى. ئەنئەنىۋى توي ئادەتلىرىمىزدە قىزنى يۆتكەپ كېلىپ، يىگىت بىلەن بىر ياستۇققا باش قويغاندىن كېيىن، ئاندىن ئوغۇل تەرەپ يۇرتقا توي بېرەتتى، ئەگەر قىز ئىپپىتىنى يوقاتقان، ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولۇپ قالسا، ئوغۇل تەرەپ بۇ ئەھۋالىنى قىز تەرەپكە ناننىڭ ئوتتۇرىسىدىن تېشىپ ئەۋەتىپ بېرىش ئارقىلىق ئۇقتۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپتىن ئەپۇ سوراپ، مەھرى ھەققىنى قايتۇرۇپ، قىزنىنى ئېلىپ كېتەتتى، يەنە بەزى جايلاردا توي كېچىسى يىگىتلەر قىز - ئوغۇلنىڭ ھۇجرىسىنى ماراش ئادىتى بار ئىدى، بۇ ئادەت ئەنئەنە بولۇپ، ھەرگىزمۇ يامان ئېلىنمايتتى. چۈنكى ئۇ يىگىتلەر قىزنىڭ توي كېچىسى ساق چىققان - چىقمىغانلىقى ئۈچۈن گۇۋاھچى ھەم نازارەتچى ئىدى، ئەگەر قىز پاك چىقسا يەڭگە بولغان ئايال قىزنىڭ قىزلىق نىشانىنى ئېلىپ چىقىپ، يىگىتلەرگە كۆرسىتەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى ئاندىن توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلەتتى. ئەگەر قىزدىن چاتاق چىققان بولسا، قىزنىڭ يۈزى تۆكۈلەتتى - دە، ئۆمۈرلۈك بەختى نابۇت بولاتتى. ئوغۇلمۇ ئىككىلەنمەستىن ئۇنداق ناپاك خوتۇننى دەرھال تالاق قىلىپ، ئار - نومۇستىن بىراقلا قۇتۇلاتتى، ئەگەر ئوغۇل بۇنىڭغا سۈكۈت قى-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاپ تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

لىدىغان بولسا، ئۇ جەمئىيەتتە بەشىنى كۆتۈرەلمەي يوراسە بولاتتى.

ھازىر بۇ ئەنئەنە پۈتۈنلەي يوقالدى، ئاتالمىش مەدەنىي زامانىۋى توي مۇراسىملىرى پاكلىقنى كېرەك قىلمايدىغان ئوخشايدۇ، ھازىر توي مۇراسىمىنىڭ كۆپىنچىسى رېستۇراندا بولىدۇ، قىز بىلەن يىگىت تۆشەككە كىرمەي تۇرۇپلا نەچچە ئون مىڭ يۇەن چىقىم قىلىپ بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تېخى يۇزى ئېچىلمىغان قىز كوچا ئايلاندۇرۇلۇپ «سازايى» قىلدۇرۇلىدۇ. مۇراسىمغا كەلگەنلەرنىڭ ئالدىدا ئۇسسۇلغا، تاڭسىغا سېلىش ئارقىلىق يۇزىنى ئاچىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن تويدا ھاراق ـ شاراب ئىچۈرۈپ، مەست، گاراڭ ھالەتتە ھۇجرىسىغا ئاپىرىپ قويىدىغان ئەھۋاللار بار. بەزى غۇرۇرسىز، ۋىجدانسىز يىگىتلەر توي قىلىۋاتقانلىقىدىن خۇشال بولۇشۇپ، قىزنىڭ پاك ياكى پاك ئەمەسلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ. نىكاھتىن بۇرۇن بۇزۇلغان، بالا ئالدۇرغان قىزلار بولسىمۇ، بىزنىڭ يىگىتلىرىمىز دىن ئۇلارنى ھوجرىدىن قوغلاپ چىقارغانلارنى ناھايىتى ئاز ئۇچراتتۇق، بۇمۇ يىگىتلىرىمىزدە غۇرۇر، نومۇسنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىپ بارغانلىقىنى چۈشەندۈرەمدۇ ـ قانداق؟

دىيانەتسىز، روھى ئۆلگەن بەزى قىزلار ئۆينايدىغان ئويۇنىڭ ھەممىسىنى ئويناپ، ھەتتا نەچچە ئون ئەر زاتىنى لەۋلىرىدىن شاراب ئىچكۈزۈپ مەست قىلىپ، قوش ئالمىلىق بېغىنى ساياھەت قىلدۇرۇپ، چەكلەنگەن مېۋىسىگە ئېغىز تەگكۈزۈپ يولغا سالغاندىن كېيىن، قويدەك ياۋاش، كالىدەك مۆڭ، غۇرۇر ۋە ۋىجدانىنى ئىت تالىۋەتكەن يىگىتتىن بىرنى تېپىپ، ئالداپ ـ سىلاپ تېگىۋالىدۇ ـ دە، پۈتۈن ئىپلاسلىقلىرى كۈمۈلۈپ قالىدۇ. بۇنداق ئوڭۇشلۇق ئالدىيالىغان قىز يىگىتنى بىر ئۆمۈر

ئالداپ، دوپپىسىغا جىگدە سېلىپ، يۇمشاق باش قىلىشتىن تەپ تارتىشنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولامدۇ؟

ھەي مىللەتنىڭ ئەتىۋارلىق ئوغۇل ـ قىزلىرى، نىكاھ پاك، مۇھەببەت پاك، ئائىلە ھەممە پاكلىق ئۈستىگە قۇرۇلسۇن. ئۇنى ھەرگىزمۇ ساداقەتسىزلىك، ۋاپاسىزلىق بىلەن بۇلغىماڭ-لار، بۇ يالغۇز سىلەرنىڭلا ناپاكلىقىڭلار بىلەن تۈگىمەيدۇ. بۇ رەزىللىكنىڭ بىر يىلتىزى ئەۋلادلىرىڭلارغا تۇتىشىدۇ، مىللەتنى خاراب قىلىدۇ. شۇڭا يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «ئانا ئوغرىلىقچە سۇ ئالسا، ئەگەر ئوغۇل تۇغسا ئەلگە ئاپەت بولىدۇ» دېگەن. قىزلار! سىلەر گەرچە ساختىلىق قىلىپ، يىگىتنىڭ كۆزىنى بويالغىنىڭلار بىلەن پاك نىكاھقا، ۋىجدانىڭلارغا قانداقمۇ يۇز كېلەلەيسىزلەر؟ ئۆمۈرلۈك جورا بولىدىغان ئېرىڭلارنىڭ تۆشۈ-كىگە پاك كىرمەي، ناپاك ئېتىكىڭلار بىلەن كىرسەڭلا ئۇلار گەرچە يۇمشاق باشلىق قىلىپ، ئىچىگە تىنىپ قالغان تەقدىردە-مۇ، سىلەر بەلكىم ئۇلارنىڭ قەلبىنى پۈتۈن ئىگىلىيەلمەسلە-كىڭلار مۇمكىن، شۇنداق ئەھۋالدا بەخت سىلەرگە يۇز ئاچارمۇ؟

ئەي يىگىت، سەن ھەقىقىي ئەركەك بولساڭ، ئەرلىك تۇ-كۇڭ بولىدىغان بولسا، توي قىلىشتىن بۇرۇن كۆزۈڭنى ئوبدان ئېچىپ قارىغىن، ئۇنداق قىلمىساڭ، تويدىن كېيىن كىشىلەرگە قاراشقا پېتىنالمايسەن. تەلەيچان، مەسئۇلىيەتچان بول، بىر قېتىم خاتالىققا يول قويساڭ، مەڭگۈلۈك پۇشايمانغا قالىسەن. يىگىتكە نىسبەتەن ئۆمرىدە پاك بىر قىزنىڭ نېسىپ بولماي، ناپاكلىق بىلەن ئېتىكى بۇلغانغان نومۇسسىز قىزغا يولۇقۇپ قېلىشتىنمۇ ئېغىر ئازاب يوق. ئەركەك بولساڭ، ھەرگىزمۇ ھەرگىز ناپاك قىزنىڭ دامىغا چۇشۇپ قالما. ئۇ ھەرقانچە تولغان ئايدەك بولسىمۇ، ئۇنىڭ ناپاكلىقى ئۇنى ئەڭ يىرگىنىشلىك مەخ-

www.uyghurkitap.com

لمۇقفا ئايلاندۇرۇپ قويمىدۇ. ئەگەر پاكلىق بولمىغان بولسا ھەممە گۈزەللىك تېپىلمىدۇ، پاكلىقى بۇلغانسا ھەممە كۆركەم بىنا كۈ-كۈم - تالقان بولىدۇ. سەن ھەرقانچە كۆپ چىقىمدار بولۇپ كەتكەن بولساڭمۇ، ھەتتا ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمەي قالىدىغان ئەھ-ۋالغا قالساڭمۇ، ئالغان قىزىڭ ناپاك چىقىپ قالسا قەتئىي ئىكـ-كىلەنمەي، ئۇنى ئۆيۈڭدىن قوغلاپ چىقارغىن. ناپاك خوتۇن ساڭا ئاش بولمايدۇ ھەم سېنى مەڭگۈ رونىق تاپتۇرمايدۇ. ئۇنىڭ قەل-بىدە ئۆزىنى تۇنجى قېتىم بەخشەندە قىلغان ئەرنىڭ تەسىرى مەڭگۈ ساقلىنىپ قالىدۇ، سەن ئايالىڭنىڭ روھىدا يەنە بىر باشقا ئەرنىڭ ھەمراھ بولۇپ تۇرۇشىنى خالامسەن؟

مۇھەببەت ئادەمگە ھەققانىيلىق تۇيغۇسى ئاتا قىلىدۇ، چۈن-كى ھەققانىيلىق ئىنسانغا بولغان مۇھەببەتتىن تۇغۇلىدۇ. ئىنساڭ-غا مۇھەببەت قويالمىغان ئادەم نېمىگە ئاساسەن ھەققانىيەتچى دەپ قارايدۇ؟ مۇھەببەتكە شۇنداق ھاياسىزلارچە ئالا كۆڭۈللۈك قى-لىشمۇ نومۇسسىزلىق ۋە شۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىككە كۆنۈش-نىڭ ئۆزىمۇ نومۇسسىزلىق، بەزىلەر ئالدىنىپ قاپتىمەن، قارا نىيىتىنى بىلمەپتىمەن دەپ داغلانغان يۈرىكىگە تەسەللى ئىزدەي-دۇ. ئەمەلىيەتتە ئالدىنىشنىڭ ئۆزىمۇ گۇناھ، بولۇپمۇ مۇھەببەت ئىشىدا ئالدىنىش دېگەن سۆزنى ئىشلىتىشكە ھەرگىزمۇ ئورۇن يوق. كېلىشەلمىسە، ئۆزئارا تولۇق چۈشىنىشكە ئىگە بولسا، ھەقىقىي سۆيگۈگە ئىشەنسە مۇھەببەت قويۇش، بىراق پاكلىقنى نىكاھقا قەدەر قەتئىي ساقلاشقا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. ئەگەر مۇھەببەتتە ئازراق قۇسۇر، ئالا كۆڭۈللۈك بارلىقىنى ھېس قىلـ-غان ھامان دەرھال ئۆزىنى تارتىش كېرەك، مۇھەببەت سىنىقىنى جىنسىي جەھەتتىكى بىرلىشىش ئارقىلىق ئېلىپ بېرىش تەلەپ-نىڭ ئۆزىلا قارا نىيەتلىك، ھاياسىزلىق، ۋاپاسىزلىقنىڭ ئۇن-

دۇرمىسى بولىدۇ. مۇھەببەت ئىشىدا مۇقەددەس مۇھەببەتنى ئەڭ ھاقارەتلەيدىغان، بىزار بولۇشقا، خارلىنىشقا سەۋەب بولىدىغان ئەڭ يامان ئىش نىكاھسىز جىنسىي تەلەپكە يول قويۇشتۇر. بۇنىڭ ئالدى نومۇسسىزلىق، بۇلغىنىش بىلەن باشلىنىپ، ئاخىرى كۆلپەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەسلى ماھىيەتتىن ئالغاندا مۇھەببەت ھەرگىزمۇ پاھىشە ئويناش ئەمەس، ئەگەر ئۇ پاھىشە ئويناش خاراكتېرىنى ئالىدىكەن، ھەرگىزمۇ مۇھەببەت ئەمەس، نىكاھسىز قانداق ۋۇلغان جىنسىي تەلەپ بىلەن پاھىشە ئويناشنىڭ خاراكتېرى ئوخشاش. شۇڭا سۆيگەن قىزدىن شۇنى تەلەپ قىلغان ئوغۇل بالىمۇ مۇھەببەتكە ھاقارەت قىلغان بولىدۇ، شۇنداق يولسىز تەلەپكە كۆنگەن، ھاقارەتنى قوبۇل قىلغان قىزمۇ ئىنسانىي پەزىلەتنى يوقاتقان، ھاقارەتلىنىشنى خۇرسەنلىك بىلەن قوبۇل قىلغان بولىدۇ. ۋ • گ • بىلىنسكى ئېيتقان مۇنۇ سۆز مانا شۇنداق شاللاقلىققا قارىتىلغان: «(مۇھەببەتتە) ئەخلاقسىزلىققا يول قويماسلىق ئۈچۈن ئادەمنىڭ ياشلىقىدىكى ئەڭ قىسقا ھېسسىياتى ۋە سۆيگۈ لەززەتلىرىمۇ غايەت نەپىس بولۇشلىرى كېرەك.» شەرقتە مەشھۇر بولغان بىر ھېكمەت بار: «نەپس مەقسىتىدە ئاشىق بولغانلار ئۈچۈن ئاشىقلىق ھارامدۇر». كۆزىتىشىمىزگە قارىغاندا، ھازىر بەزى ئادەملەرنىڭ نەزىرىدە، گەپ سۆزىدە: ھازىر چىن مۇھەببەت، پەرھات ـ شېرىنلەر، لەيلى ـ مەجنۇنلار قالمىدى، مۇھەببەت دېگەن جىنسىي ھەۋەسنىڭ قۇربانى، پۇل ـ مەنپەئەتنىڭ تۈتقۇنىغا ئايلىنىپ كەتتى، دەپ قارايدۇ. بىراق تۇرمۇشتا پەرھاتمۇ بار، خىسراۋلارمۇ بار، ھۆرمۇ بار، ئىبلىسمۇ بار، ھەربىر ئادەم ئۆزىگە، ئۆزىنىڭ ئىقبالىغا يارىشا يار تۇتىدۇ. نەپس تەبىئىي نەرسە، بىراق ئۇنىڭ ئۆزى مۇھەببەت ئەمەس، پەقەت تۆۋەن، ئىپلاس، شەھۋانىيلىق بىلەن

تولغان ھېسسىياتلا ئەرلەرنىڭ بەدىنىنى ياكى ئاياللارنىڭ بەدىنىنى زىبالىقى ياكى قەددى - قامىتى ئۈستىگە قارىتىپ، ھەۋەس قىلىدۇ. پەقەت ئۆزىنىڭ نەپسىگە باش قاتۇرىدىغان پىكىرلەرنى پەقەت ئاشۇ نەرسىگىلا بۇراۋېرىدۇ، ئۇنىڭ ھېسسىياتى تەلۈلۈك ۋە مەستلىكتىن ئويغانغان بولسا، ئۇنداق سۆيگۈ پۈتۈنلەي نەپرەتكە ئايلىنىدۇ. ئەلشىر نەۋائىي مۇنداق تەۋسىيە قىلىدۇ: «نەپسىنىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ، ئۆزۈڭنى زورىغا ئاشىق ياساپ، ئىشق غۇۋغاسى قىلىسەن، جاھاندا سەندەك نادان يوقتۇر، سەن بۇنداق ئىشقىنىڭ غەلۋە - غۇۋغاسىنى تولا قىلما، چۈنكى بۇ ئىشق ئەمەس، بەلكى پۈتۈنلەي ھاۋايى ھەۋەس، ئىشقى ھەۋەس بىر چېچەكتىلا ئىبارەت. ئۇنىڭ ئۆمۈر بېغىدا ۋاپاسى يوقتۇر، چەمەن ئىچىدە يىلدا بەش كۈن ئېچىلىپ، ئون تۆت كۈن ئۆتەمەستىلا تۈپراق ئۈستىگە چېچىلغۇسىدۇر. كىمكى بۇنداق مەۋجۇداتقا ئاشىقلىق دەۋاسى قىلسا، ئۇ كىشى ئاشىقلىققا لايىق ئەمەس، ئۆزۈڭگە شۇنداق بىر زاتنى مەشۇق دەپ بىلگىنكى، ئەگەر يۈزلەرچە ئاشىقلار ئۇنىڭ ئىشقى بىلەن ھالاك بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭغا زاۋاللىق يەتمەيدىغان بولسۇن.» ناھايىتى روشەنكى، جىنسىيەت مۇھەببەتنىڭ ئۆلچىمى ئەمەس، ئەگەر بىر جۈپ چولار بىر - بىرىنى ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى چۈشىنىش ئۈچۈن جىنسىي پائالىيەتنى سىناپ كۆرۈشنى تەلەپ قىلسا، بۇلارنىڭ بىر - بىرىنى ھەقىقىي ياخشى كۆرۈش، مۇھەببەت قويۇش دەرىجىسىگە ۋە سالاھىيىتىگە ئىگە بولمىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. چۈنكى كىشىنىڭ سىناپ كۆرمەكچى بولغان نەرسىسى سىنالغان ھامان بۇزۇلىدۇ. سۆيگۈ بابىدىكى مەنىۋى بۇزۇقلۇق ۋە قوپاللىق، جەمئىيەتكە زور زىيانلارنى كەلتۈرىدۇ. مۇھەببەتنى شەھۋانىيلىق دەپ چۈشىنىدىغان ئادەم ئۇنىڭدىن غەم

ـ قايغۇ، بەختسىزلىك، ئۇمىدسىزلىك، كۆز يېشى، نەپرەتتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشەلمەيدۇ. بىز مۇھەببەتتە مەغلۇپ بولۇپ قان يۇتقان نۇرغۇن قىزلارنىڭ پۇتۇن جەمئىيەتكە، ئىنسانلارغا، ئەر-لەرگە، ھەتتا ئۆزىگىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ناله ـ پەريادلىرىنى ئاڭلاپ تۇرىمىزغۇ؟

بەزى ئادەملەر ئادەمنى چۈشىنىپ بولمايدۇ، كۆڭۈلگە كىـ رىپ چىققىلى بولمايدۇ، دېيىشىدۇ. بىراق مۇھەببەت بابىدا چۈشەنمەي تۇرۇپ، قەلب ھېسلىرىنى تىڭشىماي تۇرۇپ، روھى دۇنياسىنى سايادەت قىلماي تۇرۇپ مۇھەببەت قويۇش مۇمكىنمۇ؟ بۇ يەردىكى ئەڭ خەتەرلىك مەسىلە چۈشەنمەسلىك، ئالدىنىپ قېلىش ئەمەس، بەلكى خاتا چۈشىنىۋېلىش، بىز ھەرقانداق بىر شەيئىنىڭ ماھىيىتىنى كۆرەلمەيمىز، شەكلىنى كۆرىمىز، ھادىـ سىنى كۆرىمىز، بىراق ماھىيەتنى ھادىسە ئارقىلىق بىلمىمىز. چۈنكى ماھىيەت ھادىسە ئىچىگە يوشۇرۇنغان بولىدۇ، ئادەمنىڭ ھەربىر سۆز ـ ھەرىكىتى، مۇئامىلە ـ مۇناسىۋەتلىرى ئارقىلىق ماھىيىتى ئاشكارا بولۇپ قالمىدۇ. مۇھەببەت ئىشىدىمۇ شۇنداق، يۈسۈپ خاس ھاجىپ شۇنداق بىر سۆز بىلەن ئۆگۈت بەرگەن: ھەممە ئادەم سۆيىمەن دەپ دەۋا قىلمىشىدۇ، ھەقىقىي سۆيگۈنىڭ نىشانىسىنى قانداق پەرق ئەتكىلى بولىدۇ؟ دېگەن سوئالغا، تىلىنى ئاچسا سۆزىدىكى مەنە، كۆزگە ئۇدۇل باققاندا كۆزىدە مەلۇم بولىدۇ. ساختا ئاشىقنىڭ كۆزىدە خۇنۇك بىر قاراق بولىدۇ، ئۇنىڭ كۆزى ئېتىلمەس تۆشۈككە ئوخشايدۇ، يۈزى بولسا خۇددى گۆشسىز سۆڭەككە ئوخشايدۇ، دەپ جاۋاب بەرگەن، يۈرىقى سۆزنىڭ تېگىگە يەتكەندە ھەقىقىي سۆيۈملۈكىنىڭ يۈزىدە، كۆزىدە ھايا، نومۇس نۇرى جىلۋىلىنىپ تۇرىدۇ، ئەگەر ھايا، نومۇس جىلۋىلىنىپ تۇرماي، كۆزىدە نومۇسسىزلىقنىڭ ئالامىتى بولغان

خۇنۇكلۇك، يۇزىدە يۇزسىزلىكنىڭ ئالامىتى، ۋاپاسىزلىقنىڭ نىشانىسى بولغان قانىنىڭ جۇلاسى بولمىسا، ئۇنىڭدا مۇھەببەت بولمايدۇ، دېگەنلىك بولىدۇ.

ھازىرقى بىر قىسىم قىز - يىگىتلەرنىڭ ئېڭىدا شۇنداق بىر تەتۇرلۇك ئورۇن ئالغانكى، ھاياسىزلىق، شاللاقلىق مۇھەببەت ئاتلىپ، مۇھەببەتكە تولغان ھۆرمەت، ئىنسانىي تەبىئەت، ھايا، نومۇس بولسا بوشاڭلىق، جۇرئەتسىزلىك، ئېزىلەڭگۈلۈك، ئەشەنچىسىزلىك بولۇپ سانىلىۋاتىدۇ. بەزىلەر ئاتالمىش مۇھەببەتنى كۆز - كۆز قىلىپ، كوچا - كويلاردا، ئاشكارا سورۇنلاردا، ئاشپۇزۇللاردا ھاياسىزلارچە سۆيۈشۈپ، قۇچاقلىشىپ، بىر تەرەپتىن ئەنئەنىمىزگە ھاقارەت كەلتۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئەتراپتىكى كىشىلەرنى كۆزگە ئىلماي، ھايا قىلماي پەزىلەتنى ئاياغ - ئاستى قىلىۋاتىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ قىلغان قىلمىشلىرىنىڭ ئۆزىنى، مۇھەببەتنى ھاقارەت قىلىش، ئۇنى خۇددى پاھىشە ئايالغا مۇئامىلە قىلغاندەك پەس ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلمايۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتتە مۇھەببەت يۇقىرىقىدەك كۆز - كۆز قىلىدىغان كىشىم - كېچەك ياكى زىبۇزىننەت ئەمەس، بىراق بەزىلەر مۇھەببەتنى كۆز - كۆز قىلىشقا ھاياسىزلىقنى ۋاستە قىلىدىغان بولۇۋالدى. ئەگەر قەدىمكىلەر يەكۈنلىگەندەك، ھاياسىزدا ۋاپا يوق، ۋاپاسىزدا ھايا يوق دېگەن يەكۈن تۈرمۇشنىڭ ھەقىقىتى بولىدىغان بولسا، يۇقىرىقىدەك مۇھەببەتنى ھاياسىزلىق، نومۇسسىزلىق بىلەن ھاقارەت قىلىشتىن، يۇزى قىزارمىغان يىگىت - قىزدا تېخى مۇھەببەتنىڭ قۇياشى بولغان ۋاپادارلىق دېگەن نەرسە يوق دېگەن بولىدۇ.

بىز يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن نۇرغۇن بۇزۇلۇشلار ئۇچۇن ئائىلە، جەمئىيەت، مەكتەپلەرنىڭ بىر ئۆلۈش مەسئۇلىيىتى بار.

ئائىلىدە، مەكتەپلەردە مۇھەببەت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشقا ئاز-راقمۇ ئورۇن بېرىلمىدى، تەتۇرلىكىمىز شۇكى، مۇھەببەت تەر-بىيىسى ئېلىپ بېرىشنى توغرا تاپمايمىز، لېكىن دەل مۇشۇنداق تەربىيىدىن مەھرۇم بولغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن - نۇرغۇن پاك قىزلىرىمىزنىڭ يولدىن چىقىپ كېتىپ بارغانلىقىنى توغرا تاپە-مىزمۇ؟ مەن مۇھەببەت تەربىيىسىدىكى شۇ بوشلۇقنى ھېس قىلىپ «ئىشىق - مۇھەببەت پەلسەپىسى» تېمىسىدا بىر كىتاب تۇزۇپ، نەشر قىلدۇرغان ئىدىم، ئۇنىڭغا مۇھەببەت رومانلىرى-دىن يۇز رومانىدىمۇ قويۇپ بولالمايدىغان ئىلمىي مەسىلىلەر مۇ-جەسسەملەشكەن ئىدى، ھازىرغىچە قايسى بىر ئوقۇتقۇچى ۋە ئاتا - ئانا شۇ كىتابنى ئېلىپ بالىلارنىڭ ئوقۇشىغا ھاۋالە قىلغاندۇ؟ مېنىڭچە بىرمۇ ئاتا - ئانا ۋە ئوقۇتقۇچى ئۇ كىتابنى ئوقۇشقا بۇيرىمىغاندۇر؟ بەلكىم، بىر قېتىم ئۇرۇمچىدىكى «مەھمۇدىيە ئۇيغۇر كىتابخانىسى» غا بىرقانچە قىزلار كىرىپ مۇھەببەت روما-نى بولسا ئالمىدىغانلىقىنى دېيىشتى، دۇكاندار «ئىشق - مۇھەب-بەت پەلسەپىسى» دېگەن كىتابنى ئېلىپ كېلىپ، ئاۋۇال مۇنۇ كىتابنى بىر ئوقۇپ چىقىڭلار، بۇنىڭدا سىلەر بىلمەكچى بولغان مۇھەببەت بىلىملىرىنىڭ ھەممىسى مۇجەسسەم قىلىنغان دېدى، ئۇلارنىڭ ئېچىدە بىرى، بۇ كىتابنى ئۆيگە قانداق كۆتۈرۈپ كىرە-لەيمىز؟ ئاتا - ئانىمىز بۇنداق كىتابلارنى ئوتقا تاشلىۋېتىدۇ دېدى. مانا بۇ بىزنىڭ تەتۇرلۇكىمىز، بېكىنمىچىلىكىمىز، مەس-ئۇلىيەتسىزلىكلىرىمىز، ئۆزىمىز تەربىيە بېرەلمەيمىز ۋە تەربىيە بېرىشكە جۇرئەت قىلالمايمىز. كىتابىي بىلىملەر بىلەن تەربىيە-لىنىشكىمۇ يول قويمايمىز، تەربىيىسىز قېلىپ ئىرادىمىزگە قارشى ئىشلارنى قىلىپ قويسا، ئۆزىمىزدىن كۆرمەي جەمئىيەت-نىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكىنى، بالىلارنىڭ يامان تەسىرنى قوبۇل

قىلىپ قالغانلىقى قاتارلىقلارغا ئارتىمىز. ھازىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇھەببەتلەشسە بولامدۇ، بولمامدۇ دېگەن مەسىلىنى قىزىق نۇقتا قىلىپ مۇنازىرىلىشۋاتىمىز، ئەجەبا ئۇلارغا مۇھەببەت، جىنسىيەت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ، يوقمۇ دېگەن مەسىلە ئۇستىدە تېخى پىكىر قىلىشقا ئۇلگۇرەلمىدۇق. بىز ئېسىمىزنى يىغقۇچە غەربنىڭ بىر قىسىم بىزگە ئانچە مۇناسىپ كەلمەيدىغان «قىزلار بىلۇغلىشقا تېگىشلىك ئىشلار، ئوغۇللار بىلۇغلىشقا تېگىشلىك ئىشلار» دېگەنگە ئوخشاش كىتابلار نەشر قىلىنىپ، بىزنىڭ ئالدىمىزغا كېرىۋالدى، بىزنىڭ بالىلىرىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى پەزىلەتلىرىنى، ئىلغار، ھايا ئۇستىگە قۇرۇلغان مۇھەببەت تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىشى كېرەكمۇ ياكى غەربنىڭ تۇرمۇش ئەندىزىسى بىلەن سۇغۇرۇلغان ھاياسىز، شەھۋانىيلىق ئارىلاشتۇرۇلغان كىتابلاردىن ئوزۇقلىنىشى كېرەكمۇ؟ بۇنى ئائىلە باشلىقلىرى، مەكتەپ رەھبەرلىرى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ماتارىپ ئورۇنلىرى ئەستايىدىل ئويلاپ قويۇشلىرى كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئۆزىمىزنىڭ نەرسىسىنى ئۆزىمىز ئوغرىلاپ، ئوغرىنى تۇت دېگەندەك، ھاماقەت ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىمىز.

ئونىنچى باب

قىممەت تارازىسىدا نومۇستىن ئېغىر توختايدىغان نەرسە يوق

ھەربىر ئازابقىمۇ رازىمەن، تەييار،
نومۇسۇم زەخمە چەكمىسۇن زىنھار.
- پ. كارنېل

كىشىلىك تۇرمۇشتا ئەسلىي قائىدىگە يات ئاجايىپ ئىشلارمۇ بولىدىكەن. «بەزىلەر نېمىگە كۈلۈپ، نېمىگە يىغلاشنى، نېمىدىن خۇشال بولۇپ، نېمىدىن خاپا بولۇشنى بىلمەيدۇ» دېسەم، ئوقۇرمەنلەر ئەجەبلىنىشى مۇمكىن. بىراق بۇنىسى رېئاللىق. مەسىلەن: دادىسى ئۆلسە يىغلاشنى بىلمەي، ئىتى ئۆلسە ھۆركىرەپ يىغلايدىغان؛ «ئاناڭنى. . . » دەپ قويسا خاپا بولماي، خوتۇننى تىلغا ئالسا پىچاق كۆتۈرىدىغان؛ ئۆمرىنىڭ قىسقا بولۇپ قالغانلىقىدىن ئەپسۇسلىنىپ، ئۆمۈر مۇساپىسىنىڭ ئەمگەكسىز، نەتىجىسىز، مەنىسىز ئۆتۈپ كەتكەنلىكىدىن قىلچە ئەپسۇسلانمايدىغان ئادەملەر كۆپقۇ؟! يەنە «ئالەمنى سەل باسسا تەرەپ - تەرەپتە، ئېشەكنىڭ غېمى بولارمىش ھەلەپتە» دېگەندەك، تەقدىر - ئىستىقبالىغا تاقىشىدىغان چوڭ ئىشلارغا پىسەنت قىلماي، ئەرزىمىگەن ئىشلار ئۈچۈن يىللاپ پەرياد چېكىدىغان كىشىلەرنىمۇ كۆپ ئۇچرايتتۇق. چۈنكى ھەربىر ئادەم ئۆز ئېڭىدا نېمە ئۈچۈن

مۇھىم ئورۇن تۇتقان بولسا، شۇنىڭغىلا كۆڭۈل بۆلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن كۆلىدۇ ياكى يىغلايدۇ. بۇ نۇقتىدىن بىز كىشىلەرنى ئىنسانىي قىممەت تارازىسىغا سېلىپ كۆرىدىغان بولساق، ئاجايىپ ئەپسۇسلىنارلىق قىسمەتلەرنى كۆرەلەيمىز.

تاشقى جىلۋە ھاياتلىق تارازىسىدا ھەقىقىي قىممەتكە ئىگە ئەمەس

بىز شەھەردىكى چوڭ كوچا دوقمۇشلىرىغا توختىتىپ قويۇلغان زامانىۋى تارازىلاردا ئۆزىمىزنىڭ بەدەن ئېغىرلىقىنى، بوي ئېگىزلىكىنى ئۆلچىتىپ كۆرۈپ، مەيۇسلىنىمىز ياكى رازىمەنلىكىمىزنى ئىپادىلەيمىز. بىراق بىز ھاياتلىق تارازىسىدا قانچىلىك كېلىدىغانلىقىمىزنى دەڭسەپ باقتۇقمۇ؟

جەمئىيەتتە يەنە بەزىلەر ھۆسن - جامالى ۋە كىيىم - كېچەكىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدۇ، ئۇلار تاشقى جىلۋە ئۈچۈنلا ناھايىتى كۆپ بەدەلىلەرنى تۆلەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئويلايدىغىنى: ھۆسن - جامال تارازىسىدا ئېغىرراق كېلىشتىن ئىبارەت. ئاڭلىسام، بىر قىسىم كىشىلەر تويغا ياكى چايغا بارماقچى بولسا، مەخسۇس گىرىمخانىلاردا نەچچە يۈز يۈەن چىقىم قىلىپ ئۆزىنى پەردازلىتىدىكەن. بۇ تېخى مەسىلىنىڭ ئاددىيراق تەرىپى، ئەمما بۇ خىل ھېرىسمەنلىك بىر تۈركۈم كىشىلەرنى ئۆز تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلىشقا ئېلىپ بارغان. بۇنىڭ ئىپادىسى شۇكى، ئۇلاردا تەبىئىي يارالغان ھۆسنىگە، بېجىرىم بەش ئەزاسىغا شۇكۇر قىلماي، خال چەكتۈرۈش، لەۋ چەكتۈرۈش، قاش - قاپاق چەكتۈرۈش ۋە قاڭشار چىقىرىش قاتارلىق ھۆسىن تۈزەش ئوپېراتسىيىلىرىنى قىلدۇرۇش بىر دولقۇنغا ئايلىنىپ كەتكەن. بۇنداق مودا قوغلىشىش ئاپەت خاراكتېرلىك يامان كېسەلگە ئايلانغانكى، ئۇلار نەچچە مىڭ يۈەن خەجلەش بەدىلىگە گۈزەللىككە ئېرىشىش.

ىنىڭ ئەكسىچە، تەبىئىي يار‌ىلىشىغا ئاسىيلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن كۆرۈمسىز مەخلۇققا ئايلىنىپ قالغان؛ ئۆز‌ىنىڭ ئەسلىي تەبىئىـ ىتىگە ئۇيغۇن قىياپىتىدىن يىراقلىشىپ، ئىنتايىن سەتلەشكەن. ئۇلار‌نىڭ شۇنچە بەدەل تۆلەپ ئېر‌ىشمەكچى بولغىنى قايسى قىمـ مەتتۇ؟ ئۇلار‌غا مۇھىمى، تويداشلىر‌ىنىڭ ۋە چايداشلىر‌ىنىڭ قىز‌غىنـ شى، ھەۋىسىنى قوزغاپ، قەلبىدە ھەسەت ئوتلىر‌ىنى تۇتاشتۇـ رۇش، ئۇلار بۇنى «ھايات تاراز‌سىدىكى تەڭداشسىز قىممەت» ھېسابلاشسا كېر‌ەك. ئۇلار شۇ ھۆسن باز‌ىر‌دا قانچە زامان باز‌ار تاپالار؟ بۇنىڭغا مۇنۇ بوۋاينىڭ جاۋابى كۇپايە قىلار: «كارۋان توپىدا بۇر‌ۇن سەپەر‌گە چىقىپ باقمىغان بىر قىز‌چاق بار ئىدى، ئۇ دادىسىنىڭ يۈز - كۆزلىر‌ىگە قونغان توپا - چاڭنى روملى بىلەن سۈر‌تۈۋاتاتتى.

- ئەي ئوماق قىز‌ىم، - دېدى دادىسى، - مېنى ياخشى كۆر‌گەنلىكىڭ ئۈچۈن يۈز‌ۈمنى چاڭ باسقانلىقىغا كۆڭلۈك يېر‌ىم بولدى. لېكىن مەن ئۇنىڭغا ئانچە كۆڭۈل بۆلۈپ كەتمەيمەن. چۈنكى بۇ چىر‌ايىمنى كۆنلەر‌نىڭ بىر‌ىدە شۇنداق توپا باسىدۇكى، ئۇنى سۈر‌تۈپ تۈر‌ۈش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس». شۇنداق، ھۆسن غۇنچىسى مەڭگۈلۈك قىممەتكە ئىگە ئەمەس، ھەر‌قانچە پەر‌دازلـ ىساقمۇ، بەر‌بىر ئۇنى سولىشىشتىن ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ.

ئەسلىدىن ئالغاندا، ھەر‌قانداق بىر شەيئى، جۈملىدىن ئا‌ـ دەممۇ ئۆز‌ىنىڭ يارالمىش تەبىئىتى بىلەن قىممەتلىك ۋە گۈز‌ەل. چۈنكى دۇنيادىكى بار‌لىق ماددىي ۋە مەنىۋى نەر‌سىلەر‌نىڭ ھەممـ سى ناھايىتى مۇستەھكەم ئۇيغۇنلۇق ۋە ماسلىق ئۇسىتىگە بىنا قىلىنغان. تاش بىلەن ئالتۇن گەر‌چە قىممەت جەھەتتە زور پەر‌قىە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار‌نىڭ رولىدىن قار‌ىغاندا، ئالتۇن تاشنىڭ ئور‌نىنى باسالمايدۇ، تاش ئالتۇننىڭ ئور‌نىنى باسالماي-

www.uyghurkitap.com

دۇ. ئادەمنىڭ ھەربىر ئەزاسى ھېكمەت بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلـ
غان، ئۇلارنىڭ ئورنى ئالماشتۇرۇلسا، ئۆزىنىڭ رولىنى يوقـ
تىپ قويىدۇ. مەسىلەن: كۆزنى ئېغىزنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىش
مۇمكىن ئەمەس ... ئادەممۇ ئۆزىنىڭ يارالمىش تەبىئىتى بىلەن
فىزىئولوگىيىلىك ۋە پسىخولوگىيىلىك ماسلىققا ۋە ئۇيغۇنلۇققا
ئىگە. يالپاڭ يۈزگە قىڭغاقتەك قاڭشار بېكىتىپ قويۇلغان بولـ
سا، ئۇيغۇنلۇق، ماسلىق ۋە گۈزەللىك قانۇنىيىتىگە خىلاپلىق
قىلغانلىق بولىدۇ. نېگىرلارغا سېرىق چاچ ئۆستۈرۈپ قويسا
ماسلىق ھاسىل بولامدۇ؟ تېخىمۇ نازۇك مەسىلە شۇ يەردىكى،
ھەربىر ئادەمنىڭ فىزىئولوگىيىلىك خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن
ئىچكى دۇنياسى ئوتتۇرىسىدىمۇ ناھايىتى خاراكتېرلىك بولغان
باغلىنىش ۋە ئۇيغۇنلۇق بولىدىغانلىقىنى شەرق ۋە غەرب ئالىملـ
رى ئۇزاق ئەسىرلىك تەجرىبىلەرگە ئاساسەن مۇئەييەنلەشتۈرـ
گەن. ئۇلارنىڭ بايقىشىغا ئاساسلانغاندا، فىزىئولوگىيىلىك خاسـ
لىق بىلەن پسىخىكىلىق خاسلىق ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى نازۇك
باغلىنىش بولىدىكەن. شۇڭا، ئۇلار ئادەمنىڭ تاشقى قىياپىتىنى
ئىچكى دۇنياسىنىڭ دېرىزىسى، دەپ قارىغان. يېقىندا نەشر
قىلىنغان «قىياپەتنامە ۋە سائەتنامە» دېگەن كىتابتا شەرق ئالىمـ
لىرى ھاسىل قىلغان، ئادەمنىڭ زاھىرىدىكى 40 خىل فىزىئوـ
لوگىيىلىك ئالامەت بىلەن باتىنى (يەنى ئىچكى دۇنياسى) دىكى
ئۇيغۇنلۇق مۇناسىۋەت كۆپ تەرەپتىن دەلىللەنگەن.

ئومۇمەن، ئادەم ئۆزىنىڭ قىياپىتى بويىچە كۆرۈنۈشى كېـ
رەك. ئۆزىنىڭ تەبىئىي تۇرقىدىن ئارتۇقچە كۆرۈنۈشكە ئۇرۇنـ
غان ئادەم، خۇددى ئېگىز كۆرۈنمەن دەپ پۇتىغا ئېگىز پاشنـ
لىق ئاياغ كىيىۋالغاندەك، باشقىلارنىڭ كىيىمىنى ئۆتنە كىيىمـ
نى ئېلىپ كىيگەندەك ئىش بولىدۇ . ئەگەر ئۆتنە ئېلىپ كەتسە،

باشقىلار ئالدىدا خجالەتتە قالمىدىغان گەپ. ئېگىز پاشىنىلىق ئاياغ ھەرگىزمۇ ئادەمنىڭ بويىنى ئۆستۈرۈپ قويالمايدۇ. ئەگەر كىشى ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكى - خاسلىقىنى يوقىتىپ، قانداقتۇر ئۆزىگە تەۋە بولمىغان بىر نەرسە بىلەن ئۆزىنى يوپۇقدايمەن دەيدىكەن، ئۇ ھالدا ئۇ كىشى ئۆزىمۇ ئەمەس، باشقىغىمۇ تەۋە ئەمەس.

يۇقىرىقىدەك زور ۋەقەلەر ئارقىسىغا يەنە بىر تەتۇر قىسمەتمۇ يوشۇرۇنغان. يەنى ئۇ مەنىۋى جەھەتتىكى زەئىپلىكنىڭ ئاشكارىلىنىشى بولۇپ، ئۇ كىشىلەر ئۆزىگە ئۆزى ئىشەنمەيدۇ، ئۆزىنى ئۆزى ياراتمايدۇ، شۇڭا ئۇلار تەبىئىي يارىتىلىش ئالاھىدىلىكىگە ئاسىيلىق قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنى كەمسىتىدۇ، ئۆزىنى ھاقارەتلەيدۇ، ئۆزىنى تۆۋەن كۆرگەن ئادەم روھىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇشنىڭ پۇرسىتىگە مەڭگۈ ئېرىشەلمەيدۇ. ئەسلى تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلىشتىن ھايا قىلمىغان كىشىلەرنىڭ كەمتۈكلۈكى ئۇلارنىڭ ھۆسنىدە ئەمەس، بەلكى روھىدا. شۇڭا، ئۇلار شۇنچە زور بەدەل تۆلەپ ھۆسنىنى باشقىلارغا ئوخشاتماق بولغىنى بىلەن، روھىنى ھەرگىزمۇ ئوخشىتالمايدۇ، ھۆسنىنى گۈزەل قىلىشقا ئۇرۇنغان بىلەن روھىدىكى زەئىپلىكنى يوشۇرالمايدۇ.

رېئال تۇرمۇشتىن شۇنى بايقىدۇقكى، روھى باي، ئۆزىگە ئىشەنچىسى بار، ئۆزىنى ئىلىم - مەرىپەت بىلەن قورالاندۇرغان كىشىلەر ھەرگىزمۇ ئۆز تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلىشنى خالمايدىكەن، ئۇنداق ئىشتىن يىرگىنىدىكەن. ئۇلار كىيىم - كېچەكنىمۇ ئانچە ئۆزىنى ئۇرمايدىكەن، ئۇلار ئۆزىدىكى قابىلىيەت بىلەن جەمئىيەتكە تۆھپە قوشۇشنى ھەقىقىي گۈەللىك ۋە ھاياتنىڭ قىممىتى، دەپ قارايدىكەن. ئۇلار تېشىنى بويىغا بىلەن بويىشنى ئەمەس، ئىلىم بىلەن، پەزىلەت بىلەن روھىنى بېيىتىش-

نى ھەقىقىي گۈزەللىك، مەڭگۈلۈك قىممەت، دەپ قارايدىكەن.

ئادەم بۇ ئالەمنىڭ كۆركى ۋە جېنى.

ئادەم ئۆز تەبىئىتىگە مۇناسىپ گۈزەل يارىتىلغان، بىراق ئادەم كۆزۈنۈشتە تەبىئەتتىكى خېلى نۇرغۇن گۈزەل نەرسىلەردىن كېيىن تۇرۇشى مۇمكىن. بىراق بۇ سېلىشتۇرما ئەسلىي ماھىيىتنى ھەرگىزمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. ئۇنداقتا ئادەمنىڭ بۇ دۇنيادىكى ھەقىقىي قىممىتىنى نامايان قىلىدىغان ئەڭ گۈشتەرى نېمە؟ ئەسلىي ماھىيەت شۇكى، ئادەم روھى كامالىتى ئارقىلىقلا ئالەمدىكى ھەرقانداق بىر شەيئىدىن گۈزەل ۋە قىممەتلىك. تەبىئەتمۇ پەقەت ئادەم ئارقىلىقلا ھەقىقىي قىممەتكە ئىگە بولالايدۇ. ئەگەر ئادەم بولمىسا، تەبىئەتنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن تاش بىلەن گۆھەرنىڭ نېمە پەرقى، قىزىلگۈل بىلەن ئازغان تىكەننىڭ نېمە ئايرىمىسى بولسۇن؟

مەلۇم بولدىكى، ئادەمنىڭ قىممىتى ئۇنىڭ بىلگۈچى بولغانلىقىدا. ئادەم بارلىق قىممەتلەرنىڭ يادرولۇق قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. چۈنكى ئادەم ئۆزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق شەيئىلەرنى قىممەت تەلىپى بويىچە باھالايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزىنىڭ قىممەت ئېڭىغا ئاساسەن ئۆزىنى تەبىئەتكە ئۇيغۇنلاشتۇرىدۇ، ئۆز ئېھتىياجىغا ئاساسەن تەبىئەتتىن پايدىلىنىدۇ ۋە تەبىئەتنى مەلۇم جەھەتتە ئادەملەشتۈرىدۇ... شۇنداق قىلىپ ئۇ تەبىئەتكە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ.

ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئۆزىگە خاس قىممەت ئۆلچىمى بولىدۇ. ئۇ، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي قىممەت قارىشى، جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى، ئالاھىدىلىكى، ئەنئەنىۋى قائىدە - يوسۇنلىرى، پەن - مەدەنىيەت ساپاسى قاتارلىق كۆپ خىل ئامىللار تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. بىر مىللەت توپىنىڭ

قىممەت قارىشىنىڭ قانداق بولۇشى شۇ مىللەت توپىنىڭ ياشاش تەلىپى، جەمئىيەتكە قويغان تەلىپى، ياشاش ئۇسۇلى ۋە تەرەققىياتىغا بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ھەرقانداق ئادەم ئۆزىنىڭ قىممەت قارىشىغا ئاساسەن، ئۆزىنىڭ ياشاش ئۇسۇلىنى تاللايدۇ ۋە باشقىلارنى باھالايدۇ. ئەگەر بىر كىشى ياشاشتىكى مەقسەتنى يەپ - ئىچىش، ئويۇن - تاماشا قىلىش دەپ قارايدىغان بولسا، ئۇ ئۆزىنىڭ ھايات كارۋىنىنى دەل شۇ يولغا باشلاپ كىرىدۇ. ئادەم نېمىنى ياخشى كۆرسە، نېمىدىن بەھرىمەن بولسا، نېمىنى ھاسىل قىلغان بولسا، ئۇنىڭ قىممىتى شۇنىڭغا تەڭ.

ئادەم ئىنسانىي نۇقتىدىن چىقىپ شەيئىلەرگە، تۇرمۇشقا باھا بېرىشىنى، ئۆزىگىمۇ ئىنسانىي قىممەت بويىچە باھا بېرىشىنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك. شۇنداقلا ئادەم ھەقىقىي قىممەت ئۆلچىمى بويىچە شەيئىلەر ئوستىدە توغرا ھۆكۈم چىقىرالايدۇ ۋە باھا بېرەلەيدۇ. ئادەمنىڭ تاللىشى ۋە شاللىشىمۇ ئۇنىڭ قىممەت قارىشىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. دۇنيادىكى ئالىيجانابلىق ۋە پەسكەشلىك، گۈزەللىك ۋە سەتلىك، خۇشاللىق ۋە قايغۇنىڭ ھەممىسى ئادەمدىن ئىبارەت «ئالەمنىڭ روھى ۋە جېنى» نىڭ ئېنىق ئارقىلىقلا ھەقىقىي مەنىگە ئىگە بولالايدۇ. ئادەمدىن باشقا مەۋجۇداتلارغا نىسبەتەن مۇھەببەت ۋە نەپرەتنىڭ، مۇستەبىتلىك ۋە دېموكراتىيىنىڭ نېمە پەرقى بولسۇن! چۈنكى يۇقىرىقى قارىمۇقارشىلىقلار ئىنسان روھىنىڭ تاللىشى ۋە يەكلىشىنىڭ مەھسۇلى. قۇرۇلمىچىلىق ئېقىمىدىكىلەرنىڭ پىكرى بويىچە قارىغاندا، دۇنيا باشلىنىش ۋاقتىدا ئادەمگە موھتاج ئەمەس ئىدى، دۇنيا ئاخىرلاشقان چاغدىمۇ ئادەمنى كېرەك قىلمايدۇ. بىراق مەسىلە شۇ يەردىكى، بۇ چەكسىز ئالەم ئادەم ئۈچۈن بەرپا ئېتىلگەن.

ئۇ ئۆزىگە ئادەمنىڭ زۆرۈرىيىتىنى كېرەك قىلسۇن، قىلمىسۇن ئادەمگە نسبەتەن بۇ دۇنيا كىشىلەرنىڭ ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىدىغان بىردىنبىر سەھنىسى. بۇ ئالەمگە ئاتا قىلىنغان ئاجايىپ بىر پۇرسەت، شۇڭا ئادەم ھەرگىزمۇ تەبىئەتتىن ئايرىلالمايدۇ.

ئۇنداق بولسا، ئادەم قىممەتلىك ھاياتلىق پۇرستىدە بۇ ئالەمدىكى يادرولۇق رولىنى قانداق جارى قىلدۇرىدۇ؟ بەدەن گۆشىنى سەمرىتىش ئارقىلىقمۇ ياكى روھىنى تاكامۇللاشتۇرۇش ئارقىلىقمۇ؟

ئادەم ئۆزى بىلەن ھايۋان ئوتتۇرىسىدىكى ماھىيەتلىك پەرقىنى ھېس قىلىشى كېرەك. چۈنكى ھايۋان يېيىش ئۇچۇنلا ياشىشى مۇمكىن، بىراق ئادەم ياشاش ئۇچۇن يەيدۇ، ئىچىدۇ. ئەگەر ئادەم يېيىش - ئىچىش ئۇچۇنلا ياشايدىغان بولسا، ھايۋاندىن نېمە ئارقىلىق پەرقلىنىپ تۇرىدۇ؟ پەرق بار دېيىلسە، ھايۋان سەمرىسە ئۇنىڭ گۆشى قىممەت يارىتىدۇ، ئادەم سەمرىسىچۇ، ئۇنىڭ ئوستىخان - گۆشى بىر سىنتىقمۇ يارىمايدۇ. شۇڭا، ئالىملار ئىنسان گەۋدىسىنىڭ ماددىي قىممىتىنى ستاتىستىكا قىلىپ مۇنداق نەتىجىگە ئىگە بولغان:

ئىنساننىڭ ئېغىرلىقىنى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 75 كىلوگرام نسبەت بويىچە ھېسابلاپ، ئۇنىڭ بەدىنىنى تەشكىل قىلغۇچى ماددىلارنى قىياسەن ئايرىغاندا، ئىنسان بەدىنى ماددىي قىممەت جەھەتتە مۇنداق باھاغا توختايدىكەن: ئادەم بەدىنىدە يەتتە پارچە سوپۇن ئىشلەشكە يەتكۈدەك ماي، يەتتە دانە قېرىنداش ئىشلەشكە يەتكۈدەك كاربون؛ 120 دانە سەرەڭگە تېلىنى ئىشلەشكە يەتكۈدەك فوسفور؛ بىر توخۇ كاتىكىنى ئاقلاشقا يەتكۈدەك ھاك، پىت بېسىپ كەتكەن بىر ئىتنىڭ تېرىسىنى تازىلاشقا يەتكۈدەك گۈڭ.

گۈرت؛ بىر قېتىملىق سۈرگە دورىسى قىلغۇدەك ماگنىي تۇزى (ماگنىي سۇلفات) ؛ بىر تال ئوتتۇراھال مىخ ياسىغۇدەك تۆمۈر، سىغىمچانلىقى ئون گالون (بىر گالون 4.546 لىتىرغا تەڭ) كېلىدىغان بىر مىنزوركا توشقۇدەك سۇ بار ئىكەن. بۇلارنىڭ قانچىلىك پۇلغا يارايدىغانلىقى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇملۇق. بۇنىڭ- دىن ئىنسانىنىڭ قىممىتى گۆش - تېرىسىدە، قەددى - قامىتىدە ئەمەس ، بەلكى روھىي كامالەتتە ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. روھى پۇچەك ئادەم بۇ دۇنيادا ھېچقانداق قىممەتكە ئىگە بولالماي- دۇ.

ئادەم ئالەمنىڭ كۆركى ۋە روھى. ئالەم ئادەم ئۈچۈن بىنا قىلىنغان چەكسىزلىك، كەڭرى تەبىئەتنىڭ چەكسىز ئىمكانىيەت- لىرى ئىنسانلارغا ئۆزىنىڭ سېخىي داستىخىنىنى ئاچىدۇ، ئىن- سانلار تەبىئەت ئاتا قىلغان ساخاۋەتتىن ئەركىن بەھرىمەن بول- دۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئادەم ئۆزىنىڭ بىلىش، تەرەققىي قى- لىش ئىقتىدارىغا تايىنىپ، تەبىئەتنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك خىزمەت قىلدۇرىدۇ. ئەگەر تەبىئەتنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى ئادەمنىڭ بىلىش ئوبيېكتىغا ئايلانسا ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۈيغۇنلۇق ھاسىل قىلالىسا، مۇلچەرلىگۈسىز خاسىيەتلىك مۆجىزىلەر بار- لىققا كېلىدۇ، تەبىئەت ئىنسانلارغا كەڭرى قۇچاق ئاچىدۇ. مۇبا- دا بىز ئۆزىمىزنى ۋە تەبىئەتنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بىلىشتىن ئاجىز كەلسەك ۋە ياكى ئۇنى بىلىشتىن چەتتە قالساق، تەبىئەت بىزنى ئۆزىگە قارىغۇلارچە بويسۇنۇشقا مەجبۇر قىلمىدۇ. ئۇ چاغدا بىز تەبىئەتكە بولغان خوجايىنلىق سالاھىيىتىدىن مەھرۇم بولۇپ، تەبىئەتنىڭ ئەڭ پاسسىپ بىر تەركىبىي قىسمىغا ۋە تەبىئەتنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قېلىشىمىز مۇمكىن. ئادەم شۇنى بىلىشى كې- رەككى، بىز «ئالەم زەنجىرلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھالقىسى،

ئادەم ئاچقۇچى، ئۇ ئالەمنىڭ قۇلۇپىنى ئاچىدۇ؛ ئۇ بېشىنى سەرۇبەدەك تىك كۆتۈرىدۇ، ئەقىل - ئىدراك، تەپەككۇر، ياخشى سۆزنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا يار، پۈتۈن تىلسىز ئالەم ئۇنىڭ پەرمانىغا ئىنتىزار» (ئوبۇلقاسىم پىردەۋسى).

«ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيدۇ، ھايۋان تۇياقتىن».

ئادەم قانداق قىلىپ ئۆزىنى ئالەمنىڭ روھى ۋە جېنىغا ئايلاندۇرۇپ، ئۆزىدە ھەقىقىي ئىنسانىي كامالەت يېتىلدۈرەلەيدۇ؟ كۆپىنچە كىشىلەر ھازىرقى قىممەت نۇقتىئىنەزىرىدە، ئادەملەر بىلەن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى قىممەت پەرقىنى ئىقتىسادىي جەھەتتىكى پەرق ئاساسىدا باھالايدۇ. مەنۇى جەھەتتىكى كەمتۈكلۈكلىرىنى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيدۇ. ياسىداق ئۆيلەر، ئالىي ماشىنىلار، كاتتا رېستۇرانلاردىكى يۇقىرى ئىستېمالالار ئۇلارنى ھەممىدىن بەك جەلپ قىلىدۇ، ئۇلار ئۇچۇن ھاياتتا بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ قىممەتلىك نەرسىلەر ھېسابلىنىدۇ. چۇنكى ئۇلارنىڭ ئادىمىيلىك قىممەت تارازىسىدا ماددىي مەئىشەت باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن ئۇستۈن ئۇرۇنداق تۇرىدۇ. ئۇلار ھاياتتىكى بەھرىمەنلىك ۋە مەھرۇملۇق مەسىلىسىدە تولىمۇ بىر تەرەپلىمىلىك قىممەت ئېڭىغا ئىگە بولغانلىقى ئۇچۇن، ئەسلىي بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ قىممەتلىك نەرسىلەردىن بەھرىمەن بولۇش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ.

ماھىيەتتىن ئالغاندا، ئادەملەر بىلەن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى قىممەت پەرقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان تۈپ ئامىل ماددىي مەئىشەت جەھەتتىكى پەرق ئەمەس، شۇنداقلا باي - كەمبەغەللىك پەرقىمۇ، ئەر - ئاياللىق پەرقىمۇ، ئۇ مىللەت ياكى بۇ مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى پەرقمۇ ئەمەس. ماھىيەتلىك قىممەت پەرقى، شۇ

ئادەمنىڭ ئۆزىدە قانچىلىك دەرىجىدە ئادەمىيلىك ئىقتىدارنى ھا-
زىرلىغان - ھازىرلىيالمىغانلىقىدا؛ جەمئىيەتكە، ئىنسانىيەتكە
قانچىلىك تۆھپە ياراتقان ۋە ياراتمىغانلىقىدا. نامرات ئالىم باي
نادانىدىن ئەلۋەتتە ئۇستۇن تۇرىدۇ، دۆت پادىشاھتىن ئەقىللىق
قۇل يۇقىرى تۇرىدۇ. بۇ خىل پەرقنى ئابدۇرەھمان جامىي بىر
شېئىرىدا مۇنداق يەكۈنلەپ بەرگەن:

«ئادەمنىڭ قىممىتى ئەمەس كۆمۈش، زەر.
ئادەمنىڭ قىممىتى بىلىم ھەم ھۈنەر.
ھۈنەر سەۋەبتىن باقتىن، دۇنيادا
خوجىسىدىن قەدىرلىكتۇر كۆپ قۇللار؛
ھۈنەرسىز بولغاچقا قانچىلاپ خوجا،
ئامالسىز قالماقتا قۇللار ئالدىدا.»

ھەممە ئادەم يارىتىلىشتا باراۋەر يارىتىلغان، نېمىشقا بۇ
دۇنيادىكى ئورنى ۋە قىممىتىدە زور پەرق بولىدۇ؟ ئىنسانلار
ئوتتۇرىسىدىكى خاراكتېرلىك پەرقلە سەۋەب بولغان تۈپ ئامىل
نېمە؟ نېمە ئۈچۈن نۇرغۇن ئادەم ئادەمىيلىك قىممەت تارازىسىدا
ھېچقانچە قىممەتكە توختىمايدۇ؟ قەدىمكى ئۇيغۇرلار بۇ سوئالنىڭ
يېشىمىنى: «ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيدۇ، ھايۋان تۇياقتىن» دې-
گەن ھېكمىتى ئارقىلىق ناھايىتى ئىخچام ۋە ئوبرازلىق خۇلاسە-
لەپ بەرگەن. يۇقىرىقى ھېكمەت خەلقنىڭ قىممەت ئۆلچىمىنى-
مۇ، ئىنسانىي قىممەت يارىتىشنىڭ ئۇسۇلىنىمۇ كۆرسىتىپ تۇ-
رىدۇ. يەنى ئادەمنىڭ سېمىزلىكى (قىممىتى) بەدەندە زاھىر
بولمايدۇ، بەلكى ئونىڭ روھىنىڭ «سېمىز» لىكى ئۆلچەم قىلى-
نىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ھېكمەت ھايۋاننىڭ يېيىش ئارقى-

لىق بەدىنىنى سەمرىتىدىغانلىقىنى، ئادەمنىڭ ئىلىم ۋە پەزىلەت ئۆگىنىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرىدىغانلىقىنى ئۇقۇتۇرۇۋاتىدۇ. بۇ مەنىگە دائىر مۇنداق بىر ئىبرەتلىك كلاسسىك ھېكايە بار:

«ئاڭلىشىمچە، ـ دەپ ھېكايە قىلىدۇ شەيخ سەئىدى ـ بويى پاكار، كۆرۈمسىز بىر شاھزادە بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئاكا ـ ئۇكىلىرى ئېگىز بويلۇق، چىرايلىق، قاملاشقانكەن. بىر قېتىم شاھ ئاتىسى ئۇنىڭغا يىرگىنىش ۋە پەس نەزەر بىلەن قارىغانكەن، كۆرۈمسىز شاھزادە بۇنى پاراسەت ۋە چېچەنلىك بىلەن سېزىپ قېلىپ مۇنداق دەپتۇ: پاكار دانىشمەن ئوزۇنتۇرا ئەخمەقتىن ياخشى، قامىتى ئېگىز بولسىلا قەدىر ـ قىممىتى ئۇستۇن بولۇر. ۋەرمەيدۇ، مىسال: قوي پاكىز، پىل پاسكىنا. ئاتا، ئاڭلىمىغان مۇ، ئورۇق بولسىمۇ ئەرەبنىڭ ئېتى، سېمىز ئېشەكتىن بەربىر ئەلا. شۇ ئارىدا، كۇچلۇك دۇشمەن ئۇ دۆلەتكە ھۇجۇم قىلغان. بۇ جەڭدە بىرىنچى بولۇپ ئات چاپتۇرۇپ كىرىپ، قېچىشقا يۈز تۇتقان ئەسكەرلەرگە مەدەت بېرىپ، نۇسرەت قازانغان يىگىت دەل شۇ كۆرۈمسىز شاھزادە بولغان. ئاتىسى ئوغلىنىڭ جىگەرلىك ۋە پاراسەتلىك ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇپ، ئۇنى تەخت ۋارىسى قىلىپ تەينىلىگەن».

مانا بۇ، روھنىڭ قىممىتى ۋە غەلىبىسى. روشەنكى، دۇنيا-غا ئەقىل ـ پاراسەتلىك، بىلىملىك كىشىلەرلا ھۆكۈمرانلىق قىلا-لايدۇ ۋە دۇنيانى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ، ئەقىلسىز ۋۇجۇد دۇنياغا يۈك بولۇشتىن باشقىغا يارىمايدۇ: ئەقىل ـ پاراسەتلىك خەلقلەر دۇنيانى يارىتقان؛ مەدەنىيەتسىز خەلق ئەقىللىق، مەدەنىيەتلىك خەلقنىڭ يېتەكلىشىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئادەم قانچىلىك كۆپ نەرسىنى بىلسە، ئەسلىي ماھىيىتىگە شۇنچىلىك

يېقىنلىشالايدۇ؛ ئەقىل - پاراسەتتىن قانچىلىك يىراقلىشىپ كەتكەن بولسا، ئادەمىيلىك ماھىيەتتىن شۇنچىلىك يىراقلىشىدۇ - دە، قىممەت تارازىسىدا تولىمۇ يەڭگىل كېلىپ قالىدۇ. بۇ دۇنيا-غا ئادەم سۈرىتىدە كېلىپ، ئادەمدەك ياشىيالماسلىق، ئادەمىي-لىك ماھىيەتكە ئىگە بولالماسلىقتىنمۇ ئارتۇق مەھرۇملۇق بار-مۇ؟

دېمەك، بىلىش ئادەمگە نىسىپ بولغان ئەڭ بۈيۈك ۋە ئەڭ قىممەتلىك بايلىق، توغرا بىلىش ئادەمنى ھەقىقەتكە يېقىنلاشتۇ-رىدۇ. بىلىش ئارقىلىقلا ئىنسان ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان ھەممە نەرسىگە ئېرىشەلەيدۇ، بىلىشتىن مەھرۇم بولسا، ئۆزىگە مەن-سۇپ بولغان ھەممە نەرسىدىن مەھرۇم بولىدۇ. بىلىش ئارقىلىق ئىگە بولغان دۇنيا ئاجايىپ گۈزەل ۋە سۆيۈملۈك. ئۇ مۆجىزىلەر بىلەن توشقان بولۇپ، ئادەمنى تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز بەھرىمەنلىك بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. شۇڭا، بىلىش ھوقۇقى، ئۆگىنىش ھوقۇ-قى ئادەمنىڭ ئەڭ مۇقەددەس ھوقۇقلىرىنىڭ بىرى. بىلىش ھو-قۇقىدىن مەھرۇم بولغان ئادەمنى «ئادەمىيلىكتىن ۋاز كەچكەن مەخلۇق» دەپ قاراشقا بولىدۇ. بىلىش - ھايات مۇۋەپپەقىيىتى-نىڭ ئالتۇن دەۋازىسى، بۇ دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىغا ناھايىتى زور تىرىشچانلىق ۋە يۇقىرى دەرىجىدىكى بەدەل ئارقىلىقلا ئېرىشىش مۇمكىن. چۈنكى ئادەم قانچىلىك كۆپ نەرسىنى بىلسە، شۇنچە-لىك كۆپ نەرسىگە قادىر بولالايدۇ.

ھايات — بىزگە ئاتا قىلىنغان ئەڭ قىممەتلىك پۈر-سەت.

ھەربىر ئادەمگە بېرىلگەن ھاياتلىق زور پۈرسەتتۇر ھەم مۇقەددەستۇر. تارىختىن بۇيان ھاياتنىڭ قىممىتى، ئۇنى قەدىر-

لەشنىڭ زۆرۈرىيىتى توغرىسىدا ئاجايىپ قىممەتلىك تەۋسىيىلەر بولۇندى. چۈنكى ئادەمگە ئۆمۈر دېگەن بىرلا قېتىم نېسىپ بولىدۇ. ئەلشىر نەۋائىي شۇڭا: «ھاياتنىڭ ھەربىر تىنىقى غەنىيمەتتۇر، ھەربىر تىنىقى غەنىيمەت» دېگەن. ئادەملەر ھاياتنىڭ قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى يادلىشىدۇ، ئەمما بۇ قىممەتلىك ھاياتنى نېمىلەرگە تېگىشكەنلىكىنى، قانداق مەشغۇللۇق بىلەن ئۆتكۈزگىنىنى، ھايات دەرىخىدىن بۇ دۇنياغا قانداق مېۋە بېرىپ كەتكەنلىكىنى ئېتىبار بىدىن سىرتتا قالدۇرىدۇ. ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ، لېكىن بۇ پۇرسەتتە ھاياتىدىن بىرەر نىشان قالدۇرۇشنى ئويلىمايدۇ.

ھاياتلىق — مەۋجۇتلۇقنىڭ ئەڭ ئالىي شەكلى، يەنى پىكىر قىلىۋاتقان، پائالىيەتتىن توختىشى، بىر خىل پائالىيەتسىز، جانسىز ھالەتتىكى مەۋجۇتلۇقنىڭ يەنە بىر خىل پائالىيەتسىز، جانسىز ھالەتكە ئۆتۈشى ھېسابلىنىدۇ. ھاياتلىق ۋە ماماتلىق دېگەندە نەزەردە تۇتىدىغىنىمىز، ئومۇمىي مەنىدىكى مەۋجۇتلۇق ۋە مەۋجۇتلۇقنى نىسپىي يوقىتىش ھەققىدىكى گەپ بولۇپ، ئۇ ھاياتلىقنىڭ كونكرېت قانۇنىيەتلىك ھادىسىسى. ئۇ ھەربىر ئادەمنىڭ بىر مەزگىللىك ھاياتلىق داستىخانىغا داخىل بولۇپ ئۆتۈش پۇرسىتى ياكى كونىلارنىڭ گېپىي بويىچە ھاياتلىق كارۋىنىنىڭ بۇ دۇنيا ئۆتىكىدە قونۇپ ئۆتۈشى ھەمدە مۇشۇ قوناقتا كۆرگەن چۈش كەبى سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ غىل - پال چاقناپ ئۆتۈشى، خالاس. دېمىسىمۇ ئۆمۈر ناھايىتى قىسقا، بۇ قىسقا پۇرسەتتە ئادەم بۇ دۇنياغا زادىلا قانمايدۇ. شۇڭا يۈسۈپ خاس ھاجىپ دۇنيانى تۇزلۇق سۈغا ئوخشاتقانىدى. شەيخ سەئىدى بىر يۇز ئەللىك يىل ياشىغان بىر ئادەمنىڭ سەكراتتا مۇنداق دېگەنلىكىنى يازىدۇ:

«ئالاي دەپ ئىدىم نەچچە دەم بەھۇزۇر،
دەربخا، دىماغدا توسۇلدى نەپەس؛
دەربخا، بۇ باي ئۆمۇر داستىخانىدىن،
يېسەك ئەمدىلا، دېدىلەر: بولدى، بەس!»

دېمەك، ئادەم بۇ دۇنياغا مەڭگۈلۈك مېھمان ئەمەس. ئادەم بالىلىقىنىڭ شېرىن شوخلۇقىغا ئەسىر بولۇپ كېتىپ، بالىلىق دەۋرىنىڭ قانداق قىلىپ ياشىلىققا ئالمىشىپ بولغانلىقىنى سېزەلمەي قالىدۇ. ياشلىق مەۋسۇمىگە كەلگەندە، ياشلىق ھەۋىسى ۋە كۈچ - قۇدرىتى قېرىلىقىنىڭ مۇشەققەتلىرىنى، ئۆلۈمنىڭ مۇقەررەرلىكىنى ئويلاشقا پۇرسەت بەرمەيدۇ. نەتىجىدە ھەش - پەش دېگۈچە ئۆمۈر گۈلشىنى خازان بولۇپ، قاقشال دەرەخكە ئوخشاپ، ئۆزىگىمۇ سايە تاشلىيالمايدىغان ئەھۋالغا قالىدۇ - دە، كىشى كەينىگە بۇرۇلۇپ باسقان ھايات مەنزىلىگە قاراپ، ھېچقانداق ھايات نىشانى قالمىغانلىقىنى، ھەربىر قەدەمدە غەپلەتتىن سۆرەم سېلىپ ماڭغانلىقىنى بىلىدۇ. مۇنداق مەنىسىز ھاياتلىقنى ئالىملار: «بەزى ئادەملەر يۇز ياشتا قەبرىگە كىرىدۇ - يۇز، ئەسلىدە بولسا تۇغۇلۇپلا ئۆلگەن بولىدۇ» دېگەن. ئادەم دېگەن ناھايىتى ئېغىر جىنايەت ئۆتكۈزسە، ئاندىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىدۇ. بەزى ئادەملەر ئۆزىنى ئۆزى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىدۇ. نەتىجىدە ھايات پۇرستىنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ. ئادەم بولۇپ تۇرۇلۇپ ئادەمدەك ياشىيالماي، ئۆلۈك بىلەن تىرىكنىڭ ئارىلىقىدا نەپەسلىنىشىنىلا بىلىدىغان ھاياتنى قانداقمۇ ھايات دېگىلى بولسۇن؟ «ئەخمىقانە، مەنىسىز، قانائەتسىز ياشاش زادىلا ياشاش ئەمەس، بەلكى ئاستا ئۆلۈش دېمەكتۇر» (دېموكرىت).

ئۇمۇمەن، ئادەم ئۇچۇن بۇ دۇنيادا ئەڭ قىيىن ئىش ياشاشنى بىلىش. پەقەت يانچۇقىدا دەسمايىسى بار كىشى بازارغا خاتىر-

جەم كىرەلەيدۇ ۋە ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىنى ئالالايدۇ. قۇرۇق قول كىرگەن كىشى بازارغا ھەسرەت بىلەن قارايدۇ، لېكىن كۆزلىرى قىزىرىپ، لەۋلىرى گەز باغلاپ كەتسىمۇ ھېچكىم ئۇنىڭغا نەزەر سالمايدۇ، ئاخىرى بازاردىن قۇرۇق قول ئايرىلىدۇ. ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ، بالا - چاقىسىنىڭ ئالدىغا قۇرۇق قول كىرىدۇ ۋە بۇ خىجالەتچىلىكتىن يۈزلىرى قىزىرىدۇ. ئامال قانچە، بۇ دۇنيادا قاراپ قويغانغا بىرەر نەرسىگە ئىگە بولغىلى بولمىدىغان ئىش يوق، قاراپ قويغىنىڭ ئۈچۈن بەدەل تۆلەشتىن قۇتۇلۇپ قالساڭ، شۇنىڭغا شۈكۈر ئېيتساڭ بولغىنى. ھاياتمۇ شۇنداق، ھايات بازىرىغا كىرگەنىكەنسەن، يا ساتقۇچى بولۇپ بىرەر سودا ساراي ئاچ، ھېچبولمىغاندا كىچىك يايما ئاچساڭمۇ بولىدۇ، بولمىسا باي خېرىدار بول. چۈنكى ئۇسساپ لەۋلىرىڭ قۇرۇغاندا لەۋلىرىڭنى نەمدۇالغۇدەك پارچە - پۈرات پۇلۇڭ بولمىسا، دوغچىنىڭ ئورۇندۇقىدا ئولتۇرالمايسەن.

بىلسەڭ، ھايات سەن ئۈچۈن بىباھا قىممەتكە ئىگە خەزىنە. ئۇنىڭدىن توغرا پايدىلىنالىساڭ، ئۇ ساڭا مۆلچەرلىگۈسىز مۆجىزىلەرنى يارىتىپ بېرىشكە يارايدۇ، ئەگەر ئۇنىڭدىن پايدىلىنالمىساڭ، ھاياتىڭ پۈچەك يارماقچىلىكمۇ قىممەتكە يارىمايدۇ. سەن ئۆزۈڭنى شۇنداق بىر «پۇل» غا ئايلاندۇرغىنىكى، ئۇنىڭ قىممىتى بارغانچە ئېشىپ بارسۇن، ھەتتا يىل ئوتكەنسېرى قىممىتى ئېشىپ بارىدىغان خىسلەتلىك خاتىرە پۇللارغا ئوخشاش، سەنمۇ ئەل ئارىسىدا ئىنسانىي قەدىر - قىممىتىڭنى مەڭگۈلۈك ئاشۇرغىن. سەن بۇ دۇنيادىن كەتكەندىمۇ كېيىنمۇ سېنىڭ روھىڭدىن پۇتۇلگەن «قىممەت ئەڭگۈشتەرى» ئىنسانىيەتكە مەڭگۈ ھەمراھ بولسۇن، مانا بۇ، ھاياتىنىڭ ئادەملەرگە قويىدىغان ئالىي تەلىپى. ئەگەر بۇ تەلەپكە يېتەلمىسەڭ تەڭرىگە، زېمىنغا ۋە ئۆزۈڭگە قانداق يۈز كېلەلەيسەن؟

ئون بىرىنچى باب

پۇلغا نومۇسنى ساتقانلىق، نىجاسەتكە گۆھەرنى ئاتقانلىق

جان شېرىن، ئالتۇن ـ كۈمۈش شېرىن جاندىنمۇ ئەزىز. زەر ـ كۈمۈش ئېچىلماس كۆڭۈللەرنى ئاچىدۇ، ئېگىلمەس بويۇنلارنى ئېگىدۇ، زەر ـ كۈمۈشنى كۆرۈپ بويۇن ئەگمىگەن كىشىنى ھەقىقىي چىن كىشى دېسە بولىدۇ.

— يۇسۇپ خاس ھاجىپ

ئەگەر كىشىلىك تۇرمۇشتا ئادەمنى ئار ـ نومۇسقا قويىدىغان ئېغىر بىتقۇ بار دېيىلسە، ئۇ دەل مال ـ دۇنيا ھەۋىسى ۋە ئۇنىڭ قىزغىنلىقى ئىبارەت.

پۇل دېگەن ئادەمنى ئەرمۇ قىلىدۇ، يەرمۇ قىلىدۇ؛ پۇل ئادەمنى يۈكسەلدۈرىدۇ ھەم پەسلەشتۈرىدۇ؛ پۇل ئادەمنى پاكلىـ يالايدۇ ھەم بۇلغىيالايدۇ؛ پۇل بىلەن ئادەم قۇدرەت تاپالايدۇ، يەنە شۇ پۇل بىلەن ئادەم زەئىپلىشىدۇ؛ پۇل ئادەمگە ئامەت ئېلىپ كېلىدۇ، يەنە ئۇ ھالاكەتكىمۇ سۈرەيدۇ؛ پۇل ھەم سۆيۈمـ لۈك، ھەم نەپرەتلىك، پۇل ھەم پاكىز، ھەم مەينەت. پاكىز پۇل ئادەمنى پاكىز قىلىدۇ، مەينەت پۇل ئادەمنى مەينەت قىلىـ دۇ. بۇنىڭ ھەممىسى بىر تەرەپنىڭ پۇل تېپىش يولى تەرىپىدىن

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بەلگىلەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن تاپقان پۇلنى خىراجەت قىلىش ئۈسۈلى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

بىز پۇل ئېلىپ كەلگەن ساخاۋەتلىك ئىشلاردىن سۆيۈنۈپ، پۇل دېگەن نېمانچە ياخشى نەرسىدۇر دەپ سۆيۈنۈپ كېتىمىز، بەزىدە پۇل ئېلىپ كەلگەن نومۇسسىزلىقلاردىن سەسكىنىپ، پۇل دېگەن جىنىنمۇ ئۇسسۇلغا سالالايدىغان ئېزىتقۇ ئىكەن، ئى لەنەت-لىك پۇل! دەپ پۇلنى ئەيىبلەپ كېتىمىز، ئەسلىدىن ئالغاندا پۇل دېگەن بىر ئالماشتۇرۇش ۋاستىسى، ئۇ ياخشىلىقنىمۇ بىلە-مەيدۇ، يامانلىقنىمۇ بىلمەيدۇ. بىراق پۇلدىن ئىبارەت بۇ شەيئى دۇنياغا كەلگەندىن بېرى، ئۇ ئىنسانىيەت، جەمئىيەتتىدە ئاجايىپ رول ئويناپ كەلدى. ئۇ ئىنسانىيەتكە نۇرغۇن ياخشىلىقلارنىمۇ ئاتا قىلىدۇ، نۇرغۇن كۈلپەتلەرنىمۇ ئېلىپ كەلدى. بىراق ھا-زىرغىچە بىرەر ئادەمنىڭ پۇلغا تويۇپ، تولۇق قانائەت تاپالمىدى، كۆپ پۇل تاپقانلار قانات چىقىرىپ ئاسماندا ئۇچالمىدى، ئاز پۇل تاپقانلار يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتمىدى. ھەممىسى ئوخشاشلا مۇشۇ زېمىنغا دەسسەپ ياشاپ كېلىشتى، بىراق يەنىلا پۇل تېپىپ بایاشادىراق ياشاش، پۇل تاپالماي موھتاجلىقتا قالغاندىن ياخشى. بۇ مەنىدىن ئالغاندا بىز پۇلنى قارىلاشقا ھېچقانداق ئاساس تاپال-مايمىز، بىراق ئادەملەرنىڭ خاراكتېرى، مەقسىتى ۋە ياشاش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا مۇناسىپ ھالدا پۇلنىڭمۇ خا-راكتېرى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. شۇڭا شۇنداق دەپ خۇلاسىلەشكە بولىدۇكى، ياخشىلىقمۇ پۇلدىن ئەمەس ئادەمدىن، يامانلىقمۇ پۇلدىن ئەمەس ئادەمدىن. شۇڭا بىز پۇلنى ئەيىبلىمەيمىز، بەلكى ئادەمنى ئەيىبلەيمىز. پۇلنى ماختىمايمىز، ئادەمنى ماختايمىز. پۇلنى ماختاشمۇ، ئەيىبلەشمۇ ئوخشاشلا ئىنسانلارغا ھاقارەت كەلتۈرگەنلىك بولىدۇ، قەدىمكىلەر بۇ مەنەدىن چىقىپ: پۇلغا

قۇل بولغانلارغا لەنەت، دېگەن.

ئىقتىسادنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتتا، ماددىي مەنىۋى ۋە مەئىشەتتىكى بەخت ـ سائادەت ئارزۇسىنى كاپالەتلەندۈرۈشتە جەمئىيەتتىكى ئورنى ۋە رولىنى ھەرگىزمۇ تۆۋەن مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ. مەلۇم مەنىدە دۇنيانى پۇل ھەرىكەتلەندۈرۈۋاتىدۇ دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئومۇملاشتۇرۇپ: «ئوۋچى مەنپەئىتىنى دېمىسە، ئۆيدە قېرىغان بولاتتى» دېگەندەك، ھەممە ئادەم ئوندىق ياكى مۇنداق مەنپەئەت ئۈچۈن چېپىپ يۈرۈيدۇ، بەزىلەر مۇئەييەن قىممەتنى قوغلاشسا، بەزىلەر پۇلنى قوغلىشىدۇ. بىراق ھازىرقى دۇنيادا پۇل بولمىسا تەرەققىيات بولمايدۇ، بەخت بولمايدۇ، گۈللىنىش بولمايدۇ، ئىنسانىي قىممەتنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ ئىمكانىيىتىمۇ بولمايدۇ. ئومۇمەن پۇل بولمىسا، ھايات كاپالەتكە ئىگە بولمايدۇ. ناھايىتى روشەنكى، ئادەم ھايۋانلارغا ئوخشاش تەبىيار ئوت ـ چۆپلەرنى يەپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان ئوتخور ھايۋان ئەمەس، ئاجىز جانلىقلارنى ئوۋلاپ يەپ قانائەت قىلىدىغان يىرتقۇچ ھايۋانمۇ ئەمەس. ئادەم ھايۋانلار تۇرکۈمىدىن ماھىيەتلىك پەرق قىلىدۇ، ئۇ قەدىمكى ئىپتىدائىي ياۋايىلىق تۇرمۇش ئادەتلىرىدىن قۇتۇلۇپ، مەدەنىي تۇرمۇش كەچۈرۈشكە قەدەم قويغىلى نەچچە مىڭ يىللار بولدى، بۇ جەريانداا ئىنسانلار ئۆزىگە خاس ياشاش ئادىتىنى بارلىققا كەلتۈردى، ئىنسانلار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرمۇشنى قامدىدى. بولۇپمۇ ئىنسانلار تۇرمۇشىدا پۇل ماددىي مەھسۇلاتلارنى ئالماشتۇرۇشنىڭ مۇھىم ۋاستىسىغا ئايلانغاندىن تارتىپ، پۇل ئىنسانلارنىڭ ھايات پائالىيىتىنىڭ مۇھىم ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىگە ئايلاندى. كىشىلەر جان ساقلاش ئۈچۈن ماددىي مەھسۇلاتلارغا موھتاج بولاتتى، ماددىي مەھسۇلاتلارنى، يېمەك ـ ئىچ-

مەك، كىيىم ـ كېچەك، تۇرالغۇ جاي، ئىشلەپچىقىرىش قورال-لىرى، قاتناش قوراللىرى قاتارلىق زۆرۈر لازىمەتلىكلەرنى سې-تىۋېلىش ئۈچۈن پۇلغا ھاجەتمەن بولىدۇ. بۇ پۇلنىڭ غېمىنى قىلىش ئۈچۈن بەزىلەر ئەقىلنى دەسمىي سالسا، بەزىلەر جىسما-نىي كۈچىنى دەسمىي سالىدۇ، بەزىلەر ئۆزى ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلىرىنى بازاردا سېتىش ئارقىلىق پۇلغا ئىگە بولىدۇ، بۇ پۇلغا ئۆزىگە لازىملىق باشقا لازىمەتلىكلەرنى سېتىۋالىدۇ، ئەگەر پۇل بولمىسا، تۇرمۇشنى قامداشقا ئامالسىز قالىدۇ. بۇ جەريانىدا ئەمەلىي كۈچى ۋە ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان تەبىقىلەر نۇرغۇن ئىگىلىكنى مونوپول قىلىۋالدى. ئىقتىسادىي ئاساسى تۆۋەن، ئەمەلىي كۈچى بولمىغان تۆۋەن تەبىقىلەر بارا ـ بارا كۈچلۈكلەر-گە بېقىنىپ ئىشلەشكە مەجبۇر بولدى. كۈچلۈكلەر بىلەن ئاجىز-لارنىڭ بېقىنىش، بېقىندۇرۇش مۇناسىۋىتى ئىنسانىيەت جەمئى-يىتىنىڭ مۇقىم قانۇنىيەتلىرىدىن بىرى. ئۇ خىل ئالاھىدىلىك ۋە قانۇنىيەت ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئوخشاش بولمىغان خاراكتېرده ئىپادىلەنگەندەك قىلغان بىلەن، لېكىن ماھىيەت ئۆز-گەرمىگەن ئىدى، چۈنكى يۇقىرى، تۆۋەنلىك پەرق مەڭگۈ داۋام-لىشىدىغان قانۇنىيەتلىك جەريان، ئىجتىمائىي تۈزۈم قانداق ئۆز-گەرمىسۇن ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەڭسىزلىك مەڭگۈ داۋاملە-شىدۇ. ئۇنى ھەرقانداق بىر «ئىنزىم» لارمۇ ئۆزگەرتىشتىن ئاجىزدۇر، قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىنسانلار تەڭلىك، بارا-ۋەرلىك، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئوخشاش بەھرىمەن بولۇش ئار-زۇلىرىنى ئىپادىلەپ شوئار توۋلاپ، كۈرەش قىلىپ، نۇرغۇن ئىنقىلابلارنى ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، سىياسىي جەھەتتىكى بارا-ۋەرلىك ئىشقا ئاشۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىقتىسادىي باراۋەر-لىكنى ئىشقا ئاشۇرالمىدى، ئەسلىدە كوممۇنىزم غايىسى پۈتۈن

ئىنسانىيەتنى سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتە باراۋەر قىلىش، ماددىي مەئىشەتلەردىن ھەممە ئادەم ئورتاق بەھرىمەن بولىدىغان جەمئىيەتنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن بىر ئەسىردىن كۆپرەك كۈرەش قىلدى. بۇ جەريانىدا پۈلدارلارنىڭ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش پۈلى بىلەن نامراتلارغا ئۈلەشتۈرۈپ بەردى، داشقازانلىق تامىقىنى يەيمىز دەپ ئىپتىدائىي كوممۇنا تۈزۈمىگە قايتماقچى بولدى. «ھەر كىم ئىقتىدارىغا يارىشا ئىشلەيدىغان، ئېھتىياجىغا قاراپ ھەق ئالىدىغان ئالىي تۈزۈمدىكى جەمئىيەتنى بەرپا قىلىش تەسەۋۋۇرى بىلەن مىليونلىغان كىشىلەرنى ئۆزىگە ئەگەشتۈردى. چۈنكى بۇ يەردە ئادەمنى ئەڭ جەلپ قىلىدىغان ئىش ھەر كىمنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ ھەق ئېلىش ھەققىدىكى خام خىيالى ئىدى. ئەمەلىيەتتە بۇ خىل غايە ئىجتىمائىي قانۇنىيەتكە ۋە ئىنسانلارنىڭ ئەسلىي تەبىئىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيتتى، ئەسلى تەبىئىي قانۇنىيەت ۋە ئىنسان تەبىئىتىدىن ئالغاندا، ئىنسانلارنىڭ ئېھتىياجى مەڭگۈ قانماسلىق بىلەن شۇ چەكسىز مەنپەئەت تەقەززاسىدا مەڭگۈ كۆرەش قىلىش ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزلۈكسىزلىكتىن ئىبارەت. ئەگەر ئىنسانلارنىڭ ئېھتىياجى قانغان ھامان ئىنسانلار ئىجتىمائىي پائالىيەتچانلىقنى دەرھال توختىتىدۇ، بۇنىڭ بىلەن تەرەققىياتمۇ، ئىلگىرىلەشمۇ بولمايدۇ. بۇ خىل ئىنسان تەبىئىتىنى ئۇيغۇر خەلق پەلسەپىسىدە: «توققۇزى تەل بولغاندا ئادەم ئۆلىدۇ» دەپ يەكۈنلەپ بەرگەن. بۇ يەردىكى «توققۇز» كىشىلەرنىڭ چەكسىز ئېھتىياجىنى ئىپادىلەيدۇ ياكى ھەممە ئارزۇسى، تىلىكى ئورۇنلانمايدۇ دېگەن مەنىدە ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر ئىنسانلارنىڭ ھەممە نەرسىسى تەل بولىدىغان بولسا، ئىنسانلار ياشىيالمايدۇ، بۇ خىل قانۇنىيەت مۇقەددەس كىتابلاردا: ئادەم بالىسىنىڭ كۆزىنى گۆر توپىسىدىن باشقا نەرسە تولدۇرالمايدۇ، بىر ئادەمنىڭ

بىر جىلغا ئالتۇن ـ كۈمۈشى بولسا، ئىككىنچى جىلغا ئالتۇن ـ كۈمۈشى بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ دەپ خۇلاسىلەپ بەرگەن. ئىنسان ھاياتىنىڭ قىممىتى نۇقتىسىدىن قارىغاندىمۇ، ھەممە نەرسىسى تەل بولغان ھاياتىنىڭمۇ مەنىسى بولمايدۇ، دىنىي ئەقىدىلەردە كۆرسىتىلگەن جەننەتتىكى ھايات، ئەگەر ئىشلىمەيدىغان، مېھنەت قىلمايدىغان، تەختىلەرگە يۆلۈنۈپ، تەييار نېمەتلەردىن يەپ ـ ئىچىدىغان، بىرىگە پايدا ـ مەنپەئەت بېرىش مۇناسىۋىتىمۇ مەۋجۇت بولمىغان تۇرمۇش بولىدىغان بولسا، ئۇ ئەڭ زېرىكىشلىك، ئازابلىق تۇرمۇش بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى ئۇ چاغدا ئادەم ئۆزىنىڭ ماھىيىتىنى ئۆزگەرتىپ قولىدىن يەپ ـ ئىچىش، كەيپ ـ ساپا سۈرۈشتىن باشقا ھېچقانداق ئىش كەلمەيدىغان زەئىپ مەخلۇققا ئايلىنىپ قالمامدۇ؟ مەڭگۈلۈك ھاياتتىكى ئۇنداق مەنىسىزلىككە قانچىلىك بەرداشلىق بېرىش مۇمكىن بولار؟! يەنە بىر نۇقتىدىن قارىغاندا تەڭرىتاللانىڭ ئادەمنى شۇنچە ئەقىللىق، پاراسەتلىك، ئىقتىدارلىق، ئىجادچانلىقى بىلەن ئالەم كۈچلىرى ئىچىدىكى ئەڭ قەدىر ـ قىممەتكە مۇناسىپ ئۇلۇغ يارالقانلىقى پەقەت ئۇلارنىڭ بۇ ئۆتكۈنچى قىسقا دۇنيادىلا تىرىكچىلىك قىلىپ، ياخشى ئەمەللەر بىلەن ئاخىرەتكە ئاساس سېلىش ئۈچۈنلىما؟ ئەمەلىيەتتە قىيامەتنىڭ قايىم بولۇشى بىرخىل يۈكسەك ئىلاھىي يېڭىلاش بولۇپ، بۇ چاغدا ئادەملەرنىڭ ياخشى ـ يامىنىنى خۇددى بۇغداي بىلەن سامانىنى ئايرىغاندەك ئايرىپ، دۇنيانى رەزىللىكتىن تازىلاپ، قايتىدىن يېڭى بىر دۇنيانىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلاندۇرىدۇ، دەپ قاراش مۇمكىن (قالغان سىر پەقەت ھەممىگە قادىر تەڭرىگە خاس).

يۇقىرىقى قانۇنىيەتتىن قارىغاندا، كىشىلەرنىڭ مەنپەئەت قوغلىشىشى ئۇلارنىڭ تەبىئىتى ئىكەن، شۇڭا بۇ ئىشتا ئۇلارنى

ئەيىبكە بۇيرۇشقا بولمايدۇ، پۇلنىڭ كىشىلىك جەمئىيەتتە بەخت - سائادەتلىك تۇرمۇشنىڭ ماددىي ئاساسى ئىكەنلىكىنى تەن ئالماي بولمايدۇ. ئەگەر بۇ دۇنيانى بىز ماددىي ۋە مەنىۋى مەئىشەتلىرىدىن بەھرىمەن بولۇش دۇنياسى دەپ قارايدىغان بولساق، ئىقتىسادىي ئاساسقا تايانماي تۇرۇپ، ماددىي ۋە مەنىۋى مەئىشەتلەردىكى چەكسىز مەنپەئەت ئىنتىلىشى، يۇقىرى ئۆرلەش، قىممەت يارىتىش، تېخنىكا ئالىي بەھرىمەنلىك ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان تىرىشچانلىقلىرى بەدىلىگە مانا بۇگۈنكىدەك تەرەققىي تاپقان، گۈزەل، زامانىۋى دۇنيانى قۇرۇپ چىقالىدى. ئەگەر ئىنسانلاردا شۇنداق ئۆزلۈكسىز يېڭىلىنىپ، ئىشپ بارىدىغان ئېھتىياج ۋە قانائەتسىزلىك بولمىغاندا ئىپتىدائىي دەۋردىن ھەرگىزمۇ تەرەققىي قىلالمىغان بولاتتى. بۇ مەنىدىن ئالغاندا ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتىدىكى ئېھتىياج چەكسىزلىكى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەڭگۈلۈك قۇدرەتلىك پىشكى دېگەن خۇلاسىگە كېلىش مۇمكىن. مانا بۇ ياراتمىش مەقسەتنىڭ ھېكمىتى ۋە تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيىتى.

ماددىي، مەنىۋى مەئىشەتتىن بەھرىمەن بولۇپ، بەختلىك، بايلىقلار ياشاش ھوقۇقى مېھنەت ئارقىلىق قولغا كېلىدۇ، كىشىلەرنىڭ ياشاش ھوقۇقى، بەختتىن بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقى، ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقى ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن ئەمگەكسىز، تىرىشچانلىقسىز بۇ ھوقۇقلاردىن بەھرىمەن بولۇشقا ئۇرۇنۇش ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى ئۆزى ئىنكار قىلغانلىق بولىدۇ. بۇنداق خام خىيال تەبىئىي قانۇنىيەتكىمۇ، ئىجتىمائىي قانۇنىيەتكە، دىنىي ئەقىدىنىڭ پرىنسىپلىرىغىمۇ توغرا كەلمەيدۇ، شۇڭا ھازىرقى جەمئىيەت ئەمگەكسىز ئېرىشىلگەن بەختنى-

www.ughurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

مۇ، ئەمگەكتىن مۇستەسنا بولغان ئەخلاق فورمىلىرىنىمۇ ئېتىراپ قىلمايدۇ.

پۇلنىڭ سېھىرلىك كۈچى كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىنى، پەزىلىتىنى سىنايدىغان ئىككىنچى نومۇرلۇق گىر تېشى بولۇپ رول ئويناپدۇ، ئۇنداق بولسا بىرىنچى نومۇرلۇق گىر تېشى نېمە؟ پۇل دېگەن ئەلۋەتتە ھايات ـ ماماتلىق سىنىقى بولۇش رولىنى ئويناپ يالمايدۇ، ھايات ـ ماماتلىق سىنىقى بولالايدىغان جەڭگاھلار بىرىنچى نومۇرلۇق گىر تېشى بولالايدۇ، چۈنكى كېسىلىۋاتقان باشلار، ئېقىۋاتقان قانلار، ئىڭراۋاتقان جانلار، ئالىيىۋاتقان كۆزلەر، دۇنيا قاراڭغۇلىشىپ، كىرىشىۋاتقان چىشلار. ھەيھات! مانا شۇنداق دەھشەتلىك مەنزىرە ئالدىدا گەۋدىسىنى تىك تۇتۇپ ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدىغان ئادەم بىلەن جەڭگاھ كۆرمىگەن ئادەملەرنىڭ خاراكتېرىدە ئاسمان ـ زېمىن پەرق بولىدۇ. ۋەتەن ـ خەلقنىڭ تەقدىر ـ ئىستىقبالى ئۈچۈن ۋەتەننىڭ دۈشمەنلىرىگە جەڭ ئاچقان، پۇلۇم، يېرىم، مال ـ ۋارانلىرىم، خوتۇن، بالا ـ چاقلىرىم دېمەي، باتۇرلۇق كۆرسەتكەن ئوغلان بىلەن، جېنىنى دەپ، پۇل ـ مالنى، خوتۇن ـ بالىلىرىنى دەپلا ئۆلۈمدىن قورقۇپ، جەڭگاھتىن قاچقان نومۇسسىز ئادەم قانداقمۇ تەڭ ئورۇنغا قويۇلسۇن؟ شۇڭا كونىلار جەڭ كۆرمىگەن ئادەم ھەقىقىي مەنىدىكى ئەرلىك سالاھىيىتىنى ھازىرلىيالمايدۇ، دەپ ئېيتىشقان ئىدى. يۇسۇپ خاس ھاجىپ جەڭگاھتىكى باھادىر ئەزىمەتنىڭ روھىي ھالىتىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن: «سۇ باشلار ئەر (ھەربىي قوماندان) ئەقىللىق، يۈرەكلىك، جەسۇر ۋە كەڭ قورساق بولمىقى لازىم، ئۇرۇشتا يۈرەكسىز ئەرلەر ئىشقا يارىمايدۇ، يۈرەكسىز ئەر ئاياللارغا ئوخشاش قورقۇنچاقلىق بىلەن قوشۇننى بۇزىدۇ، قوشۇن بۇزۇلسا ئەسكەرلەر بىر ـ بىرىنى بۇزىدۇ، جەڭدە قورقۇ

ماس يۈرەك، چىداملىق ئىرادە كېرەككى، دۇشمەن ئات چاپتۇ-رۇپ باستۇرۇپ كەلگەندە، دەرھال توپلانماق لازىمدۇر. ئۆلۈم دېگەننىڭ بەلگىلىك ۋاقىت - سائىتى بولىدۇ، يېگىت ئەجەل كەلمىگۈچە جەڭدە ئۆلمەيدۇ، ئادەم ئۆلۈمنى ئۇنتۇغاندا، ئاندىن دۇشمەن ئۇستىدىن غالىب كېلەلەيدۇ، بىر جەسۇر ئەرنىڭ نېمە دېگەنلىكىگە قۇلاق سالغۇلۇق، ئىنسان ئاندىن تۇغۇلۇپ، تا ئەجەل شەربىتىنى ئىچمىگۈچە ئۆلۈم سىرتىمقى نەپەس يولىنى سىقمايدۇ، شۇنداق تۇرۇپ ياۋنى كۆرۈپ نېمانچە قورقۇپ كەتكۈ-لۈك؟! ئەر دېگەن ياۋغا يالقۇنىدەك تىكىپ، شىرىدەك تۇتۇشقۇ-لۇق.

دۇشمەن بىلەن تۇتۇشۇش ئۇچۇن ئەردە يەنە نومۇس بولۇشى لازىمدۇر، نومۇس كۇچى بىلەن ئەر دۇشمىنىنى يېڭىپ، ھاقارەت-نى يۇماي تۇرۇپ ئارقىغا قايتمايدۇ. قورقۇنچاقلارمۇ نومۇسنى ساقلاش ئۇچۇن باتۇرلۇق قىلىدۇ، ئەركەك دېگەن ماختىنىش ئۇچۇنمۇ ئۆزىنى ئۆلۈمگە ئاتىدۇ، يۈرەكلىك ئەر دېگىنىمىز، دەل ئار - نومۇسلۇق ئەردۇر. نومۇسچان ئەر ئۆلسە جەڭدە ئۇرۇشۇپ ئۆلىدۇ، نومۇسسىزلار جەڭدىن ئەڭ بۇرۇن قاچىدۇ»[1]، ھەربىي بولغان ئادەم ئوغلۇم، قىزىم، خوتۇنۇم دەپ مال - دۇنيا توپلاشقا ھېرىسمەن بولماسلىقى، بېغىم، سۇيۇم، يېرىم دەپ كۇمۇشكە ئۆزىنى ئاتماسلىقى، ئۆزىگە بىر ئات، بىر تون ۋە ياراغلار بولسىلا بەس دېيىشى، پۈتۈن ئارزۇسىنى قىلىچتىن ئىزدىشى لازىم» (128 - بەت). يۇقىرىدا دېيىلگەندەك، مۇقەددەس ئۇرۇشقا قاتنىشىشتىكى مەقسەت مال - دۇنيا ھەۋىسى ئۇچۇن بولمىغان بولسا، بۇ تولىمۇ نومۇسسىزلىق بولىدۇ، مال - دۇنيانى دەپ

① «قۇتادغۇبلىك» يارمۇھەممەت تاھىر تۇغلۇق رومانلاشتۇرغان نۇسخا 129 - بەت

جاننى سېلىپ بېرىشكە ئەرزىمەيدۇ. مال ـ دۇنيا تەمەسىدە ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەن ئادەمنى مەرد دېگىلى بولمايدۇ، يەنە تۇرمۇشتا ھالقىلىق بىر پەيتلەرگە دۇچ كېلىشى مۇمكىنلىكى، جاننى ساقلاش بىلەن مال ـ دۇنياغا تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى تاللاشقا توغرا كەلگەندە، بەزىلەر نەچچە مىليون يۇەنلىك مال ـ دۇنياسىدىن ئايرىلىشقا توغرا كەلگەندىمۇ، جاننى قۇتۇلدۇرۇپ قالىدىغانلا بولسا، ئىككىلەنمەستىن مال ـ دۇنياسىدىن كېچىپ جاننى ساقلاشنى تاللايدۇ. بۇ ئاقىللارنىڭ تۇتقان يولى، ئەگەر بىر نەچچە مىڭ، ھەتتا بىرنەچچە ئون مىڭ يۇەن ئۈچۈن جېنىنى سېلىپ بېرىشنى تاللاش تولىمۇ ئەخمەقلىقتۇر. ئۇ ئادەم ھەم جېنىدىن ئايرىلىدۇ، ھەم مال ـ دۇنياسىدىن ئايرىلىدۇ، ئۇيغۇر ـ لاردا بىر ئەقىدە بار: «جان ئېسەن بولسىلا، جاھان سېنىڭ». شۇنداق، پۇلنى تاپقىلى بولىدۇ، جاننى تاپقىلى بولمايدۇ. «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان». يەنە بىر قىسىم كىشىلەرمۇ بارکى، ئازغىنا مەنپەئەت تەمەسىدە ئۆزىنى، ئابرۇيىنى، قەدىر ـ قىممىتىنى، نومۇسىنى پۇلغا سېتىۋېتىشتىن ھايا قىلمايدۇ، پۇلنى تاپقىلى بولىدۇ. نومۇسنى تاپقىلى بولمامدۇ، تاپقىلى بو ـ لىدىغان نەرسىگە تاپقىلى بولمايدىغان نەرسىنى، ئورنىغا كەلتۈر ـ گىلى بولىدىغان نەرسىگە ئورنىغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان نەر ـ سىنى تېگىشىش ئۆلۈكنى تىرىككە ئالماشتۇرغاندەكلا دۆتلۈك بولمامدۇ. ئەگەر مۇمكىن بولسا ھەرقانچە چوڭ ئىقتىسادىي بەدەل تۆلەشكە توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ تىنچلىق، خاتىرجەملىكنى سېتىۋېلىش كېرەك. خاتىرجەملىكنى، تىنچلىقنى، جاننى ساق ـ لاپ قالغان پۇل دۇرۇس يولغا ئىشلىتىلگەن دەسمايىدۇر، بىراق بەزى ئادەملەر بارکى، خاتىرجەمسىزلىكنى، تىنچسىزلىقنى ئاز ـ غىنا پۇلغا سېتىۋالىدۇ، خاتىرجەمسىزلىك، كۆڭۈلسىزلىك،

تەشۋىش ئېلىپ كەلگەن پۇل دۇرۇس پۇل ئەمەس.

جەمئىيەتتە پۇلنىڭ تۇتقان ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، بەزىدە ئىنسانىي قىممەتنى، ئابرۇي - ئىناۋەتنى تىكلەيدىغان مۇھىم ۋاستە بولۇپ قالغاچقا، پۇل تېپىش ھەممە ئادەمنىڭ ئورتاق ئىنتىلىشى بولۇپ قالدى. چۈنكى پۇل بولمىسا باللارغىمۇ گەپ ئۆتمەيدۇ، پۇل بولمىسا دوست - بۇرادەرلەرنىڭ ئالدىدىمۇ ئابرۇيى بولمايدۇ. موھتاج ئادەمنى ئىزدەيدىغانلارمۇ ئاز، پۇل بولمىسا ئوقۇغىلى بولمايدۇ، ئۆيلەنگىنى بولمايدۇ، ئۆي سېتىۋالغىلى بولمايدۇ، باللارنى ئوقۇتقىلى ۋە خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرغىلى بولمايدۇ. پۇل بولمىسا داۋالانغىلىمۇ بولمايدۇ، ئومۇمەن پۇل سەت ئادەمنى چىرايلىقلاشتۇرىدۇ، مەرتىۋىسى، ئىجتىمائىي ئورنى تۆۋەن ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ، نامرات ۋاقتىدا «ئەبەك تاز» دەپ ئاتالغان بولسا، باي بولغاندىن كېيىن، ئەبىبۇللا ئاخۇن، ئەبىبۇللا خوجام، ئەبىبۇللا ھاجىم دېگەندەك ھۆرمەتلىك نامىلار بىلەن ئاتىلىدۇ، شۇنداق بولغاچقا، بەزى شىركەتلەر ۋە شەخسلەر ۋاستە تاللىماي پۇل تېپىشقا تۇتۇش قىلدى.

پۇل تېپىش ۋاستىسى ۋە ئۇسۇلنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن پۇل تاپقۇچىلارغا ئىككى خىل خاراكتېرده باھا بېرىش مۇمكىن. بىرى، دۇرۇس يول بىلەن ئېرىشكەن ھالال پۇل. يەنە بىرى، رەزىل ۋاستە ئارقىلىق ئېرىشكەن ھارام پۇل. توغرا يولدىن كەلگەن پۇل جەمئىيەتكە ناھايىتى زور قىممەت يارىتالايدۇ، رەزىل يولدىن كەلگەن پۇل بەدىلىگە جەمئىيەت شۇ پۇلنىڭ قىممىتىدىن نەچچە ھەسسە زىيادە بولغان زىيانغا ئۇچرىشى مۇمكىن.

بىز جەمئىيەتتە بولىدىغان قورال - ياراغ سودىلىرىنى توغرا

مەقسەتتە قىلىنغان سودا دەپ قارىمايمىز. بۇ قوراللارنىڭ ستولـ
ىدىن چىقىدىغان ئوقتا قانچىلىك بىگۇناھ ئادەملەرنىڭ جان تەسلىم
قىلىدىغانلىقىنى كىم تەسەۋۋۇر قىلالايدۇ. يەنە بىرى، خىروئىن
سودىسى ئارقىلىق تاپقان پۇل، بۇ پۇل مىليونلىغان ئاھالىلەرنىڭ
خانۇەيران بولۇشى، نۇرغۇن - نۇرغۇن جانلارنىڭ نابۇت بولۇـ
شى، نۇرغۇن پاجىئەلەرنىڭ بەدىلىگە كېلىدۇ. خىروئىن ۋە قو-
رال - ياراغ سودىسىدەك قانۇنسىز يول بىلەن ئېرىشىۋاتقان پۇلغا
ئىچىلىۋاتقان ئېسىل ھاراقلار ئەمەلىيەتتە ئىسسىق قان ۋە يىرىڭـ
لاردۇر، بىراق ئۇلارنىڭ ئىنسانىي پەزىلىتى، نومۇسى بولمىغاچـ
قا، قىلغان بۇ قىلمىشلىرى ۋە بۇنىڭدىن يۇز بېرىۋاتقان ئېغىر
ئاقىۋەتلەرگە پەرۋاسىز قىلىپ قويمايدۇ. پۇلپەرەسلىكنىڭ نەتىجىسى
بەزى ئادەملەرنى ئىنسانىي خىسلەتلەردىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلـ
ۋاتىدۇ، ساختا مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپ، مىليونلىغان ئىستېمالـ
چىلارنى زىيانغا ئۇچرىتىشنى قويۇپ تۇرۇپ، ئادەملەرنىڭ ھاياتى
بىلەن ئوينىشىدىغان ساختا دورا، ساختا ھاراق ياساش دېلولىرىـ
نىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكى ۋە نۇرغۇن ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن
بولغانلىقى، سۈت پاراشوكىغا يودنى ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇپ قويۇش
ۋەقەسى ھەققەتەن ئادەمنى ئېچىندۇرىدۇ. يەنە بەزىلەر ئاشخانا
ۋە رېستۇرانلاردىن يىغىۋالغان يۇندا ۋە ئاشقان - تاشقان ئاشلارـ
دىن ماي چەككىلەپ ئاشخانىلارغا ساتقان، بۇنداق ئىشلار بارغاڭـ
سېرى ئەۋجىگە چىقماقتا. بىز بۇ ئىشلارنى نومۇسسىزلىق دېگەن
سۆزبەت بىلەنلا ئاھالىساق تولىمۇ كۆڭۈلچەكلىك بولمىدۇ. بىز
ئۇنى ئىنسان قېلىپىدىن چىققان رەزىللىك ۋە رەھىمسىزلىك دەپ
قارايمىز، ئۇلارنىڭ كۆڭلى نومۇسسىزلىقتىن شۇنداق قاردىاپ
كەتكەن.

«شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» نىڭ 2006 - يىللىق 25 -

فېۋرال ساننىڭ 7 ـ بېتىدە «ھايۋانىي خىسلەت، ئىنسانىي خىسلەت: قايسىسى دۇرۇس خىسلەت» دېگەن تېمىدا بىر پارچە ماقالە بېسىلدى، يۇقىرىقى ماۋزۇ تازا نورمال، مۇۋاپىق قويۇلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ماقالىنىڭ مەزمۇنى كىشىنى ئويغا سالالايدۇ. ماقالىدە جۇڭگودىكى بىر قىسىم كارخانىلارنىڭ سودا قانۇنىيىتىگە خىلاپلىق قىلىپ، رەزىل ۋاستىلەر ئارقىلىق باشقا رىقابەتچى كارخانىنىڭ يىلتىزىغا پالتا ئۇرۇپ، ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ، ئۆزىلا ھۆكۈمرانلىغا ئايلىنىش قارا نىيىتىدە ۋاستە تاللىمايدۇ. بۇنىڭدا نۇقتىلىق «كېلەنشى» بىلەن «مېيدى» نىڭ بىر ـ بىرىنىڭ رىزقىغا چاڭ سېلىپ، ئېشىغا توپا سالغانلىقى، شۇنىڭ بىلەن ئۆچمەنلەشكەن ئەھۋالى بايان قىلىنغان. بۇ خىل ئۆچمەنلىك «مېيدى» ياسىغان مەھسۇلاتنى «كېلەنشى»، كېلەنشى ياسىغان مەھسۇلاتنى «مېيدى» ياساپ بازار تالاشقانلىقىدىن يۈز بەرگەن. ماقالىدە ئۇلارنىڭ رەزىل رىقابەت ئويۇنىغا مۇنداق باھا بېرىدۇ: «بىر شەھەردە ئۆزئارا دۈشمەنلەرچە تىركىشىش پەقەت بىرخىل چېكىدىن ئاشقان قىلمىش بولۇپ، بۇ كۆپىنچە ئوخشاش بىرخىل كەسىپ ئىچىدە كۆپرەك يۈز بېرىدۇ، ئەھۋال شۇ دەرىجىدىكى ھەممەيلەننىڭ كۆزىدىن قان تېمىپ تۇرغان بولۇپ، ئۇلار ئاساسىي رىقابەتچىسىنى يوقىتىپلا قالماي، بارلىق رىقابەتچىسىنى يوقىتىپ، پۈتۈن بازارنى ئۆزى يالغۇز ئىگىلەشنى ئويلايدۇ»، سۆزۈشتۇرۇپ كەلسەك، «بىر شەھەردە ئۆزئارا تىركىشىش» نىڭ مەنبەسى دەل جۇڭگو كارخانىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى يىرتقۇچ ھايۋانلارغا خاس ياۋۇزلۇقتىن بولغان، يىرتقۇچ ھايۋانلار قەبىھ، قانخور كېلىدۇ، رىقابەتچىسىنى ۋەيران قىلمىغۇچە بولدى قىلمايدۇ. بازار رىقابىتىدە نۇرغۇن كارخانىلار رىقابەتچىسىنى دۈشمەن

دەپ بىلمىدۇ، يا سەن ئۆلىسەن، يا مەن ۋەيران بولىمەن دەپ ئويلايدىغانلار ناھايىتى كۆپ. بۇنىڭ بىلەن ھېچكىم تۆلىگەن بەدىلى بىلەن ھېسابلاشماي، چېكىدىن ئاشقان بىرخىل رىقابەت شەكلىنى پەيدا قىلمىدۇ ـ دە، ھېچكىم مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ. كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرەلمەيدۇ، ھەرقانداق ئىشنىڭ قائىدىسى، يوسۇنى بولمىدۇ، ئادەمگەرچىلىك پرىنسىپى بولمىدۇ. تەڭ تەرەققي قىلىش، يول قويۇش، ياردەم بېرىش، بىللە مەۋجۇت بولۇش، ئىنساپ قىلىش سودا كارخانىلىرىنىڭ ھەقىقي چىقىش يولى بولالايدۇ. ئەخلاقي پرىنسىپ بويىچە قارىغاندىمۇ سەن ئۆل، مەن تىرىلەي دېيىش، سەن دوزاخقا كىر، مەن جەننەتكە كىرەي دېيىش ياكى مەن دوزاخقا كىرگەندىن كېيىن سېنىمۇ بىللە تارتىپ كىرىمەن دەپ ئۆزى بىلەن بىرگە باشقىلارنىمۇ ھالاك قىلمىغۇچە كۆڭلى تىنجىماسلىق ئەڭ چوڭ نائىنساپلىق ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق رىقابەتنى كىشىلەر «شەرقچە رىقابەت» دەپ ئاتاشماقتا.

ھەقىقەتەن جەمئىيەتتە ناتوغرا، قانۇنسىز، رەزىل ۋاستىلەر بىلەن پۇل تېپىشقا ئىنتىلىش بىرخىل ئومۇمىيلىققا ئايلىنىپ قالغىلى تۇردى. بەزى كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئىنساپ، دىيانەت، شۇكرى ـ قانائەت دېگەن پەزىلەت تەلەپلىرى پۇلنىڭ سېھرىي كۈچى ئالدىدا بىر سىنىتقىمۇ ئەرزىمەيدىغان بولۇپ قالغىلى تۇر. دى. بۇ مەلۇم مەنىدە كىشىلەردە ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ سۇسلاپ كەتكەنلىكى، ئىنسانىي پەزىلەتنىڭ ئورنىنى ھايۋانىي خۇسۇسىيەتنىڭ ئىگىلەپ كەتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە بەزىلەر ئازغىنا پۇل ئۈچۈن قارا نىيەتلىك قىلىپ، ئامانەتكە خىيانەت قىلىدۇ، بەزىلەر توختامغا خىيانەت قىلىدۇ، سودا قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلمايدۇ. بەزىلەر پۇل ئۈچۈن بالىلارنى ئاتا ـ ئانىسىدىن، ئاتا

ـ ئانىلارنى بالىلىرىدىن جۇدا قىلىپ، بالا سودىسى قىلىۋاتىدۇ. بەزىلەر پارىخورلۇق بىلەن ھەقسىزلىكە ھاقارەت كەلتۈرۈشتىن ھايا قىلمايۋاتىدۇ، يەنە بەزىلەر بىرنەچچە كوي پۇل ئۈچۈن جانغا زامىن بولۇشتىن يانمايدۇ، بەزىلەر قويمىچىلىقنى كەسىپ قىلىۋالدى. بۇنداق ساناپ كەلسەك قارا نىيەتلىك، ياۋۇزلۇق جەمئىيەتنى قاپلاپ كەتكەندەك تۇيۇلىدۇ. گەرچە بۇلار قىسمەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە كەلتۈرۈۋاتقان زىيانلىرىنى مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ. ئۇلار جەمئىيەتتە قارا تۈتەك پەيدا قىلىپ، ئاق ۋە قارىنىڭ ھەممىنى بۇلغىغىلى تۇردى.

ئالدى ـ ساتتىدا ئادىل بولۇش، ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش سۈدا ئەخلاقنىڭ مۇھىم تەلىپى. ئادىللىق دېگەندە كۆزدە تۇتۇلىدىغىنى راستچىللىق، سەممىيلىك، ئوچۇق ـ ئاشكارا بولۇش، ساختىلىق قىلماسلىق، ئالدامچىلىق، كاززاپلىق، سەممىيەتسىزلىك بىلەن بىر ـ بىرىنى ئالدىماسلىقنى كۆرسىتىدۇ. دۇنيادا نۇرغۇن كارخانىلار ئادىل، سەممىي سودا قىلغانلىقى ئۈچۈن بارا ـ بارا روناق تېپىپ، دۇنيادىكى ئورنى، ئىناۋىتى ئېشىۋاتىدۇ، ئىشەنچ ئۇلارغا نۇرغۇن ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىپ بېرىۋاتىدۇ، مانا بۇ ئۇلارنىڭ قابىلىيىتى، ھاياتي كۈچى كىم ئۆزىگە ئىشىنىدىكەن، ئۇنىڭ ھاياتي كۈچى ئېشىپ بارىدۇ. كىم ئۆزىگە ئىشەنمەيدىكەن، ئۇ رەزىللىك ئارقىلىق مەقسەتكە يەتمەكچى بولىدۇ، نەتىجىدە باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم بولۇپ قېلىش بىلەن پۈتۈنلەي ۋەيران بولىدۇ. بىز شۇنداق دەپ قارايمىزكى، ئىقتىسادىتتا مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىش ئۈچۈن نومۇسنى ئەلا بىلىشتىن ئۆزگە چىقىش يولى يوق، ئالا كۆڭۈللۈك ھەرقاچان شەخسىنىمۇ، كارخانىلارنىمۇ ئاخىرى ھالاكەتلىك تەقدىر بىلەن كۈتۈۋالىدۇ.

پۇل شان ـ شەرەپكە ئىگە قىلىدۇ، پۇل ھەم ئادەمنى نومۇسقا قويىدۇ. پۇل تېپىشتىمۇ ئادەملەرنىڭ پەزىلىتى ۋە پەزىلەتسىزلىكى سىنالغانغا ئوخشاش، پۇلنى خەجلەشتىمۇ ئادەملەرنىڭ دىيانىتى ۋە خىيانىتى سىنىلىدۇ. پۇل بەزى ئادەملەرنى ئالىيجاناب، ساخاۋەتلىك، مەرد قىلسا، بەزى ئادەملەرنى شۇ پۇل رەزىل، خەسىس، نامەرد قىلىۋېتىدۇ. بەزىلەر پۇل تاپقاندىن كېيىن دوستلارنى كۆپەيتسە، بەزىلەر پۈتۈن دوستلىرىنى توزىتىۋېتىدۇ؛ بەزىلەر پۇل تاپقانچە كەمتەرلىشىپ كەتسە، بەزىلەر ئازغىنا پۇلنى كۆرۈپ، چەللىدە ئات چاپتۇرىدۇ، تەكەببۇرلۇقىتىن كېرىلىپ، دۇنياغا سىغمايدۇ، بەزىلەر پۇل تېپىپ مەكتەپ سالسا، بەزىلەر پۇل تېپىپ مەيخانا، قىمارخانا سالىدۇ. بەزى كىشىلەر پۇل بىلەن رونىق تاپسا، بەزى ئادەملەر پۇل بىلەن ھالاك بولىدۇ. بەزىلەر پۇلنى ساخاۋەتلىك ئىشلار ئۈچۈن خىراجەت قىلسا، بەزىلەر كاساپەتلىك، شەھۋانىيلىق ئۈچۈن سەرپ قىلىدۇ. ئومۇمەن پۇل ئادەمنى ئەرمۇ قىلالايدۇ، يەرمۇ قىلالايدۇ. پەزىلەتلىك، دىيانەتلىكمۇ قىلالايدۇ. پەس، نومۇسسىز چۈپرەندىگىمۇ ئايلاندۇرالايدۇ.

پۇل تاپقانلارمۇ، پۇل تاپالمىغانلارمۇ نەچچە خىل تېپقا بۆلۈنىدۇ. پۇل تاپقانلارنىڭ تېپىنى مۇنداق بىرقانچە خىل تېپقا بۆلۈش مۇمكىن. بىرى، بېخىللار تېپى. ئەخلاقشۇناسلىق ئۆلچىمى بويىچە بېخىل، خەس ئادەملەرنى پەس تەبىئەتلىك كىشىلەر قاتارىدا سانايدۇ. چۈنكى بۇنداق ئادەملەر شۇنچە مۇشەققەت بىلەن پۇل تاپىدۇ، لېكىن ئۆزى بەھرىمەن بولۇشقىمۇ، باشقىلارغا ياردەم بېرىشكىمۇ رايى بارمايدۇ. ئۇلار پەقەت پۇلنىڭ سانىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ، ئۇ ئائىلىسىگە، بالا ـ چاقىلىرىغا ۋە ئاتا ـ ئانىلىرىغىمۇ شۇ پۇلنىڭ سانىغا كۆڭۈل بۆلگەنچىلىك

كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. بۇ خىل تىپتىكى كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىنى ئەلشىر نەۋائىي مۇنداق سۈرەتلەپ بەرگەن ئىدى:

پەس ھىممەت كىشى يىغىپ، سەرپ قىلىشنى ئەيىب كۆرىدۇ، بېخىل ئەگەر تۇغۇنچەكنى ئاچسا، يەنە ئېچىشتىن ئەنسىرەيدۇ. بۇگۈن ياكى ئەتە ئاچاي دەيدۇ، بۇ ئۇنىڭغا يەنە بىر تۇغۇن تۇغىدۇ، ئۇنىڭ تۇغۇنچىكىنى ئاچماقلىقى تارقاتماق ئەمەس، بەلكى يەنە بىر نەرسە قاتماق ئۈچۈندۇر. ئۇ يىغقان دەرەملىرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىشنى خوپ كۆرمەيدۇ، چۈنكى دەرەم قانچە كۆپ بولسا، تۇغۇنلەرمۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ، ئەگەر ئۇنى ئاچىدىغان بولسا، باشتىن - ئاياغ تۇغۇلگەن بۇ تۇغۇنلەرنىڭ ھەربىرى ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىردىن تۇغۇن سالىدۇ.

ئەلشىر نەۋائىي يەنە خەسىس باي بىلەن نامراتلارنى سېلىشتۇرۇپ، نامراتلارنى ئۇلاردىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويىدۇ: «مال يىغىپ يېمىگەنلەر بىلەن كەمبەغەللەر ئوتتۇرىسىدا نېمە پەرق بار؟ ئۇلار ئوتتۇرىسىدا مەلۇم جەھەتتە پەرق يوق دېسەمۇ بولىدۇ - يۇ، ئەمما ئەقىل ئىشلەتكەندە تولىمۇ چوڭ پەرق بار». بۇ يەردىكى چوڭ پەرق شۇكى، پىخسىق بايىنى پاسىق سۈپىتى بىلەن ئاتاپ: «پاسىقتىن ھايا تىلىمە» دېگەن. بىراق نامراتنى ھەرگىز مۇ پاسىق سۈپىتى بىلەن ئاتىمايمىز، شۇڭا شۇنداق خۇلاسە بېرىدۇكى: «خەيرسىز باي يامغۇرى يوق بۇلۇتتۇر، ئەمەلسىز ئالىم كىتاب يۈكلەتكەن ئېشەكتۇر» («ھەببۇلۇلقۇلۇب» دىن). پاسىق ئالىم بولسىمۇ ئۆز نەپسىگە زالىمدۇر، بېخىل باي ناداندۇر. شۇڭا دەيدۇكى: «بېخىل گەرچە قۇرەيشنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولسىمۇ، جەننەتكە كىرمەيدۇ، سېخىي ئەگەرچە زەنگى قۇل بولسىمۇ، دوزاختا كىرمەيدۇ» ھەقىقەتەن، پاراغەت، ساخاۋەت ئۇچۇن بېرىلگەن مال - دۇنيانى ئۆزىنىڭ تۇرمۇشى ئۈچۇن ئىشلىتىشكە

مۇ بويۇن تولغاپ، ئۆزىنى خار ۋە بىئېتىبار قىلغان ئادەم بەدكەش، ھاياسىز ئادەمدۇر.

ئىككىنچى تىپتىكى نومۇسسىز بايلار ئىسراپخور، چىرىك كىشىلەردۇر.

بۇ خىل تىپتىكى كىشىلەر كۆرۈنۈشتە ئۆزىنى سېخىي ھېسابلىشىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار يۇقىرىقى بېخىل بايلاردىنمۇ قەبىھ نومۇسسىزلاردىن سانىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئادىتى شۇكى بۇزۇقچىلىق، شەھۋانىيلىق، نام ـ ئات ئۈچۈن ئىسراپچىلىق بىلەن مال ـ دۇنياسىنى بۇزۇپ چاچىدۇ، بىراق ھەقىقىي ھاجەتمەنلەرگە بىر تىيىن بېرىشكە رايى بارمايدۇ. ئۇلار نەچچە مىڭ يۈەنلىك قىممەتلىدىكى نازۇ ـ نېمەتلەرنى ئالدىغا تىزىۋېلىپ، كۆز ـ كۆز قىلغان بىلەن، شۇ نازۇ نېمەتلەرنى چوشقىلارغا غىزا قىلىپ بېرىشكە ئازراقمۇ قارنى ئاغرىمايدۇ. بىرەر مىسكىنگە بەش يۈەن تۇنقۇزۇپ، بىر ۋاخ تاماق يە دېيىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئۇلارنى ھاقارەتلىك تىللار بىلەن تىللاپ ئىشكىدىن قوغلايدۇ. ئەگەر بىر پارچە نان بىلەن چاي بەرگەن بولسا، ئەيىبلەپ، ھاقارەتلەپ بېرىدۇ. بۇنى كلاسسىكلار: «مىننەت قىلىش سېخىيلىقنىڭ ئاپىتىدۇر» دېگەن. پەخىرلىنىش ئۈچۈن بېرىش شۆھرەتپەرەسلىك، ئۇنىڭ بىلەن ئۆزىنى سېخىي دېيىش بىھايالىق، باشقىلارغا كۆرسىتىش نىيىتىدە بەرمىسە مىسقال چىقارماس. ئۇ بىر بېخىلدۇركى، سېخىي ئەمەس. سورىغاندا بەرگەننى ھەم سېخىيلىقتىن يىراق بىل، مىننەت بىلەن بەرگەندىن ياخشىراق بىل. مۇقەددەس كىتابلاردا بەرگەن سەدىقىسى ئۈچۈن مىننەت قىلغان ئادەمنى ئىت ئۆزىنىڭ قورسىقىنى ئۆزى يالىغاندەك، پەسكەشلىكتۇر دەپ ئەيىبلىگەن ئىدى.

بۇ خىل تىپتىكى بايلارنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى، تەكەب-

بۇرلۇق ۋە مەنمەنچىلىكتۇر، ئۇلار ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلمايدۇ. ئۆزىنى ھەممىدىن ئۇلۇغ چاغلاپ، ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىگە ھاجەت-مەن بولۇپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. بۇنداق بايلارنىڭ كۆپىنچە-سى ئەسلى تېگى پەس، نەسلى پەس ئادەملەر بولۇپ، بۇرۇن كۆپ خارلىق تارتقان، كېيىن پۇرسەتكە ئېرىشىپ پۇل تاپقانلار ئە-كەن، پۇل - بايلىق، ئۇلارنىڭ پەس تەبىئىتىنى يەنىلا ئۆزگەر-تەلمىگەن.

تۆتىنچى تىپتىكى بايلارنىڭ تەبىئىتى ناھايىتى ئېسىل، رو-ھى پاكىز، پەزىلەتلىك، ھايالىق، سېخىي ھەم تېجەشلىك كىشە-لەردۇر. ئۇ كىشىلەرگە قارىساق كۆرۈنۈشى بايەك ئەمەس، لېكىن كۆڭلى باي، قارنى كۆكسى شۇنداق كەڭ، ئۇلار ھالال يولدىن پۇل تاپىدۇ، پۇلنى ئورۇنلۇق خىراجەت قىلىدۇ. ھەر-گىزمۇ بۇزۇپ - چاچمايدۇ، ھاجەتمەنلەرنىڭ تەلەپلىرىدىن چېقە-دۇ، نامراتلارنى يۆلەيدۇ، بىراق داۋراڭ سالمايدۇ، ئۇلار بايلار بىلەنمۇ، ئەمەلدارلار بىلەنمۇ، پۇقرالار بىلەنمۇ، نامراتلار بىلەن-مۇ ياخشى ئۆتىدۇ، بىرىگە ئېگىلىپ، يەنە بىرىگە تەكەببۇرلۇق قىلىشتىن ھايا قىلىدۇ. ئۇنداق ئىشنى ئۆزى ئۈچۈن خورلۇق، نومۇس ھېسابلايدۇ، ئاددىي - ساددىلىق، كەمتەرلىك ئۇلارنىڭ خىسلىتى، چىن كۆڭلىدىن رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ بېرىپ، باشقىلارنىڭ دەردىگە يېتىش ئۇلارنىڭ پەزىلىتى.

نامرات كىشىلەرنىمۇ نەچچە تىپقا بۆلۈش مۇمكىن، بۇلار-نىڭمۇ بەزىلىرى ئالىيجاناب، ئېسىل خۇيلۇق، بەزىلىرى پەس تەبىئەتلىك، رەزىل خۇيلۇق بولىدۇ. ئۇلارنى يېغىنچاقلىغاندا مۇنداق ئۈچ تىپقا بۆلۈش مۇمكىن:

بىرىنچى خىل تىپتىكىلەرنى تەپسىمۇ تەۋرىمەس كىشىلەر دېگەن تۈزۈك، بۇ خىل كىشىلەر ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ نامرات

ئۆتكەن، ئۇلارنىڭ تەبىئىتى ئاشۇ نامراتلىققا ئادەتلىنىپ كەت-كەن، بايلىق تۇرمۇشنى خىيال ئەينىكىدىن بولسىمۇ كۆرۈپ ئىنتىلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تېخى يېڭى چاپان كىيسە تالاغا چىقىشتىن ئىزا تارتىپ، توپىغا مىلەپ كىيىدۇ. ئادىتى ئۆمۈر بويى بىرلا خىل مەستخۇشلۇق بىلەن «ماڭىدۇ، ماڭىدۇ، بىر قىرىدىن ئاشالمايدۇ» دېگەندەك، تىمسىقلاپ ئۆتىدۇ. ئۇلارغا ھەيـ-دەكچىلىك قىلسىمۇ، يۆلىسىمۇ يەنىلا ئۆزىنى تاشلىۋېتىپ تۇرۇ-ۋالىدۇ. تۇرمۇشنى تېخىمۇ ياخشىلاشقا ئىنتىلمەيدۇ ھەم ئۇنداق بايلىق تۇرمۇشنىڭ كېلىشىگىمۇ ئىشەنمەيدۇ. ئۇلارنى تىللىسـە-مۇ، تەپسىمۇ ئوخشاش ھاڭۋېقىپ تۇرغىنى تۇرغان، بۇنداق ئا-دەملەرنى ئەيۇەشكە كەلتۈرۈش ھەقىقەتەن تەس.

ئىسراپخورلۇق نامراتلىقنىڭ يەنە بىر تىپى، بۇنداق دېسەم بەزىلەر نامرات تۇرۇپ نېمىنى ئىسراپ قىلىدۇ؟ دېيىشىڭلار مۇمكىن. گەپ دەل مانا شۇ يەردە، بايلار ئىسىراپچىلىق قىلسا ئەيىب ھېسابلىنىۋاتقان يەردە، نامراتلار ئىسراپچىلىق قىلسا ئەل-ۋەتتە ئەيىب ھېسابلىنىدۇ، بۇ خىل تېپتىكى كىشىلەر بۇگۈنىنىلا ئويلايدۇ، ئەتىسى ئۈچۈن غەم يەپ ئولتۇرمايدۇ، بۇگۈن بىر كىلو گۆش تاپسا، بىراقلا قازانغا سېلىپ يېۋېلىپ، ئەتىسى ئۈماچ چېلىپ ئىچىشتىن ھايا قىلمايدۇ. بىر مېھمان ئۆيىگە كەلسە، ئېغىلدا بار - يوقى بىر قوينى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىپ قاراپ ئولتۇرىدۇ، ئەسلى كونىلار ئىككى يۈەن تاپسا، بىر يۈەننى ئەتىسى ئۈچۈن ئېلىپ قويۇپ، بىر يۈەننى خىراجەت قىل دېگەن تەلىمەرنى بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ قائىدىگە ئەمەل قىلمايدۇ. بۇ خىل تېپتىكىلەرنىڭ بەزىلىرى، ئۆزى نام-رات بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ نامراتلىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن كۆپ بەدەل تۆلەيدۇ، شۇڭا بۇلارنىڭ ئىشتىنى تىزىدىن ئاشمايدۇ.

ئۇچىنچى، پەس تەبىئەتلىك، تەمەخور، دىۋانلىققا ئادەتلەنگەن نامراتلار تىپى، ھايا يوق، نومۇس يوق، ۋاپا يوق، قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان كىشىلەر دەل مۇشۇ تىپتىكىلىرى. ئۇ خىل كىشىلەر بىر نانىنىڭ كۆچىكى، بىر تىيىننىڭ قۇلى، ئۇلار ياشاش قابىلىيىتىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان، پۇلدارلارنىڭ تاكتاكچىلىقىنى قىلىپ، يۇندىسىنى تۆكۈپ، چاپىنىنىڭ توپىسىنى قېقىپ جان باقىدۇ، ئۇلار ھەرقانچە ھاقارەتكە ئۇچرىسىمۇ، ئۇنى خۇشامەتخۇيلۇق بىلەن قارشى ئالىدۇ، بىر پارچە سۆڭەك تاشلاپ بېرىپ، ئىگىسىگە كۆشكۆرتۈپ قويسا، قاۋايدىغان لالما ئىتلارەك، خوجايىنلىرى نېمىگە بۇيرىسا، شۇنى قىلىدۇ. ياخشى - يامانىنى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ.

بۇ خىل تىپتىكى كىشىلەرنىڭ يەنە بىر خىللىرىمۇ بار، ئۇلارنىڭ نامراتلىقىنى ئۇلارنىڭ زەئىپلىكى، ئۆلۈمتۇكلۇكى، قابىلىيەتسىزلىكى، نومۇسسىزلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۇلارنىڭ شۇنداق بىچارە، روھسىز، ئۇمىدسىز بىچارە، زەئىپ روھى ئۆلگەن ھالىتىنى كۆرۈپ بەزىلەر ئۇلارنى ئەيىبلەشتە يوق، بەلكى ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلغۇسى كېلىدۇ. ئىنسانپەرۋەرلىك پەزىلىتى ئۇرغۇپ كېتىپ، ئۇلارنى يۆلىمەكچى بولىدۇ، بىراق ئۇنداق كىشىلەرگە ھېسداشلىق قىلسا، ئىنسانپەرۋەرلىك قىلسا، ئىنسانپەرۋەرلىككە ھاقارەت بولىدۇ، ھېسداشلىق ئۇۋال كېتىدۇ دەپ ھېسابلايمەن، بەلكىم كىشىلەر ئۇلار دۇشمەن بولمىسا، خۇدايىمنىڭ مۆمىن بەندىسى تۇرسا، باشقىلارغا يامانلىق قىلمىسا ياكى يامانلىق قولىدىن كەلمىسە، نېمىشقا ھېسداشلىق قىلىشقا بولمايدۇ دەپ ئېتىراز بىلدۇرۇشى مۇمكىن. بۇ كۆڭۈلچەك كەشىلەرنىڭ ئادىتى، بۇنداق ئادەت نۇرغۇن يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىپ كېتىشىگە يوچۇق ئېچىپ بېرىدۇ. ئورۇنسىز

ھېسداشلىقلىرىمىز يەنە نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ تىرىشىش يولىنى ئۇزۇپ، ئۇلارغا چىقىش يولى بەرمىگەن. نەتىجىدە ئۆلۈمتۇك، كېرەكسىز، يارىماس ئادەملەر، ھاياسىز، بىزەڭ دۇئانىلار بارغانچە كۆپىيىۋەرگەن. نەتىجىدە نېمە بولدى؟ نېمىگە ھېسداشلىق قىلىنىدى؟ نېمىگە ياردەم بېرىلدى؟ يارامسىزلىق، تەييار تاپلىقاء، دۇئانىلىققا ھېسداشلىق قىلىندى. بۇ خۇددى زەھەرلىك ئوت ـ چۆپكە ھېسداشلىق قىلىپ يىلتىزىنى سۇغارغاندەك.

2006 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى جۇمە ئىدى. مەن جۇمە نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچى ئوچ تاش مەسچىتكە كىردىم، بىر ئاتا بولغۇچىنىڭ ئالتە ياش، يەتتە ياش ئىككى ئوغلىغا بىردىن سۇلياۋ خالتا تۇتقۇزۇپ، تىلەمچىلىككە مەجبۇرلاۋاتقانلىقىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. بۇلارنىڭ ئالدىدا بىر پارچە قەغەزگە يېزىلغان: «مەن شىخەنزىدىن ئۇرۇمچىگە ئىش ئىزدەپ كەلگەن، بىراق مېنى ھېچكىم ئىشلەتمىدى. ئىككى بالام بار تىلى ئاجىز» دېگەن ئەرزىيىتىنى كۆردۈم، شۇنىڭ بىلەن بۇ نومۇسسىز، زەئىپ زىياندىش، مەنۇيي قاتىل دادىغا نىسبەتەن غەزىپىم ئۆرلەپ تاشتى.

— ھەي نومۇسسىز ئاتا، ما خالتىلارنى سەن قولۇڭغا ئال، تىلەمچىلىك قىلامسەن، ئىشلەپ باقامسەن، نېمىش قىلىپ باقىساڭ باق، لېكىن بۇ بالىلارغا بۇ نومۇسسىز ئىشنى ئۆگەتمە. بۇ بالىلارنىڭ پۇتۇن ئۆمرىنى باشقىلارنىڭ خەير ـ سەدىقىسىگە يۆلىنىپ ياشايدىغان قىلىپ نابۇد قىلما. بۇ نومۇسسىزلىق سەن بىلەن كەتسۇن، تېزدىن بالىلارنى قوپۇرۇۋېتىپ، ئۆزۈڭ ئولتۇر. بۇ بالىلارنى سەن تاپقان بىلەن، ئۇلار ساڭا مەنسۇپ ئەمەس، ئۇ بالىلار ئۆزىگە، مىللەتكە، كەلگۈسىگە مەنسۇپ، دېدىم. ئۇ يۈزسىز يەنىلا تەپ تارتماي:

— ئۇنداق بولسا بالىلىرىمنى مىللەت باقسۇن — دېدى.
— بالاڭنى باشقىلارنىڭ بېقىۋېلىشىغا بېرەمسەن — دېدى ئەتراپتا تۇرغان بىرەيلەن.
— ھەممە ئاتا ـ ئانىنىڭ بالىسىنى بېقىش، ياراملىق ئادەم قىلىپ جەمئىيەتكە قوشۇش مەجبۇرىيىتى بار. بىراق بالىلارنى خورلاشقا، ئۇلارنىڭ ئىنسانىي ئىززىتىنى ھاقارەتلەشكە، ئۇنىڭ تەربىيىلىنىش، ئۆزىنى ئۆزى يۈكسەلدۈرۈش ھوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز قىلىشقا ھەققى يوق. ئېغىزدىن ئانىنىڭ سۈتى پۈراپ تۇرغان بالىلارنى ھازىردىن باشلاپ، مۇشۇ كويغا سېلىپ قويساڭ، بۇلار بۇ دۇنيانىڭ مۇرادىغا قانداق يېتىدۇ، دېدىم.
تېگى ـ تەكتىنى سۈرۈشتۈرگەندە، بىز ھېسداشلىق قىلىۋاتقان ئاشۇ تائىپە ئەخلاقسىزلىقتا، نومۇسسىزلىقتا ئۇچىغا چىققان ئەڭ زەئىپ تائىپىلەر قاتارىغا كىرىدىغان كىشىلەردۇر. بىزنىڭ شۇ خىل رەزىل تائىپىلەرگە نىسبەتەن دەققەت ئېتىبارىمىزنى قاراتمىغانلىقىمىز بىزنىڭ نومۇسسىزلىقنىڭ ئۆلچىمىنى بۇزاستە قىلىنغان يۇزسىزلىكتىن ھالقىپ، ۋاستىلىك ھالدا ياسىمىلىق بىلەن قىلىنغان يۇزسىزلىكتىن كۆزىتىشىمىز بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، جەمئىيەتتە نۇرغۇن ئادەملەر نومۇسسىزلىقنىڭ ئۆلچىمىنى پايدا ـ مەنپەئەت مۇناسىۋىتىدىن، بۇزاستە باشقىلارغا، جەمئىيەتكە سالغان زىيانكەشلىكلىرىدىن، نەپسى ئۈچۈن ھاياداىن يۈز ئۆرىگەندىكىدەك زاھىرەن ئىشلاردىن باھا بېرىشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن. بىراق بەزى ئادەملەر ئادەتتە نومۇسسىزلىق، ئەخلاقسىزلىق قىلمىغاندەك تەسىرات بېرىدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆلۈمتۇكلۈكى، زەئىپلىكى، ئۆلۈك روھى نەتىجىسىدە ئۆيناىدىغان يامان رولى قەبىھ، رەزىل دۇشمەنلەرنىڭمۇ زىيانكەشلىكىدىن نەچچە ھەسسە ئېغىر بولۇپ كېتىدۇ. روھى

تويۇنغان ئادەم مەرد كېلىدۇ، روھى ئۆلۈك ئادەم نامەرد كېلىدۇ، نامەردنىڭ قولىدىن ھەرقانداق بالا ـ قازالار كېلىدۇ.

ئەمەلىيەتتە ئادەمنىڭ روھىنىڭ زەئىپلەشكەنلىكىدىنمۇ ئارتۇق پاجىئە بولمايدۇ، بارلىق پاجىئەلەرنى پەيدا قىلىدىغان مەنبە روھنىڭ ئۆلۈشكە يۈز تۇتۇشى ھېسابلىنىدۇ، جەمئىيىتىمىزدە ھازىرغىچە خاتا ئۆزلەشكەن بىر چۈشەنچە شۇكى، ئۇلار قەددىنى پۈكۈپ، بوينىنى ئېگىپ، قول باغلاپ، بىچارە، زەئىپ ھالەتتە تۇرۇشنى مۇمىنلىكنىڭ بىر بەلگىسى دەپ چۈشىنىپ كېلىشتى. ئەمەلىيەتتە ئۇ خىل زەئىپلىك، ئادەمىيلىك ئوبرازىغا، ئىمانغا ھاقارەت كەلتۈرۈش، دىنىنى ئۆلتۈرۈش ئىدى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۆمەر ئىبنى خەتتاپ بىر ئادەمنىڭ مەسچىتتە ئۆلۈمتۇكىلەرچە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، تولىمۇ قورقۇمسىرىغان قىياپەتتە تۇرغانلىقىنى كۆرگەندە، شۇئان بېرىپ ئۇنىڭ بېشىنى قولىدىكى قامچا بىلەن نوقۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا: ئۆزۈڭ بىلەن قوشۇپ دىنىمىزنىمۇ ئۆلتۈرمەكچىمۇسەن؟ دېگەن. يەنە بىر رىۋايەتتە، ئۆمەر بىنىنى خەتتاپ نامازدىن كېيىن بىرمۇنچە كىشىلەرنىڭ مەسچىت تۇۋرۇكىگە يۆلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ۋە ئۇلاردىن سىلەر نېمە ئادەملەر؟ دەپ سورىغاندا، ئۇلار بىز ئاللاغا تەۋەككۈل قىلغۇچىلارمىز دېگەندە، ئۆمەر ئۇلارنىڭ ياقىسىدىن سىلكىشلەپ ئۇلارنى ئورنىدىن قوپۇرۇۋېتىپ ۋە بىر ئادەم رىزىق ئۈچۈن ئىشلىمەي ئولتۇرۇپ «ئى ئاللا ماڭا رىزىق بەرگىن» دېسە، ئاسماندىن ھەرگىزمۇ ئۇنىڭغا ئالتۇن ـ كۈمۈش ياغمايدۇ. ئاللا نامازدىن كېيىن زېمىنغا تارىلىپ ئۆز مەشغۇلاتىغا بىلەن بۇلۇڭلار ۋە ئاللانىڭ پەزىلىتىدىن تەلەپ قىلىڭلار دېگەن تۇرسا، دېگەن. بۇنىڭدىن دىنىي ئەقىدە نۇقتىسىدىن قارىغاندىمۇ ئۆلۈمتۇك، روھسىزلىق، زەئىپلىكنىڭ تولىمۇ زىيانلىق ئىكەنلىكى،

ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىشقا بولمايدىغانلىقى چىقىدۇ: «ئەزىز كىشىلەر خارلىققا چۈشۈپ قالسا، ئۇنىڭغا شەپقەت قىلىشنى غەنىيمەت بىلىپ، قولۇڭدىن كېلىشىچە ئېھسان قىل، كەتمەن چاپالايدىغان، ئوتۇن توشۇيالايدىغان ياش دۆانىغا نەرسە بەرسەڭ، تەڭرىنىڭ مېلىنى زايە قىلغان بولىسەن» (مەھبۇبۇل قۇلۇپتىن). ھازىر جەمئىيەتتە ئۆلۈمتۈك، پاراڭىت، ئالدامچى، ھاياسىز، بېزەڭ دۆانىلار بارغانچە كۆپىيىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى شۇنچىلىك ھاياسىزكى، ئۇلار شۇنچە يىرگىنىشلىك، بەتبەشىرە، مەينەت بولۇۋېلىپ، ھايا قىلماي خۇدانى تىلغا ئالىدۇ، پۈت ـ قولىدا ئازغىنە يارا بولسا، ئۇنىڭغا ئادەمنىڭ غەشلىكىنى قوزغىغۇدەك نەرسىلەرنى سۈرتۈۋېلىپ، باشقىلارنىڭ ھېسداشلىق قىلىشىنى قولغا كەلتۈرمەك بولىدۇ. بەزىلەر بېزەڭلەرچە ئادەمگە ئېسىلىدۇ، پۇل بەرمىسە تىللايدۇ، بۇنداق ئىشلار خېلى ئومۇملىشىپ قالدى، بۇنداقلارغا باشقىلارنىڭ قانداق ئىنكاستا بولۇۋاتقانلىقىنى ئۇقمايمەن. لېكىن مەنچە ئۇنداق ھاياسىزلارغا پۇل بېرىش دۇرۇس ئەمەس، «قۇرئان» دا ھاياسىز دۆانىلارنى «بېزەڭ» دېگەن، ھايالىق كىشىلەر ھەرقانچە نامرات بولسىمۇ، ئۇلار بېزەڭ دۆانىلاردەك قول سۇنۇپ تىلىمەيدىغانلىقىنى، بىراق ئۇلارنىڭ رەڭگىدىن ئۇلارنىڭ ھەقىقەتەن موھتاج ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيدىغانلىقىمىزدىن بېشارەت بەرگەن. ئەگەر ھېسداشلىق قىلىش، ياردەم قىلىش، يۆلەش توغرا كەلسە، مانا شۇنداق ھايالىق كىشىلەرگە ياردەم بېرىش كېرەك. ئۇلار ئازراق ياردەمگە ئېرىشسە، شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ، ھاياسىزلارنى قانائەت قىلدۇرغىلى بولمايدۇ، ئۇلار تېخىمۇ ھاياسىزلارچە تەمەدىن قول يېغمايدۇ، بىر زۆرۈرىيەت بىلەن بىر دوختۇر مۇنداق بىر پاجىئەلىك نومۇسسىزلىقنى دەپ بەردى. بىر

بىجبرىم ئەر دوختۇرخانىغا كىرىپ، دوختۇرغا بىر پۇتنى كېسىۋېتىشنى ئۆتۈنگەن، ئۇ دوختۇر بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، بىز كېسەل پۇتىنى داۋالىيالمىساق كېسىۋېتىمىز، ساپساق پۇتنى كەستۈرۈشكە نېمە مەجبۇر قىلدى دەپ سورىغاندا، ئۇ نومۇسسىز ئادەم: مەن پۇتۇمنى كېسىۋەتمىسەم، كىشىلەر مېنى بىجبرىم تۇرۇپ تىلەيدىكەن دەپ پۇل بەرمەيدىكەن، دەپ جاۋاب بەرگەن. ئويلاپ باقايلى، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق نومۇسسىزلىق بولامدۇ؟ خۇدا ئاشۇنداق زەئىپ، بىزەك ئادەملەرنى ياخشى كۆرەمدۇ؟ ئۇلارنى يۆلەمدۇ ياكى ئۇنداق ئادەملەرگە رەھمەت نەزىرى بىلەن قارامدۇ، ئۇلاردىن نومۇس قىلمامدۇ؟ شۇڭا ئۇنداق ئادەملەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىشنى كىشىلەر ئۆزى تاللىۋالسا بولىدۇ. شۇڭا: «جايىدا بېرىلگەن ئەسكى چاپان ساخاۋەتتۇر، جايىدا بېرىلمىگەن زەرباب تون سەقاۋەتتۇر» (سەقاۋەت ـ ياۋۇزلۇق، يارىماسلىق) دېيىلگەن.

نامراتلارنىڭ ئۇچىنچى تىپتىكىلىرى، ئۇلارنىڭ تەبىئىتى ئېسىل، ھايالىق، ئىنساپلىق، قانائەتچان، ھايالىق، تىرىشچان كىشىلەر بولۇپ، بارغا قانائەت قىلىدۇ. يوقنىڭ غېمىنى قىلىشقا تىرىشىدۇ، ھەرگىزمۇ بايلارنىڭ قولىغا قاراپ، تەمەگەرلىك بەلەن تەلمۇرۇپ تۇرمايدۇ. بۇنداق كىشىلەرنى شەيخ سەئىدى مۇنداق تەرىپلىگەن: «ھەق تائاللانىڭ يېقىن بەندىلىرى كەمبەغەللەرچە ھايات كەچۈرىدىغان بايلاردۇر ۋە ھەممەتكە باي بولغان كەمبەغەللەردۇر. بايلارنىڭ ئەڭ ھەممەتلىكى شۇكى، ئۇلار كەمبەغەللەرنىڭ غېمىنى يەيدۇ، كەمبەغەللەرنىڭ ياخشىسى شۇكى، ئۇلار بايلارنىڭ قولىغا قاراپ تۇرمايدۇ. (كىم ئاللاغا تەۋەككۈل

قىلسا، ئاللا ئۇنىڭغا يېتەرلىك، دېگەن ئايەت بويىچە ئىش كۆردى»[1]. بۇ مەنىدىن قارىغاندا، يارەم بېرىش توغرا كەلسە، مانا شۇنداق كىشىلەرگە يارەم قىلىپ، يۆلەش دۇرۇس. ئۇلار ئازراق يارەمگە ئېرىشەلىسە، شارائىتى بىر ئاز ياخشىلانسا، ئۇلار قەدىنى رۇسلىيالايدۇ ۋە جەمئىيەتكە پايدىلىق، ساخاۋەتلىك كىشىلەرگە ئايلىنىدۇ، ئۇنداقتا ئۇلارغا قىلىنغان يارەمنىڭ قىممىتى بولىدۇ.

ئى ئىنسانلار، ئەگەر سىلەرنىڭ بايلىرىڭلاردا ئىنساپ، دىيانەت، نامراتلىرىڭلاردا قانائەت ۋە تىرىشچانلىق بولىدىغان بولسا، بۇ دۇنيادا بۇزۇقچىلىققا، نومۇسسىزلىققا، ئاچارچىلىققا ئورۇن قالمىغان بولاتتى.

پەلەكنىڭ گەردىشىدىن شىكايەت قىلما ئەي مىسكىن،
ئەگەردە شۇ پېتى ئۆلسەڭ، بەختىڭ يەنە قارا بىل.
قولۇڭدا بار چېغىدا بەختۇ ـ دۆلەت، ئەي بايلار،
تاپاي دېسەڭ ئىككى ئالەم، يەپ ـ ئىچ، ھەمدە ئېھسان قىل.

① «گۈلىستان» 271 ـ بەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبىكتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى
www.uyghurkitap.com

ئون ئىككىنچى باب

مىللىي ئەنئەنىدىن ئاينىش - نومۇسسىزلىق ۋە ئاسىيلىق

ئىلغار ئەنئەنە ھەرىكىتىمىزگە ئەپسىلىشىۋاتقان ھاۋانا ئوخشاش مۇھىم، ئۇنىڭدىن ياتلىشىش تەرەققىيات ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز ئۆلتۈرگەنلىككە باراۋەردۇر.

— خاتىرەمدىن

1. ئىلغار ئەنئەنە ھەرگىزمۇ كونىرىمايدۇ.

توغرىسىنى ئېيتقاندا، ھەممىمىز كۆز ئالدىمىزدىكى رېئال-لىقتا بىر سەپتە، بىر خىل مۇھىتتا ياشاۋاتىمىز. كۆز ئالدىمىز-دىكى ھايات مەنزىرىسى نەزىرىمىزدىن يىراق ئەمەس. بىراق بۇ ئەمەلىيەتكە بەزىلەر دەققەت قىلغان، بەزىلەر تازا دەققەت قىلالمە-غان، بەزىلەر ئەپسۇسلۇق ئىچىدە ئىچىگە تىنىشقان، بەزىلەر پەرۋاسىزلىق بىلەن كۆزىنى يۇمۇشقان. بەزىلەر ئۆزىنىڭ ئىنكا-سىنى جۇرئەتلىك ئوتتۇرىغا قويۇۋاتىدۇ، ئەپسۇسكى نۇرغۇنلىرى-مىز ئۇچۇن بەزى ۋايساشلار ئەخمەقلىق بولۇپ تۇيۇلۇۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ سىز ئەمەسكى ھازىرقى رېئاللىق، تەرەققىيات، چېكىنىش، مەدەنىيلىشىش ۋە ياتلىشىش توغرىسىدا خېلى كۆپ پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، بۇ توغرا تەۋسىيلەر بىزگە رېئاكسىيە بېرىۋاتامدۇ - قانداق؟ ئەيتاۋۇر نۇرغۇن ئىشلار

تېخىمۇ ئەدەپ كەتكىلى تۇردى. بىر ئۇلۇغ زاتتىن: «تەكەببۇر-لۇق نېمە؟» دەپ سورىسا، «ھەق سۆزنى تەن ئالماسلىق ۋە باشقىلارنى كۆزگە ئىلماسلىقتۇر» دەپ جاۋاب بەرگەن ئىكەن. ئۇنداقتا بىزگە مەسلىھەت، ھەق تەۋسىيىلەرنىڭ تەسىر قىلمايۋاتقانلىقى بىزدىكى بىمەنە تەكەببۇرلۇقمۇ ياكى ئېغىر مەسئۇلىيەتسىزلىكمۇ؟

مەن يەنە ئەنئەنە، مەدەنىيلىشىش، ياتلىشىش ھەققىدە قەلەم تەۋرىتىپ قېلىۋاتىمەن. بۇنىڭدىن مەقسەت ئۆزىمىزدىن ياتلىشىپ مىللىي خاسلىقىمىزنى زاۋاللىققا يۈزلەندۈرىۋاتقان بىر قىسىم ئەھۋاللار، ياخشى ئەنئەنىمىزدىن يىراقلاپ كەتكەن بەزى ئېزىقىشلار ئارقىلىق ئۆزىمىز ھەققىدە قايتىدىن ئويلىنىش ئۇچۇن ئەينەك كۆتۇرۇش. ئۇقمايمەن، قارىغۇنىڭ شەھىرىدە ئەينەك كۆتۇرۈپ ماڭسا خورلۇققا قالغاندەك، بەزىلەرنىڭ قاراڭغۇ قەلب ئۆڭكۇرىگە ئەينەك كۆتۇرۈپ كىرىمەن دەپ، ناكەسلەرنىڭ قارغىشىغا ئۇچرارمەنمۇ؟

«ياتلىشىش» نىڭ لۇغەت مەنىسىدىن قارىغاندا، بىر خىل نەرسىدىن ئىككىنچى خىل نەرسىگە ئۆزگىرىپ كېتىش، ئەكسىگە قايتىش مەنىسىنى بېرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن يىراقلىشىش، ئايرىلىش دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بېرىدۇ. ھازىرقى دۇنيادا ئىنسانلارنىڭ ياتلىشىشى توغرىسىدا مەخسۇس تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلىپ، ئىنسانلارنىڭ ئۆزى توغرىسىدا ئىزدىنىشى ئۇچۇن يوچۇق ئېچىشقا تىرىشىۋاتىمىز. ياتلىشىش كۆپ تەرەپلىمىلىك مەزمۇنلار ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن: ئاڭنىڭ ياتلىشىشى، بۇنى گېگىل: «ئاڭ ئۆزىنىڭ پائالىيىتى جەريانىدا ئۆزىنى ياتلاشتۇرۇپ، ئىككىنچى بىر خىل ئوبيېكتقا ئايلىنىدۇ» دەپ قارىغان. ئەمگەكنىڭ ياتلىشىشى توغرىسىدا ماركس ئالدى بىلەن

ئەمگەكچىنىڭ ۋە ئەمگەك مەھسۇلاتلىرىنىڭ ياتلىشىشى مەسىلە سىدە ئەمگەكچىلەرنىڭ ئۆزى ئىشلەپ چىقارغان نەرسە بولماس تىن، بەلكى ئەمگەكچىلەر ئۆزى ئىشلەپ چىقارغان مەھسۇلاتلار نىڭ قوللىغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئەسكەرتكەن. يەنە بىر نۇقتى دىن، ئەمگەك جەريانىنىڭ ياتلىشىشى مەسىلىسىدە ئەمگەك ئەمگەكچىلەر ئۈچۈن مەجبۇرىيەت ۋە بەسمغا ئايلىنىپ قالغان. ئەمگەكچىلەر ئەمگەك جەريانىدا خۇشاللىق ۋە ئازادىلىك ھېس قىلماستىن، ئەمگەكتىن بىزارلىق ھېس قىلىدىغان روھىي ھالەت. يۇقىرىقىلاردىن باشقا ئادەم ماھىيىتىنىڭ ياتلىشىشى، ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ياتلىشىشى، مەدەنىيەتنىڭ ياتلىشىشى، ئېتىقادنىڭ ياتلىشىشى، جىنسىي ياتلىشىش قاتارلىق كۆپ تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندىمۇ ياتلىشىشنىڭ بىر قانچە تەرىپى بولىدىكەن. بىرى، پاكلىنىش ۋە تەرەققىيات خۇسۇسىدىكى يېڭىلىنىش، يەنە بىرى، بۇلغىنىش خاراكتېرىدىكى ئۆز - ئۆزىنى دەپنە قىلىش. يېڭىلىنىش ئىككى خىل ئۇسۇل بىلەن بولىدۇ، بىرى كونا، قالاق، قاتمال، مەنسۇي زەئىپلىك قاتارلىق مىللەتنىڭ ۋۇجۇدىدا ساقلىنىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئىللەتلەردىن پاكلىنىش بىلەن مىللەتنىڭ شان - شەرىپىگە، مەۋجۇتلۇقىغا، تەرەققىياتىغا، كەلگۈسى ئىستىقبالىغا تۈرتكە بولىدىغان ئىلغار ئەنئەنىنى جارى قىلدۇرۇش ۋە ئۇنى زامانىنىڭ تەلىپىگە ماس ھالدا تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇش، ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇش، ئىلغار ئىدىيە، ئىلغار مەدەنىيەت ئامىللىرىنى، يەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنى يۈكسەلدۇرۇش، بۇنىڭ ئەكسىچە بولغان يەنە بىر تەتۈر يۈزلىنىش، ئاللىبۇرۇن باشقىلار سۈپۈرۈپ تاشلىۋەتكەن ئەخلەت - چاۋارلارنى قوبۇل قىلىۋېلىپ

ئۆزىنى بۇلغاش. بىزدە ھازىر ئىلغار ئەنئەنىلىرىمىزنى جارى قىلدۇرۇش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاز، قالاق، قاتمال، چۈشكۈن، خۇراپىي ئەنئەنىنى جاھىللىق بىلەن ساقلاش كۆپرەك. چەت ئەلنىڭ ئىلغار قىممەتلىك ئېڭىنى، مەدەنىيەت ئۇتۇقلىرىنى پەن ـ تېخنىكىسىنى قوبۇل قىلىش ئازراق، ئۇلار ئاللىقاچان چۆرۈپ تاشلىۋەتكەن ئەخلەتلىرىنى، تۆكۈرۈۋەتكەن تۆكۈرۈكلىرىنى قوبۇل قىلىۋېلىپ، مىللىتىمىزنىڭ مىللىي روھىنى، مىللىي ئەنئەنىسىنى بۇلغاش، مىللىي خاسلىقىمىزنى بارا ـ بارا دەپنە قىلىش كۆپرەك بولۇۋاتىدۇ.

مەدەنىيلىشىش بىلەن تەرەققىيات تۇرمۇشقا يېڭىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. بىراق ئۇ ھەرگىز ئەنئەنىنى چەتكە قېقىش ئارقىلىق ئىپادىلەنمەيدۇ. بەلكى قالاق ئەنئەنىلەردىن يۈرەكلىك ۋاز كېچىش، ئىلغار ئەنئەنىلەرنى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئەنئەنىدىن ۋاز كېچىش تەرەققىي قىلىش ئەمەس، بەلكى بارا ـ بارا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش بىلەن باراۋەر. تەرەققىياتقا توسقۇن بولىدىغان يامان، چۈشكۈن، خۇراپىي ئەنئەنىلەردىن ۋاز كېچىش ئۇ ئاڭنىڭ ئويغىنىشىدىن، جۇرئەتتىن بولىدۇ. ياخشى ئەنئەنىدىن ۋاز كېچىش ئاسىيلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. ئىلغار، ياخشى ئەنئەنىدىن ۋاز كەچكەن مىللەت چوقۇم يامان تەقدىرنىڭ قولىغا تۇتۇلىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى مۇكەممەل، گۈزەل ۋە پارلاق ئەنئەنىگە ئىگە مىللەت. بۇ ئەنئەنە ئۇزاق يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەت قارىشى، ئېتىقادى، ئېستېتىك ئېڭى، تۇرمۇش ئادىتى، تارىخىي تەرەققىياتى، مەدەنىيىتى، دىنىي ئېتىقادى ئارىسىدا بارا ـ بارا مۇكەممەللىشىپ، بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ ئوبرازىنى گەۋدىلەندۇرىدىغان، مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىدىغان مۇ-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئىنتېرنېت بېكى ئادرېسى

ھىم كاتېگورىيىگە ئايلانغان. ئۇيغۇر خەلقى شۇنى چۈشىنەتتىكى، ئەئەندىن ئايرىلغان مىللەت مىللەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايتتى. ئەئەندىن ئايرىلغان مىللەت قىپيالىڭاچ قۇرۇق گەۋدىگە ئايلانغان تىرىك جەسەتكە ئوخشايتتى.

ھازىرقى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە خەلقنىڭ ئورتاق بىر ساداسى شۇكى، ھازىرقى خېلى كۆپلىگەن ياشلاردا غەرب مەدەنىيىتىگە قارىغۇلارچە چوقۇنۇش خاھىشى بىر خىل ئومۇمىيلىققا ئايلانماقتا. بۇنداق ياتلىشىش يالغۇز ئىدىئولوگىيە جەھەتتىلا ئىپادىلەنمەي قالماستىن، بەلكى مىللىي ئەئەنە، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت، مىللىي قىممەت قارىشىغا جەڭ ئېلان قىلىش ئارقىلىقمۇ ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتىدۇ. ھەتتا بىز شۇنداق ھادىسىلەرنى بايقىدۇقكى، جىنسىي ئەركىنلىك تەشەببۇسلىرىمۇ بىر قىسىم نادان ياشلىرىمىزنى سېھرىي جادۇسىنىڭ تەسىر تورىغا چۈشۈرۈۋېلىشىن باش تارتمايۋاتىدۇ. يەنە بىر جەھەتتە ئەخلاقىي جەھەتتىكى ئىجتىمائىي كونتروللۇقنىڭ تىزگىنىدىن بوشىنىشقا ئۇرۇنۇپ تېپىرلاۋاتىدۇ. ھايانىڭ ئورنىنى ھاياسىزلىق ئىگەللىگىلى تۇرىدى. مەن ئۇيغۇرلاردىكى ياتلىشىشنىڭ كونكرېت ئىپادىسى سۈپىتىدە مۇنداق بىر قانچە تېپىك ئەھۋالنى مىسال قىلىپ بېرەي:

ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتىدە توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرى ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بىراق ھازىر ئەڭ ياخشى، گۈزەل ۋە ھايا ئۇستىگە قۇرۇلغان ئىلغار ئەنئەنەمىزنىڭ ئورنىغا ئۆزىمىزگە قەتئىي مۇناسىپ كەلمەيدىغان يات بىر ئادەتلەر دەسسىۋالدى.

ئۇيغۇرلاردا بالىلارنىڭ سۈننەت تويى بىر بالىنىڭ يەتتە ياشقا كىرىپ، جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ قالغانلىقىدىن ئىبارەت ھاياتىدىكى مۇھىم بىر بۇرۇلۇش باسقۇچىنى تەبرىكلەش، شۇنداق

لا بۇ بالىنىڭ سۈننىتىنى قىلىش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ئەنئەنىسىنى ئىپادىلەش مۇراسىمى. بۇ تويدا قازان ئېسىپ يۇرتقا ئاش بېرىش ئارقىلىق بالىلارنىڭ بەخت ـ سائادەتلىك، ياراملىق ئادەم بولۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى. بىراق ھازىر ئاتا ـ ئانىلارنىڭ قۇرۇق سۆزلەتۇزالىقى بىلەن بۇ مەسۇم بالىنىڭ بەخت ـ ئىقبالى توغرىسىدىكى تىلەكلەر رېستۇراندىكى ھاراق ـ شاراب، مەستلىك ـ نەسلىك، قالايمىقان كۈلكە ـ چاقچاق ئىچىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتتى.

بىر قېتىم مەن بىر زۆرۈرىيەت بىلەن مەلۇم بىر رېستۇرانغا باردىم. بۇ يەردە بىر بالىنىڭ سۈننەت تويى ئۆتكۈزۈلىۋاتقانىكەن. ئەڭ ئەپسۇسلىنارلىق يېرى، رىياسەتچى بىلەن ئۆيى ئىگىسى سەھنىگە چىقىپ توي باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلىدىغان چاغدا ئۇ ھەر ئىككىسى قولىدا لىق مەي تولدۇرۇلغان رومكىلارنى تۇتۇشۇپ ئاجايىپ دەبدەبە، ھەيۋەت بىلەن خۇدادىن بالىنىڭ بەخت ئىقبالىنى ۋە ئىستىقبالىنى تىلەشتى. بىر مىللەتكە نىسبەتەن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ياتلىشىش بولامدۇ؟

يەنە بىر تىپىك مىسال، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك، تارىخىي ۋە رېئالىنى قىممەتكە ئىگە بىر بايرىمىمىز بار. ئۇ بولسىمۇ نورۇز بايرىمى. نورۇز بايرىمى ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىغان. نورۇز بايرىمىنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى قىممىتى بولۇپلا قالماي، بەلكى ئىقتىسادىي قىممىتىمۇ خېلى ئەھمىيەتلىك ئىدى. بىراق ھازىرقى جەمئىيىتىمىزدە نورۇز بايرىمىغا كۆڭۈل بۆلۈش بىزدە ناھايىتىمۇ زەئىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. پەقەت نورۇز كېچىسى تېلېۋىزوردا بېرىلگەن نورۇز بايرىمى سەنئىتى كېچىلىكى بىزنىڭ بىردىنبىر تەبرىكلەش پائالىيىتىمىز بولۇپ قالدى. ئۇيغۇرلارنىڭ كالېندارى

بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كۈن بىلەن تۈن تەڭ بولىدۇ. شىنجاڭدا باھار باشلىنىدۇ. يەر - زېمىن تەۋرەيدۇ، قۇرت - قوڭغۇزلارمۇ ئۇيقۇدىن ئويغىنىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىقچىلىق باش-لىنىپ كېتىدۇ. يېڭى بىر يىلدىكى مول - ھوسۇل ئۈچۈن ئاساس سېلىنىدۇ. بۇ خۇشاللىقنى تەبرىكلەپ يېزا - يېزىلاردا ئاجايىپ مول مەزمۇنلۇق پائالىيەتلەر ئۆتكۈزۈلۈپ، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى يېڭى - يېڭى مەزمۇنلار بىلەن بېيىتىدۇ.

بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدىكى، ئەنئەنىسىدىكى ھەرقانداق ئۆرپ - ئادەت ۋە ئەنئەنە پۈتكۈل ھايات تارىخى بىلەن زىچ باغلىنىپ كەتكەن. بىر مىللەتنىڭ ئەنئەنىسى شۇ مىللەتنى تەشـ-كىل قىلغان ئومۇمىي جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئەزەلدىن داۋاملـ-ىشىپ كېلىۋاتقان تۇرمۇش ئادەتلىرى ۋە ياشاش ئادەتلىرىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ. بىزنىڭ گۈزەل ۋە قىممەت-لىك ئەنئەنىلىرىمىز كېيىنكى تەرەققىياتىمىز ئۈچۈن مۇھىم ئۇل. ئۇ ھەم ئۆزىمىزنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى، ھەتتا ئەڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. قىممەتلىك نەرسىلەر ھەرگىز كونىرە-مايدۇ. ئەنئەنىدىن ئۇنىڭ كونا بولغانلىقى ئۈچۈنلا ۋاز كەچكۈلۈك ئەمەس. ئەگەر ئۇنداق دەپ قارىساق ۋەتەنىمۇ بىز ئۈچۈن كونا، ئۇنىڭدىنمۇ ۋاز كېچىش كېرەكمۇ؟ مىللىتىمىزنى كونىتى دەپ ئۆزىمىزنى ئۇنتۇپ كېتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلامدۇ؟

ئومۇمەن، بىزدە ياتلىشىش ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر. بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بۇ ھەرگىزمۇ بىزنىڭ تەرەققىي قىلىپ كەتكەنلە-كىمىزدىن، ئەنئەنىمىزنىڭ تەرەققىيات يولىمىزدا پۈتلىكاشاڭ بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى بۇ بىر تەرەپتىن بىزدىكى ئەنئەنىنى سۆيۈش، ئەنئەنىنى قەدىرلەش ئاڭلىقلىقىمىزنىڭ تۆۋەنلەپ كەتـ-كەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن بىزنىڭ نادانلىقىمىز-

نى، گۈزەللىكنى ۋە ھەقىقىي قىممەتنى تونۇمىغانلىقىمىزنى، ئۆزىمىزنى قەدىرلەش ئىقتىدارىمىزنىڭ تۆۋەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. ئۇچىنچى تەرەپتىن، ئاتا ـ ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ يېتەكچىلىك، يادرولۇق رولىنى يوقىتىپ قويغان، ئەنئەنە تەربىيىسىگە تازا كۆڭۈل بۆلمىگەن. شۇنىڭ بىلەن ياشلاردا مىللىي روھ ئاجىزلاشقان، ئۆزىنى بىلىش، ئۆزىنى قەدىرلەش يېتەرلىك بولمىغان، باشقىلارغا قارىغۇلارچە چوقۇنۇش، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز كەمسىتىش خاھىشى باش كۆتۈرگەن. ئۇلارغا نەسىھەت قىلسا، بۇلار زامان ئۆزگەردى، دەۋر ئۆزگەردى، ھازىرقى زامان سىلەرنىڭ دەۋرىڭلارغا ئوخشىمايدۇ، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇنداقتا زامان ئۆزگەرسە، دەۋر ئۆزگەرسە مىللەتمۇ ئۆزىنىڭ ئىلغار، قىممەتلىك ئەنئەنىسىدىن ئاينىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلامدۇ؟ دەۋر تەرەققىي قىلسا، نادان، مەدەنىيەتسىز مىللەت ئۇچۇن ئۆزىدىن ياتلىشىش، ئۆزىدىن ۋاز كېچىش لازىم بولامدۇ؟ پەقەت روھىي جەھەتتىن زەئىپلەشكەن كىشىلەرلا ئاشۇنداق ئاينىش، ئۆزىنى ئۇنتۇش، قارىغۇلارچە باشقىلارغا چوقۇنۇشنى تەرەققىياتقا يۈزلىنىش دەپ قارايدۇ. ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ، مىللەتكە بولغان يۈكسەك ھۆرمەت، ئۆزىگە بولغان مۇھەببەت پارلىغان جۈشقۇن ياشلار روھىنى يېڭىلاش، ئۆزىنى ئىزدەش، ئۆزىنى قايتىدىن قۇرۇش، ئەنئەنىنى زامانغا يارىشا تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۇن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇكى، ھەرگىزمۇ مىللەتنىڭ ئىلغار ئەنئەنىسىگە ئاسىيلىق قىلمايدۇ. نادان، ھاماقەت، ئازغۇن كىشىلەرلا ياتلىشىش، ئاينىشنى ئەنئەنىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش دەپ چۈشەندۈرىدۇ، مەنۇى جەھەتتىكى چۈشكۈنلۈكنى ئەركىنلىشىش دەپ چۈشىنىدۇ.

2. ھەقىقەتمۇ كونىرامدۇ؟

مەن كىتاب ئوقۇش ھاياتىمدا ئەڭ چوڭ تەسىرگە ئۇچرىغان ئەسەر يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق پەلسەپە-ۋى ئەسىرى. مەن بۇ ئەسەرنى ئۆزۈم ئۆچۈن ئەڭ ياخشى مەنىۋى مەكتەپ بولدى، دەپ قارىسام ناھايىتى مۇۋاپىق بولىدىغانلىقى مۇقەررەر. چۈنكى مەن بۇ كىتاب ئارقىلىق دۇنيا قاراش جەھەتتە بەلگىلىك ئۆزگىرىش ياسىدىم. ئۆزۈمگە بولغان تونۇشنى، ئۆزۈمگە قويغان تەلەپنى يېڭىلىدىم؛ ھاياتنىڭ مەنىسىنى، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ قىممىتىنى باشقىدىن ھېس قىلىشقا باشلىدىم. بىر ئالىم «قۇتادغۇبىلىك» نى ناھايىتى نۇرغۇن كوچىلاردىن تۇزۇلگەن بىر ياسداق شەھەرگە ئوخشىتىپ، «تېخى بىرەر ئادەمۇ بۇ شەھەرنىڭ ھەممە كوچىلىرىنى سايا‌ھەت قىلىش پۈرسىتىگە ئېرىشەلمىدى» دېگەن ئىدى. ھەقىقەتەن مەن ھەر قېتىم بۇ ئەسەرنى ئوقۇغان ۋاقتىمدا يېڭى - يېڭى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولىمەن. ئەڭ مۇھىمى مەندە ئاجايىپ بىر ھەيرانلىق ۋە يەنە بىر چۈشىنەلمەسلىك بار.

ھەيرانلىقىم شۇكى، «قۇتادغۇبىلىك» تىكى بىلىش چوڭقۇرلۇقى ۋە چۈشەنچىنىڭ كەڭلىكى بىلەن بىللە ئۇ ئەسەرنىڭ 11 - ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بارلىققا كەلگەنلىكىگە بولغان ھەيرانلىق. ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان پەلسەپىۋى مەسىلىلەر، ھاكىمىيەت مەسىلىلىرى ۋە تۇرمۇشنىڭ كونكرېت ھالقىلىرىغچە بولغان بارلىق ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي مەسىلىلەرگە بولغان چۈشەنچە ئىنتايىن ئىلغار. گەرچە ئالىم 11 - ئەسىردىكى فېئودال مۇھىتتا، دىنىي ئىدىئولوگىيە ھۆكۈمرانلىقىدا ياشىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھاكىمىيەت، قانۇن ھەققىدىكى تەشەببۇسلار ياۋروپادا شۇنىڭدىن بەش ئەسىر كېيىن تەشەببۇس قىلىنغانىدى. ئەسەردە ئالغا سۈرۈلگەن تۇرمۇش قانۇنىيىتىگە

مۇناسىۋەتلىك بولغان يەكۈنلەر بۇگۈنمۇ ۋە كەلگۈسىدىمۇ، ئومۇ-مەن ئىنسانىيەت جەمئىيىتى مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئۆزىنىڭ قىمىمتىنى يوقاتمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىنىڭ ھاياتىي قىممىتىگە چەكسىز ئىشەنگەن. ئۇنى «بۇ دۇنيانى ئىزدەسەڭمۇ يول مۇشۇ، ئۇ دۇنيانى تىلىسەڭمۇ يول شۇ»، «ھەرگىز يولۇڭدىن ئازماي ئۇشبۇ يول بىلەن ماڭغايسەن. بۇ مەندىن ساڭا مىراس قالغان سۆز، ھەرقانچە ئالتۇن - كۈمۈش-مۇ بۇ سۆزلىرىمنىڭ قىممىتىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. ئالتۇننى خەجلىسەڭ تۈگەيدۇ، ئەمما مېنىڭ بۇ سۆزلىرىم ساڭا مەڭگۈ ئەسقاتىدۇ» دېگەن. ھەيرانلىقىمنى تېخىمۇ ئۇلغايتقان يەنە بىر نەرسە - 11 - ئەسىردە يۇسۇپ خاس ھاجىپلا ئەمەس، بەلكى مەھمۇد قەشقەرى، ئىمانىددىن قەشقەرى قاتارلىقلارنىڭ مەلۇمات-لىرىدىن قارىغاندا، قاراخانىيلار دەۋرىدە تەبئىي پەنمۇ ئاجايىپ زور ئۈتۈقلارغا ئېرىشكەن. مانا شۇنداق ئۇلۇغ ئالىملارنى ۋە نادىر ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن شۇ چاغدىكى ئىلمىي مۇھىت، شۇ چاغدىكى ماڭارىپ كېيىن نەگە كەتكەن بولغىيتتى؟

شۇنداق، «قۇتادغۇبىلىك» بىلەن «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىنىڭ ئەڭ ئىلغار ھالقىسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇلار 21 - ئەسىردە ياشاۋاتقان ئەۋلادلىرىغا دائىملىق ئۇستاز بولۇش رولىنى ئويناىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن بىر ئۆمۈرلۈك تەتقىقات نىشانىم قىلىپ «قۇتادغۇبىلىك» نى تاللىۋالـ-غانىدىم. ئۇنى جەمئىيەتكە تونۇشتۇرۇش، ئۇنىڭدىكى قىممەتلىك مەنىلەردىن، ئۇلۇغۋار مەزمۇن ۋە تەۋسىيىلەردىن خەلقىمنى بەھـ-رىمەن قىلىپ، ئۇلارنىڭ قەلبىدە بىر خىل پەخىرلىنىش ھېسـ-سىياتىنى ئويغىتاي دېگەن بىر نىيەتتىمەن. بۇنداق بولۇشتا يەنە ماڭا تەسىر قىلغان مۇھىم بىر ئىش «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ نەزمىي

يەشمىسى نەشر قىلىنىپ، بىزدىن ئەسىرلەپ جۇدا بولۇپ تۇرغان بۇ ئەسەر قايتىدىن يورۇقلۇققا چىقتى. ئەسلىدە ھەربىر ئۇيغۇر ئائىلىسىدە بىردىن تەۋەررۈك قىلىنىپ ساقلىنىشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى ئىش ئۇنداق بولمىدى. ئۆز ۋاقتىدا خەلقىمىز بۇ ئەسەرنىڭ قىممىتىنى ياخشى ھېس قىلالمىدى. يەنە بىر جەھەتتە نەزمىي بولغانلىقى ئۈچۈن بەدىئىي تەربىيىلىنىشى تۆۋەن ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسى يېتەرلىك بولمىغان كىشىلەر بۇ ئەسەرىدىن ئۇنۇملۇك مەنپەئەت ئالالمىدى. گەرچە خېلى كۆپ كىشىلەر كىتابنى قەدىرلەپ ئېلىپ قويغان بولسىمۇ، تاكى ھازىرغىچە ئوقۇپ باقمىغان زىيالىيلار ناھايىتى كۆپ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن بېسىلغان كىتاب سانى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېھتىياجىدىن ئېشىپ كېتىپ، ئاخىر باھاسى چۈشۈرۈلۈپ سېتىلدى. تاكى يەقىنقى يىللارغىچە شۇنداق بولدى.

مەن ساۋاتلىق دەپ قارىغان ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ «قۇتادغۇبلىك» نى بىر ئوقۇپ چىقىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتىم. ھازىرغىچە ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدا بارلىققا كەلگەن بىرەر ئەسەر «قۇتادغۇبلىك» تەك كۆپ تەتقىقاتچىلارنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىمىغان. مەخسۇس مۇشۇ ئەسەرنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن تۆت نۆۋەت مەملىكەتلىك ئىلمىي تەتقىقات يىغىنى چاقىرىلدى. بىر نۆۋەت خەلقئارالىق يىغىن چاقىرىلدى. مەخسۇس كىتابلاردىن ئون نەچچە پارچە، ئىلمىي ماقالىدىن نەچچە يۈز، ھەتتا نەچچە مىڭ پارچە ماقالە يېزىلدى. تېلېۋىزور، گېزىت ـ ژۇرناللارنىڭ سەھىپىلىرىدە بۇ ئەسەرلەردىن ئۈزۈندىلەر بېرىلىپ تۇردى. شۇنداق كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقاتنىڭ تەسىرى بىلەن بولسا كېرەك، ئەسەر نەشر قىلىنغان 1984 ـ يىلىدىن 1998 ـ يىلىغىچە بولغان ئون تۆت يىلدىن كېيىن بەزى كىشىلەردە

«قۇتادغۇبىلىك» كە بولغان قىزغىنلىق قوزغالدى. بۇ ۋاقىتتا كىتابنىڭ باھاسى ئون ھەسسە ئېشىپ، يۈز يۈەندىن سېتىلدى.

بەزى كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ باھا ۋە چۈشەنچىسى بويىچە كىشىلەرنىڭ قىزغىنلىقىغا سوغۇق سۇ سېپىدىغان كۆز قاراشلار-نى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. بۇنىڭ ئەڭ تىپىكلىرى مۇنۇ مەزمۇندا: «بىز قاچانغىچە بۇ ئىككى كونا چاپاننى («قۇتادغۇبىلىك» بىلەن «تۇركىي تىللار دىۋانى» نى دېمەكچى) كىيىۋېرىمىز»، «ئىككى كىتابنى تەكىي قىلىپ ياتامدۇق» دېگەندىن ئىبارەت. ھەتتا ماڭا-مۇ «قۇتادغۇبىلىك» بىلەن «تۇركىي تىللار دىۋانى» نى تەتقىق قىلىدۇ دەپ قاراپ «كونا چاپان» لەقىمى سىڭىپ قالغىلى ئاز قالغانىدى. ھەتتا ئۆزىنى ئەڭ كاتتا چاغلايدىغان بەزى شائىرلار ئوچۇق - ئاشكارا ئاممىۋى سورۇندا پۈتۈن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ئىنكار قىلىشقان. ئۇنىڭدا بىز ئۇچۇن لازىملىق ھېچ نەرسە يوق دەپ قارىغان.

مېنى تېخىمۇ ئەپسۇسلاندۇرغان يەنە بىر تىپىك ئەھۋالمۇ بار، بىر كۈنى بىر قانچە كىشىلەر بىلەن بىر سورۇندا سۆھبەتتە بولۇپ قالدۇق. بۇ سورۇندا يۇسۇپ خاس ھاجىپ توغرىسىدا پاراڭ بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا بىر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىجتىمائىي پەن ئوقۇتقۇچىسى ئەسكى تامدىن مۇشت چىققاندەكلا: «يۇسۇپ خاس ھاجىپ دېگەن كىم؟ ئۇ نەلىك ئادەم؟» دەپ سوراپ قالدى. بىز ئۇ

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تارقىتىش

سۈسلىنىش ۋە ئۇمىدسىزلىنىش ئىگىلىگەن ئىدى.

ـ ئەي سادىغاڭ كېتەي بۇرادەر، ئىنساپ قىل، سەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ كىملىكىنى بىلمەي، قانداقمۇ ئوقۇتقۇچىلىق سالاھىيىتىم بار دەپ قارايسەن؟ ـ دېدىم.

ـ بىرەر ئادەمنى بىلمىگەنگە نېمە بوپتۇ، سەن بىلمەيدىغان ئادەملەرمۇ كۆپتۇ، ـ دەپ تېرىكتى ئۇ.

ـ توغرا، بىز بىلمەيدىغان ئىشلار ناھايىتى كۆپ، بىراق بىز ئوقۇتقۇچى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن بۇ ئۇلۇغ ئالىممىزنى، بۇۋىمىزنى بىلمىسەك تولىمۇ نومۇسسىزلىق بولىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپقىمۇ يۈز كېلەلمەيمىز، ـ دېدىم.

مەن كېيىن بۇ ھەقتە مەخسۇس تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللاندىم. مەلۇم بولدىكى 90 پىرسەنت ئوقۇتقۇچى «قۇتادغۇبلىك» نى ئوقۇپ باقماپتۇ. 90 پىرسەنت ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بۇ ئەڭ ئەقەللىي تەلەپتىن تېخىمۇ يىراق ئىكەن. ھەتتا دەرسلىك مەزمۇنىدا «قۇتادغۇبلىك» نى ئوقۇپ كېلىش تەلىپىنى قويمايتۇ. بۇنىڭدا يەنىلا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى ناھايىتى چوڭ. بىرەر چەت ئەللىك ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنىڭ بىرەرسىدىن «سىز قۇتادغۇبلىك» نى ئوقۇپ باققانمۇ؟ دەپ سوراپ قالسا، نېمە دەپ جاۋاب بېرەر؟

بىز تەكتلەۋاتقان ساپا مائارىپى بويىچە ئېيتقاندا، مىللەتنىڭ ساپاسى ۋە ئۇنىۋېرسال بىلىم قۇرۇلمىسىنى نېمىگە ئاساسەن ئۆلچەيمىز؟ بىز كىتاب ئوقۇمدۇق، قانداق كىتابلارنى ئوقۇيمىز، پەقەت مۇھەببەت كىتابلىرىلا بىزگە ھەقىقىي ساپا ئاتا قىلالارمۇ؟ «كونا چاپان» دەپ قاراۋاتقان بۇ ئىككى ئەنگۈشتەرنى قاچان كىيىپ باقتۇق؟ ئۇنى كىيىپ باقماي تۇرۇپ، ئۇنىڭ كونا ـ يېڭىلىقىنى، ئۆزىمىزگە مۇناسىپ كېلىدىغان ياكى كەلمەيدە-

غانلىقىنى قانداق ھېس قىلالايمىز؟ «قۇتادغۇبىلىك» تە ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇن پۈتۈنلەي ھايات ھەقىقىتى ۋە قانۇنىيىتىنىڭ يەكۈنلىنىشى. ھەقىقەتنىڭ كونىرىغىنىنى نەدە ئاڭلىغان؟ «تۇركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ غالىبلىقىنىڭ نەمۇنىسى، ئۇلارچە بولغاندا، تىلىمىزنى كونىرىدى، دەپ تاشلىۋېتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلامدۇ؟ بۇيەردە ماھىيەت شۇكى، «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ مىللى يىل بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئەدىبىلوگىيىسىنىڭ نامايەندىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، بىز ھازىر 21 - ئەسىردە ياشاۋاتقانلىمىز، «قۇتادغۇبىلىك» ئەدىبىلوگىيىسىدىن ھالقىپ كەتكەنلىكىمىز ئەمەس، بەلكى بىزنىڭ زور دەرىجىدە چېكىنىپ كەتكەنلىكىمىزنىڭ، ئۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇپ ھەزىم قىلىش ئىقتىدارىمىزنىڭمۇ يوقلۇقىدىن، ۋاپاسى، ئەقىدىسى، سادىقەتسىز تاشلىۋەتكەنلىكىمىزدىن، بوۋىلىرىمىزغا تەتۇر قارىغانلىقىمىزدىن بولدى، دەپ قاراشقا بولىدۇ.

* * *

چىڭغىز ئايتماتوف نەسلىگە ۋاپاسىزلىقنىڭ كەلتۈرىدىغان ئاپىتى توغرىسىدا مۇنداق دېگەنىكەن: بىر مىللەت ئۆزىنىڭ تارىخىنى يوقاتسا، مەدەنىيەت تارىخىنى يوقاتسا، ئىلغار ئەنئەنىسىنى ئۇنۇتسا، ئىتائەتمەن قۇلغا، ئىتائەتمەن ماشىنا ئادەمگە ئايلىنىپ قالىدۇ. تارىخ شۇنى تولۇق ئىسپاتلىغانكى، ھەرقانداق بىر مىللەت ياخشى ئەنئەنىسىدىن ۋاز كەچسە، ئىلغار ئەنئەنىسىگە ۋاپاسىزلىق قىلسا، يامان تەقدىرنىڭ قولىغا تۇتۇلىدۇ. چۈنكى ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى ئەنئەنە.

www.uyghurkitap.com
كتاب تورىكتى

هازىر بىر قىسىم ياشلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قىممەتلىك ئەنئەنىلىرىدىن بىرى بولغان ھايا ۋە نومۇسنى تەكچىۋېشىغا ئېلىپ قويىدى. شۇنچىلىك قەبىھ ۋە يىرگىنىشلىك ئىشلارنى قىلىپمۇ ئازراقمۇ يۈزى قىزارمايدىغان، ھەتتا شۇنداق رەزىللىكى ئۈچۈن پەخىرلىنىدىغان نامەردلەر مەيدانغا كەلدى. كوچا ـ كويلاردا ھاياسىزلارچە قۇچاقلىشىپ، سۆيۈشۈپ يۈرگەن ياشلىرىمىز ئۆزىنى نېمە چاغلايدىغاندۇ؟ ئۇلار باشقا ئادەمدە مۇھەببەت ھېسسىياتى، سۆيگۈ تەقەززاسى ۋە سۆيگۈنى يوق دەپ ئويلاپ، بىرەر قىزنى كەلتۈرۈۋالغانلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىۋاتامدىغاندۇ؟ شۇنداق تۇيغۇدا شۇ چاكىنا ئىشلارنى قىلىپ يۈرگەن شۇ ياش نېمىدېگەن بىچارە ـ ھە؟! ئۇلارغا تېخى توغرا نەسىھەت قىلىپ قويماي دېسە، قەتئىي قوبۇل قىلمايدۇ. تېخى بىزنى مەدەنىيەتسىزلىك، قالاقلىقتا، مۇتەئەسسىپلىكتە ئەيىبلىشىدۇ. بىر كۈنى مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالدىدىن بىرنەچچى يول ئاپتوبۇسقا چىقتىم. مەن بىلەن يەنە بىر جۈپ قىز ـ يىگىتمۇ چىقتى. مەن ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇردۇم. ئازراق مېڭىپلا ئۇ يىگىت قىزغا ئەدەپسىزلەرچە مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى، بىردەمدىن كېيىنلا قىزنىڭ بېشىنى قايرىپ تېخىمۇ ئەدەپسىزلىك، ھاياسىزلىق بىلەن قىلىقسىز ئىشلارنى قىلغىلى تۇردى. ئۇلار بۇ چاغدا ئۆزلىرىنىڭ نەدە ئولتۇرغانلىقىنىمۇ، ئەتراپىدا كىملەرنىڭ بارلىقىنىمۇ ئۇنۇتقان، ئەتراپتىكى كىشىلەر ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. مەن بىر تۇرۇپ ئۆزۈمنى بېسىۋالاي، دەپ ئۆزۈمنى ئاران ـ ئاران تۇتۇپ ئولتۇرغان بولساممۇ، بىراق مەندىكى مەسئۇلىيەت ۋە ھايا ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقىغا تاقەت قىلىشقا يول قويمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن يىگىتنىڭ مۇرىسىگە ئاستا نوقۇدۇم. بۇ چاغدا ھېلىقى يىگىت دەرھال ئۆزىنى ئوڭشاپ ماڭا

شۇنداق بىر قاتتىق هومايدىكى، ئەلپازى ئىنتايىن يامان ئىدى: «هە، نېمە بولدى؟» دېدى ئۇ مېنى چاينىۋەتكۈدەك ئەلپازدا. «يىگىت، ماڭا ئاممىۋى سورۇن، دۇرۇسراق ئولتۇرۇپ ماڭ- ساڭلار ياخشى بولامدىكىن؟» دېدىم مەن. ئۇ دەرھاللا «سىز ئۆزىڭىزنىڭ ئولتۇرۇشىڭىزنى ئولتۇرىۋېرىڭ، كۆپ ئىشلارغا ئا- رىلىشىۋالمىدىغان ئادەم ئىكەنسىز، هەممە ئىشقا ئارىلىشىۋالسا ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ» دېدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىگە تەھدىت ئارىلاشقانىدى. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭمۇ ئاچچىقىم بىرئاز تۇتتى - دە، مۇنداق دېدىم:

- توغرا گەپ قىلسا هۆركىرەپلا قويسا بولمايدۇ. مەن سىزگە دەپ قويايى، سىزدەك چۈپرەندە ئادەمنىڭ ئىشىغا ئارىلى- شىپ، نەسىھەت قىلمىدىغانغا ئەخمەق بولۇپ قالمىدىم. لېكىن هازىر قىلىۋاتقان ئىش هەرگىزمۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى ئەمەس، ئولتۇرغان يېرىڭىز دادىڭىزنىڭ ئايۇان ساربىي ئەمەس، ئاممىۋى سورۇن، چەت ئەل ئەمەس، بەلكى شىنجاڭ، سىزنىڭ هازىرقى هاياسىزلىقىڭىز مىللىتىمىزنىڭ ئىلغار ئەخلاقىي ئەنئەنىسىگە ها- قارەت كەلتۈرگەنلىك. يەنە بىر تەرەپتىن بىر قىزنىمۇ هاقارەتلە- ۋاتىسىز، ئۆزىڭىزنىمۇ هاقارەت قىلىۋاتىسىز. ئۇچىنچى تەرەپ- تىن، مۇشۇ ئاپتوبۇستىكىلەرنى كۆزگە ئىلماي، ئەخلاقسىزلىق قىلدىڭىز، هەرقانداق ئىشنىڭ جايى ۋە يولى بولىدۇ.

- سىز خۇددى ماڭا دادامدەك تەربىيە قىلىپ كەتتىڭىزغۇ؟ دادامنىمۇ ماڭا بۇنداق گەپ قىلىپ باقمىغان، - دېدى يەنىلا گەپتىن قالماي.

- توغرا، ئەگەر دادىڭىز تەربىيە قىلغان بولسا، بۇنداق ئىشلارنىمۇ بولمايتتى، - دېدىم مەن.

- بىزنى سەھرالىق چاغلاپ قالماڭ جۇمۇ، بىزمۇ ئوقۇغان،

www.uyghurkitap.com

ـ دېدى ئۇ.

ـ گەپنى ئاز قىل ئۇكام، راست ئوقۇپتىكەنسەن، مەن ساڭا شۇنى دەپ قويايكى، سەن قىلمۇاتقان مۇشۇ قىلمقنى سەن ھاقارەۋاتقان ھەرقانداق بىر سەھرالىق قىلمشنى راۋا كۆرمەيدۇ. گەرچە ئۇلارنىڭ ھېچ نەرسىسى بولمىسىمۇ، سەندە يوق بىر ئۇلۇغ بايلىق بار. ئۇ بولسىمۇ، ئۇلاردا گۈزەل ئەخلاق پەزىلەت بار، شەرم ـ ھايا بار، ـ دېدىم. شۇ ئاردىدا ماشىنا مەن چۈشىدىغان بېكەتكە يېتىپ كەلدى.

بۇنداق ياتلىشىش، ئەنئەنگە ۋاپاسىزلىق قىلمشنىڭ ئىپادىلىرىنى ناھايىتى كۆپ تەرەپتىن مىساللار ئېلىپ چۈشەندۈرۈش مۇمكىن. كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ قائىدىسى ۋە قانۇنىيىتى بار. ھايۋانلار دۇنياسى بىلەن كىشىلىك جەمئىيەتنى ئايرىپ تۇرىدىغان ئاجايىپ روشەن، نازۇك بەلگە بار. شۇڭا، ھەربىر ئادەم ئۆزى ياشاۋاتقان جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەخلاقىي پرىنسىپلىرىغا، قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا ئەمەل قىلمشنى ئۆگىنىۋېلىش، ناھايىتى مۇھىم تەلەپ ھېسابلىنىدۇ.

ھەربىرىمىز مۇشۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى ئىكەنمىز، جەمئىيەتتە ھەر جەھەتتە ئۆزىمىزنىڭ رولىنى، مەسئۇلىيىتىمىزنى جارى قىلمش مەجبۇرىيىتىمىز بار. چېخوپ: «بىپەرۋالىق قەلبىنىڭ پالەچلىكى، شۇنداقلا ئۇ ۋاقىتسىز ئۆلۈمدۇر» دېگەن. مەسئۇلىيەتچانلىقنى ئىنسان خاراكتېرىنى نۇرلاندۇرىدىغان چىراغ دېسەك، بىپەرۋالىق ئىنسان خاراكتېرىنى كۆمىدىغان گۆركار. ھەرقانداق قورقۇنچلۇق ھالەتمۇ بىپەرۋالىقتەك ئېغىر ئاقىۋەت ئېلىپ كەلمەيدۇ. چۈنكى بىپەرۋا ئادەم خۇددى ئۇخلاپ ماڭغان يولۇچىغا ئوخشاش، ئۇنىڭ نە مەقسىتى، نە نىشانى بولسۇن. ئۇنداق تۇيغۇ تەرەققىي قىلمۇرسە ياخشى بولامدۇ، يامان بولامدۇ

ھەممىگە بىپەرۋا قارايدۇ. مانا بۇ ئەڭ قورقۇنچلۇقى، شۇڭا بىپەرۋا ئادەمنى ئۆز كونترواللۇقىنى يوقاتقان پالەچ ئادەمگىمۇ ئوخشىتىش مۇمكىن. ھەربىر نەرسىنىڭ جەمئىيەتكە، ئەنئەنىگە مەسئۇل بولۇش مەسئۇلىيىتىمىز بار. ئەڭ مۇھىمى مىللەتنىڭ تەرەققىياتىغا، گۈللىنىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش مەسئۇلىيىتىمىز بار. «جاھاننى سەل باسسا تەرەپ - تەرەپتە، ئېشەكنىڭ غېمى بولارمىش ھەلەپتە» دېگەندەك، «كارىم نېمە؟» دېگەن پوزىتسىيىنى تۇتساق، بۇنى ھەرگىزمۇ ئەركەكلىك ۋە مەردلىك دېمەيمىز.

يەنە بىر نۇقتىدىن كۆزەتكەندە، قىممەت قارىشىمىزدىمۇ خېلىلا ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ تۇرۇپتىمىز. يەنە بىر جەھەتتىن ئەخلاق جەھەتتىكى ئىجتىمائىي كونترواللۇقنىڭ تىزگىنىدىن بوشىنىشقا ئۇرۇنۇپ تېپىرلاۋاتقانلىق نەزىرىمىزدىن نېرى ئەمەس. كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى ئۆزئارا قوللاش، ئۆزئارا ياردەم بېرىش، ئاجىز - كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇشتەك ئىلغار ئەنئەنىلىرىمىز ئورنىغىمۇ شەخسىيەتچىلىك، مەنپەئەتپەرەسلىك، پۇلغا ھەددىدىن ئارتۇق چوقۇنۇش، پۇچەك - يارماق ئۇچۇن ۋىجدانىنى، ئىمانىنى بۇلغاش قاتارلىق ئىللەتلەرگە يول بەردۇق. چوڭلارنى ھۆرمەتلەيدىغان، ئاممىۋى سورۇنلاردا شەرم - ھايانى ساقلايدىغان، قىز - ئوغۇللار ئارىسىدىكى ئىلمىي مۇئامىلە مۇناسىۋەتلەرنى ۋە ياخشى ئەنئەنىنىڭ ئورنىنى قوپاللىق، ھۆرمەتسىزلىك، ھاياسىزلىق قاتارلىق يامان ئىللەتلەر ئىگىلەپ كەتتى. ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇكى، بۇ خىل ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ پەرۋا قىلمايۋاتىمىز. گەرچە قىسمەن قارشىلىق، نارازىلىق ئىپادىلىرىنى ئۇچراتساقمۇ، ئۇ بىر ئومۇمىيلىققا ئايلانمىغانلىقى، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك

دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىمىغانلىقى ئۈچۈن ئاساسەن رولى بولمايدۇ. بەزى ياشلار ئۆزىنىڭ ياتلىشىش، ئاينىشلىرىغا زامان ئۆزگەردى، دەۋر ئۆزگەردى، ھازىرقى زامان سىلەرنىڭ دەۋرىڭلارغا ئوخشىمايدۇ، دەپ ئىنكاس قايتۇرۇۋاتىدۇ.

ئۇنداقتا زامان، دەۋر ئۆزگەرسە، مىللەتنىڭ ئىلغار، قىممەتلىك ئەنئەنىسىدىن، ئەجدادلىرىدىن ئاينىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلامدۇ؟ دەۋرنىڭ تەرەققىياتى مىللەتنىڭ ئۆزىدىن ياتلىشىشىغا سەۋەب بولامدۇ؟ پەقەت روھىي جەھەتتىن زەئىپلەشكەن كىشىلەرلا ئاشۇنداق ئاينىش، ئۆزىنى ئۇنتۇش، قارىغۇلارچە باشقىلارغا چوقۇنۇش خاھىشىدىن قۇتۇلالمايدۇ. ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ، مىللىتىگە بولغان يۈكسەك ھۆرمەت، ئۆزىگە بولغان مۇھەببەت پارلىغان جۇشقۇن، روھلۇق ياشلار روھىنى يېڭىلاش، ئۆزىنى ئىزدەش، ئۆزىنى قايتىدىن قۇرۇش، ئەنئەنىنى زامانغا لايىق تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇكى، ھەرگىزمۇ مىللىتىگە، مىللەتنىڭ ئىلغار ئەنئەنىسىگە ۋە نەسلىگە ئاسىيلىق قىلمايدۇ. چۈشكۈن، زەئىپ، ئىرادىسىز كىشىلەرلا ئاينىشنى ئەنئەنىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، مەنىۋى جەھەتتىكى چۈشكۈنلۈك ۋە زەئىپلىكنى ئەركىنلىشىش دەپ چۈشىنىدۇ.

ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا ناھايىتى ناز ۇك بىر تاللاش تۇرۇپتۇ. تارىخنىڭ بۇ ئاچىلىدا بىر قەدەمنى خاتا باسساق، تارىخ چاقى مەجبۇرىي يانجىيدۇ. بىلىش كېرەككى، ئىنسانىيەت دۇنياسىنىڭ مۇنداق ئىككى ئالاھىدىلىكى بار: بىرى، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئاجايىپ جۇشقۇن، قاينام ۋە رەھىمسىز بازار. يەنە بىرى، ئەڭ جىددىي ۋە دەھشەتلىك بەيگە مەيدانى. بازارمۇ نابابلىرىنى شاللىۋېتىدۇ. بەيگىمۇ چىدامسىز، غەيرەتسىز، قابىلىيەتسىزلىرىنى چاڭ ـ توزان ئارىسىدا قالدۇرىدۇ. چۈنكى تارىخ رەھىمسىز، ئۇ

ھەرگىزمۇ كەينىگە قاراپ ساقلاپ تۇرمايدۇ. ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئەچچە مىڭ يىللىق دەھشەتلىك رىقابىتىگە كەڭرى يول ئېچىپ بېرىپ، بۇ رىقابەت خاسىيىتىدىن كەشپ قىلىنغان رەڭگارەڭ مۇجىزاتلار بىلەن ئۆزىنى ياساندۇرغان بولسا، يەنە شۇ رىقابەت «تىغ» لىرىدىن تۆكۈلگەن دەريا ـ دەريا قانلار بىلەن ئۆزىنى يۇيۇپ پاكلىماقچى بولىدۇ. مەلۇم مەنىدە بۇ تارىخنىڭ گۇناھى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ شان ـ شەرىپى ۋە ئۆزىنى ئۇزلۇكسىز يېڭىلىشى ھېسابلىنىدۇ. تارىخ شۇنى ئىسپاتلىغانكى، رىقابەت بەيگىسىدىن ئۆزىنى قاچۇرغان خەلق تارىخ سەھنىسىدىن ئۇن ـ تىنسىزلا غايىب بولىدۇ. شۇڭا، بۇ ھايات ـ ماماتلىق بەيگىدە يېڭىلگەنلەر، بازاردىن شاللانغانلار، توغرا يول تاپالمىغانلار بەيـ گىدىن، بازاردىن، يولدىن ئاغرىنىش ئەخمەقلىق. ئەگەر دانا بولماقنى ئىزدەيدىكەنمىز، ئالدى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ نابابلىقـ مىزدىن ئاغرىنساق بولىدۇ. مەن تۆۋەندە مىللەتنى خاراب قىلـ دىغان بىر قانچە ياتلىشىش ئەھۋاللىرىنى قىسقىچە بايان قىلـ مەن.

3. غەيرىي جىنسىي ئۆزگىرىش ئىپادىلىرى

دۇنيادىكى بارلىق جانلىقلار ئەركەك ۋە چىشى ئىككى جىنسـ تىن يارىتىلغان. ئەركەكتە ئەركەككە خاس ئالاھىدىلىك ۋە خۇـ سۇسىيەت، چىشىدا چىشىغا خاس ئالاھىدىلىك ۋە خۇسۇسىيەت ناھايىتى روشەن ئايرىلغان. شۇنىڭغا ئوخشاش ئىنسانلارمۇ ئەر ـ ئايال ئىككى جىنستىن فىزىئولوگىيىلىك، ئاناتومىيىلىك ۋە پسخولوگىيىلىك جەھەتتە روشەن جىنسىي پەرققە ئىگە قىلىنـ غان. ئەرلەردە ئەرلىك تەبىئەت ناھايىتى روشەن، ئاياللاردا ئايالـ لىق تەبىئەت ئىنتايىن گەۋدىلىك. بۇ بىر خىل ئومۇمىيلىق. مانا مۇشۇ ئومۇمىيلىقلار قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىش تەقـ

سىماتى جەھەتتە بولسۇن، كىيىم ـ كېچەك، زىبۇزىننەت ۋە يۈرۈش ـ تۇرۇش جەھەتتە بولسۇن، روشەن ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن.

مىللىي خاسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندىمۇ ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي خاسلىقىنى ۋە ئەركەكلىك سالاپىتىنى ئىپادىلەيدىغان فىزىئولوگىيىلىك ۋە پسىخولوگىيىلىك كۆركى بار. ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭمۇ ئاياللىق خۇسۇسىيىتىنى، ئاياللىق تەبىئىتىنى ئىپادىلەپ تۇرىدىغان ئىنتايىن نازۇك خاسلىقى بار. قەدىمكى ئەسەرلەردىكى بايانلارغا سەپسالىدىغان بولساق، ئاياللارنىڭ گۈزەللىكى ۋە ئاياللىق خاراكتېرى كۆپىنچە ئۇلارنىڭ ئەخلاقي ـ پەزىلىتى، ھاياسى، دىيانىتى، قەددى ـ قامىتى، ھۆسىن ـ جامالى، زىبۇزىننىتى قاتارلىقلار تەرەپتىن يورۇتۇپ بېرىلگەن بولسا، ئەرلەرنىڭ تاشقى كۆركىگە ئېتىبار قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق دەپ قاراپ، كۆپىنچە ئەرلىك خاراكتېرىنى ئىپادىلەيدىغان ئەقىل ـ پاراسىتى، غۇرۇر ـ ۋىجدانى، باتۇرلۇقى، قەيسەر، قەھرىمانلىقى، ئىلىم ـ ھۈنەر جەھەتتىكى ئىقتىدارى، ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان جاسارىتى قاتارلىق تەرەپلەرگە كۆپرەك ئورۇن بېرىلگەن. مەسىلەن: كۆلتېكىن ئەرلىك سۈپىتىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ: «ئۇ يىگىرمە بىر ياش ۋاقتىدا بىز چاچا سەنگۈن (سانغۈن) بىلەن سوقۇشتۇق. دەسلەپتە ئۇ تارقىن چوڭرىنىڭ بوز ئېتىنى مىنىپ جەڭگە كىردى، بۇ ئات ئۇ يەردە ئۆلدى. ئىككىنچى قېتىم ئىشبارا ياقىرانىڭ بوز ئېتىنى مىنىپ جەڭگە كىردى، ئۇ ئات ئۇ يەردە ئۆلدى. ئۈچىنچى قېتىم يەگىن سلىگ بەگنىڭ ئېتىنى مىنىپ جەڭگە كىردى، ئۇ ئات ئۇ يەردە ئۆلدى. ئۇنىڭ ساۋۇت ۋە دۇبۇلغىسى يەلمە (يىپىنچا) سىگە يۈزدىن ئارتۇق ئوق تەگدى. (لېكىن) يۈز ـ بەشىغا بىر تال

ئوقنىمۇ تەگكۈزمىدى...»[1] . بۇ بىر ئەرنىڭ باتۇرلۇقىنى، قەھـ
رىمانلىقىنى، قورقماس جاسارىتىنى ئىپادىلەيدىغان بىر خىل
ئەرلىك خاراكتېر. ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى داڭلىق ئېپوسلىرىدىن
ۋە خەلق ئەدەبىياتىدىكى بىر قىسىم نادىر نامايانىدىلەردىن ئۇيغۇر
ئەرلىرىنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشى خەلقىمىزنىڭ ئەرلىك سالاپەت ئې-
كىنى ئاساسىدا ئاجايىپ يۈكسەك ئورۇنغا قويۇپ تەسۋىرلەنگەنلە-
كتىنى كۆرىمىز. «ئوغۇزنامە» دە ئوغۇزخاننىڭ ئوبرازى ھەقىقىي
ئەركەكلىك قىياپەت بىلەن خەلق قەلبىدە مۇنداق ئورۇنغا ئىگە
بولغان: «بىر كۈنى ئايخاننىڭ كۆزى يورىدى، ئۇ بىر ئوغۇل
تۇغدى. بۇ ئوغۇلنىڭ يۈز - چىرايى كۆك، ئاغزى چوغدەك
قىزىل، كۆزى ھال، چاچلىرى، قاشلىرى قارا ئىدى. ئۇ ھۆر
- پەرىلەردىنمۇ چىرايلىقراق ئىدى. بۇ ئوغۇل ئانىسىنىڭ سۈتىنى
بىر قېتىم ئېمىپلا، ئىككىنچىلەپ ئانىسىنى ئەمىدى. خام
گۆش، ئاش، مەي سورىدى. تلى چىقىشقا باشلىدى. قىرىق
كۈندىن كېيىن چوك بولدى، ماڭدى، ئويناىدى. ئۇنىڭ پۇتى بۇقا
پۇتىدەك، بېلى بۆرە بېلىدەك، مۇرىسى قارا بۇلغۇننىڭ مۇرىسى-
دەك، كۆكسى ئېيىق كۆكسىدەك ئىدى.»[2] يۇقىرىقى تەسۋىر-
دىكى ئوغۇزخان ئەگەر ھازىرقى خەلقئارا بەدەن گۈزەللىك ۋە
ساغلاملىق مۇسابىقىسىگە قاتناشسىپ مۇنبەرگە چىقسا، ئالتۇن
مېدال ئېلىشىدا شۆبھە يوق.

ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ تاشقى ئەرلىك سۈپىتىدىكى يەنە بىر
ئۆلچەم ساقال - بۇرۇت خۇسۇسىدا ئىپادىلىنەتتى. چۈنكى ئۇي-
غۇرلاردا ئەرلەرنىڭ مۇھىم بىر زىننىتى ساقال - بۇرۇت دەپ
قارىلىدۇ. ئۇيغۇر ئەرلىرىگە ئۆز تەبىئىتىگە، ئەرلىك خاراكتې-

① «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى»، «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى»، 86 - بەت.
② «ئوغۇزنامە»، مىللەتلەر نەشرىياتى نەشرى، 90 - بەت.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاپ تور بېكىتى
ئۇيغۇرشۇناسلىقنىڭ يېڭى تارىخى

رىگە ياندىشىقان ھالدا قويۇق ساقال ـ بۇرۇت ئاتا قىلىنغان يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئەرلەرنىڭ تاشقى كۆركى توغرىسىدا توختىلىپ: «ئەرلەرنىڭ ساقال ـ چېچى ئۇز بولسۇن، ئاۋازى ئەرەنچە ۋە ئوچۇق بولسۇن، يۈرۈش ـ تۇرۇشى مەردانە بولسۇن، ساقال ـ چاچ كىشىنىڭ ھەيۋىتىنى، ئەرلىك سالاپىتىنى ئاشۇرىدۇ، بۇ ھەيۋەت بىلەن ئەرنىڭ ھۆرمىتى ئاشىدۇ» دېگەن. مۇنداق تەبىئىي ئۆلچەمنىڭ تەكتلىنىشى ۋە قەدىرلىنىشى ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكى بېتىلدۇرگەن تەبىئىي ئۆلچەم ئاساسىدا شەكىللەنگەن. ھەقىقەتەن ئۇيغۇر ئەرلىرىگە ئاتا قىلىنغان قويۇق ساقال ـ بۇرۇت تەبىئەتنىڭ بىزگە بەرگەن بىر ئەرلىك سالاپىتى ئىدى.

ھازىرقى ئەمەلىي رېئاللىقتا ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ئەرلىك سالاھىيىتى ۋە ئەرلىك خاراكتېرىنى ئۆلچەيدىغان چۈشەنچىلىرىدە بەلگىلىك ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىۋاتىدۇ. بۇنى مۇنداق بىر قانچە تەرەپلەردىن كۆرسىتىش مۇمكىن:

بىرىنچى، جىسمانىي ساپادىكى چېكىنىش ئالامەتلىرى.

ئەرلەر ئۇچۇن جىسمانىي ساپا ئىنتايىن مۇھىم. ئۇيغۇرلاردا «ئادەمنىڭ كىچىكى بولغۇچە، ئىتنىڭ كۆچۈكى بول» دېگەن گەپ بار. ھازىر ئۇيغۇرلاردا بىر تەرەپتىن پاكار ئادەملەر كۆپەيىپ كەتتى. يەنە بىرى مېيىپ ئادەملەرنىڭ سانى ئېشىپ كەتتى. بەدەن زەئىپلىكىنىڭ يەنە بىر روشەن ئىپادىسى شۇكى، ھازىر ئوتتۇرا ياش ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ قورسىقى خۇددى توققۇز ئايلىق قورساق كۆتۈرگەن ئانىلارنىڭكىدەك تومپىيىپ چىققان. بەزىلەر چىرايلىق ئەرلىك سالاپەتنى يوقىتىپ، خۇددى بىر پارچە پور كۆتەككە ئايلىنىپ قالغان. بۇ ئىشنىڭ بىر تەرىپى. ئەڭ ئەپسۇسلىنارلىق تەرىپى شۇكى، ئەرلەر ئۆزىدىكى مۇشۇنداق نور-

مالسىز فىزىئولوگىيىلىك ھالەتتىن پەخىرلىنىپ، ئۇنى بايىاشاد-
چىلىقنىڭ ئىپادىسى دەپ قاراپ، كىشىلەرگە كۆز - كۆز قىلىدد-
غان بىر كۆزۈر قىلمۇالغان. بۇ خىل دىققەت قىلمايدىغان،
چىنىقىشقا ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، ھۇرۇن، بىكار تەلەپ كىشد-
لەر خەتەرلىك كېسەللىكلەر ئانىسى. شۇڭا، ئۇ خىل بىنورمال
بەدەن قۇرۇلۇشىمىز بىزنىڭ زەئىپلىكىمىزنى، كېسەللىكىمىز-
نى، پالاكەتلىكىمىزنى، يارىماسلىقىمىزنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.
چۇنكى نورمالسىز، كېلەڭسىز بەدەن تۇرمۇش، خىزمەت ۋە ياشقا
جەھەتلەردە پەقەت بىزگە قۇلايسىزلىق كەلتۈرىدۇ، خالاس.

ئەرلەردىكى غەيرىي جىنسىي ياتلىشىش توغرىسىدا سۆز ئاچ-
قاندا، ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ساقال - بۇرۇتقا تۇتقان مۇئامىلە -
مۇناسىۋەتلىرى توغرىسىدىمۇ گەپ قىلىش زۆرۈر. ھازىرقى زا-
مان ئۇيغۇر ئەرلىرى بىلەن بۇنىڭدىن يېرىم ئەسىر بۇرۇنقى
ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ سېلىشتۇرمىسىدا خېلى كۆپ ئۆزگىرىش
بولغانلىقىنى ھېس قىلىش مۇمكىن. ھازىرقى ئۇيغۇر ئەرلىرى
ساقال - بۇرۇتنى مۇنداق ئىككى تەرەپتىن خاتا چۈشىنىدىغان
ئەھۋال پەيدا بولدى. بىرى، ساقال - بۇرۇتنى پەقەت سەھرالىق-
لارغا ۋە قارىي، ئىمامىلارغا خاس ئىش. ئۇ مەدەنىيەت كاتېگورى-
يىسىگە كىرمەيدۇ، دەپ چۈشىنىش. يەنە بىرى، ساقال - بۇ-
رۇت قويۇشنى قېرىغانلىقنى ئاشكارىلاش دەپ قاراپ، قېرىلىقنى
يوشۇرۇشنىڭ بىر ئۇسۇلى سۈپىتىدە ساقال - بۇرۇتنى پاكىز
قىرىپ يۈرۈش. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن قىرانغا يەتكەن ئەر-
لەرنىمۇ ساقال - بۇرتىدىن نومۇس قىلىدىغان ھالەت شەكىل-
لەندىمۇ - قانداق؟ پېشقەدەم، يەتمىش - سەكسەن ياشلىق مۆتە-
ۋەرلىرىنىڭ يۈزلىرى مومايلارنىڭ يۈزىدىن پەرقلەنمەيدىغان
بولدى. ئەسلىدىن ئالغاندا ساقال - بۇرۇت ئەرلەرنىڭ قېرىلىقد-

نى يوشۇرۇپ، يۈزلىرىدىكى قورۇقلارنى يېپىپ، ھەيۋىنى ئاشۇراتتىغۇ؟! تەبىئەت ئاتا قىلغان بۇ ئالاھىدىلىكنى قانداقمۇ يوقىتىۋەتكىلى بولسۇن. بۇگۈن قىرىۋەتسە يەنە ئەتىسى چىقىدۇ. خان تۇرسا. مەن خېلى يىللاردىن بېرى بۇرۇت قويىمەن. ئۇنىڭ مېنىڭ تۇرمۇشۇمغا، دۇنيا قارىشىمغا، گۈزەللىكىمگە، ئەرلىك سالاپىتىمگە قىلچىلىك تەسىر قىلغانلىقىنى ئۇقمايمەن. ئەكسىچە مەن بۇنىڭدىن پەخىرلىنىمەن. ساقال ـ بۇرۇت دېگەن بىزگە نىسبەتەن بۇرنىمىزنىڭ قاڭشارلىق، كۆزىمىزنىڭ قارا، قاپاقلىرىمىزنىڭ قاتلاق، چاچلىرىمىزنىڭ قوڭۇر ۋە قارا يارىتىلغانلىقىغا ئوخشاش تەبىئەتنىڭ بىر ئىلتىپاتى. ئەخمەق نادانلار شۇنى ھېس قىلىشى كېرەككى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاندىن تۇغما تەبىئىتى يەتتە ياشقا توشقاندا سۈننەت قىلىنىدۇ. ئەمدى كېلىپ ساقال ـ بۇرۇتلىرىمىزنى پۈتۈنلەي قىرىپ سۈننەت قىلىش قايسى مەزھەپتە بارکى؟

ئىككىنچى، ئەرلەرنىڭ زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى تاقىشى مەدەنىيلىكنىڭ ئىپادىسىمۇ؟

ھازىر بىر قىسىم ئۇيغۇر ياشلىرى ئارىسىدا بىر خىل غەيرىي جىنسىي ياتلىشىشقا ئوخشىشىپ كېتىدىغان بىمەنە «مەدەنىيلىشىش» خاھىشى باش كۆتۈرۈۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئىپادىلىرى شۇكى، بىز بەزى ئۇيغۇر ئەركەكلەرنىڭ ئارىسىدا بويۇنلىرىدا زەنجىر، قوللىرىدا ئۈزۈك، بەزىلەرنىڭ بىلىكىدە بىلەزۈك تاقىغان غەيرىي مەدەنىي ياشلارنى ئۇچرىتىمىز. بۇ خىل ئەھۋالغا نىسبەتەن ھەر خىل قاراشلار مەۋجۇت. بىرى زامان تەرەققىي قىلدى، پۇل بولسا زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى تاقىغانلىقىنى نېمە يامىنى، ئۇمۇ بىر خىل مەدەنىيەت ۋە گۈزەللىككە ئىنتىلىشىنىڭ ئىپادىسى، دەپ قاراش. يەنە بىرى «ئۇچامدا ئىشتان يوق، ئېتىم مارجان بۇۋى» دەپ

ئەرلىك خۇسۇسىيەت، ئەرلىك قەددى ـ قامەت، ئەرلىك ئالاھىدىلىكىنى يوقىتىش نىمىدىگەن قىلىقسىزلىق، ئاياللار ھوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز قىلغانلىققۇ بۇ، دەپ تەنقىدلەش. مېنىڭچە ئىكىكەنچى خىل پىكىردىكى كىشىلەرنى مۇتەئەسسىپلىك قىلدى، دەپ قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئىلمىي ئاساسىمۇ، مىلىلىي ئەنئەنە ئاساسىمۇ بار. مۇقەددەس كىتابلاردا «ئەردەك بولۇڭ ئالغان ئاياللارغا، ئاياللاردەك بولۇڭ ئالغان ئەرلەرگە لەنەت» دېيىلگەن. بۇ ئەر ئەر بولسۇن، ئەرلىك ئالاھىدىلىكىنى ساقلىسۇن، ئايال ئايال بولسۇن، ئاياللىق خۇسۇسىيىتىنى ساقلىسۇن دېگەن تەلەپ ئىدى. ئەگەر بۇنى مەدەنىيەت نۇقتىئىنەزىرىدىن قارايدىغان بولسا، تەرەققىيات، مەدەنىيەت ھەرگىزمۇ ئەرلىك خۇسۇسىيەتتىن، ئەرلىك سالاھىيەتتىن مەھرۇم قىلىشقا ئېلىپ بارىدىغان نەرسە ئەمەس. ئەگەر پۇل بىزنىڭ ئەرلىرىمىزنى ئەرلىك خۇسۇسىيەتتىن، ئەرلىك سۈپەتتىن قول ئۈزدۈرۈپ، ئالتۇن ـ جابدۇقلار بىلەن ئۆزىنى بېزەشكە مەجبۇر قىلىدىغان بولسا، بۇ زادى قانداق پىسخىك تەقەززالىقنىڭ كۈچىدۇ؟ مەن زىبۇزىننەت بىلەن ئۆزىنى پەردازلىغان «ئەركەك» لەرنىڭ پىسخىكىسى، مەدەنىيەت ساپاسىنى ئىگىلەپ باقتىم. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئازراق پۇل تاپقان، چەللىدە ئات چېپىۋاتقان نادان، ئېلىپنىڭ سۈنۇقىنى بىلمەيدىغان بايچاقلار ئىكەن. ئۇلار ئۆزىنىڭ پۇلدارلىقىنى ۋۇجۇدسكا بىلەن ياكى پۇللىرىنى مەيدىسىگە چاپلاپ ياكى ئېسىپ نامايىش قىلىشنى ئەپسىز كۆرگەنلىكى ئۈچۈنلا، زىبۇزىننەتلىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بايلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىدىكەن. يەنىمۇ مۇھىم تەرەپ شۇكى، بۇ خىل ئادەتنى مەدەنىيلىك نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈشكە تېخىمۇ ئاساسىمىز يوق. چۈنكى پۇل ھېچقاچان مەدەنىيەتلىك ئىنسانىنىڭ بەلگىسى بولغان ئەمەس. پۇل

پەقەت مەدەنىيەتلىك بولۇش ئۈچۈن ۋاستە بولۇش رولىنى ئويناپ-
دۇ. شۇڭا، كلاسسىكلىرىمىز پۈل - بايلىقلا بولۇپ، بىلىمى،
مەدەنىيەت ساپاسى يوق كىشىلەرنى «بىر خۇرجۇن ئالتۇن ئارتىل-
غان ئېشەك» دەپ سۈپەتلىگەن. زىبۇ زىننەتلەرنىڭ مەنسۇبىتى-
دىن قارىغاندىمۇ، ئالتۇن، زىبۇزىننەتلەر ئاياللارنىڭ نازۇك بە-
دەنلىرىگە، ئۇلارنىڭ جەلپكارلىقىنى ئاشۇرۇشقا، ئۇلارنىڭ ئايال-
لىق خۇسۇسىيىتىنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق ئىدى. ئەرلەرنىڭ
يۈكلۈق بەدەنلىرى، ئارىدەك قوللىرى، تارشىدەك بىلەكلىرى
نازۇك هالقا، ئۈزۈك، زەنجىر، بىلەزۈكلەرنى تاقاشقا قانداقمۇ
مۇناسىپ كەلسۇن؟

قەدىمدىن تارتىپ هازىرغىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي مۇساپە-
دە ئۇيغۇر ئەرلىرى ئەرلىك سالاپىتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان
بىر مۇنچە ئادەتلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئىشلەپچىقىرىش زۆرۈ-
رىيىتى بىلەن بېلىگە پوتا باغلاش، پىچاق ئېسىش قاتارلىقلارغا
ئوخشاش ئەرلەرگە خاس ئادەتلەر بارلىققا كەلگەن. بىز هازىر
بارلىق ئۇيغۇر ئەرلىرى بېلىگە پوتا باغلىسا، پىچاق ئاسسا بولاتتى
دېمەكچى ئەمەسمىز، بىراق بېلىگە پوتا، پىچاق ئېسىشنىڭ ئور-
نىنى بوينىغا زەنجىر، قولىغا ئۈزۈك سېلىش ئىگىلىگەن. بىز
بۇ نەرسىلەر بىلەن تۇرمۇشتىكى قايسى بىر ئىشنى ئەرلەرچە
بېجىرىش ئۈچۈن پايدىلىنارمىز. پەقەت هاياتىمىزنى خەتەر ئىچە-
گە قويۇشنىڭ بىر كۈلكىسى بولۇش رولىنى ئوينار. ئۇيغۇرلار-
نىڭ بەلۋاغى بىلەن پىچىقى تۇرمۇش ئېهتىياجى، ئىشلەپچىقىرىش
ئېهتىياجى ئۈچۈن هەرقاچان زۆرۈر لازىمەتلىكلەر ئىدى. هەتتا
بەلۋاغ سىمۋوللۇق هالدا ئەرلەرنىڭ ئىرادىسىگە، ئىشەنچىسىگە،
جۇرئىتىگە، باتۇرلۇقىغا ئىشارە قىلىناتتى. ئالتۇن - جاۋاھىرلار
ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ نېمىسىگە سىمۋول قىلىنار؟

ئەي، ئۆزىنى ئەركەك دەپ سانايدىغان ئۇيغۇر ئوغۇللىرى، خەلقنىڭ ساداسىغا قۇلاق سېلىڭلار! بىز ياشاۋاتقان جەمئىيەت چەت ئەل ئەمەس. بىز مۇشۇ جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان ئىكەنمىز، ئۆز خەلقىمىزنىڭ يوللۇق قائىدە - يوسۇنلىرىغا، تۇرمۇش مىزانىغا ھۆرمەت قىلىشىمىز، ئۆز ئەھۋالىمىز بىلەن ئوبدان ھېسابلىشىپ كۆرۈپ، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىزنىڭ ئەرلىك ئۆلچەم تارازىسىغا سېلىپ تۇرۇشىمىز لازىم. قەلبىمىز قۇرۇق، ساۋاتسىز، مەدەنىيەتسىز تۇرۇپ، تېرە - گۆشلىرىمىزنى بېزىۋالغانلىقىمىز بىزنىڭ قەدىر - قىممىتىمىزنى، مەدەنىيلىكىمىزنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيدۇ. بۇنى ئاتا - بوۋىلىرىمىز «بويىاقلىق ھەيكەل» دەپ ئاتىغان. بۇ خىل ياتلىشىشتىن نومۇس قىلىش كېرەك.

بىر پەيلاسوپتىن ئادەم بىلەن ھايۋاننى پەرقلەندۈرىدىغان شەكلەن پەرق توغرىسىدا سورىغاندا مۇنداق جاۋاب بەرگەن ئىكەن: بىرى، ھايۋاننىڭ يېمەكنىڭ نامخالىسى بولمايدۇ، نېمە ئالدىغا كەلسە يەۋېرىدۇ. ئادەم بولسا ئۆزىگە مۇناسىپ نەرسىلەرنى يەيدۇ. ئىككىنچى، ھايۋانلارنىڭ مۇقىم ئولتۇراق ۋەتىنى بولمايدۇ، قەيەردە ياشاشقا توغرا كەلسە ياشاۋېرىدۇ، ئىنسانلارنىڭ بولسا ئۆز ۋەتىنى بولىدۇ، يۇرتى بولىدۇ، ئۇلار ۋەتىنى ئۈچۈن تۇغۇلىدۇ، ۋەتىنى ئۈچۈن ئۆلىدۇ. ئۇچىنچى، ھايۋانلارنىڭ ئەركەك چىشىسىنى بىر قارىماققا پەرق ئەتكىلى بولمايدۇ، بىراق ئادەمنىڭ ئەر - ئاياللىق پەرقى ناھايىتى روشەن زاھىر بولۇپ تۇرىدۇ.

دېمەكچى، ئادەملەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى جىنسىي پەرق جەمئىيەتتىكى مۇھىم قانۇنىيەتلەرنىڭ بىرى، ئىنسانلار مەۋجۇتلۇقىنىڭ ئاساسى. گەرچە تاشقى ئىپادە جەھەتتىكى غەيرىي ئۆزگىرىش ماھىيەتلىك پەرقنى ئۆزگەرتىۋېتەلمىسىمۇ، لېكىن مۇئەييەن

نۇقتىدا غەيرىي جىنسىي ئۆزگىرىشنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. شەكـ
لىدىن ئۆزگىرىش بارا ـ بارا مەزمۇن جەھەتتىكى ئۆزگىرىشكە
تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىل بولۇپ قالىدۇ. مەلۇم مەنىدە شـ
كىل جەھەتتىكى ئۆزگىرىش مەزمۇنىنىڭمۇ ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنىڭ
بىر خىل ئىپادىسى ئەمەسمۇ؟

ئون ئۈچىنچى باب

ئەرلىك ۋە مەردلىك تارازىسى

شەرمەندە بولۇشتىن قورقۇشمۇ مەردلىكتۇر.

— ب • جونسون

ئۈيغۇرلاردا مەردلىك قەدىرلىنىدۇ، نامەردلىك ئەيىبلىنىدۇ.

ئۈيغۇرلاردا ئەزەلدىن ئەرلىك ۋە مەردلىك قەدىرلىنىپ كەلگەن، نامەردلىك ئەيىبلەنگەن. شۇڭا، ئەرلەر ئۆچۈن ناھايىتى يۇقىرى تەلەپ ۋە يۇقىرى ئۆلچەملەرنى قويغان. ئەزەلدىن ئەرلىك جىنسلا ئەرلىك تەبىئىتىنى ۋە ئەرلىك خاراكتېرىنى ئۆلچەشنىڭ ئۆلچىمى بولۇپ باققان ئەمەس. شۇنداقلا تەقى ـ تۇرقى، كىيىم ـ كېچىكى ۋە زىبۇزىننىتى ئەرلىك سالاھىيەت ۋە ئەرلىك سالاپەتنى باھالاشنىڭ شەرتى بولۇپ باقمىغان. ئەلشىر نەۋائىي تاشقى كۆركى بىلەن مەنىۋى پۈتۈنلۈكنىڭ مۇناسىۋىتىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا مۇنداق تەۋسىيەلەرنى قىلغانىدى: «ئۆزىنىڭ ھۆسن ـ جامالىدىن لاپ ئۇرىدىغان مۇنداق سۆزنى ھېچكىم سۆزلەپ باقمىغان، بۇنداق سۆزنى گۆدەك بالىلارمۇ، گول ـ گومۇشلارمۇ، سارالڭ ـ مەجنۇنلارمۇ قىلمايدۇ. پاھىشە ئاياللارمۇ خىلمۇخىل ۋە رەڭگارەڭ كىيىملەرنى كىيىدۇ. ئەمما ھۆسن، زىبۇزىننەت توغرىسىدا پو ئېتىشنى ئۇلارمۇ ئار ـ نومۇس دەپ

بىلىدۇ. بۇ خىل سۆزلەرنى قىلغۇچىلار ئەگ ياخشىسى ئۇ پادىشاھنىڭ يولىغا قەدەم قويمىغىنى تۈزۈك. سەن خوتۇن كىشىلەر دەك ئۆزۈڭنى كۆرسىتىشكە ئامراق ئىكەنسەن، دېمەك، ۋۇجۇدۇڭدا ئەركەكلىك نىشانىسى يوق ئىكەن. چۈنكى بۇنداق دەۋالارنى قىلغانلارنى ئەركەكلەر قاتارىغا قوشقىلى بولمايدۇ. ئەركەكلەر ئۆزىنىڭ غەيرىتى ۋە ھىممىتى بىلەن ئەرەنلەر قاتاردا تۇرالايدۇ، زىبۇزىننىتى بىلەن پەخىرلەنگەنلەر ئەر ئەمەس. بۇ ھەقتە ئۇلۇغلار: «زىبۇزىننەت ۋە كىيىم بىلەن ماختىنىش ئاياللارنىڭ ئادىتى، دېگەن. ئەر كىشىنىڭ گۈزەللىكى ۋە زىننىتى ياخشى ئەخلاق ۋە ياخشى ئەمەل بىلەن ھاسىل بولىدۇ».

ئەرلەر قەدىمدىن ھازىرغىچە جەمئىيەتنىڭ ۋە ئائىلىنىڭ ئەگ ئېغىر ۋە ئەگ مۇھىم مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ كەلدى. ئۇلار ئەرلەرگە خاس جاسارەت، ئەرلەرگە خاس باتۇرلۇق، ئەرلەرگە خاس ۋىجدان ۋە غۇرۇر بىلەن ياشاپ، بۇ زېمىنغا جان ۋە روھ بېغىشلاشتى. ئۇلار مىللەتنىڭ ئار ـ نومۇسىنى ئاقلاش، مىللەتنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى، مەۋجۇدلۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ئاز بولمىغان قانلارنى تۆكۈپ، ئەرلىك خاراكتېرىنى ۋە ئەرلىك جاسارىتىنى ھەرقاچان نامايان قىلىپ كېلىشتى. قەدىمكى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز دۈشمەن ئالدىدا تىز پۈكۈشنى، دۈشمەنگە ئارقىسىنى قىلىشنى ئۆلۈم بىلەن باراۋەر ھېسابلايتتى. تارىخىمىزدىكى خاسىيەتلىك ئىزلارغا نەزەر سالىدىغان بولساق، مىللىتىمىزدىن يېتىشىپ چىققان باھادىر ئوغلانلارنىڭ بۇ زېمىندا بۇيۇك ئەرلىك خىسلەتلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، بۇيۇك مۆجىزىلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەنلىكىنى ئوچۇق كۆرىمىز. قەدىمكى قەھرىمانلىق ئېپوسلىرىدا خاتىرىلەنگەن ئوغۇزخان، باتۇر تەڭرىقۇت، ئالپ ئەرتۇڭا (ئافراسىياب) قاتارلىق باھادىر ئوغلانلار

ئەلنىڭ تەقدىرى ۋە گۈللەپ ياشنىشى ئۇچۇن مۇجىزىلىك تۇھپە-لەرنى قوشۇپ، سەلتەنەت تارىخىدا ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي ئەرلىك خاراكتېرىنى تولۇق نامايان قىلغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوتتۇرا ئەسىر ۋە يېقىنقى زامان تارىخىدىمۇ مىڭلىغان قاپ يۈرەك نوچە-لىرىمىز بارلىققا كەلگەن. ئۇلار ھايات ـ ماماتلىق سىناقلارغا دۇچ كەلگەندە گىگانىت ئادەم سۈپىتىدە قەددىنى تىك تۇتۇپ، ئۆلۈمنى مەنسىتمىگەن. شۇڭىمۇ ئۇلار ئەۋلادلارنىڭ قەلبىدە ئەۋ-لادمۇ ئەۋلاد ياشاش شەرىپىگە ئېرىشكەن.

ئۇيغۇرلاردا ئەڭ ھار ئېلىنغان ۋە خار كۆرۈنىدىغان نومۇس-لۇق ئىش نامراتلىقمۇ ئەمەس، كۆرۈمسىزلىكمۇ ئەمەس، بەلكى خۇمسىلىق، يەنى ئەرلىك تەبىئىتىگە داغ تەگكۈزۈش، ئەركەك-لىك ئوبرازىنى نامەردلىك بىلەن بۇلغاش ئىدى. ھەتتا ئۇيغۇرلار-دا بىلىمسىزلىك، نادانلىق، بىكار تەلەپلىك، ھۇرۇنلۇق شۇنچە-لىك پەس كۆرۈلسىمۇ، لېكىن خۇمسى، نامەرد ئەرلەرنى ھەر-گىز ئەرلەر قاتارىدا سانىمايدۇ. ئوغرىلىق، قاراقچىلىق، زىنا-خورلۇق، ھاراقكەشلىك قاتارلىق ئىشلارنى شۇنچىلىك يامان ئال-سىمۇ، لېكىن ئۇلار توۋا قىلسىلا كەچۈرۈشكە ئېرىشكەن، لې-كىن ئەرلىك خاراكتېرىنى خۇنۇكلەشتۈرىدىغان خۇمسىلىق، نا-مەردلىك ۋە ساتقىنلىققا ئوخشاش رەزىل قىلمىشلار ھەرگىزمۇ كەچۈرۈمگە ئېرىشمىگەن.

ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقىي ئەرلىك ئۆلچىمى ۋە ئەرلىك گىر تېشىنى مۇنداق بىر قانچە نۇقتىلارغا سۈرۈپ باھالايدىغانلىقىنى كۆرىمىز:

مەردلىك ئەرلىكنىڭ مۇھىم شەرتى

ئەسلىي تەبىئىتىدىن قارىغاندا ئۇيغۇرلارنى مەرد خەلق دەپ قارىساق بولىدۇ. چۈنكى قەدىمدىن تارتىپ ئۇيغۇرلاردا مەردلىك

قەدىرلىنىپ، ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەل-
گەن قەتئىي شوئارى بولۇپ كەلدى. شۇڭا، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە
ئائىلە، مەكتەپ ۋە جەمئىيەت تەربىيىسىنىڭ ھەممىسىدە پەرزەنت-
لەردىن مەردلىك خىسلەتلىرىنى يېتىلدۇرۇشكە ئالاھىدە ئورۇن
بېرىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي مەكتىپىنىڭ مۇھىم
بىر دەرسخانىسى بولغان مەشرەپ دەل ئەركەكلەرنى، مەردلەرنى
ئايرىپ چىقىدىغان، ئۇلارنى تەربىيىلەيدىغان ئەنئەنىۋى مەكتەپ
بولغانىدى. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان «بىرنى
بىر، ئىككىنى ئىككى دېيىش»، «يولۋاس ئىزىدىن قايتماس،
يىگىت سۆزىدىن»، «مەرد ئەر دۈشمەنگە كەينىنى قىلماس»
دېگەنگە ئوخشاش مەردلىكنى مەزمۇن قىلغان جەڭگىۋار خىتابلە-
رى بار ئىدى. ھەتتا ئۇيغۇرلارنىڭ چېلىشىش پائالىيەتلىرى
شۇنداق گاڭگۇك، مەردلەرچە چېلىشىش ئادىتى بولغانكى، چې-
لىشقاندا پۇت قويۇش ۋە باشقا شەكىلدىكى نامەردلىكلەرنى قىلىش
نومۇسلۇق ئىش دەپ قارالغان. شۇڭا، ھەرقانداق بەسلىشىش ۋە
رىقابەت لىللا، مەردلەرچە ئېلىپ بېرىلاتتى. بولۇپمۇ دۈشمەن
بىلەن بولغان ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىش پەيتلىرىدە قەتئىي تىز
پۈكمەسلىك تەكىتلەنگەن. ئەپسۇسكى، ھازىر جەمئىيىتىمىزدە-
كى بىر قىسىم ئەر سۈرەتلىك كىشىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرلىك
خاراكتېرىنى نامەردلىك رەزىللىكى بىلەن بۇلغاپ، «ئۇيغۇر»
دىن ئىبارەت شەرەپلىك نامغا ھاقارەت كەلتۈرىدىغان؛ مىللەتنىڭ
يارقىن ئوبرازىنى چاكىنىلىق، چۈپرەندىلىك بىلەن خۇنۇكلەشتۈ-
رىدىغان؛ يۈرەكسىزلىك ۋە قورقۇنچاقلىق، تەمە قۇلچىلىقى ۋە
نەپسى مەھكۇملۇقى بىلەن ئەرلىك تەبىئىتىنى يوقاتقان غۇرۇر-
سىز، ۋىجدانسىز، مەيدانسىز، نامەردلەر بارلىققا كەلدى. بىز
تاشقى قىياپىتىنى پەردازلىۋېلىپ ئۆزىنى ئەركەك ھېسابلاۋاتقان،

ئەمەلىيەتتە ئىچكى دۇنياسى رەزىللىك بىلەن توشقان؛ تاشقى كۆرۈنۈشتە مەردلىك دەۋاسى قىلىدىغان، ئەمەلىيەتتە نامەردلىكنى جان بېقىشنىڭ پەلسەپىسى قىلىۋالغان بىر قىسىم كىشىلەر ئۇچۇن تۆۋەندىكى گىرغا چۇشۇپ ئۆزىگە توغرىراق باھا بېرىپ بېقىشنى تەۋسىيە قىلىمىز.

ھەق ـ ناھەق مەسىلىسىدە ئېنىق مەيدانى بولماسلىق، خەلقنىڭ تۇپ مەنپەئىتىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىشلاردا كۆزىنى يۇمۇپلا سۇكۇتتە تۇرۇۋېلىش، مەسئۇلىيەت ئېڭى تۆۋەن بولۇش — نامەردلىك ۋە نومۇسسىزلىقنىڭ بىرىنچى ئىپادىسى.

ئىتالىيىنىڭ بۇيۇك شائىرى ئاگلىرى دانتى ئۆزىنىڭ «ئىلاھىيەت» دېگەن ئەسىرىدە تەكىتلىگەن: «دوزاخنىڭ ئەڭ چوڭقۇر جايلىرى بۇيۇك مەنىۋىلىكنى سىنايدىغان مىنۇتلاردا بىتەرەپ تۇرۇۋالغان ئادەملەر ئۈچۇن قالدۇرۇلغان» دېگەن مەشھۇر سۆزنى يۇقىرىقىدەك ئادەملەرگە تەتبىقلاشقا بولىدۇ. رومىن رولان: «ھەربىر باتۇر، ھەربىر ھەققانىيەتچى ئادەم ۋەتىنىگە شان ـ شەرەپ كەلتۈرىدۇ» دېگەن. بۇنىڭ ئەكسىچە تەسەۋۋۇر قىلغاندا، ئۆزىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۇن ھەقىقەت دەپسەندە قىلىنىۋاتقان سۇكۇتتە تۇرىدىغان ۋە ئۇنى قوللىغان، قورقۇنچاق ئادەم ۋەتىنىگە ۋە مىللىتىگە ھاقارەت كەلتۈرىدۇ. بۇنداق ئادەم ھەقىقەتنىڭ دۇشمىنىگە ئايلىنىدۇ. ئادالەت ۋە ھەقىقەت قوغدالمايدىكەن، ھاياتنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ساقلاپ تۇرىدىغان، ئەرلىكنى نامايان قىلىدىغان ھېچ نەرسە بولمايدۇ. ھەققانىيلىك ئادەمدىكى ئەڭ ئېسىل پەزىلەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھەققانىيلىك بولمىغان ئەلەدىن ئەرلىكمۇ ۋە مەردلىكمۇ ئۆچكەن بولىدۇ. ئوغۇل بالا دېگەن گەرچە ئادالەت ۋە ھەققانىيلىك بىلەن ئىش قىلىشى قولىدىن

كەلمىسىمۇ، ھېچبولمىغاندا، ھەققانىيەت تەرەپتە تۇرۇشى، ھەق-ھەقانىيەتكە ئاسىيلىق قىلماسلىقى، ھەققانىيەتكە كۆز يۇمماسلىقى كېرەك. كىشىلىك ھايات ئۆلچىمىدە نامەردلىكنىڭ ئەڭ يۇقىرى شەكلى مۇناپىقلىق ھېسابلىنىدۇ. ئەسلىدە ھەققانىيەتتىن يۈز ئۆرۈشتىنمۇ ئارتۇق مۇناپىقلىق بولمايدۇ. تولىستوي شۇنداق بىر سۆز ئېيتقانكەن: ئادەمنىڭ قانچىلىك ھەققانىيلىكى ئەخلاقىي مۇكەممەللىكنىڭ ئۆلچىمىدۇر. چۈنكى ھەققانىيلىك بىز تىلغا ئالىدىغان بۇيۇك پەزىلەتلەرنىڭ ئانىسى. ئادەم ھاياتقا ھەققانىيلىك تۈيغۇسى بىلەن نەزەر سالغاندىلا، توغرا ۋە ھالال ياشاشنىڭ يولىنى ئاچالايدۇ.

تۇرمۇشتا بەزى كىشىلەرمۇ باركى، ئۇلاردا نېمىنىڭ ھەق، نېمىنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى بىلىش ئىقتىدارى يوق. ئۇلار ھەق-ھەقانىيەتسىزلىكنىمۇ تەبىئىي يوسۇندا ۋە رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. بەزاق بەزى كىشىلەر باركى، توغرا، ھەققانىي ئىشلارنى قەستەن قارىلاشتىن نومۇس قىلمايدۇ. ھەققانىيەتسىز، ئادالەتسىز ناھەقچىلىقنى قاراپ تۇرۇپ ئاقلايدۇ. بۇنداق ئادەملەر ئۈچۈن شەمسۇلمەئالى قابۇس: «يالغانلىقى بۇرۇندىن مەلۇم بولۇپ كېلىۋاتقان نەرسىنى ھەقىقەت دەپىشتىنمۇ ئارتۇق ھاياسىزلىق يوق» دېگەن.

ئادەم تۇرمۇشتا ھەرقاچان چوڭ ـ چوڭ ھەق ـ ناھەق مەسىلىلىرىگە دۇچ كېلىپ قالماي، بەلكى نۇرغۇن ئاددىي، ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلاردىمۇ بۇنداق ھەق ـ ناھەق سىنىقىغا دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن: بىر مۇشتۇمزورنىڭ بىر ئاجىز بىچارىنى بوزەك قىلىۋاتقىنى، بىر ئۆكتەمنىڭ بىرىنىڭ مېلىنى زورلۇق بىلەن ئېلىۋاتقانلىقى، بىر لۇكچەكنىڭ بىر قىزغا پوخورلۇق قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقى قاتارلىقلارغا ئوخشاش نۇرغۇن مەسىلە-

لەرگە يولۇقۇپ تۇرىمىز. بەزى مەرد ئوغلانلار بارکى، كۆكرەك كېرىپ چىقىپ ھېلىقى بېسىمدار، مۇشتۇمزورلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىدۇ. بەزى زەئىپ مىجەزلىك «بايۇەچچى» لەر بارکى، قاراپ تاماشا كۆرىدۇ. بۇ ناھەقچىلىق ئۇنىڭ غۇرۇرىغا ھەرگىزمۇ تەسىر قىلمايدۇ. ھەتتا بەزى لالما مىجەزلىك نامەردلەر بارکى، دەرھال ناھەق بولسىمۇ كۈچلۈك، مۇشتۇمى چوڭراقى تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ، ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان ئادەمنى ھاقارەتلەيدۇ، ئەيىبلەيدۇ. بۇنداق مىساللارنى ھەر كۈنى كۆپلەپ ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. غۇ. بۇلارنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈشىمىزدىكى غەرەز شۇكى، كىچىك ئىشلاردا ھەققانىي بولالمىغان ئادەم چوڭ ئىشلاردا ھەرگىزمۇ ھەققانىي بولالمايدۇ. ئىرادىسىز، جۇرئەتسىز، غۇرۇرسىز ئادەمدە قانداقمۇ ھەققانىيەت تۇيغۇسى بولسۇن. ھەققانىيەت تۇيغۇسى بولمىغان ئادەمدە ئاددىيسى ئىنسانىي سۈپەتمۇ بولمايدۇ. ئادەم ھەقىقىي مەردلىك بىلەن ياشايمەن دەيدىكەن، بېشىدا ئۆلۈم پۇراپ تۇرسىمۇ، ھەقىقەتكە خىيانەت قىلماسلىق كېرەك. «بىر سائەتلىك ئادالەت پۈتۈن ئىنسان ۋە جىنلارنىڭ ئىبادىتىدىنمۇ ياخشىراقتۇر» دېگەن ئەقىدە بويىچە، ئادالەت تەرەپتە تۇرۇش كېرەك. ئادالەت ۋە ھەققانىيەت ھەرقاچان خەلق تەرەپتە بولىدۇ. جاھالەت بار جايدا ئادالەت خارلىنىدۇ، بىراق ھەققانىيەت قوغدالمىسا، ئاخىر ھەققانىيەتنىڭ جازاسىغا ئۇچرايدۇ.

ئەلنىڭ مەنپەئىتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىش، ئۆزىنى ئەلنىڭ پەرزەنتى دەپ بىلىش — مەردلىك، شەخسىيەتچىلىك ۋە نەپسانىيەتچىلىك — نامەردلىكتۇر.

ھەر قانداق بىر ئادەم بۇ دۇنيادا ئەل بىلەن بىرگە ياشايدۇ، ئەل بىلەن بىرگە تۇغۇلىدۇ، ئەل بىلەن بىرگە ئۆلىدۇ؛ ئەل بىلەن بىرگە يىغلايدۇ. ھەربىر ئادەمنىڭ تەقدىرى ئەلنىڭ تەقدىر-

www.uyghurkitap.com

رى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن بولىدۇ. بىر پۇتۇن خەلق بىلەن شەخسنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئۇيغۇرلار «ئايرىلغانتى بۆرە يەر» دەپ سۈپەتلىگەن ئىدى. ئادەم بۇ تۈپراققا تۆرىلىشى بىلەنلا، تەييار نېمەت ئۈستىگە تۇغۇلىدۇ. مۇشۇ زېمىننىڭ مەئـ ـشىتى ئۇنى بېقىپ چوڭ قىلىدۇ. ئەل ئۇنى تەربىيىلەپ ئۆستۈرىـ ـدۇ. بەلكىم بۇنداق دېسە بەزىلەر «مېنى ئاتا ـ ئانام بېقىپ چوڭ قىلغان» دەپ ئېتىراز بىلدۈرۈشى مۇمكىن. توغرىسىنى ئېيتقانـ ـدا، ئاتا ـ ئانىمۇ مانا مۇشۇ ئەلنىڭ بىر ئەزاسىغۇ. ھەقىقىي ئىنسانلار ۋە ۋىجدان بىلەن ئويلاپ كۆرىدىغان بولساق، ھەربىر ئادەمنىڭ بۇ تۈپراقتا بىر ئۆمۈر ئەمەس، ھەتتا بىر قانچە ئۆمرى بولىسىمۇ ئادا قىلىپ بولالمىغۇدەك قەرزى بولىدۇ. ۋەتەننىڭ تۈپرىقى، سۈيى، ھاۋاسى بولمىسا، بىر ئادەمنىڭ ھاياتلىق كەچۈـ ـرىلىشى مۇمكىنمۇ؟ شۇ ئەلنىڭ قەدىمدىن داۋاملىشىپ بېيىپ كېلىۋاتقان تەييار تۈرمۇش ئەندىزىسى، نەچچە مىڭ يىللار مابەيـ ـنىدە ھاسىل قىلغان تۈرمۇش ۋە ياشاش تەجرىبىسى، شۇنداقلا تەييار ھايات ئېتىكى بولمىغاندا، قانداق ئىجتىمائىي ئاساسقا تايىنىپ ئادەمىيلىك ئالاھىدىلىكىنى يېتىلدۈرۈش مۇمكىن؟ ئەـ ـگەر ئانا تىل بايلىقى بولمىغاندا، قانداق ئالاقە ۋاستىلىرىغا تايىنىپ ۋە كىم بىلەن ئالاقە قىلىپ ياشاش مۇمكىن؟ ئەگەر مائارىپتىن ئىبارەت بۈيۈك ئىجتىمائىي تەلىم ـ تەربىيە سىستېـ ـمىسى ھازىرلانمىغان بولسا، ئىنسان ئۆزىدە قانداقمۇ ئادەمىيلىك ئالاھىدىلىكىنى ھازىرلىغان بولاتتى؟ ئاددىيسى بىز سۆيگەن قىزـ ـنى، بىز سۆيگەن يىگىتنى مانا شۇ ئەل تۈغۇپ تەربىيىلەپ يېتىشـ ـتۈرگەنغۇ. بىز يەۋاتقان ۋە بىز كىيىۋاتقان كىيىم ـ كېچەكلەرنى مانا شۇ خەلق ھازىرلاپ بەرگەن ئەمەسمۇ؟ ئەگەر ئەلدىن ئىبارەت ئومۇمىي كوللېكتىپنىڭ بىر پۇتۇن قانۇنىيەتلىك باغلىنىشى بولـ

مىغاندا، بىر قازان ئاش ئېتىپ يەپ ھايات كەچۈرۈشنى تەسەۋ-ۋۇر قىلىش مۇمكىنمۇ؟ ئىنسانلار ئىچىدىكى بۇنداق قانۇنىيەتلىك باغلىنىشنى ۋە ئۆزئارا ھاجەتمەنلىكنى قەدىمكى ئاتا - بوۋىلىرى-مىز ئاجايىپ ئوبرازلىق ۋە قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئىپادىلەپ بەرگەن.

- دۇنيادىن ۋە ئادەملەردىن قېچىش ياخشى ئادەت ئەمەس - دەپ بايان قىلىدۇ «كەلىلە ۋە دىمنە» دېگەن كىتابتا -- سۆھبەتنىڭ پايدىسى خىلۋەتنىڭ مەنپەئىتىدىن كۆپرەك. ئاللاتائا-لا ئۆز قۇدرىتى بىلەن ئىنسانلارنى بىر - بىرىگە موھتاج ۋە بىر - بىرىگە لازىم قىلىپ يارانقان تۇرسا، كىشىلەرگە خىلۋەت قانداقمۇ راۋا بولسۇن؟ ئادەمزاتنىڭ تەبىئىتىنى تەبىئەت مەدەنلىرى-دىن بەرپا بولغانلىقى ئۈچۈن، بىر - بىرىگە قوشۇلماققا مايىل كېلىدۇ ۋە بىر - بىرىدىن يىراقلىشىشقا ئېھتىياجى چۈشىدۇ. مەسىلەن: ئەگەر بىر كىشى تاغام پىشۇرماقچى بولسا ياكى بىرەر كىيىم كىيمەكچى بولسا، ئاۋۋال قازان ياساش ۋە كەتمەن سوقۇ-شى كېرەك بولىدۇ. شۇڭا لاي ئېتىپ بىر قاچا ياساپ، ئۇنىڭدا سۇ ئېلىپ كەلگە سوقۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ئوتۇن كېسىپ، ھەر ئىشنى ئۆز تەرتىپى بىلەن قىلىش لازىم بولىدۇ. قازان ۋە كەلگە سوقۇشقا بولقا، سەندەل، كۆرەك ۋە كۆمۈر كېتىدۇ. ئاددىيسى كۆرەك ياساش ئۈچۈنمۇ تېرە ئەيلەش كېرەك. تاغقا بېرىپ كۆمۈر ئەپكېلىشكە تاغا توقۇش كېرەك. تاغار توقۇش ئۈچۈن يۇڭ لازىم بولىدۇ. يۇڭنى ھەل قىلىش ئۈچۈن قوي، تۆگە بېقىش كېرەك. قىسقىسى، ئەنە شۇنداق نۇرغۇن ئاۋارە بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئاشۇنداق بولسا، ھەرقانداق ئادەم بىر كىمنىڭ ياردىمىسز پۈتۈن ئۆمرى ئىچىدە بىرەر قېتىم ئاش پىشۇرۇپ يا يېيەلەيدۇ، يا يېيەلمەيدۇ. شۇڭا زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن بىر قازان ياسايدۇ،

بىرى كەكە سوقىدۇ، بىرى كۆمۈر كۆيدۈرىدۇ، ئالاھازەل قىـ
ياس، ھەر كىم بىر ئىشقا مەشغۇل بولۇپ، ئۆز ئېھتىياجىدىن
ئارتۇقىنى باشقىلارغا بېرىپ، بۇ ئىقلىمنىڭ ئادەملىرى بىر ـ
بىرىگە قوشۇلۇپ ھايات كەچۈرگەچكە، ھەرقانداق ئىش ئاسانلىق
بىلەن ھەل بولىدۇ، ئادەملەر بىر ـ بىرىگە زۆرۈر. يالغۇزلۇق
بىلەن ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. مانا بۇلار
ئادەملەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ئېھتىياجى چۈشىدىغانلىقى، بىرلەشـ
مىسە ھېچقانداق ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدىغانلىقىنى
ئىسپاتلايدۇ».

مانا بۇ ئوبيېكتىپ ھەقىقەت. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يۇسۇپ خاس
ھاجىپ بۇ خىل قانۇنىيەتلىك باغلىنىشنى خۇلاسىلەپ، ئەل ـ
ۋەتەننىڭ بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ ۋە ئەلنىڭ
مەنپەئىتى ئۈچۈن ياشا، ئەلنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن كۈرەش قىل،
چۈنكى سېنىڭ جانجان مەنپەئىتىڭ ئەلنىڭ مەنپەئىتى ئىچىدە
بولىدۇ، دەپ تەۋسىيە قىلغان. ئۇ يەنە «مال ـ دۇنيا تارقاتماق
سېخىيلىق ئەمەس، ھەقىقىي سېخىي شۇكى، ئەل ئۈچۈن جانۇ
تېنىنى تەسەددۇق قىلىپ پۇشايمان قىلماس» دېگەن. مانا بۇ
ئۇيغۇرلارنىڭ شەخسىي مەنپەئەت بىلەن ئەلنىڭ مەنپەئىتى ئوتتۇـ
رىسىدىكى مەردلىك بىلەن نامەردلىكنى سىنايدىغان گىر تېشى.
شۇڭا ئۇلار ئەل ئۈچۈن تۇغۇلۇپ، ئەل ئۈچۈن ئۆلدى. شۇنىڭ
ئۈچۈنمۇ ئەل قەلبى ئۇلارنىڭ مەڭگۈلۈك جەننىتى بولۇپ قالدى.
مانا بۇ ھەقىقىي قەدىر ـ قىممەت، مانا بۇ مەڭگۈلۈك دىئالېكتـ
كا. ئەل بىلەن بولغان مۇناسىق باغلىنىشنى ئېتىراپ قىلماسلىق،
ئەلنىڭ مەۋجۇدىيىتى شەخسىنىڭ مەۋجۇدىيىتىنىڭ ئاساسى، ئەلـ
نىڭ تەقدىرى شەخسىنىڭ تەقدىرىنىڭ كاپالەتلەندۈرگۈچىسى ئـ
كەنلىكىگە كۆز يۇمۇش نامەردلىك ۋە ۋىجدانسىزلىق بولىدۇ.

ئۆزىنىڭ كىچىككىنە كېكىردىكى ئۈچۈن، ئۆتكۈنچى، ئازغىنا، كۆپۈكتەك مەنپەئىتى ئۈچۈن ئەلگە ئاسىيلىق قىلىش، خەلقنى زىيانغا ئۇچرىتىش، خەلقنى ھۆرمەت قىلماسلىق، ئۇلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن جان پىدا قىلماسلىق، ئەلنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلمەسلىك ۋاپاسىزلىق ۋە كەچۈرگۈسىز نامەردلىك ھېسابلىنىدۇ.

ۋاپا ۋە ساداقەت يارقىن سىماسى، ۋاپاسىزلىق ۋە ساداقەتسىزلىك نامەردلىكنىڭ يەنە بىر خىل ئىپادىسى

ۋاپادارلىقنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن كەڭ. ئۇيغۇرلاردا «ئاتاڭ-نىڭ ئوغلى بولغۇچە، ئەلنىڭ ئوغلى بول»، «ئەل رازى خۇدا رازى» دېگەنگە ئوخشاش ۋاپادارلىققا دائىر ماقال ـ تەمسىللەر ناھايىتى كۆپ. بۇ تەشەببۇسلار ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بىر ئۇدۇم. ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدا بارلىققا كەلگەن نۇرغۇن داستانلار ۋە خەلق چۆچەكلىرىدە ۋاپادارلىق مەسىلىسى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ئەلگە ۋاپادار بولۇش، ۋاپادارلىق تەلىپىنىڭ يادروسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى خەلق بىلەن شەخس ئۇقۇمىنى دېگىز بىلەن سۇنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشىتىپ چۈشەندۈرىدۇ. بىر تامچە سۇ يەككە ـ يېگانە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. بىر تامچە سۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇچۇن ئالدىنقى شەرت خەلقتىن ئىبارەت دېگىز مەڭگۈلۈك ھاياتلىققا ئىگە بولۇشى كېرەك. ھېكايە قىلىنىشىچە:

بىر كۈنى كىچىك كۆلچەك بىلەن دەريا مۇنازىرىلىشىپ قاپتۇ.

ـ ھەي دەريا، سەن نېمە دېگەن ئەخمەق، ـ دەپتۇ كۆلچەك دەرياغا مەسخىرىلىك قاراپ، ـ قارىسام ئۇچيۇز ئاتمىش كۈن توختىماي ئاقىسەن، بىر ئازمۇ ئارام ئالغىنىڭنى كۆرگىلى بول-

مايدۇ. بەزىدە قارىسام ھەر ـ ھەر ئىغىر كېمىلەرنى ئوستۇڭگە ئېلىپ يۇرۇيدىكەنسەن، ھەتتا بەزىدە كۆيۈپ پىشىدىكەنسەن، ئۇ‌زۇڭگە ئىچىڭ ئاغرىمامدۇ؟! سېنىڭ ئورنۇڭدا مەن بولىدىغان بولسام، قۇرۇپ كېتىشكە رازى بولاتتىم.

ـ سېنىڭ نېمە راھىتىڭ بار، ـ دەپ سوراپتۇ دەريا كۆل‌چەكتىن.

ـ مېنىڭ ھېچقانداق غېمىم يوق. ھەپتىدە، ئايدا بىر قېتىم كۆزۈمگە سۇ توشقۇزۇۋالسام بەخىرامان ياتىمەن. دۇنيانىڭ قاز‌داق بولۇپ كېتىشى بىلەن چاتىقىم نېمە، ـ دەپتۇ كۆلچەك.

ـ ھەي بىغەم ئەقىلسىز، مەن ئېقىپ تۇرمىسام، سەن قانداقمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايسەن؟ مېنىڭ تىنماي ئېقىپ تۇ‌رۇشۇم ئۆزۈمنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشۇمنىڭ ئاساسى، ھاياتـ لىقنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭمۇ كاپالىتى.

كۆلچەك دەريانىڭ سۆزىگە قايىل بولماي ئۆزىچە يوغان گەپ قىلىپ تۇرغان ئىكەن، دەريا ئۆزىنىڭ ئېقىش يولىنى باشقا ياقفا يۆتكەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆلچەك بارا ـ بارا قۇرۇغلى تۇرۇپتۇ. ئاۋۇال ئوستىنى لەش بېسىپتۇ، ئاندىن قومۇشلار ئۇنۇپتۇ، ئاخـ‌ىرى مەنبەدىن ئايرىلغانلىقى ئۈچۈن قۇرۇپ قاپتۇ. دەريا بولسا توختىماي ئېقىپ باغلارنى ياشارتىپتۇ.

ئەلشىر نەۋائىي بۇ ھېكايەتتە ئەل بىلەن شەخسىنىڭ مۇناسـ‌ىۋىتى ۋە شەخسىي تەقدىرىنى ناھايىتى ئوبرازلىق ھالدا خۇلاسىلەپ بەرگەن. دۇنيادا بۇ مەڭگۈلۈك قانۇنىيەتنى ئېتىراپ قىلماسلىقـ‌نىڭ ئۆزى ئەڭ چوڭ بىغەرەزلىك بولىدۇ. ھېس قىلىپ تۇرۇپمۇ بۇ رېئاللىقتىن ئۆزىنى تارتىش نامەردلىك دېگەن شۇ.

شۇڭا ۋەتىنى ئۈچۈن ۋاپادار بولمىغان، ۋەتىنى ئۈچۈن باش قاتۇرمىغان، ۋەتىنىنىڭ تەقدىرىنى ئويلىمىغان ئادەم ئۆزىگىمۇ

مەنسۇپ ئەمەس. ئۇنداق ئادەمنى بېجىرىم ئادەم دېگىلى بولمايدۇ.

ۋاپادارلىق ۋە ساداقەتسىزلىك تەلىپى ئەجدادلارغا ۋاپادار بولۇش، ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپادار بولۇش، ئائىلىسىگە ساداقەتمەن بولۇش، دوستلارغا ۋاپادار بولۇش قاتارلىق يەنە نۇرغۇن مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

دوستلۇق ۋە ۋاپادارلىقنىڭ خاسىيىتى توغرىسىدا بىر ھېكايە

شۇنداق بىر مەشھۇر ۋەقە بارکى، چىڭگىزخان بىلەن خارەزىمشاھ ئاداۋەتلىشىپ جەڭ مەيدانلىرىنى تۆزگەندە ئالەم شۇ دەردجىدە بۇزۇلدىكى، ئۇنى شەرھلەپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس.

ۋاقتىكى، بۇ جەڭدە چىڭگىزخان غەلىبە قىلىپ، خارەزىمشاھنىڭ مەملىكىتىنى ئېلىپ، ئۇنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئوردىسىغا ئورۇنلاشتى. ئاندىن خارەزمشاھنىڭ پۇقرالىرىغا ئاداۋەت قىلىچىنى يالىڭاچلاپ، ئەلنى قىرغىن قىلىشقا باشلىدى. جەبىر ـ زۇلۇم دېگىزى قەھرى ـ غەزەپ قاينىماقلىرىدىن ھاسىل قىلدى. ئاتا ئوغۇلدىن، ئانا قىزىدىن خەۋەر ئالالماي پەرياد چەكتى. ھاياتلىق بىناسىنى ئەجەل ماتەملىرى تەۋرىتىشكە باشلىدى. ھېچ يەردە تىنچ ـ ئامانلىق قالمىدى.

ئەلقىسسە، شۇ ۋاقىتلاردا شام شەھىرىدە بىر ـ بىرىگە مۇھەببەتلىك ئىككى دوست بار ئىدى. ئۇلار بىر ـ بىرىنى جېنىدىن بەكرەك ئەزىزلەيتتى. ئۇلارمۇ بىر كۈنى چىڭگىزخانىڭ قەتلىئام قىلغۇچى سپاھلىرىغا ئۇچراپ قالدى. ئۇ سپاھىلارنىڭ كۆزلىرى قانغا تولغان ۋە قاتىللىق خۇمارى تۇتقانىدى. ئۇلارنىڭ قولىدىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلگەن

بۇ ئىككى دوست ئۆز جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈشتى. جاللاتلار بۇ ئىككىسىنى ئۆلۈم مەيدانىغا سۆرەپ كېلىشتى. بۇ ئىككى دوست بىر ـ بىرىگە جېنىنى پىدا قىلىشقا رازى ئىدى. ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش مەكچى بولغان جاللات قىلىچىنى يالتىڭلاپ بىرىنىڭ يېنىغا كەلگەندى، يەنە بىرى ناله قىلغان هالدا:

ـ ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرگىن، ئۇ بىردەم بولسىمۇ ئۆزۈنراق ياشىۋالسۇن، ـ دەپ يالۋۇردى. جاللات بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ يەنە بىرىنىڭ يېنىغا قىلىچ تەڭلەپ كەلگەندى ئالدىنقىسى ناله ـزار قىلىپ تىلەپ تۇرۇۋالدى:

ـ خۇدا هەققى، ئۇنى بالدۇر ئۆلتۈرمىگىن، ئالدى بىلەن مېنى ئۆلتۈرگىن. ئۇنىڭ جان ئازابى تارتىپ قىينالغانلىقىنى كۆرۈش ماڭا ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر ئازاب، مەن بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن.

دەل مۇشۇ چاغدا چىڭگىزخان ئۇخلاۋاتقاندى، بۇ ئىككى دوستنىڭ ئىشلىرى ئۇنىڭ چۈشىدە ئايان بولدى. ئۇ هەيرانلىق ئىچىدە تۇرغاندا، بىرەيلەن چىڭگىزخانغا: «بۇ ئىككىسىدىن مېـ ھىر ـ مۇھەببەت، ۋاپادارلىق يولىنى ئۆگەن. خالايىققا جەبىر ـ زۇلۇم قىلىشنى توختات. خارەزمشاه سەن بىلەن ئۆچە ـ كەشكەن بولسا، بۇ ئىشتا خالايىقنىڭ نېمە گۇناهى بار؟! ئىككى پادىشاه ئۆچ ـ ئاداۋەت بىلەن جاهاننى بۇزۇپ، خاراب قىلـ دىڭلار. بۇ ئىككى دوست بولسا بىر ـ بىرىگە مېهىر ـ مۇھەببـ ـتىنى بېغىشلاپ، ساداقەت ـ ۋاپادارلىق كۆرسىتىشتى. بۇلاردىن ئىبرەت ئال» دەپ بېشارەت بەردى. چىڭگىزخان ئۇيقۇدىن ئويغـ ـنىپ، قەتلىئام قىلىشنى دەرهال توختىتىشقا پەرمان چۈشۈردى. ئۇ ئىككى دوستنىڭ ساداقىتى، ۋاپادارلىقىدىن بىر مەملىكەتنىڭ خەلقى بالا ـ قازادىن نىجادلىققا ئېرىشتى. ئۇلارنىڭ چىن دوستـ

لۇقى باشقا دىندا بولغان بۇ قەتلىئام قىلغۇچىلارغىمۇ تەسىر قىلىپ، ئالەم خەلقىنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىغا سەۋەبچى بولدى. ھەرقانداق بىر كىشى دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق يولىنى تۇتۇشنى بىلمىسە، ئۇلارغا بۇ تەسىل قىيامەتكىچە يەتكۈدەك دەرس بولالايدۇ.

* *

ۋاپادارلىق ۋە ساداقەت تەلىپىنىڭ يەنە بىر نۇقتىسى ئاتا ـ ئانىلارغا بولغان ھۆرمەت، ۋاپا ۋە ساداقەت جەھەتتە سىنىلىدۇ. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ ئىلغار ئەنئەنىلىرىدىن بىرى ئاتا ـ ئانىنى مۇقەددەس بىلىدۇ، ئاتا ـ ئانىنى قاقشىتىشنى گۇناھ ھېسابلايدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتقانلار جەمئىيەتنىڭ لەنەت ـ نەپرىتىگە قالىدۇ. چۈنكى ئاتا ـ ئانا دېگەن ھەربىر كىشى ئۈچۈن ئەڭ قەدىرلىك ۋە ئەڭ ھۆرمەتكە لايىق كىشىلەر. ئۇلار بىزنىڭ ھاياتلىق دۇنياسىغا كېلىشىمىزنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋاستىچىسى. شۇڭا، ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپاسىزلىق قىلغان ئادەم ئۆزىنىڭ يارىلىشىغا سەۋەب بولغۇچىنى ئونتۇغان بولىدۇ. بۇ ئېنىق ھايۋانىي سۈپەتنىڭ ئىپادىسى، چۈنكى ھايۋانلارلا چوڭ بولۇۋېلىپ ئاتا ـ ئانىسىنى تونۇمايدۇ.

دىنىي ئەقىدىلەردىمۇ ئاتا ـ ئانىلارغا ۋاپادار بولۇش، ئۇلارغا كۆز ئالايتماسلىق، ئۇلار بىلەن قارشىلىشىپ دىلىنى ئاغرىتماسلىق، ئاتا ـ ئانىنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئېلىش ھەققىدە ناھايىتى قىممەتلىك دەۋەتلەر بار، قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېيىلگەن:

«بىز ئىنسانىنى ئاتا ـ ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشقا بۇيرۇ-

دۇق. ئىنسانىنى ئانىسى مۇشەققەت بىلەن قورساق كۆتۈرۈپ، مۇشەققەت بىلەن تۇغدى، ئاتا ـ ئاناڭلارغا، خىش ـ ئەقرىبالىرىڭلارغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، يېقىن قوشنا، يىراق قوشنا، ياندىكى ھەمراھقا (سەپەرداشقا، ساۋاقداشقا)، مۇساپىرغا، قول ئاستىڭلاردىكى قۇل ـ چۆرىلەرگە ياخشىلىق قىلىڭلار». پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللانى خۇش قىلىش تا ئاننى رازى قىلىشتىن ياخشىراق ھېچبىر ئامالىنىڭ بارلىقىنى مەن بىلمەيمەن. ئەگەر ئاتا ـ ئاناڭ ساڭا زۇلۇم قىلغان تەقدىردىمۇ ئۇلارنى ھەرگىز رەنجىتمىگىن».

قەدىمكى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزمۇ ئاتا ـ ئانىلارنى ھۆرمەتلەش ئۇلارنىڭ ھەققىنى ئادا قىلىش ۋىجدانى ۋە ئىنسانىي بۇرۇچ دەپ تەكىتلىگەن. يۇسۇپ خاس ھاجىپ مۇنداق تەۋسىيىلەرنى قىلغان:

ئاتا پەندىنى سەن قاتتىق تۇت قاتتىق،
كۆنۈڭ قۇتلۇق بولۇر كۆنسايىن تاتىق.
خىزمەتلە خۇش قىلساڭ ئاتا ـ ئاناڭنى،
تاپارسەن تۆمەن مىڭ كۆپ پايدا ـ ئاسىغ.

ئەلشىر نەۋائىي مۇنداق دېگەن:

بېشىڭنى پىدا ئەيلە ئاتا قاشىغا،
جىسمىڭنى قىل پىدا ئانا باشىغا.

دېمەك، ئاتا ـ ئانىلارنى ھۆرمەتلەش ۋە ئۇلارغا ۋاپادار بولۇش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك ئەنئەنىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپا قىلمىغان نامەرد ئادەمگە «نامەرد،

ۋاپاسىز» دېگەن تامغا بېسىلىدۇ. ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپا قىلمىغان ئادەمدىن ھەرگىزمۇ ئەلگە ۋە باشقىلارغا ۋاپا كەلمەيدۇ. شۇڭا، بىر ئادەمنىڭ ۋاپادارلىقىنى ئاۋۋال ئاتا ـ ئانىسىغا بولغان ۋاپادارلىقتىن ئىزدەش كېرەك. ۋاپاسىز ئادەمدىن ھەرقاچان ئۆزىنى تارتقۇلۇق، ئۇنداق ئادەم بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈشنىڭ ئۆزىمۇ مەردلىك جۈملىسىدىن سانىلىدۇ. ۋاپاسىز ئوغۇللار چايان مەسىللىكى، چاياننىڭ تۇغۇلۇشى باشقا ھايۋانلارغا ئوخشاش مۇئەييەن ئادەت بويىچە بولمايدىكەن. يەنى ئۇ ئانىسىنىڭ ئىچ قارنىنى يېپ، قورسىقىنى يىرتىپ چىقىدىكەن ـ دە، چۆل ـ باياۋانلارغا كېتىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈۋۈسىدا كىشىلەر كۆرىدىغان چايان پوستى شۇنىڭ بەلگىسى ئىكەن. بىر ھۆكۈما بۇ سۆزنى ئاڭلاپ دەپتۇركى، بۇ سۆزنىڭ راستلىقىغا كۆڭلۈم گۇۋاھلىق بېرىدۇ، باشقىچە بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇلار كىچىكلىكىدە ئاتا ـ ئانىسىغا ئاشۇنداق مۇئامىلە قىلغاچ، ئەلۋەتتە چوڭ بولغاندا شۇنداق سۆيۈلۈك ۋە ھۆرمەتلىك (كىنايە قىلىپ ئېيتىلغان سۆز) بولىدۇ ـ دە.

كىشىلەر چايانىدىن سوراپتۇ:

ـ نېمىشقا قىشتا تاشقىرى چىقمايسەن؟

چايان دەپتۇ:

ـ يازدا تۇزۇك ھۆرمىتىم بولمىسا، قىشتا چىقىپ نېمە قىلاي؟

ھازىرقى جەمئىيەتتە ئۆزىنىڭ ئەرلىك خىسلىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، ھەر قانچە نامرات بولۇپ كەتسىمۇ، قانچىلىك قىيىنچىلىققا يولۇققان بولسىمۇ، يەنىلا ساداقەت ۋە ۋاپادارلىقنى ئۇنۇتماي ۋاپادارلىقتا بايراقدار بولۇۋاتقان ئەزىمەتلەر خېلى بار. لېكىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قېنىنى شوراپ، ئىچ ـ باغرىنى يېپ،

يىلىكىنى قۇرۇتۇپ، ئاتا ـ ئانىسىنى مەڭگۈلۈك داغدا، مەسرەت ـ نادامەتتە قويۇۋاتقان چاپان تەبىئەتلىك نامەرد مەلئۇنلارمۇ ئاز ئەمەس. بەزىلەرنىڭ تەبىئىتى ئۇلارنى ئاتا ـ ئانىسىدىن ھەر خىل باھانە سەۋەب تېپىپ يۇز ئۆرۈشكە ئىشتراك قىلغان، بەزىلەر خوتۇنىنىڭ كەينىگە كىرىپ، خوتۇنىنىڭ يالغان ـ ياۋىداق گەپلىرىگە ئىشىنىپ ئاتا ـ ئانىسىدىن يۈز ئۆرىگەن. بەزىلەر ئۆزىنىڭ زەئىپلىكى، ئىقتىدارسىزلىقى، نابابلىقى تۈپەيلى، بىر ئۆمۈر ئاتا ـ ئانىسىغا يۆلىنىۋالمىغان تەمەخورلۇققا ئادەتلەنگەن. نابابلىقى تۈپەيلى، بىر ئۆمۈر ئاتا ـ ئانىسىغا يۆلىنىۋالمىغان تەمەخورلۇققا ئادەتلەنگەن. ئاتا ـ ئانىسىنىغۇ باقمىسۇن، ئۆزىنىمۇ، ئۆزىنىڭ ئائىلىسىنىمۇ بېقىش ئىقتىدارى بولمىغان ئادەمنى قانداقمۇ ئەر قاتارىغا قوشقىلى بولسۇن؟

بىز شۇنى ياخشى بىلىمىزكى، ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپاسىزلىق قىلغان ئادەمنىڭ بېشىدا ھەرقاچان خارلىق، زەبۇنلۇق ۋە بالا ـ قازا ئەگىپ يۈرىدۇ. ئاتا ـ ئانىسىنى رازى قىلمىغان ۋاپاسىزلار قاچان رۇناق تاپقان؟

* *

بىز ئەمدى ۋاپادارلىق ۋە ساداقەتنىڭ تېشىنى دوستلۇق تەرەپكە سۈرىمىز. بۇ چاغدا نۇرغۇنلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ يەڭگىل كېلىپ قالمىغانلىقىمىزنى تەن ئېلىشقا مەجبۇر بولىمىز.

ھازىرقى رېئال مۇناسىۋەتلەر تۇرىدىن شۇنىسى ناھايىتى روشەنكى، خۇددى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئېيتقاندەك، ھەقىقىي ئىنسانىي دوستلۇقنىڭ ئورنىنى پۇل، مەنپەئەت تەمەسىدىن ئىبارەت ساختا دوستلۇق قەسىمى ئىگىلىدى. «يېغى (ياغى) ياندىن قو-

پۇر، بالا كەلسە قېرىنداشتىن» دېگەندەك، نۇرغۇن ياخشى خۇيـ
لۇق، دۇرۇس، ئوڭلۇق، مەرد، مەردانە يىگىتلەر نامەرد دوسـ
تىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتتى. يەنى نۇرغۇن نامەردلەر دوسـ
تىنىڭ پوستىغا ئۇردى. يەنى نۇرغۇن گاڭگۇڭ يىگىتلەر ساتقىنـ
لىقنىڭ توربدا ھالاك بولدى. بەزى خۇمسىلار دوستلۇق بايرىقىنى
كۆتۈرۈۋېلىپ دوستىنىڭ خوتۇنىغا بەتنىيەتلىك قىلدى. بەزىلەر
دوستىنى ئالداپ سېتىپ خانىۋەيران قىلىۋەتتى. يەنە بەزى نا
مەردلەر «پادا باققاندا دوست ئىدۇق، ياڭاق چاققاندا ئايرىلدۇق»
دېگەندەك، ئازراق پۇل تېپىپ ياكى تىرناقتەك ئەمەلنىڭ ئورۇنـ
دۇقىدا ئولتۇرۇۋېلىپلا بۇرۇنقى نامرات چاغلىرىدىكى، بالا ۋاـ
قىتلىرىدىكى ئۆزىگە يار ـ يۆلەك بولغان، نۇرغۇن ئىشلاردا
قولداش، يولداش بولغان دوستىدىن يۈز ئۆرۈپ، ئۇلارنى ئەزەلـ
دىن كۆرۈپ باقمىغاندەك تونۇماس بولىۋالدى. ھېكايەتتە كەلتۇـ
رۇلۇپتۇركى، بىر كىشىنىڭ دوستى چوڭ مەنسەپكە ئولتۇرغانـ
كەن، ئۇنىڭ يېقىن بىر دوستى ئۇنى مۇبارەكلەش ئۈچۈن يوقلاپ
بېرىپتۇ.

ـ سەن كىم بولىسەن، ـ دەپتۇ ئەمىلى ئۆسكەن كىشى
دوستىنى قەستەن تونۇماسلىققا سېلىپ. يوقلاپ كەلگۈچى كىشى
ئۇنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن ئوسال ھالغا چۈشۈپ قاپتۇ ۋە:

ـ مېنى تونۇمامسەن؟ مەن سېنىڭ كونا دوستۇڭ بولىمەن،
سېنى كور بولۇپ قاپتۇ، دەپ ئاڭلاپ يوقلاپ كەلگەنىدىم، ـ
دەپتۇ.

شۇڭا، ئادامىس «ئەمەلدار بولغان دوست يوقالغان دوست»
دېگەن. ھەقىقىي دوستلۇق ئوتتۇرىسىدا ئورۇن، مەرتىۋە، بايـ
لىق، كەمبەغەللىك پەرقى بولمايدۇ. تەمەگە، مال ـ دۇنياغا،
ئەمەل ـ مەنسەپكە باغلانغان دوستلۇق دوستلۇق ئەمەس، بەلكى

قۇلچىلىقتۇر. دوست دېگەن قان دوستكى، ھەرگىز قان دوست ئەمەس. كىمىكى يەنە بىرىگە تەمە بىلەن دوست بولماقچى بولسا، ئۇ خۇددى قۇشلارنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆز پايدىسى ئۈچۈن دان چاچقان ئوۋچىغا ئوخشايدۇ. غەرەز ئارىلاشقان دوستلۇق دوستلۇق ئەمەس ئامەردلىكتۇر. بىر بۇزرۇكتىن كىشىلەر «نەچچە دوستۇڭ بار؟» دەپ سورىغاندىكەن، ئۇ كىشى: «بىلمەيمەن، ھازىر دۆلىتىم پاراۋان، نېمىتىم كەڭرىچىلىك، شۇڭا ماڭا ھەممە كىشى دوستلۇق ئىزھار قىلىشىدۇ، مەن بىلەن قەلبى بىر ئىكەنلىكى توغرىسىدا لاپ ئۇرىشىدۇ. خۇدا ساقلىسۇن، ئەگەر ئىززەتتىڭ كۆزىنى مېھنەت قارىغۇ قىلسا، ئۇ چاغدا ئاندىن كىمنىڭ دوست، كىمنىڭ دۈشمەن ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن. دېمەك، ئەل خارەزمى دېگەندەك «ئۇرۇش باتۇرنى، جاھىل دانانى، يوقسۇزلۇق دوستنى سىنايدۇ.» بۇزرۇكلار شۇڭا: «تۆت گۈزۈھنى مۇنداق تۆت ۋاقىتتا سىناش كېرەك، يەنى باھادىرلارنىڭ شىجائىتىنى جەڭدە، خىيانەتسىز، ئىنسابلىق كىشىلەرنىڭ دىيانىتىنى ئېلىم - بېرىمدە، خوتۇن - پەرزەنتلەرنىڭ ۋاپاسىنى نامراتلاشقان چاغدا، ھەقىقىي دوستلارنى بالا - قازا كەلگەن ۋاقىتتا سىناش كېرەك» دېگەن.

دوستلىرىڭ دوست بولغىنىدۇر ئېشىڭغا،
يەتسە مېھنەت بىرى كەلمەس قېشىڭغا.
بولسا كىم مېھنەتتە دوست، ئۇ جانغا دوست،
دوست ئەمەس دۆلەتتە دوست، ئۇ نانغا دوست.

بۇ شېئىر ھېكمەت كىتابلىرىدا يېزىلغان مۇنۇ ھېكمەتنى ئىپادىلىگەن: پادىشاھلارنىڭ بىرى بىر پازىل كىشىدىن: «خالا-

يىقلارنىڭ مالدار كىشىلەرنى دوست تۇتۇشىدا نېمە ھېكمەت بار؟» دەپ سورىغانىكەن. ئۇ پازىل كىشى: «مال ئۇلارنىڭ مەشۇقىدۇر، مەشۇق قەيەرگە بارسا، ئاشىق شۇ يەرگە كېلىدۇ، مەشۇق كەتسە، ئاشىقمۇ كېتىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن.

دېمەك، دوستىغا بولغان ساداقەتمەنلىك مەردلىك، ساداقەتسىزلىك نامەردلىكتۇر.

مەنىۋى دۇنياسى پۇچەك، ياشاش ئىقتىدارى تۆۋەن ئادەملەر نومۇسسىز ۋە نامەرد كېلىدۇ.

رېئال تۇرمۇش ئەمەلىيىتى تولۇق ئىسپاتلىغانكى، مەرد ئادەمنىڭ قارنى ـ كۆكسى كەڭ، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى يۇقىرى، تەبىئىتىدە نومۇس ۋە ۋىجدان بار، باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى خۇشاللىق دەپ بىلىدىغان، ئۆز نەپسى ئۈچۈن باشقىلارنى زىيانغا ئۇچرىتىشنى نومۇس بىلىدىغان، تەمەخورلۇق، قۇلچىلىق بىلەن جان بېقىشنى ئۆلۈم دەپ بىلىدىغان ئالىيجاناب خاراكتېر بولىدۇ. نامەردلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم كەمتۇكلۇكى، ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ئىنتايىن زەئىپ بولىدۇ، ئۇلاردا نومۇس، ۋىجدان بولمايدۇ، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ ۋە ھالاللىق بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ كۆزى كىچىك، دىلى شۇنداق زەھەركى، ئۇلار ئۆزىدىن ئالدىغا كەتكەن ھەرقانداق ئىنسان ئۈچۈن ھەسەت، كۆرەلمەسلىك ئوتىدا پۈچۈلىنىدۇ. كۆڭلىدە ئۇلارغا ئاداۋەت ساقلايدۇ، تۆھمەت قىلىپ، ياخشىلارنى يىقىتىپ، ئۆزىنىڭ مەجرۇھ گەۋدىسى بىلەن ئالدىغا چىقىشنى ئويلايدۇ. مانا مۇشۇنداق چۈپۈرەندىلەر قانچىلىك كۆپەيسە، مىللەتكە كېلىدىغان ئاپەت شۇنچىلىك كۆپىيىدۇ، تارتىدىغان دەرد ـ ئەلەم شۇنچىلىك ئاشىدۇ. شۇڭا جەمئىيەت ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي قورغانلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، مىللەتنىڭ بەخت ـ سائادەت مەنزىلىدىكى پۇتلىكاشاڭ قوتۇرلارنى

ئوبدان بايقاش، ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە ھەرگىز يول قويماسلىقى كېرەك. چۈنكى چاكىنا، چۈپۈرەندە، مەرەز ئادەملەر ھەرگىزمۇ ئۆزىگە ئوخشاش يارىماسلار بىلەن ئېتىشمايدۇ، بەلكى ياخشىلارغا ئورا كولاش ئۇلارنىڭ ئادىتى ۋە خۇمارى، ئۆزىدىن ھالقىپ كەتكەنلەرگە پۈت قويۇش ئۇلارنىڭ ياشاش مەنتىقىسى.

كەڭ قورساقلىق، ياخشىلارنى قوللاش، ئاجىزلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش مەردلىكنىڭ مۇھىم نىشانىسى؛ ھەسەتخورلۇق، ئاجىزلارنى بوزەك قىلىش، ياخشىلارغا ئورا كولاش يارىماس نامەردلەرنىڭ ئادىتىدۇر.

«ئادەم ياخشىلىقنىڭ بەندىسىدۇر». ياخشىلىق قىلىش قارىنى ـ كۆكسى كەڭ، سېخىي، مەرد ئادەملەرنىڭ ھاياتلىق مىزانى. ئۇ ئاجايىپ ئۇلۇغ پەزىلەتلەرنىڭ كانى، ئىنسان قەدىر ـ قىممىتىنىڭ رەھنىماسى (بېشى). ياخشىلىقنىڭ چەك ـ چېگرىسى يوق، ياخشىلىققا چوڭ ـ كىچىك دەپ باھا بېرىشنىڭمۇ ئورنى يوق؛ ياخشىلىقتا باي، كەمبەغەللىك ئۆلچىمىمۇ يوق. بىر ئادەمنىڭ جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش يولىدا ئۆزىنىڭ ھاياتىنى قۇربان قىلىشمۇ بىر ياخشىلىق، يولدا ئۇچرىغان بىر زىيانلىق تىكەننى باشقىلارغا پۈتىغا سانجىلمىسۇن، دەپ سىرتقا ئېلىپ تاشلىۋېتىشمۇ ياخشىلىق؛ مىڭلاپ، ئون مىڭلاپ پۇل چىقىرىپ نامرات بىچارىلەرنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشمۇ ياخشىلىق؛ بىرەر كېسەلمەن بوۋاي ياكى مومانىڭ سۇيىنى ئەكىرىپ بېرىش، ئوتىنىنى يېرىپ بېرىشمۇ ياخشىلىق ھېسابلىنىدۇ. دېمەك، ھەربىر ئادەم ئۆزىنىڭ ئىمكانىيىتى ۋە شارائىتىغا قاراپ ياخشىلىق قىلىدۇ. ئەڭ مۇھىم مەسىلە نىيەتتە. نىيەت دۇرۇس، ياخشى بولسا گەرچە ياخشىلىق قىلىش قولىدىن كەلمىسىمۇ ئۇنى ياخشى ئادەم دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئۇيغۇرلاردا: سەن ياخشىلىق قىلالمىساڭمۇ

يامانلىق قىلما، يامانلىق قىلمىغانلىقىڭ ياخشىلىق قىلغانلىقىڭ ھېسابلىنىدۇ. (ئەلشىر نەۋائىي) دېگەن تەۋسىيىلەر بار. بۇ مۇقەددەس كىتابلاردىكى «باشقىلارغا يامانلىق قىلماسلىقمۇ سەدىقە ھېسابلىنىدۇ» دېگەن ئەقىدە بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە.

كىشىلىك تۇرمۇشتا ياخشىلىقمۇ كۆپ، بىراق خاراكتېرى ئوخشاش بولمايدۇ.

بىرىنچى، ياخشىلىق قىلىش — مەردلىك ۋە سېخىيلىق. بىراق ئۇنى مىننەت قىلىش ياكى ئۇنىڭدىن بەدەل تەلەپ قىلىش نامەردلىك ۋە خەسىسلىك ھېسابلىنىدۇ. ياخشىلىق قىلىپ ئارقىدىن بەدەل تەلەپ قىلىشنى ئۇلۇغلار: چوشقىنىڭ يۇيۇنۇپ بولۇپ، يەنە چىلىسىگە مىلەنگىنىدەك ئىش، دەپ تەرىپلىگەن. ھازىر جەمئىيىتىمىزدە سېخىيلىقى بىلەن ئەل ئارىسىدا قەدىر — قىممەت تاپقان ئوغلانلىرىمىز خېلى بار. ئۇلار مىڭ بالادا تاپقان ئىقتىسادىنى نامراتلارنى يۆلەشكە، يېتىم — يېسىرلارنى ئوقۇتۇشقا، ئىقتىسادىي ئامىل سەۋەبلىك ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش پۇرسىتىدىن مەھرۇم بولغان مۇنەۋۋەر، ئۇمىدلىك ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇتۇشقا، مەكتەپ سېلىشقا سەرپ قىلىپ، پۇلنىڭ ھەقىقىي قىممىتى، ئۆزىنىڭ ھەقىقىي ئىنسانىي ئوبرازىنى نامايان قىلدى. بۇ مەرد ئوغلانلار بىلەن خەلقە ياخشىلىق قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە خەلقنىڭ جانجان مەنپەئىتىنى قۇربان قىلىش، خەلقنى قاقتى ـ سوقتى قىلىش ئارقىلىق جان بېقىۋاتقان نامەردلەر ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك زور پەرق بار ـ ھە!؟ شۇ مەرد ئوغلانلارنى كۆرگەن، ئۇلارنىڭ ئىش ـ ئىزلىرىنى ئاڭلىغان بەزى كىشىلەرنىڭ ئېغىزىدىن ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇش، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنىڭ كۈنسېرى روناق تېپىشىغا دۇئا قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى: «ئىسىت! شۇ پۇل مەندە بولۇپ قالسىچۇ؟ ئەخ-

مەق ئادەملەر جىق جۇمۇ، بۇ جاھاندا» دېگەن پۇچۇلىشىشلارنى ئاڭلاپ، «يا ھەزرەت، ما ئادەملەرنىڭ كۆڭلى نېمىدېگەن قارا!» دەپ قالىدۇ كىشى. بەزىلەر بىر مو پۇلنىڭ ئۈستىدە تىك تۇرىدۇ، ھەتتا بىز جەمئىيەتتە ئون كوي، يۈز كوي چاغلىق پۇل ئۈچۈن بىر -بىرسىگە پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈپ قويغان نامەردلەرنى خېلى كۆپ ئۇچراتتۇق. پۇل تاپقان ئاشۇ مەرد ئوغلانلار ئۇچۇنمۇ پۇل شۇنداق تاتلىق، ئۇلارنىڭ ئېھتىياجىدىن ئېشىپ - تېشىپ كەتكىنى يوق. بىراق كۆز ئالدىدىكى خەلقى ئاچ - يالىڭاچلىقتا ئىڭراۋاتسا، ئۇلارنىڭ گېلىدىن غىزا ئۆتمىگەن، ئۇلارنىڭ يېگەن ئېشى زەھەر، كىيگەن تونى كېپەن بولغان. ئۇلار تەڭ يېگەن تەڭگە سىڭەر دېگەن ئەقىدىنى بىلمىدىكەن. يۈرتداشلىرى، خەلقى ئېغىر تۇرمۇش شارائىتىدا تۇرسا، تاپقان پۇلىنى كۆز - كۆز قىلىپ، ئۇلارغا بويۇنتاۋلىق قىلىشتىن ئۆزلۇمنى ئەۋزەل دەپ قارايدىكەن.

ھەي خەسىس بىچارە! ئۆزۈڭنىڭغۇ قولىدىن زىياندىن باشقا ئىش كەلمەيدۇ، ئۇلارغا ئىچىڭ تارلىق قىلمىدىغان، ئۇنى كۆرەلمەيدىغان سەندىكى قانداق بىر قەلبتۇر؟...

ساخاۋەت ھەققىدە توختالغاندا، يەنە شۇنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش ھاجەتكى، مەجبۇرىي، زورلۇق بىلەن قىلىنغان ياخشىلىقنىڭ ھەم قىممىتى بولمايدۇ. تولىستوينىڭ بىر سۆزى بار: «ساختا ساخاۋەت ھەممىدىن يامان، بەزىدە غەرەز ئاشكارا يامانلىقتا قارىغاندا ئادەم ساختا ساخاۋەتتىن كۆپرەك نەپرەتلىنىدۇ». بەزىدە غەرەز ئارىلاشقان ياخشىلىق، يوشۇرۇن دۇشمەنلىككە ئوخشايدۇ. بەزىلەر بارىكى گېزىتكە يېزىلىپ ماختىنىش ئۈچۈن، تېلېۋىزوردا تونۇشتۇرۇلۇپ، ئۆزىنىڭ باي ئىكەنلىكىنى خەلققە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن «ساخاۋەتلىك» بولىۋالىدۇ. ھەي بۇرا-

دەر، بىزنىڭ ئەقىدىمىزدە ئوڭ قولۇڭ بەرگەن سەدىقىنى سول قولۇڭغا بىلدۈرمە دېگەن ئەنئەنە بار. قىلغان ياخشى ئىشىڭلارنى يامان تەمە بىلەن بىكار قىلغۇلۇق ئەمەس.

جەمئىيىتىمىزدە نۇرغۇن يېتىم ـ يېسىر بالىلار بۇ ھايات داستىخىنىدىن بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك ھېچقانداق مەنئىدەتىن، مېھرىبانلىقتىن بەھرىمەن بولالمايۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى شۇم ئەجەلنىڭ سەۋەبىدىن بۇ دۇنيادىن كېتىشكەن. بەزىلەرنىڭ ئاتىسى ھالال، پاك ياشاپ بۇ دۇنيادىن كەتكەن، ئۇلار خەلق ئۈچۈن ياشاپ، خەلق ئۈچۈن ئۆلگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ بالىلىرىغا ھېچقانداق مىراسى قالمىغان. ئۇلار ئۆز بالا ـ چاقىلىرىنى ساخاۋەتلىك خەلقىمىزگە قالدۇرۇپ كېتىشكەن. ئەجەبا ئۇلارنىڭ شۇنچە ئۇلۇغۋار تۆھپىلىرىنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئاشۇ يېتىم بالىلارنىڭ بېشىنى سىلاپ قويغۇدەكمۇ مېھىر ـ شەپقەت بولمىسا، ئاشۇ پىداكارلارنىڭ كۆزى قانداقمۇ يۇمۇلىدۇ. بىزنىڭ ئارىمىزدا مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان خەلقىمىز ۋەر، ئىنسانپەرۋەر كىشىلىرىمىز بار، بىراق ئۇلارمۇ ئادەم. ئۇلار قاباھەت دېگىزىغا سەكرەپ، ھالاكەت گىردابىدا ئىگىراۋاتقان بىر مەسۇمنى قۇتقۇزۇش يولىدا ئۆزىنىڭ جېنىنى پىدا قىلغان بولسا، ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەر ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىشتا يوق، ئەكسىچە، ئۇنى ئەخمەقلىقتا ئەيىبلىسە، ئۇنىڭ بالىلىرى يېتىملىك دەردىدە زارلانسا، كىشىلەرگە قانداق تەسىر قىلىدۇ؟ ئۇلار «بولدىلا، بۇ خەلقنە بۇنچىلىك قۇربان بېرىشكە ئەرزىمەيدۇ» دەپ پىداكار قەلبىگە ئىلاجسىز پەردە تارتىشقا مەجبۇر بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ كىلۇپتىس: «جاسارەت بەك قەدىرلىنىدىغان، قورقۇنچاقلىق قاتتىق ئەيىبلىنىدىغان دۆلەت ئەڭ قەدىرلىكتۇر» دېگەن ئىكەن. چۈنكى «جاسارەتلىك يۈرەك

www.uyghurkitap.com

ھەر قانداق مۇسىبەتلەرنىمۇ بىتچىت قىلالايدۇ» (سىرۋانتېس).

بىراق ئاشۇنداق جاساراەتلىك سېخىي ئوغلانلىرىمىزنى قوللايدىغان، ئۇنىڭغا ياندىشىدىغان، ئۇنىڭ ئىزىنى باسالايدىغان ئادەم بولۇشى كېرەكتە.

سەن يېتىملارنىڭ قانچىلىك بىچارە، قانچىلىك ئاجىزلىقىنى بىلەمسەن؟ يىلتىزسىز دەرەخنىڭ كۆكلەپ مېۋە بەرگىنىنى كۆرگەنمۇ سەن؟ يېتىم يىغلىسا ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىدىغان ئادەم بولمىسا بولامدۇ؟ يېتىمنىڭ يىغا - زارى ئەرشى ئەلانى تىترىتىدۇ، دېگەن گەپ بار. شۇڭا يېتىملارگە رەھىم قىلىپ ھېچ بولمىسا كۆز يېشىنى بولسىمۇ ئېرتىپ قوي، يۇز - كۆزىدىكى چاڭ - توزانلارنى سۈرتۈپ قوي، شۇنداق قىلساڭ سېنىڭ بالىلىرىڭ يېتىم بولۇپ قالغان چاغدا ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغانلار چىقىدۇ. بۇنىڭدىن شۇبھىلەنمە. «بىر يېتىمنىڭ بوينى قىسىق، كۆڭلى سۇنۇق كۆرگىنىڭدە، - دەيدۇ شەيخ سەئىدى - ئۆز بالاڭنى ئەركىلىتىپ سۆيمە. ئاجىزلارنىڭ قولىدىن تۇتقانىنىڭ قولىنى ئەتە ئۆزى ئاجىزلاشقاندا تۇتىدىغانلار چىقىدۇ. كۇچلۇك قولۇڭ بىلەن ئاجىزلارنىڭ بېشىغا ئۇرما، بىر كۈنلىرى چۈمۈلىگە ئوخشاش ئۇنىڭ ئايىغىغا چۈشۈپ قالمىسەن».

بىزنىڭ خەلقىمىزدە ياخشى، ئەل سۆيەر، ئىنسانپەرۋەر كىشىلەرنىڭ تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللىرىغىلا خەير - ساخاۋەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ چوڭ بولۇشى ئۈچۈن ھامىي بولۇشنى تەشەببۇس قىلىپ قالماي، بەلكى يامان دەپ قارالغان ئادەملەرنىڭ بالا - چاقىلىرىغىمۇ خەيرىخاھلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ياردەم قىلىشنى مۇھىم دەپ قارايدۇ. چۈنكى ئاتىسى گۇناھكار بولغان بولسا، خوتۇن - بالىلىرىنمۇ شۇ گۇناھقا شېرىك قىلىش ئىنسانىيلىقتىن يىراق.

سانلىق ئەمەس. ئۇلارنىڭ بېشىنى سىيلاپ، توغرا يولغا باشلاش، خەلقنىڭ ئارىسىغا باشلاپ كىرىش كېرەك.

ئادەم ياخشىلىق قىلغان ئىكەن، ئاداققىچە قىلىشى كېرەك. مانا بۇ ھەقىقىي مەردلىك بولىدۇ. بەزىلەر بارىكى بىر دوستى، ئەمەلدار، پۇلدار بولسا، ئۇ ھايات چېغىدا ئاجايىپ يېقىن بولۇۋالىدۇ، ھەتتا ئۇ ئۆزىنى پۈتۈن بارلىقىنى دوستى ئۈچۈن تەسەددۇق قىلىدىغاندەك كۆرسىتىدۇ. بىراق دوستى ئالەمدىن ئۆتسە، ئەمەلدىن چۈشسە ياكى نامراتلىشىپ قالسا، دەرھال يۈزىنى ئۆرۈيدۇ. ئۇنىڭ بالا ـ چاقىلىرىغا بىرەر ئاياغ ئېلىپ بېرىشكە يارىمايدۇ. مانا بۇ ئۇچىغا چىققان نامەردلىك ۋە شەرمەندىلىك ئەمەسمۇ؟

ئىككىنچى، ياخشىلىقنى قىلىش لازىم بولغان ئادەمگە ۋە ئورۇنغا قىلىش كېرەك. زۆرۈرىيەتسىز جايغا قىلىنغان ياخشىلىق ۋە يامانلارغا قىلىنغان ياخشىلىق يامانلىق قىلغانلىق بىلەن باراۋەر. يامانلارغا قىلىنغان ياخشىلىقنىڭ مۇكاپاتى نېمە؟ ئەلۋەتتە يامانلىق ۋە يۈز ھەسسە يامانلىق. بۇ ھەقتە تارىختا نۇرغۇن ئىبرەتلىك ھېكايىلەر بولغان. سەئىدنىڭ ھېكايەت قىلىشچە: بىر توپ ئەرەب قاراقچىلىرى تاغ بېشىدا ماكان تۇتۇپ كارۋانلارنىڭ يولىنى توسايتتى. ئەتراپتىكى شەھەر ئاھالىلىرى ئۇلارنىڭ بۇلاڭچىلىقىدىن ۋەھىمىگە چۈشكەن، سۇلتان لەشكەرلىرىمۇ يېڭىلىپ قالغاندى. چۈنكى قاراقچىلار تاغ چوققىسىدا قېيىن يوللارنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ئۇ يەرلەرنى ئۆزلىرىگە پاناھ جاي قىلىۋالغانىدى. شۇڭا مەسلىھەت بويىچە بىر ئادەمنى چارلاشقا ئەۋەتىپ ئەپلىك پۇرسەت كۈتمەك بولۇشتى.

بىر كۈنى قاراقچىلار خەلقنى بۇلاشقا كېتىپ ئۇۋۇسى خالىي قالغان چاغدا، بىر قانچە ئىش كۆرگەن جەڭ تەجرىبىسىگە ئىگە

www.uyghurkitap.com

يىگىتلەر ئەۋەتىلدى. قاراقچىلار تاغنىڭ بىر ئۆڭكۇرىگە قورال ـ ياراغلىرىنى يېشىپ تاشلاپ، ئولجىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئۇلارغا ھۇجۇم قىلغان دەسلەپكى دۇشمەن ئۇيقۇ بولدى. بىرىنچى جىسىڭ ۋاقتى ئۆتكەندە باتۇر يىگىتلەر پىستىرمىدىن چاچراپ چىقىشتى ـ دە، قاراقچىلارنىڭ قولىنى بىر ـ بىرلەپ ئارقىسىغا باغلاپ، بامدات ۋاقتىدا پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كېلىشتى، پادىشاھ بۇ قاراقچىلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈشكە ھۆكۈم قىلدى. شۇ ئارىدا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر ياش بالا كۆزگە چېلىقىپ قالدى. ئۇنىڭ ياشلىق كۆچىتىنىڭ مېۋىسى ئەمدىلەتىن يېتىلگەن، جامال گۈلىستانىنىڭ مايىسىلىرى يېڭىلا كۆكىرىشكە باشلىغانىدى. ۋەزىرلەردىن بىرى شاھ تەختىنىڭ بوسۇغىسىنى ئۆپۈپ، شاپائەت يۈزىنى يەرگە قويدى ـ دە: بۇ بالا تېخى ھايات بېغىدىن بىرەر تال مېۋىنى تېتىپ كۆرمىگەن ۋە ياشلىق باھارىدىن بەھرىمەن بولمىغان، شۇڭا پادىشاھىمىزنىڭ سېخىيلىق ۋە ئالىيجانابلىقىدىن ئۈمىدىم شۇكى، ئۇنىڭ خۇنىدىن ئۆتۈپ مەن بەندىگە بېرىۋەتسە ئىكەن.

پادىشاھ بۇ سۆزدىن بوينىنى تولغىدى، بۇ پىكىر ئۇنىڭ يۈكسەك رەيىگە مۇۋاپىق كەلمىگەچ مۇنداق دېدى:

ياخشىلارنىڭ نۇرى يۈقماس زاتى پەسكە ھېچقاچان،
تەربىيە نائەھلىگە گۈمبەزدىكى ياڭاقسىمان.

ئۇلارنىڭ ناپاك نەسلىنى قىرىپ تاشلاپ، ئۇرۇق ئەۋلادىنىڭ يىلتىزىنى قومۇرۇۋېتىش ياخشىراق. چۈنكى ئوتنى ئۆچۈرۈپ، چوغنى قالدۇرۇپ قويۇش، يىلاننى ئۆلتۈرۈپ، تۇخۇمىنى ساقلاپ قېلىش ئاقىللارنىڭ ئىشى ئەمەس.

ئابىھايات تۆكسىمۇ ئاسماندىن بۇلۇت،
تال سۆگەتتىن مېۋە يېيەلمەيسەن،
پەسكەشكە ۋاقتىڭنى زايا قىلمىغىن،
بورا قومۇشىدىن شېكەر ئالالمايسەن.

ۋەزىر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ خالار، خالىماس ماقۇل كۆرگەن بولدى ۋە شاھنىڭ گۈزەل پىكرىگە ئاپىرىن ئوقۇپ يەنە مۇنداق دېدى: شاھنىڭ ئىلتىپات قىلىپ ئېيتقىنى چىن ھەقىقەت. ئەگەر بۇ بالا ئاشۇ ئادەملەرنىڭ ئۇلپەتچىلىكىدە ئۆسكەن بولسا، ئۇلار-نىڭ خۇيىنى ئۆزلەشتۈرۈۋالغان بولاتتى. ئەمما مەن قۇلىڭىز ئۇمىدۋارمەنكى، ئۇ ياخشىلارنىڭ ئارىسىدا تەربىيە كۆرسە، ئا-قىللارنىڭ خۇلقىنى ئۆزلەشتۈرىدۇ. چۈنكى ئۇ تېخى كىچىك بالا، بۇ گۈرۈھنىڭ بۇلاڭچىلىق، توپىلاڭچىلىق ئادەتلىرى ئۇنىڭغا ئانچە سىڭگىنى يوق. ھەدىستە مۇنداق دېيىلگەن: «ھەربىر بوۋاق تۇغۇلغاندا ئىسلام بىلەن تۇغۇلىدۇ. كېيىن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇنى يا يەھۇدىي قىلىپ چىقىدۇ، يا خرىستىيان قىلىپ چىقى-دۇ، يا مەجۇسى قىلىپ چىقىدۇ».

يامانغا يار بولغاچ لۇتنىڭ جورىسى،
بولدى پەيغەمبەرلىك خانىدان ۋەيران.
ئەسھاب كەھفنىڭ ئىتى نەچچە كۈن،
ياخشىلارغا ئەگەشكەچ بولغانتى ئىنسان.»

ۋەزىر پەيغەمبەر سۆزىنى شىپى كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن پادى-شاھ ئۇ كىچىك قاراقچىنىڭ خۇنىدىن ئۆتتى ـ دە: «بوپتۇ، گەرچە بۇ ئىشنى مەسلىھەت كۆرمىسەممۇ كەچۈرۈم قىلدىم!»

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تارقىتىش سىستېمىسى

دېدى.

شۇنداق قىلىپ، ۋەزىر بالىنى ئېلىپ قېلىپ، ئۇنى تۇرلۇك نازۇ ـ نېمەتلەرگە كۆمۈۋەتتى. ئۇنىڭ تەربىيىسىگە ئۇستاز، ئەدىبلەرنى تەيىنلەپ، سۆزلەش ۋە گەپ قايتۇرۇش سەنئىتىنى ۋە شاھقا خىزمەت قىلىش قائىدىلىرىنى ئۆگەتتى. ئەمەلدارلارنىڭ نەزىرىدە بۇ ئىش ناھايىتى ماقۇل كۆرۈندى. دېمەكلىكچە، ئۇ خېلى كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالغانىدى. بىر قېتىم ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئالدىدا ئۇ بالىنىڭ سۇپەتلىرى توغرۇلۇق سۆز ئېچىپ، ئاقىللارنىڭ تەربىيىسى ئۇنىڭغا تەسىر قىلغانلىقىنى، بۇرۇنقى نادانلىقى ئۇنىڭ تەبىئىتىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. پادىشاھ كۈلۈپ قويدى ـ دە، دېدى:

ئاقىۋەت بۆرە كۆچۈكى بۆرە بولۇر،
گەرچە ئۇ ئادەم ئىچرە ئۆرە بولۇر.

ئاردىدىن بىر ـ ئىككى يىل ئۆتكەندە ئاشۇ مەھەللىنىڭ بىر توپ ئوغۇللىرى ئۇنىڭ بىلەن ئالاقە باغلاپ، ئۇلىپەتچىلىك ئورناتتى. شۇنىڭ بىلەن پۈرسەت تېپىپ ۋەزىرنى ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ مۈلكىنى بۇلاپ كەتتى ۋە قاراقچىلارنىڭ غارى ئىچىدە ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇردى. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ھەيرەت بارمىقىنى چىشلەپ دېدىكى:

ئەسكى تۆمۈردىن ياسالمايدۇ كىشى ئۆتكۈر قىلىچ،
رەزىل ئادەم تەربىيىدە، ئەي ھەكىم بولماس ئىنسان.

گەرچە يامغۇر ياخشىلىقتا ھەممىگە ئوخشاش بىراق، باغدا لالە ئۆسىدۇ، شورلۇقتا يانتاق ھەرقاچان.

شورلۇقتا ھېچقاچان سۈنبۈل ئۆسمەيدۇ،
ئۇرۇقنى، ئەمگەكنى قىلمىغىن زايا.
يامان ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىش،
ياخشىغا يامانلىق قىلغانلىق گويا.

بۇ ئەقىدە شەرقنىڭ مۇھىم تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىدىن بىرى. ئۇزۇن ئەسىرلىك تەجرىبە ساۋاقنىڭ يەكۈنى. شۇڭا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ «ياخشى ئۇرۇقتىن چاتاق چىقمايدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىدىنمۇ، بۇ ھەقىقەتنىڭ سىماسى چاقنايدۇ. چۈنكى ياخشى ئۇرۇقتىن چاتاق چىقمىغانكەن، يامان ئۇرۇقتىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ. ئاق كۆڭۈللۇكنىڭمۇ، مېھرىبانلىقنىڭمۇ چېكى بار. تارىخىمىزدا نۇرغۇن پاجىئەلەر قارىغۇلارچە يۈمشاق كۆڭۈللۈك بىلەن رېئاللىققا مۇئامىلە قىلغانلىقتىن كېلىپ چىقتى. يەنە نۇرغۇن پاجىئەلەر بىزنىڭ ياخشى، ياراملىق ئادەملىرىمىزنى قوغداپ قالالمىغانلىقىمىزدىن يۈز بەردى (بۇ ھەقتىكى تەپسىلىي پىكرىمىزنى كېيىنكى مەخسۇس تېمىدا ئوتتۇرىغا قويىمىز).

بەزىلەرنىڭ كۆز قارىشى ۋە كلاسسىكلارنىڭ ئەنئەنىۋى قاراشلىرىدا يامانلارغىمۇ ياخشىلىق قىلىش ھەققىدىكى تەشەببۇسلار بار. بىراق بۇ ئىشقا مۇئامىلە قىلىشتا شۇ ئادەمنىڭ ياخشى ـ يامانلىقىنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ مۇئامىلە قىلىش كېرەك. بىر قىسىم ئادەملەر نادانلىقى، نامراتلىقى سەۋەبلىك يامان يولغا مېڭىپ قالغان بولسا، ئۇلارغا ياخشىلىق قىلىپ يامان يولدىن

قۇتۇلدۇرۇپ قالساق، بۇ ياخشىلىق بولىدۇ. بىراق كىشىلەرگە قەستەن زىيانكەشلىك قىلىدىغان، خەلقنى دۈشمەنلىك ئوتىغا تۇرۇپ ئېغىر زىيانلارنى سالغان، خاراكتېرى يامان، قەبىھ، رەزىل، زەھەرخەندە، رەھىمسىز، تەبىئەتسىز مەخلۇقلارنى ھەرگىزمۇ كەچۈرۈشكە بولمايدۇ. ئۇلارغا ياخشىلىق قىلىش مەردلىك ھېسابلانمايدۇ، ئەمەس، بەلكى ئۇلارغا يانتايلىق بولغانلىق، ئۇلارنى قوللىغانلىق ھېسابلىنىدۇ. ئۇنداق كىشىلەرنىڭ رەزىللىكىنى بىر كۈن چەكلىمىسە، خەلقنى كەلتۈرىدىغان زىيىنى شۇنچىلىك كۆپ بولىدۇ. ئۇنداقلارغا رەھىمدىللىق قىلىش ئەل - ۋەتەنگە زىيانكەشلىك قىلىش بولۇپ، بىزدىن ئىنتايىن زور بەدەل بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا بەزىدە كەچۈرۈشنى بىلىش مەردلىك ھېسابلانسا، بەزىدە قەتئىي كەچۈرمەسلىكمۇ مەردلىك ھېسابلىنىدۇ.

تارىختىكى ئاچچىق تەجرىبە - ساۋاقلاردىن چوڭقۇر ئىبرەت ئېلىش كېرەكقۇ؟ بىز يېقىنقى تارىخىمىزدا، مىللەتنىڭ تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىككى مۇھىم ئىشتا ئەڭ ئېغىر گۇناھ سادىر قىلدۇق. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىم ئەسىرىنگىچە بولغان بىر ئەسىر جەريانىدا خەلقىمىز ئىچىدىن نەچچە يۈز مىڭ سەر خىل ئوغلانلىرىمىز ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچراپتۇ. ئۇلار ئەسلىدە شۇ دەۋر ئېتىبارىدىن قارىغاندا مىللەتنىڭ غۇرۇرى، مىللەتنىڭ ۋىجدانى، مىللەتنىڭ ۋەكىلى، مىللەتنىڭ سەركەردىسى، ئاقىلى، ئالىمى، سىياسىئونى ۋە باشلامچىلىرى ئىدى. ھەرگىزمۇ چاكىنا - چۇكىنا، كېرەكسىز ئادەملەر ئەمەستى. بىراق ئۇلار نېمە ئۈچۈن شۇنچە دەھشەتلىك باستۇرۇلدى. ئۇلار ئەلنىڭ تەقدىرى ۋە ئىستىقبالى ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىز ئۇلارنى

قوغداپ قالالمىدۇق، ئۇنداق ئەزمەتلىرىمىزنى ئاسرىيالمىدۇق. نەتىجىدە ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت خەلقنى ئەقىلدار، يىراقنى كۆرەر باشلاردىن ئايرۇەتكەندىن كېيىن، نادان خەلقنى خالىغانچە ئۆزىنىڭ ساماسىغا ئۇسسۇل ئويناتتى. خەلق سەركىسىدىن ئايرىلغان قوي پادىسىغا ئوخشاپ قالدى. بىر مىللەتتىن بۇيۇك ئەقىلدار باشلامچىلاردىن قانچىلىك چىقىشى مۇمكىن. دۇنيا تارىخىنى ۋاراقلايدىغان بولساق، ئىنسانىيەتنىڭ سىياسىي، مەدەنىي ھاياتىغا بۇرۇلۇش خاراكتېرلىك تەسىر كۆرسەتكەن ئادەملەر بارماق بىلەن سانىغىدەكقۇ؟ دۇنيادا قانچە ماندىلا بار، جۇڭگودا ۋە دۇنيادا قانچە ماۋزېدۇڭ ۋە قانچە دېڭشياۋپىڭ بار؛ لىنكولىندىن قانچىسى، مۇستاپا كامالدىن نەچچىسى بار. ئاتاتۈركتىن قانچىسى بار، كۇئېزىدىنچۇ، ئوغۇزخاندىن قانچىسى بار. يۇسۇپ خاس ھاجىپ‌تىنچۇ؟ دېمەك، ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردە ـ بەزىدە بىر ئەسىردە، بەزىدە 10 ئەسىردە، ھەتتا بەزىدە 30 ~ 20 ئەسىردە بىردىن بۇيۇك شەخسلەر بارلىققا كېلىپ، دۇنيانىڭ سىياسىي، مەدەنىي ھاياتىغا زور تەسىر كۆرسەتتى. ئەگەر ماۋزېدۇڭ بىلەن دېڭشياۋپىڭ چىقمىغان بولسا، جۇڭگونىڭ تەقدىرىنى كىم تەسەۋۋۇر قىلالايتتى. شۇڭا جۇڭگو خەلقى بۇ ئۇلۇغ داھىيلىرىدىن قانچىلىك پەخىرلەنسە ئەرزىيدۇ.

ئەپسۇسكى، بىز ئۆز دەۋرىدە نۇرغۇن ئادەملىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالدۇق. ئابدۇقادىر داموللامنى ئۆز قولىمىز بىلەن قەتلى قىلدۇق. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى، ل. مۇتەللىپنى ۋە باشقا نۇرغۇن ئوغلانلارنى ئۆز قولىمىز بىلەن تۆتۈپ بەردۇق. ساناپ كەلسەك بۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ. بىر مىللەتكە نىسبەتەن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق مەجرۇھلۇق بولامدۇ؟ ئەسلىدە شۇنداق ئۇلۇغ ئادەملىرىمىزنى قوغداش ئۈچۈن قانچىلىك قۇربانلارنى بەرسەك

ئەرزىيتتى. بىراق بىز ئۇنى ئۇنداق قىلالمىدۇق.

ئىككىنچى تەرەپتىن، بىز خەلقنىڭ دۇشمەنلىرىگە يول بەر-دۇق ۋە كەڭ بازار ئېچىپ بەردۇق. مىللەتنىڭ ئىچىدىكى ئىنتا-يىن ئاز بىر قىسىم زىياندىاش مەخلۇقلارغا ئۇنۇملۇك قارشى تۇرمىغانلىقىمىز ئۇچۇنلا ئۇلار ياخشى، ياراملىق ئادەملىرىمىزگە زىيانكەشلىك قىلىپ، بىزگە ئېغىر مۇسىبەتلەر يۇكىنى ئارتتى. بىراق ئۇلار ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ قول چۇماقچىلىرى بو-لۇپ، خەلقنىڭ بېشىدا داۋاملىق قامچا ئويناتتى. ئۇنىڭ بىلەن ساتقىن، ئاسىيلار بارغانسېرى كۆپىيىۋەردى.

بۇنداق ئېغىر زىيانكەشلىكنىڭ تېگىنى ۋە ماھىيىتىنى سۈ-رۈشتۈرگەندە، ئىنتايىن ئاددىي مەنپەئەت تەمەسى ياكى كىچىككە-نە شەخسىي ئاداۋەت سەۋەبلىك شۇنچە چوڭ پاجىئەلەرنى تۇغدۇر-غان. بەزىلەر ھەسەت ۋە كۆرەلمەسلىكتىن ئۆز بۇرادىرىنى ساتقان ۋە ياكى ئۇنىڭغا بۆھتان قول سالغان. مەسىلەن: ئابدۇقادىر دامواللام مانا شۇنداق ھەسەتخورلۇق، كۆرەلمەسلىكنىڭ قۇربانى بولغان. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ساتقىنلىقنىڭ قۇربانى بولغان. . . بۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ. كۆپلىگەن قۇربانلار چوڭ سىيا-سىي گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش داۋامىدا قۇربان بولمە-غان، بۇ ئەلۋەتتە ئۆكۈنۈشكە تېگىشلىك تارىخىي ساۋاق.

دېمەك، خەلقىمىز ئىچىدە مەۋجۇت بولغان مەردلەر بىلەن نامەردلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتە ئاساسلىق رول ئويناغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى كەڭ قورساقلىق، ياخشىلىق ۋە مەرد-لىك بىلەن، ھەسەتخورلۇق، كۆرەلمەسلىك ۋە زىيانكەشلىك بول-غانلىقى ئۈچۈن، ھەسەتخورلۇق ۋە پىتنە ـ پاسات ھەققىدىمۇ ئازراق توختىلىپ ئۆتىمىز.

ھەسەتخورلۇق، كۆرەلمەسلىك، پىتنە ـ پاسات مەنئۇيىتى

ئىنتايىن زەئىپ يارىماس ئادەملەردە بولىدىغان يامان سۈپەتلىك كېسەل بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ تەڭ كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىشقا يارايدۇ. ئىنسانغا ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېيىش جايىز ئەمەس. لېكىن ھەسەت، شۇ ھەسەتكە مۇپتىلا بولغان ئادەمگە ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزىگە يېگۈزىدۇ. ئۇلار ئۆزىنى خاراب قىلىش بىلەن بىرگە ئۆزگىلەرنىمۇ خاراب قىلىمغۇچە توختىمايدۇ. شۇڭا ھەسەتنى «ھەممە سۈپەتلەرنىڭ ناچارراقى، بارچە خىسلەتلەرنىڭ خارراقىدۇر» دەيدۇ. ھەسەت ھەممەتنىڭ سۈسلۈقىدىن، خاراكتېرىنىڭ ناچارلىقىدىن بارلىققا كېلىدۇ. ئۇ شەرمەندە نومۇسسىزلىقنىڭ نەتىجىسى. بىلمەك كېرەككى، ھەسەتخور باشقىلارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن ھەسەت ئوتىدا كۆيىدۇ، ھەر سائەتتە مىڭ غەم ـ غۇسسىنىڭ زەھەرلىك شەربىتىنى ئىچىدۇ. باشقىلار ئىشرەت داستىخىنىنى يەرگە يايسا، ھەسەتخور كىشى ھەسەت قولىنى بېشىغا ئۇرىدۇ. ھەسەت توغرىسىدا دانالىرىمىز ئاجايىپ قىممەتلىك، ئىبرەتلىك مەلۇماتلارنى قالدۇرغانىدى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ھەسەت توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ:

ھەسەت بىر كېسەلدۇر، داۋاسى ئۇزاق،
ئۆزىنى ئۆزى يەپ، سېزەر ئۇ ئاداق.

كۆپرەك ـ يىلتىزىڭنى پاساتلىق قىرار،
بۇ ياخشى ئىزىڭنى پاساتلىق بۇزار.

ئەلشىر نەۋائىي مۇنداق دەيدۇ:

«بېخىلنىڭ مېلىنى ئاسراشتىن مېھنىتى قاتتىق، ھەسەتخورنىڭ خۇي ـ پەيلىدىن تۇرمۇشى ئاچچىق. دېمەككى، بىرىنىڭ

www.uyghurkitap.com

چىسى ئۆز بايلىقىدىن خار، ئىككىنچىسى، ئۆز قىلمىشىدىن مۇ سەبەتدار».

مۇھەممەت ئىبنى ئابدۇللا خاراباتى مۇنداق دەيدۇ:

پىتىنخورلۇق قىلىش ناھەق قان تۆكۈشتىنمۇ يامان.

بىلىمسىز كىشى ھايۋانغا ئوخشايدۇ، ئۇنىڭ قىلىدىغان ئىشى پىتىنە ـ پاسات تېرىشتىنلا ئىبارەت.

«ئالەم پىتىنە ـ پاساتتىن خاراب بولىدۇ».

مانا بۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ھاياتتىن چىقارغان خۇلاسىسى. دېمەككى، قايسى ئەلدە ھەسەت، پىتىنە ـ پاسات كۆپ بولىدىكەن، ئۇ ئەلدە بەخت ـ سائادەت، خاتىرجەملىك ئاز بولىدۇ. شۇڭا يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «پىتىنە ـ پاسات قەيەردە باش كۆتۈرسە، شۇ يەردە خارلىق بولىدۇ» دېگەن. بۇ خۇسۇستا تارىخىمىزدىكى مۇنداق بىر مەشھۇر ھېكايىنى مىسال ئېلىپ ئۆتۈش زۆرۈر.

ئىسكەندەر زامانىسىدا بىر جانىۋار پەيدا بولدى. ئۇنىڭ كۆزى چۈشكەن ھەرقانداق نەرسە ھالاك بولاتتى. ئىسكەندەر بۇ ئىشقا تەئەججۈپلىنىپ ھەيران بولدى. ھېچبىر تەدبىر بىلەن ئۇنىڭ ئىلاجىنى قىلالمىدى. ئاخىر ئەرىستۇ ئۇنىڭغا چارە تەدبىر قىلىدى.

ئۇ بۈيرۇتۇپ چوڭ بىر ئەينەك ياساتتى. ئارقىسىغا بىر كىشىنى مەخپىي ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئەينەكنى ھارۋىغا سالدى. ئەينەكنىڭ ئارقىسىدا بىر كىشى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ، ئۇ جانىۋار تۇرغان تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ جانىۋار ئادەمنىڭ ھىدىنى ئېلىپ، ئەينەككە قاراپ ماڭغانىدى، ئەينەكتىكى ئۆز ئەكسىنى كۆرۈپ يىقىلدى. جان تەسلىم قىلىپ شۇ زامان ئۆلدى.

ئىسكەندەر بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ ئەرىستودىن سورىغاندا،

ئەرىستو: بۇ جانىۋار نەچچە يىل يەر ئاستىدا ياتقان ئوخشايدۇ. خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئۇ بەتبۇي نىجاسەتتىن تۆرەلگەندۇر. ھالا يەر يۈزىگە چىققاندا، ئۇنىڭ كۆزىدە ھەسەت زەھىرى بار ئىكەن. مانا بۇ ئۇنىڭ كۆزى چۈشكەن ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئۆلۈشىدىكى سەۋەبتۇر. ئۇنىڭ ئالدىغا ئەينەكنى توغرىلىغاندا ئۇنىڭ كۆزى ئۆز ئەكسىگە چۈشتى ـ دە، شۇ ۋاستە بىلەن (كۆزىدىكى ھەسەت زەھىرى ئۆزىگە تەسىر قىلىپ) ھالاك بولدى، دەپ جاۋاب بەردى.

مىللەتنىڭ ھۈجەيرىسىدە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ۋە داۋاملىق مەۋجۇت بولۇۋاتقان ھەسەت ۋە كۆرەلمەسلىك ـ مىللەتنى خاراب قىلىۋاتقان، خەلقنىڭ ئىچىگە نىزا ـ ئاداۋەت ئۇرۇقىنى چېچىپ، دۈشمەنلىك ۋە ئىتتىپاقسىزلىققا سەۋەب بولۇپ رونىق تاپتۇرمايۋاتقان مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى ئەمەسمۇ؟

چېقىمچى، ھەسەتخور، پىتنە ـ پاساتچى نامەردلەرگە سورۇن ھازىرلاپ بېرىش، ئۇلارنىڭ ھايات ۋە مەنسەت داستىخىنىدىن بۇلغاشقا يول قويۇش جەمئىيەتنىڭ بىر ئىللىتى بولماقتا. ئۇلار بۇنداق يوچۇقتىن ئۇنۇملۇك ۋە ئېچىللىق بىلەن پايدىلىنىپ، خەلقە كەلتۈرىدىغان زىيانكەشلىكلىرىنى ئەڭ يۇقىرى چەككە يەتكۈزۈۋاتىدۇ. جەمئىيىتىمىزدە يەنىلا ئەرلىك خاراكتېر ئۇستۇنلۇكىنى ئالغان، ئاجايىپ ۋىجدانلىق، غۇرۇرلۇق، مەرد ئەزىمەتلەر ناھايىتى كۆپ. بىراق يامانلارغا بولغان قارشىلىق روھى ئومۇمىيلىققا ئايلانمىغان. شۇڭا بۇ خىل ئىجتىمائىي يوچۇق يامانلار ئۇچۇن شوتا بولۇپ بەرگەن.

ھېكايە قىلىنىشىچە: بىر پادىشاھ بىر ئەسىرنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇغان. بىچارە ئۇمىدسىز ھالەتتە پادىشاھنى يامان تىل بىلەن تىللاشقا باشلىغان. چۈنكى كىشىلەر ئېيتقاندەك، كىمىكى جېنىنى

www.uyghurkitap.com

دىن ئۇمىد ئۈزسە كۆڭلىدىكى ھەممە گېپىنى ئېيتىۋالىدۇ.

پادىشاھ سوراپتۇ: «نېمە دەيدۇ ئۇ؟». ئالىيجاناب ۋەزىر-لەردىن بىرى جاۋاب بېرىپ: «ئەي پادىشاھىم، ئۇ ئېيتىدۇركى، جەننەت غەزىپىنى يۇتكۇچىلەر ۋە خەلقنىڭ كەمچىلىكلىرىنى كە-چۈرگۈچىلەر ئۈچۈن تەييارلانغاندۇر»[1] دەيدۇ.

پادىشاھ ئۇ ئەسىرگە رەھمى كېلىپ خۇنىدىن ئۆتتى. بۇ ۋاقىتتا بايىقى ئالىيجاناب ۋەزىرگە زىت بولغان ۋە ئۇنىڭغا ھەسەت قىلىدىغان يەنە بىر ۋەزىر: «بىزنىڭ خىلىمىزدىكى كىشىلەرگە پادىشاھنىڭ ھۆزۈرىدا راست سۆزدىن باشقىنى دېيىش لايىق ئە-مەس. بۇ ئەسىر پادىشاھقا دەشنام بېرىپ، نالايىق سۆزلەرنى قىلدى» دېدى. پادىشاھ بۇ سۆزدىن بوينىنى تولغىدى ـ دە، دېدى: «ماڭا سېنىڭ راست سۆزۈڭدىن كۆرە، ئۇنىڭ يالغان سۆزى ماقۇل كەلگەنىدى، چۈنكى ئۇنىڭ يالغان سۆزى يارىشىش جەھەتتىن ئېيتىلغانىدى، سېنىڭ بۇ سۆزۈڭ يامانلىق قىلىشقا قارىتىلغان. ھالبۇكى، ئاقىللار: پىتنە تۇغدۇرىدىغان راست سۆزدىن، ياخشىلىق يەتكۈزىدىغان يالغان سـۆز ئـەۋزەل دې-گەن.»

دېمەك، دۇنيادىكى يامانلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى يول قويۇش-تىن تېخىمۇ ئەۋجىگە چىققان. ئەگەر يول بېرىلمىسە، ئۇلار ئۇچۇن سورۇن بولمىسا، بۇلارنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش مۇمكىن.

ئامانەتكە خىيانەت قىلىش، ئالدىدا بىر خىل، ئارقىدا بىر خىل بولۇش، تىلى باشقا، دىلى باشقا بولۇش نامەرد ساتقىنلىق-نىڭ يەنە بىر ئالامىتى.

---

① قۇرئان كەرىم، 3 ـ سۈرە، 134 ـ بەت.

بۇ خۇسۇسىيەتتىكى ئادەملەرمۇ ئەرلىك سۈپەتكە مۇناسىپ كەلمەيدۇلا ئەمەس، ئەقەللىيسى ئادەم بولۇش سالاھىيىتىمۇ ھازىرلىمىغان بولمىدۇ. ھەقىقىي ئەركەك دېگەن، لىللا، گاڭگۇك، ئىچى بىلەن تېشى بىر دەك، ئىشەنچىكە يارىغۇدەك بولمىدۇ. ئامانەت كە ھەرگىزمۇ خىيانەت قىلمايدۇ. بۇ ھەقتە قەدىمكى ھېكايىلەردە كىشىلەرگە ئۈلگە بولغۇدەك مۇنداق بايانلار خاتىرىلەنگەن:

بەھرام ئىلگىرى نۇئمان ئىبنى مەنزەرگە خىزمەتكار ئىدى. ئۇ بىر كۈنى شىكارغا چىقىپ، بىر كىيىكنى ئۇچراتتى. ئۇنى جەھد بىلەن قوغلىدى. كۈن چۈش بولغاندا، ھاۋا ئىسسىق ئىدى.

قەبزى ئاتلىق بىر ئەرەبى بار ئىدى، كىيىك ئاخىرى قېچىپ، بىتاقەت بولۇپ، ئۇنىڭ قېشىغا كەلدى. قەبزى ئۇنى تۈتۈپ باغلاپ قويدى. شۇ ھالدا بەھرام يېتىپ كەلدى. تىركەشتىن ئوق چىقىرىپ قەبزىگە ھەمله قىلدى:

ـ ئەي ئەرەبى، مېنىڭ ئولجامنى چىقىرىپ بەرگىن!

قەبزى بەھرامغا مۇنداق دېدى:

ـ ئەي ئاتلىق، بۇ خۇدانىڭ مەخلۇقىدۇر، مېنىڭ قېشىمغا پاناھلىق ئىزدەپ كەپتۇ. مېنى ئۆلتۈرسەڭمۇ، ئۇنى ساڭا بەرمەيمەن، چۈنكى ئۇ مەردلىك ئەمەس، ـ دېدى. بەھرام بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قوپاللىق ئىزھار قىلدى. قەبزى:

ـ ئەي يىگىت، بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتمىغىن. ئوق قولۇڭدا، تا مېنى ئۆلتۈرمەي، ئول جانۋارنى ئالالمايسەن. ئەگەر مېنى مۇشۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلتۈرسەڭ ئۇرۇق ـ ئەۋلادىم، قەبىلەم خەلقى سېنى ھەم تىرىك قويمايدۇ. ئۆزۈڭنىڭ جېنىغا كۆيگىن. ئەگەر خالىساڭ بىر دۆلدۈل، چاپقۇر ئېتىم بار. ساڭا بېرەي، كەلگەن يولۇڭغا يانغىن، ـ دېدى. بەھرامغا قەبزىنىڭ مەردلىكى

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

ۋە هېممىتى خۇش كەلدى. قەبزىنىڭ مەردلىكىگە هەيران قېلىپ ئارقىسىغا ياندى.

مانا بۇ شىجائەت، مانا بۇ مەردلىك. ئۇ بىر هايۋان ئۇچۇن شۇنچىلىك مەردلىك ۋە هېممەت كۆرسىتىۋاتقان يەردە ئادەم ئۇ-چۇن قانچىلىك مەردلىك كۆرسىتىشى مۇمكىن؟ ئارىمىزدا شۇن-چىلىك نامەردلەر بارکى، ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىرەر ئادەم پاناهلىق تىلەپ كەلسە، ئۇنىڭغا پاناهلىق بېرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، هەتتا بىرەر ئېغىز سۆزنىمۇ ئامانەت قويغىلى بولمايدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ خاراكتېرىدە ئوچۇق ـ ئاشكارا بولۇشنى، گەپ بولسا يۈزتۇرانە دېيىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئالدىدا ساختىلارچە «هە، هە» قىلىپ هىجىيىپ، ئارقىدىن غاجايدىغان، تىلى شې-كەر، ئىچى زەهەر ئادەملەرنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ. ئۇلۇغ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس هاجىپ: «هەقىقىي مەرد ئەركەك ئەل ئارىسىدا يۈرىكىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويۇپ ئۇياتماي يۈرەلەيدۇ» دېگەنىدى. ئەسلىدىن ئالغاندا مانا بۇ بىزنىڭ ئەسلى مىللىي خاراكتېرىمىز. چۇنكى قورسىقىدا كىر يوق ئادەم، ئۆزىگە ئە-شەنچىسى بار ئادەم، غۇرۇر ۋە ۋىجدانلىق ئادەم ئاشۇنداق ئوچۇق ئاشكارا، ئۇياتماي ياشىيالايدۇ. چۇنكى ئۇنىڭ قورسىقىدا غۇم يوق. هازىرقى جەمئىيەتتە نۇرغۇن ئەرلەر سىرلىق بىر پەردە ئىچىگە ئۆزىنى يوشۇرۇۋالدى. گەپ ـ سۆزلىرىگە قارىسا ئاجايىپ مەردانىلارچە سۆزلەيدۇ، گەپ بىلەن شەهەر ئالىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا ئىنتايىن قورقۇنچاق ۋە رەزىل؛ بىرەر مۇهىم ئىشنى بېجىرىۋالغۇچە ۋاي تاغام، دادام، چوڭ دادام دەۋالغان، ئىشى پۈتكەندىن كېيىن ئەزەلدىن كۆرمىگەن كىشىدەك تۇزكورلۇق قىلىدىغان؛ سامانىنىڭ تېگىدىن سۇ قۇيىدىغان، ئارقىدىن پىچاق ئۇرىدىغان نامەردلەر كۆپەيىپ كەتتى. شۇڭا ئۆتكەندە بىر مۇتە-

ۋەر: هازىرقى ئادەملەر ئالدىڭدا مەن دېگەن ئوغرى قاچانىڭ تېغىنى ئۆرۈپ بېرەلەيمەن، ماڭا قاتتىق ئىشىنىڭ، دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىسە، كۆڭلۈمدە «يالغان، يالغان، ئىشەنـ مەيمەن، ئىشەنمەيمەن» دەپ ئۆزۈمگە ئاگاھ بولىدىغان بولۇپ قالدىم، دەيدۇ. دېمەك، ئەرلىك سۈسلاشسا ئىشەنچمۇ سۈسلىشىـ دىغان ئىش ئىكەن. ئۆزئارا ئىشەنچ بولمىسا بىرلىك، ھەمدەمـ لىك، بىر نىيەتلىك، بىر مەقسەتلىك بولمايدۇ، ئۇنداقتا ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ.

تەمەخورلۇق ۋە قۇلچىلىق بىلەن جان بېقىش — يارىماسلىق ۋە ئەرلىك غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلىشنىڭ يەنە بىر قورالى.

بىزدە بىر مۇقەددەس ئەقىدە بار، يەنى «تەمە ھارام» دەيدىـ غان. يەنە بىرى ئادەمنىڭ ئادەمگە قۇلچىلىق قىلىشى گۇناھ دەپ قارىلىدۇ. ئادەمنىڭ نېمە ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى تەدبىرلەرنىڭ بىرىدە ئادەم ئىككى پۇتلۇق، ئۆرە ماڭالايدىغان مەخلۇق، دەپ تەبىر بېرىلگەن. بىراق ھازىر جەمئىيىتىمىزدە باشقىلارغا يادەك ئېگىلىپ، ھايۋاندەك تۆت پۇتلۇق بولۇپ ياشايدىغانلار كۆپىيىپ كەتتى. بولۇپمۇ ئازراق مەنپەئەت ئۈچۈن باشقىلارنىڭ تاپىنىدا ئەرلىك سۈپىتى، ھەتتا ئادەملىك غۇرۇرىنى ئۇنتۇپ كۆچۈكتەك ئۆمىلەپ يۈرگەن مەخلۇقلارنى تولا ئۇچرىتىدىغان بولۇپ كەتـ تۇق. ھەتتا بەزىلەر پەسلىشىپ شۇنچىلىك ھالەتكە يەتكەنكى، ئۇ تەكەببۇر مەنمەنچىلەرنىڭ ماختاپ قويۇشىغا مۇيەسسەر بولۇپ قاـ لىدىغان بولسا، بۇ دۇنيادا ھېچكىمنى مەنسىتمەسلىك، كۆزىگە ئىلماسلىق تەرەپكە ئۆتىدۇ. ھەتتا ئۇلار ئۇ خوجىلىرىدىن بىرەر تەستەك يەپ قالسا ياكى بىرەر قېتىم تىللاپ قويغان بولسا، شۇنىڭدىن كېرىلىپ ماختىنىپ كېتىدىكەن. بىر ئالىي مەكتەپـ

www.uyghurkitap.com

نىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولمىش بىر تونۇشۇم بار ئىدى، مەن قېتىم ئۇچراشسام، پوكۇنى باينىڭ ئۇنداق ئىشىنى قىلىپ بەردىم، پالانى باينىڭ مۇنداق ئىشىنى قىلىپ بەردىم، دەپ ماختىنىتتى. بىر كۈنى يەنە بىر ئۇچراشقىنىمىزدا ئالدىمنى توسۇپ، يەنە ماختىنىپ گەپ باشلىدى. «كۆرمەمسەن، كېچىچە پۇل ساناپ تۈزۈكمۇ ئۇخلىيالماپتىمەن» دەيدۇ. مەن: «بىر يەردىن بىر خەزىنىگە ئۇچراپ قالغان ئوخشىمامسەن» دېسەم، «ياق پوكۇنى باينىڭ مانچە مىليون پۇلىنى سانىشىپ بەردىم» دېمەسمۇ، ئۇنىڭ ئۇچۇن مەن نومۇس قىلىپ كەتتىم. ھەي بۇرادەر، سەن دېگەن بىر ئوقۇتقۇچى ئادەم، نېمىدىن پەخىرلىنىشنى، نېمىدىن نومۇس قىلىشنى بىلىپ سۆزلىگىن. باشقىلارنىڭ پۇلىنى سانىشىپ بەردىم، دەپمۇ پەخىرلىنىدىغان ئىشمۇ. سەن ئەگەر ماختانساڭ، مۇنداق ماقالە يازدىم، مۇنداق كىتاب چىقاردىم، مۇنداق دەرس ئۆتتۈم دەپ ماختانساڭ بولىدۇ، دېدىم.

لۇشۈننىڭ مۇنداق بىر مەشھۇر خىتابى بار: «كالا بولۇپ باش ئېگىمەن سەبىي بالىلارغا، غەزەپ بىلەن ھومىيىمەن قەبىھ زالىملارغا». مانا بۇ مەردلىك بولىدۇ. بىراق تەمەگەرلەرنىڭ يەنە بىر ئىللىتى شۇكى، ئۆزىنىڭ تەمە ئوبيېكتىلىرغا شۇنداق قۇلچىلىق بىلەن خۇشامەت قىلغان بىلەن، ئۆزىدىن تۆۋەنلەرگە بولسا شۇنچىلىك تەكەببۇرانە مۇئامىلە قىلىدۇكى، باشقىلار ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئەرزىمەگەن خەس ـ خەشەك بىلەن ئوخشاش. ئۇلارنى ئۆزىگە ئاشۇنداق خۇشامەت قىلسىكەن، دېگەندەك تەمە قىلىدۇ.

تەمەخورلارنىڭ پەس تەبىئىتىنى ئۇلۇغ شائىر ئەلىشىر نەۋائى بىر ھېكايەتتە ناھايىتى تېپىك ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن ئىدى.

«خەلق ئارىسىدا بىر غەيرەتسىز كىشى بار ئىكەن، ـ دەيدۇ ئەلشىر نەۋائىي، ـ خالايىق ئۇنىڭ ئۆلۈمتۇك ۋە غەيرەتسىزلىكىنى كۆرۈپ، ھەربىرى بىردىن مۇشت ياكى جاپا تەستەكلىرىنى ئۇراتتى. شۇ ئارقىلىق ئۇ كىشىلەردىن بىر لوقمىدىن نان ئېلىپ يەيتتى. كىشىلەر قوغلىسىمۇ كەتمەيتتى. بەلكى ئۇ باغرى تاش زالىملارنىڭ ئۆيىدىن چىقمايتتى. كىشىلەر ئۇنى بۇ جاپالارغا ئۆگىتىۋالغانىدى. ئۇنى خارلىغان بىر كىشى كېلىپ تەپسە بىر چۆرگىلەپ توختايتتى، ئۇ غەيرەتسىز پەس كىشى بۇنىڭ بەدىلىگە تەپكۈچى كىشىدىن بىر نەرسە ئالاتتى. چۈنكى ئۇنىڭ نەرخى شۇنىڭغا توختىغانىدى. ھەر كىشى ئۇنىڭغا بىر پارچە نان بەرسە، نەپسىنىڭ خاھىشى بويىچە ئۇنى ئېلىپ ئاغزىغا سالاتتى. نان بەرگۈچى شۇ ھامان بىر مۇشت سالاتتى ـ دە، ئۇ كىشى يەرگە يىقىلاتتى. گەرچە نانىنى يەپ قورسىقى تويسىمۇ، لېكىن مۇشتىنى يەپ ھېچ نەرسە يېمىگەندەك يۈرۈۋېرەتتى. . . . »

جەمئىيەتتە مانا مۇشۇنداق ھاقارەت تەستەكلىرىنى، خورلۇق تېپىكلىرىنى يەپ تۇرۇپمۇ كىچىككىنە ئاشقان ـ تاشقان لوقمىنىڭ تەگكىنىگە مەمنۇن بولۇپ، موللا مۇشۇكتەك ياشاۋاتقان ئادەملەر ئازمۇ؟ قېنى ئۇلاردىكى ئەرلىك تەبىئەت، قېنى ئۇلاردىكى ئىنسانىي خىسلەت؟ ئەسلى، بۇ دۇنيادا ئادەم بىلەن ئادەم بابباراۋەر، ھېچكىمنى ھېچكىم بېقىپ قويمايدۇ. باشقىلارنىڭ پىشىدە ناماز ئوقۇپ، باشقىلارنىڭ مىننەتلىك بىر لوقما گۆشىنى يېگەندىن، ئۆزىنىڭ ھالال ئەجرىگە تايىنىپ ئېرىشكەن بىر بۇردا نان نېمىدېگەن قىممەتلىك ـ ھە!

ئادەم تەمەگە قانچىلىك بېرىلگەنسېرى، قەدىر ـ قىممىتىنى شۇنچىلىك يەرگە ئۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلۇغلىرىمىز «تەمەخور ھەر قانچە بەگ بولسىمۇ، ئۇ قۇلدۇر، تەمەخور كىشىلەرنىڭ ئەڭ

تۆۋەندۇر» (يۇسۇپ خاس هاجىپ) دېگەن. «ئادەم تەمەخور بولسا، نەپسىگە قۇل بولىدۇ» (يۇسۇپ خاس هاجىپ). «كىمنى تەمەخورلۇق قۇل قىلمۇالغان بولسا، بۇ قۇللۇقتىن ئۆلۈپ قۇتۇلۇ- مىغچە قۇتۇلمايدۇ» (يۇسۇپ خاس هاجىپ). «كىمكى بىر تاۋاق ئاش ئۈچۈن قۇل بولىدىكەن، ئۇنىڭ يۈزىگە قازاننىڭ قارىسىنى سۈرۈش كېرەك» (ئەلشىر نەۋائى). «ئەگەر سەن تەمەدىن خالىي بولالىساڭ، شۇنداق ئۇلۇغ ئىش بولىدۇكى، پۈ- تۈن ئالەمدىكى كىشىلەر بىر تەرەپ بولسىمۇ، يالغۇز ئۆزۈڭ ئۇلارغا تەڭ كېلەلەيسەن» (ئەلشىر نەۋائى). يۇسۇپ خاس ها- جىپ تەمەخورلارنىڭ پەس تەبىئىتىنى يەنە مۇنداق نۇقتىدىن كۆر- سىتىپ بېرىدۇ: «ئەگەر تەمەخور تەمە قىلغىنىغا ئېرىشسە، ئۇ سېنى ئاكام ياكى ئۇكام دەپ ئاتايدۇ، ئەگەر ئېرىشەلمىسە يۈزىنى ئۆرۈيدۇ، هەتتا تۈغۇلۇپ سېنى زادى كۆرۈپ باقمىغاندەك ئۆزىنى يىراقلاشتۇرىدۇ.»

شەيخ سەئىدنىڭ تۆۋەندىكى بايانلىرى تەمەخور قۇللارغا ئۇ- رۇلغان ئەڭ جايىدىكى تەستەكتۇر بەلكىم:

«بىر كىشى بىر تەلەپ بىلەن ئەتىگەنده خارەزمشاهنىڭ ئوردىسىغا باردى. ئۇ شاھ هۇزۇرىغا قوبۇل قىلىنغاندا، هۆرمەت كۆرسىتىش ئۈچۈن ئاۋۇال روكۇغا بارغاندەك ئېگىلدى، ئاندىن قەددىنى رۇسلاپ، سەجدە قىلغاندەك دۇم بولۇپ يۈزىنى يەرگە سۈردى.

يېنىدىكى ئوغلى بۇ هالىنى كۆرۈپ ئاتىسىدىن سورىدى:

ـ ئاتا، بىر سوئالىم بار جاۋاب بېرەمسىز؟

ئاتىسى سورا، دېگەنده، ئوغلى:

ـ سىز هەر دائىم قىبلە هىجاز تەرەپتە دېمىگەنمىدىڭىز؟ ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن بۇگۈن نامازنى پادىشاهقا قاراپ ئوقۇدىڭىز،

ـ دېدى.

شۆھرەتپەرەس نەپسىگىنىڭ كەينىگە كىرمە، ئۇنىڭ ھەر سا-ئەتتە باشقا قىبلىسى بار. ئاچ كۆزلۈك، تەمە سېنىڭ ئېتىبارىڭنى چۈشۈرىدۇ. بىر تال ئارپا ئۈچۈن بىر ئىتەك ئۇنچە تۆكسەن. تەمە قىلىشتەك يامان خۇي سېنى ھەممە سورۇندىن چىقىرىۋېتە-دۇ. بۇ خۇيىنى تاشلىغىنىكى، سېنى ھېچكىم قوغلىۋەتمەسۇن. ئەي نەپس! ئۆزۈڭدە بارىغا قانائەت قىل، شۇنداق قىلساڭ، شاھ بىلەن گادايىنى ئوخشاش كۆرىسەن. نېمە دەپ ھۆكۈمدارلارنىڭ ئالدىغا بىر نەرسە تىلەپ بارىسەن؟ تەمەنى تاشلاپ ئۆزۈڭ سۇلتان بول. ئەگەر نەپسىگىنىڭ كەينىگە كىرسەڭ قارىڭنى تاۋاق قە-لىپ، ئۇنىڭ، بۇنىڭ ئۆيىنى ئۆزۈڭگە قىبلە قىلىسەن. ئەگەر ھەر نەپەسىتە نەپسىڭ ساڭا بەر ـ بەر دەپ ھۆكۈم قىلسا، سېنى خورلاش ۋە ھاقارەتلەش بىلەن يېزىمۇ يېزا سازايى قىلىدۇ. ئەي ئەقىللىق ئىنسان! قانائەت ئىنسانىنىڭ بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرە-دۇ، تەمەخور ئادەمنىڭ بېشى بولسا مۇرىسىدىن يۇقىرى كۆتۈ-رۈلمەيدۇ. بىر كىشى تەمە دەپتىرىنى پۈكلەپ تاشلىۋەتسە، ھېچ-كىمگە «قۇلىڭىز»، «چاكىرىڭىز» دەپ مەكتۇب يازمايدۇ».

يۇقىرىقى بايانلاردىن قارىغاندا، قەدىمكى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز تەمەگەرلىكنى ئىنتايىن يامان كۆرگەن. ئۇلار تەمەگەرلىكنىڭ تۈپ سەۋەبىنى ئىككى نۇقتىدىن ئىزدىگەن. بىرى، يارىماسلىق، مۇستەقىل ياشاش روھى بولماسلىق؛ يەنە بىرى، نەپسى يامان بولۇش، نەپسى ئۈچۈن ھەرقانداق خورلۇق تارتسىمۇ ھەرگىز ھار ئالماسلىق.

ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى ناھايىتى نۇرغۇن رەزىل قىل-مىشلار ۋە ۋېجدان، غۇرۇرىنى سېتىشلارنىڭ تۈپ نېگىزىنى تەكشۈرگەندە، تار شەخسىي مەنپەئەتپەرەسلىك ۋە تەمەگەرلىكتىن

كېلىپ چىقىدىغانلىقى ناھايىتى ئېنىق. تەمەگەرلىك ۋە تارماپە-ئەتپەرەسلىك نامەرد ئادەملەرنى، زەئىپ خاراكتېرلىك مەخلۇق-لارنى مەنبە قىلىدۇ. ھەقىقىي ئەركەك بىر نان يېسە توپىدىغان شۇ قورسىقى ئۈچۈن ھەرگىز باشقىلارنىڭ ئايىغىدا تۆت پۇتلۇق بولۇپ ئۆمىلىمەيدۇ.

سەئىدىنىڭ ھېكايە قىلىشىچە: بىر مەرد كىشىگە خوتەن ئەمرى بىر يىپەك تون كىيگۈزدى. ئۇ كىشى بۇ ئىلتىپاتقا نائىل بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق خۇرسەن بولغان ۋە خانغا مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن مۇنداق دېگەن:

- خوتەن ئەمرىنىڭ بۇ تونى نېمىدېگەن ئېسىل، لېكىن ئىنسانىنىڭ ئۆزىنىڭ تونى تېخىمۇ ئېسىلدۇر.

دېمەك، بۇ يەردە گەپ ناھايىتى چوڭقۇر مەنىدە يۈرگۈزۈل-گەن. چۈنكى مىننەتلىك ئاش قورساقنى ئاغرىتىدۇ. شۇڭا سەئىد بۇ ھېكايىسىنى خۇلاسىلەپ مۇنداق ھېكمەتلىك تەۋسىيەنى ئوتتۇ-رىغا قويىدۇ: «ئەگەر ھېچكىمنىڭ مىننىتى ئاستىدا ياشاشنى خالىمىساڭ، داق يەردە يات، بىر پارچە پالاس ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ئالدىدا يەرنى سۆيمە.» ئەقىللىق مەرد كىشى چىرايىغا كىبىر سىركىسى سۈرىۋالغان ئادەمنىڭ ھەسىلىنى يېمەيدۇ.

بەزىلەر كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىدىكى بۇنداق بۇزۇلۇشنى زا-مانىنىڭ تارلىقى، تىرىكچىلىك بېسىمى كەلتۈرۈپ چىقارغان، دەپ چۈشەندۈرىدىكەن. بۇ نېمىدېگەن ئازغۇن ۋە زەئىپ پىكىر - ھە-ئۇيغۇرلاردا «ئۆتمە نامەرد كۆۋرۈكىدىن سەل سېنى ئاقتۇرسىمۇ، يېمە نامەرد ئېشىنى ئاچلىق سېنى ئۆلتۈرسىمۇ» دېگەن مەردلىك خىتابى بار، نامەردلىك ھەرگىزمۇ تۇرمۇشنىڭ قىستىشىدىن كې-لىپ چىقىدىغان ئىش ئەمەس. قاراپ باقساق، تۇرمۇشتا نى - نى كەمبەغەل، نامرات ئادەملەر بار. بىراق ئۇلار ئۆتۈۋاتقان

تۇرمۇشىغا قانائەت قىلىپ كىچىككىنە نەپسى ئۈچۈن ئۆزىنى خار قىلىشنى ئۆزىگە راۋا كۆرمىگەن. چوڭقۇرراق كۆزەتسەك، تەمە-خورلۇق ۋە نامەردلىكنىڭ كۆپىنچىسى يوغان قورساق، پۇلدار مەخلۇقلاردىن كۆپ كۆرۈلمۇاتىدۇ. بەزىلەر بىر بالداق يۇقىرى چىقىش ئۈچۈن نۇرغۇن ئادەمنىڭ جەستىگە دەسسەپ كۆتۈرۈلە-ۋاتىدۇ. ھەتتا بەزىلەر خوتۇن ـ قىزلىرىنى دەسمايە سېلىش ھېسابىغا رەزىل مەقسىتىگە يېتىشتىن باش تارتمايۋاتىدۇ. ئۇ-داقتا ئۇلار ئاچ قالغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بول-غانمۇ؟ ياق! بۇ ئۇلارنىڭ قېنىدىكى ئىپلاسلىقنىڭ نەتىجىسى.

جەمئىيىتىمىزدىكى نامەردلىكلەرنىڭ ئىپادىلىرىنى بىرمۇ-بىر كۆزىتىدىغان بولساق، بارلىق قاتلاملاردىن ئوخشىمىغان دە-رىجىدىكى ئىپادىلەرنى تاپالايمىز. بەزىلەر ئازراق پۇل تاپقاندىن كېيىن ئىلگىرىكى نامرات چاغلىرىدا ھەمدەم بولغان، جاپا ـ مۇشەققەتنى تەڭ تارتقان، ئېغىرىنى كۆتۈرگەن قەدىناس خوتۇنە-دىن چېنىپ، «مەدەنىي» قىزلاردىن بىرنى تېپىۋېلىپ بالىلىرى-نى يېتىم قىلغان. بەزىلەر تەييارتاپلىق، ھۆرۈنلۇق ۋە يارىماس-لىقى تۈپەيلىدىن، بىر ئۆمۈر ئاتا ـ ئانىسىنىڭ شاللىسىگە مىنە-ۋېلىپ، ئۇلارنى دوك قىلىۋەتكەن. بەزىلەر ئۆكتەملىك، زومە-گەرلىك، كۆكەملىك قىلىپ باشقىلارنى بوزەك قىلىش ھېسابىغا جان بېقىشقا ئادەتلەنگەن. بەزىلەر باشقىلارنىڭ رىزقىغا توپا چې-چىش، توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش ۋاستىسى بىلەن ئۆزىنى سەمرىتكەن؛ يەنە بەزىلەر نومۇس قىلماي تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنىڭ رىزقىغا چاڭ سالغان. بۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ.

ئەي نامەرد! نامەردلىك بىلەن ئېرىشكەن قىلدەك ئامىتىڭگە مەغرۇرلىنىپ ئۇنچە كۆرەڭلەپ كەتمە، ئەلگە ئۇنچە غادايما!

گۆرەن تومۇر ۇكۇنى نېمانچە كۆپتۇرسەن، تۇتۇننىڭ دەردىنى مۇرا بىلىدۇ، دەپ سەن شۇ ئىمتىيازغا ئۆزۈكۈنىڭ ھەقىقي ئىقتىدارى، بىلىم قابىلىيىتىڭ ۋە ئەلگە قوشقان تۆھپەڭ بىلەن ئەمەس، بەلكى قۇۋلۇق، شۇملۇقلىرىڭ بىلەن، ئەرلىك ۋە مەردلىكىڭنى، ۋىجدانىڭنى گۆرۈگە قويۇش، ئىنساني قەدىر ـ قىممەتكە ھاقارەت كەلتۈرۈش، ئادەمىيلىك ئوبرازىغا داغ تەگكۈزۈش ھېسابىغا ئېرىشتىڭ.

ئەگەر بۇلارنى ئىنكار قىلىدىغان بولساڭ، قېنى ئىقتىدارىڭنىڭ مېۋىسىدىن ئەلنى بەھرىمەن قىلىپ باقمامسەن. قېنى بول، مىسا مانا مەن ھاياتىمدا ئەل ئۈچۈن مۇنداق ئىش قىلىپ بەردىم، دەپ باقمامسەن؟!

بەزىلەر ھازىرقى مىللىي ساپايىمىزنىڭ تۆۋەنلىكى، مەدەنىيەت جەھەتتە كەينىدە قالغانلىقىمىز، نىزا ـ ئاداۋەت، تەپرىقە چىلىك، يۇرتۇزالىق، ھەسەت ۋە چېقىمچىلىق ۋە باشقا بەختسىزلىكلەرنى تۆۋەن تەبىقە خەلقىمىزنىڭ ئۈستىگە يۈكلەۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئۈچىغا چىققان نامەردلىك. «بارچە گۇناھ ئۆزۈمدە تۇرۇپ، قاپ كۆتۈرۈپ نەگە بارايى» دېگەندەك ئىش. خەلقىمىزدە گۇناھ يوق، ئۇلاردا گۇناھ بار دېيىلسە، ئۇلار تەربىيىلىنىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم بولغان، كۆپىنچىسى ساۋاتسىز، ئۇلار قانداق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ، نېمە يەپ، نېمە ئىچىۋاتىدۇ، نېمە كىيىۋاتىدۇ، قانداق ئۆيدە ئولتۇرۇۋاتىدۇ، نېمە قالاۋاتىدۇ، بۇنى تەسەۋۋۇر قىلالامسىلەر؟ پرولېتارىياتنىڭ داھىيسى ئېنگېلس مۇنداق دېگەن: «دارۋىن ئورگانىك دۇنيانىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى بايقىغانغا ئوخشاش، ماركس ئىنسانىيەت تەرەققىيات تارىخىنىڭ قانۇنىيىتىنى بايقىدى. يەنى ئۇ، كىشىلەر سىياسەت، دىن ۋەھاكازالار بىلەن مەشغۇل بولۇشقا قادىر بولۇش

ئۇچۇن ئەڭ ئالدى بىلەن يېمەك ـ ئىچمەك ۋە تۇرالغۇ جايغا ئىگە بولۇشلىرى ھەمدە كىيىنىشلىرى كېرەك. دېمەك، تىرىكچىلىك ئۇچۇن توغرىدىن توغرا زۆرۈر بولغان ماددىي ۋاستىلەرنى ئىشلەپ-چىقىرىش ئۈسۈلى ۋە دەۋرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى ھەر-بىر مەلۇم باسقۇچى شۇنداق بىر نېگىز بولۇپ تۇرىدۇ. دۆلەت مۇئەسسەسىلىرى، ھوقۇق قاراشلىرى، سەنئىتى ۋە ھەتتا كىشى-لەرنىڭ دىنىي تەسەۋۋۇرلىرىمۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدۇ. شۇ-نىڭ ئۇچۇن ئۇلارنى ئەنە شۇ نېگىزگە ئاساسلىنىپ چۈشەندۈرۈش كېرەك، دېگەن ۋە ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە كەينى ـ كەينىدىن ئىدىئولوگىيىلىك پەردىلەر ئاستىدا ېيىسلىپ ياتقان ئاددىي پاكىت-نى كەشىپ قىلدى». ① ئەگەر بىز بۇ قانۇنىيەتنى ھېس قىلغان بولساق خەلقىمىزگە ئۇنچە كۆپ لىڭشىرچاقلارنى ئارتماس ئى-دۇق. بىراق خەلقىمىز يەنىلا قەھرىمان خەلق. ئۇلار ناھايىتى زور تىرىشچانلىق قىلىپ دۆلەت بەلگىلەپ بەرگەن ئەمگەك ـ پەر-مانلارنى ئورۇنلايدۇ. ھېچبولمىغاندا ئۇلاردا يۇقىرى تەبىقىلەردە-كىدەك ياتلىشىش يوق، بىزنىڭ ساپ مەدەنىيىتىمىز، ساپ تىلى-مىز، مىللەتنىڭ كەڭ قورساقلىق، سېخىيلىق ۋە ھەمكارلىقتىن ئىبارەت مىللىي خاراكتېرىنى مانا شۇ ئاددىي خەلقلەرنىڭ ئارىسى-دىن تاپقىلى بولىدۇ. بىراق ئۇلار شەھەرلىكلەر ۋە يۇقىرى تەبىقىلەر بەھرىمەن بولغان نۇرغۇن ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولالمايدۇ. شۇ خەلققە ئەيىب قويۇۋاتقانلار ئېيىغا ئەر ـ ئايال نەچچە مىڭ يۈەن سەرپ قىلىپ ياشايدۇ، دېھقانلىرىمىز شۇنداق نەچچە مىڭ كويىنى بىر يىل خەجلەيدۇ.

ئەسلىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مىللەتنىڭ ئارىسىدىكى يۇقىرى

① ق • ئېنگېلس: «ماركس قەبرىستانلىقىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» 2 ـ توم 254 ـ بەت.

تەبىقە كىشىلىرى، زىيالىيلار ئەلۋەتتە ھەر جەھەتتىن خەلقنىڭ ئىجابىي يېتەكچى بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، بىز ئەينى لەۋزاتقان، بىز تەنقىدلەۋاتقان ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى يەنىلا ئۆزىمىزدە ئىكەن. مىللەتنىڭ ئۇنىۋېرسال ساپاسىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان «مەدەنىي» قاتلامنىڭ بۇنچە ياتلىشىشى خەلقنىڭ جانجان مەنپەئىتىگە زور زىيانلارنى سېلىۋاتقان ئاساسىي ئامىل دەپ قارىشقا بولىدۇ.

بىز بۇ خۇسۇستا ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىم ۋە بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ تۆۋەندىكى ئىبرەتلىك تەۋسىيىلىرىنى ئوقۇپ مۇلاھىزە قىلىپ بېقىشىڭلارغا ھاۋالە قىلىمىز.

ئۆزىڭارا دۇشمەنلىشىشنىڭ ئاپىتى، ساداقەتنىڭ خاسىيىتى، دۇشمەنلىشىشنىڭ يامانلىقى

ئەي دوست، ھوشيار بولغىنكى، دۇشمەنلىشىش ئىنتايىن يامان ئادەتتۇر. بۇ ئادەت ھەسەتخورلۇق بىلەن ئۇلىپەتتۇر، ئۇنىڭ ئۆزى غەم ـ ئەندىشە ھەم بالايىئاپەتتۇر. ئەمما، ئۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتۇلسا، سەمىمىي سادىقلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ، دۇشمەنلىشىشنى تاشلاش كىشىنى بەخت ـ سائادەت كوچىسىغا يېتكۈزىدۇ. دۇشمەنلىشىش ئادەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا كۆرۈلسە، ئۇلارنىڭ ئەسل ـ ۋەسلىنى قۇرۇتۇپ، خانۇمانىنى خاراب قىلىدۇ. ئەگەر پادىشاھلارنىڭ ئارىسىدا يۈز بەرسە، پۈتكۈل جاھاننى خاراب قىلىدۇ.

جاھان ئەھلىدىن ۋاپا كەلمەيدۇ. ئۇلاردىن دوستانىلىك ناھايىتى بىر ھۇنەر بار. ئۇ بولسىمۇ ئۆچلىشىش، ئاداۋەت، بىلەن ئۆزىنى زايا قىلىشتىن ئىبارەت. بىر نەچچە خىل ئادەملەر بارکى، ئۇلار ھەمىشە ئاداۋەت، دۇشمەنلىشىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلار بىلەن بىرى قاچانكى ھەمكارلاشسا، ئۇنىڭغا شۇ ھامان ئازار

بەرمەي قالمايدۇ. كىمىكى بىرەر ھۇنەرنى ئىگىلىسە، ئۇنىڭغا دەل ھۇنەردىشى دۇشمەن بولىدۇ. بىرى بىرەر ئىشتا ماھارەت كۆرسەتسىلا، يەنە بىرىمۇ شۇ ئىشقا چاك سالىدۇ ـ دە، ھەر تەرەپتىن لاپ ئۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن زىتلىشىدۇ. ئۇلار بىر ـ بىرىگە قارشى ئىشلارنى قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاداۋىتى كېچە ـ كۈندۈز كەم بولمايدۇ. ئەمما، ئۇنداق ئىشلار كۆپىنچە ھۇنەرۋەنـ لەر ئارىسىدا كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن: پادىشاھلار يۇزمىڭلىغان چېرىكلەرنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزئارا شاھلىقنىڭ كۈچىنى كۆرسـ تىشىپ، بىر ـ بىرىگە قارشى ئىشلارنى قىلىشىدۇ. ھاكىملار بولسا، ئۆزلىرىنى پادىشاھنىڭ ئورۇنباسارى دەپ بىلىشىپ، ھا ـ كىمىيەتنىنى تالىشىپ ئۆزئارا زىددىيەتلىشىدۇ. لەشكەر بېشى قوماندان، چېرىك بەگلىرى لەشكىرىي ئىشلاردىكى ھوقۇق ـ ئىمتىيازىنى تالىشىپ، بىر ـ بىرىگە ئورا كولايدۇ. ئۇلار پادـ شاھقا قانچە يېقىنلاشقانسېرى، مەنسىپى قانچە ئۆسكەنسېرى، ئۇلارنىڭ دۇشمەنلىشىش، ئۆچلىشىش ئۇرۇندىكىگە ۋە دۇئان ـ مەھكىمە ئەمەلدارلىرى ئارىسىدىكىگە قارىغاندا ئاز كۆرۈلىدۇ. لېكىن شۇنداقتىمۇ كۆپلىگەن خەلقلەرنىڭ ۋەيرانچىلىق ۋە سو ـ رۇقچۇلۇقى يەنىلا دۇشمەنلىشىش ـ ئۆچلىشىشتىن كېلىپ چىق ـ قان. ئاددىي كىشىلەرنىڭ ئۆچلىشىشى بىر نەچچە ئائىلىنى ۋەيـ ران قىلىش بىلەن بىللە شۇ قاتاردا ئۆزىنىمۇ خاراب قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەمما دۇشمەنلىشىشنى پادىشاھلار ئۆزىگە ئادەت قىلسا، ئۆز مەرتىۋىسىنى باشقا پادىشاھلاردىن ئۈستۈن بىلىپ، ئۇلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزۈشنى قەستلىسە، بۇنداق خىيال پۈتكۈل ئالەم خەلقىنى خانۋەيران قىلىدۇ. بۇ گويا كى بىر توپان بالاسى، بۇ بەئەينى دەريالارنىڭ تاشقىنى، دېڭىز ـ ئوكيانلارنىڭ شىددەتلىك چايقىلىشىدۇر. بۇنداق مەملىكەتتە ئا ـ

مانلىق ۋە ئاۋاتلىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. بۇنداق بالا - قازا، تاشقىنلىقتىن ھېچكىم ئامان قالمايدۇ. پۈتكۈل خەلق جەبىر - زۇلۇمغا دۇچار بولىدۇ. ئەگەر ئىككى پادىشاھ دۇشمەنلىشىشكە بەل باغلىسا، جاھان ئەھلى ئۇ ئىككىسىگە لەشكەر بولۇپ، ھەممىسى بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئۇلار ھېچنېمىگە قارىماستىن قىلىچ يالىڭاچلاپ، بىر - بىرىگە ھالاكەت تېغىلىرىنى تەڭلەيدۇ. ئاتا بىر پادىشاھقا، ئوغۇل ۋە يەنە بىر پادىشاھقا لەشكەر بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ بىر - بىرىگە يول قويمايدۇ. ئاداۋەت ۋە قەھرى - غەزەپ شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى، ئوغلىنى ئۆلتۈرۈشكە ئاتىسى ئالدىرايدۇ. ئوغۇلمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدۇ. قەبرىنداش قەبرىنداشلىقنى بېشىنى كېسىشتىن تەپ تارتمايدۇ. دوستلار دۇشمەنگە ئايلىنىدۇ. بىر ئۆيدىكى كىشىلەرمۇ بىر - بىرىدىن كېچىشىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلار شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئەھۋالدا يات كىشىلەر قانداق بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئەگەر بۇنداق شىددەتلىك قارا بوران جاھاننى قاپلايدىغان بولسا، پىتنە - پاساتلىق چاڭ - توزانلىرى خالايىقنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز خۇدىنى بىلەمەيدىغان، ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەيدىغان، ھەق - ناھەقنى ئايرىمايدىغان بولىدۇ. جاھان ئەھلى بىر - بىرىنى ئۆلتۈرىدىغان، بۇلاپ - تالايدىغان ۋە بىر - بىرىنى ۋەتەنلىرىدىن قوغلاندى قىلىدىغان ھادىسىلەر ئومۇملىشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئالەم بىر ۋەيرانە خارابلىككە ئايلىنىدۇ. گەرچە جەڭ ئىككى پادىشاھلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئاداۋەتمۇ پەقەت ئىككى پادىشاھلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ زىيان - زەخمەتلىرى، بالايىئاپەتلىرى پۈتكۈل خەلقنىڭ بېشىغا چۈشىدۇ. ئاشۇ ئىككى شاھلىقنىڭ دۇشمەنلىكى سەۋەبىدىن سان - ساناقسىز ئاجىز بىچارىلەر

ئاياغ ئاستىدا پايخان بولۇپ يانجىلىدۇ، ھالاك بولىدۇ. ئىككى پادىشاھ بىچارە پۇقرالارنىڭ جېنىغا رەھىم قىلماستىن جەڭ مەيدانلىرىنى توزۇشۇپ، ئۆزئارا كۆچ سىنىشىدۇ. نەتىجىدە غەلىبە قىلغان بولىدۇ. بىراق شۇنى بىلىش كېرەككى، بۇنداق كۈن ھەر ئىككى تەرەپ پۇقرالىرى ئۈچۈن ئاپەت كۈنى، ياق بەلكى قىيامەت كۈنىدۇر. بۇنداق پادىشاھلاردىن كۆرە، بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك بولغان ئىككى نامرات بىچارىنىڭ ھال - كۈنى ياخشىراقتۇر. چۈنكى ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويۇپ، بىر - بىرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، بىرى قوللىغانىنى يەنە بىرىمۇ قوللاپ، بىرى قارشى تۇرغانغا يەنە بىرىمۇ قارشى چىقىپ، دوستانە ئۆتىدۇ. شۇڭا، بىر - بىرىگە مۇخالىپ ئىككى پادىشاھتىن بىر - بىرىگە مۇڭاپىق ئىككى قەلەندەر ياخشىراق.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئون تۆتىنچى باب

نومۇسسىزلىققا گىرىپتار قىلىنغان بەزى پسىخىك كېسەللىكلەر

جىسمانىي زەئىپلىك ۋە كېسەللىكنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ قېلىش مۇمكىن، ئەمما مەنىۋى كېسەللىكتىن قۇتۇلماق ناھايىتى مۇشكۇل.
— خاتىرەمدىن

ئادەمنىڭ تېنىدە كېسەللىك ئىللەتلىرى كۆرۈنۈپ، تەن مۇلكىنى زەئىپلەشتۈرگەنگە ئوخشاش، روھىدىمۇ كېسەللىك ئاسارىتى پەيدا بولۇپ، روھىنى زەئىپلەشتۈرىدۇ. جىسمانىي كېسەللىكنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇشنىڭ داۋاسىنى تېپىش مۇمكىن، ئەمما روھىي ـ پسىخىك كېسەللىكنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلماق ناھايىتى مۇشكۇل. بەدەندىكى كېسەللىك ئانچە دەھشەتلىك ئەمەس، ئۇ پەقەت شۇ بىمارنىڭ ئۆزىنى ھالاك قىلىش بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. ئەگەر ئۇ شۇ كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ يامان نامى قالمايدۇ، روھىي بىمارلىق خۇددى يامان سۈپەتلىك كېسەلگە، يىرگىنىشلىك يۇقۇملۇق كېسەلگە ئوخشاش ھەم باشقىلارغا يۇقتۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ پسىخىك ساغلاملىقىنى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە كېسەلگە گىرىپتار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە جەمئىيەتكە ئېغىر ھاقارەت داغلىرىنى

قالدۇرۇپ كېتىدۇ، كىشىلەرنى ئۆزىدىن بىزار قىلدۇرىدۇ. ئۆل-گەندىن كېيىنمۇ ئۇ كېسەللىك پەيدا بولغان يامان داغنى يۇيۇپ بولالمايدۇ، ھەرقانداق بىر جەمئىيەتتە پىسخىكىلىق كېسەللىككە گىرىپتار بولغان ئادەمنىڭ نىسبىتى كۆپەيگەنسېرى، ئۇ جەمئى-يەتنىڭ مەنىۋى ساغلاملىقى بارا - بارا تۆۋەنلەشكە يۈزلىنىدۇ.

كىشىلەر كۆپىنچە خاس نېرۋىسىدىن ئاداشقان كىشىلەرنىلا روھىي كېسەل دەپ قاراپ، جەمئىيەتتە ھەرقاچان كۆرۈنىدىغان پىسخىك كېسەللەرنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، ئۇنداق پىسخىك نور-مالسىزلىقلارنى ئادەملەرنىڭ ئالاھىدىلىكى، مىجەزى، خاراكتې-رىگە ئىتتىرىپ چۈشەندۈرىدۇ. بىراق پىسخولوگىيە ئىلمى پىسـ-خىك نورمالسىزلىقلارنىڭ ھەممىسىنى پىسخىك تەڭپۇڭسىزلىق ۋە روھىي كېسەللىكنىڭ ئىپادىسى دەپ قارايدۇ. ناھايىتى روشەن-كى، پىسخىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلغانلىقى كېسەللىك پەيدا بول-غانلىقنىڭ ئىپادىسى.

روھىي بىمارلىقنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ، مەسىلەن: چۈشكۈنلۈك، ئۆزىنى پەس كۆرۈش، ھەسەتخورلۇق، قورقۇنچاق-لىق، كەلسە - كەلمەس چېچىلىش، جاھىللىق، گۇمانخورلۇق، ئاداۋەتخورلۇق، بىپەرۋالىق قاتارلىقلارنىڭ ئەدەپ كېتىشىنىڭ ھەممىسى پىسخىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى ۋە روھىي كېسەل-لىكنىڭ ئىپادىلىرى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى ۋاستىلىك، بەزىلىرى بىۋاستە ھالدا بىز مۇھاكىمە قىلىۋاتقان نومۇسسىز قىلمىشلارنى پەيدا قىلىدىغان ئامىللاردۇر. ھازىرقى دۇنيادا تۇرمۇش بېسىمى، ئىجتىمائىي بېسىم، سىياسىي بېسىم، ئىقتىسادىي بېسىم ۋە باشقا تۈرلۈك روھىي بېسىملار سەۋەبلىك روھىي كېسەللىككە گىرىپتار بولۇۋاتقانلارنىڭ نىسبىتى بارغانچە ئېشىپ بېرىۋاتىـ-تۇ. بۇ كىشىلىك مۇناسىۋەتنىڭ نورمال بولۇشىغا ئەكس تەسىر

كۆرسىتىپ، ئۆچمەنلىك، رەھىمسىزلىك، قىزغانچۇقلۇق، ياۋۇزلۇق قاتارلىق ھەرخىل پاجىئەلەرنىڭ پسىخىك سەۋەبى بولۇپ قالغان.

ھەسەتخورلۇق تەرەققىي قىلسا، ئۇ ئاخىرى غالجىرلىشىشقا ئېلىپ بارىدۇ ـ دە، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ئەڭ ياۋۇز، نومۇسسىز قىلمىشلارنى قىلىشتىن يانمايدۇ. كونىلارنىڭ بايانلىرىدا ھەسەتخورلۇق بىرخىل ھەمارلىق، ساقايماس كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىق ئىكەن. يۇسۇپ خاس ھاجىپ: ھەسەتخورلۇق بىر كېسەلدۇركى، ئۇنى داۋالاشقا ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىت كېتىدۇ دېگەن. ئەلشىر نەۋائىي: «ھەسەتخور بىمار دۇر، بەلكى ئۇ ساقايماس كېسەلگە گىرىپتار دۇر» دېگەن. ھەسەتخورلۇقنىڭ كۆپ خىل سەۋەبى بولسىمۇ، لېكىن ئەڭ مۇھىم سەۋەبى ھەسەت قىلغۇچىنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچسىزلىكى تۆۋەن بولۇشى، كۆرەلمەسلىك، نومۇسنىڭ كەم بولۇشى مۇھىم رول ئويناىدۇ. ئۆزىگە ئىشەنگەن، كۆكسى ـ قارنى كەڭ، مەرد ئادەملەرنى نورمال روھىي ھالەتتىكى كىشىلەر دەيمىز. ئۇلاردا قىزغىنىش، ھەۋەس قىلىش، پەخىرلىنىش تۇيغۇسى يۇقىرى بولىدۇ، ھەسەت تۇيغۇسى تۆۋەن بولىدۇ. شۇڭا گوركي: «ۋىجدانى پاك ئادەم ھېچنېمىگە ھەسەت قىلمايدۇ» دېگەن. ۋىجدانىنىڭ بۇلغانغانلىقى نومۇسنىڭ سۇسلاشقانلىقىنىڭ بەلگىسى. ك • گېلبىتسى ھەسەتنىڭ ئەخلاققا، نومۇسقا كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى خۇلاسىلەپ مۇنداق دېگەن: «ھېس ـ تۇيغۇلارنىڭ ئەڭ يىرگىنىشلىكى — ھەسەت، خائىنلىق ۋە پىتنە ـ پاساتلار ھەسەت بايرىقى ئاستىدا كۇن كۆرىدۇ.» ھەسەتخورلۇق پىتنە ـ پاساتقا، غەيۋەتخورلۇققا، چېقىمچىلىق، ئاخىرى بولمىغاندا تۆھمەتخورلۇق قورالىنى ئىشقا سېلىپ، باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلمىغۇچە كۆڭلى تىنمايدۇ.

ھېكايەتتە كەلتۇرۇشچە، بىر ئايال قوشنىسىنىڭ ئايالىغا دۇشمەن ئىدى، بىر كېچىسى مەينى كۆپ ئىچىپ مەست بولدى ۋە بالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە تاشلاپ قويدى. ئەتىسى بالامنى ئۆلتۈردى دەپ تۆھمەت چاپلاپ، ئۇنى قازىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى، قازى ئاۋۋال قوشنىسىنىڭ ئايالىنى خىلۋەتكە چاقىرىپ، قورقۇنچ سالدى:

— راست سۆزلە، بولمىسا سېنى ئۆلتۈرىمەن!

ئۇ ئايال قەسەم ئىچتى ۋە ئىنكار قىلدى.

— ئەگەر،— دېدى قازى يەنە، — مېنىڭ ئالدىمدا يالىڭاچ بولساڭ سۆزۈڭگە ئىشىنىمەن.

ئايال نومۇس قىلىپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى ۋە:

— ماڭا ئۆلۈم ياخشىراقكى، ھەرگىزمۇ يالىڭاچ بولمىغايمەن،— دېدى. قازى ئۇنىڭغا رۇخسەت بېرىپ، ئۆز بالىسىنى ئۆلتۈرگەن ئايالىنى خىلۋەتكە چاقىردى ۋە ئۇنىڭغا:

— ئەگەر مېنىڭ ئالدىمدا يالىڭاچ بولساڭ، سېنىڭ سۆزۈڭگە ئىشەنگەيمەن،— دېدى. ئايال دەرھال يالىڭاچ بولۇشقا رازى بولدى، قازى ئۇنى توستى ۋە:

— ئۆز پەرزەنتىڭنى ئۆزۈڭ ئۆلتۈرگەن ئىكەنسەن،— دېدى ـ دە، ئۇنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ ئىقرار كەلتۈردى.

— بۇ گۇناھنى ئۆزۈم قىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا تۆھمەت قىلغانىدىم،— دېدى ئايال. شۇنىڭ بىلەن قازى ئۇنى دارغا ئاستى.

بۇنىڭدىن ھەسەتخورلۇقمۇ نومۇسسىزلىقتىن يۇز بېرىدىغانلىقى، ھەسەتخورلۇق ھەم نومۇسسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. تۇرمۇشتا مۇنداق پاجىئەلەر خېلى كۆپ، نومۇسسىزلىقنىڭ يەنە بىر پىسخىك كېسەللىك ئامىلى ئۆزىنى

پەس كۆرۈش ۋە چۈشكۈنلىشىشتە ئىپادىلىنىدۇ. ئادەم ئۆزىگە بولغان ئىشەنچتىن مەھرۇم بولغاندا، ئۆزىنى پەس كۆرۈش چۈشكۈنلىشىشكە يۈزلىنىدۇ، ئۇنداق بىمارلار ئۆزىدىكى بۇ خىل كەمتۈكلۈكنى تولۇقلاش ئۈچۈن نامۇۋاپىق يول تۇتۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. كۆپىنچە ئۆزىنى پەس كۆرۈش تۈيغۇسى ئۇنىۋېرسال ساپاسى تۆۋەن، مۇستەقىل قىممەت قارىشى شەكىللەنمەيدىغان، بىكار تەلەت، ياردەمگە كىشىلەردە كۆپرەك كۆرۈلىدۇ. ئىقتىدارلىق، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى كۈچلۈك، ئۇنىۋېرسال ساپاسى يۇقىرى كىشىلەردە ھەرگىزمۇ چۈشكۈنلىشىش، ئۆزىنى پەس كۆرۈشتىن كېلىپ چىقىدىغان نومۇسسىزلىقلار يۈز بەرمەيدۇ. جەمئىيەتتە مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتتىن ياتلاشقان، ھەددىدىن ئارتۇق يالىڭاچلىنىۋېلىش، ئوچۇقچىلىققا بېرىلگەن، زىبۇزىننەت، كىيىم ـ كېچەككە دۈم چۈشىدىغان، بۇزۇقچىلىققا ئۆزىنى ئۇرۇدىغان كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە پسخىك كېسەللىك بار. ئۇلار ئۆزىنى پەس كۆرىدۇ، ئۆزىگە ئىشەنمەيدۇ، ئۇلاردا ئۆزىنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىدىغان ئىقتىدارمۇ يوق. شۇڭا ئۇلار ئۆزىنىڭ بۇ خىل ئاجىزلىقلىرىدىن تاشقى جەھەتتىكى جەلپكارلىقىنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق قۇتۇلماقچى بولىدۇ، ھەتتا تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ، ئۆزىنى نومۇسسىز قىلمىشلار بىلەن نامايان قىلماقچى بولىدۇ. بۇ خىل روھىي ئاجىزلىق ئاياللاردا كۆپرەك كۆرۈنىدۇ، جەمئىيىتىمىزدىكى بىر قىسىم ئاياللارنىڭ ئۆزى ئادەت، قائىدە ـ يوسۇن، ئەخلاقىي ـ پەزىلەت چېگرىسىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى، ئۆزىگە ئاتا قىلىنغان قاش ـ قاپاقلىرىنى، لەۋلىرىنى، كۆكرەكلىرىنى ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇشقا ئەسەبىيلەرچە كىرىشىكەنلىكى قاتارلىق ئىشلارنى بەزىلەر مودا قوغلىشىش، گۈزەللىك قوغلىشىش دەپ چۈشەندۈرۈۋاتىدۇ. مېنىڭچە بۇنى گۈزەللىك،

مودا قوغلىشىش دېگەندىن كۆرە، بىرخىل روھىي كېسەللىكنىڭ ئىپادىسى دەپ قاراش مۇۋاپىق. بۇ خىل روھىي كېسەللىك ھازىر يۇقۇملۇق كېسەلگە ئوخشاش بارغانچە كېڭەيمەكتە. ئەسلى ھەر-قانداق ئادەم ئۆزىگە ئۆزى يارىشىدۇ، ئۆزىنىڭ چىرايى ۋە تەبىئىي يارالمىشى بىلەن گۈزەل. ئەگەر ئۇ ئۆزىنىڭ يارالمىش تەبىئىتى-گە نارازى بولسا، بىزارلىق ھېس قىلسا، ئۇنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنسا، بۇ ئۆزىگە قىلىنغان ئاسىيلىق بولۇپ قالماي، بەلكى ياراتقۇچىغا قىلىنغان ئاسىيلىق بولىدۇ. بۇنى قانداقمۇ مودا قوغ-لىشىش، گۈزەللىككە ئىنتىلىش دەپ چۈشەندۈرگىلى بولسۇن؟ بۇ سېپى ئۆزىدىن روھىي كېسەللىكنىڭ تېپىك ئىپادىلىنىشى. ئەگەر ئۇلار نورمال پسىخىك ھالەتتە بولغان بولسا، ھەرگىزمۇ ئۆزىنىڭ تەبىئىي يارالغان ھۆسنى ـ جامالىدىن نومۇس قىلمە-غان، باشقىلارنىڭ ھۆسنى ـ جامالىغا ھەسەت قىلمىغان بولاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، تاشقى جىلۋىگە تەلۈلەرچە بېرىلگەن ئادەملەر-نىڭ خاراكتېرىمۇ ناھايىتى زەئىپ، تۇتۇرۇقسىز بولىدۇ، ئۇلاردا ئۆزىنىڭ ئىنسانىي قىممىتىنى نامايان قىلىپ، ئەلنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەندەك ھېچقانداق دەسمى يوق. ھەتتا ئېرىنىڭمۇ، بالا ـ چاقىلىرىنىڭمۇ نەزىرىگە ئېلىنمىغان بىر ئايال، ئەمدى ئۇ ئۆزە-نىڭ قىممىتىنى، قىيابىتىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق نامايان قە-لىمەن، قاش ـ قاپاقنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئەرلەرنىڭ نەزىرە-گە ئىلىنىمەن دەپ ئويلىغانلىقىنىڭ ئۆزىلا، ئۇلارنىڭ خاراكتېرە-دىكى زەئىپلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. بۇ ئۇرۇنۇشلىرى ئارقە-لىق نېمىگە ئېرىشىدۇ؟ ھېچقانداق ئۇنۇمگە ئېرىشەلمىگەنلىكى ئۈستىگە ئەلنىڭ كۈلكىسىگە قالىدۇ. بەزىلەر بۇ ئارقىلىقمۇ ئۇنۇمگە ئېرىشەلمىگەندە نېرۋا سىستېمىسى تېخىمۇ بۇزۇلۇپ، غالجىرلىشىپ ھەقىقىي مەنىدىكى نېرۋا كېسىل بولۇپ قالىدۇ.

بۇ ئارقىلىق ئۇ ئۆزىنى ئۆزى جازالايدۇ، ئادەم ئۆزىدە بار نەرسە-لەرنى قەدىرلەپ، يوق نەرسىلەر ئۈچۈن ئانچە ئىرەڭشىپ كەتمە-گەندىلا، پسىخىك تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاپ، بەختلىك بولالىشى مۇمكىن.

نومۇسسىزلىققا ئېلىپ بارىدىغان روھىي ئاجىزلىقنىڭ يەنە بىرى قورقۇنچاقلىق، بەزىلەر قورقۇنچاق ئادەملەرگە ھېسداشلىق قىلىدۇ، ئاگاھ بولۇش كېرەككى، ساڭا نېمە بالا كەلسە ئالدى بىلەن قورقۇنچاق ئادەملەردىن كېلىشى مۇمكىن. بۇنى قەدىمكى-لەر: «قورقۇنچاق ئاۋۇال مۇشت كۆتۈرەر» دېگەن ھېكمەت بىلەن خۇلاسىلەشكەن ئىدى. ل • بېرنىي شۇڭا: «قورقۇنچاق ئادەم باشقا ھەرقانداق ئادەمدىن خەۋپلىك، ئۇنىڭدىن كۆپرەك قورقۇش كېرەك» دېگەن. بىز كۆرگەندەك قورقۇنچاق ئىتمۇ ئادەمنىڭ ئايىغىدىن ئالىدۇ، قورقۇمسىز ئىتلار خۇددى بۆرىدەك ئۆرىدەپ ھۇجۇم قىلىدۇ. قورقۇنچاقلىق يەنە شۇ تەرەپتىنمۇ خەۋپلىككى، قورقۇنچاق ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى ئىككى يۈزلىمچى كېلىدۇ، ئوستروۋسكىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا: «قورقۇنچاق نەپرەت-لىك مەخلۇق، قورقۇنچاق يۈزسىز، ئۇ كۆرەشلەردىمۇ خا-ئىن». قورقۇش تۇيغۇسى خاراكتېرنىڭ زەئىپلىكىدىن، نومۇس-سىزلىقتىن يۇز بېرىدۇ. نومۇسلۇق ئادەملەردە قورقۇش تۇيغۇ-سى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار نومۇس ئۈچۈن قورقۇش تۇيغۇسىنى يېڭىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئەگەر قورقۇنچاقلىقى نومۇستىن غا-لىب كەلسە، ئۇ ھەرقانداق ئېغىر خورلۇق ھاقارەتلەرنىمۇ سۈ-كۈت قىلىش بىلەن كۆتۈۋالىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا بىر ھېكمەت بار: «قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەن، بۇنىڭدىن قورقۇنچاقلىق ئارقىلىق تۆلەيدىغان بەدەلنىڭ نەچچە ھەسسە يۇقىرى بولىدىغانلىقىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ. دائىم

قورقۇپ ياشىغان هاياتتا بەخت دېگەن نەرسە بولمايدۇ، قورقۇنچاقلاردا جۈرئەتمۇ بولمايدۇ، تەۋەككۈلمۇ بولمايدۇ، ئۈمىدمۇ بولمايدۇ. شۇڭا ئۇلاردا مەڭگۈ مۇۋەپپەقىيەت بولمايدۇ، مۇۋەپپەقىيەت مەرد ئادەملەر ئۈچۈن هازىرلانغان داستىخان، شۇڭا ئادەم ناهايىتى زور تىرىشچانلىق، روهىنى چىنىقتۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىدىكى بۇ خىل زەئىپ روهىي هالەتنى يېڭىشكە تىرىشىشى كېرەك. ئاۋۋال قورقۇش بىلەن قورقۇشنى هەرگىزمۇ يەڭگىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىش، قورقۇشنىڭ هەم قورقۇنچلۇق هالەت ئىكەنلىكىنى بىلىش كېرەك. چۈنكى قورقۇش بىلەن ئالدىڭىدىكى مۇدهىش قورقۇنچلۇق نەرسىنىڭ چاڭگىلىدىن هەرگىزمۇ قۇتۇلالمايسەن، ئەكسىچە تېخىمۇ قورقۇنچلۇق ئەهۋالغا چۈشۈپ قالىسەن. قورقۇشنى پەقەت نومۇس ۋە مەردلىك ئارقىلىقلا يېڭىش مۇمكىن. ئادەم ئەڭ بولالمىغاندا، يامىنى كەلسە ئۆلۈپ كېتەرمەن، دۇنيادا ئۆلمىگەن كىم بار ئىدى؟ دېگەن يەرگە كېلىپ لىگەندە، ئاندىن قورقۇشى بېسىلىدۇ. دۇنيادا ئۆلۈمدىنمۇ قورقۇنچلۇق نېمە بار؟ ئەگەر ئۆلۈمدىنلا قورقمايدىغان بولسا، بۇ دۇنيادا ئادەمنى قورقۇتىدىغان هېچقانداق كۈچ قالمايدۇ.

نامەردلىك ۋە قورقۇنچاقلىقنىڭ يەنە بىر بەلگىسى يالغانچىلىقتۇر، يالغانچىلىق قەبىھ ئىللەت بولۇپ، ئۇ نامەردلەرنىڭ قورقۇنچاقلارنىڭ ۋاقىتلىق پاناهگاهىدۇر. يالغانچىلىق بەربىر ئادەمنى شەرمەندە قىلىدۇ، شەرمەندە بولۇشتىن قورقماي يالغانچىلىقنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەن ئادەمدە نومۇس بولمىغان بولىدۇ. يالغانچىلىق تەرەققي قىلسا تۆهمەتخورلۇققا، ئالدامچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ. ئاخىرى نومۇسنىمۇ، ۋىجدانىنمۇ ئالدايدۇ. ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ يالغانچىلىقىنىڭ توزىقىغا ئۆزى چۈشىدۇ. بۇ دۇنيادا ئاشكارا بولمايدىغان يالغانچىلىق ناهايىتى ئاز بولىدۇ، قالغىنى

نى بولسا قىيامەتتە ئاشكارىلىنىپ شەرمەندە قىلىدۇ.

يالغان بىقەدىر قىلار ئادەمنى،
يالغان شەرمەندە قىلار ئادەمنى.
— سەئدى شىرازى

شۇڭا بىز شۇنى تەۋسىيە قىلىمىزكى، شەرمەندە بولۇشتىن قورقۇشمۇ مەردلىك ۋە روھىي ساغلاملىقنىڭ ئىپادىسىدۇر.

نومۇسسىزلىقنىڭ يەنە بىر قانىتى بىپەرۋالىقتۇر، بىپەرۋالىقمۇ ئەڭ ياۋۇز قەلب كېسەللىكلىرىدىن بىرى، بەزى كېسەللەر ئاغرىتىپ جانىنى ئالىدۇ، بىپەرۋارلىق ئاغرىتماي جانىنى ئالىدىغان كېسەلگە ئوخشايدۇ. ئا • پ • چېخوف بىپەرۋالىق توغرىسىدا: «بىپەرۋالىق قەلبىنىڭ پالەچلىكى، شۇنداقلا ۋاقىتسىز ئۆلۈمدۇر» دېگەن. روھىي ئۆلگەن ئادەملەرلا ھەممە نەرسىلەرگە بىپەرۋا قارايدۇ. ئۇلاردا ھەق ـ ناھەق، دوست ـ دۇشمەنگە بولغان چۈشەنچىمۇ ئېنىق بولمايدۇ. ئۇلار ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلاردىن خۇرسۇنمايدۇ، بۈگۈنى ئۈچۈنمۇ غەم يېمەيدۇ، ئەتە ئۈچۈنمۇ ئۇمىدلەنمەيدۇ. ئۇلار كۆزىنى تېڭىپ قويغان جۇۋاز كالىسىغا ئوخشاش تىنىمسىز چۆرگىلەۋېرىدۇ، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئازابىغىمۇ بىپەرۋا قارايدۇ، باشقىلارنىڭ ئازابىغىمۇ پەرۋا قىلمايدۇ، ھېچنېمىدىن غەم قىلىپ كەتمەسلىك، خورلۇق، ئازاب ـ ئوقۇبەتنىمۇ ھېس قىلمايدۇ، نومۇس تۇيغۇسى، ۋىجدان ئازابىمۇ بولمايدۇ. يەنە ئۇلاردا ئېنىق مەقسەت، نىشان ـ مەيدان بولمايدۇ، بۇ جەمەتتىن خۇددى ھايۋانغا ئوخشايدۇكى، تېخى ئۇنىڭدا ئىنسانغا خاس بولغان روھىي ـ ھالەت شەكىللەنمىگەن دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئۇ مانا شۇنداق ئۆلۈمتۇكلۇكى بىلەن ئەلگە ناھايىتى زور

زىيانلارنى سالىدۇ، بۇلارنىڭ بەزىلىرى خۇپسەن گاس، بەزىلىرى دۆت، بەزىلىرى قورقۇنچاق، بەزىلىرى ئىككى يۈزلىمە، بەزىلىرى پۈرسەتپەرەس بولىدۇ. شۇڭا ئەڭ ھالقىلىق پەيتلەردىمۇ سۈكۈت قىلىش بىلەن ئۆزىگىمۇ، باشقىلارغىمۇ زىيان سېلىۋېرىدۇ.

ئادەم ئەگەر ئەل ـ ۋەتەننىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىگە ئېتىبارسىز قارىسا، خۇشاللىق ۋە بەختكە ئورتاقلىشالمىسا، ئۇنى ئىنسان نامىغا لايىق دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بىلىنمىسكى مۇنداق دېگەن: «دۇشمەنلەردىن قورقۇپ كەتمە، ناھايىتى كەلسە سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن. دوستلاردىن قورقما، يامان قىلسا ئۇلار ساڭا مۇناپىقلىق قىلىشى مۇمكىن، بىپەرۋا ئادەملەردىن قورق، ئۇلار ئۆلتۈرمەيدۇ، مۇناپىقلىقمۇ قىلمايدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئەڭ ھالقىلىق پەيتلەردە جىمجىتلىق ئىچىدە قىلغان رەزىللىكلىرى سەۋەبىدىن يەر يۈزىدە خائىنلىق ۋە قاتىللىق ھۆكۈم سۈرىدۇ». بۇ خىل ئادەملەر خۇددى بىر پارچە كېرەكسىز چالمىغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ئايىغىدا دومىلاپ يۈرۈيدۇ، نە ئۇنى تىللاشقا، نە ئۇنى جازالاشقا ھېچقانداق ئاساسسىز بولمايدۇ. ئۇنداق ئادەملەرنى قانۇنمۇ تەقىب قىلالمايدۇ. ئۇلارنى ئۆلدىمىكى دېسە تىرىكتەك، تىرىكمىكى دېسە ئۆلۈكتەك. ئۇنداق ئادەمدە نە نومۇس تۇيغۇسى بولسۇن؟ نە ۋىجدان ئازابى بولسۇن؟ ئۇلارغا بۇگۈن بىلەن ئەتىنىڭ، بۇ تۈزۈم بىلەن ئۇ تۈزۈمنىڭ، ئۇ باشلىق بىلەن بۇ باشلىقنىڭ، ئۇ ھاكىمىيەت بىلەن بۇ ھاكىمىيەتنىڭ، ئۇ دەۋر بىلەن بۇ دەۋرنىڭ پەرقى تۇگىگەن. بىز بۇنداق پسخىك ھالەتنى ئەڭ پاجىئەلىك، ئەڭ خەتەرلىك كېسەللىك دەيمىز.

ئىنسانىيەت ھازىر ساغلام پسخىك ساپاغا، ئەخلاقىي ساپا-

غا، جىسمانىي ساپاغا ۋە ئەقلىي ساپاغا ئىگە بولغان ئەۋلادلارنىڭ يېتىشىپ چىقىشىغا موھتاج. بۇنىڭ ئۈچۈن ئائىلە مۇھىتى، مەكتەپ مۇھىتى ۋە جەمئىيەت مۇھىتى بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە زور تىرىشچانلىق بىلەن ئۈيغۇنلاشتۇرۇلۇشى لازىم بولىدۇ. ئىنسانلارغا قورقۇنچاق، مەسئۇلىيەتسىز بىلىم نوپۇزلىرى كېرەك ئەمەس، بەلكى دادىل، مەرد، مەسئۇلىيەتلىك، جۇرئەتلىك، ئۇمىدۋار ئەۋلادلارنىڭ تەربىيىلىنىپ چىقىشىغا موھتاج؛ زوراۋان، ئۆكتەم، تىرىرورچى، ھەق - ناھەق سېزىمى تۆۋەن ماڭقۇرتلار كېرەك ئەمەس، بەلكى كاللىسى سەگەك، ھەق - ناھەق تۈيغۇسى ئېنىق، ئىنسانپەرۋەر، نومۇسچان، پىداكار، شەپقەتلىك ئەۋلادلار كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئائىلە بېسىمى، بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈشىگە ئەكس تەسىر كۆرسىتىدىغان مەكتەپلەردىكى قارىغۇلارچە نومۇر قوغلىشىش بېسىمى، بالىلارنىڭ بىر - بىرىنى كەمسىتىشى، خورلىشى، دەرسنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق ئېغىر بولۇشى، ئەركىنلىك، ئازادلىك بولماسلىقى قاتارلىق بېسىملارنى ئازايتىپ، جەمئىيەتتە ئۈچراۋاتقان تۈرلۈك زوراۋانلىق، تىرورلۇق، ئەخلاقسىزلىق قاتارلىق بالىلارنىڭ يېتىشىغا مۇۋاپىق كەلمەيدىغان يامان تەسىرلەرنىڭ چاڭگىلىدىن ئازاد قىلىشىغا تىرىشىش لازىم. دۇنيادىكى ھەرخىل بالايىئاپەتلەر، بۇلغىنىش ۋە تىرورلۇق، ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرى بالىلارنىڭ پىسخىكىلىرىنى زور دەرىجىدە بۇزماقتا.

جەمئىيىتىمىزگە چوڭقۇرراق چۆكۈپ، كىشىلەر بىلەن قويۇق باردى - كەلدى قىلىدىغان بولساق، ئىقتىسادىي مۇئامىلە، سودا مۇئامىلىسى قىلىدىغان بولساق، بەزى كىشىلەرنىڭ روھىدىكى كېسەللىكنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئېغىرلاپ كەتكەنلىكىنى ئاندىن روشەن ھېس قىلالايمىز. شەھەر رەستىلىرىدە، يېزا قىشلاقلىرىدا باپكانىڭ مۇكىسىدەك ئۇيانداپ بۇيانغا كېتىپ بارغان

ئادەملەرنىڭ تاشقى قىياپىتىدىن ئانچە نورمالسىزلىقنى ھېس قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە، گەپ - سۆزلىرىگە، مۇئامىلە - مۇناسىۋەتلىرىگە سەپسالىدىغان بولساق، ئاندىن خېلى كۆپ نورمالسىزلىقلارنى بايقايمىز. ئەگەر ئادەمنىڭ روھىي دۇنياسىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان بىرەر ئۇسكۇنە بولغاندا، بەزى ئادەملەرنىڭ قەلبىنىڭ قانچىلىك ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقىنى ھېس قىلىش مۇمكىن بولار ئىدى.

بەزى كىشىلەردە مەدەنىيەتنىڭ ئورنىنى نامەردلىك ئىگىلەپ كەتكەن. بىر سىنىت بەدىلىگە ئۆزىنى بۇلغاشتىن، دوستلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىشتىن يانمايدىغان مەخلۇقلار كۆپەيىپ قالغان. بۇنداق كىشىلەردە ھەقىقىي قىممەتنى پەرقلەندۈرۈش ئىقتىدارى ۋە غۇرۇرى سۇسلاپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ كاللىسىدىكى پۇل، مەنپەئەت ئۇقۇمى ئۇنىڭ ئادەمىيلىك ئېڭىنى كېرەكتىن چىقارغان. بەزىلەر تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ، ۋاپا، ئەھدى دېگەنلەرنى بىر پۇلغا ئەرزىمەيدىغان كېرەكسىز نەرسە قاتارىغا چىقىرىۋەتكەن. بەزىلەرنى ئەمەلدارلىق تەمەسى نېرۋىسىدىن كەتكۈزۈۋەتكەن، ئۇلار ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى، كىشىلەر نېمە دەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتكەن. بۇ ھەقتە جەمئىيەتتە ئوينىلىۋاتقان ئاجايىپ پەس، نومۇسسىز ئويۇنلاردىن ۋاقىپ بولساقمۇ، نومۇسسىمىز ئۇنى تىلغا ئېلىشقا يول قويمايدۇ، بەزىلەر غالجىرلىق، ئۆكتەملىك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان، بەزىلەرنى ھەددىدىن ئارتۇق ئېھتىياتچانلىق مۆڭ، مۆرىمەس، تەپسە تەۋرىمەس، بىپەرۋا، قورقۇنچاق قىلىۋەتكەن. بۇنىڭغا ئاساسەن بىز جەمئىيەتكە ھازىر پىسخىك دوختۇرلىرى ناھايىتى زۆرۈر بولۇۋاتىپتۇ دەپ قارايمىز. مۇبادا بۇنداق كېسەلنى ئۇنۇملۈك كونترول قىلمىسا، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە، مىللەتكە، ئىنسانىيەتكە كەلتۈرىدىغان زىيىنىنى مۆلچەرلەش قىيىن.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئون بەشىنچى باب

نومۇس ۋە ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىش

نومۇسۇڭنى ساقلاپ قالالىساڭ، باشقا قىممەتلىك نەرسىلىرىڭنى ساقلاپ قالالايسەن. نومۇستىن مەھرۇم بولۇپ قالساڭ، قەدىر - قىممەتكە لايىق ھېچنېمەڭ قالمايدۇ.

— خاتىرەمدىن

نومۇس ئىنسانىنىڭ ژۇجۇد قەسىرىدىكى بىباھا گۆھەر، قەلب گۈلشىنىنى زىننەتلىگۈچى بېزەك، ئادەمگە ياخشىلىق، ئامەت ۋە ساخاۋەت داستىخىنىنى يايغۇچى پەرىشتە، گۈزەللىك ئاتا قىلغۇچى. بەتبەشىرىلىك ۋە سەتلىكتىن ساقلىغۇچى دەستەك، ياخشىلىققا باشلىغۇچى، يامانلىقتىن توسقۇچى نىشان تاختىسى. شۇڭا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: «نومۇس ۋە ھايا بەندە ئۈچۈن ھەممە ياخشىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ» دېگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، نومۇسسىزلىق ۋە ھاياسىزلىق ئادەمگە ھەممە يامانلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ، دېيىش مۇمكىن. شۇڭا، نومۇسنى ساقلاش، ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىش ھاياتتا ئېرىشىش مۇمكىن بولغان قىممەتلىك نەرسىلەرگە ئېرىشىش، مەھرۇملۇقلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم.

نومۇسنى يېتىلدۈرۈپ، تاكامۇللاشتۇرماقتىن، ئۇنى ساقلاش، مۇھاپىزەت قىلىش خېلى مۇشكۈل. يوغان بىرقورام تاشنى

تاغ چوققىسىغا ئېلىپ چىقماق، ئۇنى پەسكە دومىلاتماقتىن مۇشـ
كۇل. بەزىلەر پۇل تاپماقتىن خەجلىمەك تەس دەپىشىدۇ، شۇـ
نىڭدەك نومۇس تاپماقتىن، ئۇنى يوقاتماق ئوڭاي. بىر ئۆمۈر
تىكلىگەن نومۇس تەسىرىنى بىرلا ئازغۇنلۇق بىلەن پۈتۈنلەي
ۋەيران قىلۇېتىش مۇمكىن، بىر ئۆمۈر تىكلىگەن شانۇ ـ شەۋـ
كەت، ئىناۋەت، قەدىر ـ قىممەت تاجىغا قويۇلغان نومۇس گۆھـ
رى بىرلا قېتىملىق زەربە بىلەنلا كۆمۈپەيكۆم بولۇپ كەتسە تولىمۇ
ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭ ئۈچۈن يامان يېرى ۋە ئۇ مەھـ
رۇملۇق قىسمىتى شۇكى، بىرلا قېتىم تۆكۈلگەن نومۇسنى قايتا
ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدۇ، خۇددى پارچە ـ پارچە بولۇپ
كەتكەن گۆھەرنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمىغانغا ئوخشاش،
چېقىلغان جانان چېنە قادالسىمۇ بەربىر پۈتۈنلەنمەيدۇ.

هازىرغىچە كىشىلەر ئېغىزىدا بىر سۆز مودا بولۇپ كەلدى:
«هايات هەممىدىن قىممەتلىك» بۇ سۆز مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا
توغرا، يەنە بىر مەنىدىن ئېيتقاندا، يەنە بىر شەرت كەمدەك
تۇرىدۇ. ئەگەر بۇ شەرت هازىر بولمىسا، ئۇ هايات ئۈچۈن ئەرزـ
مەس، قىممەتسىز هايات بولۇپ قالىدۇ. هايات ئىنسانغا بىرلا
قېتىم نېسىپ بولىدۇ، ئىككىنچى قېتىم قايتا بېرىلمەيدۇ. هايات
ناهايىتى قىسقا بولىدۇ، بۇ قىسقا ئۆمۈر مۇساپىسىدە هەممە مۇراد
ـ مەقسەت هاسىل بولۇپ كەتمەيدۇ. پەقەت هاياتلا قىممەت يارىتـ
لايدۇ، هاياتلىق بولمىسا، هېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى
بولمايدۇ، قىممەتمۇ بولمايدۇ. هاياتلىق كاپالەتكە ئىگە بولمىسا
بارلىق قىممەتلىك نەرسىلەر ئۆزىنىڭ رولىنى يوقىتىپ قويىدۇ.
يۇقىرىقى نۇقتىدىن چۈشەنگەندە هايات هەقىقەتەن ئۈچۈن قىممەتـ
لىك، بىراق هاياتنىڭ شۇنداق بىر باسقۇچلىرى، تۇرمۇشنىڭ
رەڭگارەڭ قىسمەتلىرى ۋە نازۇك سىناقلىرىغا دۇچ كېلىمىزكى،

www.uyghurkitap.com

هاياتىمىزدىن ئىككىلەنمەي ۋاز كېچىپ، بىر مۇقەددەسلىك، مەڭگۈلۈك قىممەت يولىدا كۈرەش قىلىمىز ۋە هاياتىمىزنى پىدا قىلىۋېتىمىز. ۋەتەن ۋە مىللەت ئار ـ نومۇسقا قالغاندا ۋەتەنىنىڭ، مىللەتنىڭ ئار ـ نومۇسىنى ئاقلاش ئۈچۈن، هاقارەتلەنگەن ئەقىدىنى، خارلانغان ئار ـ نومۇسنى ئاقلاش ئۈچۈن بارلىقىمىزدىن ۋاز كېچىشكە تەييار بولىمىز، بۇنداق هايات ـ ماماتلىق پەيتتە هايات قىممەتلىكمۇ، نومۇسمۇ؟ ئادەم مانا شۇنداق ئىككى خىل تاللاشقا دۇچ كەلگەندە، ئاندىن بىزنىڭ هاياتىي قىممىتىمىز قىممەت تارازىسىدا تارتىلىدۇ، بۇنداق هايات ـ ماماتلىق سىنىقىغا دۇچ كەلگەندە، بەزىلەر ئەقىدە، ئېتىقادى ئۈچۈن ۋەتەن، مىللەتنىڭ تەقدىر ـ قىممىتى، ۋەتەن، مىللەتنىڭ ئار ـ نومۇسىنى ئاقلاش يولىدا ئۆزىنى پىدا قىلىدۇ. ئۇ ئەقىدە ـ ئېتىقاد هاقارەتلىنىۋاتقان، هەق ـ ناهەق ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇۋاتقان، نومۇس دەپسەندە قىلىنىۋاتقان، خورلۇق، زورلۇق ـ زومبۇلۇق هەددىدىن ئاشقان، زۇلۇم تېغلىرى گۆشتىن ئۆتۈپ، ئۈستىخانغا تاقاشقان، ئومۇمەن ئىنسان هوقۇقلىرى تارتىۋېلىنغان روهىي مەهرۇملۇقلارغا سۈكۈت قىلىپ، بويۇن ئېگىپ، «لەبەي» بىلەن تۇرغان هاياتنى ئەڭ ئەرزىمىگەن، قىممەتسىز، كېرەكسىز، ئەسكى ـ تۈسكى بازىرىدىكى تاشلاندۇق نەرسىلەرگە ۋە گەندە تاغىرىغا ئوخشاش هايات دەپ قارايدۇ. ۋېنگىرىيىنىڭ ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر شائىرى پېتوفى مانا شۇنداق هايات ـ ماماتلىق تاللاش پەيتىدە هايات قىممەتمۇ، مۇهەببەتمۇ؟ ۋەتەن ۋە ئۇنىڭ ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش كېرەكمۇ؟ شەخسىي هاياتنى دەپ، ۋەتەن ـ مىللەتنىڭ ئار ـ نومۇسىنى بىر ياقتا چۆرۈپ قويۇپ، ئەركىنلىك، هۆرلۈكتىن ۋاز كېچىپ، ۋەتەن دۈشمەنلىرىگە يېلىنىپ نومۇسسىزلارچە ياشاش كېرەكمۇ؟

دېگەن مەسىلىگە مۇنۇ شېئىرى بىلەن جاۋاب بەرگەن:

مەن ئۇچۇن هايات ھەممىدىن قىممەت،
هاياتتىن قىممەتلىك مۇھەببەت.
لېكىن كېچىمەن ھەر ئىككىلىسىدىن،
ئەركىنلىك، ئازادلىق ئۇچۇنلا پەقەت.

ئىنسانىيەت تارىخىدا نۇرغۇن - نۇرغۇن ئەزىمەتلەر ئۆتكەن، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىسىق قانلىرى بىلەن ۋەتىنى ۋە مىللىتىنىڭ ئار - نومۇسىنى ئاقلاش ئۇچۇن قىممەتلىك هاياتىنى ئىككىلەنمەي تەقدىم قىلىشقان. ئۇنىڭ بەدىلىگە ئەۋلادلار ئۇچۇن مۇستەقىل، ئەركىن، بايلىقات، ھۆر ۋەتەننى مىراس قالدۇرۇشقان. يېقىنقى زامان تارىخىنى مىسال ئالىدىغان بولساق، جۇڭگودا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش، ئازادلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلدى، بۇ ئۇرۇشتا نەچچە مىڭلىغان، تۇمەنلىگەن باھادىر ئەزىمەتلەر مىللەتنىڭ ئار - نومۇسىنى قوغداش، ۋەتەننىڭ ھۆرلۇك، مىللەتنىڭ ئەركى، ئەۋلادلارنىڭ كەلگۇسى بەخت - سائادىتى ئۇچۇن ئىسىق قانلىرىنى تەقدىم قىلىشتى. ئۇنىڭ بەدىلىگە هازىرقى دەك قۇدرەتلىك، ھۆر - ئەركىن دۆلەتنى قۇرۇپ، ئەۋلادلارغا بەخت يارىتالىدى. ئۇ ئىنقىلابىي قۇربانلار ئۇچۇن هايات قىممەتلىك ئەمەسمىدى؟ ئۇلار ئۇچۇن هايات ئەڭ قىممەتلىك ئىدى، بىراق ئەركىنلىك، ئازادلىق ۋە مىللەتنىڭ ئار - نومۇسىنى ئاقلاش هاياتتىن قىممەتلىك ئىدى. شۇڭا ئۇلار هاياتنىڭ قىممىتىنى هاياتىدىنمۇ قىممەتلىك بولغان مۇقەددەس نەرسىگە ئاتا قىلىش ئارقىلىق مەڭگۈلۈككە ئىگە قىلالىدى. ئەگەر ئۇلار هاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن ۋەتەننىڭ ئەشەددىي دۈشمەنلىرىگە، كىشىلىك هوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلغۇچىلارغا، خەلقنى ئار -

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاپ تور بېكىتى
ئۇيغۇر كىتابلىرىنىڭ يېڭى ئادرېسى

نومۇسقا قالدۇرغۇچىلارغا تىز پۈكۈپ، ئۇلارنىڭ كەتمەنىنى چاپقان بولسا، نومۇسسىزلارچە ياشاشنى شەرەپلىك، مەڭگۈلۈك قىممەت ئۇچۇن هاياتىنى تەقدىم قىلىشتىن يۇقىرى بىلگەن بولسا، بەلكىم هايات قېلىشى مۇمكىن ئىدى. بىراق ئۇلارنىڭ هاياتى نېمىگە ئەرزيتتى؟ ئۇنداقلارنىڭ هاياتىنى ماۋ زېدۇڭ: «هاڭگىرت پېيىدىنمۇ قەدىرسىز» دەپ خۇلاسىلىگەن ئىدى. تەخمۇ ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى، ئۇلار شۇنچە نومۇسسىزلىق بىلەن ئىگە بولغان تىرىكلىكى بىلەن بۇ دۇنياغا مەڭگۈلۈك تۇۋرۇك بولالامتى؟ ياكى پەقەت بىرقانچە كۇنلۇك، كۆپ بولسا بىرقانچە يىللىق ئۆمۈر كۆرۈپ، بۇ دۇنيانىڭ چىرىندىلىرىنى يەپ، ئاخىرى لەنەت ـ نەپرەت بىلەن تۇپراققا ئايلىنىشتىن قېچىپ قۇتۇلالامتى؟ هاياتىنى ئۇلۇغ، مەڭگۈلۈك ئىشلارغا ئاتاپ قىلغان هايات بىلەن هاياتىنى پەسكەشلەرچە ساقلاپ قېلىش كويىدا بولغان هاياتنىڭ پەرقى ۋە قىممىتى ئۆز ـ ئۆزىدىن مەلۇم. ئەلنىڭ تەقدىرى ئۇچۇن ئۆلگەن ئەزىمەتلەرنىڭ روهى ئەل ئارىسىدا مەڭگۇ ياشايدۇ، بارلىق مۇۋەپپەقىيەتلەردە ئۇلارنىڭ روهى ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. بارلىق بەخت ـ سائادەت هېسلىرىدا ئۇلارنىڭ سىماسى هەمراه بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىسمى، روهى، قەدەم ئىزى مەڭگۇ داۋاملىشىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىزىنى مىڭلىغان ئىز ـ باسارلار داۋاملاشتۇرىدۇ، بۇنىڭدىن قارىغاندا ئۇ باهادىر ئەزىمەتلەرنىڭ هاياتىنىڭ قىممىتىنى هەقىقىي مەنىسى بىلەن تونۇپ يەتكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ، يەنە بىر خىل تائىپىلەرچۇ؟ پەقەت بىر ـ ئىككى كۇنلۇك دۇنيانىڭ چىرىندىلىرىنى يەپ، پەسكەشلەرچە دۇنيادىن ئۆتتى، ئۇلارنى ئەسلەيدىغان، ياد ئېتىدىغان، خاتىرىلەيدىغان ئادەم بولمايلا قالماي، بەلكى ئۇلارنىڭ قۇلچىلىق، ساتقىنلىق، خائىنلىق، تېز پۈكۈش، هاقارەتلىك، نو-

مۇسسىزلىق بىلەن ئۆتكۈزگەن ھايات كىيىنكى ئەۋلادلارغا ئىبرەت قىلىنىپ، ھەر قاچان، ھەر زامان لەنەت ـ نەپرەتكە نىشان بولۇپ تۇرىدۇ.

بۇنىڭدىن قارىغاندا ھايات ھەقىقەتەن قىممەتلىك، بىراق ئۇ ھەقىقىي قىممەتلىك ئىشلار ئۈچۈن ئاتا قىلىنغان، ھايات مۇساپىسىدا مەلۇم قىممەت يارىتالىغان بولسا، ئاندىن قىممەتلىك. ھايات دۇنياسىدا ھېچقانداق قىممىتى، ئورنى، رولى، مەنىسى، ئەھمىيىتى بولمىغان ھاياتنىڭ نېمە قىممىتى بولسۇن؟ ئۇنداق پەسلەرچە، نومۇسسىزلىق بىلەن ھايۋانلاردىنمۇ تۆۋەن ياشىغان ئادەمنىڭ ھاياتىدىن ئۆلۈمى قىممەتلىكرەك. چۈنكى ئۇنداق زىياندىن، مەرەز، ناپاك ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن زېمىن يۈزىنى بىر ناپاك، پاسكىنا روھتىن تازىلايدۇ. چىرىندىلار بىلەن توشقان سېسىق گەۋدىسىنى بۇ پاك زېمىن سۇرۇپ، زېمىننىڭ، ھاياتنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن «ھەسسە قوشالايدۇ»، ئۇنداق ئادەملەرنىڭ زىيانكەشلىكى بەدىلىگە تارتىش مۇمكىن بولغان زور مەھرۇملۇقلارنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ. بۇنىڭدىن قارىغاندا ھايات قىممەتلىك، ھاياتتىنمۇ نومۇس تېخىمۇ قىممەتلىك. نومۇسسىزلارچە ياشىغان ھاياتتىن ئۆلۈم قىممەتلىك، شۇڭا ھاياتنى ھەقىقىي قىممەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن بىلىمىمۇ، قابىلىيەتىمۇ، تۆھپىمۇ بولۇش كېرەك. ئەڭ مۇھىمى ھايات نومۇس بېزەكلىرى بىلەن بېزىلىپ، پاك، بىغۇبار بولۇشى لازىم. بۇ جەھەتتىن قارىغاندا ھاياتنى مۇھاپىزەت قىلىش، روھنى ساغلاملاشتۇرۇش ئۈچۈن نومۇس ياخشى مۇھاپىزەت قىلىنىشى، ئۇنىڭ ناپاكلىق بىلەن بۇلغىنىشىغا قەتئىي يول قويماسلىق كېرەك.

تۆۋەندە نومۇسنى مۇھاپىزەت قىلىشنىڭ بىرقانچە كاپالەتلىدۇرگۈچ ئۇسۇللىرى توغرىسىدا پىكىر يۈرگۈزىمىز.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بىرىنچى، نەپسىدىن نومۇسنى ئەلا بىلىش.

ئادەمنى نومۇستىن مەھرۇم قىلىشتا نەپسىدىن ئارتۇق ئىزتقۇ يوق، بۇنى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ئاجىزلىقلىرىدىن بىرى دەپ قاراشقا بولىدۇ. چۈنكى تۇنجى ئادەمدىن تارتىپ ھازىرقى زامانىۋى ئادەملەرگىچە ئادەملەرنى يولدىن چىقارغان، ئۆزىگە ئاسىيلىق قىلىشقا قۇتراتقۇلۇق قىلىدىغان، نومۇسنى تۆكۈشكە سەۋەب بولىدىغان نەپسى شەيتاندىن ياۋۇزراق كۈچ بولۇپ باققان ئەمەس. ئادەم پەقەت نەپسىنىڭ كونترولىلۇقىدىن ئازاد بولالىسا، ئىنساندىن قۇدرەتلىك، ئىنساندىن ئۇلۇغ مەۋجۇدات بولمايدۇ. ئەگەر ئىنسان نەپسىنىڭ بويۇنتۇرۇقىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولسا، ئادەمدىن ئاجىز، بىچارە مەخلۇق يوقتۇر. ئەلشىر نەۋائىينىڭ بىر ئۇلۇغ پەلسەپە ۋە ھېكمىتى بار. ئۇ دەيدۇكى: «ئەگەر سەندە نەپس تەمەسى بولمايدىغان بولسا، پۈتۈن ئالەم ئەھلى بىر تەرەپ، سەن يالغۇز بىر تەرەپ بولغان تەقدىردىمۇ يېڭىلمەيسەن». بۇ گەرچە مۇبالىغىدەك ھېس قىلىنسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەت شۇكى، ئادەمنى ئەڭ پەس، زەئىپ، ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويىدىغان، ئېغىزىنى تۇۋاقلايدىغان، قۇلقىنى پاڭ قىلىپ قويىدىغان، قول - پۇتىنى چۈشەپ قويىدىغان نەرسە تەمە. ئادەم تەمە قۇلچىلىقىدىن قۇتۇلغاندا، روھىي جەھەتتىكى ئەڭ ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلالايدۇ. ئۇنىڭ ئېغىزى ھەقىقەتنى سۆزلەيدۇ، ناھەقچىلىككە كۆزىنى يۇمۇپ، سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشقا نومۇسى يول قويمايدۇ. ئۇنى ھەرقانداق ئالداشلارمۇ، قىيىن - قىستاقلارمۇ، پۇل - بايلىق توغرىسىدىكى قىزىقتۇرۇشلارمۇ، ئەمەل - مەنسەپ نۇقتىلىرىمۇ ئەل قىلالمايدۇ. ئۇنداق ئادەم ئۆلۈشكە رازى بولىدۇكى، نەپسى ئۈچۈن ھەق - ئادالەتتىن ھەرگىز تانمايدۇ. ھەقىقەتنىڭ دۈشمەنلىرى، جاھالەتنىڭ ھامىيلىرىغا تىز پۈكۈپ قول بەرمەي-

دۇ، ئۇنى بۇ دۇنيانىڭ پايدا ـ مەنپەئەتلىرى ھەرگىزمۇ ئالدىيال-مايدۇ. سېنكا شۇڭا: «مەرد ئادەملەرنىڭ تەمەگە ئالدانمايدىغان ئۇلۇغ خاراكتېرى مۇتەھەملەرنى ھەمىشە دەككە ـ دۈككىگە سال-غىنى سالغان» دېگەن ئىدى. دىنىي ئەقىدىلەردىمۇ «تەمە ھارام» دېگەن دەۋەتلەر بار، چۈنكى تەمەخور ئادەم ھالال نەرسىلەرنى ھارامغا، ھارام نەرسىلەرنى ھالالغا بۇرايدۇ. نەتىجىدە ئۆزىنىمۇ ھارام قىلىشقا يارايدۇ، بەزى ئادەملەر ئازراق مەنپەئەتنىڭ قىزىق-تۇرۇشىغا ئەل بولۇپ، ئىرادىسىگە، ۋىجدانىغا، ئىمانىغا مۇخا-لىپ يول تۇتۇپ، ئۆمۈر بويى نومۇستىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي، دۇنيادىن كېتىدۇ. يەنە بەزىلەر زىغىردەك ئەمەل ـ مەنسەپنىڭ تەمەسىدە مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ قېنىنى ئىچىشتىن ھايا قىلماي-دۇ، ئەلدىن يۇز ئۆرۈپ، نومۇسسىزلارچە ياشاشتىن نومۇس قىلمايدۇ. 11 ـ ئەسىردە شەرقتە گۈللەپ ياشىغان قارا خانىيلار دۆلىتىدە ياشاپ ئۆتكەن «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق مەشھۇر ئەسىرى بىلەن دۇنياغا تونۇلغان ئۇلۇغ ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپ تەمە ۋە نەپس توغرىسىدا ناھايىتى قىممەتلىك تەۋسىيىلەرنى قىلغان: «تەمەخور ھەرقانچە بەگ بولسىمۇ، ئۇ، قۇلدۇر، تەمەخور كىشى-لەرنىڭ ئەڭ تۆۋىنىدۇر»، «كۆزى توق قانچىلىك قۇل بولغان ھالەتتىمۇ بەگدۇر، ئاچكۆز ئادەمنىڭ بەگلىكىدىن قۇللۇق ياخ-شىدۇر»، «ئادەم تەمەخور بولسا، نەپسىگە قۇل بولىدۇ، كىمنى تەمەخورلۇق قۇل قىلىۋالغان بولسا، ئۇنىڭدىن پەقەت ئۆلۈم بە-لىنلا ئازاد بولىدۇ». يەنە شۇنداق نەسىھەت قىلىدۇ: «ئەگەر تەمەخور تەمە قىلغىنىغا ئېرىشسە، ئۇ سېنى ئاكام ياكى ئۇكام دەپ ئاتايدۇ، ئەگەر سەندىن نەپكە ئېرىشەلمىسە، يۈزىنى ئۆرۈي-دۇ. تۇغۇلۇپ سېنى كۆرمىگەندەك ئۆزىنى يىراقلاشتۇرىدۇ، تەمەسىزلەرنى يارۇ بۇرادەر، دوست تۇتقىن، ئۇلارغا ئىشەنگىن،

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئۇلار خۇشاللىق ۋە قايغۇدا، ياخشىلىق ـ يامانلىقتا ساڭا ھەمدەم بولىدۇ». ئادەم تەمە ۋە نەپسىنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلالىسا، ئۇنى دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر كۈچ قۇللۇققا مەھكۇم قىلالمايدۇ. ئۇنى ھېچقانداق ماددىي بويۇنتۇرۇق ۋە مەنىۋى ئېزىنقتۇرۇشلاردىن ئالدىيالمايدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، نومۇسنى مۇھاپىزەت قىلىپ، روھىنى پاك ساقلاشتا نەپسىنىڭ ئۇستىدىن غالىب كېلىش ئىنتايىن مۇھىم، نەپسىپەرۋەرلىك شۇنداق يامان دۇشمەنكى، ئۇنىڭ سېھرىي كۈچى ناھايىتى زور، ئېزىنتقۇ تۇمانلىرى تېخىمۇ قويۇق، ئۇ ئادەمنى خەلقىئالەم ئالدىدا يۈزىگە قارا سۈرتۈپ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، سازايى قىلدۇرالايدۇ. ئۇلۇغ پارس شائىرى شەيخ سەئىدى بۇ مەنەدىن چىقىپ، نەپسىگە بېرىلگەن، تەمەگە ئەسىر بولغان كىشىلەرنىڭ پەسكەشلىك سۈرىتىنى مۇنداق سىزىپ بېرىدۇ: «بىر كىشى بىر تەمە بىلەن ئەتىگەندە خەرازمشاھنىڭ ئوردىسىغا باردى، شاھ ھۇزۇرىغا قوبۇل قىلىنغىنىدا، ھۆرمەت كۆرسىتىش ئۈچۈن ئاۋۋال رۇكۇغا بارغاندەك ئىدى. ئاندىن قەددىنى رۇسلاپ، سەجدە قىلغاندەك دۇم بولۇپ، يۈزىنى يەرگە سۈردى. يېنىدىكى ئوغلى بۇ ھالىنى كۆرۈپ ئاتىسىدىن سورىدى:

— ئاتا بىر سوئالىم بار، جاۋاب بېرەمسىز؟

ئاتىسى «سورا» دېگەندە، ئوغلى:

— سىز ھەر دائىم قەبلە ھىجاز تەرەپتە دېمىگەنمىدىڭىز؟ ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن بۇگۈن نامازنى پادىشاھقا قاراپ ئوقۇدىڭىز؟

— دېدى.»

سەئىدى يۇقىرىقى ھېكايەتتىن كېيىن مۇنداق تەۋسىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: شەھۋەتپەرەس نەپسىنىڭ كەينىگە كىرمە، ئۇنىڭ ھەر سائەتتە باشقا قىبلىسى بار. ئاچكۆزلۈك، تەمە سېنىڭ

ئېتىبارىڭنى چۈشۈرىدۇ. بىر دانە ئارپا ئۈچۈن بىر ئېتەك ئۇنچە (ئابرۇي) تۆكسەن... ئېقىپ تۇرغان دەريادىن قانغۇدەك سۇ ئىچكىلى بولىدىغان تۇرۇقلۇق، نېمىدەپ تاپاۋەت تەمەسى ئۈچۈن نومۇسۇڭنى تۆكسەن؟ بىر كىشى تەمە دەپتىرىنى پۈكلەپ تاشلىدى، ھېچكىمگە «قۇلىڭنى»، «چاكىرىڭنى» دەپ مەكتۇپ يازمايدۇ. بىرىدىن بىرەر نەرسە كۆتۈش، تەمە قىلىشتەك يامان خۇي، سېنى ھەممە سورۇندىن چىقىرىۋېتىدۇ، بۇ خۇينى تاشلىغىنكى، سېنى ھېچكىم قوغلىۋەتمىسۇن، نەپسىڭنىڭ ھەم ئارزۇلىرىنى قوغلاشما، تەن كۆچەيسە، روھنىڭ نۇرى ئازىيىدۇ، نەپس ئارزۇلىرى كىشىنى رەزىل ۋە پەس قىلىدۇ. ئەقلىڭ بولسا، نەپسىڭنى يۇزسىز قىلدۇرمىغايسەن، گېپىڭغا ئامراق بولسائكى، قارنىڭنى تاۋاق قىلىپ ۋە ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ ئۆيىنى ئۆزىگە قىبلە قىلىسەن، ئەگەر ھەر نەپەستە نەپسىڭ ساڭا بەر ـ بەر دەپ ھۆكۈم قىلسا، سېنى خورلاش ۋە ھاقارەتلەش بىلەن يېزىمۇ يېزا سازايى قىلىدۇ.»[1]

«يىرتقۇچ ھايۋان بىلەن ئۇچار قۇشلارنىڭ قورساق تەمەسى بىلەن توزاققا چۈشۈۋاتقانلىقىنى بىلەمسەن؟ مانا بۇ يىرتقۇچ ھايۋانلارغا خىرىس قىلغان يولۋاسمۇ قورساق تەمەسى بىلەن چاشقاندەك قاپقانغا چۈشىدۇ. يىرتقۇچ ھايۋان، يىرتقۇچ قۇش بولسۇن ھەممىسى ئەقىلسىز ھايۋان، ئۇلارنىڭ قورساق داۋاسىدىن باشقا غېمى يوق، ئىنسان ئۇ ئەقىللىق مەخلۇق، ئۇنىڭ قورساقتىن باشقا يەنە نۇرغۇن قىممەتلىك ئىشلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى، بۇرچى ۋە مەسئۇلىيەتلىرى بار. ئىنسانىنىڭ مەقسىتى قورساقلا بولىدىغان بولسا، ئۇ ھايۋاندىنمۇ پەس، ياۋۇز ئورۇنغا چۈشۈپ قالىدۇ.

① سەئىدىنىڭ «بوستان» دىن ئۆزلەشتۈرۈپ ئېلىنىدى.

www.uyghurkitap.com

دۇ. ھەرقانداق بىر نەرسىنىڭ ئۆزىنىڭ تەبىئىتىگە قىلىنغان ئاسىيلىقى ئەڭ چوڭ نومۇسسىزلىق بولىدۇ، بۇنداق ئاسىيلىق مانا شۇ تەمە سەۋەبىدىن بولىدۇ. ھايۋانلار ھەرگىز ئۆزىنىڭ تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلمايدۇ، ئادەمنىڭ تەبىئىتى نەپسىدە ئەمەس، بەلكى روھىدا. ئادەمنىڭ روھى بۇلغانسا، ئۇنىڭ تەبىئىتى ئۆزگىرىدۇ. تەبىئىتى ئۆزگەرگەن ئىكەن، ئۇ ئىنسان ئەمەس، ھايۋانمۇ ئەمەس، بىر تائىپىدۇر.» زادى تويمايدىغان نەپس، جەھەننەمگە ئوخشايدۇ، جەھەننەمگە شۇ قەدەر كۆپ نەرسە كىرسەم يەنىلا «يەنە يوقمۇ دەپ ۋارقىرايدۇ»[1]. ھەقىقەتەن، تېگى - زاتى پەس، تەبىئەتسىز مەخلۇقلار ئىمانى ۋە نومۇسىنى دۇنياغا ساتىدۇ، ئېتىقادىنى سېتىش ھېسابىغا ئېشىكىگە ئارپا ئالىدۇ. ھەي نەپسىپەرۋەر قانائەتنى ئۆزۈڭگە تۇتىيا قىل، شۇندىلا نومۇسۇڭ ئۆزۈڭ بىلەن بىرگە بولىدۇ. تەمەنى تاشلاپ، قەدىڭنى كۆتۈر، ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ سۇلتان بول، نېمىشقا پۇلدار، ئۆكتەم ئەمەلدارنىڭ ئايىغىدا كۈچۈكتەك تاپان يالاپ ئۆتىسەنۇ، ئاجىزلارنىڭ ئالدىدا تەكەببۇرلۇقتىن قىيادەك كېرىلىسەن. شۇنى بىلگىنكى، قانائەت دېگەن تۇگىمەس بايلىق، ئۇ ئىنسانىنىڭ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرىدۇ، تەمەخور ئادەمنىڭ بېشى مۇرىسىدىن كۆتۈرۈلمەيدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «بىرسىلا كۈپايە دەپ ياشىيالىغان ئادەم بەختلىكتۇر» دېگەن. چېكەتكىنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە قورساق بولغاچقا، قورسىقى كىچىك چۈمۈلە ئۇنى پۈتىدىن سۆرەپ ئېلىپ كېتىدۇ (سەئىدى). نامراتلىق ئەيىب ئەمەس، پەسكەشلىك ئەيىبتۇر. مەرد ئادەم ھەرقانچە نامرات بولسىمۇ، يەنىلا مەردتۇر، گال تەمەسىدە ئۆزىنى پەسلەشتۈرگەن ئادەم نامەردتۇر.

---

① قۇرئان كەرىم سۈرە ئايەت

ئادەم مال ـ دۇنيا بىلەنلا يۇقىرى مەرتىۋىگە يېتەلەيدۇ، مال ـ دۇنيا بىلەن يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە بولۇشنى تەمە قىلغان ئادەم پەس ئادەمدۇر. ئۇرۇق، مەرتىۋە، مال ـ دۇنيا، ئەمەل ـ مەنسەپ دېگەنلەر ئۆتكۈنچى بۇلۇتقا ئوخشاش ھېلى بار، ئەتە يوق. شۇنچە تۇراقسىز، ئۆتكۈنچى نەرسە ئۈچۈن مەڭگۈلۈك بولغان قەدىر ـ قىممەتنى خار قىلغۇلۇق ئەمەس، ئادەم دېگەن ھەرقانداق شارائىت، ھەرقانداق مۇھىتتا نومۇسى ۋە پەزىلىتى بىلەن ياشىيالىسا، ئەڭ كاتتا مەرتىۋە دېگەن شۇ، باشقىلار نېمە دېسە دەۋەرسۇن.

ئىككىنچى، ئۆزىنى قەدىرلەشنى بىلىش.

نومۇسنى ساقلاشنىڭ يەنە بىر ئاچقۇچى ئۆزىنى قەدىرلەشنى بىلىشتە. نومۇسنىڭ يىلتىزى خۇددى قان تومۇرلار بەدەننىڭ بارلىق تەرەپلىرىگە چېتىلغاندەك تۇرمۇشنىڭ بارلىق تەرەپلىرىگە چېتىلىدۇ. ئادەمنىڭ قەدىر ـ قىممەت بازىرىدا ئىززەت ۋە ھۆرمەتكە نائىل بولۇشى ياكى كاسات بولۇپ نەزەردىن چۈشۈشى ئۆزىنى قەدىرلەش دەرىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىغا باغلىق بولىدۇ. ئۆزىنىمۇ ھەقىقىي قەدىرلەشنى بىلگەن ئادەم ئۆزىنىڭ نام ـ ئابرۇيىنى، قەدىر ـ قىممىتىنى پۇلغا سېتىپ، كاسات قىلىشنى راۋا كۆرمەيدۇ. پۇل ـ مەنپەئەتنى قەدىر ـ قىممەت، ئابرۇي ۋە نومۇستىن ئۈستۈن قويغان ئادەم ھەرگىزمۇ نومۇس ساھىبى بولالمايدۇ. ئۆزىنى قەدىرلەشنى بىلگەن ئادەم پەزىلەتكە يات ئىشلارنى قىلىپ، يۇزىنى تۆكۈشنى خالىمايدۇ. نومۇسنى بۇلغايدىغان، قەدىر ـ قىممىتىنى يەرگە ئۇرىدىغان ھەرقانداق پەزىلەتسىزلىكنى قىلىشنى راۋا كۆرگەن ئادەمنى ئۆزىنى قەدىرلىگەن ئادەم دەپ قارىيالمايمىز.

ھازىرغىچە كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان بىر مودا ئىبارە

بار، يەنى «ئۆزىنى بىلىش دۇنيادا ئەڭ قىممەتلىك»، بۇ ئىبارە ئىككى مەڭ يىلدىن بۇيان كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا تەسىر قىلىپ كېلىۋاتقان پەلسەپىدىن ئىبارەت. قەدىمكى گرېتسىيىنىڭ دېرفىي ئىلاھى ئىبادەتخانىسىنىڭ ئىشىك بېشىغا سوقراتنىڭ «ئۆزۈڭنى بىل» دېگەن سۆزى نەقىشلەنگەن بولۇپ، ئۇ ئىبارە ئۆز ئىچىگە ئالغان مەنە ۋە مەزمۇندىن قارىغاندا، ئادەم يارالغۇچى، ئۇنىڭ بارلىق ئىقتىدارى ۋە ئىستىقبالى ئىلاھنىڭ ئىلكىدە، ئادەمنىڭ ئەسلى ۋە نەسلى ئىلاھىي ماھىيەتكە باغلىنىدۇ، ئادەم ئىلاھىي ماھىيەتنى چۈشەنگەندە ئۆزىنى چۈشىنەلەيدۇ، دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە ئادەمگە بېرىلگەن ماھىيەت ناھايىتى چۈشكۈن، زەئىپ ۋە تۆۋەن بولدى. يەنى ئادەمنى ھېچقانداق ئىش قولدىن كەلمەيدىغان، ناھايىتى ئاجىز مەخلۇق، پەقەت ئىلاھ بۇيرىغانىنى، قىلدۇرغانىنى، يول قويغانىنلا قىلالايدۇ. ئۆز ئالدىغا بىرەر ئىشنىمۇ ۋۇجۇدقا چىقىرالمايدۇ، دەپ ھېسابلاشتى. ئۇلارنىڭ چۈشەنچىسىدە بولغاندا ئادەم ئۆز ھالىتىدە تۇرۇپ ھەرگىزمۇ ئۆزىنى بىلەلمەيدۇ، «چوڭقۇر خىيال» دېگەن ئەسەردىن بېرنىست كاشىر نەقىل ئالغان بىر بايانداً مۇنداق دېيىلگەن: «ئى ئادەم! سەن نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟ سەن تەبىئىي ئىدرىكىڭگە تايىنىپ ئەسلىي ماھىيىتىڭنى ئىزدەۋاتامسەن؟ ھەي ھاكاۋۇر ئادەم، سەن ئويغانغان ۋاقىتىڭدا ئۆزۈڭنىڭ قانچىلىك تەلۈلۈك قىلغانلىقىڭنى ئاندىن بىلىسەن، سېنىڭ نەسلىڭ پەس، ئىدراكىڭ كېرەكسىز، ئەقىلسىزلەرنىڭ بۇۋىسىسەن. بەس! بىلىشىڭ كېرەككى، سەن ئادەمىيلىكتىن (ئۆزۈڭدىن) ھالقىپ، ئىگەڭنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۆزۈڭ خەۋەرسىز

بولغان ھەقىقىي سالاھىيىتىڭنى ئاڭلا، ئاللانىڭ سۆزىگە كىر»[1] . ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئىزدەش، ئۆزىنى بىلىش يولىدىكى تىرىشچان-لىقلىرى تەلۈىلىك دەپ تونۇلۇۋاتقان، ئادەمنى ئىقتىدارسىز، كېرەكسىز، پەس تەبىئەتلىك مەخلۇق دەپ قارىلىۋاتقان چاغلاردا ئادەم ھەققىدە بېرىلگەن تەبىرلەرمۇ ھەرخىل بولدى. قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتىل «مەسىلىلەر توغرىسىدا» دېگەن ئە-سىرىدە: «ئادەم قۇرۇقلۇقتا ياشايدىغان ئىككى پۇتلۇق ھايۋان» دېيىلگەن. پلاتون: «ئادەم ئۈزۈن ئىككى پۇتلۇق، قانىتى يوق ھايۋان» دېگەن. بۇنىڭدا ئادەمنىڭ تاشقى ئالاھىدىلىكى ۋە ياشاش ئالاھىدىلىكى ئىپادە قىلىنغان. پلاتون يەنە ئادەمنىڭ سۆبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقىغا ئاساسلىنىپ تۇرۇپ: «ئادەم ئەقلىي مەسىلىگە ئەقلىي جاۋاب بېرەلەيدىغان مەۋجۇدات» دېگەن. پاسكا: «ئادەم ئىدىيىگە ئىگە قومۇش» دېگەن. فىيىيېرباخ: «ئادەم ئاشۇ تەبە-ئەت دۇنياسىدىكى كىشىلىك خاراكتېرگە، ئاڭغا، ئىدراكقا ئىگە گەۋدىگە ئايلانغان نەرسە» دېگەن. فرانكىلىن ئادەمنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدا تۇنجان ئورنىدىن چىقىپ: «ئادەم ئىشلەپچىقىرىش قو-رالىنى ياسىيالايدىغان ھايۋان» دېگەن. بەزىلەر ئادەمنى تەبە-ئەت دۇنياسىدىكى ئەڭ ئاجىز مەخلۇق ھېسابلاپ تەبىر بەرگەن. بىكون: «يېڭى قورال» دېگەن ئەسىرىدە: «ئادەم تەبىئەتنىڭ چاكىرى ۋە تەرجىمھالىدىنلا ئىبارەت» دەپ قارىغان. 18 ـ ئە-سىردە ئۆتكەن ئەنگلىيىلىك كلاسسىزمچى شائىر پوپىر ئۆزىنىڭ «ئادەم توغرىسىدا» دېگەن كىتابىدا: «ئادەم ھەشقىپىچەككە ئوخ-شايدۇ، ئۇ باشقا نەرسىلەرنىڭ يارىدىمىگە تايىنىپ ياشايدۇ» دې-گەن. ئەدەبىيات ـ سەنئەت گۈللىنىش دەۋرىدىكى ئىتالىيىلىك

---

[1] بېرنىنىست كاشىر «ئادەم نەزەرىيىسى»، شاڭخەي تەرجىمە نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى، 16 ـ بەت.

رەسسام لونارود ئۆز خاتىرىسىگە مۇنداق دەپ يازغان: «ئادەم پەقەت يېمەكلىكلەرنىڭ ئۆتىدىغان يولى ۋە قانىلى، باشقا ھايۋانلارنىڭ قەبرىسى، جەسەتلەرنىڭ ماكانى، باشقىلارنىڭ ئۆلۈمى ھېسابىغا ئۆز ھاياتىنى قامدايدىغان، يىرتىك نەرسىلەر بىلەن تولغان بايلىق ساندۇقى». يۇقىرىقى ئادەمگە بېرىلگەن چۈشەنچە ۋە تەبىرلەر ئادەمنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىنى، ماھىيەتلىك بولمىغان تەرەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. ماھىيەتلىك تەرەپلەر يورۇتۇلمىغان، بۇنىڭدىن باشقا ئادەمنىڭ ئۆزىنى بىلىش، ئۆزىنى ھەقىقىي ماھىيىتى بىلەن تونۇپ يېتىشى ئوڭاي ئەمەس. قارىغاندا بۇ مەڭگۈ داۋاملىشىدىغان، مەڭگۈ يېشىلمەيدىغان سىر بولۇپ قالىدىغان ئوخشايدۇ. ئادەمنى چۈشىنىشنىڭ چىقىش نۇقتىسى ئوخشىمايدىكەن، ئادەمگە بېرىلگەن باھامۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىم بىر تەرەپ شۇكى، ئادەم دۇنيادىكى جانلىق مەۋجۇداتلار ئىچىدە ئۆزىگە ئۆزى باھا بەرگۈچى، ئۆزىنى ئۆزى باھالىغۇچى، دۇنيادىكى باشقا مەۋجۇداتلار ئادەم ئارقىلىق باھالىنىپ قىممەتكە ئىگە بولىدۇ، تەبىئەت دۇنياسى ئادەمنى باھالاش ۋە ئۇنىڭغا قىممەت بېكىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس، ئادەم ئۆزىنى پەس كۆرسە، پەس بولىدۇ، يۇكسەك چاغلىسا يۇكسەك بولىدۇ. بىراق ئادەمنىڭ ئەسلى تەبىئىتىگە مۇجەسسەم قىلغىنى ئېسىل، ئالىي تەبىئەت. بىراق ئادەمنىڭ نەپسى بىلەن روھىي يۇكسەكلىكى ھەرقاچان قارىمۇقارشى قۇتۇپتا، بىرى يۇكسەك قىلىدۇ، يەنە بىرى پەس قىلىدۇ. كاشىر «ئادەم نەزەرىيىسى» دېگەن ئەسىرىدە چۈشكۈنلىشىشتىن بۇرۇنقى ئادەم بىلەن چۈشكۈنلەشكەن ئادەمنىڭ پەرقىنى تونۇشتۇرۇپ: «دىن بىزگە قوش ئالاھىدىلىككە ئىگە ئادەمنى، يەنى چۈشكۈنلىشىشتىن بۇرۇنقى ۋە چۈشكۈنلىشىشتىن كېيىنكى ئادەمنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئادەمگە ئەسلى

پۈتۈلگىنى ئەڭ ئالىي مەقسەت، بىراق ئادەم ئۆزىنىڭ بۇ خىل يۈكسەك ئورنىنى يوقىتىپ قويغان. چۈشكۈنلىشىش سەۋەبلىك ئۇنىڭ ئىدراكى ۋە ئىرادىسى تۆيۈق يولغا كىرىپ قالغان»[1]. ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئىپتىدائىي دىنىي ئېتىقاد دەۋرىدە بولسۇن، كېيىنكى مەدەنىي، مۇنتىزىم دىنىي ئىدىئولوگىيىگە ئىگە بولغان دەۋرلەردە بولسۇن، ئادەم ئۆزىنىڭ ئالەم كۆچلىرى ئىچىدىكى ئۇلۇغ، قىممەتلىك، شەرەپلىك مەۋجۇدات ئىكەنلىكىنى، ئالەمنىڭ كۆركى ۋە خوجايىنلىرى ئىكەنلىكىنى، بۇ دۇنيا خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچىنىڭ ئىنسانىڭ قولىغا تۇنۇزۇلغانلىقىنى ناھايىتى ئاز ھېس قىلىشتى.

ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى بىلىش، ئۆزىنى ئىزدەش ۋە ئۆزىنى يارىتىش جەريانى ناھايىتى مۇرەككەپ، مۇشەققەتلىك مۇساپىلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، بۈگۈنكى ئىنسان قۇرۇلمىسى ۋە ئىنسانلارنىڭ ئۆزىنى بىلىش سەۋىيىسىگە يەتتى. ئادەمنىڭ «ئۆزىنى بىلىش» نىڭ مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ ۋە چوڭقۇر بولۇپ، ئۇنى ئىنسان پائالىيىتىنىڭ بارلىق تەرەپلىرى بىلەن باغلاشقا بولىدۇ. چوڭ جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ ئەڭ ئالىي مەۋجۇدات، ئالەمنىڭ روھى ۋە جېنى بولغان «ئادەم» ئىكەنلىكىنى ۋە ئالەمدىكى ئورنى ۋە قىممىتىنى ھېس قىلىشقا باشلىغاندىن تارتىپلا مەدەنىيەت دەۋرىگە قەدەم قويغان. بۇ يەردە دېيىلمۇاتقىنى ئادەم بىلەن مەدەنىيەتنىڭ دىئالېكتىك باغلىنىشقا ياتىدىغان قانۇنىيەتلىك تەرەپ بولۇپ، ئادەملەر يارىتىشتا زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ۋەھالەنكى، مەدەنىيەت پەقەت ئادەملەرگىلا خاس، ئۇ ئادەم-

① بېرنىست كاشىر: «ئادەم نەزەرىيىسى»، خەنزۇچە 18 ـ بەت

www.uyghurkitap.com

ىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئورنىنى ئالاھىدە خاسلىقىغا ۋە يۇقىرى ئىمتىيازغا ئىگە قىلىدۇ. شۇڭا ئۆزىنى بىلىش ئادەمنىڭ ئۆزىنى يارىتىش ۋە ئۆزىنىڭ ئادەمىيلىك قىممىتىنى جارى قىلدۇرۇشىنىڭ مۇھىم بىر شەرتى. ئادەم ئۆزىنىڭ ھەقىقىي قىممىتىنى تونۇپ يەتكەندىلا، ھاياتىنى ھەرگىزمۇ ئەرزىمىگەن، مەنىسىز، ئەھمىيەتسىز، يارىماس نەرسىلەرنىڭ قۇربانى قىلىۋېتىشىنى ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ چوڭ مەھرۇملۇق دەپ ھېسابلايدۇ. ئابدۇراخمان جامىي ئادەمنىڭ قىممىتى ۋە ئۇنى نېمىدە، قانداق جارى قىلدۇرۇشنىڭ لازىملىقى توغرىسىدا مۇنداق ئەھمىيەتلىك، گۈزەل مىسرالارنى تىزغان:

ئادەمنىڭ قىممىتى ئەمەس كۆمۈش زەر،
ئادەمنىڭ قىممىتى بىلىم ھەم ھۇنەر.

ھۇنەر سەۋەبىدىن باققىن دۇنيادا،
خوجىسىدىن قەدىرلىكتۇر كۆپ قۇللار.

ھۇنەرسىز بولغاچقا قانچىلاپ خوجا،
ئامالسىز قالماقتا قۇللار ئالدىدا.

ھەرقانداق بىر دەۋر ياكى جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان مەلۇم مىللەت ۋە شەخسىتە ئۆزىگە خاس قىممەت تەلىپى ۋە قىممەت ئۆلچىمى بولىدۇ. ئۇنىڭ قانداق خاراكتېردە بولۇشىنى ئومۇمىي جەمئىيەتنىڭ نۇقتىئىنەزىرىنى كۆزىتىدە، شۇ جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى، قانۇن ـ تۈزۈمى، دەۋر ئالاھىدىلىكى، دىنىي ئېتىقادى، ئەنئەنىۋى قائىدە ـ نىزاملىرى، پەن ـ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ۋە

دۇنيا قارىشى قاتارلىق كۆپ قاتلاملىق ئاممىلار بەلگىلەيدۇ. كونكرېت شەخس نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، ئۇ ئالدى بىلەن پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ قىممەت ئېڭىنىڭ تەسىرى، ئاندىن شۇ كىشىنىڭ تەربىيىلىنىشى، مىجەز - خاراكتېرى، پسىخىكىسى، ئىستېتىك ئېڭى، كىشىلىك هاياتقا بولغان تونۇشى قاتارلىقلارغا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. هالبۇكى، هەرقانداق بىر ئىجتىمائىي كوللېكتىپ ۋە شەخس ئۆزىدە يېتىلدۇرگەن قىممەت ئېڭى ۋە ئۆزىگە قويغان تەلىپىگە ئاساسەن شەيئىلەرنى باهالايدۇ. بۇ باها-نىڭ رېئاللىققا بولغان ئۇيغۇنلۇق دەرىجىسى شۇ ئىجتىمائىي كوللېكتىپ ۋە شەخسنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارى، تەربىيىلىنىشى، ئەخلاقىي ساپاسى قاتارلىقلارغا باغلىق بولىدۇ. هەرقانداق ئادەمنىڭ هاياتلىق سەپىرىدە تاللىۋالغان هاياتلىق يولى، پىكرى، ئارزۇ - خىيالى، ئۇمىدى ۋە نىشانى بولىدۇ. ئۇلار شۇ ئادەمنىڭ قىممەت ئېڭى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، ئەگەر بىر كىشى هاياتىنىڭ مەقسىتىنى بۇ دۇنيادا يەپ - ئىچىۋېلىش، كەيپ - ساپا سۈرۈۋېلىش، ئويۇن - تاماشىغا قېنىۋېلىش دەپ قارىسا، ئۇنىڭ بارلىق تىرىشچانلىقلىرى شۇنىڭ ئۈچۈنلا بولىدۇ، بۇ يولدا ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدۇ، ئۇ هەرقانداق زور قۇربانلارنى بېرىش هېسابىغا بىر ۋاخ گالىنىڭ غېمىنىلا قىلىدۇ، پەسلىك ۋە نومۇسسىزلىق ئۇنداق ئادەملەرنىڭ ۋۇجۇدىغا سىڭگەن، قان تومۇرلىرىدا تىنىمسىز ئۇنى قىم - قىملىق بالاسىغا سالغان بولىدۇ.

ئادەمنىڭ يارىتىلىمىش تەبىئىتى ئىنتايىن ئېسىل، ئۇ دۇنيادىكى بارلىق شەيئىلەردىن مۇكەممەل، چىرايلىق، هېكمەتكە تولغان پاك مەۋجۇدات. شۇڭا مۇقەددەس كىتابلاردا: «تەهقىق، بىز ئىنسان بالىلىرىنى ئەڭ چىرايلىق شەكىلده ياراتتۇق»، «بىز ئىنسان بالىلىرىنى قەدىر - قىممەتتە هەممىدىن ئۈستۈن قىل-

www.uyghurkitap.com

دۇق» دېيىلگەن. شۇنداق، ئادەم شۇنچە تەپسىلىي، شۇنچە ئىنچام، كۆركەم ۋە ئېسىل. دۇنيادىكى بارلىق قىممەت ئىنسان ئۈچۈن، ئادەم بولمىغان بولسا، تاش بىلەن گۆھەرنىڭ نېمە پەرقى بولسۇن؟ ئادەم ھەم بارلىق قىممەتلەرنى باھالايدۇ ھەم قىممەت يارىتىدۇ. ئەگەر ئىنسانلار ئۆزىگە تەن بولغان ئىنسانىي قىممەتكە ئۈيغۇنلىشالمىسا، ئۇ يەنە شۇ قىممەت تەرىپىدىن ئىنكار قىلىنىدۇ. مەسىلەن: ۋەتەننى سۆيمەك ئېسىل ئىنسانىي پەزىلەت، ۋەتەن دېگەن شۇ ۋەتەننىڭ ھەربىر ئەزاسىنىڭ ھاياتلىق ماكانى، بەخت ـ سائادەت روزىخارى، ئىنسانىي قابىلىيەتلىرىنى ئىنسان ھوقۇقلىرىنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ بارلىق ئىمكانىيەتلىرىنى ئاتا قىلىدىغان مۇقەددەس زېمىنى. شۇڭا ۋەتەننى سۆيۈش دېگەن ئۆزىنى سۆيۈش، ئۆزىنى قەدىرلەش، ئىمانىنى كۈچلەندۈرۈش دېگەن گەپ. دىنىي ئەقىدىلەردىمۇ ۋەتەننى سۆيۈشنى ئىمان جۈملىسىدىن دەپ قارىغانغۇ؟! ئەگەر ئادەم ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت بۇ ئۇلۇغ قىممەت ئېتىزىغا پاك ئەقىدە ۋە ساداقەت بىلەن قەدەم قويمايدىكەن، ئۇ ئادەمنىڭ ئېرىشىدىغىنى ھاقارەت، خارلىق، موھتاجلىق بولىدۇ. مانا بۇ ئەمەلىيەتتە شۇ قىممەت تەرىپىدىن قىلىنغان ئىنكارنىڭ بىر ئىپادىسى. يەرشارى ۋە ئادەم ئىنسانلارنىڭ چوڭ ۋەتىنى، ھاياتلىق ماكانى، ئۇنىڭ تىنچلىقى، خاتىرجەملىكى، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقى ئىنسانلار يارانقان بۇ مەدەنىيەت دۇنياسىنىڭ كاپالىتى. ئەگەر ئۇ بۇزغۇنلىققا ئۇچرايدىكەن، تەبىئىيكى ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ۋە مەدەنىيىتى گۈمران بولىدۇ. بۇمۇ بىرخىل ئىنكار قىلىش ۋە جازا ھېسابلىنىدۇ. ئادەم كىچىكلىتىلگەن بۇيۇك تەبىئەت، بىراق ئۇ پاك روھقا ئىگە بولغانلىقى بىلەن چوڭ تەبىئەتتىن ماھىيەتلىك پەرق قىلىدۇ. ئادەم بۇ پاك تەبىئەتىگە خىلاپلىق قىلسا، ئۆزىنى ئۆزى

ئىنكار قىلغان بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئىنسانلارنىڭ ئۆزىگە ئۆزى قىلغان ئاسىيلىقىنىمۇ ئارتۇق خىيانەت ۋە يوقىتىش بولمايدۇ، بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ئۆزىنى قەدىرلەشنىڭ قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم بولىدۇ.

ئۇچىنچى، ئەقىدە نومۇسىنىڭ ئەڭ يارامليق قارا ئۇ- لى.

نومۇسنى مۇھاپىزەت قىلىشتا ئەقىدىنىڭ رولى ئىنتايىن زور بولىدۇ، نومۇسمۇ پاك، ئەقىدىمۇ پاك، پاك نەرسىنى پاك نەرسە بىلەن مۇھاپىزەت قىلسا، ئۇنۇمى چوڭ بولىدۇ. خۇددى شاھىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ھەقىقىي خىللانغان، ئەقىدىلىك، سا- داقەتمەن، پىداكار بولسا، شاھىنىڭ ھاياتى كاپالەتكە ئىگە بولـ- دۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئازراقلا ساداقەتسىزلىك، خىيا- نەت، ناپاكلىق سادىر بولىدىغان بولسا، شاھىنىڭ ھاياتىغا كاپالەت- لىك قىلغىلى بولمايدۇ. شۇنىڭدەك، نومۇس پاكلىق قەسىرى، ئۇ پاك ئەقىدە ئارقىلىقلا بۇلغىنىشتىن، ناپاك بولۇشتىن ساقلا- نالايدۇ. ئەگەر ئادەمدە ھەقىقىي پاك ئەقىدە بولمايدىكەن ياكى ئەقىدە بۇلغانغان بولسا، نومۇسمۇ بۇلغىنىدۇ. ئەقىدە يوق ۋۇ- جۇتتا نومۇس بولمايدۇ، نومۇس بولمىغان روھتا ئەقىدىنىڭ بولۇ- شى مۇمكىن ئەمەس. ئەقىدە دېگەن روھتىكى قانۇن، روھتىكى سودىيە بولغىنى ئۇچۇن، ئەقىدىدىن مەھرۇم بولمىغۇچە، نومۇس- تىن مەھرۇم بولمايدۇ. نومۇس يوق ئادەمدىن ئەقىدىنى كۇتۇش بىھۇدىلىكتۇر. رىۋايەت قىلىنىشچە، بىر ئايال بىر دەملىك ئۆزد- نى يوقىتىپ، ئەقىدىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقى تۇپەيلىدىن، زىنا قىلىپ بويىدا قالغان ئىدى، ئۇ كىيىن بۇ ھاياسىز قىلمىشىدىن تولىمۇ ئۇيالدى، ئۇ بۇ پاك زېمىنغا ناپاكلىق بىلەن قەدەم قويۇش- تىن، ئەل ئارىسىدا نومۇسسىزلارچە باش كۆتۇرۇپ يۇرۇشتىن

تولىمۇ ئويالدى. ئۇ ئەل ئارىسىدا ئاشكارا توۋا قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنى پاكلاش قارارىغا كەلدى، ئۇ ئايالىنىڭ ئىسمى ئاممىدىيە ئىدى. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۆزىگە جازا بېرىپ پاكلاشنى تەلەپ قىلدى. رەسۇلىللاھ ئۇنى قايتۇرۇۋېتىدۇ، ئۇ ئايال ئەتىسى يەنە كېلىدۇ ۋە جازالاشنى ئۆتۈنۈپ تۇرۇۋالىدۇ. رەسۇلىللا يەنىلا: «ياق، ئۇنداق ئىش يوق، بېرىپ تۇغۇپ، بالاڭنى ئوبدان باققىن» دەپ يەنە قايتۇرۇۋېتىدۇ. ئايال بېرىپ تۇغىدۇ، بىراق ئۇ بۇ جەريانداۋ ۋىجدان ئازابىدىن قەتئىي قۇتۇلالمايدۇ، ئايال تۇغۇپ بولغاندىن كېيىن بالىنى ژاكىداپ، يەنىلا جازا بېرىشنى ئۆتۈنۈپ كېلىدۇ. بۇ چاغدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سەن بېرىپ بالاڭنى ئېمىتىپ، مۇستەقىل ياشىيالىغىدەك قىلغىن» دەپ كەتكۇزۇۋېتىدۇ. ئايال بالىسىنى ئىككى يىل ئېمىتىپ، قولىغا نان تۇتقۇزۇپ قويسا يېيەلەيدىغان بولغاندا يەنە ئېلىپ كېلىپ، مانا بالام مۇستەقىل ياشىيالايدىغان بولدى، دەپ بالىنى پەمغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا سۇنىدۇ. ھەقىقەتەن بالىنىڭ قولىدا بىر پارچە نان تۇراتتى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئايالغا سېنى شەرىئەت بويىچە تاش - بوران قىلىش جازاسى بېرىدۇ، بۇ چاغدا خالىد دېگەن ساھابە ئايالغا بىر تاش ئاتقان ئىدى، تاش ئايالنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ، قان چاچراپ خالىدنىڭ يۈزىگە تېگىدۇ، خالىد ئۇ ئايالنى ھاقارەتلەپ تىللىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئايالنى تىللىما ھەي خالىد، ئاللا بىلەن قەسەم كى، بۇ ئايال مەدىنە ئاھالىسىدىن يەتمىش ئادەمگە تەقسىم قىلسا يەتكۇدەك چوڭقۇر تەۋبە قىلىپ، ئۆزىنى پاكلىدى. ئۆزىنى قۇربان قىلغاندىنمۇ ئارتۇق تەۋبە بارمۇ» دېگەن.[1] ناھايىتى روشەن.

① مۇسلىم قىلغان رىۋايىتىدىن بىر ئاز قىسقارتىپ ئېلىندى.

كى، ئىمان بىلەن يۇغۇرۇلغان ھايانىڭ يىلتىزى ناھايىتى چوڭ-قۇر بولىدۇ، ئۇنداق ھايا كىشىلەرنى ياخشىلىققا بۇيرۇيدۇ، يامانلىقتىن توسىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، نومۇسنى مۇھاپىزەت قىلىشتا ئەقىدىنىڭ رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ، ئەقىدە سۇس-لىسا، نومۇسمۇ سۇسلايدۇ. نومۇس سۇسلىسا ئەقىدىمۇ بۇلغىنى-دۇ، نومۇسلا بولمىدىكەن، ئەقىدە بولىدۇ، نومۇس يوقىلىدىكەن، ئەقىدىمۇ يوقىلىدۇ.

تۆتىنچى، مەردلىك ۋە پىداكارلىق نومۇسنىڭ جاسا-رەتلىك مۇھاپىزەتچىسى

بىز شۇنى تونۇپ يەتتۇقكى، مەرد ئادەم نومۇسسىز بولمايدۇ، نومۇسسىزنى مەرد ئاتاش نومۇسسىزلىقتۇر. مەردلىك خاراكتېر سىنىقى بولۇپ، ئۇ قەلبىنىڭ بۇيۇك پەزىلىتىنى ئىپادە قىلىدۇ. مەردلىك ئادەمنى ئەڭ خەتەرلىك مىنۇتلاردا شەرمەندە بولۇشتىن ساقلايدۇ، نومۇسسىزلىق قىلىپ يۈزى تۆكۈلۈشتىن قورقۇشمۇ مەردلىك.

مەردلىك ھاياتىنىڭ بارلىق قاتلاملىرىدا رول ئويناىدۇ، نا-مەردلىكمۇ ھەر بىر قەدەمدە ۋە ھەربىر نەپەستە ئۆزىنى كۆرسىتە-دۇ. بىز ئىنسانىيەتنىڭ تارىخىي ئىزلىرىغا سەپ سالىدىغان بول-ساق، ئىنسانىيەتنى تۇرلۇك بالايىئاپەتلەردىن قۇتۇلدۇرغۇچى كىشىلەر باتۇر، مەرد ئەزىمەتلەر ئىكەن، ئىنسانىيەتنى ھالاكەتكە ئىتتىرگەن ۋە ئاپەت يىلتىزى بولغان ئادەملەر نامەرد ئادەملەر ئىكەن. ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى، كۈچ ـ قۇدرىتىنى، پەزىلىتىنى ئەڭ ياخشى يورۇتۇپ بەرگۈچى خىسلەت مەردلىك ئىكەن، ئادەم-نىڭ پەسلىكىنى ئىپادىلەيدىغان، ئىنسانىنىڭ پەزىلىتىنى ھاقارەت-لەيدىغان، ئۇلۇغۋار ئادەمىيلىك ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ، ئادەمنىڭ نومۇسىنى كەلتۈرىدىغان يامان خاراكتېر نامەردلىك

ئىكەن. ك. گېلۇبتسىي: «مەردلىك بەك قەدىرلىنىدىغان، نا-مەردلىك جازالىنىدىغان دۆلەت ئەڭ قۇدرەتلىكتۇر» دېگەن. مەرد-لىك قەدىرلىنىدىغان، نامەردلىك ئەيىپ، نومۇس ھېسابلىنىدى-غان، مەردلىك ئومۇملاشقان، نامەردلىك ئۇچۇن بازار قالمىغان جەمئىيەت ئۇمىدلىك، ئىستىقباللىق جەمئىيەت. نامەردلىك ئۇستۇنلۇك قازانغان، نامەردلىك ئەيىبلەنمەيدىغان، نامەردلىكنى بىر خىل ماھارەت دەپ تونۇشقا يۇزلەنگەن جەمئىيەت روھى ئۆل-گەن، زەئىپ، مەھكۇملۇققا يۇزلەنگەن، ئىنسانىي خىسلەتلەردىن مەھرۇم بولغان جەمئىيەت بولۇپ، ئۇنداق خەلقتە ئۇمىد بولماي-دۇ، ئىستىقبال مەنزىلىمۇ قاراڭغۇ بولىدۇ. كۆچتۇڭگۇرلۇك بەدەننىڭ قۇۋۋىتى بولسا، مەردلىك قەلبنىڭ قۇۋۋىتىدۇر، نۇ-شىرۋان بۇزۇرجۇمھۇردىن سورىدىكى:

ـ شىجائەت نېمە؟

ئۇنىڭغا شۇنداق جاۋاب بەردىكى:

ـ يۈرەكنىڭ قۇۋۋىتىدۇر.

نۇشىرۋان يەنە ئۇنىڭدىن:

ـ نېمىشقا قولنىڭ قۇۋۋىتى ئەمەس؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ ئەگەر يۈرەكتە قۇۋۋەت بولمىسا ـ دەپ جاۋاب بەردى بۇزۇر جۇمھۇر ـ قولدىمۇ قۇۋۋەت بولمايدۇ. قولنىڭ قۇۋۋىتى يۈرەكنىڭ قۇۋۋىتىگە باغلىق. بىز رېئال تۇرمۇشتا گەۋدىسى قاۋۇل، بىلەكلىرى توم ـ توم، بويۇنلىرى تۇۋرۇكتەك، پاچاقلە-رىمۇ پىلنىڭ پۇتىدەك ئادەملەرنى كۆرىمىز، لېكىن ئۇلار كە-چىككىنە زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ۋايسايدۇ، ئازراق خېپىم-خەتەرگە دۇچ كەلسە، ئىشتىنىغا چىقىرىۋېتىدۇ، ئەڭ نازۇك ھايات ـ ماماتلىق پەيتلەرگە دۇچ كەلگەندە قەتئىي كېرەككە كەلمەيدۇ. يەنە بەزى ۋەجىك، بەدىنى ئاجىز ئادەملەر باركى،

ئۇلار ھەر قانداق خىيىمخەتەرگە دۇچ كەلسىمۇ ۋايسىمايدۇ، ئۆ-لۈم گىردابىغا بىرىپ قالغان تەقدىردىمۇ گەۋدىسىنى تىك تۇتۇپ ئۆلىدۇكى، ھەرگىزمۇ دۇشمەن ئالدىدا يېلىنىپ، يالۋۇرۇپ يۇرمەيدۇ. دېمۇكرىت شۇنداق بىر مەشھۇر سۆزنى قىلغان: «با-تۇر يۇرەك ھەرقانداق مۇسىبەتلەرنىمۇ بىتچىت قىلىدۇ». مۇنۇ رۇبائى مەردلىككە ئوقۇلغان يەنە بىر مەدھىيەدۇر.

كىشى ئۆزلۇكىدىن ياخشى يا يامان،
قەدىرلىك، خارۇزار، غەمكىن، شاد ـ خۇرام.
ئەقىل ئېيتار، بۇلارنى پەلەككە ئارتما،
پەلەك سەندىن بىچارە ئاجىز ھامان. (ئۆمەر ھەييام)

مەرد ئادەم چۈشكۈنلەشمەيدۇ، ئۇلار ھاياتنىڭ تۇرلۇك زەر-بىلىرىگە پىسەنت قىلماي، ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە، ئوڭۇشسىزلىقلارنى ئوڭۇشلۇققا ئۆزگەرتىدۇ ۋە شۇ يولدا پىداكارلىق كۆرسىتىدۇ. نامەردلىك قەلبىنىڭ پالەچلىكى بولۇپ، ھەر قاچان ئۆزىنى ھاقارەتكە، مەغلۇبىيەتكە مۇپتىلا قىلىدۇ. ئەگەر بىز ساقىنلىق، خائىنلىقنى نومۇسسىزلىق، ۋىجدانسىزلىق دەپ ئەيىبلىگەندە، ئۇنىڭ يىلتىزى نامەردلىكتۇر. مەرد ئادەم ھەرگىزمۇ ساقىنلىق بىلەن جان ساقلىمايدۇ. بىراق يەنە بىر نەرسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋىلىش كېرەككى، قارىغۇلارچە ئۆزىنى خەتەرگە ئېتىش مەردلىك ئەمەس، ھەقىقىي مەردلىك ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن مۇشكۈللۈكلەرنى يېڭىشتە ئىپادىلىنى-دۇ. ئەگەر ئادەم جاسارەت كۆرسىتىدىغان ئەڭ ھالقىلىق سىناقتا دۇچ كەلگەندە، باش تارتىدىكەن، ئۇ ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى باسقۇچتا تېخىمۇ قورقۇنچاق ۋە زەئىپ بولۇپ قالىدۇ. ئادەملەر-نىڭ نامەردلىكى خىيىمخەتەردىن، ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان ئەمەس، مەردلىك ۋە جاسارەتلەر ئادەمنى خەتەرلىك ئۆتەڭلەردىن

ئوكۇشلۇق ئۆتكۈزۈپ كېتەلەيدۇ. ل. ۋوۋىنارىگ شۇنداق دەيدۇ: «پاراسەتلىك جاسارەت، جاسارەتسىز پاراسەتكە قارىغاندا ئادەمگە كۆپرەك نەپ بېرىدۇ». ناھايىتى روشەنكى، تولۇپ تاشقان ئەقىل بولغان تەقدىردىمۇ مەردلىك بولمىسا، جاسارەت بولمىسا، ئۇ ئەقىل ئۆزىنىڭ رولىنى يوقىتىپ قويىدۇ، ئەگەر ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن مەردلىك بىر گەۋدىگە ئايلانغاندا، ئاندىن ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلەر قۇچاق ئاچىدۇ. بىز بۇ ھەقتىكى پىكرىمىزنى گىيوتىنىڭ مۇنۇ پىكرى بىلەن يەكۈنلەيمىز: «مال ـ مۈلۈكتىن ئايرىلساڭ، كۆپ نەرسەڭنى يوقاتمايسەن، ئۇمىدىڭدىن ئايرىلساڭ، كۆپ نەرسىنى يوقىتىسەن، مەردلىكتىن ئايرىلغىنىڭ، ھەممە نەرسەڭنى يوقاتقىنىڭدۇر».

بەشىنچى، ئادەمدە ئۆزىنى تىزگىنلەش ئىقتىدارى بولۇشى لازىم

ئادەم ئۆزىنىڭ ئۇستىدىن غالىب كېلەلىسە، ھەممىنىڭ ئۇستىدىن غالىب كېلەلەيدۇ. بىر ئادەم ئۆزىنى ئۆزى نابۇت قىلمىسا، ھېچقانداق بىر كۈچ نابۇت قىلالمايدۇ، نۇرغۇن كىشىلەر باشقىلار مېنى خارلىدى، باشقىلار مېنى ھاقارەتلىدى دەپ ئاغرىنىدۇ، ئەمەلىيەتتە ھېچقانداق بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنى خارلىمايدۇ، ھاقارەتلىمەيدۇ. ئەگەر شۇ ئادەم ھاقارەتكە مۇناسىپ بولسا، خارلىقنى مىنىتەدارلىق بىلەن قوبۇل قىلسا، ئۇنداقتا، ئۇ باشقىلارنىڭ خارلىشى ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى ئۆزى خارلاش، ئۆزىنى ئۆزى ھاقارەتلەش بولۇپ قالىدۇ. ئەگەر ئۇ ئادەمدە ھاقارەتكە مۇناسىپ ئەيىب ـ نۇقسان بولمىسا، خارلىققا ئۆزىنى بەخشىندە قىلمىسا، ئۇنى ھېچكىم ھاقارەت قىلمايدۇ، خارلىمايدۇ. كىشىلەرنىڭ ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرى، ھېسسىياتلىرى، ئىنتىلىشلىرى، غايىلىرى ۋە قىممەت قارىشى قاتارلىقلاردا ناھايىتى

زور پەرق بولىدۇ. بەزىلەرنىڭ ئەس ھېسسىياتى گال غېمى بىلەن بولسا، بەزىلەرنىڭ ئەس يادى ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئەتىدە بولىدۇ. بۇلارنىڭ قايسىسى ئۆزىنى خارلايدۇ؟ ئەلۋەتتە گال غېمى بىلەنلا ياشىغان ئادەم ئۆزىنى ئۆزى خارلايدۇ، شۇڭا ئۇنى باشقىلارمۇ خارلايدۇ، ھاقارەتلەيدۇ. بىر پارچە نان بەدىلىگە ئۇنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ ئالالايدۇ. ئەگەر قۇلچىلىق ھاقارەت، خارلىق ھىسابلىنىدىغان بولسا، بەزى ئادەملەر ئۆزىنى ـ ئۆزى قۇللۇققا مەھكۇم قىلىدۇ. قۇللۇق بويۇنتۇرۇقىنى بوينىغا سېلىشنى خالىمىغان ئادەمنى ھېچكىم قۇللۇق بەتنامى بىلەن ھاقارەتلىمەيدۇ. بەزى ئادەملەر ھېسسىياتىنىڭ قۇلى، بەزى ئادەملەر مەنسەپنىڭ قۇلى، بەزى كىشىلەر ھەۋەسنىڭ قۇلى، ئۇلاردا ئۆزىگە ھاكىم بولۇش، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ئىقتىدارى يوق. ئەگەر ئادەمدە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ئىقتىدارى بولىدىكەن، ئۇ ئۆزىگە پادىشاھتۇر، ئۆزىگە پادىشاھ بولالمىغان ئادەم ھەرگىزمۇ ئەلگە پادىشاھ بولالمايدۇ. مۇبادا ئەلگە پادىشاھ بولغان ئادەم ئۆزىگە ھاكىم بولالمىغان بولسا، ئۇ پادىشاھ ئەمەس، بەلكى قۇلدۇر. يەنى ئارزۇ ـ ھەۋەسنىڭ، نەپسانىيەتنىڭ، شەھۋانىيلىقنىڭ قۇلىدۇر.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ مۇنداق دەيدۇ: كىشى ئۇچۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش قەدىرلىك نەرسە، ئۆزىنى تۇتالىغان ئادەم كۈمۈشتىن ئەزىز، كۈمۈشكە بېرىلمىگەن توغرا ئىنسان چىن، ھەقىقىي بەختكە ئېرىشەلەيدۇ. بەزى كىشىلەر ھەقىقەت دېگەن ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ، دېيىشىدۇ، ھەقىقەت دېگەن خاراكتېرسىز، مەنپەئەتپەرەس، نەپسىپەرۋەر ئادەمنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، بېلى ئۇشتىلىپ كېتىدۇ. تارىختىن بۇيان ئىنسانلار ھەقىقەت ئىزدەپ كېلىشتى، ھەقىقەتنى قوغداش، ھەقىقەتنى ئۇستۇنلۇككە ئىگە

قىلىش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىقلارنى قىلىشتى، بىراق يەنىلا ئادالەتسىزلىك بىلەن ئادالەت، ھەققانىيەت بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇلمەي كۈرەش داۋام قىلىپ كەلدى، بەزى چاغلاردا ھەقىقەت ئۈستۈنلۈك قازانغان بولسا، بەزى چاغلاردا رەزىللىك، جاھالەت ئۈستۈنلۈك قازاندى. تەڭسىزلىك، زۇلۇم، ناھەقچىلىك ھەرقاچان، ھەر زامان، ھەر يەردە مەۋجۇت بولغانلىقى، ھەقىقەتنىڭ نامەرد ئادەملەرنىڭ قولىدا نابۇت قىلىنغانلىقىنىڭ ئىسپاتى ئەمەسمۇ؟! تارىخ شۇنداق بىر ئەمەلىيەتنى بېشىدىن ئۆتكۈزدىكى، قىلىچ، نەيزىلەر بىلەن تىز پۈكتۈرەلمىگەن ھەقىقەت، مال ـ دۇنيانىڭ قىزىقتۇرۇشى ئالدىدا تىز پۈككەن ئەھۋاللار كۆپ كۆرۈلدى. بەلكىم مال ـ دۇنيا ئالدىدا تىز پۈكۈلگەن نەرسە ھەقىقەت دەپ قارىشىڭلار مۇمكىن، بىراق نامەرد ئادەملەرنىڭ قولىدىكى ھەقىقەت خۇددى شۇ ئادەمنىڭ خاراكتېرىدەك تۇتۇرۇقسىز، ئۆلچەمسىز، تۇرغۇنسىز نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا كونىلار ھەقىقەت ۋە ئادالەت قەغەزدىكى قانۇن ماددىلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى قازىنىڭ ۋىژدانىدا، دېگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئۆزىنى تۇتالمىغان، ئۆزىگە ھاكىم بولالمىغان ئادەم قانۇنغىمۇ، ھەقىقەتكىمۇ يۈز كېلەلەيدۇ، ھەقىقەتنى قولىدا تۇتۇپ تۇرالايدۇ. نامەرد، نائىنساپ، نەپسانىيەتچىلەرنىڭ قولىدىكى ھەقىقەت پەقەت ئالدامچىلىقنىڭ ۋاستىسى بولۇش رولىنى ئويناىدۇ.

ئۆزىنى كونترول قىلىش ئىقتىدارى ئادەمنىڭ پەزىلىتىگەمۇ، ھەربىرىكتىكى مۇۋاپىقىيىتىگىمۇ، كىشىلەر بىلەن بولغان مۇئامىلە ـ مۇناسىۋەتلىرىگىمۇ تەسىر قىلىدۇ. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق بىر مەشھۇر سۆزى بار: «چىلىشقاندا يەڭگەن ھەقىقىي نوچى ئەمەس، بەلكى غەزىپى جۇش ئۇرغاندا ئۆزىنى

بىسۇالالىغان ئادەم ھەقىقىي نوچىدۇر» . ئالدىراڭغۇلۇق، تەدبىرسىزلىك، قىزىققانلىق پەزىلەتكە يات ئىش، ئىرادىگە قارشى ئىشلارنىڭ سەۋەبچىسى دەپ قارىلىدىغان بولسا، غەزەپ دېگەن خۇددى ئوتقا ياغ چاچقاندەك ھارارەتنى تېخىمۇ يۇقىرلىتىۋېتىدۇ. نەتىجىدە، غەزەپتە ئادەم ئۆزىنى تىزگىنلەپ قالمىدۇ. چۈنكى نەپسانىي غەرەز، ھەققانىي ئەمەلنى ۋەيران قىلىدۇ. ھېكايە قىلىنىشىچە: بىر پادىشاھ گۇناھكارنى ئەدەپ تايىقى بىلەن ئۇرۇشقا ئەمىر قىلىۋېدى، ئۇ ئەدەپ تايىقى ئاستىدا تۇرۇپ، پادىشاھنى قەبىھ تىل بىلەن تىللىدى. پادىشاھ بۇ ۋاقىتتا: «ئۇنى ئۇرۇشتىن قولۇڭلارنى تارتىڭلار» دەپ ئىشارەت ئەمىر قىلدى. ۋەزىر: ئەي پادىشاھى ئالەم، بۇ بىئەدەپكە تېخىمۇ زىيادە ئەدەپنى بەرمەي ئۇنى ئەپۇ قىلىشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ـ دەپ سورىدى. پادىشاھ ئېيتتىكى:

— مەن ئۇنىڭغا خۇدا رىزاسى ئۈچۈن، شەرىئەت بويىچە جازا بەرگەنىدىم، ئۇ مېنى ھاقارەتلىدى. بۇ چاغدا نەپسىم ئىزا تارتىتى. غەزەپلىنىپ تېخىمۇ زىيادە ئەدەپ بېرىپ ئىنتىقام ئالماقنى خاھىش قىلدىم. بىراق ئۇنداق قىلىشنى ماقۇل كۆرمىدىم، چۈنكى ھەق ئىشتا نەپسىمنىڭ خاھىشىنى ئارىغا قوشمىقىم، ئىخلاس جۇملىسىدىن ئەمەستۇر. چۈنكى ياخشى ئەمەلگە غەرەز ئارىلاشتۇرۇلسا خەيرلىك بولمايدۇ» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. دېمەك ئادەمنىڭ ئۆزىنى تۇتۇش ئىقتىدارى ناباب، يارامسىز ئىشلارنى قىلىپ قويۇشتىن توسىدۇ، يۇزىنىڭ تۆكۈلۈشى، ئابرۇيىنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇشىدىن ساقلايدۇ.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئون ئالتىنچى باب

ھەر ئادەم ئۆزىگە يۇز كېلەلىشى كېرەك

ئۆزۈڭگە يۇز كېلەلىسەڭ، خۇداغىمۇ يۇز كېلەلەيسەن.
— خاتىرەمدىن

1. بەھرىمەنلىك ۋە مەھرۇملۇق مەسىلىلىرى

بىر قىسىم سوئاللار مېنى قىينىغىلى تۇرغىلى خېلى ئۇزاق بولدى. بۇ دۇنياغا كېلىپ نېمىلەرگە ئېرىشتىم، نېمىلەرگە ئېرىشەلمىدىم، نېمىلەردىن بەھرىمەن بولدۇم، نېمىلەردىن مەھرۇم بولدۇم؟ مەن بۇ دۇنياغا نېمە ئۈچۈن يارالغان، باشقىلار نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، مەنچۇ؟ دېگەندەك سوئاللار ماڭا ئارامىلىق بەرمەيتتى، بىراق قانائەتلىنەرلىك جاۋاب تاپالمايتتىم. ئەمەلىيەتتە، ئۆزۈمنىڭ دۇنياغا نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىمنى، نېمە ئۈچۈن ياشايدىغانلىقىمنى، نېمىلەرگە ئېرىشىپ، نېمىلەردىن مەھرۇم قالغانلىقىمنى تېخىچىلا تولۇق ئاڭقىرالمىغانلىقىم مېنىڭ يەنە بىر چوڭ مەھرۇملۇقلىرىمدىن بىرى ئىدى. مەن ئۆزۈمنىڭ ياشاشتىكى مەقسەت ـ مۇددىئايىمنى تېخى تولۇق ئايدىڭلاشتۇرماي تۇرۇپ، بەھرىمەنلىك، مەھرۇملۇق توغرىسىدا قانداقمۇ تىل ئاچاي؟ ئادەم نېمىگە ئېرىشىشى كېرەكلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئاندىن ئۆزىنىڭ نېمىدىن مەھرۇم ھالەتتە ياشاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ، نېمىدىن مەھرۇم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇش ئىستىكى

ئويغىنىدۇ. مەسىلەن؛ بەزى ئادەملەرنىڭ بەخت ئىستىكى ۋە بەخت تەلىپى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلەر قورساق بىر ۋاخ ياخشى غىزا بىلەن تويسا، شۇنى بەخت دەپ قارايدۇ، بەزىلەر ماددىي پاراۋانلىقنى بەخت دەيدۇ، كۆپىرەك پۇل تاپسىلا ئۇلارنىڭ بەخت تەلىپى ھەل بولىدۇ، بەزىلەر مەنىۋى جەھەتتىكى بەختنى ئارزۇ قىلىدۇ. بەزىلەر ھوقۇقنى بەخت دەيدۇ، ھوقۇققا ئېرىشسىلا ئۇلارنىڭ بەخت تەلىپى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ قولىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىنسا، ئۆزىنى بەختسىز ھېسابلايدۇ. دېمەك، ئادەم نېمىگە موھتاج بولسا، شۇنى قوغلىشىدۇ.

مەن يەنە ئۆزۈمدىن سورايتتىم: مەن زادى نېمە ئىش قىلىۋاتىمەن؟ ئەسلىي نېمە ئىشلارنى قىلىشىم كېرەك ئىدى؟ مەن بۇ دۇنياغا لازىم ئادەممۇ ياكى ئارتۇقچە يارلىپ قالغاندىمەنمۇ؟ مەن بۇ دۇنياغا يۈك بولۇپ قالدىممۇ ياكى بۇ دۇنيا ماڭا يۈك بولۇپ قالدىمۇ؟ مېنى كىشىلەر ياخشى كۆرەمدىغاندۇ ياكى يامان كۆرەمدىغاندۇ؟ مەن بەزىدە ئۆزۈمنى شۇنچىلىك يەككە - يېگانە ۋە ئاجىز ھېس قىلىمەن، بەزىدە شۇنداق قۇدرەتلىك، پاراسەتلىك سېزىمەن. بۇنىڭ قايسىسى ھەقىقىي ئۆزۈمدۇر؟ بەزىدە شۇنچە ئۆمىدۋار، جاسارەتلىك بولۇپ كېتىمەن، بەزىدە روھسىزلىنىپ، ئۆمىدسىزلىككە پېتىپ قالىمەن. مەن قايسىسىغا تەۋەدىمەن. قارىغاندا مۇنداق روھىي ھالەت ئادەمگە مەڭگۈ ھەمراھ بولىدىغان ئوخشايدۇ. بەزى سوئاللارغا مەڭگۈ جاۋاب تاپالماي كېتىدىغان ئوخشايمەن. ئاتا - ئانامۇ، ئۇستازلىرىمۇ ئۆز ۋاقتىدا ماڭا يۈقىرىقى سوئاللارنى قويۇپ تۇرغان بولسا، جاۋاب تېپىشقا ئىلھاملاندۇرغان بولسا بەلكىم تۇرمۇشۇم، غايەم، مەقسىتىم، ھاياتىمقا قويغان تەلەپلىرىم، ھاياتنىڭ سوئاللىرىغا بەرگەن جاۋابلىرىم باشقىچىرەك بولۇشى مۇمكىن ئىدى. بىراق مۇنداق روھىي ئازاب

مەندە خېلى كېچىكىپ تۇغۇلغان، نېرۋىلىرىممۇ خېلى كېچىكىپ ئويغانغان. تۇرمۇشتا يەنە نۇرغۇن ـ نۇرغۇن ئادەملەر باركى، ئۇلار پۈتۈن ئۆمۈر بويى ئۆزىگە يۇقىرىقىدەك سوئاللارنىڭ بىرەر رېتىمۇ قويۇپ باقماي دۇنيادىن ئۆتىدىغاندۇ. بۇنى بەھرىمەنلىك دەمدىمەن، مەھرۇملۇق ھېسابلامدىمەن؟ قەدىمكىلەر: «ھەربىر تىنىقتا بىر بەھرىمەنلىك ۋە مەھرۇملۇق بولىدۇ» دېگەنكەن. بۇنى ئويلىسام يەنىلا ئۆزۈمدىن بەك ئۈيۈلىمەن. بىراق يەنىلا ئۆزۈمگە ئۆزۈم تەسەللىي بېرىدىغان، قانائەت تېپىشقا ئىشتىراك قىلىدىغان ۋاستىلەر ئۈستىدە ئىزدىنىمەن.

ئۇنىڭدىن باشقا، مەن زادى نېمىگە ئەڭ كۆڭۈل بۆلىمەن، نېمىلەرگە كۆڭۈل بۆلەلمىدىم، ئەتراپىمدا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، قانداق ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتىدۇ، مەن قەيەردە قالدىم، باشقىلار نەدە كېتىپ باردۇ، مېنىڭ ھېسسىياتىم، تەسەۋۋۇرۇم، روھىم نەلەردە تېنەپ ـ تەمتىرەۋاتىدۇ، مەن ئۆزۈمگە قانچىلىك يېقىنلىشالىدىم، دۇنيا مەندىن قانچىلىك يىراقلىقتا؟ يۈسۈپ خاس ھاجىپ بوۋام: كېرەكلىك ئىشلارنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، مەنسىز ئىشلار بىلەن ئۆمرۈمنى خورىتىپتىمەن، دەپ ئەپسۇسلانغانىكەن. شۇنداق، ئەسلىي ئادەم ئەڭ ئاۋۋال نەملەرگە كۆڭۈل بۆلۈش، نېمىلەرنى بۇرۇن قىلىش، نېمىلەرنى كېيىنرەك قىلىش — كىشىلىك ھاياتتا ھەل قىلىۋېلىش ناھايىتى مۇھىم ئىش. بەزى ئىشلارنى ئون يىللاردىن كېيىن قىلسىمۇ كېچىكمەن بولمايدۇ، بەزى ئىشلارغا بىر كۈن كېچىكسە ئون يىل قوغلاپمۇ يەتكىلى بولمايدۇ. ئادەم بۇ دۇنياغا كەلگەنكەن، ئۆزىگە مەنسۇپ نەرسىلەرگە چوقۇم ئېرىشىپ كېتىش ئۈچۈن تىنىمسىز كۈرەش قىلىش كېرەك. ئۆزىگە مەنسۇپ نەرسىلەردىن بەھرىمەن بولۇش بەخت، ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان نەرسىلەردىن بەھرىمەن

بولالماسلىق بەختسىزلىكتۇر. بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك ھو-قۇقلىرىدىن بەھرىمەن بولۇشقا تىرىشماسلىق كۇلپەتتۇر.

2. هايات پۇرسىتى ۋە ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇش

هاياتنىڭ ئۆزى پۇرسەت. يۇسۇپ خاس هاجىپ: «هايات دېگەن نېمە؟» دېگەن سوئالغا «هايات دېگەن دەسمايە» دەپ جاۋاب بەرگەن، «ئۇنىڭ پايدىسى نېمە؟» دېگەن سوئالغا «پايدىسى ئىز-گۇلۇك يەنى ياخشىلىق» دېگەن. ھەربىر دەۋر كىشىلەرگە ئۆزىگە يارىشا پۇرسەتلەرنى بېرىدۇ، ئۇ پۇرسەتنى ھېس قىلالمغانلار ئۇنىڭدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، بەھرىمەنلىك ھوقۇقلىرىنى قو-لغا ئالالايدۇ. پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويغانلار ھەسرەت چە-كىدۇ، لېكىن ئۇ ھەسرەت ـ پۇشايمانلار ئۇنىڭغا قىلچە مەنپەئەت ئېلىپ كەلمەيدۇ. بەزى كىشىلەر نۇرغۇن مەھرۇملۇقلىرى ئۇ-چۇن پۇرسەت يوق دېگەن باھانىنى كۆرسىتىدۇ. بىراق پۇرسەت دېگەننى بازاردىن سېتىۋالىدىغان نەرسە ئەمەسلىكىنى، ئۇزلۇك-سىز تىرىشىش ئارقىلىق قولغا كەلتۇرگىلى بولىدىغانلىقىنى چۈ-شەنمەيدۇ. ھېكايە قىلىنىشچە، بىر ئەخمەققە كۇنلەرنىڭ بىر كۇنى بەخت قۇشى قونۇپ ئاجايىپ بىر پۇرسەت دۇچ كەپتۇ. بىر پەرى بۇ يىگىتنىڭ ئالدىدا پەيدا بوپتۇ. يىگىت ئۇنىڭغا شۇ ھامان ئاشىق بوپتۇ. قىز ئۇنىڭغا بىر شەرت قويۇپتۇ. بىر قىسمەت غىلدىرىكى بار بولۇپ، ئۇ خۇددى ئالەم گۇمبىزىدەك توختىماي ئايلىنىپ تۇرىدىكەن، قىز ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر سېھىرلىك چە-راغنى قويۇپ شۇنداق دەپتۇكى: «ئەگەر سەن بۇ چىراغنى پىر-قىراتقان قىسمەت غىلدىرىكىنىڭ ئۇستىدىن ئېلىۋالالىساڭ، مەن ساڭا مەنسۇپ بولىمەن، ئەگەر ئۇنى ئالالمىساڭ، سەن ماڭا مەنسۇپ بولىسەن» دەپتۇ. بىراق نادان يىگىت بۇ شەرتنى جان دەپ ئورۇندىماي، ئەكسىچە: مېنىڭ ساڭا مەنسۇپ بولۇشۇم بە-

لەن سېنىڭ ماڭا مەنسۇپ بولۇشۇڭنىڭ نېمە پەرقى بولسۇن؟ دەپتۇ. يىگىتنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلىغان پەرى: سەن ھەقىقەتەن ئېخمەق ئىكەنسەن، دەپلا كۆزدىن غايىب بولۇپ كېتىپتۇ. شۇ- نىڭدەك كىشىلىك تۇرمۇشتا ئۆزىگە مەنسۇپ بولۇش بىلەن باشقا- لارغا مەنسۇپ بولۇشنىڭ خاراكتېرلىك پەرقىنى تونۇيالماي، تې- نەپ - تەمتىرەپ ئەڭ ياخشى پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ، مەڭگۈلۈك مەھرۇم قېلىۋاتقانلار ئازمۇ.

ھازىرقى دەۋر چاقى تارىختىكى ھەر قانداق باسقۇچلاردىنمۇ تېز ئايلانماقتا. رىقابەت تېخىمۇ كەسكىن، كۈچلۈك، تاللىنىش - شاللىنىش قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدىلا بولماقتا. ئەمما، پۇرسەت بىلەن خىرىسمۇ ئوخشاشلا بىزنىڭ ئالدىمىزدا ناھايىتى چوڭ. بۇرۇن دۇنيا ئىنتايىن چوڭ، ئېتىكى كەڭ ئىدى. ھازىر بولسا، دۇنيا خۇددى كىچىكلەپ كەتكەندەك بولدى. بۇرۇنقى بىر يىللىق ئۆزۈن مۇساپە ھازىر بىر قانچە سائەتلىك مۇساپىگە قىس- قاردى. بۇرۇن كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلغان جاھاننامە ئەينىكى رېئاللىققا ئايلاندى. بۇنداق ئۆزگىرىشلەر، تەرەققىياتلار ھەممە ئادەمنىڭ نەزەرىدىن يىراق ئەمەس. شۇڭا، بۇ بىزنىڭ دېمەكچى بولغان ئاساسلىق پىكرىمىز دائىرىسىگە كىرمەيدۇ. چۈنكى پۇللا بولىدىغان بولسا، يۇقىرىقى زامانىۋى نەرسىلەردىن بەھرىمەن بولۇش تەس ئەمەس.

ئۇنداق بولسا، بىز ھازىرقى زامانىۋى دەۋرگە مۇناسىپ كېلەمدۇق؟ بىزنىڭ ئېڭىمىزنىڭ مۇشۇنداق تەرەققىي قىلغان، مەدەنىيلەشكەن، ئاڭ يۈكسەك دەرىجىدە ئويغانغان، بىلىش چوڭ- قۇرلاشقان دەۋرگە ماسلىشىش ئىقتىدارى بارمۇ؟ دېگەن بىر مە- سىلە بىز دېمەكچى بولغان پىكىرنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى.

كۈندەك روشەنكى، بىز بىلەن بىرگە ياشاۋاتقان، بىر دەۋر-

گە مەنسۇپ بولغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى نۇرغۇن مۇجىزىلىك ئەۋزەللىكلەرنى بارلىققا كەلتۈردى ھەم ئۇنىڭدىن بەھۇزۇر بەھرىمەن بولۇۋاتىدۇ. بىراق يەنە نۇرغۇن ئادەملەر ئىنسانلارغا قۇلايلىق كەلتۈرىدىغان ئۇنداق زامانىۋى ئەۋزەللىكلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈياقتا تۇرسۇن، باشقىلار يارىتقان ئەۋزەللىكلەردىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتىمۇ يوق. بەزىلەر تۇرمۇشىمىزغا كىرىپ كەلگەن زامانىۋى قاتناش قوراللىرى، ئالاقىلىشىش ۋاستىلىرىگە ئىگە بولغانلىقىنى دەۋرگە ماس كەلگەنلىك ۋە زامانغا ماسلاشقانلىق، دەپ بىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە قىممەت باھالىق ئالىي ماشىنىلاردا ئولتۇرۇش، ئايروپىلانلاردا ئۇچۇش، زامانىۋى ئالاقە ۋاستىلىرىنى ئىشلىتىش قاتارلىقلار مۇشۇ دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن ياشىغانلىق، بۇ دەۋرنىڭ قەدىمگە ياندىشىش، پەن ـ تېخنىكا ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىقلاردىن بەھرىمەن بولۇش جەھەتتە مەلۇم ھوقۇققا ئىگە بولغانلىق ھېسابلانسىمۇ، ئەگەر ئادەمدە شۇنىڭغا مۇناسىپ ئاڭ بولمىسا، ئوتتۇرا ئەسىر ئادەملىرى زامانىۋى دەۋرگە كېلىپ قالغاندەك ئىش بولىدۇ. باشقىلار يۈكسەك تەرەققىي قىلغان، ئۇيغانغان ئېڭى بىلەن بۇگۈنگە تەۋە بولسا، ئاڭ تەرەققىي قىلمىغان، نادان، مەدەنىيەتسىز كىشىلەر ئۆتمۈشكە تەۋە بولىدۇ. زامانغا، دەۋرگە ماسلىشىش، تەڭ قەدەمدە ئىلگىرىلەش دېگەن ماھىيەتتە ئاڭ جەھەتتىكى، ئىقتىدار جەھەتتىكى ماسلىشىش نەزەردە تۇتۇلسا، بەھرىمەن بولۇشنىڭ مەزمۇنلىرى تېخىمۇ كەڭ، تەلەپ تېخىمۇ يۇقىرى بولىدۇ.

ئادەم ئۆزىگە ئاتا قىلىنغان ئىنسانىي ئىقتىدارلاردىن بەھرىمەن بولۇش — ئادەمگە ئەڭ قىممەتلىك نېمەتلەرنى ئاتا قىلىدۇ. ئەڭ چوڭ مەھرۇملۇق — ئادەمنىڭ ئۆزىدە بار بولغان تەبىئىي ئىقتىدارلاردىن مەھرۇم بولۇپ ياشاشتۇر.

بىلىش، ئۆگىنىش، ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىقتىدا-
رى ئادەمنىڭ تەبىئىي ئىقتىدارلىرىنىڭ بىرى. بىراق ئۆگىنىپ
ئۆزىنى ئىنسان مەرتىۋىسىگە يەتكۈزۈشنى بەزىلەر زۆرۈرىيەت ۋە
مەجبۇرىيەت دەپ قوبۇل قىلسا، بەزىلەر ئۇنى ۋەزىپە، دەپ چۈ-
شىنىدۇ. شۇڭا، نۇرغۇن ئادەملەر شۇنچە بەدەللەرنى تۆلەپ ئۆگە-
نىش، تەرەققىي قىلىش، ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن
تىرىشسا ۋەزىپە دەپ تونۇغانلار ئۈچۈن ھەرقانچە زورلاپ تاڭسىمۇ
ئۇلار خۇددى باشقىلار ئۈچۈن ئۆگىنىپ بېرىۋاتقاندەك بېشىغا تاغ
يىقىلىدۇ. مېنىڭچە، ئۆگىنىش ئادەم ئۈچۈن تەبىئىي زۆرۈرىيەت
بولۇپ، ئۇنىڭدىن باش تارتىش ئىنسانلىقتىن ۋاز كېچىشتۇر.
ئۆگىنىش ۋە ياشاش ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش — كىشىلىك
تۇرمۇشتىكى بارلىق بەھرىمەنلىكنىڭ ئاساسى، كىشىلىك ھايات-
نىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى. ئادەم قانچىلىك بىلىملىك بولسا، شۇنچە-
لىك قۇدرەتلىك بولىدۇ.

ئادەمگە ھەربىر ئەزا ئامانەت ۋە مەنپەئەت ئۈچۈن بېرىلگەن.
كۆز كۆرىدۇ، قۇلاق ئاڭلايدۇ، قەلب ھېس قىلىدۇ، تىل قەلبىنى
ئىپادىلەيدۇ. بىراق بىلىملىك، قابىلىيەتلىك، نەزەر دائىرىسى
كەڭ ئادەملەرنىڭ يۇقىرىقى ئەزالىرىنىڭ رولى ۋە بېرىدىغان
مەنپەئىتى بىلەن، بىلىمسىز، نادان ئادەملەرگە بېرىدىغان مەنپە-
ئىتى ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. گەرچە ھەممە ئادەمگە قەلب، كۆز،
قۇلاق، ئېغىز، مېڭە بېرىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ رولىنى
ئۇنۇملۇك جارى قىلىش جەھەتتىكى ئاسمان - زېمىن پەرق بىر
تەرەپتىن شۇ قىممەتلىك، ئەزىز ئەزالارنىڭ ئاتا قىلىدىغان بەھرە-
مەنلىكلىرىدىن مەھرۇم قالدۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن، شۇ ئەزا-
لارنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئىگە بولۇشقا تېگىشلىك نۇرغۇن گۈزەل-
لىكلەردىن، ئالەمنىڭ سىرلىرىدىن، بۇ دۇنيانىڭ ئەۋزەللىكلە-

رىدىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. بىلىمسىز، نادان ئادەم ئەمەلىيەتتە قەلبسىز، كۆزسىز، قۇلاقسىز، ئېغىزسىز ئادەمدۇر. چۈنكى ئۇنداق ئادەمنىڭ قەلبى ھەق - ناھەقنى ھېس قىلىش، ياخشى - ياماننى پەرق ئېتىش، دوست - دۈشمەننى تونۇش قاتارلىق تەرەپلەردە ھەر قاچان يارامسىزلىقنى ئىپادىلەپ قويىدۇ. ئۇنىڭ كۆزى ھەم بۇ دۇنيانىڭ ھەقىقىي گۈزەللىكىنى كۆرەلمەيدۇ، ئۇنداق ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا ئاشكارا بولۇۋاتقىنى ھەقىقىي ماھىيەت ئەمەس، بەلكى بىر سۈرەت. ئۇنىڭ قۇلىقى ئەڭ مەنىلىك، ھېكمەتكە تويۇنغان گەپلەرنى ئاڭلىيالمايدۇ؛ ئېغىزى ھەق سۆزلەرنى، چىرايلىق، مەنىلىك گەپلەرنى قىلالمايدۇ، مانا بۇ نادانلىقنىڭ بىزنى مەھرۇم قالدۇرىدىغان، بىزدىن تارتىۋالىدىغان بەھرىمەنلىك ھوقۇقى ۋە پۇرسىتى. ئۇيغۇرلاردا بىر ھېكمەت بار: «ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيىدۇ، ھايۋان تۇياقتىن (سەمرىيىدۇ)». بۇ، ئادەم كۆپ ئاڭلاش ئارقىلىق نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىپ، قەلب سارىيىنى مەنىلەر بىلەن بېزەيدۇ، تەپەككۇرىنى بېيىتىدۇ، بۇ ئارقىلىق ئادەمىيلىك قەدىر - قىممىتىگە ئىگە بولالايدۇ. ئادەمنىڭ كۆزى ئەگەر دۇنيانى كۆرۈپ، كۆزىتىپ ئۇنىڭ ماھىيىتىنى ئىگىلەش ئۈچۈن رول ئوينىيالمىسا، ئۇ كۆرگەن نەرسىلەر پەقەت بىر شەكىل ۋە سۈرەتتىنلا ئىبارەت بولىدۇ. كۆپ نەرسىلەرنى بىلگەن، ئۆگەنگەن، دۇنيانى چوڭقۇر كۆزەتكەن ئادەملەر بىلەن، كۆزىنى پەقەت يول يۈرۈشتە ئەمالارەك تاياققا تايانمايلا ماڭالايدىغان ئىقتىدار دەپ ياشايدىغان قەلبى كور ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك چوڭ پەرق بولسۇن! كونىلار شۇڭا: «كۆز دېگەن كاما نەرسە، كۆڭۈل كۆرمىسە بىكار نېمە» دېيىشكەن.

11 - ئەسىردە ئۇيغۇرلاردىن ئۆلۈغ بىر ئەما شائىر ئۆتكەن

ئىكەن. ئۇنىڭ كۆڭۈل كۆزى كۆرگەن دۇنيانى خېلى خېلى كۆزى ئوچۇق ئادەملەر كۆرەلمەي بۇ دۇنيادىن كەتكەنغۇ! بۇ يەردە شۇ ئەما شائىر قەلبى كورلارغا تەۋسىيە قىلغان هايات هەقىقەتلەر بىدىن بىر قانچە كەلىمىنى مىسال قىلىش زۆرۈر تېپىلمۇاتىدۇ:

بىلىم هەققىدە: «بىلىملىك كىشى قىممەتلىك دىناردۇر، بىلىمسىز نادانلار قىممەتسىز ياماقتۇر. بىلىملىك بىلەن بىلىمسىز هېچقاچان تەڭ بولالمايدۇ».

تىل توغرىسىدا: «ئەگەر بىر كىشىدە مۇنۇ ئىككى نەرسە بىرىكسە، ئۇ كىشىگە ئادەمگەرچىلىك يولى ئېتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، قۇرۇق گەپنى كۆپ قىلىش بولسا، ئىككىنچىسى، يالغان سۆزلەشتۇر».

ئاچكۆزلۈك هەققىدە: «ئاچكۆزلۈك كىشى ئۇچۇن ياۋۇز خىسلەتتۇر، ئاچكۆزلۈكنىڭ ئاقىۋىتى غەم، ئۆكۈنۈش ۋە هەسرەتتۇر. بايلىق ۋە گادايلىق خۇدانىڭ قىسمىتىدۇر. ئاچكۆزلۈك ئادەم ئۇچۇن پەقەتلا بىر قۇرۇق زەخمەتتۇر».

يۇقىرىقى هېكمەتلىك بايانلار كۆزى كور بولسىمۇ، قەلب كۆزىنى بىلىم بىلەن نۇرلاندۇرغان شائىرنىڭ دۇنيادىن، ئۆزىدىن خەۋەرسىز نادانلارغا قىلغان سەمىمىي ئۇگۈتىدۇر. بۇنىڭدىن هەربىر ئادەم چوڭقۇر ساۋاق ئالغۇلۇق. ئەگەر كاللىمىزنىڭ ئۇلۇغ خاسىيىتىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنالساق، ئۇ بىزنى دۇنيادىكى ئەڭ قۇدرەتلىك، ئەڭ هېكمەتلىك دانىشمەن ئادەمگە ئايلاندۇرىدۇ. هەقىقەتنى كۆرەلىگەن، هەقىقەت ئۇچۇن ياشىيالىغان ئادەم بىلەن جاهالەتكە پاتقان، زۇلمەتكە پاتقان ئادەمنىڭ تەقدىر - قىسمىتى ئوخشامدۇ؟ ئىلىم تەلەپ قىلىپ ئۆيىدىن چىققان قەدەمنىڭ هېكمىتى بىلەن قاۋاقخانىغا ماڭغان قەدەمنىڭ ئاقىۋىتىنى تەڭ قىلغىلى بولامدۇ؟ ئالىملار بىلەن سۆھبەت قۇرغان،

يامانلارنى ياخشىلىققا دەۋەت قىلغان، يامانلىقتىن توسقان تىل بىلەن، نادانلار بىلەن سۆھبەت قۇرغان، شەيتاندەك ھەر قاچان كىشىلەرنى ياخشى، دۇرۇس يولدىن ئازدۇرۇپ، يامان، رەزىل يوللارغا باشلايدىغان مەلئۇننى بىر ئورۇنغا قويۇش دانالىق بولامدۇ؟

ئادەمنىڭ پايدىلىق ئۇگۈتلەرنى، ئاگاھلاندۇرۇشلارنى ئاڭلىشى ۋە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىشى ئۈنى نۇرغۇن ياخشىلىقلار بىلەن، قۇتلۇق ئىشلار بىلەن مۇكاپاتلايدۇ. ھاياتنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئاچچىق تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىدىن ئىبرەت ئېلىش — بىزنى نۇرغۇن ئوڭۇشسىزلىقلاردىن، يۈز بېرىش مۇمكىن پاجىئەلەردىن ساقلاپ قالىدۇ.

3. ئادەم بىلگۈچى ھەم بىلىش ئۇچۇن ياشايدۇ

بىلىش — ئادەمنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى، ئۇ ھەم بىلىش، ئىجاد قىلىش ئۇچۇن يارالغان ئۇلۇغ مەۋجۇدات. ئادەم ئەگەر بىلىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم بولىدىغان بولسا، ئىنسانلىق ئالاھىدىلىكىدىن مەھرۇم بولىدۇ. ئادەم بىلىش، ئۆگىنىش ئۇچۇن بۇ دۇنياغا يارالغان، ئۇ بىلىش، ئۆگىنىش ئىقتىدارىغا تايىنىپ دۇنيانى بىلەلەيدۇ، ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرالايدۇ. بۇ دۇنيادىكى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىمۇ، ماسلىشىش ئالاھىدىلىكىمۇ قانچىلىك كۆپ نەرسىلەرنى بىلگەنلىكى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

ئىنسانىيەت تارىخىدا نەچچە مىليارد ئادەم بۇ دۇنياغا كېلىپ كەتكەندۇ، ئۇلارنىڭ كۆپرەك بىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولالمغانلىرى يۇقىرى ئىمتىياز، يۇقىرى قەدىر ـ قىممەتكە نائىل بولۇپ ئۆتۈپتۇ. ئۇلاردىن قالغان بەزى مىراسلار ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات يولىدىكى كۈچ ئۇلاش كالتىكى رولىنى ئۆتەپ، تەرەققىياتقا، يۇكسىلىشكە پىشاڭلىق رول ئويناپتۇ. بىز ھازىر بەزى

مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىمىز، ئۇ ئەسەرلەردىن شۇ بۇيۇك ئادەملەرنىڭ روھى، مەقسەتلىرى، دۇنيا قارىشى، ئەقلىي ئىقتىدارى، بايقاشلىرى، تەجرىبە - ساۋاقلىرى بىلەن ئۇچرىشىمىز. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ گەۋدىسى ئاللىبۇرۇن تۇپراققا ئايلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ روھى ئىنسانىيەتكە ھەمراھ بولۇپ داۋاملىق ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. بەزى شاھانۇ - شاھلار، خەزىنىسى ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن تولغان بايلار ۋە باشقا ئىمتىياز ئىگىلىرىنىڭ مال - دۇنياسى، ئەمەلدارلىق تاجى ئۇلارنىڭ دۇنيادىن كېتىشى بىلەنلا باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى. بۇنىڭدىن بىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان ئادەمنىڭ قەدىر - قىممىتى بىلەن، مال - دۇنياغا ئېرىشكەن ئادەمنىڭ بەھرىمەن بولغان ھوقۇقى ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك زور پەرقنىڭ بارلىقى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ.

ئادەم نېمە ئۈچۈن ئۆمرىنىڭ ئەڭ ئېسىل مەۋسۇملىرىدىن 20 يىلغا يېقىن ۋاقتىنى ئوقۇش ئۈچۈن سەرپ قىلىدۇ. ھەتتا پۈتۈن ئۆمۈر بويى ئۆگىنىدۇ. بىكون: «بىلىم - كۈچ، كۈچ بولسا بىلىم» دېسە، مەھمۇد قەشقىرى: «قۇت (بەخت) بەلگىسى بىلىم» دەيدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «كىمگە بىلىمدىن ئۇلۇش تەگمىگەن بولسا، ئۇنى تىرىك دېمەي، ئۆلۈك ھېسابلا» دېگەن. ئۇ يەنە «بارلىق ياخشىلىقلار ئىلىمنىڭ خاسىيىتىدىن بارلىققا كېلىدۇ، ئىلىم بىلەن كۆككىمۇ يول ئالغىلى بولىدۇ» دېگەن. بىلىش دېگەن ئادەمگە نىسىپ بولغان ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ قىممەتلىك قابىلىيەت. توغرا بىلىش ئادەمنى ھەقىقەتكە، مۇۋەپپەقىيەتكە يېقىنلاشتۇرىدۇ. ئادەمنى ئۆز تەبىئىتىگە ئۈيغۇنلاشتۇرىدۇ. بىلىش ئارقىلىق ئىگە بولغان بۇ دۇنيا ئاجايىپ گۈزەل ۋە مۆجىزىلەر بىلەن توشقان بولىدۇ. ئۇ ئادەمنى تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز

يۈكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ. شۇڭا، ئىنسانىنىڭ بىلىش ھوقۇقى - ئەڭ مۇقەددەس ھوقۇقلىرىنىڭ بىرى. ئەگەر ئادەم بىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قالدۇرۇلسا، باشقا ھوقۇقلاردىن بەھرىمەن بولۇشنىڭ قىلچە ئەھمىيىتى قالمايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭغا ھوقۇق بېرىلسە، ئۇ ھوقۇقنى جارى قىلدۇرۇش ئىقتىدارى بولمايدۇ، ئۇنىڭغا ئەركىن پىكىر قىلىش ھوقۇقى بېرىلسىمۇ، مۇستەقىل پىكرى بولمايدۇ. ئۇنىڭغا تاللاش ھوقۇقىنى بەرسە، ئەڭ كېرەكلىك نەرسىنى تاللىمايدۇ. ئومۇمەن، بىلىمسىز ئادەم باشقىلارغا سايىدەك ئەگىشىشتىن باشقىغا يارىمايدۇ. ئۆزىگە خاس مەۋقە، دۇنيا قاراش بولمايدۇ.

تارىختا نۇرغۇن بۈيۈك ئادەملەر ئۆتۈپتۇ، بىر كۈننى بىكار ئۆتكۈزگەن بولسا، ئۇنى ئۆزى ئۈچۈن كۈلپەت ھېسابلىشىپتۇ. چۈنكى ئۇلار ھاياتىنىڭ ئامانەت ئىكەنلىكىنى، ئىنسان ئۆمرىنىڭ قىممىتى قانچە يىللار ياشىغانلىقى بىلەن ئەمەس، بۇ دۇنياغا نېمىلەرنى تەقدىم قىلغانلىقى بىلەن ئۆلچىنىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن. ئۇلار خەلقنى ئىلىم - ھېكمەت نۇرى بىلەن نۇرلاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىپتۇ. چۈنكى ئۇلار بىر ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى بويى بىلەن ئۆلچەنمىگەنىدەك، مۇئەييەن بىر خەلقنىڭ ئۇلۇغلۇقىمۇ ھەرگىز ئۇنىڭ سانى بىلەن ئەمەس، بەلكى ساپاسى بىلەن ئۆلچىنىدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن. شۇڭا، يۈسۈپ خاس ھاجىپ: ماڭا 400 مىڭ ئەسكەرنىڭ كېرىكى يوق، ساپالىق 40 مىڭ ئەسكەر بولسا دۇنيانى بويسۇندۇرالايمەن، دەپ تەربىيە كۆرگەن مىڭەنلەر بىلەن تەربىيە كۆرگەن، ساپالىق ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى قىممەتنى كۆرسىتىپ بەرگەنىدى.

ھازىرقى دۇنيا پەن - تېخنىكا دۇنياسى، ھازىرقى ئىگىلىك بىلىم ئىگىلىكى، ھازىرقى ئۆگىنىش پۈرسىتىنى تارىختىكى ھەر

قانداق بىر دەۋرگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. قەدىمكى دەۋرلەردە نۇرغۇن مەشھۇر كىتابلار دۇنياغا كېلىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئىلگىرىلەش يولىدا شوتا بولۇپ بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئىنتايىن ئاز ئادەملەرلا بەھرىمەن بولالايتتى. كىشىلەرنىڭ دۇنيا بىلەن بولغان ئۇچرىشىشى ھازىرقىدەك مۇنداق قۇلايلىق ئەمەس ئىدى. دۇنيانىڭ بىر چېتىدە بارلىققا كەلگەن بىر يېڭىلىق بىر قانچە ئەسىرلەردىمۇ دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىغا بارالمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ماتارىيەلمۇ ھازىرقىدەك ئومۇملاشمىغانىدى. ئاھالىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى باشلانغۇچ ساۋاتىغىمۇ ئىگە بولۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەيتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇقمۇ يەنىلا بەزى ئۇلۇغ ئادەملەر تەرىبىيلىنىپ چىقىپ، نۇرغۇن ۋاقتى ۋە زېھنىي كۈچىنى سەرپ قىلىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان، ئىنسانلارنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى، قۇدرەت كامالىتىنى نامايان قىلىدىغان مۆجىزىلىك ئىختىرالارنى، ئۇلۇغۋار ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ كەتكەنىدى.

ھازىرقى دۇنيا خۇددى بىزنىڭ ئالقىنىمىزدىكىدەكلا كۆز ئالدىمىزدا شارائىت، ئىمكانىيەتلەر، ھەممە ئەۋزەللىكلەر ھازىر تۇرۇپتۇ. ئۆيىمىزدە ئولتۇرۇپلا دۇنيانىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن شۇ كۈنى ۋاقىپ بولالايمىز، مەيدانغا كەلگەن مەدەنىيەت يېڭىلىقلىرىدىن خەۋەردار بولالايمىز. تور ئارقىلىق دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ كۈتۈپخانىلارغا كىرىپ خالىغان كىتابلارنى ئوقۇيالايمىز. تىل ئۆگىنىشىمۇ ھېسسىياتلىق ھەر جەھەتتىن ھازىرلانغان. مەكتەپلەرمۇ مۇنتىزىملاشقان، جۇرئەتلىك، ئىرادىسى بار ئادەمگە دۇنيادىكى ئەڭ داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ دەرۋازىسى ھەر قاچان ئوچۇق، ئۆگىنىش نىيىتى بار ئادەمگە پۇرسەت كۆپ، شارائىتىمۇ بار. بۇنىڭغا باشقا

باھانە كۆرسىتىش ھۆرۈنلۇق، كاززاپلىق بولىدۇ. بۇ پۈرسەتتىن ياخشى پايدىلانغانلار زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىۋاتىدۇ. بۇ پۈرسەتنى، ئىمكانىيەتنى قولدىن بەرگەنلەر دۇنيادىكى ئۆزگىرىشلەردىن بىخەۋەر قۇدۇقنىڭ ئاستىدىكى پاقىدەك ياشىماقتا. ئەگەر بىلسەك، بۈرۈنقىلار باسقان نەچچە يىللىق، نەچچە ئون يىللىق ئىلىم تەھسىل قىلىش باسقۇچلىرىنى بىر يىلدا، بىر قانچە يىلدا تاماملاش مۇمكىن. ھازىر تۈرمۇش رىتىمى تېز بولغان بىلەن، شۇنىڭغا تۇشلۇق ئىمكانىيەتلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلانساق، ئاندىن دۇنيانىڭ قەدىمگە ياندىشىپ ماڭالمىغۇدەك ئىقتىدارغا ئاساس سالالايمىز. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئىنسانلارنىڭ قەدىمى بىزدىن بارغانچە يىراقلاپ كېتىدۇ، بىز خۇددى تاشلاندۇق ئادەملەردەك، باشقا پىلانىتتىن كەلگەن ئادەملەردەك بۇ دۇنيا بىزگە ناتونۇش بولىۋېرىدۇ. بىز دۇنيانى تونۇمىساق، دۇنيانىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا ياندىشالمىساق، دۇنيانىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشالمىساق، دۇنيامۇ بىزنى كېرەك قىلمايدۇ. بىز مانا شۇنى ئەڭ چوڭ مەھرۇملۇق دەپ قارىساق بولىدۇ.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

ئون يەتتىنچى باب

ئەمگەكنىڭ شان ـ شەرىپى ۋە ھاقارەتنى يۇيۇش

ھالال ئەمگەك بىلەن بۇ دۇنيادا ئىبرىشكەن نەتىجە ئاخىرەتتە تەڭرى دەرگاھىدا يۈزمىڭ قىزارماسلىققا تېرىلغان ئۇرۇقتۇر.

— خاتىرەمدىن

1. ئىنسان تەبىئىتى ۋە ئەمگەكنىڭ شان ـ شەرىپى

ئىنسانىيەت تەرەققىيات تارىخى بىزگە شۇنداق بىر مەڭگۈ لۈك ھەقىقەتنى ئۆگەتتىكى، ئىنسان بۇ دۇنياغا قۇرۇق ئىبادەت ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئەمگەك ئۈچۈن يارىتىلغان. چۈنكى قانۇ نىيەت شۇكى، پەقەت ئەمگەكلا ئادەمنى ھەقىقىي مەنىدىكى ئادەم بىلىككە ئىگە قىلىدۇ. قەدىر ـ قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ، بۇ دۇنيادا ۋە ئۇ دۇنيادا يۈزىنى يورۇق قىلىدۇ. شۇڭا دىنىي ئەقىدە لەردىمۇ يالغۇز قۇرۇق دۇئا ۋە ئىبادەتكىلا يۆلىنىۋالغان قارا قورساق دۇئاكويلارنى تەنقىدلىگەن ئىبارىلەرنى ئۇچرىتىمىز. «نامازئوقۇلۇپ بولغاندا (يەنى نامازدىن پارىغ بولغىنىڭلاردىن كېيىن) زېمىنغا تارىلىپ (يەنى ئۆز مەشغۇلاتلار بىلەن بولۇپ)، ئاللانىڭ پەزلىدىن تەلەپ قىلىڭلار، مەقسىتىڭلارغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئاللانى كۆپ ياد ئېتىڭلار» (سۈرە جۇمۇئە 4 ـ، 10 ـ

ئايەت) . يەنە بىر ھەدىستە ئۆمەر ئىبنى خەتتاپ، جۇمە نامىزىدىن كېيىن بىرمۇنچە كىشىلەرنىڭ مەسچىت تۇۋرۇكىگە يۆلىنىپ ئالـ لاغا تەۋەككۇل قىلغۇچىلارمىز دەپ تۇرغانلارنىڭ ياقىسىدىن سىلـ كىشىلەپ تارتىپ قويۇرۇۋەتكەندىن كېيىن: بىر ئادەم رىزقى ئۇچۇن ئىشلىمەي ئولتۇرۇپ، ئى ئاللا ماڭا رىزىق بەرگىن دېسە، ئاسماندىن ئۇنىڭغا ئالتۇن ـ كۇمۇش ياغمايدۇ، دەپ بولۇپ، يۇقىرىقى ئايەتنى ئوقۇغان. بۇنىڭدىن دىنىي ئەقىدىلەردىمۇ روھا-نىلىققا چەك قويغانلىقىنى، ئىنسان زېھىنىدىكى رىزقىنى پەقەت ئەمگەك ئارقىلىق تاپىدىغانلىقىدىن ئىبارەت قانۇنىيەتتىن بېشارەت بېرىۋاتىدۇ.

تەبىئىي يارالمىش قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلىنسا، ئادەم قارا يۇز بولىدۇ. تەبىئىتىگە ھالاللىق پۇتۇلگەن ئادەم ئەمگەكنى سۆ-يىدۇ، ئۇنى مەقسەتكە يېتىشنىڭ بىردىنبىر ۋاستىسى ئىكەنلە-كىنى بىلىدۇ. قانۇنىيەت شۇكى، ھاياتنىڭ مەنىشەت داستىخىنى ئەمگەك مېۋىسى ئارقىلىق موللىشىدۇ، ئەگەر ئەمگەك بولمايدە-غان، بىز ئىزدەۋاتقان بەخت ئۇياقتا تۇرسۇن، ھاياتلىقمۇ بولمايـ دۇ. ئىنسانىيەتنى يىلمۇيىل، ئەسىرلەرمۇ ئەسىر ئىلگىرىلىتىـ ۋاتقان ئەڭ ئۇلۇغۋار كۇچ ئىنسانىيەتنىڭ ئەمگىكىدۇر. ئىنسانـ يەت مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىمۇ ئەمگەك، ئەمگەك بولمايدىكەن، ئىنسانىيەت تەرەققىياتىدىن ھەم مەدەنىيەت ئىزچىللىقىدىن سۆز ئېچىش مۇمكىن بولمايتتى. يەنە شۇ تەرەپمۇ بارکى، ئەمگەك كەلگۈسىنىڭ، كېيىنكى تەرەققىيات نىشانىنىڭ ھەرىكەتلەندۇر-گۇچ كۇچى، شۇڭا ھېچكىم ئەمگەكنىڭ شان ـ شەرىپىنى ئىنكار قىلمايدۇ.

ئەمگەكنىڭ يەنە بىر خىسلىتى شۇكى، ئەمگەك ئادەم تەبىئـ تىنىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمى. چۇنكى ئۇ ئادەمنى ھەقىقي

مەنىدىكى ئادەمىيلىك مەرتىۋىسىگە ئىگە قىلغۇچى، ئەگەر ئادەم ئەمگەكتىن ئايرىلىدىكەن، ئۆزىنىڭ ئىنسانىيلىق تەبىئىدىن مەھرۇم بولىدۇ، بۇنىڭ بىلەن يەنە ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئاساسى گۇمران بولىدۇ. بىز شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىشىمىز كېرەككى، ئادەمنىڭ تەبىئىتى يېمەك ـ ئىچمەككە، يېمەك ـ ئىچمەككە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغاندىن كۆرە، ئەمگەككە مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان، ناۋادا يېمەك ـ ئىچمەككە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان تەبىئەت بولىدىغان بولسا، ھايۋاندىن پەرق قىلماس ئىدى، ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىغا مۇجەسسەم قىلىنغان چەكسىز ئىمكانىيەت ۋە ئىقتىدار ئۇنىڭ ئۆز قابىلىيىتىنى ئەمگەك، ئىجاد قىلىش ھەم بەھرىمەن بولۇشقا سەرپ قىلغاندا، ئاندىن ئادەم ئۆزىنىڭ تەبىئىتىگە ئۇيغۇنلىشالايدۇ. ئەگەر ئادەم ئۆزىنى پەقەت يېمەك ـ ئىچمەك ئۆتىدىغان قانالغا ئايلاندۇرۇپ قويىدىكەن، ئۇ ئۆز تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ، بۇ خىل ئاسىيلىقنىڭ ئاقىۋىتى پاجىئە بولىدۇ.

ئەمگەك ئادەمگە يۈكسەك ئىنسانىي پەزىلەت ئاتا قىلىدۇ، ئىنسانپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك ئەقىدىسىنى بەخش ئېتىدۇ، ئەمگەكنى سۆيگەن ئادەم ئىنسانىيەتنى سۆيىدۇ، ئەمگەكنى ئۇلۇغلىغان ئادەم مېھنەتكەشلەرنى سۆيىدۇ. ئەمگەكنى سۆيمەيدىغان، ئەمگەكنى يامان كۆرىدىغان ھۇرۇن، ھارام تاماق، قۇرۇق سۆزلەت ئادەم ئەمگەكنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى چۈشەنمەيدۇ، ئۆزىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنىمۇ بىلمەيدۇ، ئەمگەكچىلەر بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى بىلمەيدۇ، ئۇنداق ئادەم ئەمگەكچىلەرنى كۆزگە ئىلمايدۇ. ئۇلارنى پەس كۆرىدۇ، بۇ خىل ياتلىشىش بىلەن ئۆزىگە ھاقارەت قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلمايدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئۆزىنى ئالىيجاناب، بايۋەتچى ھېسابلىۋالغان ھارام تاماق،

تەييارغا ھەييار ئادەملەردىن ئېتىز بېشىدا قەددىنى تىك تۇتۇپ كەتمەن چېپىۋاتقان دېھقان قەدىر ـ قىممەتتە مىڭ ھەسسە يۇكسەك ئورۇندا تۇرۇشقا مۇناسىپ. بۇ مەنىدىن چىقىپ: «ئەمگەك ھەقىقىي ئالىيجانابلىقنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمىدۇر» (ر • روللان) دېگەن. ناھايىتى روشەنكى، ھېچقانداق نەرسە ئادەمنى ئەمگەكتەك ئۇلۇغۋارلىققا ئىگە قىلالمايدۇ.

تارىختىكى نۇرغۇن كاتتا ئالىملارنى بۇ دۇنياغا مەڭگۈلۈك باغلىغان بۇيۇك ئەقىدە ئەمگەك ئىدى، شۇ سەۋەبلىك نۇرغۇن ئاقىل مۇتەپەككۇرلار ھايات ئىزنالىرىنى ئەمگەك مېۋىسىدىن ئېچىلغان خۇش پۇراق گۈللەر بىلەن بېزىگەنلىكىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن ھاياتىنىڭ ئەڭ گۈزەل مەۋسۇملىرىنى سەرپ قىلغانلىقىنى كۆرەلەيمىز.

تارىختا ئەمگەكسىز ئۆتكەن بىرەر ئادەمنىڭمۇ نام ـ نىشانى قالغان ئەمەس، ھالال ئەجرى ـ مېھنەتلا ئۇلارغا مەڭگۈلۈك شان ـ شەرەپ ئاتا قىلغان ۋە مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئىگە قىلغان. بىز ئۇيغۇرلارنىڭ 11 ـ ئەسىردىكى ئۇلۇغ ئالىمى يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ھاياتقا ئېپسۇسلانماي، ئەمگەكسىز ئۆتكەن ھاياتقا ئېپسۇسلىنىش كېرەك، دەپ تەۋسىيە قىلغان ئىدى.

ئۆمۈرگە نە ئېپسۇس، ئەمگەككە ئىسىت،
ئەمگەكسىز ئۆتكەن ئۆمۈرگە ئىسىت.

ئومۇمەن، دۇنيادىكى ئالەمشۇمۇل ئۇلۇغ مۆجىزىلەرنىڭ ھەممىسى ئەمگەكنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئىنكار قىلالمايدۇ. جۇڭگولۇقلارنىڭ تارىخىي سىمۋولى بولغان سەددىچىن سېپىلى، مىسىرلىقلارنىڭ ئېپتىخارى ھېسابلانغان مىسىر

ئېھرامليرى، دۇنيا سودىسىنىڭ قەدىمكى ئالتۇن لىنىيىسى ھېسابلانغان «يىپەك يولى» نامىدا ئاتالغان كارۋان يولى، يۇنانلىقلارنىڭ «ئىلئادا»، «ئودىسسا» داستانلىرى، زاڭزۇلارنىڭ «گىسارۇاڭ» قىسسىسى، موڭغۇللارنىڭ «چاڭغىر»، قىرغىزلارنىڭ «ماناس» ئېپوسى، ئۇيغۇرلارنىڭ «ئوغۇزنامە» داستانى قاتارلىقلار ئىنسانىيەت ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە مىللەتلەرنىڭ شانلىق خاتىرىسى ۋە بۇيۇك نامايەندە ئىكەنلىكىنى بىلمىز. دېمەك، ئەمگەك بىلەن ھاياتلىق ۋە قىممەت قانۇنىيەتلىك ھالدا ئاشۇنداق باغلانغان بولۇپ، بۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مەڭگۈلۈك ھەقىقىتى.

2. زېمىنمۇ كۆتۈرەلمەيدىغان ئۇچ ئېغىر يۈك

كىشىلىك تۇرمۇشتا ئادەم ئۇچۇن كۆتۈرۈش ئەڭ ئېغىر بولغان يۈك زادى نېمە؟ دەپ سوراپ، كىشىلەرنىڭ بېرىدىغان جاۋابلىرى ئوخشىمىغان تەرەپلەردىن چىقىشى مۇمكىن. بەزىلەر: «ئەڭ ئېغىرى ئائىلىنىڭ يۈكى» دەپ جاۋاب بەرسە، بەزىلەر «خوتۇننىڭ يۈكى ئېغىر» دەپمۇ مۇمكىن. بەزىلەر «ئۆزى ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان ئىشنىڭ بېسىمى ئېغىر بولىدۇ» دەپ جاۋاب بېرەر. چۇنكى بىر دانىشمەن: «بىر ئىش شۇ ئىشنىڭ ئەھلى بولمىغان ئادەملەرگە تاپشۇرۇلغاندا قىيامەت بولىدۇ» دېگەنىكەن. يەنە بەزىلەرنىڭ پىكرىچە: «ئۆزى خالىمايدىغان ئىشنى زورۇقۇپ قىلىشنىڭ مۇشەققىتىنى كۆتۈرمەك تەس» دەپ قارىغان. بۇ ھەقتىمۇ خېلى كۆپ ھېكمەتلەر بارلىققا كەلگەن، «ئۆزى خالاپ كۆتۈرگەن يۈكنىڭ ئېغىرى بولمايدۇ»، «باشقىلارنىڭ

ئىشى تومۇزدا قول توڭدۇرىدۇ» دېگەندەك. مەھمۇت قەشقىرى كەلتۇرگەن بىر شېئىرنىڭ مەزمۇنىدا: «ئېگىز دۆڭلۇكلەر يۇمشاپ يول بېرىدۇ، كۆڭلۈم ساڭا يۈگرەك بولغاچقا» دېيىلگەن. ئومۇمەن تۇرمۇشتا ئادەمگە ئېغىر كېلىدىغان ئىشلارمۇ ناھايىتى كۆپ، ئادەمنى سۆيۈندۈرىدىغان ئىشلار سان ـ ساناقسىز، بىراق كىشىلىك تۇرمۇشتا زېمىنمۇ كۆتۈرەلمەي ئىگىرايدىغان، تاغلارمۇ كۆتۈرەلمەي ناله قىلىدىغان، كۆككە ئىدا قىلسىمۇ، غەزەپتىن چېقىلغان چاقماقلار ۋە گۈلدۈرمامىلاردىن باشقا جاۋابقا ئىگە بولالمايدىغان ئېغىر يۈكلەر بار.

ئۇزۇن ئەسىرلىك كىشىلىك تۇرمۇش مۇساپىسىدا ئىنسانىيەت كارۋانىنى ناھايىتى مۇشەققەتلىك يوللارنى باستى. بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزدى، بەزىلەر تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ بۇ كارۋاندىن قالماي ھايات يولىنى ئۇزۇپ قويماي داۋاملاشتۇردى؛ بەزىلەر بۇ ئۇزۇن، ئازابلىق سەپەرنىڭ مۇشەققەتلىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، سەپتىن چۈشۈپ قېلىپ، ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولدى. بەزىلەر نام ـ ئاتاق قازىنىپ، مەشھۇر ئاتالغان بولسا، بەزىلەر لەنەتكە قېلىپ پەس ئاتالدى، بۇ جەريانداا خەلق ئادەم ئۇچۇن كۆتۈرمەك ئەڭ ئېغىر بولغان ئۇچ خىل ئېغىر يۈكنى خۇلاسىلەپ چىقىشقان. كىشىلەر يەكۈنلەپ چىققان، زېمىنمۇ كۆتۈرەلمەيدىغان ئۇچ خىل يۈك بىرى يەنە بىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بىرىنى يەنە بىرنى ئېغىرلاشتۇردۇ، بۇ ئۇچى بىرىكىپ، شۇ ئادەمنىلا ھالاك قىلىپ قالماي، بەلكى شۇ جەمەتىنمۇ ھالاكەتكە سۈرەيدۇ.

1) ئېغىر كۈلپەتنىڭ بىرى — موھتاجلىق.
موھتاجلىق — ئادەمگە ھەرقانداق ھاقارەتنىڭ تامغىسىنى

بىسىشقا يارايدىغان، ئادەمگە ئىرادىسىگە مۇخالىپ، ۋىجدانغا پات ئىشلارنى قىلىشقا مەجبۇر قىلىدىغان ياۋۇز كۈچ، موھتاجلىقتىن ئادەمنىڭ ئېگىلمەس قەددى يادەك ئېگىلىدۇ. ئۇ ھەتتا ئادەمنىڭ بېلىنى سۇندۇرۇۋېتىشكە يارايدۇ؛ ئادەمنىڭ يۈزىنى يەرگە قارىتىدۇ، دوستلارنى خاپا قىلىپ، دۈشمەنلەرنى كۈلدۈرىدۇ. كىشىلەر موھتاجلىقنى پەقەت نامراتلىقتىنلا كېلىپ چىقىدۇ، دەپ قارايدۇ، بىراق موھتاجلىقنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ نەچچە خىل بولىدۇ. بىرى، نامراتلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان موھتاجلىق. بىز بۇنى قارا موھتاجلىق دېگەن ئۇقۇم بىلەن ئاتاپ تۇرايلى، يەنە بىرى، پەلەكنىڭ چاقى شۇنداق ئايلىنىدۇ-كى، بايلارنىڭمۇ موھتاج بولۇپ قالىدىغان چاغلىرى بولىدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئادەملەرنىڭ ئادەملەرگە بولغان ھاجىتىنى ۋە موھتاج بولىدىغانلىقىنى: «تاغ تاغقا قوۋۇشماس، ئادەم ئادەمگە قوۋۇشار» دېگەن ماقال بىلەن ئىپادىلەشكەن ئىدى. بىراق بىزنىڭ بۇ يەردە تىلغا ئالماقچى بولغان موھتاجلىق نامراتلىق ۋە ھۇرۇنلۇقتىن كېلىپ چىقىدىغان ئىقتىسادىي موھتاجلىقنى كۆرسىتىدۇ.

موھتاجلىق شۇنداق قاتتىقكى، نەچچە يىللار باياشادچىلىقتا ئۆتكەن بولسىمۇ، بىر قېتىملىق موھتاجلىق ۋە ئاچلىق ئازابى ئالدىدا ھېچنېمىگە دال بولالمايدۇ، بىر كۈنلۈك موھتاجلىقتىن سارغايغان مەڭزىنى يۇز يىللىق راھەتمۇ قىزارتالمايدۇ، خۇددى بىر قېتىم تويۇۋالغان نازۇ نېمەتلەر بىر قېتىم ئاچ قالغان ۋاقتىتكى ئىزتىراپقا دال بولالمىغانغا ئوخشاش، ھېچكىم موھتاج بولماي دۇنيادىن ئۆتەلەيمەن دەپ ھۆددە قىلالمايدۇ. بىراق موھتاجلىقنىڭ خاراكتېرى ئوخشاش بولمايدۇ، بىرى ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزى ئۆزىگە تاڭغان موھتاجلىق، بەزىلىرى باشقىلار-

نىڭ تاڭغان موھتاجلىقى، بەزىلىرى تەبىئىي قانۇنىيەتتىن كېلىپ چىققان بولسا، بەزىلىرى تاسادىپىيلىقتىن كېلىپ چىقىدۇ. ئۆزى ئۆزىگە تاڭغان موھتاجلىقنى بىز مەجرۇھ موھتاجلىق دەپ قارايمىزكى، ئۇنىڭ ېھسىمى ئاستىدىن ھەرگىزمۇ قوپالمايدۇ. بىراق تاسادىپىي ئوڭۇشسىزلىقلاردىن كېلىپ چىققان موھتاجلىق ۋاقىتلىق بولىدۇكى، ئۇنىڭدىن قۇتۇلماق ئوڭاي. بەزىلەرنىڭ موھتاجلىققا بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولىدۇ، بەزىلەرنىڭ موھتاجلىققا بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى ناھايىتى تۆۋەن بولىدۇ. بۇنىڭمۇ خاراكتېرى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلەر ئازغىنا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ، موھتاجلىققا چۈشۈپ قالسا، دەرھال ئۆزىنى يوقىتىپ قويىدۇ، ھەتتا ئۆلۈۋېلىشنى تاللايدۇ. بەزىلەر زور تىرىشچانلىق بىلەن موھتاجلىقنىڭ ياۋۇز قولىدىن قۇتۇلۇپ چىقىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدۇ، بەزىلەر قۇتۇلالمايدۇ. بۇ بىر تەرىپى، ئىككىنچى بىر تەرىپىدە بەزىلەر موھتاجلىق نامراتلىقنى باھانە قىلىپ، بۇ يۇكنى خاتا يول بىلەن تولۇقلىماقچى بولۇپ، ھەرخىل رەزىل ئىشلارنى قىلىدۇ. بەزىلەر ئوغرىلىق قىلىدۇ، بەزىلەر يانچۇقچىلىق قىلىدۇ، بەزىلەر شۇ ئوغرىلىقنى كەسىپ قىلىۋالىدۇ. ئۇلاردىن نېمە ئۈچۈن بۇنداق ھاقارەتلىك ئىشنى قىلىدىغانلىقىنى سورىغاندا «موھتاجلىق» دەپ جاۋاب بېرىدۇ، يەنە بەزىلەر نورمال ئۆتۈۋاتقان تۇرمۇشقا قانائەت قىلماي، يۇقىرى ئىستېمال قوغلىشىپ، ئەگ رەزىل، پاسكىنا، نومۇسسىز ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشتىن ھايا قىلمايدۇ. ئۇلاردىن نېمە ئۈچۈن بۇنداق پەسكەش ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇلارمۇ «موھتاجلىق، ئامال يوق» دېگەن جاۋابنى بېرىشىدۇ. مەن بىر قېتىم مەلۇم بىر مۇناسىۋەت بىلەن بىر دوستۇمنى ئىزدەپ مەلۇم مېھمانخانىغا بارغان ئىدىم، بىر چاغدا تېلېفون

جىرىكلاپ كەتتى، دوستۇم تېلېفوننى ئالغان ئىدى. مۇلازىمەت-چى: قىز لازىمۇ دەپ سورىغانلىقىنى ئېيتتى، مەن لازىم دېگىن، سۆزلىشىپ باقايلى دېدىم. بىر دەمدە ئىككى نەپەر ئۇيغۇر قىزى كىردى، يېشى 19 ـ 20 ياشلاردا ئىدى. مەن ئۇ قىزلار-دىن قەيەردىن كەلگەنلىكىنى، ئوقۇغان ـ ئوقۇمىغانلىقى قاتارلىق ئىشلارنى سورىغان ئىدىم. ئۇلارنىڭ جاۋابى مېنى قانائەتلەندۈر-مىدى، چۈنكى مەن ئۇلارنىڭ پۈتۈنلەي يالغان سۆزلەۋاتقانلىقىنى بىلىپ قالدىم. بىرى يۈرتىنى يالغاندىن دېدى، يەنە بىرى ئۆز-نىڭ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى، بۇ ئەلۋەتتە ئالدامچىلىق ئىدى، مەن ئۇلاردىن نېمىشقا مۇشۇنداق ئەسكى يولنى تاللىۋال-غانلىقىنى سورىغىنىمدا، ئۇلار «ئامال يوق» دەپلا جاۋاب بەردى. راستتىنلا ئامال يوقمۇ؟ ئۇ قىزلارنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى شۇما؟ ياق! بۇ ئۇ قىزلارنىڭ ياخشى تەربىيە كۆرمىگەنلىكىدىن، خاراكتېرىنىڭ زەئىپلىكىدىن، نومۇسسىزلىقىدىن تاللىۋالغان يول. ھازىرقى جەمئىيەتتە كىم ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قاپتۇ، ھازىر-قى جەمئىيەت ھەرگىزمۇ يۇقىرىقىدەك نومۇسسىز يولنى تاللاپ جان بېقىشقا مەجبۇر قىلمىدىغان جەمئىيەت ئەمەس. ھازىر نۇر-غۇن كارخانىلار قۇرۇلدى، نەچچە يۈزلىگەن رېستۇرانلاردا نەچچە مىڭ قىزلار ئىشلەپ جان بېقىۋاتىدۇ ۋە ئائىلىسىگە ياردەم قىلە-ۋاتىدۇ، بىراق يۇقىرىقى قىزلار بىر ئايدا ئالمىدىغان پۇلغا قانائەت قىلمايدۇ، ئۇلارنىڭ ئىنساپ، قانائەت قازىنى تېشىلىپ كەتكەن، قەلب قەسىرىگە داغ چۈشۈپ، دىيانەت ئورنىنى خىيانەت ئىگىلە-گەن. بۇنىڭدىن باشقا، «جان بېقىش» نى باھانە قىلىپ قۇۋلۇق، شۇملۇقلار بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلار، جەمئىيەتكە، ئەلگە كۆتۈر-گۈسىز زىيانلارنى سېلىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس.

ھاياتتا موھتاجلىق يۈكىنى يۈدۈشكە مەجبۇر بولمىغان كىم

بار؟ دۇرۇس يول تۇتۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان نۇرغۇن ئەزىمەت-لەر دەسلەپتە موھتاجلىق دەردىنى تولا تارتىپ، ئاخىرىدا ئورنى-دىن دەست تۇرۇپ، قەددىنى رۇسلاپ موھتاجلىققا جەڭ ئېلان قىلدى. ئاخىرى بىرقانچە يىل ئىچىدىلا قەد كۆتۈرۈپ، چوڭ شىركەتلەرنىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلاندى. بەزىلەر گەرچە يول تاپال-مىغان بولسىمۇ، تىرىشچانلىقنى توختىتىپ قويمىدى، ئۇلار قۇربىتى يەتكەن ئىشلارنى قىلىپ «يوقانغا قاراپ پۈت سۈنۈپ» ، قانائەت، ئىنساپ بىلەن ئۆزىنى بۇلغىماي، نائەھلىلەرنىڭ ئايىغىغا تىز پۈكمەي تۇرمۇش كۆچۈرۈپ بەختلىك ياشاۋاتىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى مەردلىكنى ئۇلۇغلايدىغان، نامەردلىكنى ئىنتايىن يامان كۆرىدىغان خەلق. شۇڭا خەلق ئارىسىدا مۇنداق بىر مەرد-لىك خىتابى بار: «يېمە نامەرد ئېشىنى، ئاچلىق سېنى ئۆلتۈر-سىمۇ. ئۆتمە نامەرد كۆڭۈلۈكىدىن، سەل سېنى ئاقتۇرسىمۇ» . بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي خاراكتېرىنى نامايان قىلىپ بېرىدى-غان شوئارى ئىدى، ئادەم ئۆچۈن ئەڭ قىممەتلىك ئىش — ئۆزىنى قەدىرلەش، ئۆزىنى ھۆرمەتلەش، ئۆزىگە ئىنسانىي پەزد-لەت بويىچە تەلەپ قويۇشتىن ئىبارەت. ئادەم ئۆزىنىڭ قەدىر — قىممىتىنى كىچىككىنە مەنپەئەتكە سېتىۋېتىشنى راۋا كۆرسە، ئۇنىڭغا مەنسۇپ بولغان بارلىق قىممەتلىك نەرسىلەردىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ. نامراتلىق ئادەمگە ھاقارەت كەلتۈرەلمەيدۇ؛ جەمـ-ئىيىتىمىزدە نى ـ نى نامرات ئادەملەر بار، بىراق ئۇلار ھەرقانچە موھتاجلىق تارتسىمۇ، لېكىن ناپاك يول بىلەن ئۆزىنى بۇلغاشنى خالىمايدۇ. پاكلىق بىلەن ئاچلىقتىن ئۆلۈشكە رازىكى، ناپاكلىققا سۆرەيدىغان ئىشلارنى قىلىپ، ياشاشنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ يامان خورلۇق دەپ بىلىدۇ. يەنە بىر قىسىم كىشىلەرمۇ بارىكى، ئىقتىسادىي جەھەتتە ھېچقانداق موھتاجلىقى يوق تۇرۇقلۇق، يۇـ

قىرى ئىستېمال قوغلىشىپ، رەزىل ئىشلار بىلەن ئۆزىنى بوياشنى راۋا كۆرىدۇ. بۇ يەردىكى پەرق باشقا نەرسە بولماستىن، خاراكتېر بەرقىدۇر. بۇ سىناق خاراكتېر سىنىقىدۇر، خاراكتېرى زەئىپ ئادەملەر ئازراق قىيىنچىلىققا ئۇچرىسا، ئۆزىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ئۇلار ناھايىتى تېزلا ئەل بولۇپ، رەزىللىككە قول بولىدۇ، خاراكتېرلىك ئادەملەرنىڭ بېلى شۇنچىلىك چىڭ بولىدۇكى، ھەرقانچە موھتاجلىقمۇ ئۇلارنىڭ بىلىنى پۈكەلمەيدۇ. شۇڭا مەردلىككە ئۇندەيدىغان ياكى نامەردلىك بەتنامىغا سۆرەيدىغان نەرسە بايلىق ياكى كەمبەغەللىك ئەمەس، بەلكى خاراكتېرنىڭ پەرقىدە، خاراكتېرسىز ئادەملەر ھەرقانچە باي بولۇپ كەتسىمۇ، ھەرقانچە ئالىم بولۇپ كەتسىمۇ، يەنىلا پەسلىكنى تاشلىمايدۇ. خاراكتېرلىك ئادەملەر گەرچە يۇقىرى مەلۇماتلىق بولالمىسىمۇ، نامرات بولسىمۇ، يەنىلا ئالىيجانابلىقنى يوقاتمايدۇ، مەردلىكتىن تايمايدۇ، ئۆزىنى پەسكەشلىك بىلەن بۇلغاشنى راۋا كۆرمەيدۇ. شۇڭا، بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزگە كېرەكلىك خەلق ئالقىشلايدىغان ئادەملەر خاراكتېرلىك مەرد ئادەملەردۇر. خاراكتېرسىز، تۇتۇرۇقسىز بايلاردىنمۇ، يۇقىرى مەلۇماتلىق ئالىملاردىنمۇ ۋاپا كەلمەيدۇ، بۇ ئۇزۇن يىل سىنالغان تۇرمۇشنىڭ ھەقىقىتى.

موھتاجلىق ئانچە قورقۇنچلۇق ۋە نومۇس قىلغۇدەك ئانچە پەس ئىش ئەمەس، ئەڭ قورقۇنچلۇق ۋە ئەڭ نومۇسسىزلىق ئىش جان بېقىشنى باھانە قىلىپ ۋىجدانىغا، ئىمانىغا ھاقارەت كەلتۈرىدىغان پەس، تەبىئەتسىز ئىشلارنى قىلىشتىن ھايا قىلماسلىق، موھتاج بولسىمۇ، پاك بولسا، زېمىن ئۇنىڭغا يول بېرىدۇ. ئەلمۇ ئۇنى يۆلەيدۇ، خەلقىمىز ئەزەلدىن بىرەر ئادەمنىڭ موھتاجلىقتىن، ئاچلىقتىن خانۇەيران بولۇپ ئۆلۈپ كېتىشىگە سە-

ۋەب بولغان ئەمەس، چۈنكى ئۇلارنى ھەرقاچان يۆلىگەن، يارداەم بەرگەن، بېشىنى سىيلاپ، سەپتىن تاشلاپ قويمىغان. بىراق پەسكەشلىكنى جان بېقىشنىڭ قورالى قىلىۋالغان ئادەملەرنى زەمىنمۇ كەچۈرمەيدۇ، خەلقمۇ ھەرگىز ئەپۇ قىلمايدۇ. بىر ئالىم شۇنداق دېگەن ئىكەن: ۋىجدانسىزلار ۋىجدانىنى ساتقان پۇلغا نېمە سېتىۋالار؟ ئىنسان ئۈچۈن پاكلىقتىن قىممەتلىك بايلىق يوق، ناپاكلىق بىلەن ياشىغان ئادەم مەڭگۈ موھتاجلىقتىن قۇتۇلالمايدۇ. ئۇلارنىڭ رەزىل نەپسىنى بۇ دۇنيانىڭ مال ـ دۇنياسى تولدۇرالمايدۇ.

2) ئەڭ چوڭ مەھرۇملۇق بىكارچىلىق.

موھتاجلىققا سەۋەب بولىدىغان ئامىللار ھەرخىل بولسىمۇ، لېكىن بىكارچىلىق بىلەن ھۆرۈنلۇق موھتاجلىققا سۆرەپ كىرىدىغان، تۇرمۇش مۇشەققەتلىرىدىن قۇتۇلدۇرمايدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل. بىزنىڭ تۇرمۇش ئەمەلىيىتىدىن يەكۈنلىشىمىزگە ئاساسلانغاندا، ئادەمنى نابۇت قىلىدىغان، ئۆمرىنى خورىتىدىغان، بۇ دۇنيانىڭ بەھرىمەنلىك ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىدىغان يامان دۇشمەن — بىكارچىلىقتۇر، بىكار تەلەپ ئادەملەر كېرەكسىز، تاشلاندۇق، ئەخلەت ئادەملەردۇر. ھازىرغىچە كىشىلەر ۋاقىتنى ئادەمنىڭ ئۆمرىنى يۇتىدىغان رەھىمسىز قاتىل دەپ كېلىشتى، مېنىڭچە ئادەمنىڭ ئۆمرىنى خاراب قىلىدىغان ئەڭ قورقۇنچلۇق يالماۋۇز — بىكارچىلىقتۇر. ۋاقىت دېگەن ئۆزىنىڭ قانۇنىيىتى بىلەن ھەممە ئادەمنىڭ ئۆمۈر كالېندارىنى ئوخشاش يىرتىدۇ، ۋاقىتنىڭ سۈرئىتى بەزى ئادەملەرگە ئاستا بولۇپ، بەزى ئادەملەرگە تېز بولمايدۇ. ۋاقىت دېگەن مۇئەييەن ۋاقىت بوشلۇقى ئىچىدە تۇرۇۋاتقان ئادەملەرگە بىرلىگەن قىسقا بىر پۇرسەت.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئۆمۇر، ۋاقىت دېگەن دەسمايە، ئونىڭ پايدىسى ياخشىلىقتۇر، دېگەن. ۋاقىت دېگەن مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايدۇ، ئۇتۇق قازىنالمايدۇ. مۇۋەپپەقىيەت ۋە ئۇتۇقنى ۋاقىت ئېتىغا مىنگەن ئادەملەرلا قازىنالايدۇ. شۇڭا ۋاقىتنى قارىلاشقا ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق، يۇسۇپ خاس ھاجىپ شۇڭا: ۋاقىت دېگەن داۋاملىق قىز كەبى ياش تۇرۇۋېرىدۇ، بىراق ئۇ ھەممە نەرسىنى قېرىتىشقا يارايدۇ، دېگەن ئىدى. «ئەتە» ئۇنداق قىلىۋېلىشتىمەن دېگەن سۆز بىكار تەلەپ، ھۇرۇن ئادەملەرنىڭ باھانىسى، ئەتە ئۆچۈن بۇگۈن ئۇل سېلىنىدۇ، بۇگۈنىڭ ئۇتۇقلۇق بولمايدىكەن، ئەتەڭ كۈلپەتلىك بولىدۇ. قەدىمكى بۇۋىلىرىمىز ھاياتنى پۈرسەت دەپ قارىغان ئىدى، ئەلشىر نەۋائىي: «ھەربىر دەم غەنىيمەتتۇر، ھەربىر دەم غەنىيمەت» دېگەن. ئۇلار ئۆمۇرگە، ۋاقىتقا شۇنداق پىخسىقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلغانلىقى ئۈچۈن مۇۋەپپەقىيەت تاجىنى كىيەلىگەن. ئەقىللىق ئادەم بىركۈنۈنىڭ مەنىسىز، ئەجرىسىز، نەتىجىسىز ئۆتۈپ كەتكەنلىكىدىن قاتتىق ئۆكۈنىدۇ. ئەقىلسىز ئادەملەر بىكار لاغايلاپ، مەنىسىز، ئەھمىيەتسىز، نەتىجىسىز ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولغانلىقىدىن خۇرسەنلىك تاپىدۇ. بىكارچىلىق يامان كېسەلگە ئوخشاش ئادەمنى بار ـ يوقىدىن مەھرۇم قىلىدۇ. بەزى كىشىلەر كۈن بويى تام يۆلەپ، كوچا چىڭداپ، قاۋاقخانا ماراپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بۇنداق ئادەملەرنىڭ ھاياتنىڭ كوچىدىكى ئەخلەت ـ چاۋارلاردىن نېمە پەرقى بولسۇن؟ ئۇنداق ئادەملەر تېخى ھاياتنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى ۋە قىممىتىنى ھېس قىلىشقا ئۇلگۈرمىگەن مەخلۇقلاردۇر.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ھاياتنىڭ قىممىتىنى قىلغان ئەمگىكى بىلەن ئۆلچەش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى، ئۇ: ئۆتكەن

ئۆمۇرگە ئەپسۇسلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق، مېھنەتسىز، بىكار ئۆتۈپ كەتكەن ھاياتقا ئىسىت دېگۈلۈك، دېگەن ئىدى. ئەگەك دېگەن ھاياتنى نۇرلاندۇرىدۇ، ھاياتقا مەنە ۋە مەزمۇن بېرىدۇ، ئەگەك دېگەن زېمىنغا جان كىرگۈزىدۇ، تۇرمۇشقا بەخت ئېلىپ كېلىدۇ، دۇنيادىكى بارلىق خاسىيەتلىك ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئەگەك شارائىتىدىن، ھەممە گۈزەللىك ۋە قىممەت ئەگەكتە. ئەگەك ئادەمنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپلا قالماي، بەلكى ئۇ ئىنسانلارنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەشكە قادىر. قانۇنىيەت شۇكى، بىر كەتمەننى ئوشۇق چاپقان ئادەم ئەزىز، بىر كەتمەننى ئارتۇق چېپىشقا ھۇرۇنلۇق قىلغان ئادەم خاردۇر. بۇ ھەقىقەتتىن گۇمانلانمىسمۇ بولىدۇ. شۇڭا بىر ئالىم ناھايىتى ھېكمەتلىك قىلىپ: «قۇرۇق دۇغا ھازىرغىچە ھېچكىمگە ئاسماندىن ئالتۇن ـ كۈمۈش يېغىپ باقمىدى» دېگەن ئىدى. نۇرغۇن ئادەملەر ئامەتسىزلىكتىن، تەقدىرنىڭ كاجىلىقىدىن ئاغرىنىپ يۈرىدۇ. ئۇ-لارنىڭ كۆتۈۋاتقىنى تاسادىپىي بىر ئامەت، كىشىلىك تۇرمۇشتا نۇرغۇن تاسادىپىيلىقلار بار دېگەندەمۇ، لېكىن شۇ تاسادىپىيلىق-نىڭمۇ سەۋەبى بولىدۇ. ئەجىر ـ مېھنەتسىز، ئىزدىنىشسىز، بىرلا كېچىدە ئاسماندىن ئالتۇن ـ كۈمۈش ياغىدىغان، بىرلا ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرسا ئامەت قۇشى بېشىغا قونۇپ قالىدىغان ئىشلار نەدە بولسۇن؟! يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئىبادەت بىلەن مېھنەتنىڭ، مەنپەئەتدارلىق بىلەن قۇرۇق ئىبادەتكىلا تەمەننا قويۇپ زىرىك كۆتكەنلەرنىڭ ئەسلى ياراتىمىش قانۇنىيىتىگە خىلاپ-لىق قىلغانلىق بولىدىغانلىقىنى خۇلاسىلەپ، روزا ـ نامار دېگەن پەقەت ئۆز نەپسىڭ ئۈچۈندۇر، ئۆزىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈنلا ياشىـ-غانلار ئەسلى ئىبادەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەي غەپلەتتە قال-غانلاردۇر. بۇنداق غەپلەتكە ئەسىر بولغانلارنىڭ كىشىلەرگە

ھېچقانداق مەنپەئىتى تەگمەيدىغانلارنىڭ ئىبادىتىگە تەڭرى مۇھتاج ئەمەس دېگەن. مەن بىر كۈنى دەل مۇشۇ تېمىدا بىر غايىلىك بىلەن ئازراق دېيىشىپ قالدىم. مەن ئۇنىڭغا ئەگەر مۇسۇلمانلار پەقەت نامازغىلا يۆلىنىۋالمىدىغان بولسا، نامازلا ئۇلارنى ھەرگىز مۇنجاتلىققا ئېرىشتۈرمەيدۇ دېۋىدىم، ئۇ ناھايىتى ئاچچىقلاپ كايىپ كەتتى. ئۇ نامازنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ بىر دىنىي بەلگىسى، دەپ كاپشىپ كەتتى، مەن دېدىم: ئەگەر نامازنى سېنىڭ قەلبىڭنى پاكلىيالمىسا، ھاياتنى سۆيۈشكە، تۈرمۇشنى قەدىرلەشكە، زېمىنىدىكى نېمەتلەردىن بەھرىمەن بولۇشقا ئىشتىراك قىلالمىسا، ياخشىلىققا دەۋەت قىلىدىغان، يامانلىقتىن توسىدىغان، ياخشى ئىشلارنى قىلىدىغان، يامان ئىشلاردىن قاچىدىغان قىلالمىسا، ئەلگە پايدا يەتكۈزەلەيدىغان قابىلىيەتكە ئىگە بولۇشقا ئىلھاملاندۇرالمىسا، ئەل ـ ۋەتەنگە زىيانداش بولۇپ قالماسلىققا ئۇندىيەلمىسە، ھەق ـ ناھەق مەسىلىسىدە دادىل بولۇشقا ئىشتىراك قىلالمىسا، ئاندىن ئۇ ساڭا پايدا كەلتۈرگەن بولىدۇ. ئەگەر سەن مەسچىتكە ماڭغان يولۇڭدا بىرەر مىسكىننىڭ ساڭا چۈشكەن ھاجىتىنى ئادا قىلىش ئىمكانىيىتىڭ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ھاجىتىگە پەرۋا قىلماي كەتسەڭ ياكى بىرەر يامان ئىشنى كۆرگەن بولساڭ ياكى بىرەر ناھەقچىلىككە يولۇقۇپ قالساڭ، ئۇنى كۆرۈپ تۇرۇپ توسۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە تاماشا كۆرسەڭ، ئۇنداق نامازنىڭ شەيتانىڭ دېپىغا ئوسسۇل ئوينىغان كاززاپنىڭ مەشغۇللىقىدىن نېمە پەرقى بولسۇن؟ تەسۋى سىيرىپ باشقىلارغا تاما قولىنى سۇنغان نامازخاندىن، كەتمەن چېپىپ ھالالدىن ئائىلىسىنى باققان دورىگەكنىڭ ساۋابى ئۆرە بولىدۇ، دېگەندەك بەزى زۆرۈرى قائىدىلەرنى سۆزلەپ، چۈشەندۈرمەك بولغان بولساممۇ، لېكىن ئۇنى قايىل قىلالايدىغاندەك ئەمەس ئىدىم. چۈنكى ئۇلار ئاشۇنداق ئۆلۈك

قائىدىلەرگە ئۆگىنىپ قالغان ئىدى، ئەسلى ئەقىدىدە «نامازدىن كېيىن زېمىنغا تارىلىپ رىزقىڭلارنى تەلەپ قىلىڭلار» دېگەن تەشەببۇس بولسىمۇ، لېكىن نۇرغۇن كىشىلەر بىكارچىلىقتا كۈندىلىرىنى زېرىكىش، بۇرۇقتۇرمىلىق، خاتىرىسىنى يوقاتقان ئادەمدەك تىنەپ - تەمتىرەپ، رەستىلەردىكى ئويۇنچۇقلارغا، توخۇ سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇشلارغا قاراپ كۈننى كەچ قىلىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇنداق بىكارچىلىقتا مەنسىز ئۆتكۈزۈۋاتقان ھاياتتىن ئېچىنغان چوقان ۋەلىخانوف ئۆتكەن ئەسىرنىڭ باشلىرىدا مۇنداق يازغان: «مەن كۆرگەن ئۇيغۇرلار ھەممە ئىشقا پەرۋاسىز قارايدىغان، پەقەت نامازغا ئوقۇشنىلا چوڭ بىلىپ، بۇنىڭغا مىنىۋالغان شەيتان بىلەن كارى بولمايدىغان ‹نامازمۇسۇلمانلىرى› غا ئايلىنىپ قالغانىكەن. ئەسلى مېنىڭ نەزىرىمدە مەركىزىي ئاسىيا مەدەنىيىتى ئاجايىپ گۈللەنگەن ئەللاملەر ماكانى ئىدى. ھالبۇكى، كۆرگەنلىرىم پۈتۈنلەي بۇنىڭ ئەكسىچە بولىدى، بۇ يەردە ھايات بىرلا خىل ئىزدا داۋام قىلىۋېتىپتۇ، ھايات تىرىكچىلىكىدىن باشقا مەنىۋى دۇنيانى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. بۇ يەرنىڭ مەنسەپدارلىرىدىن تارتىپ ئەل بىلگىلىرىگىچە ھەممىسى بىر ھالدا بۇرۇنقى ئاتا - بوۋىلىرىدەك ئاجايىپ ئەسەرلەرنى يازالمايدىكەن ۋە ئوقۇمايدىكەن. ئاسترونومىيە بىلەنمۇ شۇغۇللانمايدىكەن، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇلار توپ - توپ بولۇشۇپ، مەسچىتلەرگە ماڭىدىكەن. كۈن بويى مۇگدەپ ئولتۇرۇپ، مولىلارنىڭ ۋەزلىرىنى ئاڭلايدىكەن، ئۆيگە قايتىپ كېلىپ خوتۇنلىرى بىلەن ئەرمەك بولىدىكەن، بولمىسا كۆڭۈل ئېچىشلارغا چىقىپ كۈن بويى قوچقار ۋە توخۇ سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش ئويۇنلىرىنى كۆرىدىكەن. قوچقارلارنىڭ باشلىرى يېرىلىپ، توخۇ، ئىتلار قىپقىزىل قانغا بويىلىپ يەرگە يىقىلغاندىن

كېيىن، ئاندىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشىدۇ. كەن، بۇ بۇلارنىڭ ئالاھىدە كۆڭۈل ئېچىشى ئىكەن»[1]. بۇنىڭ دىن قاراشقا بولىدۇكى، ئۇيغۇرلارنىڭ بىكارچىلىقنى خورلۇق، ھېس قىلماسلىقى، ۋاقىت، ئۆمۈر بىھۇدىچىلىكى ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيانىڭ كەينىدە قېلىشىغا سەۋەب بولغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولسا كېرەك.

ئۇيغۇر خەلقى ناھايىتى قەدىمكى دەۋردىلا بىكارچىلىق ۋە ھۇرۇنلۇقنىڭ ئادەمگە خورلۇقتىن باشقا نەرسە ئېلىپ كەلمەيدى. غانلىقىنى ئەقەللىي تونۇپ يەتكەن ئىدى. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقالغان: «بىكار تۇرغۇچە بىكارغا ئىشلە»، «ئۆزۈڭنى خار قىلغۇچە، كۆچۈڭنى خار قىل»، «ئىشچانىنىڭ ئېرىنى ياغلىق، ھۇرۇننىڭ بۇرنى قانلىغ» دېگەن ماقال ـ تەمسىللەر بىكارچىلىقنىڭ ئادەمگە ئېلىپ كېلىدىغان يامان ئاقىۋەتىنى ھەر تەرەپتىن خۇلاسىلەپ بەرگەن. يۇقىرىقى ھېكمەتلەردىن ناھايىتى چوڭقۇر ھايات ھەقىقەتلىرىنى ھېس قىلىش مۇمكىن. دېمەك، بىز يۇقىرىدا تىلغا ئالغان موھتاجلىقنىڭ ئېغىر يۈكىمۇ بىكارچى ئادەملەرنى كۆتۈرۈپ باسىدۇ، تۇرمۇشتىكى يەنە نۇرغۇن ناباب، مەنىسىز ئىشلار بىكارچىلىقتىن يۇز بېرىدۇ، شۇڭا ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئىشسىزلىقنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىنى ھەرخىل ئامىللار بىلەن تىزگىنلەشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. قايسى دۆلەتتە ئىشسىزلىق كۆپ بولسا، جىنايەت ئۆتكۈزۈش نىسبىتى يۇقىرى بولىدۇكەن. بۇ مەسىلىنىڭ بىر تەرىپى، يەنە بىر تەرىپى ھەربىر ئادەمنىڭ شەخسىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئادەم مەلۇم بىر

① چوقان ۋەلىخانوف: «ماقالىلەر بىلەن خەتلەر» يېڭى ھايات ژۇرنىلى نەشرىياتى 1956 ـ يىلى قازاقچە نەشرى، 164 ـ بەت، يارمۇھەممەت تۇغلۇقنىڭ «مەدەنىيەت كارۋانلىرى» دېگەن ئىسىرىگە قارالسۇن.

ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇپ ئۆتمىسە، بۇ دۇنيا شۇنداق زېرىكىش-لىك، مەنىسىز بولىدۇ. ئادەم مەلۇم ئىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقاندىلا، ئاندىن ھاياتنىڭ قىممىتىنى ھېس قىلالايدۇ، بۇ دۇنيا-نىڭ ئىنسانغا بەرگەن پۇرسەتلىرىنى تونۇش، ھاياتنىڭ ئۆزىگە ئاتا قىلغان بەھرىمەنلىكلىرىنى ھېس قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولالايدۇ. ئەمگەك ئادەمنى قەيسەرلەشتۈرىدۇ، ۋۇجۇدىنى جاسارەتكە تولدۇرىدۇ. بىكارچىلىق يالغۇز ئادەمنىڭ ۋاقتىنىلا ئېلىپ قالمايدۇ، بەلكى ئۇ ئادەمنىڭ ئىنسانىي ئىقتىدارىدىن، تەپەككۇر ئىقتىدارىدىن ھەم مەھرۇم قىلىدۇ، ھەقىقىي ھايات دېگەن ئىز-دىنىش، پىكىر قىلىش، تەپەككۇر قىلىش، مېھنەت قىلىش ئىچىدىكى ھاياتتۇر. مېھنەتسىز، ئىزدىنىشسىز، تەپەككۇرسىز، مۇڭەپپەقىيەتسىز ئۆتكۈزگەن ھايات ھايات ئەمەس، ياشاشمۇ ئەمەس.

دۇنيادا مىليارد ـ مىليارد بايلىققا ئېرىشىپ، نۇرغۇن ساخا-ۋەتلىك ئىشلارنى قىلىۋاتقانلار بار، ئۇلار گەرچە شۇنچە زور بايلىققا قانائەت قىلماي، يەنىلا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تىرىشچان-لىق قىلىدۇ. ئۇنداق ئادەملەرنىڭ كۆتۈرىدىغان يۈكى ئادەتتىكى ھەرقانداق ئادەمنىڭكىدىن ئېغىر، ئۇلار دۇچ كەلگەن زىددىيەت ھەرقانداق باشقا ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى زىددىيەتتىن ئۆتكۈر ۋە كەسكىن، ھەتتا ئۇنداق ئادەملەرنىڭ ھاياتى ھەرقاچان تەھدىتتە ئۆتىدۇ. ئۇلارنىڭ خاتىرجەملىكى ئاز، تەشۋىشى كۆپ بولىدۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار قىلىۋاتقان ئىشىدىن ھەرگىزمۇ ۋاز كەچ-مەيدۇ، ئۇلارنىڭ بۇ خىل روھىنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ بەزىلە-رى: يائاللا، ئادەمنىڭ كۆزى مالغا تويمايدىكەن، ئاشۇ ئادەملەر-نىڭ پۇلى نەچچە ئەۋلاد يېتىپ يېسىمۇ يېتىدۇ، شۇنداق تۇرۇپ يەنىلا نېمىشقا مۇنداق قىينىلىدىغاندۇر؟ ئەگەر ئاشۇ پۇل مەنده

بولمىدىغان بولسا، بەخىرامان يېتىپ يەپ، ھۇزۇرنى سۈرگەن بولاتتىم دېگەندەك گەپلەرنى قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ قالمىز. مانا بۇ ئۇلارنىڭ ھاياتنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشەنمىگەنلىكىنىڭ ناھايىتى روشەن ئىسپاتى، شۇڭا ئۇنداق ئادەملەرگە مەڭگۈ ئۇنداق مول بايلىق نېسىپ بولمايدۇ. ئۇلار چۈشەنمەيدۇكى، ھاياتنىڭ مەنىسى كۆرەشتە، ئۇلار ھەرقاچان كۆرەش قىلىۋاتىدۇ، ئۇلار شۇ كۆرەشتە غالىب كېلىپ، قىممىتىنى تاپتى. پۇل تاپتى، ھاياتتا يۇقىرى ئورۇنغا ئىگە بولدى. ئۇلار مانا شۇ بايلىققا تايىنىپ نۇرغۇن زاۋۇت ـ كارخانىلارنى قۇردى. ئۇ يەرلەردە نەچچە ئون مىڭ ئادەمنى بېقىۋاتىدۇ، ئەگەر ئۇلار بۇ كۆرەشتىن ۋاز كەچسە، تاپقىنىنى يەپ، بەخىرامان ياستۇق قىرلاپ ياتسا، ئۇنىڭ ئىگىلىكى پۈتۈنلەي ۋەيران بولىدۇ. نەچچە مىڭ خىزمەتچى ئاچ قالىدۇ، بۇ بىر تەرەپ. ئەڭ مۇھىمى ئۇنداق جاسارەتلىك، پاراسەتلىك ئادەملەر كۆرەشنى توختىتىپ، بەخىرامان ئارام ئېلىشنى ئۆز ـ ئۆزىنى دەپسەن قىلىش دەپ بىلىدۇ. بىر چاغدا جەننەتتىكى تۇرمۇشنى تەسۋىرلەپ بىر ھېكايە چىققان. ئۇ ھېكايىدا بۇ دۇنيادا جەننەت ياساپ، ھەممە نازۇ نېمەتلەرنى تەق قىلىپ، ھۆر ـ غولمانلارنى خىزمەتىگە سېلىپ، بەخىرامان ھۇزۇر سۈرمەكچى بولغان، ھەممە شەرت ـ شارائىت شۇنچە تولۇق ئىدى، ئەمگەك قىلىش، مېھنەت قىلىش دېگەن ئىشلارمۇ يوق ئىدى. كۈن بويى ياتاتتى ـ دە، تاماق تەييار بولغاندا يەيتتى، بىراق ئۇ تېخى بىرقانچە كۈن بولمايلا، بۇنداق «جەننەتتىن» زېرىكتى، ئۇ سىرتلارنى ئايلىنىشنى تەلەپ قىلدى، بىراق ئەتراپىكىلەر ئۇنىڭغا ئاللىبۇرۇن ئۆلگەنلىكىنى، جەننەتكە كىرگەنلەكىنى، جەننەت دېگەندە مۇشۇنداق تەختلەرگە يۆلىنىپ، غەمسىز ياشايدىغان جاي ئىكەنلىكىنى ئېيتىشقان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىگە

بىر ئاز قانائەت بېرىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن يەنە بىرقانچە كۈن تولىمۇ تەستە ئۆتكەن. ئاخىرى ئۇنىڭ سەۋرى قاچىسى يېرىلىپ، بولدىلا مەن ھەرقانچە جاپا ـ مۇشەققەت تارتسامۇ، ھېرىپ ـ چارچىسامۇ پانىي دۇنيادا تارتاي، بىكارچىلىق دېگەن مىڭ ئۆلـ گەندىنمۇ كۈلپەتلىك ئىش ئىكەن دەپ ناله قىلغان. دېمەك، بىكارچىلىقنىڭ يۈكىنى كۆتۈرمەك ھەرقانداق مۇھىتتا ئېغىر بولىدۇ، ئەمگەكنىڭ مۇشەققەتلىرىگە بەرداشلىق بېرىش مۇمـ كىن، لېكىن بىكارچىلىقنىڭ مۇشەققەتلىرىگە ھەرگىز بەرداشـ لىق بەرگىلى بولمايدۇ.

ھازىرقى دۇنيانىڭ تەرەققىيات سۈرئىتى ھەرقانداق بىر دەۋردىكىدىنمۇ تېز بولماقتا. بىراق نۇرغۇن ئادەملەر چۆلدە قالـ غان ئادەمدەك تېنەپ ـ تەمتىرەپ لاغايلاپ يۈرگىنى يۈرگەن. ئۇلارنىڭ پەقەت گال قايغۇسىدىن باشقا غېمى يوق، بىز ئالغا كەتكەن ئەللەرنى رېئاكتىپ ئايروپىلانغا ئوخشاتساق، بىزنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتىمىزنى قەدىمكى يارىيا ھارۋىغا ئوخشىتىش مۇمكىن. يارىيا ھارۋا بىلەن رېئاكتىپ ئايروپىلانغا يېتىشكىلى بولارمۇ؟ بۇنداق زور پەرق نەدىن كېلىپ چىقتى؟ بۇ بىزنىڭ ئەقلىمىزنىڭ باشقىلارنىڭكىدىن تۆۋەنلىكى، بىزنىڭ شارائىتـ مىزنىڭ باشقىلارنىڭكىگە يەتمەيدىغانلىقىدىن، ئىقتىسادىي ئاساـ سىمىزنىڭ تۆۋەنلىكىدىن ئەمەس، بەلكى ھۇرۇنلۇق، بىكارچىـ لىقتىن كېلىپ چىققان. بىز باھانە كۆرسىتىشكە ئامراق، پۈرـ سەت يوق، شارائىت يوق دېگەن گەپلەر بىزنىڭ باھانىمىز. پۈرسەت بىلەن شارائىت تېلىۋالىدىغان ياكى ئارىيەتكە ئالىدىغان، پۈلغا سېتىۋالىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۇزلۇكسىز تىرىشـ چانلىق قىلىش ئارقىلىق يارىتىلىدىغان نەرسە، ھېچقانداق يەردە تەييار شارائىت، تەييار پۈرسەت بولغان ئەمەس، ئۇنى ئىنسانلار-

نىڭ جاپالىق ئەمگىكى يارانقان، تەبىئەت بىلەن بولغان ئېلىشىش يارانقان. باھانە كۆرسىتىش ھۇرۇنلارنىڭ، بىكار تەلەپلەرنىڭ بىردىنبىر ئۆزىگە تەسەللى بېرىش قورالى، ئۇلار ئەگەر مۇنداق شارائىت بولىدىغان بولسا، ئوغرى قاچاقلارنىڭ تېخىنى مۇنداق ئۆرۈۋەتكەن بولاتتىم، ئەگەر بۇنداق ئىمكانىيەت بولسا ئايغا چىقاتتىم، دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ. بار ئىمكانىيەتتىن پايدىلىنىپ يەنمۇ ياخشى ئىمكانىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرۈش دانالىق بولىدۇ، باھانە كۆرسىتىپ بىكارچىلىقتا كۈن ئۆتكۈزۈش نادانلىق ۋە نومۇس.

تەسەۋۋۇر قىلىپ بېقىش كېرەككى، زېمىنغا جان كىرگۈزۈۋاتقان، دۇنيا تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈۋاتقان ھەربىرىمىز دۇرگۈچ كۈچ ئەمگەك. ئىنسانلار ئەگەر بىر كۈن ئەمگەك قىلىشتىن توختىسا، ھەربىرىمىز تەرەققىياتمۇ توختايدۇ. ئىنسانىيەت ھالاكەتكە يۈزلىنىدۇ، بۇ خىل ھەقىقەتنى ئۇيغۇر خەلقى بۇرۇنلا بىلەتتى، شۇڭا ئۇلار: «ھەربىرىمىز بەربىرىمىز» ، «ئېقىن سۇ سېسىمايدۇ» ، «ئىشىك ئىلگۈچىكى چىرىمايدۇ» دېيىشكەن. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى ئۇلار ھەرقاچان ھەربىرىمىز بولىدۇ، توختام سۇ تېزلا لەش بېسىپ، قۇرت بېسىپ قۇرۇپ تۈگەيدۇ، بۇنى بىكارچىلىققا ئوخشىتىش مۇمكىن.

بىراق يەنە بىر قائىدىمۇ بارىكى، ئەمگەكنى بىلىپ، ئەمگەك قىلىشنى بىلمەسە، يەنىلا نەتىجىسى ياخشى بولمايدۇ. بەزىلەر ئەمگەكنىڭ قىممىتىنى بىلىدۇ، بىراق ئەمگەكنى ياراتمايدۇ، يۇقىرى دەرىجىدىكى ئەقلىي كۈچ سەرپ قىلىدىغان ئىشلارنى تەلەپ قىلىدۇ، جىسمانىي ئەمگەكلەردىن، ئادەتتىكى ئىشلاردىن قاچىدۇ. ھەتتا ئۇنداق ئىشلارنى قىلىشتىن نومۇس قىلىدۇ، ئادەم ئەمگەكتىن نومۇس قىلغۇلۇق ئەمەس، نومۇس قىلىش

توغرا كەلسە، ئۆزىگە مۇناسىپ بىرەر ئىش تاپالمىغانلىقىدىن، ھۇرۇنلۇق، بىكار تەلەپلىكتىن باشقىلارغا يۆلىنىپ ياشاشقا مەجبۇر بولۇپ قالغانلىقىدىن نومۇس قىلىش كېرەك. بىكارچىلىقتىن كەلگەن ھاقارەت دېغىنى ئۆزۈڭنىڭ كۈچۈڭگە تايىنىپ قەدكۆتۈرۈشتىن باشقا ھېچقانداق سوپۇن بىلەن يۇيۇپ تازىلىغىلى بولمايدۇ.

ھەربىر ئادەمدە ئۆزىگە مۇناسىپ بىرخىل ئىقتىدار بولىدۇ، ھەممە ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى، ماھىللىقى ئوخشاش بولمايدۇ. ئادەم ئۆزىگە مۇناسىپ ئىشنى تېپىپ ئىشلىمىسە، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايدۇ. تۆگە كۆتۈرگەن يۈكنى ئات كۆتۈرەلمەيدۇ، ئات چاپقان يولدا تۆگە چاپالامدۇ؟ ئادەمنى ئىشتىن تەزدۇرىدىغان، كېرەكتىن چىقىرىۋېتىدىغان ئىشنىڭ بىرى ئادەم ئۆزىگە مۇناسىپ ئىشنى تاللىيالماي، قابىلىيەتسىزلىكى تۈپەيلى مۇمكىنچىلىكى بار ئىشنى مۇمكىنچىلىكى يوق ئىشقا ئايلاندۇرۇپ قويۇشتۇر. ئەمگەكنىڭ ئۇنۇمى ئادەمنىڭ چامى يېتىدىغان ئىشلارنى كاردىن چىقىرىپ، ئۇمىدسىز قىلىپ قويىدۇ. نەتىجىدە ئىشتىن زېرىكىپ، بىكارچىلىقنى خالاپ قالىدۇ، يۇسۇپ خاس ھاجىپ شۇڭا: «يېتەلمەيدىغان يەرگە ئاياغ باسما، قىرغىقى مەلۇم بولمىغان دەريانى ئۆزۈڭنى ئاتما، بولمىسا كۆپ مۇشەققەت چېكىسەن، لېكىن نەتىجىگە ئېرىشەلمەيسەن» دېگەن ئىدى. ئادەمنى كېرەكسىز قىلىپ قويىدىغان يەنە بىر ئىش شۇكى، ھېلى ئۇ ئىشقا، ھېلى بۇ ئىشقا ئۆزىنى ئۇرۇش، يەنى ئىككى كېمىگە تەڭ دەسسەش، بۇمۇ ئادەمنى ھالاك قىلىدىغان يول، ئادەم ئايىغى چىقمايدىغان، ئۇنۇمى يوق بىر تالاي ئىشلارنى قىلىپ، ئۆزىنى نابۇت قىلغاندىن كۆرە، كىچىك ئىش بولسىمۇ بىرەر ئىشنى ۋايىغا

يەتكۈزۈپ قىلىشقا ئادەتلىنىش كېرەك. بىر ئىشقا قول تىقىپ ۋايىغا يەتكۈزۈشكە كۆز يەتمىسە، ياخشىسى ئۇ ئىشنى قىلمىغان تۈزۈك. شۇڭا، مەھمۇت قەشقىرى ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ناھايىتى قىممەتلىك بىر ھېكمەتتىدىن ئۇچۇر بېرىدۇكى: «كۆل پۈۋلەگۈچە، چوغ پۈۋلە». مانا بۇ بىلىش بىز دەۋاتقان يۇقىرىقى گەپلەرنىڭ ئەڭ ئىخچام يەكۈنى. كۈلنى 360 كۈن پۈۋلىگەن بىلەنمۇ، ئۈنىڭدىن ئوت يانمايدۇ، چوغنى پۈۋلىسە ئوت يېنىپ مۇرادى ھاسىل بولىدۇ. بۇ ھەقىقەتنى نەچچە مىڭ يىللار بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىز بىلەلىگەن يەردە، بىز بىلمەسەك قانداق بولىدۇ؟

3) ئەڭ يامان بەختسىزلىك — يالغۇزلۇق.

مۇنداق بىر ھېكمەت يادىمدا تۇرىدۇ: «پەزىلەتسىز ئادەم مىڭ ئادەمنىڭ ئارىسىدىمۇ يالغۇز قالىدۇ». كىشىلىك تۇرمۇشتا پەزىلەتسىزلىكنىڭ تۇرلىرى ناھايىتى كۆپ، شاخچىلىرى ھەرخىل. بىراق بىز يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىقتىنمۇ ئارتۇق پەزىلەتسىزلىك يوق، چۈنكى ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىق ئادەمنى موھتاجلىققا ئېلىپ بارىدۇ، موھتاجلىق ئادەمنى ئىنسانىي پەزىلەتتىن مەھرۇم قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ. پەزىلەتسىز ئادەم ئەل ئارىسىدا ئېتىبارغا ئېلىنمايدۇ، يالغۇز قالىدۇ. يەنە بىر تېخىمۇ ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى، پەزىلەتسىز ئادەم پەقەت پەزىلەتسىز جەمئىيەتتە كۈن ئالالىغان بىلەن، پەزىلەتلىك جەمئىيەتتە تاشلاندۇق ئادەمگە ئايلىنىپ قالىدۇ. پەزىلەتسىز جەمئىيەتتە ياخشىلار، قابىلىيەت ئىگىلىرى يالغۇز قالسا، پەزىلەتلىك جەمئىيەتتە كېرەكسىزلەر، پەزىلەتسىزلەر يالغۇز قالىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ پەزىلەتسىزلىك ھۆكۈمران ئورۇنغا چىققان بىر دەۋرنىڭ سۈرىتىنى سىزىپ بېرىش ئارقىلىق، ھاياتـ

ىنىڭ بۇ ھېكمىتىنى بايان قىلغان: «زامانىڭغا نەزەر سال،— دەيدۇ ئۇ پادىشاھقا. خىتاپ قىلىپ، — ھەممە ئىش ـ ھالەتلەر تامامەن باشقىچە بولۇپ كەتتى، بىلىملىكلەر خارلاندى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنى، كۆچىنى ئايايدىغان بولۇپ قالـ دى. ئەقىللىقلار كېكەچ بولۇپ، ئېغىز ئاچالماس بولۇپ قالدى، ئەل ئىچىدە يارىماس، پەس كىشىلەر كۆپىيىپ كەتتى. ياۋاشلار دەپسەندە بولۇپ، بېشىنى كۆتۈرەلمەس بولدى.. مەي بىلەن يۇزدـ ىنى يۇيىدىغان بىنامازلار مەرد، باتۇر ئاتىلىپ، ئەلگە كۈچ كۆرـ سىتىۋاتىدۇ. پىتنە ـ پاساتچىلار مەرد ئاتىلىپ، مەي ئىچمەيددـ ىغان پاك كىشىلەر خەسىس دەپ تونۇلۇۋاتىلىدۇ» (6451 ـ 6456 ـ بېيتلارنىڭ مەزمۇنى). يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئەسلىدىن تانغان ۋە ياتلاشقان شۇ جەمئىيەتتە ئۆزىنى يەككە ـ يېگانە ھېس قىلىپ، باغرى ئېزىلىدۇ: «بۇ دۇنيادا ھەقىقىي ئادەم قىس بولۇپ كەتتى، نەلەردىن ئىزدىسەم بولاركىن، ئورنۇمدىن تۇـ رۇپ، جاھاننى كېزىپ باقاي، ۋاپادار ئادەملەر بولسا ئىزدەپ كۆرەي، دۇنيانى چاپاق قاپلاپ، ۋاپا قەھەتچىلىكى بولدى، قېنى سوراپ باقاي، كىمدە ۋاپا باركىن؟ مۇبادا ۋاپادار، سېخىي ئەرنى تاپسام، يەلكەمدە كۆتۈرەتتىم، كۆزۈمگە سۈرتەتتىم، ئەگەر ۋاپاـ دار ئىنسانىنى تاپالمايدىغان بولسام، تاغدا ياۋايى كىيىك بىلەن ھايات كەچۈرەي، قۇمنى تۆشەك قىلىپ، تاغاردىن تون كىيەي ... ئى ئاللا، ۋاپاسىزلارغا يولۇقۇپ غەمگە پاتتىم، ۋاپادار كىشـ ىنى تاپسام شېرىن جاننى پىدا قىلاتتىم. «ئادەم» دېگەن ناملا قالدى، ھەقىقىي ئادەمىيلىك يوقالدى، ئەگەر قەيەردە ئادەمىيلىك بولسا، مەنمۇ شۇ ياقتا باراتتىم. دۇنيانى ئاختۇرۇپمۇ ھەقىقىي مېھرىبان ئادەمنى تاپالمىدىم، مېھىر ـ شەپقەتسىز كىشىلەرگە قانداقمۇ كۆڭۈل بېرەي... نېمىسىنى ئېيتاي، ئاداش، قولداشلـ

www.uyghurkitap.com

رىمدىن ئۇمىد قالمىدى، قېرىنداشلىرىم ياتلىشىپ كەتتى، سىر- داشقىلى ئادەم يوق، يالغۇزلۇقتا مۇڭغا پاتتىم. شادلىقتىنمۇ كۈلەرمەنمۇ؟... بۇ يەردىن ياخشىلىق تاپالمىدىم، ئولۇس، شە- ھەرلەرنى تاشلاپ كىشىلەردىن يىراقلىشاي. چۈنكە شورايدۇ، چايانەك چاقىدۇ، ئىتتەك قاۋايدۇ، قايسى بىرىنى ئۇراي، بۇ جاھىللارنىڭ ئارىسىدا ماڭا ئەلەم يەتتى» (6565 ـ، 6604 ـ بەيتلارنىڭ مەزمۇنى قىسقارتىپ ئېلىندى). بۇ بايانلاردىن قارا- غاندا ئالىيجاناب، پاك تەبىئەتلىك ئادەملەر پەسكەش جاھىللارنىڭ ئارىسىدا يالغۇز قالىدۇ. بۇنداق يالغۇزلۇقنىڭ دەردىمۇ ئىنتايىن ياماں بولىدۇ، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزى ھەققىدە بىلىملىك، پەزىلەتلىك ئادەملەر ئېغىر يۈك يۈدىگۈچىلەر، بىلىمسىز ئادەم- لەردە بۇنداق ئازاب تۈيغۇسى بولمايدۇ دېگەن ئىدى، ئالىيجاناب، پاك تەبىئەتلىك كىشىلەر گەرچە نائەھلىلەر ئارىسىدا يالغۇز قال- سىمۇ، ھاقارەتكە، پىتنە ـ پاساتقا ئۇچرىسىمۇ، ئۇنىڭدىن ئانچە ئازابلىنىپ كەتمەيدۇ، چۈنكى ئۇنداق ئادەملەر ئۆزىنىڭ روھە- دىن، ئۇمىدۋارلىقىدىن ئاراملىق تاپىدۇ. بىراق ئۇلار بۇنىڭ بىلەنلا ئازابتىن خالىي بولالمايدۇ، ئۇلار كۆز ئالدىدىكى بۇزۇل- غان روھلاردىن، قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەن قائىدە ـ يوسۇنلار- دىن يەنىلا ئازابلىنىدۇ. بۇنداق ئازاب پەزىلەتسىز ئادەملەردە ھەر- گىز بولمايدۇ.

ئەمدى ئەسلى گېپىمىزگە كەلسەك، ئادەم تۇرمۇشىدا كىشە- لىك مۇناسىۋەتتىمۇ، روھىي جەھەتتىمۇ تىنغدەك يالغۇز قېلىش- نىڭ ئۆزى ھەقىقەتەن كۆتۈرمەك ناھايىتى ئېغىر يۈك. چۈنكى بىر ئادەمگە كۆڭۈل بۆلىدىغان، ئۇنى ياخشى كۆرىدىغان، ئۇنى سېغىنىدىغان، سۆزلىشىشنى، سىردىشىشنى خالايدىغان، ھېچ- بولمىغاندا ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىدىغان بىرەر يېقىن ئادەم-

نىڭ بولماسلىقىدىنمۇ ئېغىر، كۈلپەتلىك ئىش بارمۇ؟ ئەگەر بۇ ئىش توغرىسىدا تېخى ئويلىشىشقا ئۇلگۈرمىگەن بولساڭلار، ئۆزۈڭلارنى ئەتراپىڭلاردىكى سىلەرگە مۇناسىۋەتلىك ئادەملەرنىڭ ئىچىگە قويۇپ تەسەۋۋۇر قىلىپ باقساڭلار بولىدۇ. كىم سىزنى ھەقىقىي ھۆرمەت قىلىدۇ، كىم سىزگە ھەقىقىي ئەقىدە قىلىدۇ، كىم سىزگە يالغاندىن ھېجىيىدۇ، يەنە كىملەر سىزگە تەمەدىن خۇشامەت قىلىدۇ، ئەگەرسىز بىرەر يامان كۈنگە قالغاندا سىزگە ياردەم بېرىشنى خالايدىغانلار بارمۇ؟ ئەگەر سىز ئەمەلدىن چۈشۈپ كەتكىنىڭىزدە يەنىلا سىزنى ھۆرمەتلەيدىغان ئادەملەر قانچىلىك؟ سىز پېنسىيىگە چىققاندا جەمئىيەت سىزنى تاشلىۋېتەرمۇ ياكى سىزنى يوقلاپ تۇرارمۇ؟ سىز پۇلدار ۋاقتىڭىزدا ئەتراپىڭىزدا نۇرغۇن ئادەم پايپېتەك بولۇپ تۇرۇشىدۇ، ئەگەر سىز نامراتلىشىپ قالغۇدەك بولۇپ قالسىڭىز، سىزنىڭ ئەتراپىڭىزدا قانچىلىك ئادەم قالار؟ بىز تۇرمۇشتىن نۇرغۇن ئەھۋاللارنى كۆردۇق، بەزىلەر جەمئىيەتتىكى بىز يۇقىرىدا دېگەن يۇقىرى ئورنىدىن مەھرۇم بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ يەنىلا ئۇ يالغۇز قالمىدى، ئۇ يەنىلا قەدىر ـ قىممەتتە، ھۆرمەتتە تۆردە تۇردى. ئۇنى يوقلاپ تۇرىدىغانلار، ئۇنىڭدىن مەسلىھەت ئالىدىغانلار يەنىلا ئۇزۇلمىدى، ئۇ يەنىلا ئۆزىنىڭ ئەل ئارىسىدا قىممىتى ۋە ھۆرمىتىنىڭ بولغانلىقىدىن كۆڭلى توق تۇرىدۇ، كۈنلىرى خۇشال ـ خۇرام-لىق، ئازادىلىق، مەنىلىك ئۆتىدۇ، يەنە بىر تۇركۈم ئادەملەرنى كۆردۈڭكى، ئۇلار بۇرۇنقى ھەيۋىسىدىن قالغاندا، تەكەببۇرلۇق-تىن گىدەيگەن قەددى پۈكۈلگەندە، ئەمەل ـ مەنسەپ تونى سال-دۇرۇلۇۋالغاندا، ئۇ بۇ دۇنيادىكى ئەڭ بىچارە، ئەڭ يېتىم، تىغدەك يالغۇز قالغانلىقىنى، پەقەت ئۆزىدە ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇ-رۇشتىن باشقا جەمئىيەتتە ھېچقانداق بىر ئورۇنغا ئىگە بولالمە-

غانلىقىنى كۆردۇق. ئۇ تېپتىكى كىشىلەر ئەمدى باشقىلاردىن گەپ تەمە قىلىپ، باشقىلارنىڭ سالمىنى ئىلىك ئېلىشنى ئويمىد قىلىپ، باشقىلارغا ھەرقانچە يېقىنلىشىشنى ئارزۇ قىلىسمۇ، لېكىن نۇرغۇن تونۇش ـ بىلىش كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئېرەڭسىپ-مۇ قويمىغىنى، ھەتتا مۇھىم مەرىكىلەرگىمۇ ئېيتمىغانلىقىنى، بىرەر ئادەمنىڭمۇ ئۇنى يوقلاپ كەلمىگەنلىكىنى كۆرگەندە قانداق ئويلايدىغاندۇ؟ بۇنداق يەككە ـ يېگانە يالغۇز قېلىشنى ئويلاپ باققان بولغىيمىتى؟ بۇ نېمىدېگەن يامان ئازاب ـ ھە؟ ئەل تاشلىۋەتكەن ئادەمنى كىممۇ يۆلىيەلىسۇن؟

ئۇيغۇرلاردا ئادەم بولغان ئادەمدە مەڭ كىشىنىڭ ئىشى بار، ئادەم بولمىغان ئادەمدە كىمنىڭ ئىشى بار؟ دېگەن گەپ بار. بۇ جەمئىيەت شۇنداق ئادىل تارازىكى، ئادەملەرنىڭ ياخشى ـ يامىنى ناھايىتى ياخشى ئايرىيالايدۇ. ئەل ئارىسىدا جەمئىيەتكە كېرەكلىك، ئىشقا يارايدىغان، سەمىمىي، راستچىل، كۆيۈملۈك ئادەملەرنىڭ خېرىدارى كۆپ بولىدۇ، كېرەكسىز، يارىماس، بىكار تەلەپ ئادەملەرنى ھېچكىم كېرەك قىلمايدۇ. ھەربىر ئادەم قانچىلىك قۇربان بېرىشتىن قەتئىينەزەر، جەمئىيەتتە بىر كىشى-لىك ئورۇنغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن تىرىشىش كېرەك. بۇ ئۇنى جەمئىيەتكە باغلايدۇ، ئۇنىڭ تۇرمۇشىنى، ھاياتىنى بېيىتىدۇ، ئادەم ئەمەل ـ مەنسەپ بىلەن، مال ـ دۇنيا بىلەنلا بەختلىك بولالمايدۇ. ئەمەل ـ مەنسىپى بار، مال ـ دۇنياسى كۆپ بولسـ-مۇ، جەمئىيەت تەرىپىدىن تاشلىنىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ ئازابى ناھايىتى ئېغىر بولىدۇ، ئادەمنىڭ ئىنسانىي قىممىتىنى نامايان قىلمىغان نەرسە يۇقىرى ئىمتىياز ئەمەس، بەلكى ئەل ـ ۋەتەن-گە بولغان ھەقىقىي، سەمىمىي سۆيگۈ.

ئادەم ئەلنىڭ قۇچىقىدىلا ئۆزىنىڭ قىممىتىنى تاپالايدۇ،

بەخت ـ سائادەتكىمۇ ئەل بىلەن ئورتاق بولغاندىلا ئېرىشەلەيدۇ. ئەل ـ جامائەتتىن ئايرىلغان، ئەل ـ جامائەتنىڭ خۇشاللىقى بىلەن باغلانمىغان بەخت ۋە خۇشاللىق ھەقىقىي بەخت ۋە خۇشاللىق بولالمايدۇ. ئەل بىلەن بولغان تەقدىرداشلىق، ئەل بىلەن بىر سەپتە بولۇش ئادەمنى ئەلنىڭ قوينىغا ئېلىپ كىرىدۇ. تۇرمۇش قايناملىرىغا باشلايدۇ، تەپەككۇرىنى ئاچىدۇ، ئەقىل يوللىرىنى راۋاجلاندۇرىدۇ، خاراكتېرىنى تاكامۇللاشتۇرىدۇ. ئۇنداق ئادەم بۇ دۇنيادىن مەڭگۈلۈك خوشلاشقاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ روھى، ئۇنىڭ ئوبرازى ئەلنىڭ ئىچىدە داۋاملىق ياشلىنىدۇ. بىز بۇنداق ئادەملەرنى ئۆلدى دەپ قارىمايمىز، ھەقىقىي ئۆلگەن ئادەم بىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئېيتقاندەك: «تىرىك ئۆلۈك ئادەملەر، يەنە بىرى، بۇ دۇنيادىن كەتكەندىمۇ ھېچكىم ئۇنى ياد ئەتمەيدىغان ئادەم» دېمەك، بۇ دۇنيادا يالغۇز قالغان ئادەم، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ يالغۇز قالىدۇ، بۇ نېمىدېگەن ئېغىر بەختسىزلىك؟

ئادەمنىڭ جەمئىيەتتە يالغۇز قېلىشىغا سەۋەب بولىدىغان ئامىللار ناھايىتى كۆپ، ئەڭ مۇھىمى پەزىلەتسىزلىك، ئەلگە ئاسىيلىق قىلىشتىن ئىبارەت. ئەلگە قارا يۈزلۈك قىلغان ئادەم ۋاپاسىزلارنىڭ بوۋىسى سۈپىتىدە ئەلنىڭ قارغىشىغا قالىدۇ. ئەلگە قارا يۈزلۈك قىلىش ھېسابىغا ئېرىشكەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ بەختسىزلىكىنىڭ ئورنىنى تولدۇرالمايدۇ، ئادەمنىڭ ھەرقانداق گۈناھلىرىنى كەچۈرگىلى بولسىمۇ، لېكىن ئەلگە قارا يۈزلۈك قىلغان گۈناھىنى ھەرگىزمۇ كەچۈرۈشكە بولمايدۇ. ئەلگە قارا يۈزلۈك قىلغان ئادەمگە كەڭ قورساقلىق قىلغان ئادەم ھەم ۋاپاسىزلار قاتارىدا سانىلىدۇ، شۇڭا ئۇنداق ئادەملەرنى خەلق يېتىم قالدۇرۇش، ئىچ ئاغرىتماسلىق ئارقىلىق جازالايدۇ.

ئادەم يالغۇز قالماسلىق ئۈچۈن ئىشەنچتىن مەھرۇم بولۇپ قالماسلىق كېرەك، ئىشەنچسىز ئادەم ۋاپاسىزلىققا يېقىنلا ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭدىن ھەممە ئادەم قاچىدۇ. ئەل ئارىسىدا ئىشەنچلىك دېگەن نامغا ئېرىشىشمۇ ناھايىتى قىممەتلىك بايلىق. يەنە بىرى، ئادەم موھتاجلىققا چۈشۈپ قالغاندا يالغۇز قالىدۇ، موھتاج بولۇپ قالغاندا، ھەتتا دوستلارمۇ ئەتراپىدىن غايىب بولىدىغان ئىشلار كۆپمۇ؟ يەنە بىرى، ئادەم بىكارچىلىقتىن يالغۇز قالىدۇ، بىكارچىلىق ئادەمنى ھايات سېپىدىن تاشلاپ قويىدۇ، خۇددى كارۋاندىن چۈشۈپ قالغان ئادەمدەك؛ تۆتىنچى بىر سەۋەب، روھىي جەھەتتە يالغۇز قالىدۇ. روھىي جەھەتتە يالغۇز قالغانلارنىڭمۇ ئازابى ناھايىتى ئېغىر بولىدۇ، روھىي جەھەتتە يالغۇز قېلىشمۇ ئادەمنىڭ باشقىلاردىن ئۆزىنى ئالاھىدە چاغلاشتىن، باشقىلارنى ئۆزىدىن تۆۋەن كۆرۈشتىن، تەكەببۇرلۇقتىن، مەنمەنچىلىكتىن، باشقىلار بىلەن پىكىرده، دۇنيا قاراشتا، مەسلەكتە، غايىدە، مەقسەتتە ئورتاق بولمىغانلىقى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يالغۇز قالىدۇ. بىراق بەزىلەر ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەر بىلەن روھىي جەھەتتە ھېچقانداق ئورتاقلىقى بولمىغانلىقى ئۈچۈن يالغۇز قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلمايدۇ. بۇنداق ئادەملەردە باشقىلارنى قوللاش، ئۇلار بىلەن ئورتاقلىشىش، باشقىلارنىڭ خۇشاللىقىدىن خۇشال بولۇش، قايغۇسىدىن قايغۇرۇش ھېسسىياتىمۇ بولمىغانلىقى ئۈچۈن روھىمۇ قۇرۇق بولىدۇ. ئادەم ئۆزىنى باشقىلار بىلەن ئوخشاشلا ئادەم ئىكەنلىكىنى، ئۇلار بىلەن ئۆزى تەقدىرداش، سەپەرداش، سەپداش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالىغان چاغدا ئاندىن ئادەم ئۆزىنىڭ شۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ يالغۇز ئەمەسلىكىنى، ئۆزىنى قوللايدىغان، يارىدەم بېرىدىغان ئادەملەرنىڭ ناھايىتى كۆپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالە-

غان چاغدا، ئۇنىڭ كۆڭلى پۈتۈن، روھىمۇ كۆتۈرەڭگۈ، غەيرەت-لىك، جۇرئەتلىك بولالايدۇ. ئۆزىگە ئىلھام ۋە كۈچ ـ قۇدرەت تاپالايدۇ. روھىي جەھەتتىكى يېتىملىكىمۇ ئادەمنى قۇرۇق جەسەت-كە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

ئادەمنى يالغۇزلۇققا مەھكۇم قىلىدىغان يەنە بىر ئامىل شۇ ئادەمنىڭ يارىماسلىقى، كېرەكسىزلىكى، كىشىلەر ئۈچۈن ھېچ-قانداق پايدا ـ مەنپەئەت يەتكۈزەلمەسلىكىدە، جەمئىيەتنىڭ شۇنـ-داق بىر قانۇنىيىتى مەڭگۈلۈك ئىكەنكى، كىشىلەر ئارىسىدىكى پايدا ـ مەنپەئەت يەتكۈزۈش مۇناسىۋىتى كىشىلەرنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ تۇرىدۇ، ناھايىتى نۇرغۇن ئىشلاردا مەنپەئەت ئورتاقلىقى بولىدۇ. «مەنپەئەتنى دېمىسە ئۇۋچى ئۇۋغا چىقماي ئۆيىدە قېرىيـ-دۇ» (يۈسۈپ خاس ھاجىپ)، بىر ـ بىرىگە مەنپەئەت يەتكۈز-مەك، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ مۇھىم بىر شەرتى، مەنپەئەتتىن ھاسىل بولغان مۇناق بىر پۈتۈنلۈك قانۇنىيىتىنى كىشىلەر خېلى بۇرۇنلا ناھايىتى ئوبراز-لىق ۋە ئەمەلىي پاكىت بىلەن ئىسپاتلاپ بەرگەن ئىدى: «دۇنيا-دىن ۋە ئادەملەردىن قېچىپ يالغۇز، يەككە ـ يېگانە ئۆتۈش قانۇنىيەتكە خىلاپ، دەيدۇ. (كەلىلە ۋە دىمنە) دېگەن كىتابتا ـ سۆھبەتنىڭ پايدىسى، غەيرەتنىڭ مەنپەئىتىدىن كۆپرەك، تەڭ-رى تائاللا ئۆز قۇدرىتى بىلەن ئىنسانلارنى بىر ـ بىرىگە موھتاج ۋە بىر ـ بىرىگە لازىم قىلىپ ياراتقان تۇرسا، كىشىلەرگە خىل-ۋەت ۋە تەنھالىق قانداقمۇ راۋا بولسۇن؟ ئادەمزاتنىڭ تەبىئىتى تەبىئەت مەدەنلىرىدىن بەرپا بولغانلىقى ئۈچۈن، بىر ـ بىرىگە قوشۇلماقتا مايىل كېلىدۇ ۋە بىر ـ بىرىدىن يارىدەم تىلەشكە ھاجىتى چۈشىدۇ. مەسىلەن: ئەگەر بىر كىشى تائام پىشۇرماقچى بولسا، يا بىر كىيىم كىيمەكچى بولسا، ئاۋۋال قازان ياساش

ۋە كەتمەن سوقۇش كېرەك بولىدۇ. شۇڭا لاي ئېتىپ بىر قاچا ياساپ، ئۇنىڭدا سۇ ئېلىپ، كەكە سوقۇپ ئۇنىڭ بىلەن ئوتۇن كېسىپ، ھەر ئىشنى ئۆز تەرتىپى بىلەن قىلىشى لازىم بولىدۇ، قازان ۋە كەكە سوقۇشقا بولقا، سەندەل، كۆرەك كېرەك. تاغقا بېرىپ كۆمۈر كۆيدۈرۈپ ئېلىپ كېلىشكە تاغار توقۇش كېرەك، تاغار توقۇش ئۈچۈن يۇڭ تېپىپ، ئۇنى ئېشىش كېرەك. يۇڭ تېپىش ئۈچۈن قوي ياكى تۆگە بېقىش كېرەك. قىسقىسى، ئەنە شۇنداق نۇرغۇن ئاۋارە بولۇش كېرەك، شۇنداقلا بولسا ھەرقانداق ئادەم بىر كىمنىڭ ياردىمىسىز پۈتۈن ئۆمرى ئىچىدە بىرەر قېتىم ئاش پىشۇرۇپ يا يېيەلەيدۇ، يا يېيەلمەيدۇ. ھەتتا بەزى ئىشلارنى قىلالمايدۇ، شۇڭا زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن بىر كىم قازان ياساي-دۇ، بىرى كەكە سوقىدۇ، بىرى كۆمۈر كۆيدۈرىدۇ. ئالاھازەل قىياس، ھەركىم بىر ئىشقا مەشغۇل بولۇپ، ئۆز ئېھتىياجىدىن ئارتۇقىنى باشقىلارغا بېرىپ، بىر ئىقلىمنىڭ ئادەملىرى بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ ھايات كەچۈرگەچكە، ھەرقانداق ئىش ئاسانلىق بىلەن ھەل بولىدۇ. ئادەملەر بىر ـ بىرىگە زۆرۈر، يالغۇزلۇق بىلەن ھېچ ئىشنى پۈتكۈزگىلى بولمايدۇ. مانا بۇلار ئادەملەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ئېھتىياجى چۈشىدىغانلىقىنى، بىرلەشمىسە ھېچقان-داق ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ» («كەلىلە ۋە دىمنە» 27 ـ بەت). يۇقىرىقى يەكۈنلەردىن مۇنداق ئىككى زۆرۈرىيەت ئەكس ئېتىدۇ: بىرى، ئادەم جەمئى-يەت توري ئىچىدە مەلۇم بىر ئۇلۇشكە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، پايدىلىق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇشلىرى كېرەك، بەزىلەر ناھايىتى چوڭ ئىشلارنى قىلىدۇ، بەزىلەر ناھايىتى كىچىك ئىش-لارنى قىلىشى مۇمكىن. بەزى چاغلاردا يىگىنە قىلالايدىغان ئىشنى نەيزە قىلالمايدۇ، ئاجىز قەلەمتىراش قىلالىغان ئىشنى چوڭ

قىلىچ قىلالمايدۇ. ئادەملەرنىڭ نەزىرىگە ئىلىنمايدىغان بەزى ئا-
دەملەرمۇ زۆرۈر تېپىلغاندا خېلى مۇھىم ئىشلاردا كېرەككە كې-
لىپ قېلىشى مۇمكىن، ئەگەر يېڭىنچىلىكمۇ، قەلەمتىراشچى-
لىكمۇ رولى يوق ئادەمنىڭ ياشىغىنىدىن ئۆلگىنى ياخشىراق.
يەنە بىرى، ئادەم چوقۇم ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىپادىلەشكە
تۇغرا كېلىدۇ، جەمئىيەتتە مەۋجۇتلۇق ئاساسى يوق ئادەمدىن
بىچارە ئادەم يوق، ئادەمنىڭ مەۋجۇتلۇقى ھۈنەر ـ كەسىپ بىلەن
بولىدۇ، ھۈنەر كەسىپتە قانچىلىك دەرىجىدە يۇقىرى كامالەت
ھاسىل قىلالىغان بولسا، مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى شۇنچىلىك پۇخ-
تىلىيالايدۇ. ھېچقانداق ھۈنەر ـ كەسىپكە ئىگە بولالمىغان ئا-
دەمنىڭ مەۋجۇتلۇق ئاساسى بولمايدۇ، چۈنكى بىرەر قابىلىيەت،
ھۈنەر ـ كەسىپكە ئىگە بولغان ئادەمنىڭ جەمئىيەتكە ھەم ئۆزىگە
پايدىسى تېگىدۇ، قابىلىيەتسىز، ھۈنەر ـ كەسىپسىز ئادەم زې-
مىنغا يۈك بولغىنى بولغان، ئۇنداق ئادەمدىن كىشىلەرگە زىيان
يەتسە يېتىدۇكى، كىشىلەرگە، جەمئىيەتكە مەنپەئىتى يەتمەيدۇ.
شۇڭا جەمئىيەت ئۇنداق ئادەمنى كېرەك قىلمايدۇ، نەتىجىدە ئۇ
ھەم موھتاجلىق دەردىنى تارتىدۇ ھەم بىكارچىلىق ئازابىنى تارتى-
دۇ ھەم ھاياتلىق سېپىدىن ئايرىلىپ، يەككە ـ يېگانە قالىدۇ
ـ دە، ھەتتا ئۇنىڭ ئائىلىسىدىمۇ بىر كىشىلىك ئورۇن تۇتقۇدەك
سالاھىيىتى بولمايدۇ.

ئومۇمەن ئالغاندا، بىز بۇ دۇنياغا يۈك بولۇش ئۈچۈن كەل-
گەن ئەمەس، بىكار تەلەپلىك بىلەن قارىنىمىزنى تويغۇزۇش ئۈ-
چۈنلا تۇغۇلغان ئەمەس، بۇ دۇنيا بىكار تەلەپلەرنىڭ دۇنياسى
ئەمەس، كۆرەشچانلارنىڭ دۇنياسى، بۇ ھۇرۇنلۇق، مەككارلىق
زامانى ئەمەس، ئىجاد قىلىش، تەرەققىي قىلىش زامانى. جەمئى-
يىتىمىز شەخسىيەتچىلىك، نەپسىرۇەرلىك جەمئىيىتى ئەمەس،

دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىدىن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش، ھەربىر ئادەم قۇربىتىگە يارىشا تۆھپە يارىتىش، مۇرىنى ـ مۇرىگە تىرەپ تەڭ ئىلگىرىلەش، ئۆزئارا قوللاش، ياردەم بېرىش دۇنياسى، يەكلەش، دۇشمەنلىشىش دۇنياسى ئەمەس. ھازىرقى دەۋر چاقى ھەرقانداق دەۋردىكىدىنمۇ تېز ئايلىنىپ، بىزگە تېخىمۇ كەسكىن، تېخىمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن رىقابەت ئېلان قىلماقتا. ئەپسۇسكى، باشقىلار ئاتتا بولسا، بىز بولساق ئېشەكتە؛ باشقىلار پەلەكتە بولسا، بىز تېخى يەردە. بۇ ھال مەجبۇرىيىتىمىزنىڭ قانچىلىك مۇشكۇل، بېسىمنىڭ قانچىلىك ئېغىر ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرماقتا. بىزنىڭمۇ تەرەققىي قىلىشىمىز، يۇكسىلىشىمىز ئۇچۇن دەۋر بىزنى ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن ياشاشقا مۇراجىئەت قىلماقتا، تۇرمۇشنىڭ رىتمى بىزنى ئالدىراتماقتا، ئەجدادلار بىزگە كۆز تىكمەكتە، تارىخ بىزنى چاقىرماقتا. ھايات ۋە ياشاش مانا شۇنداق ئۇزلۇكسىز رىقابەت داۋامىدا ھەققىي مەنىسىگە ئىگە بولالايدۇ، چۈشەنگۈچىلەر ئۇچۇن بۇ دۇنيا ئاجايىپ گۈزەل ۋە سۆيۈملۈك. بىلگۈچىلەر ھاياتلىق تېپىلماس پۇرسەت، لېكىن پۇرسەت بىلەن قىسمەت ھېچقاچان ئۇنى قۇرۇق سېغىنىش، كۆز يېشى قىلىپ يالۋۇرۇش بىلەنلا ئۆزىنىڭ مەئىشەت داستىخىنىنى ئاچمايدۇ. تەقدىر قىسمەتلىرىنى پەقەت ھەققىي ئىقتىدار بىلەن مەردلىكلا كۆمپەيكۇم قىلالايدۇ.

بىلسەك، ئادەم ئۇچۇن ئەڭ قىيىنى ياشاشنى بىلىشتۇر، ھەققىي ياشاشنى بىلەلىگەن ئادەمگە دۇنيادىكى بارلىق مۇشكۇل-لۇكلەر بويسۇنىدۇ. يانچۇقىدا دەسمىي بار كىشىلا بازارغا كىرەلەيدۇ ۋە ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئالالايدۇ. بازارغا قۇرۇق قول كىرگەن كىشى بازارغا ھەسرەت بىلەن قارايدۇ، لېكىن كۆزلىرى قىزىرىپ، لەۋلىرى گەز باغلاپ كەتسىمۇ، ھېچكىم

ئۇنىڭغا ئېرەڭسىمەيدۇ. ئاخىرى ئۇ بازاردىن قۇرۇق قول ئايرىلىدۇ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ، بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ئالدىغا قۇرۇق قول كىرىدۇ ۋە خىجالەتچىلىكتىن يۇزلىرى قىزىرىدۇ. ئامال قانچە؟ بۇ دۇنيادا قاراپ قويغانغا، بىچارىلەرچە بويۇن قىسقانغا غەنىيمەت داستىخىنى ئېچىلغانىنى نەدە كۆرگەن؟ قاراپ قويغانلىق ئۇچۇن بەدەل تۆلىمىسىلا، شۇنىڭغا شۇكرى قىلسا بولىدۇ. ھاياتـ مۇ شۇنداق، ھايات بازىرىغا كىرگەن ئىكەنسەن، مال ساتقۇچى بولۇپ، بىرەر سودا سارىيى ئاچ، ھېچبولمىغاندا كىچىك يايما ئاچساڭمۇ بولىدۇ. ھېچبولمىسا باي خېرىدار بول، ئەگەر ئۇسـ ساپ، لەۋلىرىڭ قۇرۇغاندا، نەمدىۋالغۇدەك پارچە ـ پۇرات بولـ سىمۇ پۇلۇڭ بولمىسا، دوغچىنىڭ ئورۇندۇقىدا ئولتۇرالمايسەن. سەن ھەر دائىم موھتاجلىقىڭ، بىكارچىلىقىڭ ۋە يار ـ يۆلەكـ سىزلىكىڭ ئۇچۇن ناھايىتى نۇرغۇن باھانە سەۋەبلەرنى كۆرسىتـ سەن. سېنىڭ باھانە كۆرسىتىشىڭگە ھېچقانداق ئاساسىڭ يوق. باھانىلىرىڭ سەندىن ئەڭ ئاخىرقى دەسمىلىرىڭنىمۇ مەھرۇم قىـ لىپ، ئاخىرى خاكسار قىلىپ قويۇشتىن باشقا نەپ بەرمەيدۇ. سەن ھاياتىڭ سەھىپىسىدىن قانداق خەتنى ئوقۇغان بولساڭ، ئۇنى باشقا بىرى ئەمەس، ئۆزۇڭنىڭ يازغانلىقىڭنى ئېتىراپ قىل. شۇڭا نېمىنى كۈتسەڭ، ئۆزۇڭدىن كۈت، نېمىنى تەلەپ قىلساڭ ئۆزۇڭدىن تەلەپ قىل. بۇ خۇسۇستا بوۋىمىزنىڭ مۇنۇ ھېكمىتىنى ئۆزۇڭگە مىزان قىل: «سەن ئاجايىپ، غارايىباتلارغا يول تاپمەن دەپ ئاۋارە بولىسەن، ئاگاھ ۋە دانا بولغىنكى، ئاجايىپ ـ غارايىپلارنىڭ ھەممىسى ئۆزۇڭدە، ئۆزۇڭنى ھەقىقىي بىلەلمىگەندە، ئاندىن توغرا يولغا كىرەلەيسەن». چۇنكى سېنىڭ ۋۇجۇدۇڭدا شۇ قەدەر ئۇلۇغۋار شەرەپلەر مەۋجۇتتۇركى، ئەگەر سەن روھىڭدىكى يامان خۇلقلارنى تۇگىتىپ، پاكلىق خىسلەتلـ

رى ئۇچۇن جاي ھازىرلىغاندا، ئۆزۈڭنىڭ قانچىلىك يۈگىنىپ قالغانلىقىنى، قانچىلىك ئەركىنلىشىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلسەن. شەرەپ خەزىنىسىگە يېقىنلىشىپ، ئەبۇجەھلىنىڭ يامان قىلىقلىرىنى ئۆز زاتىڭدىن يوقاتساڭلا، ئاندىن ئىنسان، ھەقىقەت ۋە پاكلىق سىرلىرىغا مەھرەم بولالايسەن. كۆزلىرىڭ ۋىسال نۇرىدىن يورۇپ كېتىدۇ ـ دە، بۇنداق قوۋمنىڭ ئارىسىدا «مەن» لىك ۋە «سەن» لىكتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. چۈنكى ئۆزىنى ئۆزى زۇلمەتكە مەھكۇم قىلىشنى راۋا كۆرمىگەن ھەرقانداق بىر قوۋمنى ھېچقانداق كۈچ زۇلمەتكە پاتۇرالمايدۇ. ئەگەر سەن بۇ قانۇنىيەتلەرنى چوڭقۇر ئويلاپ كۆرسەڭ ۋە ئەقىل بىلەن ھايات سىرلىرىنى دىققەت بىلەن مۇلاھىزە قىلىپ كۆرسەڭ، ھوشيار دىلىڭدا مۇنۇ سۆزلەرنى ئېيتىشقا ھەقلىق ئىكەنلىكىڭنى سېزىسەن: يارىتىلغان بارلىق نەرسىدىن ئاساسىي مەقسەت ئىنسان، ئىنسان زاتى ئەڭ ئۇلۇغ زات، سەن ئۆز زاتىڭ بىلەنلا شۇنچە ئىخچام ھەم تەپسىلىسەن، شۇنداقلا بارلىق مۇشكۇللۇكلەرنى چۈشىنىپ يەتكۈچىسەن، بارلىق سىرلار ئىشىكىنى ئاچقۇچىسەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز ۋۇجۇدۇڭ ۋە روھىي بايلىقىڭ ھەققىدە تەپەككۇر قىلغىن، نېمىنى ئىزدىمەكچى بولساڭ، ئۆزۈڭدىن ئىزدىگىن، سەن ھەقىقىي ئىنسانلىق شان ـ شەرىپىڭنى جارى قىلدۇرغاندىلا، ئاندىن ئۆزۈڭگە ئېرىشەلەيسەن. ئۇنداق بولمىغاندا، ھايۋانلىق مەرتىۋىسىگە يېتىسەندە، يۇقىرىقى ئۈچ چوڭ تاغدىن ھەرگىزمۇ قۇتۇلالمايسەن، ئۆزۈڭدىن بولسا ئەبەدىيلىك مەھرۇم بولىسەن!

بەزى مۇنازىرىچىلەر ئەمگەكنى ئەخلاقنىڭ مەزمۇنى دائىرىسىدە چۈشەندۇرىدۇ، مېنىڭچە، ئەمگەك ئەخلاقتىن يۇقىرى تۇرىدۇ، ئەمگەك بولمايدىكەن، ئەخلاقلا ئەمەس، ئادەممۇ بولمايدۇ. شۇڭا ئەمگەك ئىنسانىنى ۋە ئەخلاقنى يارىتقان دەپ قارايمىز. ئادەم

مۇھەببەت بىلەن ئىشلەۋاتقان چاغدىلا تولۇق مەنىدىكى ئىنسان بولىدۇ، قۇرۇق سۆلەتۋاز، بىكار تەلەپ، چاتاقچى، ھۇرۇن، ساختا ئالىيجانابلار گەرچە ھەرقانچە قائىدە ـ يوسۇنلۇق بولۇپ كۆرۈنسىمۇ، بەربىر ئۇلارنى پاسىقلار قاتاردا ھېسابلايمىز. شۇڭا ئادەم ئەمگەكتىن، مېھنەتكەشلەردىن نومۇس قىلماي، بەلكى ئەقلى ۋە ئەمگىكى بىلەن بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمىغانلىقىدىن قاتتىق نومۇس قىلىش كېرەك. بۇ خىل نومۇس تۇيغۇسى ئادەمگە ئاجايىپ ئۇلۇغۋارلىقنى، ئالىيجانابلىقنى، پاكلىقنى ۋە ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتنى سوۋغا قىلىدۇ. بەخت ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلەن ئىشىك ئاچىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئون سەككىزىنچى باب

نومۇس ۋە تەلىم - تەربىيە

مۇئەللىمنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى قوزغاش ئۈچۈن ئۇنىڭغا تەستەك كىرەك.

— ئارەستۇ

ئىنسانىنىڭ تەبىئىتىدىكى نومۇس ئېڭى ناھايىتى ئۇزاق تۇر-مۇش ئەملىيىتى، ئادەت كۈچى، ئەنئەنىۋى ئىزچىللىق، تەلىم - تەربىيە قاتارلىقلارنىڭ تەسىرىدە ئىنسانىنىڭ ئىككىنچى تەبىئەتىگە ئايلىنىدۇ. خۇددى بىرىنچى تەبىئەت ھېسسىياتلىرىغا تەپەككۇر ئورگانلىرى، بىئولوگىيلىك، ئاناتومىيىلىك ئورگان ۋە ئەزا-لارسىز ئىنسان ياشىيالمىغانغا، ھەتتا ھاياتلىق بولمىغانغا ئوخ-شاش، ئىنسانلارنىڭ ئىككىنچى تەبىئىتىگە ئايلانغان نومۇس، سۈيگۈ، ياخشى كۆرۈش، يامان كۆرۈش، خۇشال بولۇش، خاپا بولۇش، مەنپەئەت قوغلىشىش قاتارلىق تەبىئىي ئامىللار بولمە-سا، بىرىنچى تەبىئەتمۇ ئۆزىنىڭ رولىنى يوقىتىپ قويىدۇ. بىرىنچى تەبىئەت بىلەن ئىككىنچى تەبىئەت ئۆزئارا تەسىر قىلە-شىش ئارقىلىق ئاندىن بىر پۈتۈن ئادەمىيلىك تەبىئەتنى تەشكىل قىلىدۇ.

نومۇس گەرچە ئىككىنچى تەبىئەتكە مەنسۇپ بولسىمۇ، لې-كىن ئۇنىڭ پەيدا بولغان دەۋرى ئەقىلنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن

تەك تۇرىدۇ. ئۇ ئىنسانلار مەدەنىيەتكە قەدەم قويغان ناھايىتى يىراق تارىخىي باسقۇچنىڭ ئەڭ مۇھىم بەلگىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ ئالدىغا يوپۇرماق تارتىپ خاس ئەزالىرىنى يوشۇرۇشقا باشلىغانلىقى نومۇسنىڭ تېپىك بىر ئالامەتلىرىدىن ئىدى. ئەگەر ئىنسانلاردا نومۇس ئېڭى پېتىلمىگەن بولسا، ئۇلار ھەرگىز خاس جايلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بۇنداق تىرىشچانلىقلارنى قىلمىغان بولاتتى. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئىنسانلارنىڭ ھايۋانلار تۇركۈمىدىن ماھىيەتلىك پەرققە ئىگە بولۇپ، مەدەنىيەلىشىش قەدىمىنى ئېلىشتا نومۇسنىڭ ئويىنىغان رولىنىڭ ناھايىتى چوڭ بولغانلىقىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ. شۇڭا، كلاسسىكلارمۇ نومۇس ئىنسانلارنى ھايۋانات دۇنياسىدىن ئايرىپ چىققان روشەن بەلگىلەرنىڭ بىرى، دەپ ھېسابلاشقان.

نومۇس ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيلىشىشكە يۈزلەنگەن، ھايۋانات دۇنياسىدىن ئايرىلىپ چىقىشى بىلەن تەڭ پەيدا بولغان ئىنسان تەبىئىتىنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى ئىكەن، ئۇنداقتا نومۇس بىلەن نومۇسسىزلىق نېمە ئۈچۈن يەنىلا تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ؟ بىر ئادەمدە نومۇس تۇيغۇسىنىڭ ئۇستۇن ئورۇندا تۇرۇشى، يەنە بىر ئادەمدە نومۇسسىزلىق تۇيغۇسىنىڭ غالىب ئورۇندا تۇرۇشىدا ئەڭ تۈپكى سەۋەب نېمە؟ نېمە ئۈچۈن ئىنسانلار مەدەنىيەت دۇنياسىغا قەدەم قويغىلى نەچچە مىڭ يىللار بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا نومۇس ئېڭى ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتەلمىدى؟ بۇنىڭدا ئەڭ مۇھىم رول ئويىنىغان نەرسە: بىرى، ئادەمدىكى ئىككىنچى تەبىئەت بولغان نومۇس، ۋىجدان، ئەقىدە، ئېتىقاد قاتارلىق ئىقتىدارلارنىڭ بىرىنچى تەبىئەتتە مەۋجۇت بولغان نەپسىنىڭ ئۇستىدىن غالىب كېلەلمىگەنلىكىدە؛ يەنە بىرى، نومۇسنىڭ ھاياتىي ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە ئەڭ گەۋدىلىك ۋە

كۆچلۈك رول ئويناپدىغان ئەقىدىنى تاۋلاشقا ۋە نومۇسقا ئادەتلەن-
دۇرۇش جەھەتتىكى تەلىم ـ تەربىيىگە كۆڭۈل بۆلمىگەنلىكىدە.

ئىنسان تەبىئىتىدە ناھايىتى نۇرغۇن بايقالمىغان ئىقتىدارلار
بولىدۇ. بىز تېخى بۇ ئىقتىدارلارنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمىنى
بايقىدۇق ۋە جارى قىلدۇرالىدۇق. يەنە نۇرغۇن يوشۇرۇن ئىقتى-
دارلارنى تېخى بايقىيالمىدۇق ۋە جارى قىلدۇرالمىدۇق. بۇنىڭ
ئىچىدە بىزگە ئەڭ يېقىن ۋە تونۇشلۇق بولغان ئىقتىدار ئەقلىي
ئىقتىدارىمىزدۇر. ئادەمدە ئەقلىي ئىقتىدار تەبىئىي بولىدۇ، ئۇ
بىرىنچى تەبىئەتكە مەنسۇپ، بىراق ئۇنى تەربىيىلەش ئارقىلىق
ئاندىن ئەسلىي ئىقتىدارنى جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ. ئەگەر
ئەقىل تەربىيىسىز قالسا، ئۇ مەڭگۈ نۇر چاچمايدىغان چىراغقا
ئوخشاش ئىنسانىنى ھەرگىزمۇ يورۇتالمايدۇ، بۇ خىل مۇناسىۋەت-
نى يۇسۇپ خاس ھاجىپ: ئادەم بىر قاراڭغۇ ئۆي، ئەقىل قاراڭ-
غۇ ئۆيدىكى چىراغ، بىراق ئەقىل چىرىغى ھەرگىز بىلىمسىز،
يەنى تەلىم ـ تەربىيىسىز يورىمايدۇ دېگەن. يەنى ئەقلىي ئىقتىدا-
رىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش ئۈنى تەربىيىلەشكە باغلىق، ئەگەر
تەربىيىسىز قالسا مەڭگۈ يورىمايدۇ. ئىنسانمۇ زۇلمەتتىن قۇتۇل-
مايدۇ. بۇ يەردە بىر مەڭگۈلۈك پەلسەپىۋى قانۇنىيەتنى بىلىۋە-
لىش كېرەككى، مەۋجۇت بولمىغان نەرسىنى ئۆستۈرگىلى، يې-
تىلدۇرگىلى بولمايدۇ، مەۋجۇت نەرسە پەرۋىشكە موھتاج بولە-
دۇ. ئەگەر ئىنسانىنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەقلىي ئىقتىدار ۋە نومۇس
مەۋجۇت بولمىغان بولسا، نەچچە مىليون يىللىق تەدرىجىي تەرەق-
قىياتمۇ، نەچچە ئەسىرلىك تەلىم ـ تەربىيە ۋە ئادەتلەندۇرۇش
كۆچىمۇ ئۇنى پەيدا قىلالمىغان بولاتتى. ئىنسان تەبىئىتىدىكى
ھەرقانداق مەۋجۇت نەرسە چوقۇم تەربىيىگە موھتاج بولىدۇ.
ئادەم ماددىي ئوزۇقلىنىشقا موھتاج، ئەگەر ئوزۇقلىنىشتىن

مەھرۇم بولسا، هاياتلىقنى كاپالەتكە ئىگە قىلغىلى بولمايدۇ، شۇنىڭدەك ئىنسان تەبىئىتىدە مەۋجۇت بولغان بارلىق ئىقتىدارلار پەرۋىشكە موهتاج. ئەگەر پەرۋىش قىلىنمىسا، ئۇ ئىقتىدار ئۆزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش پۇرستىدىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ. ئىنسانلارنىڭ هەممىسىدە لازىملىق تەبىئىي ئىقتىدارلارنىڭ هەممىسى بولىدۇ، پەرقى سۇپەتتە ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق سۇپەت پەرقى ئىجتىمائىي، تەبىئىي مۇهىت، ئىرسىيەت ئامىللىرى قاتارلىق سەۋەبلەردىن كېلىپ چىقىدۇ. ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى شۇنچە زور پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان نەرسە زىغىردەك سۇپەت پەرقى. شۇڭا، كىشىلەر «بىر پىرسەنت تالانت، 99 پىرسەنت تىرىشچانلىق» دېگەن فورمۇلا بىلەن ئىپادىلىشىدۇ. بىز دەۋاتقان سۇپەت پەرقى دېگەن مانا شۇ بىر پىرسەنت تالانت ئارقىلىق ئۆزىنى يۈكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ. ئىنسانىيەت دۇنياسىدا بارلىققا كېلىۋاتقان بۇيۇك مۆجىزىلىك ئىشلار دەل شۇ بىر پىرسەنت سۇپەت پەرقىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بىراق مۇنتىزىم تەلىم ـ تەربىيىسىز سامان بىلەن بۇغداينى ئايرىپ چىققىلى بولمايدۇ. بىر سىنىپتا 40 نەپەر ئوقۇغۇچى ئوقۇغان بولسا، ئۇلارنىڭ تەلىم ـ تەربىيە مۇهىتى ئوخشاش، ئوقۇتقۇچىلىرى ئوخشاش، بىراق مىجەز ـ خاراكتېرى، ئەقلىي قابىلىيىتى ۋە پەزىلىتى بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلىدۇ. بەزى بالىلارنىڭ تەبىئىتىدە ياخشى خاراكتېرلىك تەبىئەت ئۇستۇنلۇك ئالغان بولسا، بەزى بالىلارنىڭ تەبىئىتىدە يامان خاراكتېرلىك تەبىئەت ئۇستۇنلۇك ئالغان بولىدۇ. ئالدىنقى تۈردىكى بالىلارغا ئانچە كۆچ كەتمەيدۇ، كېيىنكىسىگە ناهايىتى زور كۆچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كېرەككە كېلىدۇ، بەزىلىرى كېرەككە كەلمەيدۇ.

تەلىم ـ تەربىيە ئارقىلىق نومۇس ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە ئەڭ مۇھىم رول ئويناىدىغىنى ئادەت كۈچى بىلەن ئەقلىي كۈچ. ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشىغا، روھىي ئىستەكلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ تۇرىدىغان بىر كۈچ بار، ئۇنىڭ تەسىرى ناھايىتى ئۆتكۈر، رولى كۈچلۈك بولىدۇ. ئۇ بولسىمۇ ئادەت كۈچىدۇر. ئادەت كۈچى ئادەمنىڭ بىرەر ئىشقا بولغان ئۇزاق مەزگىللىك مەشغۇللىقىدىن كېيىن ھاسىل بولىدىغان مايىللىق بولۇپ، بۇ مايىللىققا ئەگىشىپ ئۇ ئىشنى ئەملىيەتتە كۆپ قېتىم تەكرار ـ تەكرار قىلىش ئارقىلىق پۈتۈن ۋۇجۇدى، ھېسسىياتى، نېرۋا سىستېمىسى ۋە قەلبى شۇ ئىشقا كۆنۈپ كېتىدۇ. شۇڭا، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزىگە ئادەت بولۇپ قالغان ئىشلاردىن ئۆمۈر بويى قۇتۇلالمايدۇ، بەزىلەرگە شۇ ئىش مەڭگۈلۈك كەسىپ بولۇپ قالىدۇ. بەزى ئادەملەر ئادەتلىنىپ قالغان يامان ئىشلاردىن قول ئۈزەلمەي، نەچچە يىللاپ تۇرمىلەردە ياتىدۇ، تۇرمىلەردىن چىقىپ يەنە شۇ يامان ئىشلارغا بېرىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا، كونىلار: كۆيگەن يامانمۇ، كۆنگەنمۇ دېسە، كۆنگەن يامان، دەپ خۇلاسىلەشكەن. دېمەك، بۇ يەردە رول ئويناۋاتقىنى قەلبىنىڭ ئادەتلەندۇرۇلۇشى، قەلب قانداق خاراكتېرلىكى ئىشلارغا ئادەتلەندۇرۇلگەن بولسا، ئۇ مەشغۇللۇق ئۇ ئادەمگە قىيىن توختىمايدۇ. بىراق يەنە بۇ يەردە بىر پەرق كېلىپ چىقىدۇ، يەنى ئادەت كۈچىنىڭ كۈچلۈك — ئاجىزلىقىغا ئەگىشىپ، ئۇنىڭ دەرىجىسىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ، بەزىلەر نومۇسچان بولىدۇ، يەنە بەزىلەر نومۇسسىز بولىدۇ، بەزىلەر ئىنتايىن نومۇسسىز بولىدۇ. ئادەتنىڭ مۇنداق رول ئويناشىدىكى سەۋەب، شۇ ئادەت ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن بارا ـ بارا شۇ ئادەمنىڭ قەلبىگە سىڭىپ تەبىئىتىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئادەم ئۆزى ئادەت قىلغان يامان ئىشلاردىن

نومۇس قىلمايدىغان بولۇپ كېتىدۇ، بەزىلەر نومۇس قىلىپ ئۇزاق يامان ئىشلارغا يېقىن بارمايدۇ، چۈنكى ئۇنىڭ قەلبى يامان ئىشلارغا كۆنمىگەن. ئەگەر ئۇمۇ بىر قېتىم، ئىككى قېتىم ۋە يەنە نەچچە قېتىم شۇ نومۇسسىز ئىشنى قىلىشقا مەجبۇر قىلىنىسا، بارا ـ بارا كۆنۈپ قالىدۇ ـ دە، نومۇس قىلمايدىغان بولۇپ كېتىدۇ. روسسو ئادەت كۈچىنىڭ ئىنسانلارنىڭ پۈتۈن ئۆمۈر مۇساپىسىنىڭ ھەممە باسقۇچلىرىدا ھەمراھ بولىدىغانلىقىنى خۇلاسىلەپ، ئادەم پۈت ـ قولى كىشەنلەنگەن قۇل ھالەتتە تۇغۇلىدۇ، يەنە شۇ قۇل ھالىتى بىلەن ئۆلۈپ يەرگە قويۇلىدۇ، دېگەن. ئۇنىڭ بۇ سۆزى ئادەم تۇغۇلغان كۈنى بۆشۈك تانىسى بىلەن مەھكەم تېڭىلىشى، ئۆلگەندىن كېيىن كېپەنگە مەھكەم ئوراۋلۇپ يەرگە قويۇلۇشىغا ئىشارە قىلىنغان، دېمەكچىكى ئادەم بۆشۈك بىلەن لەھەت ئارىلىقىدا ئادەتنىڭ تۇتقۇنى، ئەنئەنىنىڭ قۇلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن ئادەت كۈچىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشتا قانچىلىك مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغانلىقىنى ھېس قىلىش مۇمكىن.

شۇنىڭدەك، نومۇسمۇ ئادەتلىنىش ئارقىلىق بارا ـ بارا تاكامۇللىشىپ قەلبىنىڭ مۇھىم نازارەتچىسىگە ئايلىنىدۇ. نومۇسقا ئادەتلەندۇرۇلگەن قەلب ھەرگىز نومۇسسىزلىققا ئورۇن بېرمەيدۇ، پاكلىققا ئادەتلەندۇرۇلگەن قەلب ناپاكلىققا چىداپ تۇرالمايدۇ. شۇڭا كلاسسىكلار ئادەتنى «ئىككىنچى تەبىئەت» دەپ ئاتايدۇ. بىرىنچى تەبىئەت ئىنسانغا تۇغما سۈپەت ۋە ئالاھىدىلىك بەخش قىلغان فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكنى ئالساق، كۆزنىڭ كۆرىدۇ، قۇلاق ئاڭلايدۇ، قەلب ھېس قىلىدۇ، قوبۇل قىلىدۇ، تەپەككۇر ئورگىنى پىكىر قىلىدۇ. بىز قۇلىقىمىز بىلەن كۆرىمىز، كۆزىمىز بىلەن ئاڭلايمىز دەپ تەبىئىتىمىزگە خىلاپلىق قىلالمايمىز، مۇبادا ئۇنىڭغا ئورۇنساق ھالاك بولىمىز. چۈنكى

ئۇ ئىنسانلارنىڭ قەتئىي ئەمەل قىلىشى مۇقەررەر بولغان تەب-ئەت. ئادەمنىڭ بىرىنچى تەبىئىتىدىن كېيىن ھاسىل بولغان ئىشلارنى ئادەت دەيمىز، ئادەم نەچچە مىڭ يىللىق تەرەققىيات مۇساپىسىدە ئۆزىدە ئىنسانغا خاس نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلەرنى يې-تىلدۇرىدۇ. ئۇ بارا ـ بارا ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتىگە ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن ئايرىلسىمۇ ئىنسانلار تەبىئىتىگە ئاسىيلىق قىلغان بو-لىدۇ ـ دە، ئىش ئەكس نەتىجە بېرىپ جازالىنىدۇ. ئادەم تۇغۇل-غاندىن تارتىپ تاكى ئۆلگۈچە ناھايىتى نۇرغۇن ئادەت ۋە ئەنئەنە-لەرنىڭ كونتروللۇقىدا ياشايدۇ، ئەگەر بۇ ئادەت ۋە ئەنئەنىلەر-دىن ئايرىلىپ قالسا، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى گۈمران بولىدۇ. شۇڭا، كېيىن ھاسىل قىلىنغان ئىككىنچى تەبىئەت — ئادەتمۇ ئىنتايىن قۇدرەتلىك كۈچ. ئۇنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىش كىشىلەرنىڭ ئۆمۈرلۈك قىسمىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئادەت بارا ـ بارا خاراكتېرگە ئايلىنىدۇ، خاراكتېر قىسمەتكە ئايلىنە-دۇ.

نومۇسقىمۇ ئادەم كىچىكىدىن تارتىپ ئادەتلىنىشى كېرەك. بالىلىق دەۋرلىرىدىن تارتىپ سىڭدۈرۈلگەن نومۇس كۈچىنىڭ ئىقتىدارى ناھايىتى زور بولىدۇ. شۇڭا، ئەقىللىق ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرى بىرەر يامان ئىش قىلغاندا «ئۇيات، ئۇيات»، «نو-مۇس، نومۇس»، «ئىزا، ئىزا» دېگەن سۆزلەر بىلەن ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى نومۇس تۇيغۇسىنى ئويغىتىشقا تىرىشىدۇ، ھەرقاچان نومۇسسىز ھەرىكەت، نومۇسسىز سۆزلەرنى قىلىشتىن چەكلەپ تۇرىدۇ، ھەرگىزمۇ كىچىك، تېخى بىلمەيدۇ، چوڭ بولغاندا تۇزۇلىدۇ، دەپ قارىمايدۇ. چۈنكى ئۇلار سۈت بىلەن كىرگەن خۇينىڭ جان بىلەن چىقىدىغانلىقىدىن ئىبارەت قانۇنىيەتنى، كە-چىكلىكىدە سىڭدۈرۈلگەن ئادەتلەر تاشقا مۇھۇر باسقاندەك قەلبە-

گە سىڭىپ كىرىپ تەبىئىتىگە ئايلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

نومۇسقا ئادەتلەندۈرۈشتە ئەقىلنىڭ رولىغىمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ. كىشىلەر نومۇسقا يات بىر ئىشنى كۆرسە، ئۇنى بىلىمسىز ئىكەن دېمەيدۇ، بەلكى ئەقىلسىز ئىكەن، دەيدۇ. كۆپىنچە ھاللاردا نومۇسسىزلىققا بىلىمسىزلىك سەۋەب بولمايدۇ، بەلكى ئەقىلسىزلىك سەۋەب بولىدۇ. چۈنكى ئەقىلنىڭ ياخشى ـ ياماننى، نومۇسلۇق ـ نومۇسسىزلىق ئىشلارنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارى بولىدۇ.

نومۇسنى پەرۋىش قىلىپ ياخشى تەبىئەتكە ئايلاندۇرۇشتا ئىشنى نومۇس بىلەن قارىمۇقارشى مەيداندا تۇرغان يامان كۈشەندىلەرنىڭ توزىقىدىن قۇتۇلدۇرۇشتىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدا يېڭىش ئەڭ مۇشكۈل بولغان، ھەرقاچان ئادەمگە رودىپايدەك چاپلىشىۋېلىپ ۋەسۋەسىگە سالىدىغان بىر كۈچلۈك ئېزىتقۇ بار، ئۇ بولسىمۇ شەخسىيەتچىلىك بىلەن نەپسانىيەتچىلىكتىن ئىبارەت. ئادەم نەپس توزىقىدىن قۇتۇلمىسا نومۇسسىزلىقتىن قۇتۇلالمايدۇ، ئادەمدىكى شەخسىيەتچىلىك خاھىشى ۋە ئۆزىنىلا ئويلاش ھېسسىياتى ئىنسانلاردىكى تەبىئىي ۋە ئومۇمىي ئىستەك بولغاچقا، ئادەم ھەرقاچان مانا شۇ ئىستەكنىڭ كونترولىلۇق دائىرىسىدە بولىدۇ. ئىنسانىنىڭ پاكلىقىغا داغ تەگكۈزىدىغان، نومۇسىنى بۇلغايدىغان، ئۆزىنى ئۆزى ھاقارەتلىك تەقدىرگە ئېلىپ بارىدىغان نۇرغۇن نومۇسسىز ئىشلار نەپسىنىڭ غالىب كەلگەنلىكىدىن يۈز بېرىدۇ. نومۇس كۈچى ئەقىدە بىلەن تاۋلانغاندا، ئەقلىي كۈچى غالىب كەلگەندە، نەپسىگە ھاكىم بولالىغاندا، ئاندىن نومۇس ئۇستۇنلۇك قازىنىدۇ ـ دە، نەپسىنىڭ ئۇستىدىن غالىب كېلىپ، ئۇنى يول قويۇشقا، شەخسىي مەنپەئىتىنى باشقىلارنىڭ

مەنپەئىتى بىلەن قۇربان قىلىشقا ئىشتىراك قىلىدۇ. ئارالى ئىيتقاندەك ئادەم پەقەت ماددىي مەنپەئەتكە، پەس ئارزۇ - ھەۋەسـ لەرگە باغلىنىپ قالغان ئىنساندىن مەنىۋى ئىستەكلەرگە يول ئالغان كامىل تەبىئەتلىك ئىنسانغا ئايلىنىدۇ.

نومۇسنى يېتىلدۇرۇش ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئۆزى مۇكەممەلـ لەشتۈرۈشكە تۈرتكە بولۇپ، دائىملىق ئالغا ئىنتىلىشنىڭ قۇدـ رەتلىك مەنىۋى قۇۋۋىتىگە ئايلىنىدۇ. مەلۇم جەھەتتىن ئالغاندا، ئەگەر ئىنسانلاردا نومۇس كۈچى بولمىغان بولسا، رىقابەتمۇ بولـ مىغان بولاتتى. نومۇس ئىنساندا ئۆزىگە بولغان تەلەپچانلىق روـ ھىنى ئويغىتىدۇ، باشقىلارنىڭ ئۆزىدىن ھالقىپ كېتىشىنى خالـ ماسلىق ئەگەر ھەسەت خاراكتېرىنى ئالمىغان بولسىلا، ئۇ چوقۇم نومۇستىن بولىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئادەم جەڭدە قورقۇنـ چاق بولسىمۇ، نومۇس بولسىلا نومۇسى ئۈچۈن جان پىدالىق قىلىپ ئۆزىنى پىدا قىلالايدۇ، دېگەندى.

نومۇس ئادەمدىكى ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى تېخىمۇ ئاشۇـ رىدۇ، نومۇسقا ئادەملەر باشقىلارنىڭ قەدىر - قىممىتى ھاقارەتكە ئۇچراۋاتقان چاغدا، ئۇنىڭغا بولغان بىر قارشىلىق ھېسسىياتى ئويغانمىغان بولسا، ئۇ ئىنسانپەرۋەرلىك تۇيغۇسىغا ھاقارەت كەلـ تۈرگەن بولىدۇ. ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيىتىگە بەـ پەرۋا مۇناسىۋەتتە بولغان ئادەم نومۇسسىزدۇر. ئۇ ئىنسانپەرـ ۋەرلىك ۋە نومۇس ئېڭىنى تېخىمۇ يامانراق جاراھەتلەندۈرىدۇ.

نومۇس ئادەمدە پەزىلەت يېتىلدۇرىدۇ، پەزىلەتنىڭ ئومۇرتـ قىسى نومۇستا. نومۇسسىز ئادەملەر پەزىلەتسىز بولىدۇ. ئۇلار ۋاستە تاللىماي ھەرقانداق رەزىللىكلەرنى قىلىشتىن يۈزى قىـ زارمايدۇ. بىرەر يامان، قەبىھ ئىشنى قىلىپ يۈزى قىزارمىغان ئادەمنى ئادەم دەپ ئاتاشقا بولمايدۇ. ئادەمدە نومۇس ئېڭىنى

يۇكسەلدۇرۇشتە ئۆزىنى ھۆرمەت قىلىشقا ئۆگىتىش كېرەك. ئۆزىگە بولغان ھۆرمەت، ئۆزىگە بولغان قەدىر ـ قىممەت تۇيغۇسى ئۇستۇنلۇك ئالمىغان ئادەمدە نومۇسنى، ھاقارەتنى سېزىش ئىقتىدارى تۆۋەن بولىدۇ. ئۆزىدە نومۇس ئۇستۇنلۇك ئالغان ئادەم باشقىلارنىڭ كۆز ئالدىدىمۇ، خالىي قالغان چاغدىمۇ، ئەخلاقىي ـ قانۇنىي چەكلىمە بولمىغان ھالەتتىمۇ نومۇسى ئۇنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىگە قوماندانلىق قىلىدىغان قۇدرەتلىك مەنىۋى قورغانغا ئايلىنىدۇ. ۋىجدان سوتىدىنمۇ دەھشەتلىك سوت نەدە بولسۇن؟ ئۆزىگە بولغان قاتتىق تەلەپچانلىق، نومۇسنى مۇھاپىزەت قىلىشقا بولغان قاتتىق تەلەپ، ئىززىتىنى ساقلاش، غۇرۇرىنى مۇھاپىزەت قىلىش، ئىنسانىيلىق ئوبرازىغا داغ تەگكۈزمەسلىك ئادەمنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى پاكلاشتۇرىدۇ، ئازادىلاشتۇرىدۇ ۋە تېخىمۇ نەپىس قىلىۋېتىدۇ. قەلبىنى نومۇسسىزلىقتەك قارايىتىۋېتىدىغان يەنە بىر كۈچ يوق.

بىز ھازىرقى كۆز ئالدىمىزدىكى رېئال ئەھۋالغا نەزەر سالىدىغان بولساق، كۆپچىلىك كىشىلەر نومۇسنى ساقلاشنى بىلىدۇ، مەنپەئەت تەمەسى، پۇل، بايلىق ھەۋىسى ۋە ھەتتا ئەمەلدارلىق تەمەننىسى، ھەتتا جېنىنى ساقلاپ قېلىش تەقەززاسىمۇ ئۇلارنىڭ نومۇسى ئۇستىدىن غالىب كېلەلمەيدۇ، ئۇلار ھەرقاچان، ھەر جايدا ئۆزىنى پاك ساقلىيالايدۇ. ئۆزىگە، خەلقىگە يۇز كېلەلمەسلىگۈدەك ھەرقانداق بىر نومۇسسىزلىقنى قىلىشنى ئۇلارنىڭ تەبىئىتى قوبۇل كۆرمەيدۇ. ئۇلار نامرات بولسىمۇ، پۇقرا بولسىمۇ كۆكرىكىنى كېرىپ، ئەل ئارىسىدا مەردانىلارچە ياشايدۇ. چۈنكى ئۆزىگە يۇز كېلەلمىگەن ئادەم ئەلگىمۇ يۇز كېلەلەيدۇ. ئۆزىدىن ئۈيالمىغان ئادەم، ئەلدىنمۇ ئۈيالمايدۇ. نومۇسسىز ئادەم گەرچە

نومۇسنى دوغا تىكىش بەدىلىگە بەزى نەرسىلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەگەر ئۇنىڭدا كىچىككىنە ئادەمىيلىك تەبىئەت بولمىدىغان بولسا، بۇ ئىشى ئۇنىڭغا خورلۇق كەلتۈرىدۇ، ئەلدىن ئۈيۈلۈپ ئەركىن قارىيالمايدۇ. ئەگەر نومۇسسىز بولسا قىلغان رەزىللىكلىرىدىن ئېپتىخارلىق ھېس قىلمىدۇ. بۇ نومۇسسىزلىق ئۇستىگە نومۇسسىزلىقتۇر. ئادەملەردە نومۇس ئېڭىنى يېتىلدۈرۈشتە ئىشنى كىچىكىدىن باشلاش كېرەك بولىدۇ. تارىختا نومۇسسىز-لارنىڭ ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن ئاپىتى ناھايىتى ئېغىر بولغان. مەرد ئادەم ئۆلگەندىمۇ يەنىلا مەرد. قىسقىسى، نومۇسسىزلىققا قەتئىي پۈرسەت بەرمەسلىك، نومۇسنىڭ ئىمتىيازىنى، قەدىر-قىممىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ.

ئادەمنىڭ ئۇنۇمۇبرسال ساپاسى يۇقىرى كۆتۈرۈلسە، نۇمۇسنىڭمۇ ھاياتىي ئىقتىدارى ئاشىدۇ.

ئەتراپلىق تەربىيە كۆرگەن، ئەقلىي ئىقتىدارى يۇقىرى كۆ-تۈرۈلگەن، دۇنيا قارىشى تۈزۈلگەن، ھاياتقا، تۇرمۇشقا بولغان تەلەپچانلىقى ئاشقان ئادەملەر بىلەن، تۇرمۇش قارىشىغا ئىگە قىلىنمىغان، خاراكتېرسىز، ئەقىدىسىز ئادەملەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ماھىيەتلىك پەرق بولىدۇ. بۇنداق پەرق ھاياتقا قاتنىشىش ئىقتىدارىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى، ھايات ئېتىكىدە بەھرىمەن بولۇش ئىقتىدارىنىڭ ئوخشاشماسلىقى قاتارلىق تەرەپلەردە روشەن پەرق بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۆزىنىڭ ئابرۇيىنى، قەدىر-قىممىتىنى ساقلاش ئىقتىدارىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ.

ئەتراپلىق تەلىم - تەربىيە روھنى كۈچلەندۈرىدۇ. بۇ — ھەقىقەت. تەربىيىسىزلىك روھنى زەئىپلەشتۈرىدۇ. بىر ئادەم ھەقىقىي ئۇلۇغۋار، توغرا تەلىم - تەربىيىگە ئىگە بولۇش پۈرسىتىگە ئېرىشەلمىسە، ئاجايىپ زور كۈچلۈك روھىي بايلىققا ئىگە

بولالايدۇ. ئادەم ھەقىقىي ئۇلۇغۋار تەلىم ـ تەربىيىگە ئېرىشەلمـ گەچكە، مەنىۋى ئاجىزلىقتىن، زەئىپلىكتىن، قالاقلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق، توغرا بولغان تەلىم ـ تەربىيىدىن كېيىن روھ ئويغىنىدۇ ـ دە، سۇكۇتتىكى روھ ھەربىرىكەتكە ئۆتىدۇ، ئۇيقۇچان، مۇگدەك روھ سەگەكلىككە، خامۇشلۇق ھوشيارلىققا، سۈسلۇق، زەئىپلىك جەڭگىۋارلىققا، ئۇنۇمسىزلىك ئۇنۇمدارلىققا، ئۆلۈمتۇك ھايات ئۇمىدۋار ھاياتقا ئۆزگىرىدۇ. ئەقىلسىزلىك، پاراسەتسىزلىك ۋە دۆتلۇكتىن سادىر بولىدىغان نومۇسسىز ئىشلارنىڭ ئورنىنى، ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن قىلىنىدىغان ھالال ئىشلار ئىگىلەيدۇ، ئادەمنىڭ روھىي ئەينىكى تەربىيىسىزلىكتە شۇنداق قارىداپ كېـ تىدۇكى، ئۇ نېمىنىڭ پاكلىق، نېمىنىڭ ناپاكلىق، نېمىنىڭ ھەق، نېمىنىڭ ناھەق، نېمىنىڭ نومۇسسىزلىق ئىش، نېمىنىڭ نومۇسلۇق ئىشلىقىنى پەرق قىلالمايدۇ. ئادەمنى ئېلىم ـ مەرـ پەتلىك قىلىش تەس ئەمەس، روھنى يېتىلدۇرۇش تەس، مەكـ تەپلەرنى قۇرۇش ئوڭاي، لېكىن ئادەملەرنى قۇرۇپ چىقىش تەس. ھەققانىيەت ئۇچۇن قەتئىي تەۋرەنمەي كۈرەش قىلالايدىـ غان، ھەقىقەتنى قوغداش ئۇچۇن ئۆزىنى پىدا قىلىشقا تەييار تۇرالايدىغان، جەمئىيەتتىكى بۇزغۇنچىلىققا، نومۇسسىزلىقلارغا تاقابىل تۇرالايدىغان، ئۆزىگە تەلەپچان، روھى ساپ، كىشىلەرنى يامانلىقتىن، بۇزغۇنچىلىقتىن توسۇشقا جۇرئەتلىك بولغان، ياخـ شىلىققا ھەققانىيەتكە، توغرىلىققا چاقىرىدىغان ھەقىقىي ئادەمنى قۇرۇپ چىقىش ھەقىقەتەن تەس.

تەربىيىسىز قارىداپ قالغان قەلب شورلۇق يەرگە ئوخشاش. ئۇنىڭدا نە مېھرىبانلىق، ئىنسانلىق، ئىنساپ، ئادالەتكە ئورۇن بولمايدۇ، ئەقىدە ۋە نومۇسنىڭ يىلتىزىمۇ ناھايىتى ئۇزە بولىدۇ.

www.uyghurkitap.com

توغرا، ھەقىقىي تەلىم ـ تەربىيە بىر ئاچقۇچ ۋە ئۇرۇق، ئۇ شورلۇق قەلبنى مۇنبەت قەلبكە ئۆزگەرتەلەيدۇ، ئۇ ئاچقۇچ، بوغۇلغان كۆچلەر، زايا بولغان ئىقتىدارغا سېلىنسا، كۆچ ۋە ئىقتىدار ھەربىكەتكە كېلىدۇ، ئۇ ئۇرۇق، تېرىلغان قەلب ئېتىزدىدىن سۈلماس ھەققانىيەت مايىسلىرى بىخ سۈرىدۇ. تارىختا تەربىيىسىز ھالەتتە بىر مىللەت ياۋايىلىقتىن مەدەنىيەتلىك مىللەتكە ئايلىنىپ قالغىنى يوق، ئاجىزلىقتىن كۆچلۈك بولۇپ قالغىنى يوق. ھەر بىر ئادەم تەربىيە ئارقىلىق قۇدرەتلىك بولالىدى، تەربىيە ئارقىلىق مەدەنىيەتلىك مىللەتكە ئايلىنالىدى. تەلىم ـ تەربىيىدىن مەھرۇم قالغان مىللەتتە ئەقىدە كۆچمۇ بولمايدۇ، قۇرۇق ئەقىدىگىلا تايانسا مەدەنىيەتلىك مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالغىلى بولمايدۇ. تەلىم ـ تەربىيە بىلەن ئەقىدە بىرلەشكەندىلا، ئاندىن ئادەم ھەقىقىي قۇدرەتلىك ئادەمگە ئايلىنالايدۇ. شۇڭا تەلىم ـ تەربىيە مەسىلىسىدە ئىلىم ـ پەن تەربىيىسى بىلەن بىرگە ئەخلاق پەزىلەت تەربىيىسى، ئادەمىيلىك تەربىيىسى، ئەقىدە ـ ئېتىقاد تەربىيىسىنى بىرلەشتۇرۇش ئارقىلىقلا ھەقىقىي ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. روھىي تەربىيە ئۇرۇقى جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا، مەكتەپلەرگە، ئائىلىلەرگە، شەخسنىڭ قەلب ئېتىزلىرىغا چېچىلغاندىلا، ھەربىر ئادەم ئادىل سوتچىغا، ئادىل ھۆكۈمچىگە ئايلىنالايدۇ، ئۇنىڭغا زورلۇق كۈچ بىلەن ئېلىپ بېرىلمىدىغان قانۇنلارنىڭ رولى قالمايدۇ. ئۇ ئۇرۇق ئائىلىدە بىخ سۈرسە، ئائىلە ئەزالىرى يامان ئەمەللىرىنى ھالال سانىمايدىغان، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتمايدىغان، ئۆز ئائىلىسى بىلەن پۈتۈن جەمئىيەتنى بىر پۈتۈن گەۋدە دەپ قارايدىغان پەزىلەتكە ئىگە قىلىدۇ، شۇنداق قىلىپ پۈتۈن جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئارىسىدا ئالىيجانابلىق، ۋاپادارلىق، مەردلىك، ۋەدىگە

ۋاپا قىلىش، ئامانەتكە خىيانەت قىلماسلىق، تەكەببۇرلۇق، مەنچىلىك قاتارلىق ئىللەتلەرنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ چىقىدۇ. ئاشۇنداق ياخشى روھىي تەربىيە بىلەن تەربىيىلىنىپ چىققان مىللەت ئەڭ ئىلغار، مەدەنىيەتلىك، قۇدرەتلىك مىللەت بولۇپ ئۈيۇشالايدۇ. ئۇلاردا خىيانەت، ئاسىيلىق، يالغانچىلىققا، ئالدامچىلىققا، بۇزۇقچىلىققا سورۇن بولمايدۇ. يامان ئىش، يامان كەيپىيات ئومۇمىي جامائەت پىكرى ئارقىلىق تەقىب قىلىنىدۇ. تەربىيىسىز قالغان جەمئىيەتتە جاھالەتتىن باشقا، ئۇستۇنلۇك قازىنىدىغان يەنە بىر كۇچ بولمايدۇ، ئۇنداق شەخسلەر بىلەن تولغان جەمئىيەت ۋە مىللەت بىرلىكى ماددىي پاراغەتكىلا بېرىلىگەن، ماددىي مەنپەئەتكە قۇل بولغان جەمئىيەت بولىدۇ. ئۇ جەمئىيەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئاچ كۆزلۈك، نەپسانىيەتچىلىك توزۇقىغا ئەسىر بولغان، بۇ تۇتقۇنلۇقتىن قۇتۇلۇشقا ئىمكان تاپالمىغان ئادەملەردۇر. ئۇلار باي بولسىمۇ روھى نامرات، ساداقەتسىزلىك بىلەن ئۆزىنىلا ئويلايدۇ. بۇنداق ئادەملەردىن چىققان رەئىس جۇمھۇرلارمۇ ئۆزىنىلا ئويلايدىغان شۆھرەتپەرەس، گۇرۇھۋاز، تەپرىقچى، بۇزغۇنچى، ئەلگە زىيان سالغۇچى، يالماۋۇزنىڭ رولىنى ئويناىدۇ. ئۇلار پارىخورلۇقتا ئۇچىغا چىققان بولۇپ، ھەق ـ ناھەق پۇتۇنلەي ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىنىۋېتىلىدۇ. بۇنداق جەمئىيەت ئەزالىرىنى قۇرۇق ۋەز ـ نەسىھەتلەر بىلەنمۇ، كىتاب يېزىش، ماقالە يېزىش بىلەنمۇ تۇزىگىلى بولمايدۇ. ھەتتا زورلۇق ۋاستىسى بىلەنمۇ ئۇلارنىڭ تەبىئىتىگە تەسىر قىلىش تەس. قانداق تۇزۇم قوللىنىشتىن قەتئىينەزەر، روھ ئۆزگەرمىسە، ئادەم ئۆزگەرمەيدۇ. ئادەمنىڭ روھى تۇزەلمىسە، جەمئىيەت تۇزەلمەيدۇ. جەمئىيەت دېگەن شەخس كەسكىلىرىدىن قوپۇرۇلغان بىنا، كېسەكلەر ياراملىق بولمىسا ياكى

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇر كتابلىرىنى تور بېكىتىدىن بىر تۇتاش ئىزدەش

ياخشى چاك باسالمىسا، ئۇنداق يارامسىز ئادەملەردىن ساغلام، مۇستەھكەم جەمئىيەت بىناسىنى قۇرۇپ چىقىشنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ.

ئەقلىي ۋە روھىي ساغلاملىق كۆپ خىل ئامىللارغا باغلىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇ مۇكەممەل تەلىم ـ تەربىيگە ئىگە بولماي تۇرۇپ ھەرگىزمۇ مۇكەممەللىككە ئىگە بولالمايدۇ، بىز توغرا يۆنىلىشتە تەربىيىلەنگەن، دۇنيانى، ئالەمنىڭ سىرلىرىنى بايقىيالىغان، ئادەملەرنى، جەمئىيەتنى چۈشەنگەن ئۇنىڭ قانۇنىيىتى، ئالەم بىلەن ئادەمنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى ۋە باغلىنىشلىرىنى تونۇپ يېتەلىگەن ئادەملەرنىڭ قەلبىدە كۈچلۈك ئەقىدە ـ ئېتىقاد پارلايدۇ. ئۇ ئادەملەر بۇ ئالەمدە يەككە ـ يېگانە مەۋجۇدات ئەمەس، بەلكى ئۇ پۈتۈن ئالەمنىڭ، جەمئىيەتنىڭ بىر بۆلىكى ۋە بىر ئەزاسى ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە، ھاياتقا قانداق مۇئامىلە قىلىشنى، ئۆزىنى قانداق قەدىرلەشنى بىلىدۇ، ھاياتقا قانداق قاتنىشىشنى، ئىنسانىيەتكە نېمىلەرنى قىلىپ بېرىشنى بىلىدۇ. ئىلىم ـ پەندە تەربىيە تاپمىغان، ئەقىدە ئېتىقاد ۋە پەزىلەت تەربىيىگە ئىگە بولمىغان ئادەم ھاياتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ دۇنيادىكى ئورنى ۋە قەدىر ـ قىممىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلىشتىن يىراق بولىدۇ. ئۆزىنى پەقەت بۇ دۇنيادا يەپ ـ ئىچىشكە، كىيىشكىلا كەلگەن ئاشلىق تاغىرى دەپ بىلىدۇ. ئۇنىڭ ھاياتى مانا شۇ تاغارنى تولدۇرۇشنىڭ غېمىدە، ۋەسۋەسىدە غازاڭ بولىدۇ. بۇ نېمىدىگەن چوڭ مەھرۇملۇق!

ئىنسانلار قەدىمكى ئىپتىدائىي دەۋرلەردە تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە ئىنسانىيەت توغرىسىدىكى بىلىشلىرى ئىنتايىن تۆۋەن، تەبىئەت كۈچلىرى ئالدىدىكى ئىقتىدارى كۈچسىز بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار ئۆزلىرىنى تەبىئەت كۈچلىرى ئالدىدا ئىنتايىن ئاجىز،

ئىقتىدارسىز ھېسابلايتتى. ئۇلار گەرچە ئالەم كۆچلىرى ئىچىدە ئەڭ ئۇلۇغ مەۋجۇدات بولسىمۇ، لېكىن تەبىئەتتىكى ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان ماددىي دۇنيانى ئۆزلىرىدىن ئۇلۇغ ئىنسانلارنىڭ بىلىش ئىقتىدارىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى، ئۆزلىرىنىڭ ئالەمدىكى ئورنى ۋە رولى توغرىسىدىكى چۈشەنچىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، ئۆزلىرىنى تەبىئەتنىڭ قۇلى ئەمەس، بەلكى تەبىئەتنىڭ خوجايىنى ئىكەنلىكىنى، بۇ دۇنيا ۋە ئالەمنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن يارىتىلغان مەۋجۇدات ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. ئۆمەر ھەييام مۇنداق دەيدۇ: «بۇ دۇنيانىڭ تىلىكىمۇ، مېۋىسىمۇ ئادەم، ئەقىل، كۆز قارىچۇقى، جەۋھىرىمۇ ئادەم، بۇ دۇگىلەك جاھاننى ئۆزۈك دەپ قارىساق، شەكسىزكى ئۇنىڭ كۆزى، گۆھىرىمۇ ئادەم». ئەلشىر نەۋائى مۇنداق دەيدۇ: «ئالەمنى يارىتىشتىكى مەقسەت ئادەمنى يارىتىش ئۈچۈن ئىدى». نىزامى گەنجەۋى مۇنداق دەيدۇ: «ئاسمان ۋە زېمىندا بارلىقنىڭ ھەممىسى ھەرگىزمۇ ئادەمنىڭ پىكرىدىن تاشقىرى ئەمەس». شۇنداق ئادەم ئالەمنىڭ كۆۋرۈكى ۋە روھى. ئالەم ئادەم ئۈچۈن بىنا قىلىنغان چەكسىزلىك ۋە مەڭگۈلۈك نېمەت. تەبىئەت ئۆزىنىڭ چەكسىز ئىمكانىيەتلىرى بىلەن ئىنسانلارغا ئۆزىنىڭ سېخىي داستىخىنىنى ئاچىدۇ. ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنىڭ ئۆزلىرىگە چەكسىز ئاتا قىلغان ساخاۋىتىدىن بەھرىمەن بولىدۇ. ئىنسانلار تەبىئەت قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇنلىشىپ، ئۇنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلدۇرىدۇ. ئەگەردە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى ئادەمنىڭ بىلىش ئوبېيكتىغا ئايلانسا ۋە ئۇيغۇنلۇق ھاسىل قىلسا، خاسىيەتلىك مۆجىزىلەر بارلىققا كېلىدۇ. ئەگەر ئىنسانلار تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنى بىلىشتىن ئاجىز كەلگەندە، تەبىئەت كۆچلىرى ئالدىدا ئىلاجسىز قالىدۇ ـ دە، تەبىئەتكە قارىغۇلارچە

www.uyghurkitap.com

بويسۇنۇشقا، ئۇنى ئۆزىنىڭ مەبۇدىغا ئايلاندۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ.

دېمەك، ئادەم ئۆزىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى، پاك مەۋجۇدات ئىكەنلىكىنى، ئالەمنىڭ يۇرىكى ۋە روھى ئىكەنلىكىنى بىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلىگەندە، ئاندىن ئۆزىنى پەس ئارزۇ ـ ھەۋەسلەرنىڭ قۇربانى قىلىشتىن نومۇس قىلىدۇ. ئۆزىنى يۇكسەك، ئۇلۇغۋار ئىشلارغا ئاتايدىغان پاك روھقا ئىگە بولىدۇ. ناھايىتى روشەنكى، ئادەتتىكى پارقىراق تاش بىلەن بىباھا ياقۇتنىڭ قىممىتىنى پەرق قىلىدىغان ئادەم، ئۇنىڭ قايسىسىنى قەدىرلەشنى بىلىدۇ. ئەگەر بىباھا ياقۇتنى تونۇمايدىغان تاش دەپ بىلگەن ئادەم ئۇنى ئۇچقە، ياكى چېقىشقا ئىشلىتىشى مۇمكىن. ئادەمنىڭ شۇنداق، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغۋار، ئەزىز مەۋجۇدات ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەندە، ئۆزىنى ھەرگىزمۇ ئەرزىمىگەن، مەنىسىز، ئەھمىيەتسىز، چاكىنا ئىشلارنىڭ ئويۇنچىقىغا ئايلاندۇرۇپ قويمايدىغان، بەلكى ئۇلۇغۋار ئىشلارغا ئاتايدۇ، ئىنسانىي ئوبرازىغا لايىق قىممەت يارىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. بىز شۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈلەيمىزكى، دۇنيادا ئەڭ ئۇلۇغ ئادەم، نام قازانغان ئادەملەر ئۆزىنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يەتكەن كىشىلەر ئىدى، بۇ دۇنيادىن نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىز، مەنىسىز، ئار ـ نومۇسنىمۇ ھېس قىلماي ياشاپ ئۆتكەن ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئىنسان ئىكەنلىكىنى بىلىش پۇرسىتىدىنمۇ مەھرۇم بولۇپ ياشىغان يارىماس ئادەملەر ئىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

نومۇسمۇ قىممەت يارىتالايدۇ

هايا ـ نومۇس نېمىدېگەن ئېسىل خىسلەت، ئۇ ئەرنىڭ كۆركى، ھەر كىشىنى ئورغۇن ياخشىلىقلارغا ئۈلاشتۇرغۇچى چۈلۈۋۇردۇر.
— يۈسۈپ خاس ھاجىپ

ھازىرقى پۈل ھۆكۈمرانلىق ئورۇنغا ئۆتكەن دۇنيادا كىشىلەرنىڭ كۆپرەك كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئىقتىسادىي قىممەت بولۇپ قالدى. 90 ـ يىللاردا ژورۇزۇن دېگەن بىر ئاپتور «جۇڭگولۇقلار ئەدەبىياتقا موھتاج» دېگەن تېمىدىكى ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، جۇڭگودا پۈلنىڭ ۋاستە بولۇش ئورنىدىن، مەقسەت بولۇش ئىمتىيازىغا كۆتۈرۈلگەنلىكىنى، شۇ سەۋەبلىك جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەخلاقىي سىستېمىسىدا زور بۇرۇلۇش كېلىپ چىققانلىقىنى تەنقىدلىگەن ئىدى. ئۇ پىكىرنى «جۇڭگولۇقلار ھالاك بولدى» دېگەن ئىبارە بىلەن باشلىغان. پىكىرنىڭ تىرىلىش نۇقتىسىدا، ھەر قانداق بىر مىللەتتە ئەقىدە ـ ئېتىقاد بولۇشى كېرەك ئىدى، ھازىر جۇڭگودا ئەقىدە ـ ئېتىقادنىڭ ئورنىنى پۈل بېسىۋالدى، بۇنىڭ سەۋەبى جۇڭگو بىرىنچى بولۇپ، پۈلنى مەدھىيىلىگەن. پۈلنىڭ قىممىتىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويغان دۆلەت بولۇپ قالدى. تارىختا ھېچقانداق بىر دۆ-

www.uyghurkitap.com

لەت، ھېچقانداق بىر پادىشاھلىق ئاشكارا يوسۇندا پۇلنى مەدھىيە-لىگەن، ئەمەس ئىدى، دەپ ئاغرىنغان. دېمىسىمۇ، جۇڭگودا خېلى كۆپ ئادەملەر ۋاستە تاللىماي پۇل توپلاشقا كىرىشىپ كەتتى. نەتىجىدە ئادەمنى تونۇماي پۇلنى تونۇيدىغان، پۇللا ھەم-مىنى ھەل قىلىدۇ دېگەنگە ئوخشاش قىممەت قارىشى نوپۇز تە-پىپ، كۆپلىگەن كىشىلەر پۇلنى دوست تۇتىدىغان، پۇلغا چوقۇ-نىدىغان ھالەت شەكىللەندى. نەتىجىدە جۇڭگودىكى كىشىلىك مۇناسىۋەتنىڭ ئورنىنى پۇل مۇناسىۋىتى ئىگىلەپ كەتتى. چىرىك-لىككە قارشى تۇرۇش، پۇقرالار ئەخلاقى قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇش ئىستراتېگىيىسى مانا مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە يۈرگۈزۈلۈشكە باشلىدى.

ناھايىتى روشەنكى، كىشىلەرنىڭ قىممەت قارىشىدا بۇرۇ-لۇش بولىدىكەن، ئەخلاقىي سىستېمىسىدىمۇ بۇرۇلۇش بولىدۇ. تارىختىن بۇيان ئىنسانلار پۇل بىلەن ئەخلاقنىڭ مۇناسىۋىتىنى نورمالالاشتۇرۇش ئۈچۈن كۆپ ئىزدىنىشتى. بەزى كىشىلەر پۇل تاپتى باي بولدى، ساخاۋەتلىك ئىشلارنى قىلدى، بەزى ئادەملەر پۇل تاپتى بىراق قۇل بولدى، ھاۋايى ھەۋەسنىڭ قۇربانى بولدى. شۇڭا مۇقەددەس كىتابلاردا بەزى ئادەملەرگە پۇل ـ بايلىقنىڭ يارىشىدىغانلىقى، بەزى ئادەملەرگە كۆپرەك مال ـ دۇنيا بېرىلسە كۆتۈرەلمەيدىغانلىقى، ھەددىدىن ئېشىپ بۇزۇقچىلىققا بېرىلىدە-غانلىقى توغرىسىدا بېشارەت بەرگەن ئىدى: «ئەگەر ئاللا بەندە-لەرنىڭ رىزقىنى كەڭ قىلسا، ئۇلار ئەلۋەتتە زېمىندا پىتنە ـ پاسات تېرىيتتى، شۇڭا ئاللا خالىغان نەرسىنى ئۆلچەم بىلەن چۈشۈرىدۇ»[1]. شۇڭا كىشىلەر خۇدا بىلىپ ئېشەككە مۇڭگۈز

① «قۇرئان كەرىم» 42 ـ سۈرە شۇرا 27 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى

بەرمىگەن، دېگەن ھېكمەتنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇ مەنەنى شەيخ شەئىدى بىر شېئىرىدا مۇنداق ئىپادىلەپتۇ:

پەسكە كەلسە پۇل ۋە مەنسەپ قوش قەۋەت،
بىر بالا بولغاي بېشىغا ئاقىۋەت.
ئاڭلىدىڭمۇ بىر ھېكمەتنىڭ سۆزىنى،
بولمىسۇن چۈمۈلىدە قانات پەقەت.①

ئېتىراپ قىلمىزكى، جەمئىيەتتە كىشىلەرنىڭ قىممەت قارىشىدا خېلى كۆپ ئۆزگىرىش بولۇپ كەتتى، پۇل قىممەتلىكمۇ ئادەممۇ دېگەن تاللاشقا دۇچ كەلگەندە خېلى كۆپ ئادەملەر پۇلغا تۇرىدىغان بولدى. بىر پۇلدار كىشىنىڭ نومۇس قىلماي مۇنداق دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم: «ھازىرقى جەمئىيەتتە ئاناڭمۇ پۇل، دادامۇ پۇل، بېشىڭغا كۇن كەلگەندە تۇغقان ئەمەس، يەنىلا پۇل ئەسقاتىدۇ». شۇڭا بەزى كىشىلەر يەنە نومۇسقا نېمە كېلىدۇ، نومۇسنى كىيگىلى، يېگىلى بولامدۇ، ھازىرقى جەمئى-يەتتە دۇرۇس يول بىلەن ھەرگىز باي بولغىلى بولمايدۇ، كۆپ پۇل تاپقانلارنىڭ كۆپىنچىسى نورمال بولمىغان ھارام باي بولغان، دېگەنگە ئوخشاش كوچا پاراڭلىرىنى ئاڭلاپ قالىمىز. بۇ كىشى-لەرنىڭ قىممەت قارىشىدىكى ياتلىشىشنىڭ مۇھىم بەلگىلىرىدىن بىرى بولسا كېرەك.

ئۇنداق بولسا بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ پىكرىمىزنى قويۇپ باقايلى، نومۇس قىممەت يارىتالامدۇ؟ نومۇس مۇۋەپپەقىيەت يولىنى ئېچىشقا يارامدۇ ياكى نومۇس كونىلىق بولۇپ قالدىمۇ؟ نومۇس دەۋر تەرەققىياتىنىڭ تەلىپىگە ياندىشالامدۇ؟ بىز يۇقىرىدا نومۇس

① «گۈلىستان» ئۇيغۇرچە نەشرى 159 بەت

بىلەن ھاياتنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا خېلى كۆپ تەرەپتىن پىكىر قىلدۇق، ئەمدى نومۇسنىڭ قىممەت يارىتىشتىكى رولى ھەققىدە پىكىر قىلىپ باقايلى:

كىشىلىك تۇرمۇش مۇرەككەپ ۋە زىددىيەت بىلەن تولغان، كىشىلەرنىڭ تۇتقان يولى، ياشاش مەقسىتى، قىممەت قارىشىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن ئۇلارنىڭ پەزىلىتىدە پەرق بولىدۇ. بەزى كىشىلەر نومۇس بىلەن ياشايدۇ، نومۇس بىلەن كۆكلەيدۇ، نومۇس بىلەن قەدىر ـ قىممەت، ئىناۋەت تاپىدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر نومۇسسىزلىق بىلەن ياشاشقا ئادەتلىنىپ كېتىدۇ، نومۇسنى سېتىش ھېسابىغا جان باقىدۇ، مال ـ دۇنيا توپلايدۇ. بەزىلەر توغرا، دۇرۇس، پاك يولدىن مۇڭەپپەقىيەت يولىنى ئىزدەيدۇ، يەنە بەزىلەر ناپاك يول، ناپاك ئۇسۇل بىلەن مۇڭەپپەقىيەت قازانماق بولىدۇ. ھاياتنىڭ مۇنۇ قانۇنىيىتىگە مۇتلەق ئىشىنىشكە بولىدۇكى، دۇرۇس، ھالال يول بىلەن پۇل ۋە قىممەت تاپقانلار ئۇچۇن مۇساپە بىرئاز ئۇزۇن، يول مۇشەققەتلىك بولىدۇ، بىراق ئۇلارنىڭ يولى ھەرقاچان ئوچۇق بولىدۇ، ئۇ تەدرىجىي كېڭىيىپ داغدام بولىدۇ. ناپاك يولغا كىرگەنلەرنىڭ مۇساپىسى قىسقا، يولى مۇشەققەتسىز، تېز ئۇنۇم بېرىدىغاندەك كۆرۇنگىنى بىلەن ئۇلارنىڭ يولى ئايىغى چىقماس يول، ئۇنداق يول ماڭغانسېرى تارلىشىدۇ، بارا ـ بارا ھېچقانداق چىقىش يولى قالمايدۇ، ھالال يول بىلەن قىممەت يارىتقانلار ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ، ناپاك يولدىن پۇل تاپقانلار ئۇنىڭ بەدىلىگە ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ زىيان يەتكۈزمەي قالمايدۇ. دۇرۇسلۇق بولمىغان يەردە زىيانكەشلىك بولۇشى قانۇنىيەت. مەسىلەن:

قازى بەش تال تەرخەمەكتىن ئالسا گەر پارا،
سەن ئۇچۇن مولاپ بىرەر ئون باغچىنى مۇلۇك ئورنىدا.
دېگەندەك، بىر تەرەپنىڭ مەنپەئەتدار بولۇشى يەنە بىر تەرەپ-
نىڭ مەھرۇملۇققا يولۇقىشىنىڭ ئارقىسىدا ناپاكلىقنىڭ يوشۇ-
رۇنغانلىقنى كۆرۈش مۇمكىن. بەزىلەر مۇۋەپپەقىيەت يولىنى
قابىلىيىتىگە تايىنىپ ئاچىدۇ، يەنە بەزىلەر ھوقۇق، پۇلىغا تايە-
نىپ باشقىلارنىڭ يولىغا ئورا كولاش ئارقىلىق مەقسەتكە يېتە-
دۇ. بىز نېمە دېمەيلى، نومۇسسىز ئادەملەرگە نومۇس توغرىسىدا
گەپ قىلسا، بەربىر تېتىمايدۇ ھەم ئۇلارنىڭ تەبىئىتىگە مۇنا-
سىپ كەلمەيدۇ، پاك تەبىئەتلىك ئادەملەرگە ناپاك يول تۇتۇشقا
نومۇسى ھەرگىز يول قويمايدۇ. نومۇسسىز باي بولسۇن، نامرات
بولسۇن، شاھ بولسۇن، گادای بولسۇن يەنىلا نومۇسسىز، ئۇلار
ناپاك يولدىن ئېرىشكەن بايلىقنى، باشقىلارنىڭ جەسىتىگە دەس-
سەپ تۇرۇپ ئېسىلىۋالغان مەرتىۋە شېخىنى مۇۋەپپەقىيەتنىڭ
مېۋىسى دەپ بىلىدۇ. شۇڭا مەن تەبىئىي پاك، ياخشى خۇلقلۇق
كىشىلەرگە نومۇسنىڭ قىممەت يارىتىشتىكى رولى توغرىسىدا
قىسقىچە پىكىر قىلىش بىلەن كۇپايىلىنىمەن.

بىرىنچى، نومۇس ئادەمگە ئۇمىد بېغىشلايدۇ، قەيسەرلىك،
تىرىشچانلىققا ئۇندەيدۇ، جاسارىتىنى ئاشۇرۇشقا مەنىۋى تىرەك
بولىدۇ.

ئادەم بۇ دۇنياغا كەلگەن ئىكەن، تۇرمۇشتا قانائەتلىنەر-
لىك، بەختلىك، بايلىقلىقتا ھاياتىنى ئۆتكۈزۈش ھوقۇقى بولە-
دۇ. ھاياتىدا زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىپ نام - ئاتاق مۇ-
نەۋەرگە چىققۇسى كېلىدۇ، ئالىي، ئازادە ئۆيلەردە ئولتۇرغۇسى،
ھەشەم ماشىنىلارنى ھەيدىگۈسى، دۇنيانى سايا‌ھەت قىلىپ، ھا-

www.uyghurkitap.com

ياتىنىڭ ھۆزۈرىنى سۈرگۈسى كېلىدۇ. ھېچقانداق ئادەم بۇ قىسقا، قىممەتلىك ئۆمۈر مۇساپىسى ۋە پۈرسەتىدە خارلىق، ئاچ ـ يالىڭاچلىق، موھتاجلىق بىلەن ياشاشنى خالىمايدۇ. خەلقىمىز ئالدىدا بويىنىنىڭ قىسىلىپ قېلىشىنى، باشقىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ يېلىنىپ، يالۋۇرۇپ ئۆزىنى ئەرزانلاشتۇرۇشنى ھار ئالىدۇ. غۇرۇرىتچىلىكتە قېلىپ، بالا ـ چاقىلىرىنى توغرا يولغا سالالماي، ئوقۇتالماي، ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق قىلالماي، ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشتۇرەلمەي تەڭقىسلىقتا قېلىشتىن نومۇس قىلىدۇ. «پۇلى بارنىڭ گېپى ئوڭ، پۇلى يوقنىڭ گېپى توڭ» بولىدىغان بۇ كىشىلىك جەمئىيەتتە ھېچقانداق بىر قىممەتكە ئىگە بولالماي ياشىغانلىقىدىن نومۇستىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولىدۇ. مانا شۇنداق چاغدا ئادەمنىڭ تەبىئىتىدىكى نومۇس كۈچى ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناىدۇ. ئەگەر ئادەمنىڭ تەبىئىتىدە ئازراق نومۇس ۋە غۇرۇر بولىدىغان بولسا، ئۇ ئۇنداق خارلىق، مۇھتاجلىق، ھۆرۈنلۈق، بىكارچىلىق بىلەن ئۆزىنى ئۆزى ھاقارەتلەشتىن نومۇس قىلىدۇ. ئۇنىڭ تەبىئىتى تىرىشىپ، قەيسەرلىك بىلەن يول تېپىشقا، ئۆزىگە تەلەپچان بولۇپ، باتۇرلۇق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئىلھاملاندۇرىدۇ. باشقىلارنىڭ خەير ـ ساخاۋىتىگە تايىنىپ ياشاشتىن ھايا قىلىدۇ، ئۇ ساخاۋەتلىك ئادەم بولۇش ئۈچۈن توغرا يول ئىزدەيدۇ.

ئادەم بۇ دۇنيادا قانچىلىك ياشايدۇ، ئادەم ئۆزىگە ئاتا قىلىنغان بۇ قىسقا ئۆمۈر گۈلشەنىدىن قانداق پايدىلىنىشى كېرەك؟ ئادەم ھاياتلىق ئېتىزىغا نېمە تېرىسا شۇنداق ھوسۇللۇق ئېرىشىدۇ، ئۇنداق ئىكەن ھەربىر ئادەم ھايات ئېتىزىغا نېمىنى تېرىش، قانداق ھوسۇل ئېلىش توغرىسىدا ئاۋۇال ئويلاش كېرەك. ئادەم

ئادەمدەك تۇغۇلۇپ ئادەمدەك ياشىيالمىغانلىقىدىن نومۇس قىلىشى، دۇنياغا كېلىپ ھېچقانداق بىر قىممەتكە ئىگە بولماي، مەنمىسزلەرچە ئۆلۈشىدىن ھايا قىلىش لازىم. بۇ خىل نومۇس تۇيغۇسى ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇشقا، ھەرقانداق مۇشكۇللۇككە قارىماي مۇۋەپپەقىيەت ئۈچۈن يول ئېچىشقا تىرىشىدۇ. ئادەم ئۆزىنىڭ ھاياتىغا، ئۆزىگە ئاتا قىلىنغان ھايات نېمىتىگە، ئادەمىيلىك شان - شەرىپىگە يۈز كېلەلەيدىغان بولۇشى كېرەكتە - ئادەمدە شۇنداق نومۇس ئېڭى ئويغانغاندا ئاندىن مەنمىسز، ئەھمىيەتسىز ھاياتىدىن خورلۇق ھېس قىلىدىغان ھېسسىياتقا ئىگە بولىدۇ. بۇ ھېسسىيات ئادەمنىڭ غۇرۇرىنى ئويغىتىدۇ ۋە قەيسەرلىك بىلەن مۇئەييەن قىممەت يارىتىشقا تۈرتكە بولىدۇ.

ئىككىنچى، نومۇس ئادەمدە رىقابەت ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە تۈرتكە بولىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا بىر تەمسىل بار: «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس». تۈرمۇشتا رىقابەتنىڭ تۈرلىرى، ئۇسۇللىرى كۆپ خىل بولىدۇ. بەزىلەر توغرا ئۇسۇل بىلەن رىقابەتلەشسە، بەزى ئادەملەر رەزىل ئۇسۇللار بىلەن رىقابەتلىشىدۇ. رىقابەتتە ئۇتۇپ چىقىش بىر خىل مۇۋەپپەقىيەت ۋە غەلىبە. ئۇ ئادەمگە شادلىق ئاتا قىلىدۇ، مەغلۇبىيەت ئازابلىق ئىش، رىقابەتنىڭ ھەممىسى يېڭىش، يېڭىلىش خاراكتېرىنى ئالمايدۇ. بەزى رىقابەتلەر ئۇتۇش - ئۇتتۇرۇش خاراكتېرىنى ئالىدۇ، ھەتتا بەزىلىرى ھايات - ماماتلىق رىقابەت بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق رىقابەتلەردە يېڭىش ياكى ئۇتۇۋېلىش شان - شەرەپ ئېلىپ كەلسە، يېڭىلىش ياكى ئۇتتۇرۇپ قويۇش نومۇس ئېلىپ كېلىدۇ. مەسىلەن: دۇشمەن بىلەن بولغان ئۇرۇشۇش ھايات ۋە ماماتلىق ئېلىشىش،

نومۇسچان ئادەملەر ئۇرۇشتا ئۇرۇشۇپ ئۆلۈشكە رازىكى، نومۇس-سىزلارچە دۇشمەنگە تەسلىم بولۇش ياكى ئۇرۇشتىن قېچىشتىن ئۆلۈمنى ئەۋزەل بىلىدۇ. شۇڭا يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «ئەگەر ئەردە نومۇس بولىدىغان بولسا، قورقۇنچاقلارمۇ نومۇسنى قوغ-داش ئۈچۈن جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىدۇ» دېگەن. جەڭگاھ دېگەن ھەقىقەتەن خاراكتېرنى سىنايدىغان ئەڭ مۇھىم گىر تې-شى، ئوغۇل بالىنىڭ ئەركەك ـ چىشىسىنى بۇنىڭدەك ئايرىپ بېرىدىغان سىناق مەيدانى يوق. تارىختا نۇرغۇن مەرد ئوغلانلارنى مانا مۇشۇ جەڭگاھ يېتىلدۈردى. نى ـ نى نومۇسسىز چۈپرەندە-لەرنىمۇ مانا مۇشۇ ھاياتلىق سىنىقى شاللاپ چىقاردى. جەڭ دېگەندە «سەن» لىك ۋە «مەن» لىككە ئورۇن قالمايدۇ. پەقەت ئۆزى بىلەن دۇشمەن ئوتتۇرىسىدىكى پەرق بولىدۇ. جەڭگاھتا سەن ۋە مەن دەپ يۈرۈشمۇ نومۇسسىزلىق بولىدۇ. ھازىرقى دۇنيادا سودا رىقابىتى، تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىدىكى كەسكىن رىقابەتلەر ۋە تۈرلۈك تۈمەن رىقابەتلەر بار. گەرچە بۇ خىل رىقابەتلەرمۇ ناھايىتى كەسكىن، رەھىمسىز بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل رىقابەتتە تەشەببۇس قىلىنمىدىغىنى دوستلارچە رىقابەتلە-شىش، ئارقىدىن پىچاق ئۇرۇش خاراكتېرىنى ئېلىپ قالسا، ئۇ بۇنى نومۇسسىزلىق، رەزىللىك دەپ قارايدۇ.

ئادەمگە مۇۋەپپەقىيەت كېرەك، نومۇسمۇ لازىم. نومۇس رىقابەت ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇپ، مۇۋەپپەقىيەت مۇساپىسىنى يې-قىنلاشتۇرىدۇ، نومۇسسىزلىقتىمۇ رىقابەتلىشىشكە ھېرىسمەن قىلىدىغان كۈچلۈك بىر ھېسسىيات بولىدۇ. بىراق نومۇستىن قوزغالغان ھېسسىيات بىلەن نومۇسسىزلىقتىن پەيدا بولغان ھېس-سىيات خاراكتېرلىك پەرق قىلىدۇ. نومۇسچان ئادەم ھالال يول

بىلەن رىقابەتلىشىدۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازانسا شادلىققا چۆمىدۇ. مەغلۇپ بولسا، سەۋەبىنى ئۆزىدىن ئىزدەپ، يەنمۇ تىرىشچانلىق قىلىش ئۈچۈن قايتىدىن غەيرەتكە كېلىدۇ، رىقابەتتە ئۇتۇپ چىققانلارنى چىن كۆڭلىدىن تەبرىكلەيدۇ ۋە ئۇلارغا قايىل بولىدۇ، مانا بۇ بىر خىل ئالىيجانابلىق. نومۇسسىز ئادەملەر رىقابەتتە ناتوغرا ئۇسۇللارنى قوللىنىدۇ، ئەگەر قۇربىتى يەتمىسە ۋاستە تاللىماي رەزىل ئۇسۇللار بىلەن رىقابەتتە ئۇتتۇرىغا چىقماقچى بولىدۇ. نەتىجىدە باشقىلارغا زەھەرخەندىلىك بىلەن زىيانكەشلىك قىلىش ھېسسىياتىغا مۇۋەپپەقىيەت چوققىسىغا چىقىپ قىيادەك كېرىلىپ كېتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئەرزىمەسلىكىنى چۈپرەندە مەخلۇق ھالىغا چۈشۈپ، ئادەمىيلىكىنى يوقىتىپ مەغلۇپ بولغانلىقىنى ھېس قىلمايدۇ. قانداق باھانە كۆرسىتىشتىن قەتئىينەزەر، نومۇسسىزلىق بىلەن ئېرىشكەن نەتىجە ھەرگىزمۇ مۇۋەپپەقىيەت مېۋىسى قاتارىغا كىرمەيدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ سىرىنى خۇدادىن باشقا ئادەم بىلمەيدۇ دېگەندىمۇ، شۇ ئادەمنىڭ ئۆزىگە ئۆزىنىڭ قىلغان قۇۋلۇق - شۇملۇقلىرى ئايان ئەمەسمۇ؟ شۇڭا ئۇنىڭدا ئەگەر ئازراق ئەقىل بولىدىغانلا بولسا، ئۆزىنىڭ ئەڭ يارىماس مەغلۇبىيەتچى ئىكەنلىكىنى كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلىدۇ. ئەگەر ئەل جامائەت ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى رەزىل ۋاستىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بولسا، يەنىلا ئۇ ئەلنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلمەيدۇ.

توغرا رىقابەت ئىلگىرىلەش يولىدىكى پەلەمپەي، ناتوغرا، ناپاك رىقابەت ئىلگىرىلەش يولىدىكى خەندەك بولىدۇ. ئەگەر ئادەمدە ھەقىقىي مەردلىك بولىدىغان بولسا، رىقابەتچىسىنىڭ زەئىپ، ئاجىز بولۇشىنى خالىمايدۇ. بەزىلەر ھەتتا رىقابەتچىسىگە

www.uyghurkitap.com

ياردەم بېرىش ئارقىلىق، قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇش ئار-قىلىق ئاندىن ئۆزىنىڭ رىقابەت ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە تىرىشىدۇ. چۈنكى ئادەم رىقابەت بەيگىسىدە تېخىمۇ كۆكلەيدۇ. ھاياتنىڭ بۇ خىل قانۇنىيىتىنى يۇسۇپ خاس ھاجىپ دېگەن ئالىم مۇنداق يەشكەن ئىدى: «دۇشمەنلىك ئەر شۆھرەت تاپىدۇ، دۇش-مەنسىز ئەرنىڭ ئېتى قوپالماي ياتىدۇ». مانا بۇ رىقابەتنىڭ ھېكمىتى ۋە ھەقىقىتى.

ئۈچىنچى، نومۇس ئادەمنى ئىشەنچلىك قىلىدۇ.

ئىقتىسادىي مۇئامىلىدە بولسۇن، سودا مۇئامىلىسىدە بول-سۇن، تۇرمۇشنىڭ باشقا ساھەلىرىدە بولسۇن، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشتا، قىممەت يارىتىشتا ئىشەنچكە يېتىدىغان يەنە بىر ۋاسە-تىنىڭ يوقلۇقى ھەممىگە ئايان. مانا شۇ ئىشەنچ بىناسىنىڭ ئۈلى راستچىللىق، ۋەدىگە ۋاپا قىلىشتىن باشقا نەرسە بىلەن چىڭدال-مايدۇ. شۇڭا ئىشەنچنى ھازىر كارخانىلارنىڭ، دىپلوماتىيىنىڭ جېنى دەپ قارايدىغان بولدى. تەرەپلەر بىر ـ بىرىنىڭ ئىشەنچە-سىگە ئېرىشىشتە چىقىدىغان ئەڭ مۇھىم كوزۇر يەنىلا راستچىل-لىق بىلەن ۋەدىگە ۋاپا قىلىشتىن ئىبارەت. تەبىئىتى دۇرۇس، نومۇسچان ئادەملەر ناھايىتى زور بەدەل بەرسىمۇ، يەنىلا ئىشەنچ-تىن مەھرۇم بولۇپ قېلىشنى خالىمايدۇ. ئەگەر بۇنداق بەدەلنىڭ ھېسابىغا ئىشەنچلىك دېگەن نامغا ئېرىشىلسە، ئۇنى مۇۋەپپەقە-ىيەت دەپ ھېسابلايدۇ. چۈنكى ئىشەنچ مۇۋەپپەقىيەت يولىنى را-ۋانلاشتۇرىدۇ. ھەر قانداق بىر كارخانا ئىشەنچتىن مەھرۇم بو-لۇپ قالمىغىچە ئۇلارغا ھەرگىزمۇ مەغلۇبىيەت يۇزلەنمەيدۇ. ئە-شەنچتىن مەھرۇم بولۇش دېگەن مەغلۇبىيەتنىڭ ئېتىداسى ۋە ئىنتىھاسى. چۈنكى ئىشەنچسىزلىك مۇۋەپپەقىيەت يولىنى پۈتۈن-

لەي توسۇپ قويىدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆتۈشكە ئىمكان يوق. ئىشەنچ-
ىتىن مەھرۇم بولۇپ قالغان كارخانىلار بولسۇن ياكى شەخس
بولسۇن ئىككىنچىلەپ ئورنىدىن تۇرۇشقا ھەرگىز ئىمكانىيەت
تاپالمايدۇ. مەن شۇنى تەۋسىيە قىلىمەنكى، يالغانچىلىق، ۋەدىگە
ۋاپا قىلماسلىق نوموسسىزلارنىڭ تەبىئىتى. شۇڭا ئۇلار بىرىنچى
قېتىم سىناقتىن ئۆتەلمىگەن بولسا، ئۇلارنى يەنە بىر قېتىم
سىناپ باقماي دېيىش چوڭ ھاماقەتلىك بولىدۇ.

قەدىمدىن تارتىپ پاراسەتلىك ئاتا - بوۋىلىرىمىز ھاياسىزدا
ۋاپا يوق، ۋاپاسىزدا ھايا يوق، دەپ قاراپ نوموسسىزلار بىلەن
ھەرقانداق شەكىلدىكى مۇئامىلە - مۇناسىۋەتنى قىلماسلىققا ئا-
گاھلاندۇرغان. مۇقەددەس كىتابلاردىمۇ ھايا بىلەن ئىشەنچنىڭ
بىر - بىرىگە باغلانغان بىر پۈتۈنلۈك ئىكەنلىكىنى، بىرى بولمە-
سا، يەنە بىرىنىڭمۇ بولمايدىغانلىقىنى ئەسكەرتكەن. «ھايا بىلەن
ئىمان (ئىشەنچ) بىر - بىرىگە تولۇق باغلانغان، بىرى كۆتۈرۈل-
سە، يەنە بىرىمۇ تولۇق كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ» (ھاكىم نەقىل
قىلغان). بۇنىڭدىن نوموسسىزلىق بىلەن يالغانچىلىق ۋە ۋەدىگە
ۋاپا قىلماسلىقنىڭ تەكرى دەرگاھىدىمۇ يامان كۆرۈلىدىغان ھا-
لەت ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن مۇھاكىمە قىلغاندا، ھەر قانداق بىر
ئىدارە، ئورگان، كارخانا خادىملارغا قويىدىغان تەلەپتە ئاۋۋال
ئۇنىڭ بىلىملىك، قابىلىيەتلىك بولۇشىغا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ
ئىشەنچلىك بولۇشىغىمۇ كۆڭۈل بۆلىدۇ. تارىختىن بۇيان بۇ
شەرت ئىزچىل تەكىتلىنىپ كەلگەن. ئەل ئارىسىدا ئومۇملاش-
قان: ئىشەنچسىز ئادەمنى ئىشلەتمە، ئەگەر ئۇنىڭغا ئىشەنگەن
بولساڭ گۇمانلانما، دېگەن سۆزمۇ نۇرغۇن تەجرىبە ساۋاقلاردىن

كېيىن چىقىرىلغان يەكۈن ئىدى. يۇسۇپ خاس هاجىپ ئاگاهلاد-
دۇرىدۇكى: «هاياسىز كىشى كىشىلەرنىڭ پەسكىشىدۇر، كىم
هايالىق بولسا، ئۇنىڭغا هەرقانداق ئىشنى خاتىرجەم تاپشۇرۇ-
ئۇياتسىز كىشىدىن قېچىپ يىراق تۇر، ئۇلاردىن ۋاز كەچ».
بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، هەرقانداق ئورۇندا بولۇشتىن قەتئىي-
نەزەر ئادەم ئىشەنچكە ئىگە بولالىسا، ئورنى مۇستەهكەم بولىدۇ،
ئىشەنچتىن مەهرۇم بولۇپ قالسا، ئورنىدىن مەهرۇم بولۇپ
قالىدۇ. هېچقانداق ئورۇن ئىشەنچسىز ئادەمنى ئىشلىتىشنى خا-
لىمايدۇ. مەلۇم بولدىكى، ئىشەنچ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېلىپ بارسا،
ئىشەنچسىزلىك مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ. ئىشەنچلىك دېگەن
نامنىڭ ئۆزى قىممەت ۋە پۇل دېگەن شۇ. چۈنكى ئۇنداق ئورۇن
ۋە شەخسىي بىلەن هەممە ئادەم ئىقتىسادىي ۋە سودا مۇئامىلە
قىلىشنى خالايدۇ، ئۇلارنىڭ مەهسۇلاتلىرى بازار تاپىدۇ. ئەمەلە-
يەتتە ماركا دېگەن ئۇقۇمنىڭ ماهىيىتى «ئىشەنچلىك» دېگەن
مەنەنى بېرىدۇ. مەهسۇلاتقا قىلىنغان هەرقانداق ساختىلىق ئۆزە-
نىڭ ماركىسىغا، ئىناۋىتىگە هاقارەت كەلتۈرگەنلىك بولىدۇ.

كىشىدىن هايا ۋە ئىشەنچ كەتسە، ئارقىدىن بالا كېلىدۇ،
دېگەن ئەقىدىنى هەرقانداق ئادەم ۋە كارخانىلار ئۆزىگە مىزان
قىلسا بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئۇلارغا يولۇقۇشى مۇقەررەر بولغان
مەغلۇبىيەتنى ئەسلىتىپ تۇرىدۇ.

تۆتىنچى، نومۇسچانلىق ئالىي پەزىلەت بولۇش سۈپىتى بە-
لەن دوستلارنى كۆپەيتىپ، ئىشلىرىنى راۋانلاشتۇرىدۇ. دوست-
لۇقمۇ ۋاپادارلىق بىلەن كۆكلەيدۇ. ۋاپادار ئادەملەرنىڭ دوستى
كۆپ بولىدۇ، ۋاپاسىزلار دۇنيادا يەككە - يېگانە قالىدۇ. ۋاقتى
كەلگەندە مىليون، مىليون دوللار كارغا كەلمەي، دوستلار ئەس-

قاتىدىغان ئىشلار ھەرقاچان ئۇچراپ تۇرىدۇ. ۋاپادار دوستلار باشقا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندە يۆلەك ۋە سايىۋەن بولىدۇ، ۋاپاسىز ئادەملەر پۇلغا دوست بولىدۇ، دوستىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە يۈزىنى ئۆرۈيدۇ. شۇڭا ئادەم ۋاپا قالقىنى بىلەن ئۆزىگە يۈزلەنگەن جاپا تىغىنى توسۇپ قالالايدۇ. مانا بۇمۇ غەلىبە.

بەشىنچى، نومۇس ئادەمنى گۇناھكارلىقتىن ئاگاھلاندۇرۇپ، شەرمەندە بولۇشتىن ساقلايدۇ. نومۇسچان ئادەم ئەل ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ، يۈزىنىڭ تۆكۈلۈشىدىن قاتتىق ھەزەر قىلىدۇ. نومۇسسىز ئادەم گۇناھقا پېتىشتىن ھايا قىلمايدۇ. نومۇسلۇق ئادەم ھەرگىزمۇ خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋا بولمايدۇ. نومۇسسىز ئادەم ھەر دائىم ئەلنىڭ مەسخىرىسىگە ۋە قارغىشىغا قالىدۇ. ئادەم دېگەن ھايا بىلەن ئادەم، ھاياسىز شەكسىز شەيتاندۇر. دۇشمەننىڭ كۆزى ياماندىن باشقىسىنى كۆرمەيدۇ، كىچىككىنە قۇسۇر تېپىۋالسا، بىرنى ئون قىلىپ ئەلگە يېيىشقا ئالدىرايدۇ. ئالىيجاناب كىشىلەر ئەرزىمىگەن نەرسىلەر بېشىدىن ئۆتكەندە كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئادەم شۇنچە ئۇلۇغ، شۇنچە شەرەپلىك، ھېكمەتلىك، قابىلىيەتلىك بولسىمۇ، شەيتان خۇداغا ئەرزىيەت قىلىپ، ئادەم بالىسىدىن يامانلىقتىن باشقا نەرسە كەلمەيدۇ، ئۇ قان تۆكىدۇ، پىتنە ـ پاسات قىلىدۇ، بىر ـ بىرىنى قىرىدۇ، ھەممە ئەسكىلىكلەرنى قىلىدۇ. ئۇ ئۇلۇغلۇققا مۇناسىپ كەلمەيدۇ، دەپ ھەسەت قىلغان ئىدى. شۇڭا ياخشى ئىش شەيتاننى رەسۋا قىلىپ، ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويسا، يامان ئىش شەيتاننى شادلاندۇرىدۇ. پەزىلەتلىك، ھايالىق ئادەملەر شەيتان سۈپەت ئادەملەرنى خۇرسەن قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ مەسخىرىسىگە نىشان بولۇپ بېرىدىغان يارىماس ئىشلارنى

قىلىپ قېلىشتىن ئۆيۈلىدۇ. شۇڭا كونىلارنىڭ ھايالىق ئادەملەر، پەرىشتىنىڭ دوستى، ھاياسىز ئادەملەر شەيتاننىڭ ئۇلپىتىدۇر، دېگىنى شۇنىڭغا ئىشارە قىلىنغان بولسا كېرەك. ھايالىق ئادەم شەيتان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، ياراتقۇچىغا ئاسىي بولۇپ قالىسا، قىيامەتتە خىجالەتچىلىكتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەيدىغانلىقىدىن قورقۇپ، ھالال، پاك ياشاشقا تىرىشىدۇ. شەيتاننىڭ «ئادەمنىڭ قولىدىن ياماندىن باشقا ئىش كەلمەيدۇ» دېگەن تۆھمىتىنى ياخشى ئىش، ياخشى ئەمەل بىلەن بىتچىت قىلىپ، يۈزىنى يورۇق قىلىشقا تىرىشىدۇ، مانا بۇمۇ ئاجايىپ بۈيۈك قىممەت ئەمەسمۇ؟

ئالتىنچى، نومۇس سەۋرچان، چىداملىق قىلىدۇ.

ئەگەر مۇۋەپپەقىيەت سەۋرچان، چىداملىق ئادەملەرگە مەنسۇپ بولىدۇ، دېيىلىدىغان بولسا، شۇ سەۋرىنىڭ ئارقىسىدا چوقۇم نومۇس بولىدۇ. نومۇسسىز ئادەملەردە سەۋر بولمايدۇ. نومۇس بولمىغان ئىكەن، مۇۋەپپەقىيەتمۇ بولمايدۇ. قەدىمكىلەرنىڭ سەۋر قىلساڭ، غوربىدىن ھالۋا پىشىدۇ، سەۋەب قىلساڭ، سېۋەتتە سۇ توختايدۇ، دېگەن ھېكمەتلىرى شۇنىڭغا قارىتىلغان. يەنە بىر تەمسىلدە: يولۋاسنىڭ ئىزىدىن قايتماسلىقى، يىگىتنىڭ سۆزىدىن قايتماي، نىيەت قىلغان ئىشنىڭ ئايىغىغا چىقىشى پەقەت سەۋرى ـ چىدام بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ، دېيىلگەن. مەرد، ھايالىق ئادەملەر بىرەر ئىشقا تۇتۇش قىلغان بولسا، شۇ ئىشتا نەتىجە قازانمىغىچە، ھەرگىزمۇ كەينىگە دەسسىمەيدۇ، ئۇ يېرىم يولدا بەل قويۇپ بېرىشتىن، چىدىماسلىق قىلىپ، غەلىبىنى مەغلۇبىيەتكە ئايلاندۇرۇشتىن ھايا قىلىدۇ. ھاياسىز ئادەملەر ئىش تازا ئەۋجىگە چىققاندا بەرداشلىق بېرەلمەي، كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان مۇۋەپپەقىيەتنى مەغلۇبىيەتكە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

قەدىمدىن بۇيان ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلەر سەۋرچان، ھايالىق ئادەملەرگە قۇچاق ئېچىپ كەلگەن. سەۋرسىز ئادەملەر مۇۋەپپەقىيەت مەنزىلىگە يېتىپ باققان ئەمەس.

ئومۇمەن، نومۇس ھەم ئىقتىسادىي قىممەت، ھەم مەنىۋى قىممەت يارىتالايدۇ. نومۇس قۇلچىلىقتىن ساقلايدۇ، نومۇس ئادەمنى پاك قىلىدۇ، ناپاكلىقتىن ساقلايدۇ، نومۇسلۇق ئادەم ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىگە ئىللىق، مېھرىبان كۆرۈنىدۇ. ئەل ئۈنىگىغا ئالقىش ياغدۇرىدۇ، مۇۋەپپەقىيەت كەلگۈچاق ئاچىدۇ.

گەر مەھرۇم نومۇستىن زىمىنۇ ـ پەلەك،
بىر تىنىق ئېچىدە قارايدى دېمەك.
ھايادۇر ھاياتنىڭ زىننىتى ـ نۇرى،
پاكلىنار ئۇنىگىدىن ئىنسانۇ ـ مەلەك.

تۇغلۇق

ئۇيغۇر كتاب تورى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

روهىي ساغلاملىق نەسىھەتنامىسى

هاياتلىق ۋە نومۇس

ئاپتورى: يار مۇھەممەت تاھىر تۇغلۇق
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئايگۈل مەخمۇت
مەسئۇل كوررېكتورى: رەيھان نۇر
* * *
نەشر قىلغۇچى: شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى
نەشرىيات ئادرېسى: ئۈرۈمچى بۇلاقبېشى كوچىسى 66 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون نومۇرى: 2832440 (0991)
باسقۇچى: ئۈرۈمچى جياخۇا باسما چەكلىك شىركىتى
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
نەشرى ۋە بېسىلىشى: 2006 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
ئۆلچىمى: 850×1168 مم، 32 كەسلەم، 11.75 باسما تاۋاق، 200 مىڭ خەت
سانى: 10000
* * *
ISBN 7—5372—4228—3
ئومۇمىي باھاسى (ئىككى كىتاب): 34.00 يۈەن